

**LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE**

PROMOCIJAS DARBS

EFEKTĪVS TIESĪBU AIZSARDZĪBAS LĪDZEKLIS PRET LIKUMU

Tiesību zinātnes
doktora studiju programmas
doktorants
Jānis Priekulis
jp11078

Promocijas darba vadītājs:
Dr. iur. Edvīns Danovskis

Rīga 2020

SATURA RĀDĪTĀJS

IEVADS	5
1. Tiesību aizsardzības līdzeklis un tā izpratne	12
1.1. Tiesību aizsardzības līdzekļa būtība	12
1.2. Tiesību aizsardzības līdzekļu iedalījums.....	16
1.3. Tiesību aizsardzības līdzekļu funkcijas.....	20
1.3.1. Tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkcija.....	20
1.3.2. Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcija	24
1.3.2.1. Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas izpratne	24
1.3.2.2. Tiesību pārkāpuma pārtraukšana	26
1.3.2.3. Normatīvā akta grozīšana un lietas izskatīšana no jauna	28
1.3.2.4. Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas iespējamība, adekvātums un pietiekamība	30
1.3.3. Jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija.....	34
1.3.4. Kompensācijas funkcija	38
1.3.4.1. Kompensācijas funkcijas ietvaros piešķiramā atlīdzība.....	38
1.3.4.2. Zaudējumu atlīdzināšana.....	40
1.3.5. Sodīšanas funkcija	43
1.3.6. Samierināšanas funkcija.....	49
1.3.6.1. Samierināšanas funkcijas izpratne	49
1.3.6.2. Atlīdzinājums naudā par zaudētām iespējām kā samierināšanas līdzeklis	52
1.4. Tiesību aizsardzības līdzekļa efektivitātes kritēriji	54
1.4.1. Tiesību aizsardzības līdzekļa pieejamība	54
1.4.2. Atbilstošs tiesību aizskāruma izvērtēšanas process	58
1.4.3. Atbilstošs nelabvēlīgu seku novēršanas un sodīšanas process.....	61
1.4.4. Pieeja tiesai kā obligāts tiesību aizsardzības līdzeklis	62
2. Tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšana pret likumu	65
2.1. Parlamenta suverenitāte kā pamats tiesību aizsardzības līdzekļa nenodrošināšanai.....	65
2.2. Parlamenta suverenitāte demokrātiskā tiesiskā valstī	75
2.3. Cilvēktiesību konvencija un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem	81
2.4. Eiropas Savienības tiesības un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem.....	89
2.5. Konstitucionālā kontrole kā tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem.....	93
2.5.1. Decentralizētais konstitucionālās kontroles modelis	93
2.5.2. Centralizētais konstitucionālās kontroles modelis	99

2.6. Vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem	104
3. Tiesību aizskārums, kas izriet no normatīva akta vai tiesību normas.....	108
3.1. Tiesību aizskārums, kas izriet no tiesību normas.....	110
3.1.1. Tiesību normas kvalitātes prasības	110
3.1.2. Tiesību norma, kuras radīto tiesību aizskārums nevar novērst tiesību piemērošanas ceļā.....	112
3.1.2.1. Tiesību aizskārums, ko nevar novērst tiesību interpretācijas ceļā	112
3.1.2.2. Tiesību aizskārums, ko nevar novērst tiesību tālākveidošanas ceļā.....	115
3.2. Pastāvošs tiesību aizskārums, kas izriet no tiesību normas	118
3.2.1. Pastāvošs tiesību aizskārums, kas izriet no tiesību normas bez tiesību piemērošanas akta....	118
3.2.1.1. Tiesību normas tiesisko seku raksturs.....	121
3.2.1.2. Faktiskais dzīves gadījums.....	122
3.2.2. Pastāvošs tiesību aizskārums, kas izriet no tiesību normas ar tiesību piemērošanas aktu	128
3.3. Pastāvošs tiesību aizskārums un normatīvie akti, kuri nesatur tiesību normas.....	129
4. Nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšana Satversmes tiesā	131
4.1. Nepamatota tiesību aizskāruma izpratne.....	131
4.2. Nepamatots tiesību aizskārums lietās, kuras ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības un tiesas pieteikuma.....	133
4.2.1. Nepamatots tiesību aizskārums lietā iesaistītajām personām	133
4.2.1.1. Nepamatots tiesību aizskārums ar brīdi pagātnē.....	137
4.2.1.2. Nepamatots tiesību aizskārums ar brīdi tagadnē.....	142
4.2.1.3. Nepamatots tiesību aizskārums ar brīdi nākotnē.....	146
4.2.2. Nepamatots tiesību aizskārums lietā neiesaistītajām personām.....	152
4.3. Nepamatots tiesību aizskārums citās Satversmes tiesā izskatāmās lietās	155
4.4. Normatīvā regulējuma grozīšanas nozīme nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanā	157
5. Ar Satversmes tiesas procesu saistītie tiesību aizsardzības līdzekļi	159
5.1. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa izpratne	159
5.2. Ar Satversmes tiesas procesu saistītie pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi.....	163
5.2.1. Lietas izskatīšanas apturēšana.....	163
5.2.2. Tiesas nolēmuma izpildes apturēšana	168
5.2.3. Tiesību normas darbības ierobežošana	171
5.2.3.1. Tiesību normas darbības ierobežošanas nepieciešamība	171
5.2.3.2. Iespējamais tiesību normas darbības ierobežošanas modelis Latvijā	177
5.3. Lietas atkārtota izskatīšana pēc Satversmes tiesas sprieduma	181

5.3.1. Lietas atkārtotas izskatīšanas pēc Satversmes tiesas sprieduma pieļaujamība	181
5.3.2. Satversmes tiesas spriedums kā jaunatklāts apstāklis	185
5.4. Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi	191
5.4.1. Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi tiesību piemērotājam	191
5.4.2. Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi likumdevējam	196
6. Atlīdzinājuma naudā piešķiršana pēc Satversmes tiesas sprieduma	201
6.1. Atlīdzinājums naudā tiek piešķirts valsts atbildības ietvaros	202
6.1.1. Valsts atbildība kā atsevišķs juridiskās atbildības veids	202
6.1.2. Valsts atbildības jēdziena izpratne un attīstība	205
6.1.3. Valsts atbildību izslēdzoši apstākļi	210
6.2. Atlīdzinājums naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu	214
6.2.1. Atlīdzinājums naudā par zaudējumiem	215
6.2.1.1. Zaudējumu atlīdzināšanas vispārīgie noteikumi	215
6.2.1.2. Zaudējumu atlīdzināšanā piemērojamās procesuālās tiesību normas	219
6.2.1.3. Zaudējumu atlīdzināšanā piemērojamās materiālās tiesību normas	225
6.2.1.4. Juridiskās palīdzības izdevumi nav zaudējumi	229
6.2.2. Atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu	232
6.2.2.1. Vispārīgie noteikumi atlīdzinājumam naudā par nemantisko kaitējumu	232
6.2.2.2. Atsevišķi jautājumi par nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu naudā	239
KOPSAVILKUMS	243
IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS	250
ANOTĀCIJA LATVIEŠU VALODĀ	276
ANOTĀCIJA ANGLŪ VALODĀ	277
ANOTĀCIJA FRANČU VALODĀ	278

IEVADS

Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 92. panta trešais teikums noteic, ka: “Nepamatota tiesību aizskārums gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu”. Šī Satversmes norma ir spēkā vairāk kā divdesmit gadus, taču Latvijas tiesību zinātnē vēl aizvien nav tapis neviens padziļināts pētījums, kas būtu veltīts jautājumam par Satversmes 92. panta trešā teikuma iedarbību likumu kontekstā. Nav skaidrs ne tas, kā izpaužas valsts atbildība likumu kontekstā, ne arī tas, kā persona var pieprasīt atlīdzinājumu naudā par kaitējumu, kas viņai radīts likuma rezultātā. Tomēr, ja personai pastāv šāda iespēja tad, kad izpildvara nepamatoti aizskārusi viņas tiesības, tad kāpēc gan šāda iespēja nepastāvētu, kad personas tiesības nepamatoti aizskāris likumdevējs ar likumu?

Eiropā ideja par valsts atbildību ir attīstījusies pakāpeniski. Sākotnēji valsts atbildības ideja tika noraidīta, uzskatot, ka jebkura rīcība, kas novirzījās no likuma, bija paša valsts varas pārstāvja personīgā darbība. Šāda izpratne sākotnēji pastāvēja, piemēram, Francijā un Krievijas impērijā. Tā atspoguļoja savulaik valdošo uzskatu, ka monarhs atrodas virs likuma un nevar kļūdīties, un šajā sakarā slavens ir Luija XIV teiciens “Es esmu valsts” (*l'etat c'est moi*).¹ Mūsdienās ideja par valsts atbildību ir labi attīstīta izpildvaras kontekstā. Tiek vispārīgi atzīts, ka valsts uzņemas atbildību par personas subjektīvo tiesību nepamatotu aizskārums un kaitējumu, kas radies šī aizskārums rezultātā. Ideja par valsts atbildību izpildvaras kontekstā ir labi attīstīta arī mūsdienu Latvijā, un tā tiek praktiski ieviesta administratīvajā procesā, lemjot par valsts pārvaldes iestāžu rīcības pamatotību un nepamatotas valsts pārvaldes iestādes rīcības rezultātā nodarīta kaitējuma atlīdzināšanu, tādējādi izpildot no Satversmes 92. panta trešā teikuma izrietošās prasības. Vienlaikus ideja par valsts atbildību likumu kontekstā vēl aizvien atrodas tikai savas attīstības pirmajā posmā, turklāt ne tikai Latvijā, bet arī citviet pasaulē. Padziļināti pētījumi par valsts atbildību likumu kontekstā nav veikti ne vien Latvijā, bet arī citviet Eiropā. Turklāt pat tādās attīstītās valstīs kā Apvienotajā Karalistē² un Vācijā³ ideja par iespēju pieprasīt atlīdzinājumu naudā saistībā ar prettiesisku likumu tiek pat noliegta, attiecīgi atsaucoties uz tādiem juridiskiem konceptiem kā parlamenta suverenitāti un parlamenta budžetāro prerogatīvu.

Katram pētījumam ir savs laiks, arī pētījumam par valsts atbildību likumu kontekstā. Šobrīd, kad Eiropā ir labi nostiprinājusies ideja par valsts atbildību izpildvaras jomā, ir laiks raudzīties uz valsts atbildību likumu kontekstā. Latvijā jau ir sperti pirmie soļi, lai atzītu šādu valsts atbildības veidu. Proti, ir izveidota Satversmes tiesa, kura citstarp izvērtē likumu atbilstību Satversmei, un par pašsaprotamu ir

¹ Plašāk par valsts atbildības izpratni Padomju Savienībā sk. Priekulis J. Law on State Liability: Latvian and Estonian perspective. 5th International Conference of PhD Students and Young Researchers. 27–28 April 2017 Vilnius University Faculty of Law Vilnius, Lithuania, p. 335–337. Pieejams: <http://lawphd.net/wp-content/uploads/2014/09/International-Conference-of-PhD-students-and-young-researchers-2017.pdf> [aplūkots: 20.12.2019.]

² Sk.: Goldsworthy J. Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 57.–78. lpp.

³ Sk.: Deppenheuer O. Governmental Liability in Germany. Grām.: Comparative Studies on Governmental Liability in East and Southeast Asia. Great Britain: Antony Rowe Ltd., 1999, p. 189; Fedtke J. State liability in Times of Budgetary Crisis. Grām.: Tort and Insurance Law Yearbook. European Tort Law 2005. Vienna: Springer-Verlag/Wien, 2006, p. 47

kļuvusi Satversmes tiesas pirms vairāk nekā 20 gadiem izteiktā atziņa, ka “[d]emokrātiskā republikā parlamentam ir jāievēro konstitūcija un citi likumi, arī tie, ko pieņēmis pats parlaments”.⁴ Tāpat Latvijā ir ieviests arī konstitucionālās sūdzības institūts, ļaujot personām aizsargāt savas Satversmē garantētās tiesības pret tādiem likumiem, kas šīs tiesības aizskar. Turklāt šobrīd mazliet mazāk nekā 20 gadus pēc konstitucionālās sūdzības institūta ieviešanas dienas Satversmes tiesa galvenokārt izskata lietas, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības, un arvien vairāk Satversmes tiesas procesā un pēc Satversmes tiesas procesa rodas jautājums par Satversmes 92. panta trešā teikuma praktisko iedarbību likumu kontekstā. Diskutējot par Satversmes tiesas atziņu, ka likumdevējam, pieņemot likumus, ir pienākums izvērtēt to atbilstību Satversmei⁵, neformāli tiek pat runāts par valsts atbildību, kad likumdevējs šo pienākumu neizpilda un pieņem Satversmei neatbilstošu likumu. Šie apstākļi norāda uz to, ka Latvijas tiesiskā sistēma ir pietiekami nobriedusi, lai attīstītu ideju par valsts atbildību likumu kontekstā.

Viens no aktuālākajiem jautājumiem, kas rodas pēc Satversmes tiesas procesa, kurā atzīts, ka likumdevējs pieņēmis Satversmei neatbilstošu likumu, ir tas, kā persona var īstenot savas tiesības pieprasīt atlīdzinājumu naudā par kaitējumu, ko radījis Satversmei neatbilstošs likums. Turklāt šis jautājums ir aktuāls ne tikai Latvijā, bet arī citviet pasaulē. Mūsdienās gandrīz ikvienā attīstītā valstī persona var iebilst pret likumu, kurš aizskar personas subjektīvās tiesības, lūdzot to nepiemērot vai atcelt,⁶ bet tikai dažās valstīs pastāv skaidra iespēja pieprasīt atlīdzinājumu naudā par kaitējumu, ko radījis konstitūcijai neatbilstošs likums. Ne mazāk aktuāls jautājums ir par Satversmes tiesas procesā pieejamiem pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem, kad tiek lemts par likuma tiesiskumu, jo īpaši par iespēju ierobežot likumu darbību. Satversmes tiesas procesā vairākas reizes ir izteikti lūgumi ierobežot likumu darbību, taču Satversmes tiesa ne reizi nav apmierinājusi šādu lūgumu. Ir pat izteiktas šaubas par šāda pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa iespējamību, proti, vai likuma darbības ierobežošana Satversmes tiesas procesā nebūtu uzskatāma par nepamatotu iejaukšanos likumdevēja kompetencē. Šie un citi jautājumi, kā arī promocijas darbā aplūkotā tiesību prakse pierāda, ka Latvijas tiesiskajā sistēmā ir nepieciešams rast doktrināru risinājumu par Satversmes 92. panta trešā teikuma iedarbību likumu kontekstā. Turklāt ar šādu pētījumu un valsts atbildības par likumiem idejas praktisku iedzīvināšanu Latvija būtu viena no pirmrindniecēm citu valstu vidū, jo citviet ideja par valsts atbildību likumu kontekstā vai nu tiek vispār noliegta, vai nav pietiekami attīstīta.

Promocijas darba mērķis ir formulēt no Satversmes izrietošos un iespējamajos tiesību aizsardzības līdzekļus likuma gadījumā. Šī mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi:

1) noskaidrot jēdziena “tiesību aizsardzības līdzeklis” izpratni, funkcijas un kritērijus tiesību aizsardzības līdzekļa atzīšanai par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli;

⁴ Sk. Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra sprieduma lietā Nr. 03-05(99) 1. punktu

⁵ Sk. Satversmes tiesas 2019. gada 6. marta sprieduma lietā Nr. 2018-11-01 18.1. punktu

⁶ Plašāk par to, ka konstitucionālā kontrole ir demokrātiskas tiesiskas valsts sastāvdaļa, sk.: Visser M. *Constitutional Review in Europe. A Comparative analysis*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2015, p. 53

2) aplūkot pastāvošos modeļus, kā varētu tikt izvērtēta no likuma izrietoša tiesību aizskārums pamatotība un konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, un noskaidrot to efektivitāti;

3) identificēt gadījumus, kad tiesību aizskārums izriet no likuma;

4) izpētīt, kā būtu konstatējams nepamatots tiesību aizskārums, kas izriet no likuma, lai nodrošinātu efektīvu personas tiesību aizsardzību;

5) identificēt personai pieejamos un nepieciešamos tiesību aizsardzības līdzekļus pēc tam, kad konstatēts no likuma izrietošs nepamatots tiesību aizskārums, aplūkot šo tiesību aizsardzības līdzekļu izpratni un noskaidrot to efektivitāti;

6) noskaidrot atlīdzinājuma naudā piešķiršanas nepieciešamību tāda nepamatota tiesību aizskārums gadījumā, kas izriet no likuma.

Pētījums ir izklāstīts sešās nodaļās. Pirmajā nodaļā ir pētīts tiesību aizsardzības līdzekļa institūts, aplūkojot jēdziena “tiesību aizsardzības līdzeklis” izpratni un būtību, kā arī tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Šajā nodaļā noskaidrots, ka tiesību aizsardzības līdzeklis ir ikviens tiesisks veids, kādā personai iespējams aizsargāt savas aizskartās subjektīvās tiesības, pārbaudot tiesību aizskārums pamatotību, bet nepamatota tiesību aizskārums gadījumā – novēršot to un atjaunojot taisnīgumu. Tāpat noskaidrots, ka tiesību aizsardzības līdzeklim ir jābūt nodrošinātam personas subjektīvo tiesību aizskārums gadījumā, un tam ir sešas funkcijas – tiesību aizsardzības un nodrošināšanas, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas, jauna stāvokļa nodrošināšanas, kompensācijas, sodīšanas un samierināšanas funkcija.

Darba otrajā nodaļā pētīts parlamenta suverenitātes jēdziens, lai noskaidrotu, vai parlamenta suverenitāte var kalpot par pamatu tiesību aizsardzības līdzekļa nenodrošināšanai pret tādu tiesību aizskārums, kas izriet no likuma, ņemot vērā, ka demokrātiskā tiesiskā valstī likumus parasti pieņem parlaments kā tieši demokrātiski leģitimēta institūcija. Tāpat pētīts, vai parlamenta suverenitātes princips ir savienojams ar tiesiskas valsts principu. Salīdzinošā kontekstā skaidrots, vai starptautiskajās cilvēktiesībās pastāv prasība nodrošināt tiesību aizsardzības līdzekli pret tiesību aizskārums, kas izriet no likuma, un kā citās valstīs tiek nodrošināts šāds tiesību aizsardzības līdzeklis. Šajā nodaļā noskaidrots, ka pasaulē pastāv dažādas tiesiskas valsts principa izpratnes, taču demokrātiskā tiesiskā valstī personai jāpastāv reālai iespējai aizsargāt savas tiesības arī tādu tiesību aizskārums gadījumā, kuri izriet no likuma. Papildus minētajam secināts: nepareizs ir uzskats, ka tāda tiesību aizskārums pamatotību, kas izriet no likuma, valstīs ar centralizēto konstitucionālās kontroles modeli var konstatēt tikai konstitucionālās kontroles institūcija, kas parasti ir konstitucionālā tiesa. Šādu tiesību aizskārums noteiktos gadījumos var konstatēt arī vispārējās jurisdikcijas tiesa, administratīvā tiesa un citas specializētās tiesas.

Darba trešajā nodaļā pētīts, kad tiesību aizskārums ir uzskatāms par tādu, kas izriet nevis no tiesību piemērošanas akta, piemēram, administratīvā akta vai kriminālprocesuāla lēmuma, bet likuma. Noskaidrots, ka no likuma izrietošs tiesību aizskārums nav tas pats, kas no likuma normas izrietošs tiesību aizskārums. No likuma izrietošs tiesību aizskārums ir plašāks tiesību aizskārums veids, un parasti tiesību

aizskārums izriet tikai no atsevišķas likuma daļas – likuma normas. Noskaidrots arī, ka pastāvošs tiesību aizskārums var rasties no likuma arī tad, kad uz likuma pamata nav pieņemts nekāds tiesību piemērošanas akts, un demokrātiskā tiesiskā valstī likuma ievērošana pati par sevi var radīt subjektīvo tiesību aizskārumu, pret kuru nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Tāpat konstatēti nosacījumi, kuriem jāizpildās, lai uzskatītu, ka pastāvošs tiesību aizskārums izriet no likuma. Šajā nodaļā secināto var attiecināt arī uz tiesību aizskāruma konstatēšanu citu, piemēram, Ministru kabineta, pastāvīgo iestāžu un pašvaldības saistošajos noteikumos ietvertu, tiesību normu gadījumā.

Darba ceturtajā, piektajā un sestajā nodaļā pētīti konkrēti jautājumi saistībā ar nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanu Satversmes tiesas procesā un pēc Satversmes tiesas procesa, jo īpaši saistībā ar tiesību aizsardzību Satversmes tiesas procesā un pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā konstatēts nepamatots tiesību aizskārums. Darba ceturtajā nodaļā pētīts, kā Satversmes tiesas procesā tiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārums. Vēl pētīts, kādos gadījumos, lai izpildītu uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, konstatējams nepamatots tiesību aizskārums ar kādu brīdi pagātnē, ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi vai ar kādu brīdi nākotnē. Izsecināti konkrēti gadījumi, kad nepamatotu tiesību aizskārumu nepieciešams konstatēt ar kādu brīdi pagātnē, ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi vai ar kādu brīdi nākotnē.

Darba piektajā nodaļā pētīti Satversmes tiesas procesā pieejamie tiesību aizsardzības līdzekļi. Pētīts arī, vai Satversmes tiesas process var būt efektīvs bez tāda pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa kā likuma normas darbības ierobežošana. Tāpat pētīts, kādos gadījumos Satversmes tiesas spriedums uzskatāms par jaunatklātu apstākli lietās, kas noslēgušās vispārējās jurisdikcijas tiesās un administratīvajās tiesās. Tika secināts, ka nav iespējams efektīvs tiesas process bez atbilstošiem pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem, un Satversmes tiesai noteiktos gadījumos spriedumā ir nepieciešams izteikt konkrētas norādes tiesību piemērotājam un likumdevējam, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu nepamatotu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma. Šajā nodaļā šie gadījumi detalizēti identificēti.

Savukārt promocijas darba izklāsta pēdējā – sestajā – nodaļā pētīts, vai pēc Satversmes tiesas procesa personai var būt nepieciešams piešķirt atlīdzinājumu naudā, lai izpildītu visas uz konkrēto nepamatotu tiesību aizskāruma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Pētīts, kādos gadījumos pēc Satversmes tiesas sprieduma personai var tikt atlīdzināti zaudējumi un nemantiskais kaitējums un kādas materiālās un procesuālās tiesību normas būtu piemērojamas šo lietu izskatīšanā. Noteikti konkrēti nosacījumi, kuriem ir jāizpildās atlīdzinājuma naudā piešķiršanai pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā atcelta likuma norma.

Promocijas darba izstrādē lietotas tiesību zinātnē ierastās pētīšanas metodes. Vispirms izmantotas literatūras avotu studijas. Ārvalstu literatūras meklējumi veikti Oksfordas Universitātes Juridiskajā bibliotēkā (*Bodleian Law Library*) 2017. gada aprīlī. Ar literatūras studijās iegūto informāciju bija iespējams veikt salīdzinošo analīzi par tiesību aizsardzības līdzekļu izpratni anglosakšu tiesību saimes

(piem., Apvienotā Karaliste, Amerikas Savienotās Valstis, Jaunzēlande un Kanāda) un romāņu-ģermāņu tiesību saimes valstīs (piem., Vācija un Francija). Salīdzinošā metode izmantota galvenokārt darba pirmajā un otrajā nodaļā. Pārējās nodaļās analizētās juridiskās problēmas salīdzinošā kontekstā pētītas mazāk, un tas ir tādēļ, ka šajās nodaļās aplūkoti jautājumi ir ar izteikti lokālu un kompleksu raksturu. Salīdzinošā kontekstā darba piektajā nodaļā aplūkota tiesību normas darbības ierobežošanas iespēja Satversmes tiesas procesā, kā arī atsevišķās citās šā darba vietās ietverts salīdzinājums ar ārvalstīm, ja attiecīga informācija iegūta literatūras studijās.

Darba izstrādē īpaša vērība pievērsta tiesas nolēmumu atlasei. Aplūkoti visi Satversmes tiesas spriedumi un lēmumi par tiesvedības izbeigšanu, kas pieņemti laikposmā līdz 2020. gada 15. februārim, kā arī publiski pieejami Satversmes tiesas un tās kolēģiju procesuālie lēmumi. Atlasīti arī visi publiski pieejamie (internetā un Latvijas Republikas Senāta nolēmumu krājumos) tiesu nolēmumi, kas saistīti ar darba problemātiku. Tāpat aplūkoti visi publiski pieejamie Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi attiecībā uz Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. panta interpretāciju attiecībā uz tiesību aizsardzības līdzekli pret tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma. Pētījumā galvenokārt izmantoti tikai tādi nolēmumi, kuri stājušies spēkā. Atceltie tiesas nolēmumi aplūkoti tikai tiktāl, ciktāl tas nepieciešams, lai izvērtētu šo nolēmumu atcelšanas iemeslus, un promocijas darbā tas īpaši norādīts. Šo nolēmumu analīzes rezultātā iegūtie secinājumi tālāk vispārināti, izmantojot dedukcijas metodi. Pazīstamās loģikas metodes (indukcija un dedukcija) izmantotas arī citviet darbā, jo īpaši izstrādājot pētījuma kopsavilkumu.

Promocijas darbā izmantotās literatūras daudzumu ierobežo darba temats – Latvijā detalizēti pētījumi par tiesību aizsardzības līdzekļiem publiskajās tiesībās, jo īpaši tiesību aizsardzības līdzekļiem tāda tiesību aizskāruma gadījumā, kas izriet no likuma, līdz šim nav radīti. Šis faktors arī noteica promocijas darba temata izvēli, apzināti izvēloties neizpētītas problēmas. Par nozīmīgāko latviešu valodā veikto pētījumu šajā jautājumā var uzskatīt Anitas Rodiņas promocijas darbu “Konstitucionālā sūdzības teorija un prakse Latvijā”. Taču tajā padziļināti analizēts tikai viens no tiesību aizsardzības līdzekļiem – iespēja iesniegt konstitucionālo sūdzību. Neraugoties uz minēto, šis darbs Latvijā vēl joprojām ir vienīgais, kas vismaz daļēji veltīts jautājumiem, kas saistīti ar tiesību aizsardzības līdzekļiem pret tādiem tiesību aizskārumiem, kuri izriet no likumiem. Citi latviešu valodā veikti pētījumi izmantoti, vienīgi ciktāl tie skar promocijas darbā pētāmās problēmas.

Tā kā parlaments un likuma normu pieņemšana ir ikvienas valsts neatņemama sastāvdaļa, promocijas darbā plaši izmantota ārvalstu literatūra. Tiesību aizsardzības līdzekļa būtības izpratnes izziņāšanai izmantoti tādi literatūras avoti kā, piemēram, Viljama Blekstona (*William Blackstone*)⁷, Ernesta Veinriba (*Ernest J. Weinrib*)⁸, Dinas Šeltones (*Dinah Shelton*)⁹, Līzas Tortellas (*Lisa Tortella*)¹⁰ un Rafala

⁷ Blackstone W. *Blackstone's Commentaries on the Laws of England. Book the Fourth.* Philadelphia: J.B. Lippincott Co., 1893

⁸ Ernest J. Weinrib. *Corrective Justice.* Oxford University Press: Oxford, 2012

⁹ Shelton D. *Remedies in International Human Rights Law.* Oxford: Oxford University Press, 2000

¹⁰ Tortell L. *Monetary Remedies for Breach of Human Rights. A Comparative Study.* Portland: Hart Publishing, 2006

Zakševska (*Rafal Zakrzewski*) pētījumi.¹¹ Lai pētītu tiesiskas valsts izpratnes atšķirības, nosakot, vai tiesiskas valsts princips pieprasa valstij nodrošināt tiesību aizsardzības līdzekli pret tādiem tiesību aizskārumiem, kas izriet no likuma normas, izmantots, piemēram, rakstu krājums par tiesiskas valsts principa izpratni dažādās valstīs¹², Džefrija Goldsvērtija (*Jeffrey Goldsworthy*)¹³, Alberta Vena Daisija (*Albert Venn Dicey*)¹⁴ un Aleksa Karola (*Alex Carroll*)¹⁵ pētījumi. Promocijas darbā izmantots arī Evas Baginskas (*Ewa Baginska*) pētījums par citu valstu, tostarp Vācijas, Francijas, Igaunijas un Apvienotās Karalistes, praksi atlīdzinājuma piešķiršanā par cilvēktiesību pārkāpumiem, īpaši tās vietas, kurās analizēta šāda atlīdzinājuma piešķiršana saistībā ar nepamatotu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma,¹⁶ kā arī Roberta Rebhaha (*Robert Rebhahn*) pētījums par valsts atbildības izpratni Apvienotajā Karalistē, Vācijā un Francijā¹⁷ un Cēza Van Dama (*Cees Van Dam*) pētījuma nodaļa par publisku personu institūciju pienākumu piešķirt atlīdzinājumu naudā par tiesību pārkāpumu citās Eiropas valstīs.¹⁸ Savukārt citās valstīs pastāvošo modeļu analīzei, kā tiek konstatēts no likuma izrietošs nepamatots tiesību aizskārumu, izmantoti, piemēram, Martjē Visera (*Maartje de Visser*)¹⁹, Jāko Husa (*Jaakkoo Husa*)²⁰, Viktora Comela Ferera (*Victor Comella Ferreres*)²¹, Marka Grābera (*Mark A. Graber*)²² un Mario Patrono (*Mario Patrono*)²³ pētījumi.

Promocijas darbā ietvertas vairākas promocijas darba autora publikācijas, kas saistītas ar pētījuma tēmu. Promocijas darba 1. un 2. nodaļas tematika izklāstīta rakstā “Efektīva tiesību aizsardzība pret likumiem un likuma normām”²⁴, 5. nodaļā ietverti fragmenti no raksta “Tiesību normas darbības ierobežošana – sapnis vai realitāte”²⁵ un raksta “Neregulētie procesuālie jautājumi Satversmes tiesas procesā”²⁶, savukārt daļa no promocijas darba 6. nodaļas publicēta rakstos “*Law on State liability: Latvian and Estonian perspective*” (latv. val. – “Valsts atbildības tiesības: Latvijas un Igaunijas

¹¹ Zakrzewski R. Remedies Reclassified. Oxford: Oxford University Press, 2003

¹² Author collective. The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat). Switzerland: Springer International Publishing, 2014

¹³ Goldsworthy J. Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates. Cambridge University Press, Cambridge, 2010

¹⁴ Dicey A.V. An Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 10th edition. London: Macmillan, 1959

¹⁵ Carroll A. Constitutional and Administrative Law. Fourth edition. Ashford Colour Press Ltd, Gosport, 2007

¹⁶ Baginska W. Damages for Violations of Human Rights. London: Springer, 2016

¹⁷ Rebhahn R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. Grām.: Tort and Insurance Law Yearbook. European Tort Law 2005. Vienna: Springer-Verlag/Wien, 2006

¹⁸ Dam Van C. European Tort Law. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013

¹⁹ Visser M. Constitutional Review in Europe. A Comparative analysis. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2015

²⁰ Husa J. Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective. The American Journal of Comparative Law, Volume 48, No. 3

²¹ Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I.CON, Volume 2, Number 3, 2004

²² Mark A. Graber. Howard Gilman. The Complete American Constitutionalism. Volume one. Introduction and the Colonial Era. Oxford: Oxford University Press, 2015

²³ Patrono M. The Protection of Fundamental Rights By Constitutional Courts – A Comparative Perspective. Victoria University of Wellington, Faculty of Law. Yearbook 5, 1999

²⁴ Priekulis J. Tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas prettiesiska likuma gadījumā. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskā zinātniskā konference. Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās I. Konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 498.–509. lpp.

²⁵ Priekulis J. Tiesību normas darbības ierobežošana – sapnis vai realitāte. Jurista Vārds, 18.04.2017., nr. 17 (971)

²⁶ Priekulis J. Neregulētie procesuālie jautājumi Satversmes tiesas procesā. Jurista Vārds, 19.01.2016., nr. 3 (906)

piemērs”)²⁷, “Valsts atbildība kā atsevišķs juridiskās atbildības veids”²⁸, “*Monetary Compensation For Pecuniary Loss After a Constitutional Court’s Judgment*” (latv. val. – “Atlīdzinājums naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu pēc Satversmes tiesas sprieduma”)²⁹, “Personiskā kaitējuma atlīdzinājums juridiskai personai administratīvajā procesā”³⁰ un rakstā “Cēloņsakarības izpratne administratīvajā procesā”.³¹ Par promocijas darba tēmu nolasīti vairāki referāti konferencēs: 2017. gada 2. martā Latvijas Universitātes 75. konferencē (Rīga, Latvija), Juridiskās zinātnes sekcijā, referāta nosaukums “Cēloņsakarības izpratne administratīvajā procesā”; 2017. gada 28. aprīlī 5. starptautiskajā zinātniskajā konferencē “*How Deep is your law? Brexit. Technologies. Modern conflicts*” (Viļņas Universitāte, Viļņa, Lietuva), referāta nosaukums “*Law on State liability: Latvian and Estonian perspective*” (latv. val. – “Valsts atbildības tiesības: Latvijas un Igaunijas piemērs”; 2018. gada 26. februārī Latvijas Universitātes 76. konferencē (Rīga, Latvija), Juridiskās zinātnes sekcijā, referāta nosaukums “Valsts atbildība kā viens no juridiskās atbildības veidiem”; 2019. gada 11. aprīlī Daugavpils Universitātes 61. starptautiskajā zinātniskajā konferencē (Daugavpils, Latvija), Publisko tiesību sekcijā, referāta nosaukums “Atlīdzinājums naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu pēc Satversmes tiesas sprieduma”; 2019. gada 16.–18. oktobrī Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskajā zinātniskajā konferencē (Rīga, Latvija) prezentēts stenda referāts “Efektīva tiesību aizsardzība pret likumiem un likuma normām”. Promocijas darba rezultāti aprobēti arī Latvijas Universitātes Juridiskās tālākizglītības un profesionālās pilnveides centra īstenoto profesionālās pilnveides nodarbību ietvaros Latvijas zvērinātiem advokātiem, kuriem 2019. gada 11. un 18. maijā un 12. un 26. oktobrī nolasītas lekcijas par tematu “Efektīva tiesību aizsardzība pret likumu”.

Promocijas darbā jēdzieni “tiesību pārkāpums” un “nepamatots tiesību aizskārums” lietoti kā sinonīmi. Runājot par personu, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, galvenokārt tiek lietoti tādi jēdzieni kā “cietušais”, “tiesību pārkāpumā cietušais”, “persona, kurai pārkāptas tiesības” un “persona, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums”. Jānorāda, ka vairākus promocijas darbā izdarītos secinājumus, piemēram, 3., 4. un 5. nodaļā izdarītos secinājumus var izmantot arī attiecībā uz tiesību aizskārumiem, kas izriet no citiem normatīvajiem aktiem un tiesību normām. Valsts atbildības likumu kontekstā atzīšana ir pirmais solis, lai atzītu valsts atbildību arī citu normatīvo aktu kontekstā.

²⁷ Priekulis J. Law on State liability: Latvian and Estonian perspective. 5th International Conference of PhD Students and Young Researchers How deep is Your law? Brexit. Technologies. Modern Conflicts Conference Papers 27 – 28 April 2017. Vilnius University, Faculty of Law Vilnius, Lithuania

²⁸ Priekulis J. Valsts atbildība kā atsevišķs juridiskās atbildības veids. Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2018

²⁹ Priekulis J. Monetary Compensation for Pecuniary Loss after a Constitutional Court Judgment. Daugavpils Universitātes 61. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2019

³⁰ Priekulis J. Personiskā kaitējuma atlīdzinājums juridiskai personai administratīvajā procesā. Jurista Vārds, 26.08.2014., nr. 33 (835)

³¹ Priekulis J. Cēloņsakarības izpratne administratīvajā procesā: zaudējumi. Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2017

1. Tiesību aizsardzības līdzeklis un tā izpratne

1.1. Tiesību aizsardzības līdzekļa būtība

Sens latīņu princips – *ubi ius ibi remedium* – vēstī, ka tur, kur ir tiesības, jābūt arī tiesību aizsardzības līdzeklim, lai šīs tiesības aizsargātu. Apvienotajā Karalistē par etalonu tiesību aizsardzības līdzekļu jomā uzskata 1703. gada Lordu palātas spriedumu lietā Ešbijs pret Vaitu (*Ashby v. White*).³² Šajā lietā kurpnieks Metjū Ešbijs (*Matthew Ashby*) vēlējās balsot parlamenta vēlēšanās 1701. gada decembrī, taču konstebls Viljams Vaitis (*William White*) viņam to neatļāva. Lai gan kandidāts, par kuru Metjū Ešbijs vēlējās nodot savu balsi, uzvarēja vēlēšanās, viņš vērsās tiesā. Tiesai bija jāizlemj, vai izskatīt šādu prasību, ņemot vērā, ka Metjū Ešbijam nebija nodarīts nekāds kaitējums, un kandidāts, par kuru viņš vēlējās balsot, bija uzvarējis vēlēšanās. Lordu palāta ne vien piekrita tam, ka Metjū Ešbijam neatkarīgi no minētajiem apstākļiem bija tiesības vērsties tiesā, bet arī piekrita tam, ka Metjū Ešbijam bija tiesības balsot Anglijas parlamenta vēlēšanās. Attiecīgi tiesa konstatēja, ka konstebls Viljams Vaitis ir nepareizi izmantojis sev piešķirto valsts varu, liedzot Metjū Ešbijam piedalīties parlamenta vēlēšanās.³³

Lords Holts norādīja, ka tiesības piedalīties vēlēšanās ir būtiskas un uz tām nevar attiecināt principu “tiesībām nerūp sīkumi” (*de minimis non curat lex*). “Atņemt tiesības piedalīties vēlēšanās ir liels prasītāja aizskārums. Ja prasītājam ir tiesības, viņam ir jābūt līdzekļiem nolūkā tās aizstāvēt un saglabāt, kā arī tiesību aizsardzības līdzeklim, ja viņš tiek ierobežots savu tiesību īstenošanā. Sāpīgi iztēloties tiesības bez tiesību aizsardzības līdzekļa. Vajadzība pēc tiesībām un vajadzība pēc tiesību aizsardzības līdzekļa nav viena bez otras iedomājama.” Attiecībā uz to, ka prasītājam nav nodarītas jebkādas ciešanas vai zaudējumi, Lords Holts norādīja, ka pietiek ar to vien, ka persona tiek kavēta īstenot savas tiesības. “Lai arī cilvēks nav zaudējis ne penija, viņam tāpat ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim. Pat ja cilvēks otram iesit pa ausi, neradot jebkādas citas izmaksas kā vien mazu plāksteri, viņam tāpat ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim personiska ievainojuma dēļ.” Tas, vai tiesību aizsardzības līdzeklim ir vai nav jābūt, bija principiāls jautājums. Nepamatota iejaukšanās cita tiesībās tika salīdzināta ar īpašumu: “Ja kāds bez pamata ienāk cita īpašumā, pat neradot jebkādas zaudējumus, ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim pret otru attiecībā uz ienākšanu cita īpašumā, kurā viņam vienkārši nav tiesību būt.”³⁴ Tādējādi tiesību aizsardzības līdzeklis ir nepieciešams pat tad, ja nav radies reāls kaitējums.

Lietā Ešbijs pret Vaitu (*Ashby v. White*) atzīto par tiesību un tiesību aizsardzības līdzekļa savstarpējo saikni ņēma vērā arī Amerikas Savienoto Valstu Augstākā tiesa 1803. gada lietā Mārberijs pret Medisonu

³² Par to, ka šī lieta tiek uzskatīta par tādu, kas atzina tiesības uz tiesību aizsardzības līdzekli, sk., piemēram, Thomas Tracy A. Ubi Jus, Ibi Remedium: The Fundamental Right to a Remedy Under Due Process (July 2004). 41 San Diego Law Review 1633 (2004), p. 1637. Par pretēju viedokli, sk., piemēram, Sampsell-Jones, Ted, The Myth of Ashby v. White. University of St. Thomas Law Journal, Vol. 8, No. 4, 2011, William Mitchell Legal Studies Research Paper No. 2011-07, p. 40–59

³³ Sākotnēji šajā lietā nolēmumu pieņēma Karaļa tiesa (Court of King's Bench). Tās nolēmums tika pārsūdzēts Lordu palātā, kura attiecīgi pieņēma nolēmumu par labu kurpniekam Metjū Ešbijam. Ar Lorda Holta runu šajā lietā var iepazīties plašāk šeit: Mark A. Graber. Howard Gilman. The Complete American Constitutionalism. Volume one. Introduction and the Colonial Era. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 390.-394

³⁴ Turpat

(*Marbury v. Madison*).³⁵ Tā bija pirmā lieta, kurā Amerikas Savienoto Valstu parlamenta (Kongresa) pieņemtu likuma normu atzina par neatbilstošu konstitūcijai un pirmā lieta anglosakšu tiesību saimes valstīs, kurās tiesību aizsardzības līdzeklis tika atzīts par nepieciešamu, kad tiesību pārkāpums jeb nepamatots tiesību aizskārums radies nevis nepareizas likuma normas piemērošanas dēļ, bet parlamenta pieņemtās likuma normas dēļ. Noteikums “kur ir tiesības, tur ir tiesību aizsardzības līdzeklis” ir neapstrīdams. Tas ir labi nostiprinājies Anglijas tiesību sistēmā, ka ikvienai tiesībai, kas ir ierobežota, nepieciešams tiesību aizsardzības līdzeklis, savukārt ikvienam aizskārumam – atbilstoša atlīdzība.³⁶ “Civilās brīvības būtība noteikti sastāv no ikviena tiesībām prasīt likuma aizsardzību, kad viņš tiek aizskarts. Viens no pirmajiem valdības uzdevumiem ir nodrošināt šādu aizsardzību.” Tiesības uz tiesību aizsardzību tiesā kā viens no tiesību aizsardzības līdzekļa aspektiem sākotnēji paredzētas, lai nodrošinātu tiesu neatkarību no korupcijas un politiskās kontroles.³⁷

Valsts pienākums nodrošināt efektīvus tiesību aizsardzības līdzekļus šobrīd jau ir plaši atzīts starptautiskā līmenī. Ir pieņemti vairāki pamattiesību dokumenti, kuri uzliek valstij pienākumu nodrošināt pamattiesības, kas nav iespējams bez efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa. Prasība nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli ir noteikta, piemēram, Vispārējā Cilvēktiesību deklarācijā³⁸, Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām³⁹, Starptautiskajā konvencijā par jebkuras rasu diskriminācijas izpaušanu⁴⁰, Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā (turpmāk – Cilvēktiesību konvencija)⁴¹ un Eiropas Savienības Pamattiesību hartā.⁴² Latvijā pienākums nodrošināt efektīvus tiesību aizsardzības līdzekļus tiesību aizskāruma gadījumā citstarp izriet no Satversmes 92. panta trešā teikuma. Vārdi “atbilstīgs atlīdzinājums” pieprasa efektīvu personas tiesību aizsardzību šo tiesību aizskāruma gadījumā. Tas ietver arī tiesību pārkāpuma dēļ radušos zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu.⁴³ Tomēr maldīgi uzskatīt, ka ar atbilstīgu atlīdzinājumu un efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli saprotams tikai naudas maksājums. Satversmes līmeņa autonomais jēdziens “atbilstīgs atlīdzinājums” pilnībā atbilst jēdzienam “efektīvs tiesiskās aizsardzības līdzeklis”, kas ietver, bet ne

³⁵ Par to sk.: Mark A. Graber. Howard Gilman. *The Complete American Constitutionalism. Volume one. Introduction and the Colonial Era.* Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 390

³⁶ Ar pilnu Amerikas Savienoto Valstu Augstākās tiesas 1803. gada spriedumu lietā *Marbury v. Madison* var iepazīties šeit: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/5/137> [aplūkots: 16.12.2018.]. Par to, ka šo lietu ietekmēja arī Lordu palātas 1703. gada spriedums lietā *Ashby v. White* sk.: Thomas Tracy A. *Ubi Jus, Ibi Remedium: The Fundamental Right to a Remedy Under Due Process* (July 2004). 41 *San Diego Law Review* 1633 (2004), p. 1637

³⁷ Par to plašāk sk.: Thomas Tracy A. *Ubi Jus, Ibi Remedium: The Fundamental Right to a Remedy Under Due Process* (July 2004). 41 *San Diego Law Review* 1633 (2004), p. 1637–1638

³⁸ Sk. Vispārējās Cilvēktiesību deklarācijas 8. pantu. Pieejama: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> [aplūkots: 31.03.2019.]

³⁹ Sk. Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 2. panta trešās daļas “a” punktu. Latvijas Vēstnesis, Nr. 61 (2826), 23.04.2003.

⁴⁰ Sk. Starptautiskās konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izpaušanu 6. pantu. Pieejama: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx> [aplūkots: 31.03.2019.]

⁴¹ Sk. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pantu. Latvijas Vēstnesis, Nr. 143/144 (858/859), 13.06.1997.

⁴² Sk. Eiropas Savienības pamattiesību hartas 47. panta pirmo daļu. Pieejama: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT> [aplūkots: 31.03.2019.]

⁴³ Par to sk. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2011-21-01 6. punktu

vienmēr pieprasa piešķirt atlīdzinājumu naudā par nepamatotu tiesību aizskārumu. Jānorāda, ka efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis var ietvert arī iespēju panākt vainīgās personas sodīšanu, piemēram, ar kriminālsodu vai administratīvo sodu, un noteiktos gadījumos atkarībā no nepamatota tiesību aizskāruma rakstura vainīgās personas sodīšana var būt pat nepieciešama efektīvai tiesību aizsardzībai, proti, lai efektīvi izpildītu sodīšanas funkciju un samierināšanas funkciju.

Tiesību aizsardzības līdzekļu būtība atspoguļojas šī jēdziena nosaukumā – aizsargāt tiesības, tādējādi nodrošinot tiesību esību. Tiesības uz tiesību aizsardzības līdzekli ir personas subjektīvās tiesības. Tomēr līdz šim Latvijā nav atrisināts jautājums par to, kas ir tiesību aizsardzības līdzeklis? Tiesību aizsardzības līdzekli var skaidrot kā veidu, kādā persona var tiesiski aizsargāt savas aizskartās tiesības, pārbaudot tiesību aizskāruma pamatotību, bet tiesību pārkāpuma gadījumā – novēršot to un atjaunojot taisnīgumu. Tiesību aizsardzības līdzekļi ir gan tie, kas izmantojami, lai izvērtētu tiesību aizskāruma pamatotību, gan tie, kas izmantojami tad, kad tiesību aizskārums ir atzīts par nepamatotu. Nereti par tiesību aizsardzības līdzekli min institūciju, kurā persona var vērsties, lai aizsargātu savas tiesības, tomēr ne jau pati institūcija ir viens no tiesību aizsardzības līdzekļiem, bet gan iespēja tajā vērsties.

Tiesību aizsardzības līdzekļiem ir būtiska un pat izšķirīga nozīme efektīvas tiesību aizsardzības sistēmas nodrošināšanā. Ja nav nodrošināti tiesību aizsardzības līdzekļi, tiesību aizsardzības sistēmu nav iespējams atzīt par efektīvu. Tajā pašā laikā maldīgi uzskatīt, ka tikai ar tiesību aizsardzības līdzekļiem ir iespējams nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības sistēmu. Efektīva tiesību aizsardzības sistēma nav iedomājama arī bez objektīvo tiesību aizsardzības. Ja tiesību aizsardzības līdzeklis ir vērst uz subjektīvo tiesību aizsardzību, tad efektīvā tiesību aizsardzības sistēmā ir arī tādi mehānismi, ar kuriem tiek aizsargātas nevis konkrētas personas subjektīvās tiesības, bet gan objektīvās tiesības. Piemēram, Valsts prezidents un Saeimas deputāti Latvijā ir tiesīgi vērsties Satversmes tiesā, apstrīdot tās likuma normas, kuras, viņu ieskatā, nonāk pretrunā ar augstāka juridiskā spēka tiesību normām, un viņi šīs tiesības citstarp izmanto, lai realizētu savus politiskos mērķus.⁴⁴ Tāpat administratīvajā procesā ikvienam ir tiesības vērsties administratīvajā tiesā, lai aizsargātu tiesības uz labvēlīgu vidi neatkarīgi no tā, vai attiecīgā rīcība ir ietekmējusi konkrētu personu. Tā tiek dēvēta par sūdzību vispārības labā (*actio popularis*).⁴⁵

Tiek uzskatīts, ka tiesību aizsardzības līdzeklis ir tikai tiesību nākamā stadija pēc netaisnīguma, jo tiesības pēc netaisnīguma nezūd. Proti, aizskartās tiesības pēc netaisnīguma ir atjaunojamas. Taisnīguma atjaunošanu tiesiskajās attiecībās, kurās radīts netaisnīgums, dēvē par izlīdzinošā taisnīguma teoriju – ja netaisnīgums ir radīts tiesiskajās attiecībās, tieši tiesību aizsardzības līdzeklis ir tas, kas šīs tiesiskās attiecības atbrīvo no netaisnīguma, atjaunojot taisnīgumu. Izlīdzinošais taisnīgums pieprasa garantēt arī to,

⁴⁴ Par to, ka ar abstrakto konstitucionālo kontroli nodrošina politisko mērķu realizāciju, plašāk sk.: Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 67.–68. lpp.

⁴⁵ Atbilstoši Vides aizsardzības likuma 6. panta pirmajai daļai ikvienam ir tiesības prasīt, lai valsts iestādes un pašvaldības, amatpersonas vai personas izbeidz darbību vai bezdarbību, kas pasliktina vides kvalitāti. Tas izriet arī no Orhūsas konvencijas

lai tiesību pārkāpējs tiktu atturēts no pārkāpuma izdarīšanas turpmāk.⁴⁶ Var piekrist tiesību doktrīnā norādītajam, ka tiesību atjaunošana notiek divās formās – kvalitatīvā un kvantitatīvā. Kvalitatīvās formas ietvaros personai tiek atjaunots tas pats, uz ko tai ir tiesības, piemēram, tiek izpildīts līgumisks pienākums vai nodrošināta iespēja bez lieka trokšņa baudīt tiesības uz savu mājokli. Turpretim kvantitatīvās formas ietvaros personai piešķir atlīdzinājumu naudā, dodot mantisku ekvivalentu tiesību pārkāpumam.⁴⁷ Mantisks ekvivalents nenozīmē, ka kvantitatīvās formas ietvaros tiek atlīdzināts tikai mantisks pametums. Kvantitatīvās formas ietvaros atlīdzinājums naudā tiek piešķirts par tiesību pārkāpumu, attiecīgi nauda tiek izmantota par līdzekli taisnīguma atjaunošanai.

Viljama Blekstonā (*William Blackstone*) komentāros attiecībā uz tiesību un tiesību aizsardzības līdzekļa savstarpējām attiecībām norādīts, ka tiesību aizsardzības līdzekļa uzdevums ir veikt izlīdzinājumu vai nu atjaunojot cietušajam viņa tiesību, ja iespējams, vai arī dodot viņam ekvivalentu.⁴⁸ Viljama Blekstonā atziņa sevī iemeso ideju par izlīdzinošo taisnīgumu (*corrective justice*). Pirmkārt, tiesībai, kura ir nepamatoti aizskarta, un tiesībai, kura tiek atjaunota, ir jābūt vienai un tai pašai vai vismaz ekvivalentai. Nevar uzskatīt, ka tiesība ir atjaunota, ja tā nav tā pati, kura tikusi nepamatoti aizskarta. Otrkārt, tiesību aizsardzības līdzeklis atjauno tikai nepamatoti aizskarto tiesību, nepiešķirot personai neko vairāk. Tātad tiesību aizskārumam ir duāla daba. Tiesību aizskārumš, no vienas puses, uzskatāms par iemeslu, kāpēc personas rīcībā ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim, bet, no otras puses, tas darbojas arī kā atbildību ierobežojošs apstāklis. Treškārt, tiesības pat pēc nepamatota tiesību aizskāruma neizzūd. Tā kā tiesības turpina pastāvēt, persona var vērsties arī tiesā, lai atjaunotu to, kas pamatoti pieder viņai.⁴⁹

Tātad, ja personai ir tiesības, viņas rīcībā ir jābūt tiesību aizsardzības līdzeklim, ar ko tās tiesiski aizsargāt. Tiesības nevar pastāvēt bez tiesību aizsardzības līdzekļa, tāpat kā tiesību aizsardzības līdzeklis bez tiesībām. Tiesību aizsardzības līdzeklis ir tiesisks veids, kādā persona var panākt sev radītā tiesību aizskāruma pamatotības izvērtēšanu, bet nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā – novērst to un atjaunot taisnīgumu. Personai ir subjektīvās tiesības uz tiesību aizsardzības līdzekli citu savu subjektīvo tiesību aizsardzībai. Nav svarīgi, kas aizskar personas subjektīvās tiesības – tiesību aizsardzības līdzeklim jābūt nodrošinātam ikviena subjektīvo tiesību aizskāruma gadījumā. Ja reiz personai piemīt subjektīvas tiesības, tad tiesību aizsardzības līdzeklim ir jābūt nodrošinātam arī gadījumos, kad valsts aizskar šīs tiesības neatkarīgi no tā, vai tās tiek aizskartas, izpildot izpildvarai, likumdošanas varai vai tiesu varai raksturīgas funkcijas. Vienlaikus personu nevar piespiest izmantot tiesību aizsardzības līdzekli, proti, aizsargāt savas

⁴⁶ Sk.: Ernest J. Weinrib. *Corrective Justice*. Oxford University Press: Oxford, 2012, p. 81.–84, 94–95

⁴⁷ *Ibid*, p.94

⁴⁸ “[R]edress the party injured, by either restoring to him his right, if possible, or by giving him an equivalent”. Plašāk sk.: Blackstone W. *Blackstone's Commentaries on the Laws of England*. Book the Fourth – Chapter the First : Of the Nature of Crimes, And Their Punishment. Pieejama: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/blackstone_bk4ch1.asp [aplūkota: 31.03.2019.]

⁴⁹ Sk.: Ernest J. Weinrib. *Civil Recourse and Corrective Justice*. *Florida State University Law Review*, Volume 39, Issue 1, 2011, p. 281

subjektīvās tiesības. Tā ir personas izvēle aizsargāt savas subjektīvās tiesības.

1.2. Tiesību aizsardzības līdzekļu iedalījums

Tiesību aizsardzības līdzekļiem parasti tiek piešķirta divējāda nozīme. No vienas puses, tiesību aizsardzības līdzekļiem ir procesuāla nozīme (*procedural remedies*). Šādā nozīmē ar tiesību aizsardzības līdzekļiem saprot procesu, kādā persona var aizsargāt savas aizskartās tiesības un izvērtēt tiesību aizskāruma pamatotību, kā arī procesa ietvaros pieejamos pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus, piemēram, iespēju apturēt apstrīdētā administratīvā akta vai tiesību normas darbību. No otras puses, tiesību aizsardzības līdzekļiem ir materiāla nozīme (*substantive remedies*). Vienlaikus nepastāv gan vienota izpratne par to, ko uzskatīt par materiālajiem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Tiesību doktrīnā ir norādīts, ka materiālie tiesību aizsardzības līdzekļi ir tādi, kas rada jaunu, papildu pienākumu pret personu, un to var dēvēt par valsts atbildību.⁵⁰ Tādā gadījumā tie ietver, piemēram, zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu naudā, kā arī atvainošanos. Tāpat kritērijs, lai nošķirtu materiālos un procesuālos tiesību aizsardzības līdzekļus, ir tas, vai tiek radīts jauns, papildu pienākums pret personu. Tomēr tiesību doktrīnā izteikts arī šāds viedoklis: ja procesuālie tiesību aizsardzības līdzekļi regulē procesa pieejamību un pašu procesu, kā persona var aizsargāt savas aizskartās tiesības, materiālie tiesību aizsardzības līdzekļi – procesa iznākumu.⁵¹ Šādā gadījumā par kritēriju materiālo un procesuālo tiesību aizsardzības līdzekļu nošķiršanai tiek izmantots tiesību pārkāpums. Attiecīgi tiesību aizsardzības līdzekļi, kas izmantojami līdz tiesību pārkāpuma konstatēšanai, ir procesuālie tiesību aizsardzības līdzekļi, savukārt pēc tiesību pārkāpuma konstatēšanas – materiālie tiesību aizsardzības līdzekļi. Piemēram, saskaņā ar šādu materiālo tiesību aizsardzības līdzekļu izpratni tiesību normas, tostarp likuma normas, atcelšana būtu materiāls tiesību aizsardzības līdzeklis, jo tas ir procesa iznākums.⁵² Tāpat lietas atkārtota izskatīšana pēc tiesību normas atcelšanas būtu atzīstama par materiālu tiesību aizsardzības līdzekli. Salīdzinot ar pirmo, šī ir plašāka materiālo tiesību aizsardzības līdzekļu izpratne, jo tā nevērtē, vai pēc tiesību pārkāpuma konstatēšanas tiek radīts jauns papildu pienākums pret personu. Atbilstoši šādai izpratnei visi līdzekļi, ko pēc tiesību pārkāpuma persona var izmantot savu nepamatoti aizskarto subjektīvo tiesību gadījumā, ir atzīstami par materiāliem tiesību aizsardzības līdzekļiem.

Lai arī kādu materiālo tiesību aizsardzības līdzekļa izpratni izmanto, pirmkārt, nav ne mazāko šaubu, ka atlīdzinājuma naudā piešķiršana par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu ir materiālo tiesību

⁵⁰ Attiecībā uz administratīvajām tiesībām sk.: Danovskis E. Atbilstīga atlīdzinājuma izpratne administratīvajās tiesībās. Latvijas Universitātes 5. starptautiskā zinātniskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. 2014. gada 10.–11. novembris, 233.–234. lpp.

⁵¹ Sk.: Buyse A. Lost and Regained? Restitution as a remedy for human rights violations in the context of international law. Heidelberg Journal of International Law (HJIL). ZaöRV 68 (2008), p. 129

⁵² Pastāv arī cits uzskats, kas tiek ietverts materiālos tiesību aizsardzības līdzekļos. Attiecībā uz starptautiskajām publiskajām tiesībām, piemēram, sk.: Nowak M. U. N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary. 2nd revised edition. Kehl am Rhein, Germany, Arlington, VA: N.P. Engel Publishers, 2005, p. 70

aizsardzības līdzekļu izpausme, un, otrkārt, tiesību aizsardzības līdzekļu iedalījumam materiālos un procesuālos tiesību aizsardzības līdzekļos lielākoties ir nozīme tiesību normu pieņemšanā, nevis tiesību normu piemērošanas procesā. Attiecīgi materiālie tiesību aizsardzības līdzekļi ir regulējami ar materiālām tiesību normām, savukārt procesuālie tiesību aizsardzības līdzekļi – ar procesuālām tiesību normām. Tas citastarp var kalpot arī par kritēriju materiālo un procesuālo tiesību aizsardzības līdzekļu nošķiršanai, taču ne vienmēr tā var rast pareizo atbildi, jo arī normatīvā akta pieņēmējs var kļūdīties.

Procesuālajiem tiesību aizsardzības līdzekļiem ir jābūt nodrošinātiem ne vien tad, kad tiesības ir pārkāptas, bet jau tad, kad personas tiesības ir tikai aizskartas. Par to, vai tiesības ir pārkāptas, galīgi var izlemt tikai procesuālo tiesību aizsardzības līdzekļu izmantošanas ceļā. Materiālos tiesību aizsardzības līdzekļus var izmantot tikai brīdī, kad konstatēts personas tiesību pārkāpums. Piemēram, personai jābūt iespējai vērsties tiesā par likuma normu, ar kuru tai uzlikts par pienākumu nojaukt māju tās bīstamības dēļ, jo konstatējams tiesību uz īpašumu aizskārums (procesuālais tiesību aizsardzības līdzeklis), bet iespējai atlīdzināt zaudējumus – tikai tad, ja tiek konstatēts, ka tiesību aizskārums ir bijis nepamatots (materiālais tiesību aizsardzības līdzeklis).

Tiesību aizsardzības līdzekļus iedala arī preventīvos un kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļos. Izplatītas ir divas preventīvo un kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļu izpratnes. Pirmā izpratne noteic, ka preventīvie tiesību aizsardzības līdzekļi ir tādi līdzekļi, kas pārtrauc tiesību pārkāpumu, bet kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļi – līdzekļi, kas izmantojami pēc tam, kad tiesību pārkāpums ir pārtraukts.⁵³ Tātad par kritēriju preventīvo un kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļu nošķiršanai tiek izmantots tiesību pārkāpuma pārtraukšanas fakts. Ja tiesību pārkāpums nav pārtraukts, tad tiesību aizsardzības līdzekļi, kas vērsti uz tiesību pārkāpuma pārtraukšanu, uzskatāmi par preventīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem, savukārt ja tiesību pārkāpums ir pārtraukts – par kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļiem. Otrā izpratne ir tāda, ka par kritēriju preventīvo un kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļu nošķiršanai tiek izmantots pastāvoša tiesību aizskārums fakts. Tiesību aizsardzības līdzekļi, kurus var izmantot pirms pastāvoša tiesību aizskārums iestāšanās un kuru mērķis ir novērst pastāvošu tiesību aizskārums, ir preventīvie tiesību aizsardzības līdzekļi, savukārt tiesību aizsardzības līdzekļi, kuri izmantojami pastāvoša tiesību aizskārums gadījumā – kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekļi. Esot šādai izpratnei, ir iespējams, ka vienu un to pašu tiesību aizsardzības līdzekli var uzskatīt gan par preventīvo, gan kompensējoša rakstura tiesību aizsardzības līdzekli, jo svarīgs ir konkrēts dzīves gadījums – vai personai jau ir radies pastāvošs tiesību aizskārums. Piemēram, Satversmes tiesa pēc personas konstitucionālās sūdzības var ierosināt lietu par likuma normas atbilstību Satversmē garantētajām pamattiesībām gan tad, kad šī likuma norma radījusi personai pastāvošu

⁵³ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 27. janvāra sprieduma lietā Nr. 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12 and 9717/13 *Neshkov and Others v. Bulgaria* 180.–182. punktu; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 10. janvāra sprieduma lietā Nr. 42525/07, 60800/08 *Ananyev and Others v. Russia* 97.–98. punktu

tiesību aizskārumu, gan tad, kad tas radījis personai nākotnē sagaidāmu tiesību aizskārumu, tas ir, tādu tiesību aizskārumu, kas noteikti radīsies nākotnē.⁵⁴ Tātad iespēja vērsties Satversmes tiesā ar konstitucionālo sūdzību atkarībā no konkrētā dzīves gadījuma var būt gan preventīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, gan kompensējošs tiesību aizsardzības līdzeklis. Savukārt Amerikas Savienotajās Valstīs, lai arī valsts tieši neuzņemas atbildību par Federācijas vai štatu prettiesiskiem likumiem, personai ir tiesības vērsties tiesā ar prasību, lai novērstu šāda likuma normas piemērošanu pret viņu,⁵⁵ un iespēja celt šādu prasību uzskatāma par preventīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret iespējamu nepamatotu tiesību aizskārumu nākotnē.

Tiesību aizsardzības līdzekļi, kuri novērš tiesību pārkāpumu vēl pirms tiesību pārkāpuma iestāšanās, ir paši efektīvākie. Lietas izskatīšana tikai pastāvoša tiesību aizskārums gadījumā var būt nepietiekama, ja redzams, ka nākotnē personai radīsies pastāvošs tiesību aizskārums, un pastāv ticama pārliecība, ka šis aizskārums ir nesamērīgs. Tiesiskā valstī, cik vien tas iespējams, jāpastāv iespējai iesniegt pieteikumu par tiesību aizskārumu, kas vēl nav radies, bet tikai radīsies nākotnē. Šāda iespēja ir nodrošināta Satversmes tiesas gadījumā, jo persona var iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā nākotnē sagaidāma tiesību aizskārums gadījumā, un Satversmes tiesa var arī novērst nepamatotu tiesību aizskārumu vēl pirms tā rašanās.⁵⁶ Šajā sakarā jānorāda, ka iespējai novērst nepamatotu tiesību aizskārumu vēl pirms tā rašanās jābūt nodrošinātai arī tad, ja personai vēl nav radīts nekāds reāls, būtisks vai paliekošs kaitējums. Tas ir saistīts ar tiesību aizsardzības līdzekļa efektivitāti. Jo agrākā posmā tiek novērsts nepamatots tiesību aizskārums, jo efektīvāks tiesību aizsardzības līdzeklis un tiesību aizsardzības sistēma. Vienlaikus šādos gadījumos, kad lieta tiek izskatīta vēl pirms pastāvoša tiesību aizskārums, attiecībā uz normatīvajiem aktiem un tiesību normām, tostarp likumiem un likuma normām, ir jābūt nepārprotamai pārliecībai, ka tiesību pārkāpuma iemesls ir normatīvais akts vai tiesību norma, nevis nepareiza tā piemērošana. Attiecīgi ir būtiski saprast, vai tiesību pārkāpums nav novēršams tiesību piemērošanas ceļā, nevis ar tiesību normas atzīšanu par prettiesisku. Tas, kādos gadījumos normatīvs akts un tiesību norma uzskatāma par tiesību aizskārums cēloni, aplūkots promocijas darba turpinājumā, atsevišķā promocijas darba nodaļā.

Papildus jau šim tiesību aizsardzības līdzekļu iedalījumam, proti, kompensējošie un preventīvie tiesību aizsardzības līdzekļi, materiālie un procesuālie tiesību aizsardzības līdzekļi, pastāv arī vēl citi iedalījumi. Tiesību aizsardzības līdzekļus var iedalīt arī mantiskos tiesību aizsardzības līdzekļos, ar kuriem persona saņem atlīdzinājumu naudā, un nemantiskos tiesību aizsardzības līdzekļos – persona saņem atlīdzinājumu citā formā, nevis naudā, piemēram, vērsties ar prasību tiesā, atjaunojot iepriekšējo stāvokli

⁵⁴ Piemēram, Satversmes tiesas lieta Nr. 2015-03-01 tika ierosināta un izskatīta vēl pirms pastāvoša tiesību aizskārums rašanās. Plašāk par to sk. Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra spriedumu lietā Nr. 2015-03-01. Savukārt Satversmes tiesas lieta Nr. 2015-19-01 tika ierosināta un izskatīta pēc pastāvoša tiesību aizskārums rašanās. Plašāk sk. Satversmes tiesas 2016. gada 29. aprīļa spriedumu lietā Nr. 2015-19-01

⁵⁵ Sk.: Morrison F. The Liability of Governments for Legislative Acts in the United States of America. 46 Am. J. Comp. L. Supp. 531 (1998), p. 540.–541

⁵⁶ Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2010. gada 18. februāra sprieduma lietā Nr. 2009-74-01 21. punktu

vai atvainojoties.⁵⁷ Var piekrist Satversmes tiesa atzītajam, ka, ņemot vērā, piemēram, tiesību pārkāpuma veidu vai raksturu, apdraudēto tiesisko interesi, aizskarto tiesisko subjektu vai nodarītā kaitējuma smagumu, atbilstīgs atlīdzinājums var izpausties arī nemantiskā veidā.⁵⁸

Tiesību aizsardzības līdzekļus iedalīt arī primāros un sekundāros. Primārie tiesību aizsardzības līdzekļi ir tādi līdzekļi, kuri izmantojami vispirms, bet sekundārie tiesību aizsardzības līdzekļi – līdzekļi, kuri izmantojami tikai tad, ja tiesību aizsardzības līdzekļu funkcijas nav iespējams izpildīt ar primārajiem tiesību aizsardzības līdzekļiem.⁵⁹ Tiesību aizsardzības līdzekļu dalījums primārajos un sekundārajos ir izplatīts Vācijā. Tiek uzskatīts, ka primārie tiesību aizsardzības līdzekļi (*Primärrechtsschutz*) izmantojami attiecībā uz prettiesisku rīcību kā tādu, bet sekundārie tiesību aizsardzības līdzekļi (*Sekundärrechtsschutz*) – prettiesiskas rīcības rezultātā radītajām sekām.⁶⁰ Tāpat kā nemantiskie tiesību aizsardzības līdzekļi ir izmantojami pirms mantiskiem tiesību aizsardzības līdzekļiem, primārie tiesību aizsardzības līdzekļi ir izmantojami pirms sekundāriem tiesību aizsardzības līdzekļiem.

Tiesību aizsardzības līdzekļus var iedalīt arī pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļos un pastāvīgos tiesību aizsardzības līdzekļos. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi lietas izskatīšanas laikā noregulē ar lietas izskatīšanu saistītās tiesiskās attiecības, un tiem ir pagaidu raksturs. Pagaidu aizsardzība primāri ir instruments, kas ļauj nodrošināt, ka lietas izskatīšanas ilgums nekavē taisnīguma atjaunošanu, piemēram, uz lietas izskatīšanas laiku tiesā aptur administratīvā akta darbību vai ierobežo tiesību normu darbību. Papildu pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis var nodrošināt arī to, ka tiesību pārkāpums vēl pirms tā iestāšanās tiek novērsts. Attiecīgi tam var būt preventīvs raksturs, piemēram, tajos gadījumos, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzējs ir vērsies konstitucionālajā tiesā nevis pastāvoša tiesību aizskāruma gadījumā, bet gan nākotnē sagaidāma tiesību aizskāruma gadījumā, un lietas izskatīšanas laikā tiek piemērots pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis ar mērķi novērst pastāvoša tiesību aizskāruma rašanos, pirms izlemts par šāda aizskāruma pamatotību. Pastāvīgie tiesību aizsardzības līdzekļi savukārt ir tādi tiesību aizsardzības līdzekļi, kuriem ir pastāvīgs raksturs. Piemēram, ja spēkā stājas tiesas nolēmums par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu vai zaudējumu atlīdzināšanu, iepriekšējais stāvoklis ir atjaunojams un zaudējumi ir atlīdzināmi, un tas nav pagaidu risinājums, bet gan lietas iznākums, kas var mainīties tikai atsevišķos izņēmuma gadījumos, kas parasti ir lietas atkārtota izskatīšana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

Tiesību aizsardzības līdzekļus var iedalīt arī vispārējos un speciālos. Vispārējie tiesību aizsardzības

⁵⁷ Par tiesību aizsardzības līdzekļu iedalījumu mantiskos un nemantiskos tiesību aizsardzības līdzekļos, piemēram, sk. Shelton D. Remedies in International Human Rights Law. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 292.–305. Par mantiskiem tiesību aizsardzības līdzekļiem plašāk sk.: Tortell L. Monetary Remedies for Breach of Human Rights. A Comparative Study. Portland: Hart Publishing, 2006

⁵⁸ Sk. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2011-21-01 11.1. punktu

⁵⁹ Par tiesību aizsardzības līdzekļu iedalījumu primārajos un sekundārajos tiesību aizsardzības līdzekļos, piemēram, sk. Schill W. Stephan. International Investment Law and Comparative Public Law. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 721.–755

⁶⁰ Sk.: Baginska W. Damages for Violations of Human Rights. London: Springer, 2016, p. 101

līdzekļi ir atkarīgi no tā, kas uzskatāms par speciālo tiesību aizsardzības līdzekli. Ja par speciālo tiesību aizsardzības līdzekli uzskata iespēju vērsties Satversmes tiesā, tad par vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem uzskatāmi tie tiesību aizsardzības līdzekļi, kurus persona var izmantot pirms vēšanās Satversmes tiesā, tas ir, pirms tiek vērtēta tiesību normas atbilstība augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka gadījumā, kad pamattiesības tiek aizskartas ar tiesību piemērošanas aktu, personai jāizmanto vispārējie tiesību aizsardzības līdzekļi, kas paredz iespēju apstrīdēt vai pārsūdzēt tiesību piemērošanas aktu, ar kura starpniecību tiesību norma ir aizskārusi personas pamattiesības.⁶¹ Savukārt ja par speciālo tiesību aizsardzības līdzekli uzskata iespēju vērsties Eiropas Cilvēktiesību tiesā, tad par vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem uzskatāmi nacionālajā līmenī pieejamie tiesību aizsardzības līdzekļi, ar kuriem var pēc būtības izskatīt personas pieteikumu par Cilvēktiesību konvencijas pārkāpumu.⁶² Ja tiesību aizskārums izriet no tiesību piemērošanas akta, tad attiecībā uz Latviju par vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem parasti uzskata iespēju vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā vai administratīvajā tiesā, savukārt ja tiesību aizskārums izriet no likuma normas – iespēju vērsties arī Satversmes tiesā. Vienlaikus gan Satversmes tiesas, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas gadījumā izmantojami tikai efektīvi vispārējie tiesību aizsardzības līdzekļi.

Aplūkojot dažādos tiesību aizsardzības līdzekļu iedalījumus, var secināt, ka tiesību aizsardzības līdzeklis nav tikai iespēja pieprasīt atlīdzinājumu naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu. Tāpat tiesību aizsardzības līdzekļi nav tikai iespēja vērsties valsts institūcijās, piemēram, tiesās, kurās personas var aizsargāt savas aizskartās tiesības. Tiesību aizsardzības līdzeklis ir ikviens tiesisks veids, kādā persona var aizsargāt savas tiesības, tostarp arī tie tiesību aizsardzības līdzekļi, kas tiek izmantoti tad, kad tiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, piemēram, iespēja pēc Satversmes tiesas sprieduma iesniegt pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem lietā, kurā piemērota Satversmes tiesas atceltā likuma norma, kā arī iespēja pieprasīt atlīdzinājumu naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu ir uzskatāma par tiesību aizsardzības līdzekli. Vienlaikus nav iespējams izsmeļoši uzskaitīt visus tiesību aizsardzības līdzekļus, jo, attīstoties tiesībām un tiesiskajām attiecībām kļūstot sarežģītākām, nepieciešams paplašināt arī pieejamo tiesību aizsardzības līdzekļu klāstu.

1.3. Tiesību aizsardzības līdzekļu funkcijas

1.3.1. Tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkcija

Neatkarīgi no tiesību aizsardzības līdzekļa veida ir noteiktas funkcijas, kuras tie pilda, lai aizsargātu personas subjektīvās tiesības. Tiesību praksē ir pierasts minēt vismaz šādas tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas: taisnīguma, kompensācijas, samierināšanas, kā arī vispārējās un speciālās prevencijas funkcija.⁶³

⁶¹ Sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2018. gada 26. aprīļa lēmuma par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 50/2018) 6.2. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 12.10.2019.]

⁶² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999. gada 28. jūlija sprieduma lietā Nr. 25803/94 Selmouni v. France 74. punktu

⁶³ Sk. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2011-21-01 11.1. punktu, Augstākās tiesas Krimināllietu

Tomēr taisnīgumu un vispārējo un speciālo prevenciju nebūtu pamats izdalīt kā atsevišķu funkciju. Taisnīguma funkcija nav atsevišķa tiesību aizsardzības līdzekļa funkcija, jo taisnīgumu panāk ar tiesiskumu, turklāt nepamatota tiesību aizskārums gadījumā – nodrošinot personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Savukārt vispārējās un speciālās prevencijas funkcija ir iekļaujama sodīšanas funkcijā, jo atturēšana no pārkāpuma ir soda uzdevums. Tādēļ tiesību aizsardzības līdzeklim var izdalīt sešas funkcijas: tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkcija, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcija, jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija, kompensācijas funkcija, sodīšanas funkcija un samierināšanas funkciju. No šīm tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijām tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkcija darbojas gan tiesību pārkāpuma gadījumā, gan tad, ja tiesību pārkāpums vēl nav noticis, savukārt pārējās funkcijas – tiesību pārkāpuma gadījumā.

Nepamatota tiesību aizskārums gadījumā tiesību aizsardzības līdzeklim ir jāspēj izpildīt visas uz konkrēto nepamatota tiesību aizskārums gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Ne katrā nepamatota tiesību aizskārums gadījumā nepieciešams, lai tiktu izpildītas visas tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Ikvienā nepamatota tiesību aizskārums gadījumā izpildāma tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkcija un samierināšanas funkcija, bet pārējo funkciju izpildes nepieciešamība un iespējamība ir atkarīga no konkrētā nepamatota tiesību aizskārums gadījuma, piemēram, kompensācijas funkcija jāizpilda gadījumā, kad personai nepamatota tiesību aizskārums dēļ ir radušies zaudējumi. Savukārt jauna stāvokļa nodrošināšanas funkciju – kad tiesību pārkāpums novēršanai personai jānodrošina jauns stāvoklis, bet iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkciju – kad persona pirms tiesību pārkāpuma ir atradusies tiesiskā stāvoklī, bet tiesību pārkāpums dēļ viņa šādā stāvoklī vairs neatrodas.

Jāņem vērā, ka tiesību aizsardzības līdzekļu funkcijas ir cieši saistītas savā starpā, piemēram, tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkciju nav iespējams izpildīt, ja pēc tiesību pārkāpuma netiek izpildītas pārējās uz konkrēto nepamatota tiesību aizskārums gadījumu attiecināmās funkcijas. Savukārt kompensācijas funkciju noteiktos gadījumos var izpildīt arī tad, ja personai, kuras tiesības nepamatoti aizskartas, atjauno viņas iepriekšējo stāvokli, piemēram, atmaksā pretiesiskas likuma normas dēļ nepamatoti ieturētu nodokli, bet samierināšanas funkciju – ar tiesību pārkāpuma atzīšanu un iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu.

Ikvienu tiesību aizsardzības līdzekļa neatņemami elementi ir tiesības, aizsardzība un līdzeklis, ar kuru tiesības tiek aizsargātas. Tiesības un tiesību aizsardzības līdzekļi ir tik cieši saistīti, ka to pastāvēšana ir savstarpēji atkarīga. Ja nav tiesību, nav tiesību aizsardzības līdzekļa, savukārt ja nav tiesību aizsardzības līdzekļa – nav tiesību. Kā to 1703. gadā lietā *Ešbijs pret Vaitu (Ashby v. White)* norādīja lords Holts: “Ja tiek zaudēts tiesību aizsardzības līdzeklis, tiek zaudētas tiesības.”⁶⁴ Tiesību aizsardzības un nodrošināšanas

departamenta 2018. gada 28. marta lēmuma lietā Nr. SKK-13/2018 9.1. punktu un Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2019. gada 10. jūlija sprieduma lietā Nr. SKC-40/2019 12.1.3. punktu

⁶⁴ Ar Lorda Holta runu šajā lietā var iepazīties plašāk šeit: Mark A. Graber. Howard Gilman. *The Complete American Constitutionalism. Volume one. Introduction and the Colonial Era.* Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 390.–394

funkcijas galvenais uzdevums ir nodrošināt tiesību esību un saistošo raksturu, un tā pieprasa nodrošināt arī atbilstošu procedūru, kādā tiek izvērtēta tiesību aizskāruma pamatotība, tostarp pieprasa izveidot atbilstošus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus. Citiem vārdiem sakot, šī funkcija pieprasa izveidot efektīvu mehānismu, kādā personas subjektīvo tiesību saistošais raksturs tiek atzīts valsts iekšienē – gan no pašas valsts, gan citām personām.

Var pilnībā piekrist tam, ka tiesības bez tiesību aizsardzības līdzekļiem ir tikai ideāli, solījumi vai deklarējumi, kuriem ikviens var izvēlēties sekot vai nesekot. Tās tiek salīdzinātas ar manierēm, proti, tādas, kuras vajadzētu ievērot, bet ne tādas, ko kāds būtu spiests ievērot.⁶⁵ Tiesības kļūst nenozīmīgas, ja nav tiesību aizsardzības līdzekļa, kas šīs tiesības varētu aizsargāt. Juridiskos pienākumus, kuri pastāv, bet kurus nevar nodrošināt piespiedu kārtā, var salīdzināt ar spokiem – tos var manīt, bet neviens nevar tos noķert.⁶⁶ Tādējādi, lai kādu priekšrakstu uzskatītu par tiesībām, šī priekšraksta ievērošana nodrošināma piespiedu kārtā no valsts puses. Piespiedu nodrošināšana nozīmē nodrošināt iespēju novērst tiesību pārkāpumu un atjaunot taisnīgumu ar tiesību aizsardzības līdzekļiem tiesību pārkāpuma gadījumā. Tas nozīmē: ja kādam šķiet, ka viņam ir tiesības, bet valsts nav garantējusi tiesību aizsardzības līdzekli to nodrošināšanai, tās nemaz nav tiesības, bet gan deklaratīvas normas, jo to ievērošana ir vēlamība, bet ne obligāta prasība, attiecīgi atkarīga no katra cilvēka izvēles un sirdsapziņas.

Lai labāk saprastu, kāpēc tiesības bez tiesību aizsardzības līdzekļa nemaz nav tiesības, var minēt divus piemērus. Pašvaldības domes deputātam likums paredz dažādas tiesības, un viena no tām ir tiesības iepazīties ar valsts un pašvaldības iestāžu un pašvaldības kapitālsabiedrību dokumentāciju, kas skar attiecīgās pašvaldības intereses, ja tas ar likumu nav aizliegts.⁶⁷ Likumā garantētās deputāta tiesības kļūtu par bezvērtīgām pirmajā situācijā, kad pieprasījuma adresāts nolemtu neatbildēt uz to, ja nebūtu nodrošināts tiesisks veids, kā deputāts varētu īstenot savas likumā garantētās tiesības piespiedu kārtā. Tās būtu nevis deputāta tiesības, bet gan priekšraksts, kura ievērošana ir atkarīga no pieprasījuma saņēmēja sirdsapziņas. Tāpat par bezvērtīgām būtu uzskatāmas konstitūcijā garantētās tiesības uz vārda brīvību, ja nebūtu iespējams nodrošināt to ievērošanu piespiedu kārtā, piemēram, ja likumdevējs pieņem likumu, ar kuru Latvijas teritorijā pilnībā aizliedz izmantot internetu, un personām, kuru tiesības šis likums aizskar, nav iespēju panākt, ka likums atbilst konstitūcijā garantētajām tiesībām uz vārda brīvību.

Lai šādas situācijas nerastos, ir jāpastāv tiesiskam veidam, kas nodrošinātu tiesību esību un aizsardzību. Personai šis veids ir efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis savu tiesību aizsardzībai. Tas gan nenozīmē, ka vienīgajam iespējamajam tiesību aizsardzības līdzeklim ir jābūt iespējai vērsties tiesā. Var

⁶⁵ Sk.: Thomas Tracy A. Ubi Jus, Ibi Remedium: The Fundamental Right to a Remedy Under Due Process (July 2004). 41 San Diego Law Review 1633 (2004), p. 1638; Donald H. Zeigler, Rights Require Remedies: A New Approach to the Enforcement of Rights in the Federal Courts, 38. HASTINGS L.J. 665, n. 68 (1987), p. 668

⁶⁶ Plašāk sk. Amerikas Savienoto Valstu Augstākās tiesas 1922. gada spriedumu lietā *The Western Maid*. Pilns spriedums pieejams: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/257/419/case.html> [aplūkots: 16.12.2018.]

⁶⁷ Tās izriet no Republikas pilsētas domes un novada domes deputāta statusa likuma 9. panta pirmās daļas 4. punkta un 13. panta pirmās daļas 2. punkta [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

pastāvēt arī citi tiesību aizsardzības līdzekļi, ar kuriem var nodrošināt tiesību esību un aizsardzību. Piemēram, pašvaldības domes deputāta informācijas pieprasījuma gadījumā tā var būt iespēja iesniegt iesniegumu domes priekšsēdētājam, bet, ja tas nereaģē – ministram. Arī likumdevējs pēc attiecīgas informācijas saņemšanas, ka likums pārkāpj personas Satversmē garantētās tiesības, var pieņemt likuma grozījumus. Šāda prakse Latvijā pastāv, un tā it īpaši ir vērojama situācijās, kad likums tiek grozīts pēc lietas ierosināšanas Satversmes tiesā, ja konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai tiesa apstrīdējusi likuma normas atbilstību Satversmē garantētajām pamattiesībām.⁶⁸ Saeimas gadījumā šāda iespēja, pat uzskatot to par tiesību aizsardzības līdzekli, gan nebūtu uzskatāma par efektīvu. Neapšaubot, ka arī Saeimai, tas ir, Saeimas deputātiem, jāievēro Satversme un citi ārējie normatīvie akti un Saeimas deputāti neatrodas virs likuma un tiesībām, Saeimas deputātiem ir brīvais mandāts, kas ļauj viņiem balsot pēc savas sirdsapziņas un pārliecības. Tas nozīmē, ka persona var vērsties pie Saeimas ar lūgumu pieņemt jaunu likuma normu vai grozīt spēkā esošu likuma normu, bet tas automātiski negarantē, ka Saeima ņems vērā personas lūgumu.

Lai nodrošinātu tiesību esību un saistošo raksturu, valstij visupirms ir jāizveido atbilstoša procesuālo tiesību aizsardzības līdzekļu sistēma. Tas ietver gan dažādas institūcijas, kurā persona var vērsties sakarā ar savu tiesību aizskārumu, gan dažādus tiesību aizsardzības līdzekļus procesa ietvaros, kad tiek lemts par tiesību pārkāpuma konstatēšanu, piemēram, tādus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus kā pagaidu noregulējumu un lēmuma darbības apturēšanu, bez kuriem noteiktos gadījumos nav iespējama taisnīguma atjaunošana. Tāpat nodrošināms arī atbilstošs process, kuram jānodrošina ne vien nepamatota tiesību aizskārums konstatēšana, bet arī tā novēršana, ja nepamatots tiesību aizskārums vēl nav noticis, tas ir, jānodrošina preventīvie tiesību aizsardzības līdzekļi. Piemēram, Satversmes tiesa pēc vairākām konstitucionālajām sūdzībām ierosināja lietu par likuma normām, kuras noteica, ka maksātnešpējas administratori savā darbībā ir pielīdzināmi valsts amatpersonām. Šīs likuma normas tika apstrīdētas un atceltas jau brīdī, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem nebija radies pastāvošs tiesību aizskārums, proti, nebija iestājies termiņš, ar kuru maksātnešpējas administratorus sāktu pielīdzināt valsts amatpersonām.⁶⁹ Citā Satversmes tiesas lietā savukārt tika atceltas likuma normas, kuras noteica speciālas kvalifikācijas nepieciešamību, lai sniegtu ar dzīvojamo māju pārvaldīšanu saistītus pakalpojumus. Neesot šādai kvalifikācijai, ar dzīvojamo māju pārvaldīšanu saistītus pakalpojumus varētu sniegt tikai līdz 2011. gada 31. decembrim. Likuma normas tika apstrīdētas un atceltas, pirms konstitucionālās sūdzības iesniedzējam radās pastāvošs tiesību aizskārums, proti, pirms iestājās termiņš, kad šādus pakalpojumus varētu sniegt tikai speciāli kvalificētas personas, attiecīgi 2010. gada 1. jūlijā.⁷⁰ Tātad Satversmes tiesa novērsa personas tiesību pārkāpumu vēl pirms tā rašanās.

⁶⁸ Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2018. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2017-21-01 20., 20.1. un 20.2. punktu

⁶⁹ Satversmes tiesas spriedums tika pieņemts 2015. gada 21. decembrī, bet apstrīdētajā normā noteiktie ierobežojumi, aizliegumi un pienākumi konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem būtu piemērojami tikai no 2016. gada 1. janvāra. Plašāk sk. Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra spriedumu lietā Nr. 2015-03-01

⁷⁰ Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 18. februāra sprieduma lietā Nr. 2009-74-01 21. punktu

Ja tiesību aizskārums jau ir noticis, tiesiskā valstī jāpastāv veidam, kā pārbaudīt šāda tiesību aizskāruma pamatotību. Konstatējot tiesību aizskāruma nepamatotību jeb tiesību pārkāpumu, tiesību aizsardzības līdzeklim ir jānodrošina, ka tiek izpildītas visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Ja kāda no tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijām netiek izpildīta, zūd tiesību saistošais raksturs un tātad zūd arī tiesības. Tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkcija tiek pārkāpta, ja personai nav nodrošināts efektīvs veids, kādā atbilstošā procesuālā kārtībā izvērtēt to, vai šīs personas subjektīvās tiesības nav nepamatoti aizskartas. Tiesību aizsardzības funkcija, cik vien tas iespējams, pieprasa nodrošināt personai iespēju novērst pastāvoša tiesību aizskāruma iestāšanos, proti, iespēju iesniegt pieteikumu nākotnē sagaidāma tiesību aizskāruma gadījumā. Savukārt ja šāda iespēja nepastāv, svarīgi nodrošināt atbilstošus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus, kas novērš vai mazina pastāvošu tiesību aizskārumu procesa laikā.

1.3.2. Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcija

1.3.2.1. Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas izpratne

Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcija ir pirmā tiesību aizsardzības līdzekļu funkcija, kas jāizpilda pēc tam, kad ir konstatēts, ka personas tiesības ir nepamatoti aizskartas. Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu var saprast divējādi. No vienas puses, to var saprast kā tādas situācijas atjaunošanu, kas pastāvējusi pirms tiesību pārkāpuma. No otras puses, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu var saprast kā situācijas atjaunošanu, kāda būtu pastāvējusi, ja tiesību pārkāpums nebūtu noticis. Otrā izpratne ir plašāka par pirmo, jo tā ietver hipotētisku vērtējumu, proti, kāda būtu bijusi situācija, ja tiesību pārkāpums nebūtu noticis, nodrošinot šādas situācijas atjaunošanu, kas ietver arī zaudējumu atlīdzināšanu.⁷¹ Savukārt pirmā neietver šādu vērtējumu un pieprasa atjaunot personai tikai tādu stāvokli, kādā viņa atradās pirms tiesību pārkāpuma.⁷² Ja pirmā iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas izpratne ietver vajadzību vērtēt tikai pagātnes notikumus, tad otrā no tām – arī nākotnes notikumus, kādi būtu iestājušies, neesot tiesību pārkāpumam.

Lai gan nevar apgalvot, ka no šīm izpratnēm kāda būtu nepareiza, precīzāka tomēr ir pirmā, jo otrā ietver arī citu tiesību aizsardzības līdzekļu funkciju izpildi, piemēram, kompensācijas funkcijas izpildi, atlīdzinot zaudējumus arī naudā. Tāpēc promocijas darba ietvaros tiks izmantota pirmā iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas izpratne. Jāatceras gan, ka tāda stāvokļa atjaunošana, kādā persona atradās pirms tiesību pārkāpuma, neiedziļinoties, kādi nākotnes notikumi būtu vai nebūtu iestājušies bez tiesību pārkāpuma, ir tikai pirmais no soļiem, lai nodrošinātu efektīvu personas tiesību aizsardzību. Tāpat arī zaudējumi, kuri netiek atlīdzināti, atjaunojot personai iepriekšējo stāvokli, piemēram, atgriežot nepamatoti atsavināto īpašumu, atlīdzināmi atsevišķi, piešķirot personai atbilstīgu atlīdzinājumu naudā.

⁷¹ Sk. Starptautisko tiesību komisijas 2001. gada Pantu par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību komentāru 96. lpp. Pieejams: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf [aplūkots: 10.12.2018.]

⁷² Turpat

Latvijā gan teorijā, gan praksē labi zināms tas, ka iepriekšējā stāvokļa atjaunošana sastāv no iepriekšējā tiesiskā stāvokļa atjaunošanas un faktiskā stāvokļa atjaunošanas, un iepriekšējo stāvokli var atjaunot tikai tur, kur šāds stāvoklis iepriekš ir bijis. Starptautiskajās tiesībās par sprieduma etalonu, kad, konstatējot tiesību pārkāpumu, nodrošināma iepriekšējā stāvokļa atjaunošana, tiek uzskatīts Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskās tiesas 1928. gada 13. septembra spriedums Hošovas rūpnīcas (*Chorzow Factory*) lietā, kur Vācija vērsās pret Poliju sakarā ar to, ka Polija atsavināja divus Vācijas uzņēmumus. Konstatējot, ka Polija nepamatoti ir atsavinājusi Vācijas uzņēmumus, tiesa norādīja, ka Polijai vispirms jānodrošina iepriekšējā stāvokļa atjaunošana.⁷³ Atsaucoties uz šo spriedumu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka tad, kad pamattiesību pārkāpuma raksturs pieļauj iepriekšēja stāvokļa atjaunošanu, valsts uzdevums ir to nodrošināt.⁷⁴ Arī Amerikas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka, konstatējot pamattiesību pārkāpumu, valstij, kad vien tas iespējams, jānodrošina pilnīga restitūcija – jāatjauno personai tāds stāvoklis, kādā viņa atradusies pirms tiesību pārkāpuma.⁷⁵ Šāda prakses vienveidība nav nejauša. Starptautisko tiesību komisijas Panti par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību, kuri kodificē jau izveidojušās starptautiskās paražu tiesību normas, paredzot iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu kā pirmo darbību, kas apsverama, konstatējot nepamatotu personas tiesību aizskārumu, ir piemērojami ne tikai attiecībās starp valstīm, bet arī attiecībās starp valsti un personām, kad valsts ir pārkāpusi personas pamattiesības.⁷⁶

Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcija ir viena no svarīgākajām tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijām, kas nozīmē, ka nepietiek konstatēt vien to, ka personas tiesības ir pārkāptas, bet jādara viss iespējamais, lai personai atjaunotu tādu stāvokli, kādā viņa atradās pirms pārkāpuma – jānodrošina personai ne vien tāds tiesību un pienākumu apjoms, kāds bija pirms tiesību pārkāpuma, bet arī faktiskais stāvoklis. Piemēram, tiesību aizsardzības līdzeklis nebūtu efektīvs, ja pēc personas pieteikuma atbilstoši likumam varētu vien konstatēt, ka valsts ir nepamatoti atņēmusi viņai īpašumu, neatdodot atpakaļ ne nepamatoti

⁷³ Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskās tiesas 1928. gada 13. septembra spriedums Chorzow Factory case. Series A: Collection of Judgments (1923-1930). Pieejams: <http://www.icj-cij.org/en/pcij-series-a> [aplūkots: 16.12.2018.]. Par to, ka tieši šis spriedums iedibināja principu par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, sk., piemēram, tiesnešu Rozakis, Spielmann, Ziemele un Lazarova-Trajkovska atsevišķās domas pie Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 27. novembra sprieduma lietā Nr. 36391/02 Salduz v. Turkey

⁷⁴ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1995. gada 31. oktobra sprieduma lietā Nr. 14556/89 Papamichalopoulos and Others v. Greece (Article 50) 34. punktu. Sk. arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 12. decembra sprieduma lietā Nr. 40167/06 Sargsyan v. Azerbaijan 35. punktu

⁷⁵ Piemēram, sk. Amerikas Cilvēktiesību tiesas 2006. gada 1. jūlija sprieduma lietā *Ituango Massacres v. Colombia* 347. punktu. Sk. arī Amerikas Cilvēktiesību tiesas 1989. gada 21. jūlija sprieduma lietā *Velásquez Rodríguez v. Honduras* 25.–26. punktu. Plašāk sk.: Ichim O. *Just satisfaction under the European Convention on Human Rights*. United Kingdom: Cambridge University press, 2015, p. 29.–31

⁷⁶ Starptautisko tiesību komisijas 2001. gada Panti par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību 33. panta otrā daļa noteic: “This part is without prejudice to any right, arising from the international responsibility of a State, which may accrue directly to any person or entity other than a State”. Sk. arī Starptautisko tiesību komisijas 2001. gada Pantu par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību komentāru 234.–235. lpp. Pieejams: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf [aplūkots: 23.03.2019.]. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa to atzīst, piemērojot tos, piemēram, lai noteiktu valsti, kurai jāuzņemas atbildība. Sk. arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 14. janvāra sprieduma lietā Nr. 34356/06 40528/06 *Jones and Others v. the United Kingdom* 207. punktu

atņemto īpašumu, ne atlīdzinot radušos zaudējumus. Lai personai atjaunotu viņas iepriekšējo stāvokli, primāri būtu nodrošināms, ka viņa saņem atpakaļ savu nepamatoti atsavināto īpašumu, un, lai to īstenotu, var būt nepieciešams arī atcelt likumu, ar kuru valsts ir nepamatoti atsavinājusi īpašumu.⁷⁷ Likuma atcelšana šajā gadījumā būtu viens no tiesiskā stāvokļa atjaunošanas līdzekļiem nolūkā nodrošināt, ka personai tiek atjaunota tāda situācija, kādā persona atradās pirms tiesību pārkāpuma.

Tas, vai iepriekšējais stāvoklis vispār bijis, pirmšķietami ir vienkāršs jautājums. Par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu iespējams runāt, ja tiesību pārkāpums ir ietekmējis personas stāvokli tagadnē, savukārt par jauna stāvokļa nodrošināšanu – ja tiesību pārkāpuma dēļ persona nav varējusi nonākt kādā noteiktā stāvoklī. Turklāt tas ir nosakāms katrā konkrētā gadījumā individuāli, jo attiecībā uz vienu personu var būt runa par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, kamēr uz citu personu – jauna stāvokļa nodrošināšanu. Piemēram, ja persona atrodas cietumā un kādu laiku ir varējusi glabāt reliģiskus priekšmetus savā cietuma kamerā, bet likuma grozījumu dēļ to vairs nevar darīt, jautājums ir par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu. Savukārt ja persona atrodas cietumā un nav atradies tādā situācijā, kad ir varējusi glabāt reliģiskus priekšmetus, bet tikai vēlas atrasties šādā situācijā, jautājums ir par jauna stāvokļa nodrošināšanu. Vienlaikus rezultāts, kas nodrošināms, ir vienāds, proti, personai ir nodrošināma iespēja glabāt reliģiskus priekšmetus cietuma kamerā. Tomēr, kā tas tiks analizēts promocijas darba turpinājumā, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcija ir viena no sarežģītākajām tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijām.

1.3.2.2. Tiesību pārkāpuma pārtraukšana

Konstatējot nepamatotu tiesību aizskārumu jeb tiesību pārkāpumu, pirmais, kas jādara, lai nodrošinātu iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, ir tiesību pārkāpuma pārtraukšana, attiecīgi atturoties no kādas darbības vai veicot kādu darbību.⁷⁸ Tiesību pārkāpuma pārtraukšana vienmēr ir iespējama, un tā ir obligāta darbība, kas jāveic iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcijas ietvaros. Pārkāpuma pārtraukšana būtībā var izpausties gan kā tiesiskā stāvokļa iepriekšējā atjaunošana, gan kā faktiskā stāvokļa iepriekšējā atjaunošana. Tomēr, ņemot vērā, ka pārkāpuma pārtraukšana ir obligāta darbība, kas vienmēr iespējama, ir pamatoti aplūkot to atsevišķi no iepriekšējā tiesiskā un faktiskā stāvokļa atjaunošanas, jo ne vienmēr pēc pārkāpuma konstatēšanas var nodrošināt identisku tiesisko un faktisko stāvokli, kāds pastāvējis pirms tiesību pārkāpuma. Savukārt ar tiesību pārkāpuma pārtraukšanu ir pretēja situācija – to vienmēr var pārtraukt, un, ja tiesību pārkāpums noteiktā laika posmā pēc tiesību pārkāpuma konstatēšanas netiek pārtraukts, personai netiek arī nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis.

⁷⁷ Tās var būt situācijas, kad valsts piespiedu kārtā atsavinājusi personas īpašumu, pamatojoties uz Satversmes 105. panta ceturto teikumu, kas noteic: "Īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību." [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁷⁸ Līdzīgi tas ir starptautiskajās tiesībās. Konstatējot valsts starptautisko tiesisko atbildību, ir pārtraucams pārkāpums. Par to sk. Starptautisko tiesību komisijas 2001. gada Pantu par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību 30. pantu. Pieejams: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf [aplūkots: 10.12.2018.]

Tiesību pārkāpuma pārtraukšana ir iespējama tikai tur, kur tiesību pārkāpums jau nav pārtraukts. Tiesību pārkāpums var būt pārtraukts arī pirms tiesību pārkāpuma konstatēšanas, piemēram, persona ir nepamatoti aizturēta, un brīdī, kad tiek konstatēts nepamatotas aizturēšanas fakts, persona jau atrodas brīvībā. Tāpat tiesību pārkāpumu var pārtraukt arī likumdevējs. Piemēram, ja persona vērsas Satversmes tiesā ar konstitucionālo sūdzību par būvnormatīvos ietvertu standartu pieejamību par maksu un likumdevējs, pamatojoties uz personas konstitucionālo sūdzību, pieņem likuma grozījumus, ar kuriem nodrošina, ka būvnormatīvos ietvertie standarti turpmāk ir publiski pieejami. Šajā gadījumā tiesību pārkāpuma turpināšanās tiks novērsta ar brīdī, kad attiecīgais būvnormatīvā ietvertais standarts būs publiski pieejams likumā noteiktajā kārtībā. Vienlaikus jāņem vērā, ka ar likuma grozīšanu vien var būt par maz, lai izpildītu visas efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, ņemot vērā, ka ar to tiek novērsta tikai tiesību pārkāpuma turpināšanās nākotnē, nenovēršot jau tiesību pārkāpuma dēļ radītās nelabvēlīgās sekas.

Tiesību pārkāpuma pārtraukšana var izpausties dažādi. Tiesību pārkāpuma pārtraukšanas veids ir atkarīgs no tā, kas rada tiesību pārkāpumu – normatīvs akts, tiesību norma vai tiesību piemērošanas akts. Ja tiesību pārkāpumu rada tiesību piemērošanas akts, piemēram, tiesas nolēmums, administratīvais akts, faktiskā rīcība vai civiltiesisks līgums, tiesību pārkāpuma pārtraukšanai parasti vajadzīgs atcelt attiecīgo aktu. Piemēram, ja Valsts ieņēmumu dienests personai uzliek par pienākumu iemaksāt valsts budžetā papildu naudas līdzekļus nenomaksāto nodokļu apmērā, tad, konstatējot, ka šis pienākums ir prettiesisks, pārkāpuma pārtraukšanu var nodrošināt ar attiecīgā nolēmuma atcelšanu. Tāpat ja persona ir nepamatoti notiesāta, bet vēl aizvien atrodas cietumā, pamatojoties uz spēkā esošu tiesas nolēmumu, persona ir atbrīvojama no cietuma, pirms tam atjaunojot noslēgušos tiesas procesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem un atceļot tiesas nolēmumu. Tomēr šajā gadījumā atšķirībā no pirmā aplūkotā gadījuma ar tiesas nolēmuma atcelšanu vien nebūs pietiekami. Lai pārtrauktu tiesību pārkāpumu, papildus tiesas nolēmuma atcelšanai ir jāveic arī aktīvas darbības, lai izlaistu personu no cietuma.

Ja tiesību pārkāpumu rada normatīvs akts vai tiesību norma, tiesību pārkāpuma pārtraukšanai var būt nepieciešams atcelt attiecīgo tiesību normu, tostarp likuma normu, novēršot pārkāpuma turpināšanos. Lai to izdarītu, personai parasti tiek nodrošināts īpašs tiesību aizsardzības līdzeklis, tas ir, iespēja iesniegt pieteikumu tiesai, kura var izvērtēt to, vai normatīvie akti un tiesību normas nepārkāpj personas pamattiesības, un tiesību pārkāpuma gadījumā atkarībā no konstitucionālās kontroles modeļa – atcelt tos pavisam vai nepiemērot konkrētās lietas izskatīšanā. Piemēram, ja likuma norma, kas uzliek par pienākumu regulāri maksāt noteiktu nodokli, ir prettiesiska, tad, lai novērstu tiesību pārkāpuma turpināšanos, ir nepieciešams atcelt attiecīgo likuma normu. Šāda situācija bija Satversmes tiesas lietā, kurā tika izskatīts jautājums par solidaritātes nodokļa normu tiesiskumu. Lai novērstu pārkāpuma turpināšanos un ņemot vērā, ka nodoklis maksājams regulāri, bija nepieciešams atcelt attiecīgās likuma normas. Vienlaikus šajā lietā Satversmes tiesa noteica, ka tiesību pārkāpums kādu noteiktu laiku vēl var turpināties, jo likuma normu

tūlītēja tcelšana aizskartu būtiskas sabiedrības intereses stabila valsts budžeta nodrošināšanā.⁷⁹ Tas ir pieļaujami, jo tiesību pārkāpuma pārtraukšana pieprasa, lai tiesību pārkāpums tiktu pārtraukts saprātīgā laika posmā. No vienas puses, var būt situācijas, kad tiesību pārkāpums vēl var turpināties, lai līdzsvarotu visas sabiedrības intereses un cietušā intereses. No otras puses, var būt situācijas, kad tiesību pārkāpums novēršams nekavējoties. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa, konstatējot, ka valsts vairākus gadus nepamatoti tur apcietinājumā personu, uzlika valstij par pienākumu nekavējoties atbrīvot šo personu no apcietinājuma.⁸⁰ Tātad Satversmes 92. panta trešajam teikumam atbilstoša var būt gan tūlītēja nepamatota tiesību aizskārums pārtraukšana, gan ar kādu brīdi nākotnē. Vienlaikus pamatprincips ir šāds: nepamatots tiesību aizskārums pārtraucams nekavējoties pēc tā konstatēšanas, ja vien nepastāv būtiskas intereses, kas to neļauj izdarīt.

Ar tiesību pārkāpuma pārtraukšanu ir iespējams pilnībā vai daļēji atjaunot personai arī tādu stāvokli, kādā persona atradusies pirms tiesību pārkāpuma. Piemēram, ja pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā atcelta likuma norma, tiek atcelts uz šīs likuma normas pamata pieņemtais Valsts ieņēmumu dienesta lēmums par nenomaksāto nodokļu samaksu vai notiesājošs tiesas spriedums, vienlaikus tiek veiktas darbības, lai atjaunotu personai tādu stāvokli, kādā viņa bija pirms tiesību pārkāpuma. Tomēr tas, vai ar šīm darbībām būs pietiekami, lai pilnībā atjaunotu personas iepriekšējo stāvokli, vai arī iepriekšējais stāvoklis tiks atjaunots tikai daļēji, ir atkarīgs no katras konkrētās situācijas. Piemēram, situācijā, kad Satversmes tiesa ar atpakaļejošu datumu atceļ no pieņemšanas brīža likuma normu, kas paredz kriminālatbildību, un persona uz atceltās likuma normas pamata turpina izciest sodu cietumā, kā rezultātā viņa arī zaudē iepriekšējo darba vietu, ar tiesas sprieduma atcelšanu, personas izlaišanu no cietuma un sodāmības dzēšanu vien netiek atjaunots personas iepriekšējais stāvoklis.

1.3.2.3. Normatīvā akta grozīšana un lietas izskatīšana no jauna

Lai atjaunotu personai tādu stāvokli, kādā viņa atradās pirms tiesību pārkāpuma, var būt nepieciešams ne vien atcelt tiesību piemērošanas aktu vai normatīvo aktu, bet arī pieņemt normatīvā akta grozījumus. Arī starptautiskajās tiesībās iepriekšējā stāvokļa atjaunošana var pieprasīt grozīt likumu.⁸¹ Vienlaikus normatīvā akta grozījumu pieņemšanas nepieciešamība ir atkarīga no tā, vai ar spēkā esošo normatīvo regulējumu var atjaunot iepriekšējo stāvokli, kādā persona atradās pirms tiesību pārkāpuma. Ja iepriekšējo stāvokli nav iespējams atjaunot, ir jāveic nepieciešamās darbības, lai vispirms nodrošinātu atbilstošu normatīvo regulējumu. Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2009-11-01 tika atceltas likuma normas, kuras noteica tiesnešu algu iesaldēšanu uz vairākiem gadiem, neļaujot tiesnešiem saņemt savam darbam

⁷⁹ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 19. oktobra spriedumu lietā Nr. 2016-14-01 28. punktu

⁸⁰ Šajā sakarā sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 8. aprīļa sprieduma lietā Nr. 71503/01 Assanidze v. Georgia rezolutīvās daļas 14. punktu

⁸¹ Sk. Starptautisko tiesību komisijas 2001. gada Pantu par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību komentāru 98. lpp. Pieejams: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf [aplūkots: 10.12.2018.]

atbilstošu atalgojumu. Lietā tika secināts, ka tiesnešu amatalgas izmaksāšana pilnā apmērā un visu neizmaksāto summu atlīdzināšana varētu būtiski apdraudēt valsts pamatbudžeta stabilitāti un tātad visas sabiedrības, tostarp pašu konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, labklājību. Tādēļ likumdevējam tika dots termiņš, lai izstrādātu pamattiesībām atbilstošu tiesisko regulējumu.⁸² Attiecīgi normatīvā akta grozīšana bija nepieciešama, lai atjaunotu tiesnešiem viņu iepriekšējo stāvokli. Ja normatīvā akta grozījumi netiktu pieņemti, tiesnešiem netiktu atjaunots viņu iepriekšējais stāvoklis, proti, viņi saņemtu savam darbam neatbilstošu atalgojumu. Vienlaikus jānorāda, ka likumdošanas procesā pēc Satversmes tiesas sprieduma tika panākts tikai tas, ka tiesnešiem tiek izmaksāta vienreizēja kompensācija par prettiesiskajiem ieturējumiem, tādējādi daļēji sedzot prettiesisko tiesnešu algu iesaldēšanu, kas tika veikta, pamatojoties uz apstrīdēto normu.⁸³ Attiecīgi netika pilnībā novērstas tiesību pārkāpuma dēļ radītās sekas – tiesneši saņēma tikai daļēju, nevis pilnīgu atlīdzinājumu par nesaņemto darba samaksu, kaut gan nebija vainojami prettiesisko likuma normu pieņemšanā.

Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanai bez likuma grozīšanas var būt nepieciešams arī atcelt galīgos tiesas vai iestādes nolēmumus un izskatīt lietu no jauna, tas ir, atjaunot iestādē vai tiesā noslēgušos procesu. Eiropas Padomes Ministru komiteja, uzraugot Eiropas Cilvēktiesību tiesas pieņemto spriedumu izpildi, atzinusi, ka lietas izskatīšana no jauna nereti ir vienīgais tiesību aizsardzības līdzeklis, ar kuru iespējams atjaunot personai iepriekšējo stāvokli, un aicinājusi valstis nodrošināt par iespējamu izskatīt lietu no jauna, kad atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas lemtajam lietas galīgais nolēmums ir pretrunā ar Cilvēktiesību konvenciju vai ir pieļauti procesuāli pārkāpumi, kas rada pamatotas šaubas par lietas iznākuma pareizību, un persona turpina ciest nopietnas negatīvas sekas valsts galīgā nolēmuma dēļ, kuras nevar tikt atlīdzinātas nekā citādi, kā vien izskatot lietu no jauna.⁸⁴ Paskaidrojošā memorandā norādīts, ka, lai arī visnozīmīgāk tas ir krimināllietās, tas attiecas arī uz citām lietām un to ietvaros pieņemtajiem galīgiem nolēmumiem. Izpildoties šādiem nosacījumiem, personas tiesību aizsardzības nepieciešamība prevalē pār tiesisko noteiktību un izlemtu jautājumu principu (*res judicata*).⁸⁵

Viens no piemēriem, kas atspoguļo nepieciešamību atkārtoti izskatīt jau izskatītu lietu, meklējams Satversmes tiesas lietā, kurā tika atcelta tiesību norma, kas noteica administratīvo atbildību par tādu rīcību, par kuru administratīvā atbildība bija jau paredzēta likumā. Šajā lietā Satversmes tiesa atcēla tiesību normu

⁸² Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra sprieduma lietā Nr. 2009-11-01 29.–30. punktu

⁸³ Likuma "Par tiesu varu" pārejas noteikumu 38. punkts noteic: "Tiesnešiem izmaksājama vienreizēja kompensācija. To aprēķina kā mēneša amatalgas, kāda tiesnesim tiktu izmaksāta atbilstoši likuma "Par tiesu varu" pārejas noteikumu 20. punkta trešā teikuma redakcijai, kas būtu spēkā 2011. gada 1. janvārī, un Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku likuma 6.¹ pantā tiesnesim noteiktās mēnešalgas starpību neto. Kompensāciju neapliek ar nodokļiem." [redakcijā, kas spēkā uz: 11.08.2019.]

⁸⁴ Sk. Eiropas Padomes Ministru komitejas 2000. gada 19. janvāra rekomendācijas Nr. R (2000) 2 par noteiktu lietu atkārtotu izskatīšanu pēc Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem punkta II "i" apakšpunktu. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=334147&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original> [aplūkots: 10.12.2018.]

⁸⁵ Sk. Eiropas Padomes Ministru komitejas 2000. gada 19. janvāra rekomendācijas Nr. R (2000) 2 par noteiktu lietu atkārtotu izskatīšanu pēc Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem paskaidrojošā memoranda 10. un 11. punktu. Pieejama: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=334147&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original> [aplūkots: 10.12.2018.]

no tās pieņemšanas brīža attiecībā uz ikvienu personu. Tas nozīmēja, ka ikviena persona, kurai bija piemērots administratīvais sods saskaņā ar atcelto tiesību normu, varēja iesniegt pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem un lūgt atkārtoti izskatīt administratīvā pārkāpuma lietu, lai atceltu piemēroto administratīvo sodu.⁸⁶ Atceļot uz prettiesiskās tiesību normas piemēroto administratīvo sodu, personai tika atjaunots viņas iepriekšējais stāvoklis. Attiecīgi lietas atkārtota izskatīšana bija nepieciešama, lai izpildītu iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkciju. Tāpat šāds piemērs meklējams Satversmes tiesas lietā, kurā tika atceltas tiesību normas par ielai piegulošo teritoriju kopšanu. Šajā lietā tiesību normas ar atpakaļejošu datumu tika atceltas attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, lai viņš pēc Satversmes tiesas sprieduma varētu vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā, un sakarā ar jaunatklātu apstākli – lūgt pārskatīt pret viņu pieņemto lēmumu par administratīvā soda piemērošanu.⁸⁷ Attiecīgi lietas atkārtota izskatīšana bija nepieciešama, lai atjaunotu konstitucionālās sūdzības iesniedzējam viņa iepriekšējo stāvokli, proti, stāvokli, kad viņš nav administratīvi sodīts.

Vienlaikus jānorāda, ka lietas atkārtota izskatīšana pēc Satversmes tiesas sprieduma var būt nepieciešama, lai ne vien izpildītu iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkciju, bet arī jauna stāvokļa nodrošināšanas funkciju. Taču abos gadījumos primārais mērķis ir novērst uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas attiecībā uz to personu, kuras tiesību nepamatotu aizskārums konstatējusi Satversmes tiesa, un atšķiras vienīgi tas, kā šīs sekas radušās – nenodrošinot personai tādu stāvokli, uz kādu viņai ir tiesības, vai iztraucējot tādu stāvokli, kādā personai bija tiesības atrasties. Jauna stāvokļa atjaunošanas funkcija tiks aplūkota promocijas darba turpinājumā, atsevišķā promocijas darba nodaļā.

1.3.2.4. Iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas iespējamība, adekvātums un pietiekamība

Iepriekšējo stāvokli ne vienmēr ir iespējams atjaunot, jo var būt tādi gadījumi, kad konkrētā persona šādā stāvoklī nav nemaz atradusies. Nav iespējams atjaunot personai iepriekšējo stāvokli, ja nepamatota tiesību aizskārums dēļ vai pēc nepamatota tiesību aizskārums viņa ir mirusi. Tomēr iepriekšējā stāvokļa atjaunošana netiek uzskatīta par neiespējamu tikai tāpēc, ka ir nepieciešams pielikt pūles, lai atjaunotu iepriekšējo stāvokli. Piemēram, ja bērns prettiesiska likuma dēļ ir izņemts no ģimenes un bērns pēc tam valsts neuzmanības dēļ ir pazaudēts, tad iepriekšējā stāvokļa atjaunošanai valstij ir jādara viss iespējams, lai atrastu bērnu, kuru tā pazaudējusi savas neuzmanības dēļ. Tikai kad ir pilnīgi skaidrs, ka bērnu nav iespējams atrast, valsts varētu censties samierināt vecākus ar sava bērna pazūšanu, izmaksājot viņiem atlīdzinājumu naudā. Tāpat iepriekšējā stāvokļa atjaunošana netiek uzskatīta par neiespējamu tikai tāpēc, ka normatīvie akti to nepieļauj. Kā iepriekš tika minēts, iepriekšējā stāvokļa atjaunošana var pieprasīt arī

⁸⁶ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 12. decembra sprieduma lietā Nr. 2013-21-03 13. punktu. Šī lieta bija par Rīgas domes saistošajos noteikumos ietvertu tiesību normu atbilstību, taču piemērs ir analogiski izmantojams arī attiecībā uz likumiem.

⁸⁷ Sk.: Satversmes tiesas 2014. gada 6. novembra spriedums lietā Nr. 2013-20-03, 14.2. punkts

likumdevējam vai citam normatīvo aktu pieņēmējam veikt nepieciešamās izmaiņas normatīvajā regulējumā.

Viens no gadījumiem, kad atzīts, ka pēc nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanas nav iespējams atjaunot iepriekšējo stāvokli, meklējams lietā, kurā tika atceltas likuma normas, kas noteica kandidāta vai pretendenta izslēgšanas kārtību iepirkumos. Satversmes tiesa deva likumdevējam laiku pieņemt jauno regulējumu, kaut gan konstitucionālās sūdzības iesniedzējs atbilstoši prettiesiskajai likuma normai tika izslēgts no turpmākās dalības iepirkumā. Tā rezultātā netika atjaunots iepriekšējais stāvoklis – konstitucionālās sūdzības iesniedzējs nevarēja atkārtoti piedalīties iepirkumā, no kura tika izslēgts pārkāpuma dēļ. Satversmes tiesa norādīja, ka iepirkuma procedūra, no kuras konstitucionālās sūdzības iesniedzējs tika izslēgts, pamatojoties uz prettiesisko likuma normu, ir noslēgusies, un agrākā tiesiskā stāvokļa atjaunošana, neapdraudot valsts funkciju sekmīgu izpildi, nav iespējama. Tika norādīts, ka prettiesiskās likuma normas atcelšana ar atpakaļejošu datumu nav piemērojama gadījumos, kad nevar atjaunot iepriekšējo stāvokli.⁸⁸ Taču iepriekšējā stāvokļa atjaunošana bija iespējama – Satversmes tiesa varēja atcelt likuma normu vismaz no brīža, kad persona tika prettiesiski izslēgta no iepirkuma, kā rezultātā būtu bijis nepieciešams atkārtot iepirkuma procedūru, ja tiktu secināts, ka šim pārkāpumam bija būtiska loma uz iepirkuma uzvarētāja izraudzīšanos. Šajā lietā iepriekšējā stāvokļa atjaunošana labākajā gadījumā nebija adekvāta, ja tiktu secināts, ka citu personu vai sabiedrības intereses prevalētu pār iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas interesi.

Attiecībā uz īpašuma tiesību pārkāpumiem nav iespējams viennozīmīgi pateikt, kad ir un kad nav iespējama iepriekšējā stāvokļa atjaunošana. Nereti tiek uzskatīts, ka iepriekšējā stāvokļa atjaunošana nav iespējama gadījumos, kad tas nav fiziski iespējams.⁸⁹ Piemēram, ja tiesību pārkāpuma dēļ ir iznīcināta māja vai cits īpašums, varētu uzskatīt, ka iepriekšējo stāvokli nevar atjaunot, jo nevar iznīcināšanu padarīt par nebijušu, un parasti šādos gadījumos secina, ka iepriekšējā stāvokļa atjaunošana nav iespējama. Taču jautājums ir, vai ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu īpašuma tiesību pārkāpumos vienmēr tiek saprasta tā paša, nevis ekvivalenta īpašuma atgriešana. Parasti tiek uzskatīts, ka ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu tiek saprasta tā paša īpašuma atgriešana, un gadījumos, kad īpašums ir iznīcināts, zaudējumus atlīdzinās naudā kompensācijas funkcijas ietvaros. Tomēr Viljama Blekstonā komentāros par tiesību un tiesību aizsardzības līdzekļa savstarpējām attiecībām norādīts, ka tiesību aizsardzības līdzekļa uzdevums ir veikt izlīdzinājumu vai nu atjaunojot cietušajam tiesību, ja iespējams, vai arī dodot viņam ekvivalentu.⁹⁰

⁸⁸ Sk. Satversmes tiesas 2011. gada 3. novembra sprieduma lietā Nr. 2011-05-01 24. punktu

⁸⁹ Pēc analogijas sk. Starptautisko tiesību komisijas 2001. gada Pantu par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību komentāru 98. lpp. Pieejams: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf [aplūkots: 10.12.2018.]

⁹⁰ “[R]edress the party injured, by either restoring to him his right, if possible, or by giving him an equivalent.” Plašāk sk.: Blackstone W. Blackstone's Commentaries on the Laws of England. Book the Fourth – Chapter the First : Of the Nature of Crimes, And Their Punishment. Pieejama: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/blackstone_bk4ch1.asp [aplūkots: 31.03.2019.]

Piemēram, no vienas puses, var uzskatīt, ka nevar atgriezt iznīcinātu māju, tomēr, no otras puses, var uzbūvēt tādu pašu vai līdzīgu māju, ja ir saglabājies mājas projekts, it īpaši tas attiecas uz bloka mājām un koka paneļu mājām. Tomēr jautājums, kas šajā gadījumā radīsies – vai attiecīgā māja būs tik ekvivalenta, lai uzskatītu, ka personai ir atjaunots viņas iepriekšējais stāvoklis. Vēl vairāk radīsies jautājums, vai personai netiks atjaunots labāks stāvoklis, nekā persona atradās pirms tiesību pārkāpuma, ņemot vērā, ka persona savas lietotās mājas vietā saņemu pilnīgi jaunu māju.

Civiltiesībās pastāv lietu iedalījums ķermeniskās un bezķermeniskās lietās.⁹¹ Par ķermeniskām lietām tiek uzskatīti materiālā formā pastāvoši, vizuāli uztverami objekti, kas var atrasties tiesību subjekta varā.⁹² Ir ķermeniskas lietas, kuras var atvietot,⁹³ un tās var būt gan patērējamas, gan nepatērējamas lietas.⁹⁴ Piemēram, ja ir iznīcināti kilogrami kartupeļu, pieci zīmuļi vai divi metri dzeloņstieples, iepriekšējo stāvokli var atjaunot, pat ja lietas ir gājušas bojā. Proti, var nopirkt tāda paša svara un šķirnes kartupeļus vai attiecīgi tikpat daudz vai tikpat garus tā paša ražotāja zīmuļus vai dzeloņstieples. Tāpat ir iespējams nopirkt tādu pašu grāmatu, ja tā ir pieejama grāmatu veikalā. Šādos gadījumos personas iepriekšējo stāvokli var atjaunot, nevis atgriežot tādas pašas lietas, bet gan tādas pašas šķiras lietas. Taču, lai neatjaunotu personai labāku stāvokli, nekā viņa atradās pirms tiesību pārkāpuma, pirms iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas ir jāvērtē attiecīgo lietu stāvoklis, piemēram, vai kartupeļi nebija bojāti, zīmuļi gandrīz izrakstīti, dzeloņstieples sarūsējušas, vai grāmatai ir vāks un nav bojātas lapas.

Ja var atjaunot personas iepriekšējo stāvokli, kas nenoved pie labāka stāvokļa nodrošināšanas, un iepriekšējā stāvokļa atjaunošana ir adekvāta, nav pieļaujams neatjaunot personai iepriekšējo stāvokli un tā vietā atlīdzināt naudā radušos zaudējumus. Turklāt tas var izpildīt arī samierināšanas funkciju, jo personai nav jāveic papildu darbības, lai iegādātos attiecīgās lietas. Vienlaikus, ja ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, piemēram, mājas uzcelšanu no jauna, nevar izvairīties no personas netaisnas iedzīvošanās, iepriekšējais stāvoklis parasti nebūs atjaunojams, ja vien netiktu konstatēts, ka šis ieguvums personai ir tāds, kura rezultātā persona nevis netaisni iedzīvojas, bet tiek izpildītas citas tiesību aizsardzības līdzekļu funkcijas, nodrošinot personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pēc tiesību pārkāpuma, attiecīgi kompensācijas un samierināšanas funkciju. Konstatējot, ka ieguvums personai ir tāds, kura rezultātā persona netaisni iedzīvojas, nepieciešams pāriet pie tiesību pārkāpumā radušos zaudējumu atlīdzināšanas naudā kompensācijas funkcijas ietvaros, un personas samierināšanas – samierināšanas funkcijas ietvaros.

Iepriekšējā stāvokļa atjaunošana nav adekvāta, kad citu personu vai sabiedrības intereses prevalē pār cietušā interesi iepriekšējā stāvokļa atjaunošanā. Viens no gadījumiem, kad iepriekšējā stāvokļa

⁹¹ Sk. Civillikuma 841. pantu [redakcijā, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁹² Plašāk sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2012. gada 25. janvāra sprieduma lietā Nr. SKC-11/2012 13.1. punktu

⁹³ Atbilstoši Civillikuma 844. pantam atvietošanas ir tās, kurām parasti ievēro vienīgi šķiru, bet ne veidu, ne arī atsevišķu lietu par sevi, tā ka tās piegādājot vai dodot atpakaļ jāraugās tikai, lai tās būtu noteiktas šķiras un labuma un tajā pašā daudzumā

⁹⁴ Atbilstoši Civillikuma 845. pantam ķermeniskas lietas ir vai nu patērējamas, vai nepatērējamas, raugoties pēc tam, vai tās parasti lietojot iznīcina vai neiznīcina

atjaunošana nebija adekvāta, meklējams Satversmes tiesas lietā, kurā tika atceltas likuma normas, ar kurām denacionalizētās mājās noteica maksimālās īres maksas likmes un termiņu, līdz kuram tās ievērojamas. Sākotnēji bija paredzēts, ka īres maksa denacionalizētās mājas vairs netiks ierobežota ar 2005. gada 1. janvāri, taču likumdevējs lēma šos ierobežojumus pagarināt. Satversmes tiesa spriedumu pieņēma 2006. gada 8. martā, atceļot likuma normas ar 2017. gada 1. janvāri. Ar Satversmes tiesas spriedumu personai pēc būtības tika nodrošināts jauns stāvoklis – ar 2017. gada 1. janvāri nebija īres maksas ierobežojumu denacionalizētās mājas. Vienlaikus ar spriedumu būtībā tika pateikts, ka iepriekšējā stāvokļa atjaunošana nav adekvāta, attiecīgi nav adekvāti noteikt, ka īres maksa denacionalizētās mājās nebija ierobežota jau ar 2005. gada 1. janvāri, tas ir, no termiņa, kādu likumdevējs sākotnēji bija iecerējis. Tas nebija adekvāti īrnieku tiesiskās paļāvības dēļ un regulējuma trūkuma dēļ par īrnieku aizsardzību pret izīrētāju patvaļu.⁹⁵ Šādā gadījumā tas citastarp radītu arī tiesisko nenoteiktību jautājumā, kāda īres maksa bija situācijā, kad īrnieks un izīrētājs par to nav vienojies.

Papildus šim gadījumam, kad iepriekšējā stāvokļa atjaunošana nav adekvāta, jo pastāv būtiskas citu personu vai sabiedrības intereses, kas prevalē pār iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas interesi, var minēt arī otru gadījumu – kad labums, ko persona iegūtu no iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas, neatsvērtu tās pūles, kuras būtu ieguldāmas, lai atjaunotu šādu stāvokli. Lai noteiktu, kad šis gadījums izpildās, nepieciešams saprast, kā panākt taisnīgumu normāliem līdzekļiem, ko varētu dēvēt arī par saprātīgu taisnīgumu. Piemēram, viens no šādiem gadījumiem varētu būt situācija, kad valsts personai pirms 50 gadiem ir nepamatoti atsavinājusi zemesgabalu un ierīkojusi kapsētu, personai pašai atzīstot, ka viņu apmierinātu un liktos taisnīga arī situācija, ja valsts zemesgabala vērtību un citus zaudējumus atlīdzinātu naudā. No vienas puses, ir iespējams pārvietot apbedījumus uz citu zemesgabalu. No otras puses, ņemot vērā šī gadījuma apstākļus, valsts varētu izvēlēties arī to nedarīt un tā vietā atlīdzināt personai tikai zemesgabala vērtību un citus zaudējumus, ja persona tam piekrīt. Tātad, lemjot par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, juridiska nozīme var būt arī pašas personas piekrišanai.

Jānorāda, ka iepriekšējā stāvokļa atjaunošana ne vienmēr ir pietiekama, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Piemēram, ja pretiesiskas likuma normas dēļ persona ir nepamatoti atradusies apcietinājumā, pat ja ar personas atbrīvošanu tiek pārtraukts tiesību pārkāpums un atjaunots viņas iepriekšējais stāvoklis (persona atrodas brīvībā), ar to vien var nebūt pietiekami, lai izpildītu citas tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, jo īpaši kompensācijas vai samierināšanas funkciju. Persona var būt zaudējusi darbu nepamatotas brīvības atņemšanas dēļ, viņai var būt radušies zaudējumi vai citas nelabvēlīgas sekas, kuras netiek novērstas ar tiesību pārkāpuma pārtraukšanu. Secinot, ka citas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas netiek efektīvi izpildītas, nepieciešams izmantot citus tiesību aizsardzības līdzekļus, lai

⁹⁵ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 8. marta sprieduma lietā Nr. 2005-16-01 20. punktu

tās izpildītu, piemēram, piešķirt atlīdzinājumu naudā, lai izpildītu kompensācijas un samierināšanas funkciju, vai pat sodīt tiesību pārkāpēju, lai atturētu no līdzīgiem pārkāpumiem nākotnē.

Starptautiskajās tiesībās ir atzīts, ka zaudējumi atlīdzināmi tiktāl, ciktāl pārkāpuma dēļ radītās sekas netiek atbilstīgi atlīdzinātas ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu.⁹⁶ Primāri, ja tas iespējams, ir nodrošināma iepriekšējā stāvokļa atjaunošana – tas ir pirmais solis uz tiesību pārkāpuma dēļ radīto seku izlīdzināšanu.⁹⁷ Tas savukārt nozīmē: ja iepriekšējā stāvokļa atjaunošana (zemesgabala atdošana) ir iespējama un adekvāta, zemesgabala neatdošana, bet zaudējumu atlīdzināšana zemesgabala vērtības apmērā neatjauno personai, cik vien iespējams, tādu stāvokli, kādā viņa būtu bijusi pirms nepamatota tiesību aizskāruma. Iepriekšējā stāvokļa atjaunošana, ja tā iespējama, ir obligāts līdzeklis, lai netaisnīgumu pārvērstu par taisnīgumu.⁹⁸

Mantisko seku novēršana, aizstājot iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu ar zaudējumu atlīdzināšanu, var notikt tikai izņēmuma gadījumos, kad iepriekšējā stāvokļa atjaunošana nav iespējama vai adekvāta.⁹⁹ Turpretim iepriekšējā stāvokļa atjaunošana vienlaikus ar zaudējumu atlīdzināšanu ir pieļaujama un pat vēlama situācijās, kad ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu nav iespējams atjaunot personai tādu mantisko stāvokli, kāds viņai būtu bijis pirms tiesību pārkāpuma. Piemēram, ja valsts ir nepamatoti atsavinājusi dzīvojamo māju un dažus no dzīvojamā mājā esošiem dzīvokļiem jau ir iegādājušies labticīgi īpašnieki, valstij var būt nepieciešams piešķirt atlīdzinājumu naudā, ja personai nav iespējams pilnībā atjaunot īpašumtiesības uz visiem dzīvokļiem, kuri pirms tiesību pārkāpuma bijuši šīs personas īpašumā.

1.3.3. Jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija

Ja pēc nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanas nav iespējama iepriekšējā stāvokļa atjaunošana, jo persona nav atradusies noteiktā stāvoklī pirms nepamatota tiesību aizskāruma, tad izvērtējams, vai efektīvai personas tiesību aizsardzībai nav nepieciešams viņai nodrošināt jaunu stāvokli. Vai pēc nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanas efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai ir jālemj par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu vai jānodrošina jauns stāvoklis, tas izvērtējams katrā konkrētā gadījumā individuāli, jo attiecībā uz vienu personu var būt atjaunojams iepriekšējais stāvoklis, kamēr attiecībā uz citu personu – nodrošināms jauns stāvoklis.

Kā saprast jauna stāvokļa nodrošināšanu? To var saprast divējādi. No vienas puses, to var saprast kā noteiktas situācijas nodrošināšanu pēc nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanas. No otras puses, – kā noteiktas situācijas nodrošināšanu ne tikai nākotnē, bet jau pagātnē, revidējot tās tiesiskās attiecības, kurās

⁹⁶ Starptautisko tiesību komisijas 2001. gada Panti par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību 36. pants noteic, ka valstīm ir pienākums atlīdzināt zaudējumus tiktāl, ciktāl tie netiek atlīdzināti ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu. Pieejams: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf [aplūkots: 10.12.2018.]

⁹⁷ Par to sk. arī: Buyse A. Lost and Regained? Restitution as a remedy for human rights violations in the context of international law. Heidelberg Journal of International Law (HJIL). ZaöRV 68 (2008), p. 131–132

⁹⁸ Piemēram, atzīstot, ka valsts var paturēt nepamatoti atsavinātu automašīnu un ļaut braukt ar to kādam valsts ierēdnim, piešķirot personai atlīdzinājumu naudā automašīnas vērtībā, personai netiktu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis

⁹⁹ Šāds princips ir, piemēram, izpildot Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus, sk. Abdelgawad Lambert E. The execution of judgments of the European Court of Human Rights. Human Right's files, No. 19. Council of Europe publishing, 2008, p. 11

radušās nepamatota tiesību aizskārums dēļ un nodrošinot tajās personai jaunu stāvokli. Otrā izpratne ir plašāka par pirmo, jo tā paredz novērst nepamatota tiesību aizskārums dēļ radušās nelabvēlīgās sekas ar brīdi pagātnē, savukārt pirmā jauna stāvokļa nodrošināšanas izpratne pieprasa nelabvēlīgās sekas novērst tikai ar brīdi tagadnē vai nākotnē. Otrā jauna stāvokļa nodrošināšanas izpratne var pieprasīt atjaunot tiesvedību, kas ir jau noslēgusies, lai pēc būtības atkārtoti izskatītu civillietu, krimināllietu, administratīvo lietu, administratīvā pārkāpuma lietu vai citu lietu, bet pirmā izpratne to nepieprasa.

Neviena no šīm izpratnēm nav nepareiza, tomēr pēc nepamatota tiesību aizskārums konstatēšanas viens no galvenajiem mērķiem ir novērst nepamatota tiesību aizskārums dēļ radušās nelabvēlīgās sekas, tāpēc primāri personai, attiecībā uz kuru konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, nodrošināms jauns stāvoklis atbilstoši otrajai izpratnei, tas ir, ar brīdi pagātnē, kad radās nepamatots tiesību aizskārums. Savukārt ja nav iespējams vai nav adekvāti nodrošināt šādai personai jaunu stāvokli ar brīdi pagātnē, tad nodrošināms jauns stāvoklis atbilstoši pirmajai izpratnei, attiecīgi ar brīdi tagadnē vai nākotnē, tā novēršot tiesību pārkāpumu. Papildus jānorāda, ka gadījumā, ja personai jānodrošina jauns stāvoklis un tiesību pārkāpums tiek pārtraukts tikai ar jauna stāvokļa nodrošināšanu (ilgstošs tiesību pārkāpums), tas obligāti nodrošināms saskaņā ar kādu no jauna stāvokļa nodrošināšanas izpratnēm. Primāri jauns stāvoklis arī ilgstoša tiesību pārkāpuma gadījumā nodrošināms atbilstoši otrajai jauna stāvokļa nodrošināšanas izpratnei, savukārt ja tas nav iespējams vai adekvāti – atbilstoši pirmajai jauna stāvokļa nodrošināšanas izpratnei.

Piemēram, jauns stāvoklis tās otrajā izpratnē tika nodrošināts pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2008-07-01. Šī Satversmes tiesas lieta tika ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības, un tajā tika apstrīdētas likuma normas, kuras neparedzēja iespēju atbrīvot viņu no pienākuma iemaksāt drošības naudu, iesniedzot kasācijas sūdzību. Konstitucionālās sūdzības iesniedzējs bija ieguvis trūcīgās personas statusu, un bija lūdzis tiesu viņu atbrīvot no drošības naudas iemaksas, iesniedzot kasācijas sūdzību, bet tiesa atteicās to darīt, uzskatot kasācijas sūdzību par neiesniegtu. Satversmes tiesa atcēla apstrīdētās likuma normas ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, vienlaikus norādot, ka pēc Satversmes tiesas sprieduma spēkā stāšanās viņš ir tiesīgs iesniegt pieteikumu par attiecīgo tiesas lēmumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.¹⁰⁰ Pēc Satversmes tiesas sprieduma tika atjaunota noslēgusies civillietā, persona tika atbrīvota no drošības naudas iemaksas un lieta tika izskatīta pēc būtības.¹⁰¹ Līdz ar to konstitucionālās sūdzības iesniedzējam tika nodrošināts jauns stāvoklis ar brīdi pagātnē, novēršot uz atcelto tiesību normu pamata radušās nelabvēlīgās sekas, un tātad tika nodrošināts jauns stāvoklis atbilstoši otrajai izpratnei. Jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija tās otrajā izpratnē tika izpildīta arī pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2016-13-01. Šī tāpat kā pirmā aplūkotā lieta Satversmes tiesā tika ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības, un tika atcelta likuma norma, kura liedz tiesai procesā par noziedzīgi iegūtu mantu pārvērtēt procesa virzītāja lēmumu par atļauju iepazīties ar lietas materiāliem, jo neatbilda tiesībām

¹⁰⁰ Sk.: Satversmes tiesas 2008. gada 20. novembra spriedums lietā Nr. 2008-07-01

¹⁰¹ Plašāk, ievadot lietas Nr. C27086705, sk.: <http://www.manas.tiesas.lv> [aplūkots: 14.12.2018.]

uz taisnīgu tiesu.¹⁰² Pēc Satversmes tiesas sprieduma, pamatojoties uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēja pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, tika atjaunots noslēdzies tiesas process par noziedzīgi iegūtu mantu, un lietu izskatīja atkārtoti.¹⁰³ Attiecīgi konstitucionālās sūdzības iesniedzējam pēc Satversmes tiesas sprieduma tika nodrošināts jauns stāvoklis – tāds, kurā tiesa var pārvērtēt procesa virzītāja lēmumu, ar kuru konstitucionālās sūdzības iesniedzējam liegts iepazīties ar lietas materiāliem. Tāpat jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija tās otrajā izpratnē tika izpildīta arī pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2014-13-01. Šo lietu ierosināja pēc konstitucionālajām sūdzībām, un tajā tika atceltas likuma normas par sprieduma izpildīšanas pagriezieni lietās par darba samaksas piedziņu.¹⁰⁴ Pēc Satversmes tiesas sprieduma, pamatojoties uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēja pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, tika atkārtoti izskatīta jau noslēgusies civillietā.¹⁰⁵ Attiecīgi konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem pēc Satversmes tiesas sprieduma tika nodrošināta iespēja novērst uz atcelto likuma normu pamata radušās nelabvēlīgās sekas, tas ir, nodrošināt iespēju saņemt atpakaļ tiesas kļūdaini piedzīto darba samaksu par labu darbiniekiem. Pēc šīm Satversmes tiesas lietām bija iespējams adekvāti novērst uz atcelto likuma normu pamatu iepriekš radušās nelabvēlīgās sekas, tādējādi nodrošināt konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem jaunu stāvokli tās otrajā izpratnē.

Savukārt konstitucionālās sūdzības iesniedzējam nebija adekvāti novērst uz atcelto likuma normu pamata iepriekš radušās nelabvēlīgās sekas pēc Satversmes tiesas lietā Nr. 2010-38-01. Šī lieta tika ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības, kad vispārējās jurisdikcijas tiesas bija atteikušās atzīt konstitucionālās sūdzības iesniedzēju par rīcībspējīgu. Satversmes tiesa atcēla likuma normas, kuras regulēja ar rīcībnespēju saistītus jautājumus, ar kādu brīdī nākotnē, dodot likumdevējam laiku pieņemt nepieciešamos likuma grozījumus, ar ko izslēgtu pilnīgas rīcībnespējas institūtu, tā vietā paredzot rīcībnespējas ierobežošanas institūtu.¹⁰⁶ Pēc Satversmes tiesas sprieduma likumdevējs pieņēma nepieciešamos likuma grozījumus, atsakoties no rīcībnespējīgas personas jēdziena kā tāda un nosakot, ka personas rīcībnespēju var ierobežot tikai tādā apjomā, kādā persona nespēj saprast savas darbības nozīmi vai arī nespēj savu darbību vadīt.¹⁰⁷ Tas nozīmēja, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējs, kuram bija atņemta rīcībnespēja, nekad nebija atradies tādā stāvoklī, kad viņa rīcībnespēja tiktu tikai ierobežota. Tas, ka viņš atbilstoši jaunajam normatīvajam regulējumam varēja pretendēt uz rīcībnespējas ierobežošanu, nevis atņemšanu, bija nevis iepriekšējā stāvokļa atjaunošana, bet gan jauna stāvokļa nodrošināšana. Pieņemot jauno regulējumu un nodrošinot konstitucionālās sūdzības iesniedzējam jaunu stāvokli (rīcībnespējas ierobežošanu), tika novērsts arī ilgstošs tiesību pārkāpums. Vienlaikus šajā lietā netika revidēts pagātnē

¹⁰² Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija sprieduma lietā Nr. 2016-13-01 15.3. punktu

¹⁰³ Plašāk sk. Augstākās tiesas informāciju: <http://at.gov.lv/lv/jaunumi/par-tiesu-lietam/kriminallietu-departamenta/augstakata-tiesa-konstate-jaunatklatu-apstakli-un-atjauno-procesu-par-noziedzigi-iegutu-mantu-8699> [aplūkots: 10.12.2018.]

¹⁰⁴ Sk. Satversmes tiesas 2015. gada 16. aprīļa spriedumu lietā Nr. 2014-13-01

¹⁰⁵ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 26. novembra lēmuma lietā Nr. SJC-20/2015 7.1.–7.2. punktu

¹⁰⁶ Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra sprieduma lietā Nr. 2010-38-01 14. punktu

¹⁰⁷ Sk.: Grozījumi Civillikumā. Latvijas Vēstnesis, nr. 200 (4803), 20.12.2012.

izveidojies tiesiskais stāvoklis, un konstitucionālās sūdzības iesniedzējs nevarēja iesniegt pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem lietā, kurā tiesa bija atteikusi atzīt viņu par rīcībbspējīgu. Konstitucionālās sūdzības iesniedzējam netika nodrošināta arī iespēja pieprasīt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu, jo Satversmes tiesas spriedumam bija uz nākotni vērsts spēks.

Tāpat jauna stāvokļa nodrošināšana, revidējot pagātnē jau izveidojušās tiesiskās attiecības, netika nodrošināta pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2010-57-03. Šī lieta tika ierosināta pēc divu Latvijas Universitātes tiesību zinātņu bakalaura studiju programmas studentu konstitucionālajām sūdzībām, un likuma normas, kuras noteica, ka stipendijas prioritāri saņem sociāli mazāk aizsargāti studenti, tika atceltas ar brīdi nākotnē, tostarp arī attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem. Tātad konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem netika nodrošināts jauns stāvoklis ar brīdi pagātnē – iespēja pretendēt uz stipendijas saņemšanu kārtībā, kad prioritāte netiek piešķirta sociāli mazāk aizsargātiem studentiem. Satversmes tiesa ņēma vērā, ka: jautājums par stipendiju piešķiršanu tika izlemts pirms vairāk nekā viena gada; studentiem, kuriem tika piešķirtas stipendijas, tās jau ir izmaksātas pilnā apmērā; tiesiskās stabilitātes principam pretēja būtu situācija, kad mācību gada vidū tiek pārskatītas piešķirtās stipendijas; stipendijas nepiešķiršana nav radījusi tik būtisku tiesību aizskārumu, ka tā novēršanai konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vajadzētu piemērot atpakaļejošu spēku.¹⁰⁸ Citiem vārdiem sakot, Satversmes tiesas ieskatā, nebija adekvāti nodrošināt jaunu stāvokli, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzēji var pretendēt uz stipendijām ar brīdi pagātnē. Vienlaikus abiem konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem tika nodrošināta iespēja uz jaunu stāvokli nākotnē, proti, iespēja nākotnē saņemt stipendiju, turpinot studijas.

Tomēr, pat piekrītot tam, ka konkrētajā situācijā jauna stāvokļa nodrošināšana nebija adekvāta, jo tas nozīmētu visu stipendijas pārskatīšanu, tai skaitā pienākumu atmaksāt jau izmaksātās stipendijas, netika izpildītas visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, jo konstitucionālās sūdzības iesniedzēji ar vēršanos Satversmes tiesā nodrošināja tikai prettiesiskās situācijas neturpināšanos. Lai gan var piekrist, ka pēc Satversmes tiesas sprieduma nebija adekvāti izmaksāt konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem stipendiju, jo stipendija tiek saņemta konkursa kārtībā, ir nenoliedzami skaidrs, ka viņi ir zaudējuši noteiktu iespēju, proti, pretendēt uz stipendiju un to saņemt pirms Satversmes tiesas sprieduma. Šādos gadījumos varētu būt pamatoti runāt par jaunu līdz šim Latvijas tiesību sistēmā īsti neiepazītu atlīdzības veidu – atlīdzību par zaudētām iespējām nolūkā nodrošināt personas samierināšanu ar iespēju zaudēšanu, kas plašāk aplūkota pie samierināšanas funkcijas.

Nodrošinot personai jaunu stāvokli, pēc būtības ir izmantojamas tās pašas atziņas, kā iepriekšējā stāvokļa atjaunošanā, cik vien tas iespējams. Tāpat kā iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas gadījumā ne vienmēr jauna stāvokļa nodrošināšana ir pietiekama, lai izpildītu visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, un noteiktos gadījumos jauna stāvokļa

¹⁰⁸ Sk. Satversmes tiesas 2011. gada 6. maija sprieduma lietā Nr. 2010-57-03 15.–16. punktu

nodrošināšana ar brīdi pagātnē būs neiespējama vai neadekvāta, kad citu personu intereses vai sabiedrības intereses prevalē pār jauna stāvokļa nodrošināšanu ar brīdi pagātnē. Tā kā ilgstoša tiesību pārkāpuma gadījumā tiesību pārkāpumu novērš ar jauna stāvokļa nodrošināšanu, šādos gadījumos vienmēr ir nodrošināms jauns stāvoklis, lai konstatētais tiesību pārkāpums tiktu novērsts.

1.3.4. Kompensācijas funkcija

1.3.4.1. Kompensācijas funkcijas ietvaros piešķiramā atlīdzība

Tiesību aizsardzības līdzeklim jāizpilda arī kompensācijas funkcija.¹⁰⁹ Ar kompensācijas funkcijas izpildi tiek saprasta tāda personas mantiskā stāvokļa nodrošināšana, kāds pastāvētu, ja tiesību pārkāpums nebūtu noticis, jo nav iespējams kompensēt nemantisko kaitējumu, bet tikai samierināt personu ar radīto tiesību pārkāpumu. Nepamatoti uzskatīt, ka kompensācijas funkcija var izpausties arī kā citādi, piemēram, kompensējot nemantisko kaitējumu, jo nemantiskā kaitējuma gadījumā pastāv samierināšanas funkcija.

Kompensācijas funkcijas izpildes līdzekļi ir dažādi. Tomēr pirmais līdzeklis ir iepriekšējā stāvokļa atjaunošana¹¹⁰ un jauna stāvokļa nodrošināšana. Ja ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu vai jauna stāvokļa nodrošināšanu nevar atjaunot tādu mantisko stāvokli, kāds personai būtu bijis, neesot tiesību pārkāpumam, tiek paredzēta zaudējumu atlīdzināšana naudā. Piemēram, ja valsts, pamatojoties uz prettiesisku likuma normu, nepamatoti novirzījusi personas pārmaksāto iedzīvotāju ienākuma nodokļa pārmaksas summu nākotnē iespējama valsts sociālo apdrošināšanas iemaksu parāda segšanai, tad kompensācijas funkcija tiks izpildīta ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, atmaksājot personai naudas līdzekļus, kas tika novirzīti nākotnē iespējama parāda segšanai. Savukārt ja valsts, pamatojoties uz prettiesisku likuma normu, apturējusi kādas juridiskās personas saimniecisko darbību, saimnieciskās darbības atjaunošana vien parasti neizpildīs kompensācijas funkciju, jo tas neatlīdzinās personai negūtos ienākumus. Šādos gadījumos personai tiek paredzētas tiesības uz zaudējumu atlīdzinājumu naudā.

Jēdzienam “zaudējumi” Latvijā ir starpdisciplināra nozīme, un to būtība ir viena un tā pati neatkarīgi no tā, ar kādu darbību vai kurā jomā personai ir nodarīti zaudējumi, jo zaudējumi ir mantisks pametums. Tomēr anglosakšu tiesību saimes valstīs vairāk uzmanība tiek pievērsta nevis jēdzienam “zaudējumi”, bet gan jēdzienam “atlīdzība”.¹¹¹ Ilgu laiku tika uzskatīts, ka atlīdzība tiek piešķirta, lai atjaunotu cietušajam tādu mantisko stāvokli, kāds viņam būtu, ja tiesību pārkāpums nebūtu noticis.¹¹² Tomēr, laikam ejot, tika saprasts, ka atlīdzībai ir arī citi mērķi, un šobrīd ar atlīdzību saprot šādus atlīdzības veidus:

- kompensējoša rakstura atlīdzība (*compensatory damages*), tas ir, atlīdzība, kuru piešķir, lai

¹⁰⁹ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka atbilstīgam atlīdzinājumam ir arī kompensācijas funkcija. Par to sk. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2011-21-01 11.1. punktu

¹¹⁰ Par to, ka atlīdzinājums naudā ir papildu atlīdzinājuma līdzeklis, kad ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu nav pietiekami, sk. arī: Shelton D. Remedies in International Human Rights Law (3rd edition). Oxford University Press: Oxford, 2015, p. 315

¹¹¹ Lai apzīmētu atlīdzību, angļu valodā tiek lietots jēdziens “damages”, bet jēdziens “damage” – lai apzīmētu kaitējumu

¹¹² Plašāk sk.: Burrows A. Damages and Rights. Book: Nolan D. Robertson N. Rights and Private Law. Hart publishing: Oxford, 2012, p. 277. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=2280302> [aplūkots: 16.12.2018.]

atjaunotu cietušajam tādu mantisko stāvokli, kāds būtu bijis, neesot tiesību pārkāpumam;¹¹³

- sodošā rakstura atlīdzība (*punitive damages*), tas ir, atlīdzība, kuru piedzen no vainīgā, lai sodītu viņu un atturētu viņu un citus no tiesību pārkāpuma izdarīšanas nākotnē, ciktāl kompensējoša rakstura zaudējumu atlīdzināšana ir nepietiekama, lai kalpotu arī par sodu;¹¹⁴

- pastiprinoša rakstura atlīdzība (*aggravated damages*), tas ir, atlīdzība, kuru piešķir, lai kompensētu cietušā jūtu, cieņas vai goda aizskārumu, ievērojot īpašo veidu, kādā vainīgais izdarīja tiesību pārkāpumu;¹¹⁵

- nomināla atlīdzība (*nominal damages*), tas ir, atlīdzība, kuru piešķir mazā apmērā nolūkā atzīt pārkāpumu un paust nosodījumu,¹¹⁶ neatkarīgi no tā, vai ir radies reāls kaitējums vai mantisks pametums;¹¹⁷

- atlīdzība par netiešiem zaudējumiem (*consequential damages*), tas ir, tāda atlīdzība, kura tiek piešķirta par zaudējumiem, kas nav tiesību pārkāpuma tiešs rezultāts, bet ir netieši saistīti ar tiesību pārkāpumu, piemēram, ja tiek sabojāta automašīna un tās vietā uz remonta laiku tiek iznomāta cita automašīna, tad nomas maksa tiek uzskatīta par netiešiem zaudējumiem;¹¹⁸

- vainīgā peļņas atlīdzība (*gain-based damages*), tas ir, atlīdzība, kura tiek piešķirta, ņemot par pamatu nevis cietušā mantisko pametumu, bet vainīgā gūto peļņu;¹¹⁹

- aizvietojošā atlīdzība (*substitutive damages*), tas ir, atlīdzība, kura tiek piešķirta kā aizvietoājums tiesībai, kura tika pārkāpta, neatkarīgi no tā, vai nodarīts mantisks pametums, piemēram, ja ir sabojāts kuģis, tad neatkarīgi no tā, vai šis kuģis var nest peļņu un vai ir iespējams izmantot citu kuģi pārvadājumu veikšanai, ir jādod atlīdzība arī par to, ka attiecīgo kuģi nav iespējams izmantot.¹²⁰ Bez šiem atlīdzības veidiem anglosakšu tiesību saimes valstīs pastāv arī citi atlīdzības veidi.¹²¹

Tomēr kompensācijas funkcijas ietvaros var tikt piešķirta tikai tāda atlīdzība, kuras mērķis ir atjaunot cietušā mantisko stāvokli, proti, atlīdzība, kurai ir kompensējošs raksturs. Par tādu var uzskatīt gan kompensējoša rakstura atlīdzību, gan atlīdzību par netiešiem zaudējumiem. Tomēr ne visas no minētajām atlīdzībām ir kompensējošas. Vainīgā peļņas atlīdzība nav kompensējoša, jo tas, kādu peļņu no tiesību pārkāpuma ir ieguvis vainīgais, neietekmē cietušā mantisko stāvokli – tas ne palielinās, ne samazinās. Tas,

¹¹³ Sk.: Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 1

¹¹⁴ *Ibid*, p. 7–53

¹¹⁵ Plašāk par pastiprinoša rakstura atlīdzību sk.: Ernest J. Weinrib. *Corrective Justice*. Oxford University Press: Oxford, 2012, p. 96; Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 358; Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 257–269

¹¹⁶ Sk.: Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 88

¹¹⁷ Sk.: Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 349., 357

¹¹⁸ Sk.: Stone R. *The Modern Law of Contract*. 5th edition. Cavendish Publishing Limited, 2002, p. 440

¹¹⁹ Plašāk sk.: Ernest J. Weinrib. *Corrective Justice*. Oxford University Press: Oxford, 2012, 96. lpp.; Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 118–147

¹²⁰ Plašāk sk.: Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, 281. lpp.; Ernest J. Weinrib. *Corrective Justice*. Oxford University Press: Oxford, 2012, p. 95

¹²¹ Plašāk sk.: Burrows A. *Damages and Rights*. Book: Nolan D. Robertson N. *Rights and Private Law*. Hart publishing: Oxford, 2012, p. 277. Pieejami: <https://ssrn.com/abstract=2280302> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2280302> [aplūkoti: 10.12.2018.]. Sk arī: Ernest J. Weinrib. *Corrective Justice*. Oxford University Press: Oxford, 2012, p. 95–96

kādu peļņu vainīgais guvis tiesību pārkāpuma rezultātā, ietekmē tikai un vienīgi vainīgā mantisko stāvokli, proti, viņš ir nepamatoti iedzīvojies tiesību pārkāpuma rezultātā, kas būtu novēršams.¹²² Aizvietojošā atlīdzība¹²³ nav kompensējoša, jo to var piešķirt par to vien, ka cietušais nevar izmantot savu īpašumu, neatkarīgi no tā, vai tiktu gūta kāda peļņa. Sodoša rakstura atlīdzība var tikt piešķirta sodīšanas funkcijas ietvaros, ja attiecīgās valsts tiesību sistēmā šāda atlīdzība vispār tiek atzīta¹²⁴, savukārt pastiprinoša rakstura un nominālā atlīdzība – samierināšanas funkcijas ietvaros¹²⁵, jo to mērķis nav atjaunot cietušā mantisko stāvokli, bet gan samierināt cietušo ar izdarīto tiesību pārkāpumu.

Pamatā atlīdzinājums naudā, kas tiek piešķirts kompensācijas funkcijas ietvaros, nav pakļauts nodokļiem, ņemot vērā, ka to piešķir nolūkā atjaunot cietušajam tādu mantisko stāvokli, kāds viņam būtu bijis, ja tiesību pārkāpums nebūtu noticis. Tomēr ja atlīdzinājums naudā tiek piešķirts par tādiem zaudējumiem, kuri būtu pakļauti nodokļiem, piemēram, darba samaksu, atlīdzinājumu nesaņemtās darba samaksas apmērā būtu pieļaujams aplikēt ar tādiem nodokļiem, ar kādiem tiktu aplikta darba samaksa. Turklāt darba samaksas gadījumā ir redzams, ka tas pat ir vajadzīgs iepriekšējā stāvokļa atjaunošanai, jo no darba samaksas tiek maksātas valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, kuras nodrošina personas sociālo aizsardzību, un būtu nepamatoti, ka tiesību pārkāpuma dēļ persona tiek mazāk sociāli aizsargāta.

Pastāv arī uzskats, ka atlīdzinājumu naudā vispār nevar aplikēt ar nodokļiem.¹²⁶ Taču tas īsti nav pamatots. Neapliekot ar nodokļiem atlīdzinājuma naudā daļu, kura parasti tiktu aplikta ar nodokļiem, cietušais netaisni iedzīvotos,¹²⁷ un tā nav kompensācijas funkcijas ideja. Kompensācijas funkcijas ideja ir atjaunot tikai to, ko tiesību pārkāpuma rezultātā cietušais ir zaudējis – atjaunot iepriekšējo mantisko stāvokli. Ja cietušais savā bankas kontā pēc tiesību pārkāpuma saņemtu, piemēram, nevis darba samaksu pēc nodokļu nomaksas, bet gan pirms nodokļu nomaksas, viņš būtu netaisni iedzīvojies, jo, neesot tiesību pārkāpumam, noteikta daļa no darba samaksas tiktu samaksāta valstij nodokļos.

1.3.4.2. Zaudējumu atlīdzināšana

Normatīvi nav iespējams uzskaitīt visus iespējamus zaudējumu veidus, piemēram, par zaudējumiem

¹²² Plašāk sk. Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 124., 145

¹²³ Par to, ka aizvietojošai atlīdzībai nav kompensējošs raksturs, plašāk sk.: Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 277, 281

¹²⁴ Ir izteikts viedoklis, ka sodoša rakstura atlīdzības piešķiršana ir pretrunā ar izlīdzinošā taisnīguma teoriju. Par to plašāk sk.: Ernest J. Weinrib. *Corrective Justice*. Oxford University Press: Oxford, 2012, p. 97–98

¹²⁵ Par to, ka nominālā atlīdzība būtībā tiek piešķirta samierināšanas funkcijas ietvaros, un to, ka Francijā līdzīgi kā Anglijas tiesību sistēmā, kad piešķir nominālo atlīdzību, lai samierinātu cietušo, ir paredzēta iespēja piešķirt simbolisku atlīdzību (*franc symbolique*), sk.: Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 349

¹²⁶ Sk.: Shelton D. *Remedies in International Human Rights Law* (3rd edition). Oxford University Press: Oxford, 2015, p. 375

¹²⁷ Latvijā, piemēram, Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likuma 12. panta ceturtnā daļa noteic: “Ja fiziskajai personai radīto zaudējumu veido nesaņemtā darba samaksa, zaudējuma apmērā ietver arī nomaksājamā iedzīvotāju ienākuma nodokļa summu un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu darba ņēmēja daļu.” [redakcijā, kas spēkā uz 11.08.2019.]

var uzskatīt arī ar tiesību pārkāpumu saistītos sodus, kurus persona samaksājusi naudā,¹²⁸ un pat personas zaudēto vecuma pensiju.¹²⁹ Ja likumdevējs izsmeloši ar likumu noregulē to, kāda veida zaudējumi personai tiks atlīdzināti viņa tiesību pārkāpuma rezultātā, visticamāk, kompensācijas funkcija netiks izpildīta tāpēc, ka likumdevējs nevar paredzēt visas iespējamās dzīves situācijas. Tādēļ likumdevējam nevajadzētu izsmeloši uzskaitīt likumā, kādi zaudējumu veidi ir atlīdzināmi.

Kompensācijas funkcijas ietvaros vispirms ir atlīdzināmi tādi zaudējumi, kas jau ir radušies, tas ir, tagadējās mantas samazinājums un neiegūtā peļņa.¹³⁰ Jau radies mantisks pametums var būt gan tiešs, tas ir, tāds, kas ir prettiesiskas rīcības dabiskās un nepieciešamās sekas, gan netiešs, tas ir, tāds, kas cēlies, sagadoties sevišķiem apstākļiem vai attiecībām.¹³¹ Atlīdzināmi var būt ne vien tieši zaudējumi, bet arī netieši zaudējumi, ciktāl tas nepieciešams, lai atjaunotu cietušā iepriekšējo mantisko stāvokli. Vienlaikus personai ir piešķirams atlīdzinājums naudā arī par tādiem zaudējumiem, kas noteikti radīsies nākotnē, bet vēl nav radušies tiesību pārkāpuma brīdī vai brīdī, kad tiek lemts par zaudējumu atlīdzināšanu. Tas ir saistīts ar to, ka kompensācijas funkcijas ietvaros ir nepieciešams vērtēt arī to, kādi zaudējumi personai varētu rasties nākotnē sakarā ar tiesību pārkāpumu. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir piešķirusi personai atlīdzinājumu naudā par nākotnes medicīnas izdevumiem, kuri nerastos, ja valsts nebūtu pārkāpusi personas tiesības. Tā bija lieta, kurā tika atzīts, ka valsts ir pārkāpusi cietsirdīgas apiešanās aizliegumu, tas ir, valsts, zinot par vecāku cietsirdīgu apiešanos pret bērniem, neizpildīja savu pozitīvo pienākumu, lai aizsargātu bērnus no šādas apiešanās. Tiesa konstatēja, ka bērniem būs vajadzīga psihoterapeitiskā aprūpe, un līdz ar to piešķīra atlīdzinājumu naudā arī par medicīniskajām izmaksām, kuras radīsies tikai nākotnē.¹³² Tāpat šādi zaudējumi var tikt atlīdzināti īpaši tādos gadījumos, kad ir noticis fizisks aizskārums vai sakropļojums. Atlīdzinājums naudā šādos gadījumos var būt pakāpenisks, piemēram, kā tas ir Vācijā, vai arī izmaksājams vienā maksājumā, kā tas ir Anglijas tiesību sistēmā.¹³³

Augstākā tiesa ir atzinusi, ka zaudējumu atlīdzināšanas apmēra ierobežošanai publisko tiesību jomā ir balansējoša funkcija – līdzsvarot cietušās personas tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu un sabiedrības tiesības saņemt efektīvu valsts funkciju realizāciju bez papildu nodokļu nastas nodokļu maksātājiem.¹³⁴ No

¹²⁸ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 8. jūlija sprieduma lietā Nr. 9815/82 *Lingens v. Austria* 48.–55. punktu

¹²⁹ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1982. gada 18. oktobra sprieduma lietā Nr. 7601 7806/77 *Young, James and Webster v. the United Kingdom (Article 50)* 10. un 11. punktu. Attiecīgajā lietā par nepamatotu tika atzīta personu atbrīvošana no amata un persona pieprasīja arī naudas summu, kuru viņa saņemtu vai kuru par viņu darba devējs maksāja vecuma pensijai

¹³⁰ Sk. Civillikuma 1772. pantu. Neiegūtā peļņa publiskajās tiesībās ir tas pats, kas privātajās tiesībās; sk. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 7. panta otro daļu un Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likuma 10. panta otro daļu. Salīdzināt ar Augstākās tiesas Civillietu tiesu departamenta 2014. gada 15. janvāra sprieduma lietā Nr. SKC-12/2014 7.2.–7.3. punktu

¹³¹ Šajā sakarā sk. Civillikuma 1773. pantu [redakcijā, kas spēkā uz 11.08.2019.]

¹³² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 29392/95 *Z and Others v. the United Kingdom* 120, 124.–127. punktu

¹³³ Sk.: *Dam Van C. European Tort Law. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 360–361*

¹³⁴ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 11. novembra sprieduma lietā Nr. SKA-0316/2013 17. punktu un Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 24. aprīļa sprieduma lietā Nr. SKA-213/2012 11. punktu

vienas puses, zaudējumu atlīdzināšanas apmēra ierobežošana nodrošina tiesisko noteiktību un ietaupa valsts budžeta līdzekļus. No otras puses, ja valsts nepamatoti aizskar personas tiesības un tā rezultātā rada zaudējumus, valstij ir pienākums nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, tas ir, izpildīt visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Pamatprincips ir tāds, ka gadījumā, ja personai nepamatota tiesību aizskārums rezultātā ir radīti zaudējumi un persona nav līdzvainīga pie zaudējumu radīšanas vai tā apmēra palielināšanās, zaudējumi ir atlīdzināmi vai nu atjaunojot personai iepriekšējo stāvokli (nodrošinot jaunu stāvokli), vai arī piešķirot atlīdzinājumu naudā. Lai izpildītu kompensācijas funkciju un nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, šim atlīdzinājumam naudā jābūt tādām, kas atjauno personai iepriekšējo mantisko stāvokli vai nodrošina tādu mantisko stāvokli, kāds būtu bijis, neesot nepamatotam tiesību aizskārumam. Lietuvas Konstitucionālā tiesa savā praksē ir pat norādījusi, ka likumdevējs nav tiesīgs likumā noteikt maksimālo apmēru atlīdzinājumam naudā attiecībā uz zaudējumiem, bet arī attiecībā uz nemantisko kaitējumu. Tas būtu pretrunā ar konstitūcijā garantētajām tiesībām uz atlīdzinājumu un tiesiskas valsts principu, turklāt tas neļautu tiesai pieņemt taisnīgu nolēmumu ikvienā lietā.¹³⁵

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā, kurā konstatēja, ka Latvija ir izmaksājusi pārlietu mazu atlīdzību par īpašuma piespiedu atsavināšanu, noteica Latvijai par pienākumu atlīdzināt zaudējumus vairāk nekā miljons eiro apmērā, nesamazinot atlīdzinājumu naudā tikai tāpēc, ka zaudējumi esot nodarīti lielā apmērā.¹³⁶ Tāpat arī Civillikums nenoteic jebkādas zaudējumu atlīdzināšanas apmēra ierobežojumus, kas nozīmē: ja valsts ir radījusi zaudējumus privāto tiesību jomā, tos atlīdzina pilnā apmērā. Izņēmums ir tad, ja līgumā ir noteikts citādi vai cietušais bijis līdzatbildīgs par zaudējumu rašanos vai to apmēra palielināšanos.¹³⁷ Arī personām var būt ierobežoti materiālie līdzekļi vai pat slikta finansiālā situācija, tomēr tāpēc netiek atcelta vai ierobežota civiltiesiskā atbildība. Šādā gadījumā ir iespējama zaudējumu pakāpeniska atlīdzināšana. Tātad Latvijā pastāv īpatnēja situācija, proti, tāda situācija, kad publisko tiesību jomā zaudējumu atlīdzināšana naudā tiek mehāniski ierobežota, pamatojoties uz nepieciešamību taupīt budžeta līdzekļus un neradīt papildu nodokļu nastu nodokļu maksātājiem, bet privāto tiesību jomā tā netiek šādi ierobežota.

Grūti iedomāties situāciju, kad budžeta līdzekļu taupīšana kā arguments var kalpot par leģitīmu pamatu, lai neatlīdzinātu personai zaudējumus pilnā apmērā. Piemēram, pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2009-43-01, kurā atcēla ekonomiskās lejupslīdes laikā pieņemto likuma normu, kas samazināja pensionāriem vecuma pensiju¹³⁸, valstij bija nepieciešami vairāki desmiti miljoni *euro*, lai atlīdzinātu

¹³⁵ Sk. Lietuvas konstitucionālās tiesas 2006. gada 19. augusta sprieduma lietā Nr. 23/04 III sadaļu. Pieejams: <https://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1337/content> [aplūkots: 20.02.2019.]

¹³⁶ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 25. marta sprieduma lietā Nr. 71243/01 *Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia*, 32.–44. punktu

¹³⁷ Sk. Civillikuma 1776. pantu [redakcijā, kas spēkā uz 11.08.2019.]

¹³⁸ Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 34. punkts. Būtībā identiska bija lieta Nr. 2009-88-01 un lieta Nr. 2009-86-01, kur tika skatīti izdienes pensiju jautājumi. Par to sk. Satversmes tiesas 2010. gada 15. aprīļa

pensionāriem uz Satversmei neatbilstošās likuma normas pamata radītos zaudējumus. Tomēr lielais zaudējumu apmērs nebija par pamatu, lai neatlīdzinātu zaudējumus pilnā apmērā. Tāpat pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2009-76-01, kurā atcēla likuma normu, kas samazināja izdienas pensiju Iekšlietu ministrijas sistēmas darbiniekiem ar speciālajām dienesta pakāpēm, tika atlīdzināti zaudējumi pilnā apmērā, dodot likumdevējam vairāk nekā piecus gadus to atlīdzināšanai.¹³⁹ Turklāt pat gadījumā, kad valsts atrodas uz bankrota robežas, valsts var aizņemties naudu, un būtu diskutabli, kurā brīdī var neatlīdzināt zaudējumus pilnā apmērā.¹⁴⁰ Attiecīgi nav pieļaujams neatlīdzināt naudā zaudējumus pilnā apmērā tikai tāpēc, ka valsts uzskata, ka tā ir nodarījusi personai pārāk liela apmēra zaudējumus. Tā būtu tiesiskai valstij pretēja situācija – valsts nepamatoti aizskar personas tiesības, nodara zaudējumus un neatlīdzina tos pilnā apmērā, kaut gan valsts nevar nepamatoti aizskart personas tiesības. Tā neveicinātu arī uzticēšanos valsts varai, un līdz ar to ilgtermiņā varētu apdraudēt demokrātiskas tiesiskas valsts pastāvēšanu.

Valstij vispirms ir pienākums nodrošināt, lai tā ar savu rīcību nepārkāptu personas tiesības, paredzot arī atbilstošus preventīvos tiesību aizsardzības līdzekļus, kas var to novērst. Tomēr ja valsts ir pārkāpusi personas tiesības, tad valstij rodas pienākums izpildīt visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Nosakot, kāds tiesību aizsardzības līdzeklis būtu efektīvs konkrētajā gadījumā, nozīme ir piešķirama arī valsts budžeta stabilitātei. Tomēr, ja nepastāv objektīvi apstākļi, kas liecina, ka valsts budžeta stabilitāte tiktu apdraudēta pēc zaudējumu atlīdzināšanas pilnā apmērā, valsts nevar neatlīdzināt zaudējumus pilnā apmērā, aizbildinoties vien ar to lielo apmēru. Turklāt, vērtējot valsts budžeta stabilitāti, jāņem vērā, ka valsts var arī atlīdzināt zaudējumus ilgākā laika periodā, nevis uzreiz. Jau šobrīd pat miljonus eiro mērāmi zaudējumi, kuri valstij jāatlīdzina starptautiskos investīciju strīdos, netiek uzskatīti par tādiem, kuri varētu apdraudēt valsts budžeta stabilitāti.¹⁴¹ Tādēļ, ja vienīgais juridiski nozīmīgais cēlonis, kāpēc radušies vai palielinājušies zaudējumi, ir bijusi valsts prettiesiska rīcība, zaudējumi atlīdzināmi pilnā apmērā, jo citādi personai netiks nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis.

1.3.5. Sodīšanas funkcija

Sodīšanas funkcijas ideja ir disciplinēt un pamudināt gan tiesību pārkāpēju, gan citus nepārkāpt personas tiesības. Sodīšanas funkcijas ietvaros tiek radītas individuālas sekas tam subjektam, kas pārkāpis personas tiesības. Tas, vai nepieciešams tiesību pārkāpēju sodīt, ir atkarīgs no tiesību pārkāpuma un tā izdarīšanas apstākļiem, piemēram, ne par jebkuru tiesību pārkāpumu ir paredzēta kriminālatbildība,

sprieduma lietā Nr. 2009-88-01 20. punktu; Satversmes tiesas 2010. gada 21. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2009-86-01 17. punktu

¹³⁹ Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 31. marta spriedums lietā Nr. 2009-76-01

¹⁴⁰ Plašāk par to sk.: Fedtke J. State liability in Times of Budgetary Crisis. Grām.: Tort and Insurance Law Yearbook. European Tort Law 2005. Vienna: Springer-Verlag/Wien, 2006, p. 42–54

¹⁴¹ Piemēram, sk.: “Latvija Vašingtonas šķīrējtiesā zaudē strīdā ar Lietuvas kompāniju “E-energia””. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/4540925/latvija-vasingtonas-skirejtiesa-zaude-strida-ar-lietuvas-kompaniju-e-energia> [aplūkots: 23.03.2019.]

administratīvā atbildība vai disciplinārā atbildība. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka noteiktos gadījumos efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis pieprasa arī efektīvu izmeklēšanas procedūru, kas ļauj atrast un sodīt vainīgās personas.¹⁴² Taču ierasto atbildības formu piemērošana nebūt nav vienīgi iespējamie līdzekļi, ar kuriem sodīt tiesību pārkāpēju. Vēl sodīšanas funkciju var izpildīt, piešķirot sodoša rakstura atlīdzību vai pat atlīdzinot nemantisko kaitējumu attiecīgi tajās valstīs, kurās atzīst šādu atlīdzību vai to, ka nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanai ir arī sodoša funkcija.¹⁴³ Noteiktos gadījumos sodīšana var būt pat vajadzīga, lai samierinātu personu ar pārkāpumu.

Sodoša rakstura atlīdzību piešķir ar nolūku sodīt tiesību pārkāpēju, atturot viņu un citus no tiesību pārkāpuma izdarīšanas nākotnē. Valstīs, kurās atzīst sodoša rakstura atlīdzību, nepastāv vienoti principi šādas atlīdzības apmēra noteikšanai. Šis apmērs tiek konkrēti noteikts likumā vai arī atstāts tiesas ziņā. Anglijas tiesību sistēmā sodoša rakstura atlīdzība no tiesību pārkāpumā atbildīgās personas tiek piedzīta jau kopš 18. gadsimta, tomēr tikai no 1964. gada sprieduma lietā *Rookes v. Barnard* šādu atlīdzību sāka dēvēt par sodoša rakstura atlīdzību. Vēsturiski tiesa sodoša rakstura atlīdzību vairāk piešķīra tajās lietās, kurās persona tiesību pārkāpumu bija izdarījusi, izpildot izpildvarai raksturīgas funkcijas, un viena no pirmajām lietām, kurā tika piešķirta šāda atlīdzība, bija lieta par personas nepamatotu apcietināšanu sakarā ar to, ka persona publiski kritizēja tā laika karali Džordžu III.¹⁴⁴ Tiek uzskatīts, ka gadījumā, ja tiesību pārkāpējs notiesāts par noziedzīgu nodarījumu, sodoša rakstura atlīdzība nav piedzenama no viņa.¹⁴⁵ Tas attiecoties arī uz tādiem gadījumiem, kad tiesību pārkāpējs tiek sodīts ar naudas sodu.¹⁴⁶

Anglijas tiesību sistēmā ir atzīts, ka sodoša rakstura atlīdzību var piešķirt trīs gadījumos un pat tad, ja tiesības ir pārkāptas aiz neuzmanības. Pirmkārt, tas ir gadījumos, ja kāds Anglijas izpildvaras pārstāvis ir veicis represīvas, patvaļīgas vai antikonstitucionālas darbības. Turklāt pietiek, ka ir veikta tikai kāda no šīm darbībām, nevis visas. Par izpildvaras pārstāvjiem uzskata personu, kura veic izpildvaras funkcijas valdības, centrālā vai vietējā līmenī.¹⁴⁷ Piemēram, lietā *Holden v Chief Constable of Lancashire* tika konstatēts, ka policists ir nepamatoti arestējis cilvēku uz 20 minūtēm. No vainīgā policista tika piedzīta sodoša rakstura atlīdzība, kaut gan policista rīcībā netika saskatītas represīvas vai patvaļīgas darbības, jo tika konstatēts, ka nepamatota arestēšana ir antikonstitucionāla darbība.¹⁴⁸ Tāpat arī lietā *Huckle v. Money*

¹⁴² Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 13. decembra sprieduma lietā Nr. 39630/09 *El-Masri v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia* 255. punktu

¹⁴³ Sk.: Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 350–352; Taliadoros J. *The roots of Punitive Damages at Common Law: A Longer History*. *Cleveland State Law Review*, 251 (2016), p. 252–302

¹⁴⁴ Sk.: Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 7, 88–89, 159

¹⁴⁵ Plašāk sk. *Archer v Brown* [1985] QB 401. Ar tiesas sprieduma kopsavilkumu var iepazīties šajā mājaslapā: <https://swarb.co.uk/archer-v-brown-1984/> [aplūkots: 31.03.2019.]

¹⁴⁶ Sk.: Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 28–29

¹⁴⁷ *Ibid*, p. 11, 20–21

¹⁴⁸ Sk.: *Holden v Chief Constable of Lancashire* [1987] QB 380. Ar tiesas sprieduma kopsavilkumu var iepazīties šajā mājaslapā: <https://swarb.co.uk/holden-v-chief-constable-of-lancashire-ca-1987/> [aplūkots: 31.03.2019.]

tika piedzīta sodoša rakstura atlīdzība sakarā ar nepamatotu apcietinājumu uz sešām stundām, lai gan apcietinājumā turētā persona tika turēta ieslodzījumā civilizētos apstākļos, ēdinot viņu ar bifštekiem un alu.¹⁴⁹ Savukārt *Watkins v Secretary of State for the Home Department and Others* tika atzīts, ka pati par sevi antikonstitucionāla rīcība nav pietiekama, lai piedzītu sodoša rakstura atlīdzību, – jākonstatē, ka tiesību pārkāpumā cietušajam ir radies materiāls, fizisks vai garīgs aizskārums.¹⁵⁰ Otrkārt, sodoša rakstura atlīdzība tiek piešķirta, kad tiesību pārkāpēja rīcība ir bijusi saistīta ar mērķi iedzīvoties uz cietušā rēķina. Tiek uzskatīts, ka gadījumu, kad tiesības ir pārkāptas, iepriekš izvērtējot, ka labums, kas tiks gūts pārkāpuma gadījumā, visticamāk pārsniedzot iespējamo risku, nevar atstāts bez jebkāda nosodījuma. Tādi ir apzinātas nomelnošanas gadījumi un nelikumīgas izlikšanas gadījumi no dzīvojamās telpas.¹⁵¹ Treškārt, sodoša rakstura atlīdzība var tikt piešķirta, kad likums tieši paredz iespēju piedzīt šādu atlīdzību no tiesību pārkāpēja.¹⁵²

Sodoša rakstura atlīdzība tiek piešķirta arī tādās anglosakšu tiesību loka valstīs kā Amerikas Savienotās Valstis, Kanāda, Austrālija un Jaunzēlande.¹⁵³ Amerikas Savienoto Valstu tiesību sistēmā ideja par sodoša rakstura atlīdzību ir attīstījusies citādi nekā Anglijas tiesību sistēmā. Amerikas Savienotajās Valstīs tiek uzskatīts, ka sodīšanas funkcija nav vienīgā sodoša rakstura atlīdzības funkcija.¹⁵⁴ Līdzās sodīšanas funkcijai sodoša rakstura atlīdzības funkcija esot arī piešķirt atlīdzinājumu tiesību pārkāpumā cietušajam par viņa kā cilvēka cieņas aizskārums, pamudināt tiesību pārkāpumā cietušo vērsties tiesā, tādējādi palīdzot nodrošināt likuma varu. Tāpat sodoša rakstura atlīdzības funkcija ir iepriekšējā stāvokļa atjaunošana – tāda labuma pārņemšana uz tiesību pārkāpumā cietušo, ko tiesību pārkāpuma rezultātā guvis vainīgais. Valstīs, kurās izmaksas par juridisko palīdzību netiek atlīdzinātas pilnā apmērā, sodoša rakstura atlīdzības piešķiršana var kalpot arī par juridiskās palīdzības izmaksu atlīdzinājumu.¹⁵⁵

Anglosakšu tiesību saimes valstīs sodoša rakstura atlīdzība tiek atzīta lielākajā daļā no tām, bet citās Rietumu tiesību loka sastāvā ietilpstošās valstīs ir pretēja situācija. Vācijā netiek atzīta sodoša rakstura atlīdzība, jo tiek uzskatīts, ka atlīdzinājumam naudā ir kompensējošs raksturs un cietušais nedrīkst iedzīvoties no atlīdzinājuma naudā piešķiršanas. Turklāt tiek uzskatīts, ka sodoša rakstura atlīdzība radītu konstitucionāla rakstura problēmas – gan dubultās sodīšanas aizlieguma principa dēļ, gan tāpēc, ka Vācijas

¹⁴⁹ Sk.: *Huckle v Money* (1763) 2 Wil's KB 205. Ar tiesas sprieduma kopsavilkumu var iepazīties šajā mājaslapā: <https://swarb.co.uk/huckle-v-money-1763/> [03.08.2018.]

¹⁵⁰ *Watkins v Secretary of State for the Home Department and Others* (2006) UKHL 395. Ar tiesas sprieduma kopsavilkumu var iepazīties šajā mājaslapā: <https://swarb.co.uk/watkins-v-home-office-and-others-hl-29-mar-2006/> [aplūkots: 03.08.2018.]

¹⁵¹ Sk.: Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 11, 14–16

¹⁵² Plašāk sk. *Rookes v. Barnard* (1964) UKHL 1. Ar pilnu Lordu palātas spriedumu var iepazīties šajā mājaslapā: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1964/1.html> [aplūkots: 03.08.2018.]

¹⁵³ Sk.: Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 8

¹⁵⁴ Amerikas Savienotajās Valstīs tiek uzskatīts, ka sodoša rakstura atlīdzībai ir arī disciplinēšanas funkcija, tiesību atjaunošanas funkcija un funkcija atlīdzināt aizskartās jūtas un godu. Plašāk sk.: Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 277–278

¹⁵⁵ Sk.: Koziol H. *Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives*. Springer: New York, 2009, p. 89

konstitūcijā ir noteikti strikti sodīšanas pieļaujamības noteikumi. Atsakoties izpildīt Amerikas Savienotajās Valstīs pieņemtu spriedumu, Vācijas tiesa ir atzinusi, ka sodoša rakstura atlīdzība ir pretrunā ar samērīguma principu un nelegitīmi ietiecas krimināltiesību laukā. Tomēr ja darba devējs nepieņem darbā cilvēku, pamatojoties uz diskriminējošiem apsvērumiem, atlīdzinājumam naudā ir jāattur darba devējs no šādu pārkāpumu izdarīšanas nākotnē, kas netieši nozīmē izpildīt sodošu funkciju. Sodoša rakstura atlīdzība nepastāv arī Itālijā, kas ir atteikusies izpildīt Amerikas Savienoto Valstu spriedumu, kurā piedzīta šāda atlīdzība, kā arī tādās Skandināvijas valstīs kā Dānija, Zviedrija, Norvēģija un Francija, kur pastāv uzskats, ka atlīdzībai piemīt kompensējošs raksturs. Taču Francijā ir notikušas salīdzinoši plašas diskusijas par sodoša rakstura atlīdzības ieviešanu Francijas tiesībās.¹⁵⁶

Lai arī Francijā nepastāv iespēja piedzīt no tiesību pārkāpēja sodoša rakstura atlīdzību, Francijā tiek uzskatīts, ka sodīšanas funkcija tiek īstenota, ja ir piešķirts atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu, ņemot vērā, ka pie atlīdzinājuma naudā par nemantisko kaitējumu noteikšanas tiek ņemti vērā tiesību pārkāpēja rīcības motīvi, jo īpaši fiziska aizskārums gadījumos. Tāpat sodīšanas funkcija pastāvot, kad nemantiskais kaitējums tiek atlīdzināts naudā juridiskajām personām. Līdzīga situācija ir arī Skandināvijas valstīs, kur sodīšanas funkcija var netieši parādīties, atlīdzinot naudā nemantisko kaitējumu. Turpretim ne Itālijā, ne Vācijā nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanā sodošā funkcija netiek atzīta.¹⁵⁷

Latvijā tiek uzskatīts, ka atbilstīgam atlīdzinājumam jeb efektīvam tiesību aizsardzības līdzeklim ir vispārējās un speciālās prevencijas funkcija.¹⁵⁸ Vispārējā un speciālā prevencijas funkcija nozīmē atturēt no tiesību pārkāpuma izdarīšanas nākotnē gan pašu tiesību pārkāpēju, gan citas personas, kas būtībā nozīmē, ka tiesību pārkāpējs tiek sodīts par pārkāpumu. Nebūtu pamata vispārējo un speciālo prevenciju izdalīt kā atsevišķu funkciju, jo atturēšana no pārkāpuma izdarīšanas ir soda uzdevums. Prevencija ir radusies un pastāvējusi līdz ar sodu.¹⁵⁹ No vienas puses, Latvijā nav atzīts, ka Latvijas tiesību sistēmā, atlīdzinot naudā nemantisko kaitējumu, tiek izpildīta arī sodīšanas funkcija. No otras puses, atlīdzinot naudā zaudējumus un nemantisko kaitējumu publisko tiesību jomā, tiek ņemts vērā ne tikai, piemēram, mantiskais pametums, sāpes un ciešanas, kas cietušajam radušās tiesību pārkāpuma rezultātā, bet arī iestādes rīcības tiesiskais un faktiskais pamatojums, motīvi¹⁶⁰ un pat raksturs.¹⁶¹ Nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanā to vēl varētu loģiski izskaidrot, proti, tiesību pārkāpumā cietušajam radies smagāks nemantiskais kaitējums, bet

¹⁵⁶ Ibid, p. 55, 68, 75, 84–85, 106–109, 116

¹⁵⁷ Ibid, p. 64, 65, 78, 107, 113, 115–122

¹⁵⁸ Sk. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2011-21-01 11.1. punktu

¹⁵⁹ Piemēram, Krimināllikuma 35. panta otrās daļas 5. punkts noteic, ka soda mērķis ir panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Plašāk sk.: Kronberga I. Noziedzīgu nodarījumu prevencija kā kriminālsoda mērķis. Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 185.–191. lpp.

¹⁶⁰ Sk. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 13. panta pirmo daļu un 14. panta pirmo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

¹⁶¹ Sk. Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likuma 13. panta pirmo daļu un 14. panta pirmo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

zaudējumu atlīdzināšanā šādu apstākļu ņemšanu vērā nevar izskaidrot ne ar ko citu kā vien sodīšanu. Tātad ja izveidotos situācija, kad tiesību pārkāpumā cietušajam, atlīdzinot naudā zaudējumus, atlīdzina ne tikai mantisko pametumu, kas cēloņsakarīgi radīts nepamatota tiesību aizskāruma rezultātā, bet piešķir arī papildu naudas summu (sodoša rakstura atlīdzība), tad tiek sodīts tiesību pārkāpējs, un līdz ar to zaudējumu atlīdzināšanā pastāv sodīšanas funkcija. Tomēr, neraugoties uz minēto, Latvijas tiesību sistēmā netiek atzīta sodoša rakstura atlīdzības esība, atlīdzinot zaudējumus un nemantisko kaitējumu, un līdz šim nav zināms neviens gadījums, kad tiesas par labu tiesību pārkāpumā cietušajam būtu piešķirušas šādu atlīdzību. Līdzīga rakstura atlīdzība pastāv tikai līgumtiesībās, un tas ir līgumsods. Taču līgumsods nav iespējams tādās tiesiskās attiecībās, kuras neveidojas uz līguma pamata, tostarp gadījumos, kad zaudējumi vai nemantiskais kaitējums nodarīts normatīva akta (tiesību normas) rezultātā. Satversmes 92. panta trešais teikums nepieprasa valstij nodrošināt iespēju, lai nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā cietušais varētu pieprasīt piedzīt sodoša rakstura atlīdzību. Sodoša rakstura atlīdzības ieviešana Latvijas tiesību sistēmā ir lietderības jautājums.

Prettiesisku likuma normu gadījumā teorētiski ir iespējams runāt par diviem subjektiem, kurus varētu sodīt – valsti un likumdevēja sastāvā esošās personas, attiecīgi Latvijas pilsoņus, ja prettiesisku likuma normu pieņēmis pilsoņu kopums, vai Saeimas deputātus, ja prettiesisku likuma normu pieņēmusi Saeima. Pirmkārt, nav iespējams sodīt valsti ar naudas sodu – naudas līdzekļu novirzīšana no viena valsts budžeta konta uz citu valsts budžeta kontu ir bezjēdzīga un neizpilda sodīšanas funkcijas pamatideju. Otrkārt, Saeimas deputātu juridisko atbildību izslēdz Satversmes 28. panta pirmais teikums, kurš noteic, ka Saeimas locekli ne par balsošanu, ne par amatu izpildot izteiktām domām nevar saukt pie atbildības ne tiesas, ne administratīvā, ne disciplinārā ceļā. Šajā tiesību normā ir nostiprināta deputāta neatbildība kā viena no deputāta imunitātes prasībām. Deputāta neatbildība saprotama kā neatbildība par deputāta darbību parlamentā sakarā ar viņa deputāta pienākumu izpildīšanu.¹⁶² No Satversmes 28. panta izriet aizliegums likumā paredzēt deputāta juridisko atbildību par balsojot pieņemtiem lēmumiem.¹⁶³ Tātad juridiskās atbildības noteikšana par prettiesisku likuma normu pieņemšanu nonāktu pretrunā ar Satversmes 28. pantu.¹⁶⁴ Treškārt, lai arī Satversmes 28. pants nav attiecināms uz Latvijas pilsoņu kopumu kā valsts

¹⁶² Sk.: Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 87. lpp.

¹⁶³ Sk. Saeimas Juridiskā biroja 2015. gada 13. marta vēstules Centrālajai vēlēšanu komisijai Nr. 142.13/1-7-12/15 2.–3. lpp. Pieejams: https://www.cvk.lv/upload_file/2015/Atzinums_Saeimas%20Juridiskais%20birojs.pdf [aplūkots: 25.03.2019.]. Šāda izpratne pastāv arī Amerikas Savienotajās Valstīs attiecībā uz Kongresa deputātiem. Par to plašāk sk.: Morrison F. The Liability of Governments for Legislative Acts in the United States of America. 46 Am. J. Comp. L. Supp. 531 (1998), p. 540– 541

¹⁶⁴ Savulaik bija iesniegtas vēlētāju iniciatīvas Centrālajā vēlēšanu komisijā, paredzot arī Saeimas deputātiem personīgu materiālo atbildību par pieņemtajiem lēmumiem, tomēr šādas iniciatīvas atzina par pretējām Satversmei. Par to sk.: “Likums Par Saeimas deputātu, ministru un valsts sekretāru personisko materiālo atbildību (20/02/2015)”. Pieejama: <https://www.cvk.lv/lv/iniciativas/veletaju-iniciativas/iniciativas-kuram-registracija-atteikta/likums-par-saeimas-deputatu-ministru-un-valsts-sekretaru-personisko-materialo-atbildibu-20-02-2015> [aplūkots: 25.03.2019.] un “Likums par Saeimas deputātu, ministru un valsts sekretāru personisko materiālo atbildību (09/04/2015)”. Pieejama: <https://www.cvk.lv/lv/iniciativas/veletaju-iniciativas/iniciativas-kuram-registracija-atteikta/likums-par-saeimas-deputatu-ministru-un-valsts-sekretaru-personisko-materialo-atbildibu-09-04-2015> [aplūkots: 25.03.2019.]

orgānu, arī Latvijas pilsoņiem, kad tie rīkojas kā likumdevējs atbilstoši Satversmes 64. pantam, nevar iestāties individuālas sekas par piedalīšanos tautas nobalsošanā, balsojot par likuma normas pieņemšanu vai nepieņemšanu. Tas būtu pretēji saprātam, jo šāda juridiskās atbildības noteikšana apdraudētu demokrātiju. Turklāt, ņemot vērā, ka tautas nobalsošanām tāpat kā parlamenta vēlēšanām ir jānotiek aizklāti, lai nodrošinātu viedokļa brīvu paušanu, nebūtu nemaz iespēja noskaidrot, kā konkrētais Latvijas pilsonis ir balsojis – par vai pret tāda likuma normas pieņemšanu, kas vēlāk atzīts par prettiesisku. Tādēļ nebūtu arī iespējams noteikt to Latvijas pilsoņu loku, kam iestājas juridiskā atbildība.

No vienas puses, prettiesisku likuma normu gadījumā sodīšanas funkcijas mērķi – disciplinēt un pamudināt nepārkāpt personas tiesības – var censties izpildīt arī ar sodoša rakstura atlīdzības institūta ieviešanu Latvijas tiesību sistēmā attiecīgi paredzot, ka par prettiesiskas likuma normas pieņemšanu (lai arī likumdevējam – Saeimai un pilsoņu kopumam – nevar iestāties individuālā juridiskā atbildība) no valsts var tikt piedzīta sodoša rakstura atlīdzība par labu tiesību pārkāpumā cietušajam. Tas varētu nozīmēt likumdošanas procesa pilnveidi vismaz tādā ziņā, ka tiek rūpīgāk izvērtēta likuma normas atbilstība Satversmei, Eiropas Savienības tiesību aktiem un tiesību normām, kā arī citiem augstāka juridiskā spēka normatīvajiem aktiem un tiesību normām. Tomēr tas būtu darāms sistēmiski attiecībā uz visiem valsts varas pārkāpumiem (valsts atbildību), tas ir, ne tikai valsts varas pārkāpumiem likumdošanas jomā, bet arī apsverot šādas atlīdzības ieviešanu privāttiesiskajās attiecībās. No otras puses, maz ticams ir tas, ka likumdevēju varētu disciplinēt un pamudināt nepārkāpt personas tiesības, ja sodoša rakstura atlīdzība tiktu izmaksāta tiesību pārkāpumā cietušajam no valsts budžeta līdzekļiem. Tādēļ sodoša rakstura atlīdzības ieviešana, visticamāk, nerasniegtu savu mērķi, bet vienkārši nodrošinātu tiesību pārkāpumā cietušajam iespēju pieprasīt lielāku naudas summu tiesību pārkāpuma gadījumā, un tas jo īpaši būtu attiecināms uz gadījumu, kad prettiesisko likuma normu ir pieņēmis Latvijas pilsoņu kopums kā likumdevējs. Vienlaikus, ja vairāk šāda sodoša rakstura atlīdzību tiktu piedzīts no valsts par labu tiesību pārkāpumā cietušajiem, varētu izveidoties lielāks sabiedrības spiediens pilnveidot likumdošanas procesu, pieņemot nepieciešamās izmaiņas normatīvajos aktos un Saeimas praktiskajā darbā. Attiecīgi sodoša rakstura atlīdzība var kalpot kā pamudinājums pilnveidot likumdošanas procesu, rūpīgāk attiecoties pret personas tiesību ierobežojumiem likumu pieņemšanas laikā, lai sodoša rakstura atlīdzībā izmaksāto naudu izmantotu citiem mērķiem sabiedrības interesēs. Tomēr ir šaubas, vai tas būtu pats efektīvākais līdzeklis, kā nodrošināt labāku likumdošanas procesu. Vienlaikus, lai arī sodoša rakstura atlīdzības ieviešana Latvijas tiesību sistēmā ir pārgrā, jo par to nav notikušas nopietnas starpdisciplāras diskusijas Latvijā, par to ir iespējams un vērts diskutēt, un civiltiesībās jau pastāv līdzīga rakstura atlīdzība – līgumsods –, kuru var piedzīt no vainīgā par labu cietušajam līgumiska pārkāpuma dēļ.

1.3.6. Samierināšanas funkcija

1.3.6.1. Samierināšanas funkcijas izpratne

Tiesību aizsardzības līdzekļa funkcija ir arī palīdzēt cietušajam pārdzīvot tiesību pārkāpumu, tostarp tā rezultātā radītās nelabvēlīgās sekas, sniedzot atbilstošu mierinājumu.¹⁶⁵ Mierinājumam ir jābūt tiesību pārkāpumam atbilstošam, un mierinājuma jēga ir samierināt cietušo ar tiesību pārkāpumu. Kaut gan nav iespējams pilnībā samierināt cietušo ar tiesību pārkāpumu, jo tas atkarīgs no paša cietušā un viņa iekšējā stāvokļa, tiesību pārkāpējam, cik vien tas iespējams, ir pienākums palīdzēt cietušajam samierināties ar tiesību pārkāpumu, sniedzot atbilstošu mierinājumu. Atbilstoša mierinājuma sniegšanu var dēvēt par cietušā samierināšanu tās juridiskajā izpratnē, jo valstij tāpat kā atbilstīga atlīdzinājuma jeb efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa gadījumā, arī samierināšanas funkcijas gadījumā ir jādod juridisks slēdziens tam, kad cietušais tiks samierināts šī vārda juridiskā izpratnē.

Latvijas tiesu praksē, analizējot morālā kaitējuma atlīdzinājuma naudā apmēru, norādīts, ka šim atlīdzinājumam jādod “apmierinājums cietušajai personai”¹⁶⁶ vai “gandarījums par saņemto pāridarījumu”.¹⁶⁷ Nebūtu pamatoti lietot jēdzienu “gandarījums”, lai raksturotu situāciju, kad cietušais tiek mierināts pēc tiesību pārkāpuma, jo šo vārdu ikdienišķi lieto, lai paustu pozitīvas emocijas, piemēram, prieku par kādu citu personu vai labi padarītu darbu. Savukārt tas, vai tiek lietots jēdziens “apmierinājums” vai “samierinājums” ir otršķirīgs jautājums, jo mērķis ir viens un tas pats, proti, samierināt cietušo ar nepamatotu tiesību aizskārumu.

Samierināšanas funkcija ir izpildāma jebkurā situācijā, kad radies tiesību pārkāpums jeb nepamatots tiesību aizskārumš neatkarīgi no tā, kādas personas tiesības ir nepamatoti aizskartas un vai nepamatota tiesību aizskārums rezultātā personai ir radušies zaudējumi. Piemēram, situācijā, kad personai vairākas reizes pēc kārtas nepamatoti neļauj rīkot gājienu, tostarp arī tādā gadījumā, kad gājienu neļauj rīkot, pamatojoties uz prettiesisku likuma normu, viņa ir samierināma ar pulcēšanās tiesību pārkāpumu.¹⁶⁸ Tāpat persona ir samierināma ar tiesību uz īpašuma pārkāpumu, piemēram, kad tiek nepamatoti nojaukta viņas māja. Mantisko tiesību un nemantisko tiesību iedalījumam nav nekādas nozīmes, nosakot, vai personu ir vajadzīgs vai nav vajadzīgs samierināt. Izšķirošais kritērijs ir pats nepamatota tiesību aizskārums fakts. Tātad ja personas tiesības ir nepamatoti aizskartas, šī persona ir samierināma ar attiecīgo aizskārumu.

Pirmais samierināšanas līdzeklis ir tiesību pārkāpuma atzīšana, piemēram, konstitucionālās tiesas spriedums, ar kuru atzīts, ka likuma norma nepamatoti aizskar personas pamattiesības. Par samierinājuma

¹⁶⁵ Vācijā nemantiskā kaitējuma atlīdzināšana izpilda gan kompensācijas, gan samierināšanas funkciju. Sk.: Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 349. Taču nemantiskā kaitējuma gadījumā nav iespējams neko kompensēt, bet gan samierināt ar tiesību pārkāpumu, ņemot vērā arī nelabvēlīgās nemantiskās sekas, kuras ir radušās. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka atbilstīgam atlīdzinājumam ir samierināšanas funkcija. Par to sk. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2011-21-01 11.1. punktu

¹⁶⁶ Piemēram, sk. Jelgavas tiesas 2016. gada 7. decembra sprieduma lietā Nr. C15153016 5. lpp.

¹⁶⁷ Piemēram, sk. Zemgalas rajona tiesas Tukumā 2018. gada 19. aprīļa sprieduma lietā Nr. C37085817 2. lpp.

¹⁶⁸ Augstākā tiesa šādā gadījumā ir piešķirusi atlīdzību par nemantisko kaitējumu. Par šo gadījumu plašāk sk.: Priekulis J. *Personiskā kaitējuma atlīdzinājums juridiskai personai administratīvajā procesā*. Jurista Vārds, 26.08.2014., nr. 33 (835)

līdzekli kalpo arī tādi līdzekļi kā iepriekšējā stāvokļa atjaunošana un zaudējumu atlīdzināšana.¹⁶⁹ Tomēr nereti ar šiem līdzekļiem ir par maz, lai samierinātu personu, īpaši tad, ja pārkāpuma apstākļi ir tādi, kad nav iespējama iepriekšējā stāvokļa atjaunošana, piemēram, ja persona ir nepamatoti aizturēta, apcietināta vai izcietusi apcietinājumu, viņai ir bijis liegts piedalīties vēlēšanās vai bērns ir nepamatoti ticis izņemts no ģimenes vairākus gadus, tostarp gadījumos, kad šīs darbības pamats ir bijusi prettiesiska likuma norma. Samierināšanas funkcijas ietvaros būtībā ir divi svarīgākie jautājumi. Pirmkārt, vai tiesību pārkāpumā cietušo vajag kā īpaši samierināt, proti, vai viņš netiek samierināts, piemēram, ar tiesību pārkāpuma konstatēšanu, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, jauna stāvokļa nodrošināšanu vai zaudējumu atlīdzināšanu naudā. Otrkārt, ja tiesību pārkāpumā cietušo vajag kā īpaši samierināt – kā viņu samierināt. Lai atbildētu uz šo jautājumu, abos gadījumos ir jāsaprot, vai tiesību pārkāpumā cietušajam ir nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Ja efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis tiek jau nodrošināts ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu vai zaudējumu atlīdzināšanu naudā, tiesību pārkāpumā cietušo nevajag kā īpaši samierināt. Turpretim ja efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis netiek netiek nodrošināts, nepieciešama īpaša tiesību pārkāpumā cietušā samierināšana.

Tiesību pārkāpumā cietušo būs nepieciešams kā īpaši samierināt, ja viņa tiesību pārkāpums vērtējams kā būtisks. Līdz šim būtiskums tiek izmantots, piemēram, lai noteiktu, kad radies nemantiskais kaitējums, proti, būtiska tiesību aizskārums gadījumā nemantiskā kaitējuma esība ir uzskatāma par pierādītu.¹⁷⁰ Taču diskusijas par nemantisko kaitējumu ir jēgpilnas tikai tiktāl, ciktāl tiek primāri diskutēts par to, kad konstatējams tāds nemantiskais kaitējums, par kuru valstij rodas pienākums piešķirt tiesību pārkāpumā cietušajam atlīdzinājumu naudā vai atvainoties. Attiecīgi ir jānosaka, kad tiesību pārkāpuma gadījumā cietušajam ir nepieciešams atlīdzinājums naudā vai atvainošanās, proti, kad viņam nepieciešama īpaša samierināšana. Par robežšķirtni, kad jāpiešķir atlīdzinājums naudā tiesību pārkāpumā cietušajam vai viņam jāatvainojas, var izmantot būtiskuma kritēriju. Ja tiesību pārkāpums ir vērtējams kā būtisks, tiesību pārkāpumā cietušais netiks samierināts, piemēram, ar tiesību pārkāpuma atzīšanu, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, jauna stāvokļa nodrošināšanu vai zaudējumu atlīdzināšanu, ja šādi zaudējumi ir nodarīti. Šādā situācijā valstij vajadzēs piešķirt atlīdzinājumu naudā vai atvainoties tiesību pārkāpumā cietušajam. Savukārt nebūtiska tiesību pārkāpuma gadījumā šāds atlīdzinājums tikai samierināšanas nolūkos nav nepieciešams. Tas atbilst vispārātzītajam principam, ka tiesībām nerūp sīkumi (*de minimis non curat lex*).

Neatņemama cietušā samierināšanas sastāvdaļa ir cietušā uzklauššana nolūkā saprast, kā, cietušā

¹⁶⁹ Par to, ka samierināšanas funkciju var izpildīt dažādos veidos, arī ar iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu un atlīdzinājumu naudā, bet ir gadījumi, kad ar to ir par maz, sk.: Buysse A. Lost and Regained? Restitution as a remedy for human rights violations in the context of international law. Heidelberg Journal of International Law (HJIL). ZaöRV 68 (2008), p. 131

¹⁷⁰ Piemēram, sk. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 11. panta trešo daļu. To izmanto arī vispārējās jurisdikcijas tiesas praksē. Par to sk.: Autoru kolektīvs. Morālā kaitējuma atlīdzināšana civillietās. Tiesu prakses apkopojums. Rīga, 2014, kopsavilkuma 2. punkta sesto rindkopu un 29. lpp. Pieejams: <http://www.at.gov.lv> [aplūkots: 10.12.2018.] Tiesu prakses apkopojuma kopsavilkuma 2. punkta sestajā rindkopā norādīts: “Tiesu praksē atzīts, ka visos gadījumos morālā kaitējuma atlīdzināšanas priekšnoteikums ir tas, ka tiesību aizskārums ir būtisks.”

ieskatā, viņš varētu tikt samierināts. Cietušā neuzklausīšana, lemjot, kā samierināt viņu ar pārkāpumu, ir pretrunā ar cilvēka cieņu un samierināšanas funkcijas ideju, ņemot vērā, ka neviens cits kā tieši cietušais vislabāk zina, kā sevi samierināt. Samierināšanas funkcijas ietvaros pastāv īpatnējs princips, atbilstoši kuram nevar atlīdzināt vairāk, nekā pati persona prasa (*ne ultra petitem*). Ja cietušais uzskata, ka noteikts samierināšanas līdzeklis viņu spēs samierināt, piemēram, tiesību pārkāpuma atzīšana, nav pamata viņam neticēt, iejaukties viņa izvēlē un noteikt citādu samierināšanas līdzekli, ja vien cietušais savu gribu pauž brīvi. Vienlaikus tas neliedz tiesai samazināt cietušā prasīto atlīdzinājuma naudā apmēru, ja tik liela apmēra atlīdzinājums naudā nav nepieciešams efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā, kurā tiesību pārkāpumā cietušie bija norādījuši, ka tiesību pārkāpuma atzīšana spēs viņus samierināt, neizlēma jautājumu par atlīdzinājuma naudā piešķiršanu.¹⁷¹ Savukārt citā lietā Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka tā nevar piešķirt lielāku atlīdzinājumu naudā par to, ko personas pašas ir prasījušas, attiecīgi tas ir maksimālais iespējamais samierināšanas mērs.¹⁷²

Lai nodrošinātu šīs funkcijas izpildi, valstis visbiežāk paredz iespēju piešķirt papildu atlīdzinājumu naudā, īpaši ar nemantiskā kaitējuma institūta starpniecību.¹⁷³ Tomēr nemantiskā kaitējuma atlīdzināšana nav pašmērķis, bet tikai līdzeklis, lai izpildītu samierināšanas funkciju,¹⁷⁴ un no tā var atteikties, norādot, ka tiesību aizsardzības līdzeklim ir jābūt tādām, kas samierina cietušo ar tiesību pārkāpumu. Tas novērstu uzmanību arī no mazāk būtiskām lietām, kas saistītas ar nemantisko kaitējumu, pievēršot uzmanību pašam svarīgākajam šīs funkcijas uzdevumam – kā samierināt cietušo ar tiesību pārkāpumu.

Vienlaikus maldīgi uzskatīt, ka valsts, piešķirot cietušajam atlīdzinājumu naudā vai atvainojoties viņam, vienmēr varēs samierināt cietušo ar tiesību pārkāpumu. Piemēram, normālā situācijā nevar samierināt tuviniekus ar meitas bojāeju, ja valsts nav veikusi nepieciešamās izmeklēšanas darbības, lai noskaidrotu meitas bojāejas patiesos apstākļus, kā arī atrastu un sodītu tās personas, kuras ir atbildīgas par slepkavību. Valstij ir pienākums diferencēt samierināšanas līdzekļus, lai ikreiz, kad valsts pārkāpusi tiesības, varētu nodrošināt cietušajam efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Cietušā samierināšana ir komplekss pasākumu kopums, kas bez tiesību pārkāpuma atzīšanas, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas, jauna stāvokļa nodrošināšanas, atlīdzinājuma naudā un atvainošanās var ietvert arī citas darbības, piemēram, patieso lietas apstākļu publisku atzīšanu, atbildīgo personu sodīšanu, tostarp arī valsts amatpersonu sodīšanu, līdzjūtības izrādīšanu cietušajiem un publisku atbildības uzņemšanos.

¹⁷¹ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 9. februāra sprieduma lietā Nr. 65546/09 Heldenburg v. the Czech Republic 53. punktu

¹⁷² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 7. februāra sprieduma lietā Nr. 57818/09 and 14 others Lashmankin and Others v. Russia 516. punktu

¹⁷³ Morālā kaitējuma atlīdzināšana ir paredzēta gandrīz ikvienā modernā tiesību sistēmā; sk.: Shelton D. Remedies in International Human Rights Law (3rd edition). Oxford University Press: Oxford, 2015, p. 317

¹⁷⁴ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Satversmes 92. panta trešajā teikumā paredzētās tiesības garantē arī tiesības uz nemantiskā kaitējuma atlīdzinājumu. Par to sk. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā nr. 2011-21-01 6. punktu

1.3.6.2. Atlīdzinājums naudā par zaudētām iespējām kā samierināšanas līdzeklis

Tiesību pārkāpuma rezultātā personai var rasties ne vien mantiski novērtējams pametums, bet tā var zaudēt arī noteiktas iespējas. Zaudētās iespējas ir atkarīgas no izdarītā tiesību pārkāpuma, piemēram, bērns, kurš trenējas basketbolā un vēlas kļūst par basketbolistu, zaudē iespēju būt par profesionālu basketbolistu, ja tiesību pārkāpuma rezultātā viņš ir zaudējis redzi un kļuvis akls. Tās ir iespējas, kuras nav iespējams mantiski novērtēt, bet kuras ir acīmredzami zaudētas tieši tiesību pārkāpuma rezultātā. Tādēļ zaudētās iespējas nevar mantiski atlīdzināt, bet personu var vienkārši samierināt ar to zaudēšanu, lai pēc iespējas nodrošinātu personai tādu stāvokli, kad tiesību pārkāpums it kā nekad nebūtu bijis.¹⁷⁵

Atlīdzinājumu naudā par zaudētām iespējām piešķir, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa, un tās nepieciešamību ir atzinusi arī Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā asambleja.¹⁷⁶ Iespēju zudumu nereti raksturo kā jaunu un vēl līdz galam neizpētītu parādību.¹⁷⁷ Taču Francijā atlīdzinājums naudā par iespēju zudumu tiek vērtēts un atlīdzināts jau gadu desmitiem. Francijā atlīdzinājumu naudā par iespēju zudumu piešķir, ja tiesību pārkāpuma rezultātā cietušais ir zaudējis iespēju iegūt kādu priekšrocību nākotnē.¹⁷⁸ Iespēju zudumam ir jābūt reālam un noteiktam, nevis tikai hipotētiskam.¹⁷⁹ Francijas tiesību doktrīnā tiek minēts piemērs, kad personai iestājas invaliditāte, piemēram, redzes zudums, ierobežotas iespējas izmantot rokas, zaudēta iespēja dzemdēt. Lai arī kaitējums ir reāls, nevar noteikt precīzas iespējas, kuras persona nākotnē ir zaudējusi. Vienlaikus ir acīmredzams, ka viņa zaudējusi noteiktas iespējas invaliditātes dēļ.¹⁸⁰

Eiropas Cilvēktiesību tiesa atlīdzinājumu naudā par zaudētām iespējām pamatā piešķir, kad tiek konstatēts tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums un persona ir zaudējusi tiesības taisnīgi izlemt savu lietu. Lai arī tiesa nevar spekulēt, kāds būtu bijis taisnīgs process un kā tas būtu beidzies,¹⁸¹ ir acīmredzami netaisnīgi nepiešķirt atlīdzinājumu naudā šī iemesla dēļ. Atlīdzinājums naudā par zaudētām iespējām tiek piešķirts, ņemot vērā taisnīguma apziņu. Viena no šādām lietām Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatēja tiesību uz pieeju tiesai pārkāpumu, – tajā persona lūdza atlīdzināt zaudējumus neiegūtā bezdarbnieka pabalsta apmērā,

¹⁷⁵ Tiesību doktrīnā, aplūkojot Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi, ir arī norādīts, ka zaudētās iespējas vairāk ir mantisks kaitējums, nevis nemantisks kaitējums. Par to sk.: Ichim O. *Just satisfaction under the European Convention on Human Rights*. United Kingdom: Cambridge University press, 2015, p. 114–117. Taču tas, pie kā vairāk iederas zaudētas iespējas, ir triviāls un nesvarīgs jautājums, atzīstot par iespējamu atteikties no nemantiskā kaitējuma institūta vispār

¹⁷⁶ Sk. Ģenerālās asamblejas 2005. gada 16. decembra Vadlīniju un Pamatprincipu tiesībām uz tiesību aizsardzības līdzekli cietušajiem par smagiem starptautisko tiesību pārkāpumiem un nopietniem starptautisko humanitāro tiesību pārkāpumiem 20. punkta “b” apakšpunktu. Pieejams: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/remedyandrepairation.aspx> [aplūkoti: 10.12.2018.]

¹⁷⁷ Sk.: Ichim O. *Just satisfaction under the European Convention on Human Rights*. United Kingdom: Cambridge University press, 2015, p. 27–28

¹⁷⁸ Sk.: Moreteau O. France: French Tort Law in the Light of European Harmonization. *Journal of Civil Law studies*, Volume 6, Number 2, Winter 2013, p. 797

¹⁷⁹ Sk.: Dam Van C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 353. Moreteau O. France: French Tort Law in the Light of European Harmonization. *Journal of Civil Law studies*, Volume 6, Number 2, Winter 2013, p. 797

¹⁸⁰ Sk.: Moreteau O. France: French Tort Law in the Light of European Harmonization. *Journal of Civil Law studies*, Volume 6, Number 2, Winter 2013, p. 801

¹⁸¹ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2006. gada 13. jūlija sprieduma lietā Nr. 38033/03 *Stork v. Germany* 50. punktu

jo bezdarbnieka pabalsts, personas ieskatā, esot zaudēts, valstij nenodrošinot pieeju tiesai. Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina: lai arī tā nevar spekulēt par to, kāds būtu bijis lietas iznākums, ja pārkāpums nebūtu noticis, ir saprātīgi atzīt, ka persona ir zaudējusi noteiktas iespējas – vērsties tiesā par bezdarbnieka pabalstu. Ņemot vērā taisnīguma apziņu, tiesa piešķir personai atlīdzinājumu naudā par zaudētajām iespējām, jo personai bija ticamas iespējas saņemt pabalstu.¹⁸²

Citā lietā, kurā Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatēja tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu, persona bija lūgusi atlīdzinājumu naudā par zaudētām biznesa iespējām. Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka, lai gan tā nevar spekulēt, kāds būtu bijis lietas iznākums, ja tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums nebūtu noticis, tomēr var piešķirt atlīdzinājumu naudā par zaudētajām iespējām, kas attiecīgajā lietā arī tika izdarīts. Šajā lietā Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatēja tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu sakarā ar to, ka persona netika pienācīgā kārtā informēta par apsūdzības būtību, netika dots pietiekams laiks aizstāvības sagatavošanai un lieta netika izskatīta saprātīgā termiņā. Atlīdzinot naudā zaudētās iespējas, netika norādīts, tieši kuras iespējas ir zudušas.¹⁸³

Lemjot par atlīdzinājumu naudā sakarā ar zaudētām iespējām procesuāla pārkāpuma dēļ, jāveic divu soļu analīze. Vispirms būtu jānovērtē, kāda būtu bijusi situācija, ja lietā nebūtu pieļauts procesuāls pārkāpums un lietas iznākums būtu personai labvēlīgs. Pēc tam jānovērtē, kāda ir iespējamība, ka lietas iznākums būtu bijis labvēlīgs. Jo lielāka labvēlīga iznākuma iespējamība, jo lielākam atlīdzinājumam naudā par neiegūtām iespējām jābūt. Savukārt pie mazas iespējamības par labvēlīgu lietas iznākumu tas vispār nebūtu jāpiešķir.¹⁸⁴ Vienlaikus Eiropas Cilvēktiesību tiesa iespēju zudumu ir atlīdzinājusi arī gadījumā, kad nav konstatēts tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums, bet pārkāpums ir tāds, kurš acīmredzami ir ietekmējis personas iespējas nākotnē. Lietā, kurā konstatēja pārkāpumu sakarā ar valsts bezdarbību, vecākiem cietsirdīgi izturoties pret saviem bērniem, tiesa piešķir atlīdzinājumu naudā bērniem sakarā ar iespēju tikt nodarbinātiem nākotnē. Atlīdzinājums naudā tika piešķirts bērnam, kurš bija visvairāk cietis no vecāku cietsirdīgās apiešanās un nebija pietiekami integrējies ne jaunajā ģimenē, ne valsts izglītības sistēmā, kā arī bērnam, kurš cieta no pēctraumatiskā stresa un nervu traucējumiem un kurš, lai arī apmeklēja skolu, bija speciālo vajadzību grupiņā.¹⁸⁵ Tiesa uzskatīja, ka bērni šo traumu rezultātā ir zaudējuši noteiktas iespējas nākotnē, par kuru zaudēšanu viņiem piešķirams atlīdzinājums naudā.

Atlīdzinājums naudā par iespējām, ko persona zaudējusi nepamatota tiesību aizskāruma rezultātā, var būt aktuāls arī prettiesisku likuma normu gadījumā, jo tiesību aizskāruma cēlonis var būt likuma norma arī tajos gadījumos, kad uz likuma normas pamata pieņemts tiesību piemērošanas akts. Ja persona nepamatota

¹⁸² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2011. gada 29. jūnija sprieduma lietā Nr. 34869/05 *Sabeh El leil v. France* 72. punktu

¹⁸³ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999. gada 25. marta sprieduma lietā Nr. 25444/94 *Pelissier and Sassi v. France* 63. un 75.–80. punktu

¹⁸⁴ Sk.: Shelton D. *Remedies in International Human Rights Law* (3rd edition). Oxford University Press: Oxford, 2015, p. 364

¹⁸⁵ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 29392/95 *Z and Others v. the United Kingdom* 126.–127. punktu

tiesību aizskāruma rezultātā zaudējusi kādas iespējas, šādos gadījumos viņai ir piešķirams atlīdzinājums naudā vai kāds cits līdzvērtīgs labums, lai izpildītu samierināšanas funkciju. Piemēram, ja Satversmes tiesa atceļ likumu, ar kuru atlaista pašvaldības dome, jo nav konstatējams tiesisks pamats domes atlaišanai, domes deputāti varētu būt zaudējuši iespēju izmantot tās tiesības, kuras viņiem ir kā pašvaldības domes deputātiem. Tas ir ņemams vērā, nosakot atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu, ja atlīdzinājums naudā nepieciešams efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai.

1.4. Tiesību aizsardzības līdzekļa efektivitātes kritēriji

1.4.1. Tiesību aizsardzības līdzekļa pieejamība

Tiesiska valsts negarantē, ka valsts nekad nekļūdīsies un nepārkāps personas tiesības. Valsts ir arī tiesiska, ja tā kļūdās un pārkāpj personas tiesības, ja vien valsts ir nodrošinājusi personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli savu subjektīvo tiesību aizsardzībai. Vienlaikus valstij, cik vien tas iespējams, jāveic atbilstoši preventīvie pasākumi, lai pēc iespējas novērstu situāciju, ka personas tiesības tiek pārkāptas. Tiesības uz īpašumu, privāto dzīvi, ģimenes dzīvi, izglītību, dzīvību, spīdzināšanas un cietsirdīgas apiešanās aizliegums, kā arī daudzas citas pamattiesības pieprasa no valsts ne tikai negatīvus pienākumus, proti, atturēties no rīcības, kas pārkāpj attiecīgās pamattiesības, bet arī izpildīt savus pozitīvus pienākumus – veikt atbilstošus priekšdarbus, lai šīs pamattiesības nepārkāptu.

Tas, kādas prasības ir jāizpilda tiesību aizsardzības līdzeklim, lai to varētu uzskatīt par efektīvu, var būt atkarīgs arī no aizskartās tiesības. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir konstatējusi, ka sakarā ar cietsirdīgas apiešanās un spīdzināšanas aizliegumu valstij ir pienākums ieviest gan tiesību aizsardzības līdzekli, kas novērš vai izbeidz cietsirdīgu apiešanos vai spīdzināšanu, gan arī tiesību aizsardzības līdzekli, kas atbilstīgi atlīdzina jau radušos pārkāpumus.¹⁸⁶ Tādējādi papildus vispārējām efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa prasībām var pastāvēt arī speciālās prasības, kas atkarīgas no aizskartās tiesības.

Tiesību aizsardzības līdzekli nevar uzskatīt par efektīvu, ja tas nav personai pieejams, turklāt pieejams ne tikai teorijā, bet arī praksē.¹⁸⁷ Pastāvot strīdīgai sūdzībai par to, ka personas tiesības ir pārkāptas, valstij ir pienākums nodrošināt tiesību aizsardzības līdzekli, kas personai ir pieejams.¹⁸⁸ Par strīdīgu sūdzību nevar atzīt tādu, kura ir acīmredzami nepamatota, piemēram, persona sūdzas par tādu pamattiesību aizskārumu, kas personai nemaz nepiemīt, vai arī sūdzas par tādu tiesību normu, tostarp likuma normu, kas vispār nav pieņemta.

Pirms konstatējuma, ka personas tiesības varētu būt pārkāptas un valstij tādēļ jānodrošina personas

¹⁸⁶ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 27. janvāra sprieduma lietā Nr. 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12 and 9717/13 *Neshkov and Others v. Bulgaria* 181. punktu

¹⁸⁷ Par to plašāk sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 13. decembra sprieduma lietā Nr. 39630/09 *El-Masri v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia* 255. punktu

¹⁸⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka pienākums nodrošināt tiesību aizsardzības līdzekli iestājas, kad ir strīdīga sūdzība par Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas normu pārkāpumu. Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 15. janvāra sprieduma lietā nr. 33509/04 *Burdov v. Russia* (no. 2) 96. punktu

rīcībā efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, vispirms jāsaprot, vai personas tiesības vispār ir aizskartas. Tiesību aizskārums nav ikviena personai nelabvēlīga, nepatīkama vai citā veidā nepieņemama rīcība. Ir jākonstatē, ka konkrētā darbība vai bezdarbība ietekmē personas stāvokli, piemēram, samazinot viņas tiesības, neļaujot pilnvērtīgi izmantot tiesības vai arī uzliekot viņai jaunus pienākumus. Tiesību aizskārums konstatēšana ir objektīva – jākonstatē, vai personai piemīt subjektīvas tiesības un vai valsts viņu ir ierobežojusi šo tiesību īstenošanā. Parasti tiesību aizskārums var rasties arī bez reāla kaitējuma rašanās, piemēram, bez fiziska kaitējuma vai zaudējumiem. Izņēmums ir tās tiesības, kuru aizskaršana jau nozīmē reāla kaitējuma nodarīšanu, piemēram, tiesību uz dzīvību aizskārums. Šādos gadījumos pamatota iespējamība par tiesību pārkāpumu var rasties un valstij var būt pienākums nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli arī bez reāla dabā izmērāma kaitējuma rašanās.

Tiesību aizsardzības līdzekļa pieejamību personai nereti iedala tiešā pieejamībā un netiešā pieejamībā. Tiek uzskatīts, ka tiesību aizsardzības līdzeklim ir nodrošināta netieša pieejamība, kad personai ir nodrošināta iespēja vērsties pie personām vai institūcijām, kurām ir tiesības izmantot tiesību aizsardzības līdzekli pēc saviem ieskatiem. Piemēram, netieša pieejamība personai būtu nodrošināta situācijā, kad personai nebūtu iespējas pašai vērsties tiesā, bet varētu to tikai lūgt izdarīt citām personām vai institūcijām, cerot, ka tās vērsīsies tiesā, aizsargājot šīs personas tiesības. Tieša pieejamība savukārt personai būtu nodrošināta, kad personai pašai vai ar pilnvarotu personu starpniecību ir iespēja izmantot tiesību aizsardzības līdzekli. Vienlaikus tiek uzskatīts, ka tiesību aizsardzības līdzeklis, kuram personai nav nodrošināta tieša pieeja, tas ir, persona nevar iesniegt pieteikumu pati vai ar savu pilnvarotu personu starpniecību, bet var to tikai lūgt izdarīt citiem (netieša pieeja), nebūtu uzskatāms par efektīvu, jo tas nespētu izpildīt pirmo tiesību aizsardzības līdzekļa funkciju – tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkciju, proti, personai, kuras tiesības ir aizskartas, ir jāvar pašai vai ar savu pilnvarotu personu starpniecību aizsargāt tiesības. Tieša pieejamība ir tas elements, bez kura nav iedomājams neviens efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, un to apliecina arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse.¹⁸⁹ Piemēram, lai konstitucionālo tiesu varētu uzskatīt par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, tas ir, tādu, kuru pirms vērsšanās Eiropas Cilvēktiesību tiesā būtu jāizsmeļ, personai jābūt iespējai pašai vērsties tiesā. Ja personai nav nodrošināta tieša pieeja, šāds tiesību aizsardzības līdzeklis nav obligāti izsmeļams pirms Eiropas Cilvēktiesību tiesas.¹⁹⁰ Tomēr tādu līdzekli, kuram personai nemaz nav nodrošināta tieša pieejamība, nebūtu pareizi dēvēt par tiesību aizsardzības līdzekli. Tiesību aizsardzības līdzeklis pēc savas būtības ir tāds, ko persona pati vai ar savu pilnvarotu personu starpniecību var izmantot savu subjektīvo tiesību aizsardzībai. Ja persona nevar šādu līdzekli izmantot pati vai ar savu pilnvarotu personu starpniecību, tas

¹⁸⁹ Sk.: Directorate of the Jurisconsult of the European Court of Human Rights. Practical Guide on Admissibility Criteria. Updated on 20 April 2018, paragraph 75–76. Pieejams: https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf [aplūkots: 11.12.2018.]

¹⁹⁰ Piemēram, tas tā ir Itālijas gadījumā, kur nepastāv konstitucionālā sūdzība. Plašāk sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999. gada 28. jūlija sprieduma lietā Nr. 22774/93 Immobiliare Saffi v. Italy 42. punktu

nebūtu uzskatāms par tiesību aizsardzības līdzekli. Tādēļ nav pamatoti tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamību izdalīta tiešā un netiešā pieejamībā.

Jānorāda gan, ka tas vien, ka personām nav nodrošināta tieša pieeja konstitucionālajai tiesai, nenozīmē, ka valstī nepastāv efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis gadījumā, kad viņu konstitucionālās tiesības aizskar tiesību norma. Lai arī, piemēram, Itālijā diskutēts par konstitucionālās sūdzības institūta ieviešanu, pastāv uzskats, ka esošā sistēma, kad tiesību normu atbilstību konstitūcijai personas tiesību aizskārums gadījumā kontrolē tiesas, ir pietiekami efektīva. Itālijā tiesas pēc savas iniciatīvas, lietas dalībnieka vai prokurora lūguma ir tiesīgas izvērtēt lietā piemērojamo tiesību normu atbilstību konstitūcijai un nepiemērot konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas.¹⁹¹

Tomēr ar tiesas pieejas nodrošināšanu vien ir par maz, lai tiesību aizsardzības līdzekli uzskatītu par personai pieejamu. Pat ja ir nodrošināta tieša pieeja, šai pieejai jābūt efektīvai, tas ir, tā nevar būt pārlieku apgrūtināta. Lai nodrošinātu, ka pieeja tiesību aizsardzības līdzeklim ir efektīva, valstij ir pozitīvs pienākums paredzēt tādus procesuālos noteikumus, kas nodrošina reālu iespēju iesniegt pieteikumu par personas tiesību aizskārums, un negatīvs pienākums – neparedzēt tādus noteikumus, kuri padara šādu iespēju par iluzoru. Piemēram, pārlieku lielu valsts nodevu, mazu pieteikumu iesniegšanas termiņu, striktu pieteikumu prasību paredzēšana var padarīt pieeju tiesību aizsardzības līdzeklim par teorētisku, un līdz ar to šāds tiesību aizsardzības līdzeklis nebūtu uzskatāms par efektīvu.

Tiesību aizsardzības līdzekļa pieejamību ietekmē arī tādi apstākļi kā iespēja pieprasīt atlīdzināt radušās juridiskās palīdzības izmaksas, kā arī iespēja saņemt kvalificētu juridisko palīdzību. Piemēram, ja lietas izskatīšanas laikā vai pēc lietas izskatīšanas nevar pieprasīt atlīdzināt radušās juridiskās palīdzības izmaksas, kuras personai bija saprātīgi nepieciešamas savu aizskarto tiesību aizsardzībai, pieeja tiesību aizsardzības līdzeklim var kļūt teorētiska.¹⁹² Tas pats ir situācijā, kad personas materiālais stāvoklis ir tāds, ka viņa nevar atļauties kvalificētu juridisko palīdzību, kas nepieciešama savu tiesību aizsardzībai.¹⁹³

Persona Satversmes tiesā var vērsties, iesniedzot konstitucionālo sūdzību. To citstarp var iesniegt tad, kad likums vai likuma norma aizskar Satversmē garantētās pamattiesības, normatīvi neierobežojot tās pamattiesības, par kuru aizskārums persona var vērsties Satversmes tiesā, un tas ir būtiski, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli ikviena pamattiesību aizskārums gadījumā. Šajā ziņā pieejamība Satversmes tiesai ir līdzīga Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas pieejamībai, kur arī tas netiek ierobežots.¹⁹⁴ Cita situācija pastāv, piemēram, Spānijā, kur konstitucionālo sūdzību var iesniegt tikai

¹⁹¹ Sk.: Gianluca G. A Comparative Perspective on Direct Access to Constitutional and Supreme Courts in Africa, Asia, Europe and Latin America: Assessing Advantages for the Italian Constitutional Court. *Penn State International Law Review*, Volume 29, Number 4, p. 708, 740–753

¹⁹² Sal. ar Satversmes tiesas 2014. gada 7. februāra sprieduma lietā Nr. 2013-04-01 9.1. un 19.3. punktu

¹⁹³ Sal. ar Satversmes tiesas 2003. gada 27. jūnija sprieduma lietā Nr. 2003-04-01 5., 5.1.–5.3. punktu

¹⁹⁴ Sk.: Patrono M. *The Protection of Fundamental Rights By Constitutional Courts – A Comparative Perspective*. Victoria University of Wellington, Faculty of Law. Yearbook 5, 1999., p. 410

par noteiktu pamattiesību aizskārumu¹⁹⁵, kurās nav, piemēram, tiesības uz īpašumu.¹⁹⁶ Turpretim Latvijā konstitucionālā sūdzība ir līdzeklis, ar kuru persona var aizsargāt ikvienu savu aizskarto Satversmē garantēto pamattiesību. Izņēmums ir tikai tādas situācijas, kad persona vēlas aizsargāt savas Satversmē garantētās pamattiesības pret tādu normu, kas ietverta Satversmē, jo pastāv uzskats, ka Satversmes tiesā nav iespējama horizontālā konstitucionālā kontrole. Proti, nav iespējams vērtēt, vai Satversmes normas pēc būtības atbilst citām Satversmes normām, jo tas būtu pretrunā ar vertikālās konstitucionālās kontroles principu.¹⁹⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē gan ir bijis gadījums, kad atzīts, ka pēc būtības Bulgārijas konstitūcijas norma ir tā, kas pārkāpj Cilvēktiesību konvenciju.¹⁹⁸ Tādēļ nav neiespējama tāda situācija, kad kāda konstitūcijas norma nonāk pretrunā ar pamattiesībām.

Latvijā konstitucionālo sūdzību var iesniegt ne tikai pastāvoša tiesību aizskāruma gadījumā, bet arī nākotnē sagaidāma tiesību aizskāruma gadījumā. Tas ir viens no konstitucionālās sūdzības efektivitātes rādītājiem, jo visefektīvākais tiesību aizsardzības līdzeklis ir tāds, kas var novērst tiesību pārkāpumu, pirms vēl tas vispār radies. Tas atšķir Latviju no Vācijas un Austrijas. Vācijā, lai iesniegtu konstitucionālo sūdzību, citastarp ir konstatējams, ka personai ir personiska, tieša un pastāvoša interese vērsties tiesā. Pastāvoša interese nozīmē aizskārums tagadnē, nevis potenciālu vai aizskārums nākotnē. Tas nozīmē, ka Vācijā nevar iesniegt konstitucionālo sūdzību, ja tiesību aizskārums nav radies. Tā mērķis ir nodrošināt, lai konstitucionālā sūdzība nepārvērstos par populārsūdzību.¹⁹⁹ Līdzīgi ir arī Austrijā – lai iesniegtu konstitucionālo sūdzību, citastarp ir jākonstatē, ka tiesību aizskārums ir personisks, tiešs un pastāvošs.²⁰⁰

Latvijā lietas ierosināšanai pēc konstitucionālās sūdzības nepastāv tāds nosacījums, ka lietai jābūt ar konstitucionālu nozīmi vai lietas neierosināšanas gadījumā personai rastos smags kaitējums.²⁰¹ Šādi nosacījumi mazina tiesību aizsardzības līdzekļa pieejamību. Proti, lai arī iespējams, ka personas tiesības patiešām ir pārkāptas un tādēļ personas rīcībā ir jānodrošina efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, lieta konstitucionālā tiesā netiks izskatīta, jo lietai nav konstitucionāla nozīme vai lietas neierosināšanas gadījumā neradīsies smags kaitējums. Lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli

¹⁹⁵ Spānijas konstitūcijas 41. panta pirmā daļa noteic, ka konstitucionālo sūdzību var iesniegt vien par 14.–30. pantā garantēto tiesību iespējamo pārkāpumu. Pieejama: www.codices.coe.int [aplūkots: 11.08.2019.]

¹⁹⁶ Tāpēc, ka Spānijas konstitūcijā tās ir garantētas 33. pantā. Pieejama: www.codices.coe.int [aplūkots: 11.08.2019.]

¹⁹⁷ Plašāk par to sk.: Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 118.–128. lpp. Pastāv uzskats, ka būtu iespējams vērtēt tikai to, vai Satversmes grozījums pieņemts atbilstošā procesuālā kārtībā, vienlaikus neizslēdzot iespējamību, ka varētu vērtēt arī Satversmes grozījumu atbilstību vispārējiem tiesību principiem

¹⁹⁸ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 21. jūlija sprieduma lietā Nr. 63849/09 Kulinski and Sabev v. Bulgaria 32.–42. punktu. Šajā lietā strīda konstitūcijas norma citstarp noteica to, ka vēlēšanās nevar piedalīties ieslodzījumā esošas personas. Tika konstatēts pārkāpums sakarā ar neiespējamību piedalīties Eiropas Parlamenta vēlēšanās

¹⁹⁹ Par aizskārums plašāk sk.: Patrono M. The Protection of Fundamental Rights By Constitutional Courts – A Comparative Perspective. Victoria University of Wellington, Faculty of Law. Yearbook 5, 1999., p. 410

²⁰⁰ Par Vāciju un Austriju sk.: Gianluca G. A Comparative Perspective on Direct Access to Constitutional and Supreme Courts in Africa, Asia, Europe and Latin America: Assessing Advantages for the Italian Constitutional Court. Penn State International Law Review, Volume 29, Number 4, p. 718 un 720

²⁰¹ Konstitucionāli nozīmīgai lietai ir jābūt Vācijā un Spānijā un papildus Vācijā vēl jākonstatē, ka lietas neierosināšanas gadījumā personai rastos smags kaitējums. Sk.: Gianluca G. A Comparative Perspective on Direct Access to Constitutional and Supreme Courts in Africa, Asia, Europe and Latin America: Assessing Advantages for the Italian Constitutional Court. Penn State International Law Review, Volume 29, Number 4, p. 720–723

ikviena tiesību aizskāruma gadījumā, attiecībā uz lietas ierosināšanu pēc konstitucionālās sūdzības nebūtu jāparedz šādas prasības vai arī personas rīcībā nodrošināms cits efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Lai arī Vācijā Federālai konstitucionālai tiesai šādas prasības citstarp palīdz risināt problēmu ar ilgo lietas izskatīšanu, šādu prasību ieviešana Latvijas tiesiskajā sistēmā nebūtu pamatota vismaz tik ilgi, kamēr ir iespējams nodrošināt lietu izskatīšanu saprātīgā termiņā.

Valstij ir jāpieņem atbilstošs normatīvais regulējums, paredzot finansiālos un organizatoriskos resursus, lai nodrošinātu brīvu pieeju tiesai.²⁰² Tiesības uz tiesas pieejamību sastāv no trim atsevišķām tiesībām – tiesībām uz tiesas procesa uzsākšanu, tiesībām vest tiesas procesu atbilstoši taisnīguma un brīvības principiem, kā arī tiesībām uz spriedumu, proti, saņemt saistošu tiesas nolēmumu.²⁰³ Tiesību uz taisnīgu tiesu saturā ietilpst tiesības iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā.²⁰⁴ Satversmes tiesas procesā tikai nesen ieviesa valsts apmaksāta juridiskā palīdzība konstitucionālās sūdzības sagatavošanā un personas pārstāvības nodrošināšanā.²⁰⁵ Tomēr juridiskās palīdzības izdevumi, pat ja tie ir bijuši saprātīgi nepieciešami, vēl aizvien netiek atlīdzināti.²⁰⁶ Tātad personai ir pašai jāsedz visas ar konstitucionālo sūdzību sagatavošanu radušās izmaksas, pat ja Satversmes tiesa atzīst, ka likuma norma nepamatoti aizskar personas tiesības un attiecīgi valsts ir rīkojusies prettiesiski. Tas var apgrūtināt iespēju aizsargāt tiesības, kad likuma norma ir tā, kas šīs tiesības aizskar.

Tātad lai tiesību aizsardzības līdzekli uzskatītu par pieejamu, pirmkārt, pašai personai, kuras tiesības ir aizskartas, jāpastāv iespējai iesniegt pieteikumu par savu tiesību aizskārumu. Tas neliedz noteikt, ka arī citi subjekti var to izdarīt šīs personas labā, taču pamatprincipam jābūt tādam, ka to ir iespējams izdarīt pašai personai, kuras tiesības ir aizskartas. Otrkārt, personai jāvar iesniegt pieteikumu nevis tad, kad ir konstatēts tiesību pārkāpums, bet tad, kad ir noticis tiesību aizskārums. To, vai noticis tiesību pārkāpums, var noteikt tikai lietas iznākumā. Treškārt, iespējai iesniegt pieteikumu par tiesību aizskārumu jābūt efektīvai, no kā valstij izriet pozitīvs pienākums atvieglot tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamību.

1.4.2. Atbilstošs tiesību aizskāruma izvērtēšanas process

Garantijas, kuras tiesību aizsardzības līdzeklis nodrošina tiesību aizskāruma izvērtēšanas procesā, ir būtiskas, lai noteiktu, vai tiesību aizsardzības līdzeklis ir efektīvs.²⁰⁷ Šīs garantijas daudz neatšķiras no tām garantijām, kuras nodrošināmas tiesas procesā. Proti, tiesību aizsardzības līdzeklim, lai to varētu uzskatīt

²⁰² Sk.: Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 77765/01 Laskowska v. Poland, 57. punkts

²⁰³ Sk.: Polijas konstitucionālās tiesas 2001. gada 2. aprīļa spriedums lietā Nr. SK 10/00. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 16.12.2018.]

²⁰⁴ Sk.: Satversmes tiesas 2002. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. 2002-09-01, 1. punkts

²⁰⁵ Sk.: Grozījumi Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 188 (6274), 21.09.2018. Par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības iespējamību un nepieciešamību sk. arī: Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 94.–101. lpp.

²⁰⁶ Sk.: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 16. novembra spriedums lietā Nr. SKA-899/12

²⁰⁷ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2018. gada 11. septembra sprieduma lietā Nr. 75225/13 B. Tagliaferro & Sons Limited and Coleiro Brothers Limited v. Malta, 92. punktu

par efektīvu, citastarp ir jānodrošina neatkarīga un objektīva pieteikumu izskatīšanas kārtība,²⁰⁸ un tam ir jābūt pietiekami kompetentam, tas ir, ar atbilstošām pilnvarām, lai konstatētu tiesību pārkāpumu un atbilstīgi to atlīdzinātu pārkāpuma gadījumā.²⁰⁹ Tiesību aizsardzības līdzeklim izvirzāmās neatkarības prasības nav tik stingras kā tiesām, jo, piemēram, arī iestāde, lai arī tā nav neatkarīga, tāpēc ka ir padota augstākai iestādei, var nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību. Tāpat lai arī prokuratūrā ir hierarhijas attiecības prokuroru vidū, piemēram, ģenerālprokurors izdod instrukcijas, pavēles un rīkojumus, un tās ir obligātas visiem prokuroriem un darbiniekiem,²¹⁰ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka prokuratūru vispārīgi var uzskatīt par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli.²¹¹

Svarīga nozīme ir arī procesam, kādā tiek izvērtēta tiesību aizskāruma pamatotība. Vispirms tiesību aizsardzības līdzeklim jābūt iespējai visaptveroši izvērtēt personas pieteikumu par viņa tiesību iespējamo pārkāpumu. Tas ietver iespēju izvērtēt gan lietas faktiskos apstākļus, gan lietas pamatā esošos tiesību jautājumus,²¹² tātad izskatīt personas pieteikumu pēc būtības.²¹³ Šī prasība gan nenosaka, lai institūcija pati aktīvi iesaistītos pierādījumu vākšanā, un tas ir valsts rīcības brīvības jautājums, ciktāl to neierobežo tiesību normas, īpaši procesuālās līdztiesības princips vai nevainīguma prezumpcija.²¹⁴ Tā vairāk pieprasa to, lai tiesību aizsardzības līdzeklis spētu izvērtēt visus ar personas pieteikumu saistītos būtiskos apstākļus un pārbaudīt tiesību aizskāruma pamatotību gan no faktu, gan tiesību viedokļa.²¹⁵

Ne tikai tiesas process, bet arī ārpus tiesas process, kurā tiek konstatēts, vai personas tiesības ir pārkāptas, nevar būt nesamērīgi ilgs. Tāds tas nevar būt, lai nodrošinātu, ka lietas iznākums pēc tam, kad tas tiek panākts, personai vēl būtu aktuāls, tātad lai izvairītos no gausā taisnīguma panākšanas. Brīdis, ar kuru beidzas lietas izskatīšanas laiks, ir atkarīgs arī no konkrētās lietas apstākļiem. Tomēr laiks, kurš vienmēr tiek ieskaitīts tiesu gadījumā, ir laiks no procesa uzsākšanas līdz brīdim, kad lieta izlemta pēc būtības, proti, pieņemts galīgais nolēmums,²¹⁶ un šis pats princips būtu izmantojams arī attiecībā uz citiem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Tomēr, lai kādu nolēmumu uzskatītu par galīgo nolēmumu, nepietiek vien ar to, ka tas vairs nav pārsūdzams. Nepieciešams konstatēt, ka personas lieta ir atrisināta.²¹⁷ Piemēram,

²⁰⁸ Par tiesu procesu sk. Satversmes tiesas 2017. gada 22. decembra sprieduma lietā Nr. 2017-08-01 12.2. punktu

²⁰⁹ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas sniegto Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. panta interpretāciju, ka ir jānodrošina atbilstīgs atlīdzinājums tiesību pārkāpuma gadījumā: Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 15. janvāra sprieduma lietā Nr. 33509/04 Burdov v. Russia (no. 2) 97. punktu. Par to, ka efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis ietver sevī arī prasību par iespēju atlīdzināt nemantisko kaitējumu, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 28. janvāra sprieduma lietā Nr. 35810/09 O’Keeffe v. Ireland 177. punktu

²¹⁰ Sk. Prokuratūras likuma 23. panta otrās daļas otro teikumu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

²¹¹ Sk. Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra sprieduma lietā Nr. 2004-06-01 19. punktu. Jānorāda, ka nevis prokuratūra, bet gan iespēja tajā vērsties ir atzīstams par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli

²¹² Par tiesu pilnu jurisdikciju sk. Satversmes tiesas 2017. gada 22. decembra sprieduma lietā Nr. 2017-08-01 12.1. punktu

²¹³ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 15. janvāra sprieduma lietā Nr. 33509/04 Burdov v. Russia (no. 2) 96. punktu

²¹⁴ Piemēram, pretēji nevainīguma prezumpcijai būtu situācija, kad tiesa aktīvi iesaistās pierādījumu vākšanā pret apsūdzēto, lai pierādītu apsūdzētā vainu viņam inkriminētā noziedzīgā nodarījumā. Tāpat lai izlīdzinātu atšķirības, kas pastāv starp valsti un privātpersonu, parasti administratīvajā procesā iestādei un tiesai ir ļauts vākt pierādījumus pēc savas iniciatīvas

²¹⁵ Par tiesu pilnu jurisdikciju plašāk sk. Satversmes tiesas 2017. gada 22. decembra sprieduma lietā Nr. 2017-08-01 12.1.–12.2. punktu un tajā ietvertās atsaucis uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem

²¹⁶ Pēc analogijas sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1987. gada 23. aprīļa sprieduma lietā Nr. 9816/82 Poiss v. Austria 50. punktu

²¹⁷ Šajā sakarā sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1987. gada 23. aprīļa sprieduma lietā Nr. 9816/82 Poiss v. Austria 50. punktu

Eiropas Cilvēktiesību tiesa, nosakot, vai tiesa ir izskatījusi lietu saprātīgā laikā, vērtē arī posmus pēc lietas izskatīšanas, piemēram, strīds par tiesāšanās izdevumiem pagarina kopējo lietas izskatīšanas laiku.²¹⁸ Tāpat ja lieta tiek izskatīta konstitucionālajā tiesā, uzskatāms, ka tas pagarina kopējo lietas izskatīšanas laiku tiesā.²¹⁹ To pašu var attiecināt arī uz lietām, kuras netiek izskatītas tiesā, – ja tiesību aizskāruma pamatotība tiek vērtēta vairākos procesos vai arī tiesību aizskāruma pamatotība tiek vērtēta vienā procesā, bet tiesību pārkāpuma rezultātā radušās nelabvēlīgās sekas tiek novērstas citā procesā, piemēram, zaudējumi tiek atlīdzināti citā procesā, tiesību uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli kontekstā tie veido vienu kopēju lietu. Brīdis, ar kuru vajadzētu beigties lietas izskatīšanas termiņam, ir tas, kad tiek atlīdzināti zaudējumi un nemantiskais kaitējums.

Valstij jānodrošina arī iespēja personai efektīvi līdzdarboties lietas izskatīšanā, piemēram, ja netiek nodrošināts procesuālās līdztiesības princips, tiesību aizsardzības līdzeklis netiek uzskatīts par efektīvu.²²⁰ Tāpat procesa laikā personas rīcībā jābūt nepieciešamajiem pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem, lai personas pieteikums tiktu izskatīts tajā brīdī, kad tas vēl personai ir aktuāli, tādējādi izvairoties no novēlota taisnīguma. Šajā ziņā pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem ir būtiska loma – tie noregulē ar lietas izskatīšanu saistītās tiesiskās attiecības procesa laikā līdz brīdim, kad lieta tiek izlemta. Piemēram, persona vēršas Satversmes tiesā ar konstitucionālo sūdzību, apstrīdot likuma normu, kas uzliek personai par pienākumu likvidēt uzņēmumu, kurš izsniedz īstermiņa aizdevumus ar augstām procentu likmēm. Lai arī ir pirmšķietami konstatējams, ka tiesību aizskārums ir nepamatots, tiesību pārkāpuma atzīšana pēc tam, kad kapitālsabiedrība tiks likvidēta, būs novēlots taisnīgums, jo izbeigto komercdarbību tāpat vien nav iespējams atjaunot, tātad personas tiesības nebūs efektīvi aizsargātas. Novēloto taisnīgumu varētu novērst, ja uz lietas izskatīšanas laiku tiktu apturētas jebkādas darbības uz likuma normas pamata vismaz attiecībā uz personu, kura ir apstrīdējusi šīs likuma normas tiesiskumu Satversmes tiesā.²²¹

Efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis nav iedomājams bez lietas iznākuma, kurā pieņemts saistošs un izpildāms nolēmums.²²² Turklāt valstij jānodrošina galīgo nolēmumu izpilde. Ja valsts nenodrošina galīgo nolēmumu izpildi, tiesību aizsardzības līdzeklis ir neefektīvs, bet personas tiesības – iluzoras. Turklāt ja valsts nenodrošina tiesas nolēmumu izpildi, tā vienlaikus pārkāpj arī personas tiesības uz taisnīgu tiesu.²²³ Institūcijas galīgais nolēmums izpildāms saprātīgā laikā pēc attiecīgā nolēmuma spēkā stāšanās.

Tātad tiesību aizsardzības līdzeklim, lai to uzskatītu par efektīvu, ir jānodrošina arī atbilstošs tiesību

²¹⁸ Pēc analogijas sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 23. septembra sprieduma lietā Nr. 22410/93 *Robins v. the United Kingdom* 28. punktu

²¹⁹ Pēc analogijas sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 6. marta sprieduma lietā Nr. 5455/06 *Hall v. Austria* 42. punktu

²²⁰ Par tiesu procesu sk. Satversmes tiesas 2017. gada 11. oktobra sprieduma lietā Nr. 2017-10-01 15.1. punktu

²²¹ Plašāk sk.: Priekulis J. Tiesību normas darbības ierobežošana – sapnis vai realitāte. *Jurista Vārds*, 18.04.2017., nr. 17 (971), 26.–33. lpp.

²²² Pēc analogijas ar tiesu procesu sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 27. janvāra sprieduma lietā Nr. 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12 and 9717/13 *Neshkov and Others v. Bulgaria* 183. punktu

²²³ Pēc analogijas ar tiesu procesu sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2002. gada 7. maija sprieduma lietā Nr. 59498/00 *Burdov v. Russia* 34.–38. punktu

aizskāruma izvērtēšanas process. Garantijas, kas nodrošināmas atbilstošā tiesību aizskāruma izvērtēšanas procesā var izdalīt šādi: tās, kuras attiecas uz institūciju, kura izvērtē tiesību aizskāruma pamatotību, un tās, kuras attiecas uz procesu, kādā tiek izvērtēta tiesību aizskāruma pamatotība. Lai tiesību aizskāruma izvērtēšanas procesu uzskatītu par atbilstošu, galvenokārt, nodrošināmas atbilstošas neatkarības un objektivitātes garantijas, visu svarīgos lietas pamatā esošo faktisko apstākļu un tiesību jautājumu pienācīga izvērtēšana, galīgā lēmuma pieņemšana un izpilde saprātīgā termiņā, kā arī atbilstošas procesuālās tiesības, tostarp tiesības uz pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem, ciktāl tas nepieciešams, lai efektīvi aizsargātu personas tiesības tiesību aizskāruma izvērtēšanas procesa laikā.

1.4.3. Atbilstošs nelabvēlīgu seku novēršanas un sodīšanas process

Ja, izvērtējot tiesību aizskārumu, konstatēts, ka tiesību aizskārums bijis nepamatots, valstij iestājas pienākums nodrošināt iespēju izpildīt visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas.

Tiesību pārkāpuma gadījumā novēršamas tiesību pārkāpuma dēļ radušās nelabvēlīgās sekas, tostarp arī tādā gadījumā, kad nelabvēlīgās sekas radušās uz prettiesiska tiesību normas pamata. Nelabvēlīgās sekas var rasties saistībā ar tiesiska stāvokļa iztraucēšanu vai tiesiskā stāvokļa nenodrošināšanu, un tās novēršamas, izpildot iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkciju vai jauna stāvokļa nodrošināšanas funkciju, kompensācijas funkciju un samierināšanas funkciju. Lai izpildītu iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkciju, valstij ir jānodrošina iespēja atjaunot cietušā iepriekšējo stāvokli, kāds pastāvēja pirms tiesību pārkāpuma, piemēram, jāpastāv iespējai atzīt par prettiesisku administratīvo aktu, tiesas nolēmumu (likuma normu), kura nepamatoti aizskar personas tiesības, nepieciešamības gadījumā izskatot atkārtoti arī jau noslēgušos lietu un revidējot izveidojušās tiesiskās attiecības. Lai izpildītu jauna stāvokļa nodrošināšanas funkciju, personai primāri nodrošināma jauna situācija pagātnē, revidējot ar nepamatotu tiesību aizskārumu saistītas tiesiskās attiecības. Lai izpildītu kompensācijas funkciju, jābūt iespējai atlīdzināt tiesību pārkāpuma rezultātā radušos zaudējumus, kas ietver gan tiešos un netiešos zaudējumus, gan arī tagadējās mantas samazinājumu un negūto peļņu, gan arī tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kas radīsies nākotnē tiesību pārkāpuma dēļ. Savukārt samierināšanas funkcijas izpildei personai tiek dota iespēja uz atbilstošu mierinājumu, lai palīdzētu personai pārdzīvot tiesību pārkāpumu.

Tiesību pārkāpuma gadījumā valstij jāpastāv arī atbilstošām pilnvarām sodīt tiesību pārkāpumā vainīgo, piemēram, ar administratīvo sodu vai kriminālsodu, ja tas nepieciešams efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai. Piemēram, ja nepamatots tiesību aizskārums ir tāds, par kuru atbilstoši normatīvajiem aktiem varētu tikt piemērots kriminālsods vai administratīvais sods, valstij ir pienākums izvērtēt šāda soda piemērošanas nepieciešamību, un, atzīstot personu par vainīgu noziedzīga nodarījuma vai administratīvā pārkāpuma izdarīšanā, – parasti piemērot viņai taisnīgu sodu. Nepienācīgi veicot šīs darbības, var tikt apdraudēta samierināšanas un sodīšanas funkcijas efektīva izpilde.

Nepareizi uzskatīt, ka visas efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa prasības obligāti jānodrošina vienam tiesību aizsardzības līdzeklim. Tās var izpildīt arī vairāki tiesību aizsardzības līdzekļi.²²⁴ Piemēram, pati par sevi situācija, ka tiesību pārkāpumu konstatē viena institūcija vienā procesā, bet zaudējumus atlīdzina cita institūcija citā procesā, vēl nenozīmē, ka personas rīcībā nav efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Piemēram, pēc viena Satversmes tiesas sprieduma likumdevējam bija jāpieņem grozījumi likumā par kriminālprocesa uzsākšanu no jauna, nodrošinot prokurora neitralitāti un to, ka jaunus grozījumus var izmantot arī konstitucionālās sūdzības iesniedzēji.²²⁵ Ja nepieciešamie likuma grozījumi netiktu pieņemti, nebūtu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Tāpat arī tad, ja vispārējās jurisdikcijas tiesa atteiktos izskatīt konstitucionālās sūdzības iesniedzēju lūgumu atjaunot noslēgušos kriminālprocesu, ja šāda nepieciešamība izrietētu no Satversmes tiesas sprieduma, viņam nebūtu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Tātad tas, vai efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis tiks nodrošināts, var būt atkarīgs no tiesību aizsardzības līdzekļu kopuma, kā arī no tā, cik efektīvi sadarbojas valsts institūcijas.

1.4.4. Pieeja tiesai kā obligāts tiesību aizsardzības līdzeklis

Starptautiskie cilvēktiesību dokumenti par institūciju, kurā var aizsargāt savas aizskartās tiesības, min tiesu.²²⁶ Taču tiesa nav vienīgā šāda veida institūcija.²²⁷ Par institūciju, kurā aizsargāt savas tiesības, var būt arī cita valsts institūcija, ja to iespējams nodrošināt. Parlamenta virsvadības dēļ ir pierasts, ka to, vai likuma norma rada nepamatotu tiesību aizskārumu, parasti izvērtē tiesas. Vienlaikus likumdevējs, redzot, ka likums pārkāpj tiesības, var arī pats atjaunot taisnīgumu, piemēram, pieņemot likuma grozījumus. Šāda prakse Latvijā pastāv, it īpaši gadījumos, kad pēc Saeimas Juridiskā biroja ierosinājuma likumdevējs groza pieņemto likuma normu pēc lietas ierosināšanas Satversmes tiesā.²²⁸

Iespēja vērsties tiesā ir obligāts tiesību aizsardzības līdzeklis, ciktāl tiek aizskartas personas tiesības un likumiskās intereses Satversmes 92. panta pirmā teikuma izpratnē. Tas neizriet no tiesībām uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, bet tiesībām uz taisnīgu tiesu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa, izvērtējot valsts rīcības atbilstību tiesībām uz taisnīgu tiesu, ir atzinusi, ka tiesības uz taisnīgu tiesu Cilvēktiesību konvencijas 6. panta izpratnē var nodrošināt arī tāds tiesību aizsardzības līdzeklis, kurš nav “tiesa”.²²⁹ Taču šī atziņa nav saprotama tādējādi, ka Latvijā varētu nepastāvēt tiesas šī vārda institucionālajā nozīmē.

²²⁴ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 23. februāra sprieduma lietā Nr. 43395/09 De Tommaso v. Italy 179. punktu

²²⁵ Sk. Satversmes tiesas 2016. gada 29. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2015-19-01 17. punktu

²²⁶ Piemēram, sk. Vispārējās Cilvēktiesību deklarācijas 8. pantu, Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 2. panta trešās daļas “b” punktu un 9. panta trešo un ceturto daļu, Starptautiskās konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izpaušanu 6. pantu, Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta pirmo teikumu, Eiropas Savienības pamattiesību hartas 47. panta otro daļu

²²⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pants nepieprasa, lai tiesa būtu vienīgais tiesību aizsardzības līdzeklis. Par to sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 26. oktobra sprieduma lietā Nr. 30210/96 Kudla v. Poland 157. punktu un Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 27. janvāra sprieduma lietā Nr. 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12 and 9717/13 Neshkov and Others v. Bulgaria 182. punktu

²²⁸ Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2018. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2017-21-01 20., 20.1. un 20.2. punktu

²²⁹ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 1. jūlija sprieduma lietā Nr. 23196/94 Rolf Gustafson v. Sweden 45. punktu

“Latvijā tiesu spriež rajona (pilsētas) tiesas, apgabaltiesas un Augstākā tiesa, bet kara vai izņēmuma stāvokļa gadījumā – arī kara tiesas”.²³⁰ Tāpat tiesu spriež Satversmes tiesa.²³¹ Tiesas kā valsts orgāni sastāv no tiesnešiem²³², kuri tiek īpaši apstiprināti (iecelti) amatā tiesas spriešanai.²³³ Ar jēdzienu “tiesa” Satversmes 92. panta izpratnē ir saprotamas tās institūcijas, kurām Latvijā piešķirtas tiesas spriešanas funkcijas. Tas nozīmē valsts pienākumu nodrošināt pieeju tiesai tādai personai, kuras tiesības vai likumiskās intereses ir aizskartas.²³⁴ Citas institūcijas nespriež tiesu, un tās labākajā gadījumā var nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību. Ja atzītu, ka Latvijā tiesu var spriest arī tādas institūcijas, kuru sastāvā nav tiesneši un kuras netiek izveidotas tiesas spriešanai, piemēram, prokuratūra, ģenerālprokurors, Iepirkumu uzraudzības birojs vai Valsts ieņēmumu dienests, tas nonāktu pretrunā ar Satversmes 82. pantu.²³⁵

Satversmes tiessa ir jau norādījusi, ka Cilvēktiesību konvencija paredz tikai pamattiesību minimālo standartu, un valsts var garantēt plašāku pamattiesību tvērumu un augstāku aizsardzības standartu savos likumos, visupirms – valsts konstitūcijā.²³⁶ Tika secināts, ka Satversmes 92. panta pirmais teikums paredz plašāku tiesību uz taisnīgu tiesu garantiju apjomu nekā Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmā daļa. Piemēram, Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmā daļa paredz tiesības vērsties tiesā savu civilo tiesību noteikšanai vai apsūdzības krimināllietā pamatotības izvērtēšanai, bet Satversmes 92. panta pirmais teikums – ikviena tiesību vai likumisko interešu aizskārums gadījumā. Ja ir pamattiesību aizskārums, jābūt pieejai tiesai.²³⁷ Līdz ar to diskusijas par to, ka Satversmes 92. panta pirmajā teikumā garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu varētu nodrošināt arī tādas institūcijas, kuras nav tiesas šī vārda institucionālā nozīmē, ir liekas un vairo tikai nevajadzīgu juridisku retoriku. Nav pareiza Satversmes tiesas prakse, kurā jēdziens “tiesa” tiek skaidrots, pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi (tiesa funkcionālā un tiesa institucionālā izpratnē)²³⁸, jo šāda skaidrojuma izmantošana, vērtējot, vai personai ir nodrošināta pieeja tiesai, ir pretrunā ar Satversmes 82. pantu. Tādēļ, secinot, ka personai nav nodrošināta pieeja tiesai šī vārda institucionālā nozīmē, tiesības uz taisnīgu tiesu tiek liegtas pēc būtības.

Tiesas no citiem tiesību aizsardzības līdzekļiem atšķiras ne tikai ar sastāvu, tas ir, tiesas sastāv ne tikai no tiesnešiem un īpašas tiesnešu apstiprināšanas (iecelšanas) kārtības, bet arī ar garantijām, ko tiesas nodrošina. Tiesneši spēj nodrošināt vislielāko neatkarības un objektivitātes pakāpi, ņemot vērā, ka tiesu un tiesnešu neatkarība demokrātiskā tiesiskā valstī tiek īpaši sargāta. Tāpat tiesas procesam ir kontradiktors

²³⁰ Sk. Satversmes 82. pantu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

²³¹ Sk. Satversmes 85. pantu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

²³² Plašāk sk.: Priekulis J. Valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 468.–480. lpp.

²³³ Tiesnešus ieceļ un apstiprina Satversmes 84. un 85. panta noteiktajā kārtībā

²³⁴ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 10. februāra sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 28. punktu

²³⁵ Arī Satversmes tiesa ir atzinusi, ka prokurori, lai arī ir tiesu sistēmai piederīgas amatpersonas, nespriež tiesu. Sk. Satversmes tiesas 2018. gada 24. janvāra lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2017-13-01 6.2. punktu

²³⁶ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 10. februāra sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 29.2. punktu

²³⁷ Turpat, 30. punktu

²³⁸ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 10. februāra sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 31.-32. punktu

raksturs – tiek izšķirts strīds starp diviem vai vairākiem lietas dalībniekiem, galīgo lēmumu pieņemot tiesai kā neatkarīgam un objektīvam arbitram.²³⁹ Kaut gan valsts institūcijas var nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, šādos gadījumos strīds parasti netiek izšķirts kontradiktorkā procesā, un efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis arī nepieprasa to nodrošināt. Piemēram, lai gan Satversmes tiesa ir atzinusi, ka prokuratūru vispārīgi var uzskatīt par efektīvu un pieejamu tiesību aizsardzības līdzekli,²⁴⁰ prokuratūra nav atzīstama par “tiesu” Satversmes 92. panta izpratnē.²⁴¹

Satversmes tiesa ir norādījusi, ka Satversmes 92. panta trešais teikums ietver vispārēju taisnīgas tiesas garantiju – ja kādas personas tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses ir pārkāptas, tad personai ir tiesības saņemt atbilstīgu atlīdzinājumu.²⁴² Tomēr tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nav tiesas garantija. Iespēja vērsties tiesā ir tikai viens no tiesību aizsardzības līdzekļiem, un efektīvu tiesību aizsardzību var nodrošināt arī tāda institūcija, kura nav tiesa. Turklāt tiesību aizsardzības līdzeklis neietekmē tikai lietas iznākumu pēc būtības – tam ir arī procesuāla nozīme. Proti, tiesību aizsardzības līdzeklis var tikt izmantots arī pirms tiesas nolēmuma spēkā stāšanās, lai tiktu izvērtēta tiesību aizskārums pamatotība. Tātad arī Satversmes 92. panta trešais teikums ir piemērojams pat pirms tiesas nolēmuma spēkā stāšanās. Tādēļ nav pareizi teikt, ka Satversmes 92. panta trešajā teikumā ir ietverta vispārēja taisnīgas tiesas garantija. Satversmes 92. panta trešā teikuma saturs ir krietni plašāks.

Tas vien, ka personai ir iespēja vērsties kādā no Satversmes 84. vai 85. pantā minētajām tiesām, nav garantija, ka tiesa tiks uzskatīta par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli vai ka personai ir nodrošinātas tiesības uz taisnīgu tiesu. Tāpat kā citiem tiesību aizsardzības līdzekļiem, arī tiesai un tās procesam ir jāatbilst noteiktām prasībām, kuras izriet no tiesībām uz taisnīgu tiesu, piemēram, tiesai jābūt gan brīvi pieejamai, neatkarīgai, objektīvai un kompetentai, gan arī jānodrošina atbilstošs tiesas process, piemēram, lietas izskatīšana saprātīgā laikā, pušu līdztiesības principa ievērošana un izpildāma galīgā nolēmuma pieņemšana. Kā to ir atzinusi Satversmes tiesa, tiesas pieejamība būtu lieka, ja netiktu nodrošināts tiesas taisnīgums, un otrādi – nebūtu nozīmes taisnīgumam, ja netiktu nodrošināta tiesas pieejamība.²⁴³

No tiesībām uz taisnīgu tiesu neizriet pienākums paredzēt ikviena tiesas nolēmuma pārsūdzību. No Cilvēktiesību konvencijas izriet tikai valsts pienākums nodrošināt vainas un soda pārskatīšanu krimināllietās, turklāt pat tad ir pietiekami, ka personai atļauj iesniegt pieteikumu tikai par tiesību jautājumiem.²⁴⁴ Tomēr parasti tā ir valsts rīcības brīvība izlemt, ka lieta izskatāma vienā vai vairākās tiesu instancēs, ja šī vienīgā tiesu instance nodrošina visas tiesību uz taisnīgu tiesu garantijas un likumdevēja

²³⁹ Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta sprieduma lietā Nr. 2005-18-01 16.1. punktu

²⁴⁰ Sk. Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra sprieduma lietā Nr. 2004-06-01 19. punktu

²⁴¹ Arī Satversmes tiesa nav atzinusi, ka prokurors vai ģenerālprokurors Latvijā varētu tikt atzīts par tiesu Satversmes 92. panta izpratnē. Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija sprieduma lietā Nr. 2016-13-01 13. punktu; 2017. gada 10. februāra sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 31.2.3. punktu; 2003. gada 23. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2002-20-0103 5. punktu

²⁴² Sk. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2011-21-01 6. punktu

²⁴³ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta sprieduma lietā Nr. 2005-18-01 8. punktu

²⁴⁴ Sk.: William A. Schabas. *The European Convention on Human Rights: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 1136-1137

izvēles pamatā ir saskatāmi leģitīmi argumenti.²⁴⁵

Tātad var secināt, ka efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis ir tāds līdzeklis, kas personai ir pieejams un atbilstošā procesā izvērtē tiesību aizskāruma pamatotību, bet nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā – atbilstošā procesā novērš tiesību pārkāpuma rašanos vai tā turpināšanos, izpildot visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, piemēram, atlīdzina zaudējumus un samierina cietušo ar tiesību pārkāpumu. Jānorāda, ka tas, vai personas rīcībā būs nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, ir atkarīgs no šo tiesību aizsardzības līdzekļu būtības, piemēram, vai tie ir personai pieejami, nodrošina atbilstošu procesu un atbilst citām prasībām, tostarp vai lieta tiek izskatīta saprātīgā termiņā. Šajā sakarā jānorāda, ka tiesību aizsardzības līdzekļu efektivitāte nav atkarīga no iespējamības panākt personai labvēlīgu rezultātu, jo ne vienmēr lietas iznākumam ir jābūt personai labvēlīgam, lai tas būtu tiesisks jeb tiesību normām atbilstošs. Attiecīgi efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis tiks nodrošināts arī tad, ja rezultātā tiesību aizskārums tiks atzīts par pamatotu, ja vien pirms tam personai būs nodrošināts atbilstošs tiesību aizskāruma izvērtēšanas process.

2. Tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšana pret likumu

2.1. Parlamenta suverenitāte kā pamats tiesību aizsardzības līdzekļa nenodrošināšanai

Mūsdienās ir skaidrs, ka valstij ir pienākums nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, un tas citastarp izriet arī no vairākiem starptautisko tiesību dokumentiem.²⁴⁶ Eiropas tiesību telpā nav šaubu, ka tiesību aizsardzības līdzeklim jābūt nodrošinātam, piemēram, gadījumā, kad personas tiesības prettiesiski aizskar izpildvara, kuras rīcības tiesiskumu nereti kontrolē administratīvās tiesas, piemēram, Latvijā un Vācijā.²⁴⁷ Tomēr attiecībā uz tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanu pret tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma vai likuma normām, atbilde nav tik viennozīmīga.

Likumus demokrātiskā tiesiskā valstī, izņemot pilsoņu kopumu, parasti pieņem tieši demokrātiski leģitimēta institūcija – parlaments. Parlamentam likumu pieņemšanā ir plaša rīcības brīvība, un kā vienīgais arguments, lai nenodrošinātu tiesību aizsardzības līdzekli pret tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma, tiek piesaukta ideja par parlamenta suverenitāti (*parliamentary sovereignty*) vai arī likumdošanas suverenitāti (*legislative sovereignty*).²⁴⁸ Attiecīgi parlamenta suverenitāte tiktu pārkāpta, ja vienam tautas loceklim dotu tiesības iebilst pret likumu, kuru pieņēmis parlaments kā visas tautas ievēlēta institūcija. Apvienotajā Karalistē, analizējot likumdošanas procesu un parlamenta rīcības brīvību likuma normu pieņemšanā, abi

²⁴⁵ Par to, ka likumdevējs, ievērojot zināmus principus, var noteikt, ka tiesas nolēmums nav pārsūdzams, sk. Satversmes tiesas 2016. gada 28. septembra lietas Nr. 2016-01-01 9. punktu

²⁴⁶ Plašāk sk. promocijas darba 1.1. nodaļu "Tiesību aizsardzības līdzekļa būtība"

²⁴⁷ Tas izriet no Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. panta un atspoguļojas Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē. Administratīvo tiesu izveide gan ir valsts rīcības brīvības jautājums. Nav neviena starptautiska dokumenta, no kura izriet valsts pienākums izpildvaras rīcības kontrolēšanai izveidot specializētas tiesas kā administratīvās tiesas. Izpildvaras rīcību var kontrolēt arī vispārējās jurisdikcijas tiesas. Tas ir tiesībpolitikas jautājums

²⁴⁸ Par parlamenta suverenitāti jeb likumdošanas suverenitāti plašāk sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 57.–78. lpp.

šie jēdzieni tiek izmantoti vienādi. Vienlaikus promocijas darba ietvaros tiks lietots jēdziens “parlamenta suverenitāte”, ņemot vērā, ka Latvijas tiesību zinātnē šis ir pierastāks jēdziens un Latvijā bez parlamenta arī pilsoņu kopums pieņem likumus.²⁴⁹

Parlamenta suverenitāte nozīmē, ka likumdošanas vara nav juridiski ierobežojama.²⁵⁰ Parlamenta suverenitāti var definēt pozitīvi, ka parlaments ir tiesīgs pieņemt un atcelt likumus jebkurā laikā ar tādu saturu, kādu vien parlaments vēlas, un negatīvi – neviens nav tiesīgs atcelt parlamenta likumus.²⁵¹ Tas, ko paredz likums, nevar būt prettiesisks, jo likums noteic to, kas ir tiesisks, un likums ir augstākais tiesību avots valstī.²⁵² Parlamenta suverenitātes ideja ir radusies un plaši izplatīta Apvienotajā Karalistē, kurā pastāv uzskats, ka parlamenta suverenitātes dēļ tiesu kontrolei nav pakļaujama pamattiesību ierobežošana ar likumu, proti, tiesas nevar vērtēt pamattiesību ierobežojuma pamatotību. Taču Apvienotā Karaliste nav vienīgā valsts pasaulē, kurā pārbaude par pamattiesību ierobežošanu ar likumu nav nodota tiesām. Šāda valsts ir arī Nīderlande. Saskaņā ar konstitūciju Nīderlandē tiesām ir aizliegts vērtēt parlamenta aktu un starptautisko līgumu atbilstību konstitūcijai.²⁵³ Tas nozīmē, ka Nīderlandē tiesa nevar atzīt likumu par prettiesisku un to atcelt vai nepiemērot konkrētās lietas izskatīšanā. Pat ja tiesa uzskata, ka likums ir prettiesisks, atbilstoši konstitūcijai tiesai ir pienākums to piemērot. Vienlaikus šādās valstīs īpaša nozīme tiek piešķirta speciālām parlamenta komitejām vai institūcijām, kuras pārbauda likumu atbilstību konstitūcijai, attiecīgi Apvienotajā Karalistē Lordu Palātas Konstitūcijas komitejai (*the House of Lords Constitution Committee*), savukārt Nīderlandē – Valsts padomei (*the Council of State*).²⁵⁴

Parlamenta suverenitāte būtībā ir princips, kas izveidots pirms mūsdienu Apvienotās Karalistes izveidošanas (1922. gads), tas ir, Anglijā, lai risinātu attiecības starp parlamentu un tiesām.²⁵⁵ Parlamenta suverenitāte Anglijas tiesību sistēmā tiek atzīta no 1689. gada, kad parlaments pieņēma Tiesību bilu (*Bill of Rights 1689*), kas ierobežoja Anglijas karali, vienlaikus neierobežojot parlamentu likumu pieņemšanā, jo šim aktam nebija konstitucionāla rakstura. Tādējādi parlaments tika atzīts par pārāku nekā Anglijas karalis, tobrīd Džeimss II (*James II*).²⁵⁶ Šāda izpratne atspoguļojās arī tā laika Anglijas tiesu spriedumos, kuros atzīts, ka Anglijā nav tiesas, kas varētu vērtēt parlamenta pieņemto aktu spēkā esību. Kā vienīgais izņēmums tika minēta situācija, ja parlaments izdara neaptveramo, proti, pieņem likumu, ar kuru tiek likvidētas tiesas un pilnībā likvidēta tiesas kontrole. Šādā gadījumā parlamenta suverenitātei ir robežas un

²⁴⁹ Sk. arī: Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 23. lpp.

²⁵⁰ Goldworthy J. Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 57

²⁵¹ Plašāk sk.: Dicey A.V. An Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 10th edition. London: Macmillan, 1959, p. 40

²⁵² Sk.: Anglijas Augstās tiesas (High Court of Justice) 1967. gada 3. jūlija spriedums. Pieejams: https://library.cronerico.uk/cch_uk/btc/44-tc-217 [aplūkots: 06.01.2019.]

²⁵³ Sk. Nīderlandes konstitūcijas 120. pantu. Pieejams: www.codices.coe.int [aplūkots: 24.03.2019.]

²⁵⁴ Sk.: Visser M. Constitutional Review in Europe. A Comparative analysis. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2015, p. 229, 264–268.

²⁵⁵ Sk. Papworth N. Constitutional and Administrative Law. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 72

²⁵⁶ Līdz šim laikam tiesu praksē bija uzskats, ka atsevišķos gadījumos tiesām ir kontrole pār parlamenta pieņemtajiem aktiem. Par to plašāk sk.: Papworth N. Constitutional and Administrative Law. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 72

tiesiskas valsts princips prevalētu.²⁵⁷ Tātad 17. gadsimtā Anglijas parlaments pasludināja savu pārkumu par karali, izpildvaru un tiesām, radot principu par parlamenta suverenitāti. Vienlaikus pārkums par tiesu tika pasludināts tā, ka parlaments to var īstenot tikai saskaņā ar likumu.²⁵⁸

Apvienotajā Karalistē ir pat atzīts, ka atbilstoši parlamenta suverenitātei parlaments varētu pieņemt likumu, kurā noteikts, ka Parīzē pie Eifeļa torņa ir aizliegts smēķēt, un nebūtu nevienas institūcijas, kura varētu atzīt šādu likumu par spēkā neesošu vai nepiemērojamu.²⁵⁹ Tā tas ir, neraugoties uz to, ka Apvienotās Karalistes rīcībā nebūtu tiesisku līdzekļu, lai panāktu šāda likuma piespiedu piemērošanu. Lai panāktu tā piespiedu piemērošanu, atliktu vienoties ar Franciju, tātad noslēgt starptautisku līgumu. Tāpat atbilstoši parlamenta suverenitātei Apvienotās Karalistes parlaments var pieņemt likumu, kurš nonāk pretrunā ar starptautiskajām tiesībām, ja vien parlaments to dara tieši un nepārprotami (*by express words*), un tiesām būtu jāpiemēro šāds likums. Taču vispārīgi pastāv prezumpcija, ka parlaments nepieņem tādus likumus, kas nonāk pretrunā ar starptautiskajām tiesībām, un šādā veidā likumi ir arī interpretējami.²⁶⁰

Interesanti, ka pirms Tiesību bila pieņemšanas Anglijas tiesu praksē bija atzīts, ka parlamenta likumi, kuri nonāk pretrunā ar dievišķajām tiesībām vai dabisko taisnīgumu, atzīstami par spēkā neesošiem.²⁶¹ Tolaik to varēja izskaidrot ar to, ka tādējādi tiek saglabāts Anglijas karaļa pārkums par parlamentu.²⁶² Ilgi tika uzskatīts, ka karalis ir likumdevējs (*law-giver*), kuru bija iecēlis Dievs. Šī iemesla dēļ nepastāvēja juridiska procedūra, kādā iebilst pret karaļa veiktajām darbībām.²⁶³

Lai gan ir izteikts viedoklis, ka parlamenta suverenitātei varētu arī nebūt vietas mūsdienu Apvienotajā Karalistē, vēl aizvien pastāv uzskats, ka parlamenta suverenitāte ir neatņemams Apvienotās Karalistes konstitucionālisma elements.²⁶⁴ Minēto apliecina arī Cilvēktiesību akts (*Human Rights Act*), kuru Apvienotās Karalistes parlaments pieņēma 1998. gadā. Cilvēktiesību akts tika uzrakstīts tādējādi, lai saglabātu balansu starp parlamentu un tiesām.²⁶⁵ Ar Cilvēktiesību aktu noteiktām tiesām tika piešķirtas tiesības atzīt likumu un likuma normas par neatbilstošām Cilvēktiesību aktā garantētajām pamattiesībām. Taču tiesām netika piešķirtas tiesības nepiemērot vai atcelt attiecīgo likuma normu.²⁶⁶ Pēc tam kad, tiesas

²⁵⁷ Sk.: Papworth N. *Constitutional and Administrative Law*. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 74

²⁵⁸ Plašāk sk.: Beale A. *Essential Constitutional Law*. Second edition. London: Cavendish Publishing, 1997, p. 37

²⁵⁹ Sk.: Carroll A. *Constitutional and Administrative Law*. Fourth edition. Ashford Colour Press Ltd, Gosport, 2007, p. 94–98

²⁶⁰ Herling D. Lyon A. *Briefcase on Constitutional and Administrative Law*. Fourth edition. London: Cavendish Publishing, 2004, p. 37–38

²⁶¹ Plašāk par šiem tiesu spriedumiem sk.: Carroll A. *Constitutional and Administrative Law*. Fourth edition. Ashford Colour Press Ltd, Gosport, 2007, p. 91

²⁶² Protī, juridiskā suverenitāte tobrīd piemita karalim. Par to sk.: Carroll A. *Constitutional and Administrative Law*. Fourth edition. Ashford Colour Press Ltd, Gosport, 2007, 91. lpp.

²⁶³ Persona varēja vērsties pie karaļa ar petīciju (petition of right). Tomēr tika uzskatīts, ka tā neattiecās uz deliktiem. Plašāk par to sk.: Pugh W. George. *Historical Approach to the Doctrine of Sovereign Immunity*. *Louisiana Law Review*, Volume 13, Number 3, 1953, p. 479

²⁶⁴ Plašāk sk.: Krotoszynski R. *The separation of legislative and executive powers*. Book: *Comparative Constitutional Law*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2011, p. 242

²⁶⁵ Sk.: Barnett. H. *Constitutional and Administrative Law*. Tenth Edition. Oxford: Routledge, 2013, 78. lpp.

²⁶⁶ Par to sk.: *Human Rights Act 1998*, Section 4, Paragraph 6: “A declaration under this section (“a declaration of incompatibility”) – (a) does not affect the validity, continuing operation or enforcement of the provision in respect of which it is given; and (b) is not binding on the parties to the proceedings in which it is made”. Pieejams:

ieskatā, kāda likuma norma pārkāpj pamattiesības, tiek sagaidīts, ka parlaments grozīs vai atcels likuma normu, lai tā būtu atbilstoša pamattiesībām. Vienlaikus parlaments var arī izvēlēties to nedarīt²⁶⁷, un tas nozīmē, ka galavārds par to, vai likuma norma pārkāpj pamattiesības, pieder nevis tiesām, bet gan parlamentam. Tiesas Apvienotajā Karalistē pēc būtības var vērst tikai parlamenta uzmanību uz to, ka likuma norma varētu būt prettiesiska. Neiespējamība tiesām atcelt likuma normu un to nepiemērot konkrētās lietas izskatīšanā saglabā parlamenta virsvadību pār tiesām.

Iemesls, kāpēc tiesas nevar atcelt likuma normas, ir gluži vienkāršs – tiesas tad būtu pārākas par parlamentu. Tiesas varot tikai iniciēt izmaiņas parlamenta suverenitātes idejā, taču lēmuma pieņemšanai nepieciešama pārējo valsts varas atzaru piekrišana.²⁶⁸ Tostarp tiek uzskatīts, ka tiesām nav piešķirtas tiesības atcelt vai nepiemērot likuma normas konkrētās lietas izskatīšanā tāpēc, ka Apvienotajā Karalistē nav rakstītās konstitūcijas. Vienlaikus vispārāzīts, ka parlamenta suverenitāte ierobežo tiesas, kad tās interpretē likumus, ja nepieciešams, arī citādi nekā parlaments to iecerējis. Proti, ja ne likuma spēkā esības apstrīdēšana, likuma jēgas atrašana ir ikvienas Apvienotās Karalistes tiesas kompetencē.²⁶⁹ Vienlaikus parlamenta suverenitāte nozīmē, ka likumu interpretācijā ir ņemama vērā parlamenta griba.²⁷⁰

Jānorāda, ka parlamenta suverenitāte nav attiecināma uz normatīvajiem aktiem un tiesību normām, kurus nav pieņēmis parlaments, piemēram, uz likuma pamata izdotiem normatīvajiem aktiem. Šādi akti ir pakļauti tiesu kontrolei, pārbaudot, vai tie izdoti, nepārkāpjot pilnvarojuma robežas.²⁷¹ Tas izskaidrojams ar to, ka šāda veida kontrole ir vērsta uz parlamenta suverenitātes ievērošanu, nevis ierobežošanu.

Vai parlamenta suverenitātes princips ir savienojams ar tiesiskas valsts principu? Vispirms jānorāda, ka valstis, kurās pastāv parlamenta suverenitātes princips, ir nevis normālība, bet gan izņēmums.²⁷² Mūsdienās par modernu tiek uzskatīta tiesiska valsts, un uz tiesisku valsti jātiecas ikvienai valstij, ja tā vēlas baudīt citu valstu cieņu un līdztiesīgi iekļauties starptautiskajās attiecībās.²⁷³ Starptautiskā līmenī tiesiska valsts, no vienas puses, ir ideāls, pēc kura vērtē pareizas un nepareizas valstis, bet, no otras puses, šī ideāla saturs ir atkarīgs no tiesību piemērotāja, un pastāv dažādas izpratnes, ko saprot ar jēdzienu “tiesiska valsts”. Tādēļ tas, vai tiesiskas valsts princips pieprasa nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas, nav nepārprotami atbildams jautājums. Tas

<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/section/4> [aplūkots: 19.08.2018.]

²⁶⁷ Sk.: Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I. CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 462. Sk. arī: Papworth N. Constitutional and Administrative Law. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 99

²⁶⁸ Sk.: Bogdanor V. The Modern Defence of Parliamentary Sovereignty. Oxford Journal of Legal Studies, Volume 32, No.1 (Spring 2012), p. 181–182

²⁶⁹ Sk.: Allan S.R.T. Constitutional Justice. A Liberal Theory of The Rule of Law. Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 203–207

²⁷⁰ Sk.: Barnett. H. Constitutional and Administrative Law. Tenth Edition. Oxford: Routledge, 2013, p. 78

²⁷¹ Sk.: Carroll A. Constitutional and Administrative Law. Fourth edition. Ashford Colour Press Ltd, Gosport, 2007, p. 99

²⁷² Sk.: Sadurski W. Rights Before Courts. A Study of Constitutional Courts in Post communist States of Central and Eastern Europe. Springer, 2008, preface

²⁷³ Sk.: Osipova S. Tiesiska valsts vai “tiesnešu valsts”. Konstitucionālās tiesas aktīvisms demokrātiskā valstī. Satversmes tiesas 2016. gada konferences materiālu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 90. lpp.

atspoguļojas arī tajā, ka pastāv uzskats, ka parlamenta suverenitāte piekāpjas tiesiskas valsts principam, proti, tiesiskas valsts princips nav savienojams ar parlamenta suverenitāti. Nevar nodrošināt tiesisku valsti, ja tiek atzīta parlamenta suverenitāte. Ja parlaments jebkurā laikā var mainīt likumu, tad tiesiskas valsts princips nav nekas vairāk kā ļauns joks.²⁷⁴ Vienlaikus pastāv arī tāds uzskats, ka tiesiskas valsts princips nav juridisks, bet gan parlamentārs, un tā satura noteikšana demokrātijā uzticēta vairākumam.²⁷⁵ Šādā kontekstā tiesas kontrole pār likumiem tiek salīdzināta ar prettiesisku inovāciju, kura jurisprudencē esot domāta, lai tikai atbalstītu doktrīnu par tiesiskas valsts principu. Attiecīgi pastāv atšķirīgs viedoklis par to, kā likumdošanas varas gadījumā parlamenta suverenitātes princips ir savienojams ar tiesiskas valsts principu. Uzskatot, ka pastāv kolīzija, šo kolīziju ir iespējams atrisināt divējādi. No vienas puses, atrisinot šo kolīziju par labu tiesiskas valsts principam, būtu jāsecina, ka likumdošanas vara ir ierobežota un ir nepieciešama tiesas kontrole pār likumiem, tātad arī tiesību aizsardzības līdzeklis. No otras puses, atrisinot šo kolīziju par labu parlamenta suverenitātes principam, būtu jāsecina, ka likumdošanas vara ir neierobežota, tātad nav nepieciešama arī tiesas kontrole un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem.

Tiesiskas valsts principa izpratnes ir dažādas, un tās atšķiras gan starp valstīm, gan tiesībzinātniekiem, piemēram, tiek izšķirta vācu un angļu tiesiskas valsts principa izpratne.²⁷⁶ Vācu tiesību jēdziens “likumu valsts” (*Rechtsstaat*) pamatā nozīmē konstitūcijā paredzēto valsts varas orgānu pienākumu ievērot pozitīvās tiesības. Turpretim ar angļu jēdzienu “tiesiska valsts” (*rule of law*) tiek saprasts, ka tiesībām kā pārpozitīviem normatīviem jāierobežo un jākontrolē politiskā vara. Latvijas tiesiskajā sistēmā tiek izšķirta arī tiesiskas valsts principa formālā un materiālā izpratne. Formālu tiesiskas valsts izpratni var identificēt ar likumu valsti, tas ir, likums regulē visas tiesiskās attiecības. Taču šāda tiesiskas valsts izpratne būtībā neparedz nekādus likumdevēja saturiskos ierobežojumus. Valsts ir tik laba, cik labs un godprātīgs ir likumdevējs. Materiāla tiesiska valsts nav tikai likumu valsts, bet arī taisnīguma valsts. Materiālā valstī pamattiesības ir likumu tiesiskuma mēraukla, nevis tikai deklaratīvi lozungi.²⁷⁷

Tiesiskas valsts principa kritiķi norāda, ka tiesiskas valsts princips ir neskaidrs ideāls, pēc kura tiek vērtēta rīcība, un tā piekritēji izmanto šo neskaidrību, lai pamatotu idejas, kuras paši uzskata par labām.²⁷⁸ Tiesiskas valsts princips atkarīgs no cilvēka, kurš to skaidro – dažādi cilvēki to skaidro atšķirīgi. Tiesiskas valsts princips netiek uzskatīts nedz par noteikumu, nedz likumu. Tas ir politiskās morāles princips (*political morality*), kurš koncentrējas uz taisnīga līdzsvara atrašanu starp varu un tiesībām.²⁷⁹ Vienlaikus

²⁷⁴ Sk. Walker G. de Q. *The Rule of Law. Foundation of Constitutional Democracy*. Melbourne: Melbourne University Press, 1988, p. 159

²⁷⁵ Sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 57–58

²⁷⁶ Par tiesiskas valsts principa dažādo izpratni plašāk sk.: Author collective. *The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat)*. Switzerland: Springer International Publishing, 2014

²⁷⁷ Sk.: Bāra-Grigore E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. *Satversmes 1. panta komentārs*. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 183.–193. lpp.

²⁷⁸ Sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 61

²⁷⁹ Sk.: Carroll A. *Constitutional Law and Administrative Law*. Sixth Edition. Ashford Colour Press Ltd., Gosport, 2011, p. 46

tiek uzskatīts, ka ne viss, kas ir likumīgs, atbilst tiesiskas valsts principam, proti, tas pieprasa ko vairāk nekā vien formālu atbilstību likumam.²⁸⁰

Viens no ievērojamākajiem Apvienotās Karalistes konstitucionālo tiesību ekspertiem Alberts Vens Daisijs (*Albert Venn Dicey*) skaidro, ka tiesiskas valsts principam ir trīs elementi. Pirmais elements ir tāds, ka nevienu nevar sodīt, ja vien viņa vainu nav atzinusi tiesa. Ar šo principu tiek novērsta izpildvaras iespējamā patvaļa personas sodīšanā. Otrais elements ir tāds, ka neviens neatrodas “virs likuma”, un tas nozīmē, ka ikvienam, tostarp arī valdības vadītājam, ir pienākums ievērot likumu. Tā tiek nodrošināta ikviena pakļautība likumam. Trešais tiesiskas valsts principa elements ir tas, ka ir jāievēro vispārējie konstitūcijas principi – tie ir principi, kurus, izskatot konkrētas lietas, attīsta tiesas. Vienlaikus Alberts Vens Daisijs uzskatīja, ka parlamenta suverenitāte un tiesiskas valsts princips ir neatņemama Apvienotās Karalistes konstitucionālisma sastāvdaļa. Tātad starp tiesiskas valsts principu un parlamenta suverenitātes principu nepastāv kolīzija. Abi šie principi varot pastāvēt līdzās. Viņš uzskatīja, ka parlamenta suverenitāte ir iespējama tiesiskā valstī, jo tā paredz izpildvaras pakļautību likumam un atbildību tā priekšā. Vienlaikus Alberts Vens Daisijs pats arī atzina, ka šāds parlamenta suverenitātes attaisnojums ir bīstams, jo parlaments jebkurā laikā var atcelt tiesiskas valsts principu.²⁸¹

Likumu gadījumā var izdalīt šauro tiesiskas valsts principa izpratni (*thin conception of the rule of law*) un plašo tiesiskas valsts principa izpratni (*thick conception of the rule of law*).²⁸² Šaurās tiesiskas valsts principa izpratnes piekritēji uzskata, ka šis princips pieprasa likumdošanas atbilstību tikai noteiktām procesuālajām un institucionālajām normām, piemēram, lai likumi būtu vispārīgi, publiski, paredzami, pietiekami stabili un neatkarīga tiesa nodrošinātu to īstenošanu piespiedu kārtā. Tiesiskas valsts principa uzdevums ir nodrošināt, ka likums spēj vadīt personu rīcību. Tiesiskas valsts princips nenozīmē labu likumu. Tā ievērošana nenozīmē arī taisnīgumu. Tas ir tikai viens no politiskajiem ideāliem, kurš var piekāpties arī citiem ideāliem. Tiesiskas valsts princips esot pat savienojams ar smagiem pamattiesību pārkāpumiem. Ekstrēmi netaisnīgi un tirāniski likumi, ja tie ir labi zināmi cilvēkiem sakarā ar to, ka tie ir paredzami, publicēti, skaidri un pietiekami stabili, nav pretrunā tiesiskas valsts principam.²⁸³ Tātad saskaņā ar šādu tiesiskas valsts principa izpratni tiesiskas valsts princips neietekmē likuma saturu pēc būtības.

Lai arī likumdevējam tiesiskas valsts princips uzliekot par pienākumu ievērot zināmus noteikumus, šīs izpratnes atbalstītāji uzskata, ka tiesas kontrole pār likumu tāpat neesot nepieciešama. Nav skaidrs, kad likums atbilst tiesiskas valsts principam, piemēram, ir skaidrs, paredzams, pietiekami stabils vai kad ir publicēts tā, ka iedzīvotāji var ar to iepazīties. Likumdevējs šos jautājumus vērtē, to atrisināšana prasa

²⁸⁰ Sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 61

²⁸¹ Sk. Papworth N. *Constitutional and Administrative Law*. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 41; Dyzenhaus D. *Austin, Hobbes and Dicey*. Book: *The Legacy of John Austin's Jurisprudence*. [B.i.]: Springer, 2013, p. 228

²⁸² Sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 61; Papworth N. *Constitutional and Administrative Law*. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 34–35

²⁸³ Sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 61–64

sabalansēt noteiktas vērtības un tiekot uzskatīts, ka ir maz ticams, ka tiesneši spētu to izdarīt labāk.²⁸⁴ Līdz ar to, lai arī tiesiskas valsts princips tā šaurā izpratnē uzliek likumdevējam zināmus ierobežojumus, šīs izpratnes piekritēji uzskata, ka šie ierobežojumi ir pārlietu plaši un nenoteikti, lai nodrošinātu tiesas kontroli pār to izpildi, tātad arī par plašu un nenoteiktu, lai nodrošinātu tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārumpu, kas izriet no likuma vai likuma normas.

Plašās tiesiskas valsts principa izpratnes piekritēji savukārt uzskata, ka tiesiskas valsts princips ietekmē likuma saturu pēc būtības, un citāda izpratne nav savienojama ar konstitucionālismu. Tiesiskas valsts principu var īstenot tikai tad, ja ir ierobežota likumu pieņemšana. Tiesiskas valsts principu izmanto par instrumentu, lai nošķirtu labu likumu no slihta likuma. Likumam ir jābūt labam arī pēc satura, piemēram, jānodrošina tiesas neatkarība un tiesas pieejamība, jāievēro dabas likumi un jānodrošina tiesām iespēja kontrolēt to ievērošanu. Tiesiskas valsts princips vēl pieprasa ievērot pamattiesības. Vienlaikus likumdošanas varai ir vislielākā rīcības brīvība starp visām varām. Tādēļ konstitucionālajiem ierobežojumiem, kas tiek noteikti attiecībā uz likumdošanas varu jeb uz likumu pieņemšanu, nav jābūt absolūtiem, piemēram, likumdevējam ir plaša rīcības brīvība ierobežot gandrīz jebkuru pamattiesību sabiedrības interesēs, un tas ir tikai pamatojuma jautājums, kā likumdevējs attaisno ierobežojumu.²⁸⁵

Lai nodrošinātu tiesiskas valsts principa ievērošanu pār likumiem, tiek minēti divi līdzekļi. Pirmais ir nodot tiesības vērtēt likumus tiesu kompetencē, piemēram, vai likums samērīgi ierobežo pamattiesības, savukārt otrs ir likumu pieņemšanas procedūru pilnveidošana, īpaši līdzsvara un atsvara sistēmas izveidošana pašā parlamentā. Par pamatojumu likumu nepakļaušanai tiesas kontrolei min demokrātijas principu, savukārt par pamatojumu likumu pakļaušanai tiesas kontrolei – pamattiesību aizsardzību. Ja tiesām tiek pārmesta demokrātijas mazināšana, tad parlamentam – pamattiesību neievērošana.²⁸⁶ Te gan būtu jānorāda, ka pastāv arī trešais līdzeklis, kas apvieno abus iepriekšējos līdzekļus. Proti, piešķirt tiesām tiesības vērtēt likuma tiesiskumu, vienlaikus pilnveidojot likumu pieņemšanas procedūras. Šāds līdzeklis, ievērojot varas dalīšanas principu, būtu piemērotākais modelis demokrātiskā tiesiskā valstī.

Apvienotās Karalistes konstitucionālismā ir raksturīgi, ka likumdošanas process tiek ierobežots no iekšpuses, nevis no ārpuses.²⁸⁷ Tiek uzskatīts, ka parlaments likumu pieņemšanā tiek ierobežots ar:

- likumiem par parlamenta uzbūvi un procedūrām par likumu pieņemšanu;
- divpalātu parlamenta sistēmu, vienai palātai uzraugot otru;
- politisko partiju sistēmu, kas attiecas uz pārstāvju palātu;
- politisko suverenitāti, kura piemīt vēlētajiem;

²⁸⁴ Ibid, p. 64

²⁸⁵ Sk.: Carroll A. Constitutional Law and Administrative Law. Sixth Edition. Ashford Colour Press Ltd., Gosport, 2011, p. 48; Papworth N. Constitutional and Administrative Law. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 35–40

²⁸⁶ Sk.: Goldsworthy J. Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 80

²⁸⁷ Parlamenta suverenitātes aizstāvji nereti argumentē, ka parlamenta suverenitāti nav iespējams ierobežot. Tomēr tiek norādīts, ka tas nav loģiski. Par to sk.: Bogdanor V. The Modern Defence of Parliamentary Sovereignty. Oxford Journal of Legal Studies, Volume 32, No.1 (Spring 2012), p. 183

- politisko programmu, par kuru vēlētāji balsojuši vēlēšanās;
- parlamenta saprātu, tas ir, pastāv gaužām maza iespēja, ka parlaments varētu pieņemt absolūti nesaprātīgu likumu, piemēram, pieņemt likumu, kurš nonāk pretrunā ar starptautiskajām saistībām, lai neizsauktu politiskus un diplomātiskus konfliktus.²⁸⁸

Tā vietā, lai uzticētu tiesām kontrolēt likumus, Apvienotajā Karalistē pastāv uzskats, ka labāk izveidot atbilstošu līdzsvara un atsvara sistēmu parlamentā, un tas nodrošinās labākus likumus nekā tiesas kontrole pār likumiem.²⁸⁹ Tāpat Apvienotajā Karalistē tiek uzskatīts, ka likumdošanas procesā labāk nekā tiesas procesā var iegūt vajadzīgos faktus, uzklaut personas, uz kurām likums attieksies, un nonākt pie visiem pieņemama risinājuma. Labāk esot paciest vairākuma pieņemtus netaisnīgus likumus, nekā radīt draudus, ka tiesas varētu pārlietu daudz iejaukties demokrātisku lēmumu pieņemšanā – tiesām esot nosliece nemitīgi palielināt savu kompetenci, un novērst to, kas viņu ieskatā esot netaisnīgs.²⁹⁰ Tomēr, kas ir netaisnīgs, ir vērtējams jautājums. Ja gala vārds ir tiesām, taisnīgs ir tiesas nolēmums, savukārt ja galavārds ir parlamentam, tad taisnīgs ir likums.

Kā arguments, lai nepiešķirtu tiesām tiesības vērtēt likumu tiesiskumu, tiek minēts tas, ka likumi tikai retos un īpašos gadījumos esot acīmredzami netaisnīgi, attiecīgi parasti tas, vai likums pārkāpj pamattiesības, ir debatējams jautājums. Demokrātijas jēga un būtība pieprasa, lai lietās, par kurām var debatēt, prevalētu vairākuma, nevis neievēlētās elites viedoklis. Neesot nekādu reālu pierādījumu, ka pamattiesību aizsardzība būtu efektīvāka, ja tā atrastos tiesās, nevis parlamenta kontrolē. Attiecīgi Apvienotajā Karalistē pastāv uzskats, ka parlaments spēj labāk sargāt personas tiesības nekā tiesas.²⁹¹ Tomēr pat ne visās anglosakšu tiesību saimes valstīs tiek atzīta Apvienotajā Karalistē valdošā pieeja, ka likumu tiesiskuma kontrole nav nododama tiesām. Piemēram, Jaunzēlandē tāpat kā Apvienotajā Karalistē tiesām nav tiesību atcelt likumus, un tas ir parlamenta suverenitātes dēļ. Attiecīgi parlaments ir tiesīgs pieņemt tādus likumus, kādus vēlas, un neviens to nevar ierobežot. Vienlaikus Jaunzēlandē ir sākusies diskusija, kā nodrošināt likumu kontroli, nenonākot konfrontācijā ar parlamentu. Tiek mēģināts izmantot tādu likumu interpretāciju, kad parlaments nav vēlējis pieņemt likumu, kas pārkāpj pamattiesības, ja vien parlaments to nav tieši norādījis. Tādējādi pamattiesībām pretējas likuma normas tiesas varētu nepieņemt

²⁸⁸ Plašāk sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 76–77. Sk. arī: Papworth N. *Constitutional and Administrative Law*. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 81–85; Carroll A. *Constitutional and Administrative Law*. Fourth edition. Ashford Colour Press Ltd, Gosport, 2007, p. 106–108

²⁸⁹ Sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 77–78

²⁹⁰ Sk.: Allan S.R.T. *Constitutional Justice. A Liberal Theory of The Rule of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 231

²⁹¹ Sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty. History and Philosophy*. Oxford: Clarendon Press, 1999, p. 269; Barak A. *Proportionality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 474; Moller K. *The Global Model of Constitutional Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 103

lietas izskatīšanā.²⁹² Lai arī šādas tiesu tiesības šobrīd tiek raksturotas kā neparastas²⁹³, tas varētu attīstīt diskusiju par parlamenta suverenitāti.

Anglosakšu tiesību saimes valstīs līdzās Apvienotās Karalistes modelim, ar kuru pamattiesību aizsardzība lielā mērā gulstas uz parlamentu, tādējādi stiprinot parlamenta suverenitāti, pastāv arī cits modelis, ko nosacīti var dēvēt arī par Amerikas Savienoto Valstu modeli. Šajā modelī pamattiesību aizsardzība primāri ir tiesu uzdevums. Amerikas Savienotajās Valstīs atšķirībā no Apvienotās Karalistes trīs valsts varas, tas ir, likumdošanas vara, izpildvara un tiesu vara, ir vairāk līdzīgas, un nepastāv tik izteiktis likumdošanas varas pārkāpums.²⁹⁴ Tas atspoguļojas arī tajā, ka Amerikas Savienotajās Valstīs pēc Augstākās tiesas 1803. gada sprieduma lietā Mārberijs pret Medisonu (*Marbury v. Madison*) ir vispārpieņemts, ka likumiem ir jābūt konstitucionāliem, un citādus likumus tiesas atsakās piemērot konkrētās lietas izskatīšanā.²⁹⁵ Likumdošanas varas ierobežošanu ar Amerikas Savienoto Valstu Tiesību bilu (*United States Bill of Rights*) dēvē par tiesiskas valsts principa augstāko punktu.²⁹⁶ Tiesiskas valsts princips ir tas, kas tiesām piešķir tiesības neņemt vērā likumus, kuri pārkāpj pamattiesības.

Kanādā tāpat kā Amerikas Savienotajās Valstīs tiesas var nepiemērot lietas izskatīšanā tādas tiesību normas, kuras, tiesas ieskatā, ir prettiesiskas. Tātad Kanādā nepastāv parlamenta suverenitāte vismaz tās klasiskajā izpratnē, kad likumdošanas vara nav juridiski ierobežojama. Vienlaikus Kanādas Pamattiesību Hartā (*Canadian Charter of Rights*) ir ietverta tiesību norma, kura ļauj likumā tieši atrunāt, ka tas darbojas, neņemot vērā noteiktas Kanādas Pamattiesību Hartā garantētās pamattiesības. Šī tiesību norma tiek uzskatīta par kompromisu starp parlamenta suverenitāti un pamattiesību aizsardzību. Kanādas piemērs balstīts uz ideju, ka ir iespējama pamattiesību aizsardzība pret likumu, un tas, ka demokrātiski ievēlētam parlamentam var piederēt galavārds par to, kāds būs likums, šādi panākot līdzsvaru.²⁹⁷ No vienas puses, šādu iespēju var kritizēt, sakot, ka tā ir pretrunā ar Kanādas Pamattiesību Hartas mērķi, proti, pasargāties no tā, ka likums varētu neievērot pamattiesības. No otras puses, to var atbalstīt, sakot, ka tas ir veids, kā parlaments var nepiekrīst tam, kā tiesas ir interpretējušas Kanādas Pamattiesību Hartu. Tas ļauj uzsākt dialogu starp parlamentu un tiesām, galavārdu atstājot parlamentam. Turklāt pats parlaments ir ierobežots šādas atrunas izteikšanā – tā ir nosakāma ar likumu, to nevar izteikt attiecībā uz visām Kanādas Pamattiesību Hartas pamattiesībām un tā nevar būt ilgāka par pieciem gadiem.

Tāpat kā Kanādā arī Izraēlas parlaments drīkst noteikt, ka likums noteiktu laiku ir spēkā neatkarīgi

²⁹² Sk.: Muth D. Basic Conceptions of the Legal System: A Critical Comparison between New Zealand and Germany. *Canterbury Law Review*, Volume 10, 2004, p. 163, 178–179

²⁹³ Burrows J. F. *Statute Law in New Zealand*, 3rd edition. Wellington: LexisNexis, 2003, p. 321

²⁹⁴ Sk.: Reyes R. Legislative Sovereignty, Executive Power, and Judicial Review: Comparative Insights from Brexit. *Michigan Law Review Online*, Volume 115, 2017, p. 912

²⁹⁵ Par to sk.: Mark A. Graber. Howard Gilman. *The Complete American Constitutionalism*. Volume one. Introduction and the Colonial Era. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 390

²⁹⁶ Sk.: Goldsworthy J. *Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 60, 80

²⁹⁷ Perry M. *Toward a Theory of Human Rights. Religion, Law, Courts*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 101

no tā, vai tas pārkāpj pamattiesības. Šāda iespēja, lai arī Izraēlā nav rakstītās konstitūcijas, tika aizgūta no Kanādas konstitūcijas, un tiek uzskatīts, ka šāds parlamenta lēmums nevis atņem personai tiesības, bet atņem šīm tiesībām konstitucionālu raksturu.²⁹⁸ Tiesību uz nodarbošanos gadījumā šādu ierobežojumu var piemērot pat uz četriem gadiem.²⁹⁹ Šādu modeli uzskata par tādu, kas salāgo ideju par parlamenta pārākumu Apvienotajā Karalistē un ideju par tiesu pārākumu Amerikas Savienotajās Valstīs.³⁰⁰

Tātad pastāv gan dažādas tiesiskas valsts izpratnes, gan arī dažādas izpratnes par parlamenta suverenitātes principa saderību ar tiesiskas valsts principu. Vienā gadījumā parlamentam tiek piešķirta lielāka rīcības brīvība (šaurās tiesiskas valsts principa izpratnes gadījumā) lemt par likumu pieņemšanu, bet otrā gadījumā – mazāka rīcības brīvība (plašās tiesiskas valsts principa izpratnes gadījumā). Tomēr abos šajos gadījumos tiek atzīts, ka parlamentam nav absolūtas rīcības brīvības, un likumu pieņemšanā ir ievērojami zināmi principi. Lielākā atšķirība ir tajā, vai tiesiskā valstī bez vēlētajiem var pastāvēt kāda institūcija, kas izvērtē, kā parlaments ievēro šos principus likumu pieņemšanā. Valstīs, kurās pastāv izteikta likumdošanas varas atzara dominance pār citiem varas atzariem, šis jautājums tiek atbildēts noraidoši, piemēram, kā tas ir Apvienotajā Karalistē un Nīderlandē. Turpretim ja likumdošanas varas atzara dominance ir mazāka, šāda institūcija tiek pieļauta, piemēram, kā tas ir Latvijā un Vācijā.

Izvēle ir starp parlamenta suverenitāti un tiesas tiesībām vērtēt likumu tiesiskumu. Valstīs, kurās atzīst parlamenta suverenitātes principu, galavārds pieder parlamentam, bet tur, kur šis princips netiek atzīts, galavārds pieder tiesām. Tad tiek runāts par tiesnešu valsti³⁰¹ vai tiesnešu virsvadības principu.³⁰² Lai nodrošinātu tiesiskas valsts principa ievērošanu pār likumiem, pastāv trīs pamatmodeļi. Pirmais ir nodot tiesības vērtēt likumus tiesu kompetencē, piemēram, vai likums samērīgi ierobežo pamattiesības. Otrais ir likumu pieņemšanas procedūru pilnveidošana, īpaši līdzsvara un atsvara sistēmas izveidošana pašā parlamentā. Trešais ir pirmo divu modeļu apvienojums, tas ir, nodot tiesības vērtēt likumus tiesu kompetencē, vienlaikus pilnveidojot parlamenta procedūras likuma pieņemšanai. Par pamatojumu likumu nepakļaušanai tiesas kontrolei tiek minēts demokrātijas princips, savukārt par pamatojumu likumu pakļaušanai tiesas kontrolei – tiesiskas valsts princips un nepieciešamība aizsargāt pamattiesības. Tādēļ atklāts paliek jautājums par to, kā demokrātiskā tiesiskā valstī salāgot parlamenta no demokrātijas principa izrietošas tiesības noregulēt kādu jautājumu ar likumu un tiesiskas valsts principu.

²⁹⁸ Sk. arī. Kahana T. Majestic Constitutionalism? The notwithstanding mechanism in Israel. Book: Israeli Constitutional Law in the Making. Oxford: Hart Publishing, 2013, p. 73–81, 85

²⁹⁹ Sk.: Israeli Basic Law: Freedom of Occupation (1994), Paragraph 8. Pieejams: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic4_eng.htm [aplūkots: 02.01.2019.]

³⁰⁰ Ibid, p. 90

³⁰¹ Sk.: Bāra-Grigore E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Satversmes 1. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 187. lpp.

³⁰² Sk.: Hiebert J. Constitutional experimentation: rethinking how a bill of rights functions. Book: Comparative Constitutional Law. Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2011, p. 298–299

2.2. Parlamenta suverenitāte demokrātiskā tiesiskā valstī

Parlamenta suverenitātes ideja ir līdzīga savulaik pastāvošajam principam, ka karalis nevar rīkoties nepareizi (*the King can do no wrong*). Attīstoties nacionālai valstij, karaļa personīgā privilēģija kļuva par valsts privilēģiju, kuru Apvienotajā Karalistē dēvēja par kroņa imunitāti (*Crown immunity*).³⁰³ Mūsdienās pēc tam, kad Apvienotās Karalistes parlaments 1947. gadā pieņēma Kroņa procesa likumu (*Crown Proceedings Act*), Apvienotā Karaliste uzņēmas atbildību par valsts varas pārstāvju rīcību, un tas attiecas arī uz tādu rīcību, ar ko pārkāpj likumu, ciktāl likums ir saistošs gan valstij, gan personai.³⁰⁴ Tātad atšķirībā no kādreiz pastāvošā principa “karalis nevar rīkoties nepareizi” un kroņa imunitātes principa, kurš paredzēja, ka attiecīgi karalis un karaļvalsts nevar rīkoties prettiesiski, parlamenta suverenitāte paredz tikai to, ka parlaments nevar rīkoties prettiesiski. Tātad Apvienotajā Karalistē pastāv tikai viena maza daļa no sākotnējās idejas par to, ka valsts nevar rīkoties prettiesiski.

Parlamenta suverenitātes piekritēji izvirza arī argumentu par parlamentu kā suverēnu, norādot, ka parlaments zaudētu suverēna statusu, ja tā darbība tiktu ierobežota.³⁰⁵ Šāds arguments ir saprotams, jo Apvienotajā Karalistē tiek izšķirta politiskā suverenitāte – tā piemīt tautai, kurai ir tiesības lemt par to, kā vēlas tikt pārvaldīta, un juridiskā suverenitāte, tas ir, dot saistošas komandas likumu formā, ko var darīt tikai Apvienotās Karalistes parlaments.³⁰⁶ Tomēr tas nevar tikt izmantots to valstu tiesību sistēmās, kur nepastāv dalījums politiskajā suverenitātē un juridiskajā suverenitātē, piemēram, Latvijas tiesību sistēmā.

Princips, ka karalis nevar rīkoties un domāt nepareizi, bija iesakņojies arī Amerikas Savienoto Valstu tiesību dogmatikā. Lai gan varētu šķist, ka Amerikas Savienoto Valstu vēsture neļautu tā laika Apvienotajā Karalistē pastāvošo ideju attiecināt uz Amerikas Savienotajām Valstīm kā republiku, tā kļuva par neatņemamu Amerikas Savienoto Valstu tiesību dogmatikas sastāvdaļu. Laika gaitā tomēr tika atzīts, ka nav pamata izmantot analogiju ar Apvienotajā Karalistē pastāvošo paradigmu, ka karalis nevar rīkoties nepareizi. Tā esot nedemokrātiska paradigma, turklāt Amerikas Savienotajās Valstīs nav karaļa.³⁰⁷ Vienu gadu pirms Apvienotajā Karalistē tika pieņemts likums, ar kuru valsts uzņēmas atbildību par savu pārstāvju rīcību, 1946. gadā tika pieņemts Federācijas deliktu likums (*Federal Tort Claims Act*), kas tika uzskatīts par plašu soli atbildīgas izpildvaras nodrošināšanā.³⁰⁸ Tiek uzskatīts, ka Apvienotajā Karalistē pastāvošais princips nav savienojams ar principu par konstitūcijas virsvadību un tam nav vietas Amerikas Savienoto

³⁰³ Plašāk sk.: Pugh W. George. Historical Approach to the Doctrine of Sovereign Immunity. Louisiana Law Review, Volume 13, Number 3, 1953, p. 478–479

³⁰⁴ Crown Proceedings Act, 1948, Section 2. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/10-11/44/section/2> [aplūkots: 19.08.2018.]

³⁰⁵ Plašāk sk.: Bogdanor V. The Modern Defence of Parliamentary Sovereignty. Oxford Journal of Legal Studies, Volume 32, No. 1 (Spring 2012), p. 183

³⁰⁶ Sk.: Carroll A. Constitutional Law and Administrative Law. Sixth Edition. Ashford Colour Press Ltd., Gosport, 2011, p. 33–34

³⁰⁷ Plašāk sk.: Pugh W. George. Historical Approach to the Doctrine of Sovereign Immunity. Louisiana Law Review, Volume 13, Number 3, 1953, p. 480–485. Sk. arī: Chemerinsky E. Against Sovereign Immunity. Stanford Law Review, Volume 53, No. 5, 2001, p. 1201–1202

³⁰⁸ Sk.: Pugh W. George. Historical Approach to the Doctrine of Sovereign Immunity. Louisiana Law Review, Volume 13, Number 3, 1953, p. 476

Valstu tiesību sistēmā. Valsts pārstāvji Amerikas Savienotajās Valstīs var rīkoties nepareizi.³⁰⁹ Tiesas var atzīt parlamenta pieņemtu likumu par prettiesisku. Tātad Amerikas Savienotajās Valstīs princips, ka karalis nevar rīkoties nepareizi, laika gaitā neatstājās par principu, ka likumdevējs nevar rīkoties nepareizi.

Tiesību virsvadība un pamattiesības mūsdienās ir viena no lielākajām vērtībām. Pamattiesības ir ietvertas lielākajā daļā rakstīto konstitūciju, tomēr, ja tās nav ietvertas, tad konstitūcija tiek uzskatīta par nepilnīgu jeb “rumpja konstitūciju”.³¹⁰ Lai nodrošinātu tiesību virsvadību un no tās izrietošo rakstīto tiesību virsvadību, konstitūcija saista arī parlamentu, un parlaments nav subjekts “ārpus tiesībām”. Tas nozīmē, ka mūsdienās tiesiskas valsts princips ierobežo parlamenta darbību, un iemesls tam ir vienkāršs. Valsti izveidojis nevis dievs, karalis vai kāds cits, bet gan pati tauta. Tauta ir izveidojusi savu valsti, lai pārvaldītu sevi, un tas ietver arī kopējo un individuālo interešu aizsargāšanu, atsakoties no pilnīgas brīvības, jo pilnīgā brīvībā tiesības var aizsargāt tikai gudrākais un stiprākais. Lai valsts varētu taisnīgi aizsargāt individuālās un kopējās intereses, ir jāatzīst tiesību un likumu virsvadība. Atzīstot tiesību un likumu virsvadību, rodas nepieciešamība pēc institūcijas, kas to varētu kontrolēt.

Konstitucionāla valsts ir gan tiesiska valsts, gan demokrātiska valsts. Demokrātijas īstenošanai ir jāatbilst konstitūcijai. Tas attiecas arī uz likumiem, un to vislabāk apliecina valstis ar rakstīto konstitūciju, kur ir vispārpieņemts tas, ka parlamenta darbību ierobežo konstitūcija, tātad parlaments nav suverēns. Eiropas Savienībā parlamenta suverenitāte tiek ierobežota arī ar Eiropas Savienības dalībvalsts tiesu pienākumu nepiemērot likumus, kuri nonāk pretrunā ar Eiropas Savienības tiesību normām.³¹¹ Pat Apvienotajā Karalistē, kurā parlamenta suverenitātes dēļ tiesām nav tiesību nepiemērot vai atcelt likumus, kuri pārkāpj pamattiesības, Lordu palāta ir atteikusies piemērot likuma normas, kuras ir pretrunā ar Eiropas Savienības tiesību normām.³¹² Tāpat parlamenta suverenitāti ierobežo arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa un Cilvēktiesību konvencija. Ikvienam likumam ir jāatbilst Cilvēktiesību konvencijā garantētajām pamattiesībām, un, ja likums tām neatbilst, Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatēs Cilvēktiesību konvencijas pārkāpumu.³¹³ Tas savukārt uzliek valstij par juridisku pienākumu novērst konstatēto pārkāpumu, attiecīgi grozot vai atceļot likumu tā, lai tas atbilstu Cilvēktiesību konvencijai.

Tātad mūsdienās tas, ka parlamenta suverenitāte nav absolūta un tā ir ierobežota, izriet ne vien no valstu starptautiskajām saistībām, kas Eiropas valstīm ir, piemēram, dalība Eiropas Savienībā un Eiropas

³⁰⁹ Sk.: Chemerinsky E. Against Sovereign Immunity. Stanford Law Review, Volume 53, No. 5, 2001, p. 1201

³¹⁰ Sk. Akmentiņš R. Latvijas Satversmes reforma. Jurists, 1934. maijs, Nr. 5 (57), 132.–134. lpp.

³¹¹ Sk. Eiropas Savienības tiesas 1978. gada 9. marta sprieduma lietā Nr. 106/77 Simmenthal rezolutīvo daļu. Sk. arī: Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I. CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 477–482

³¹² Sk.: Goldsworthy J. Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 287. Par Eiropas Savienības tiesību pārkāpumu Apvienotajā Karalistē plašāk sk.: Papworth N. Constitutional and Administrative Law. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 85–89

³¹³ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2013. gada 7. novembra sprieduma lietā Nr. 29381/09 Vallianatos and Others v. Greece 92. punktu, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 21. jūlija sprieduma lietā Nr. 63849/09 Kulinski and Sabev v. Bulgārija 42. punktu, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 23. februāra sprieduma lietā Nr. 43395/09 De Tommaso v. Italy 110.–126. punktu

Padomē, atzīstot Eiropas Cilvēktiesību tiesas jurisdikciju, bet arī no parlamenta pakļautības konstitūcijai. No vienas puses, ja par likuma normu augstāka juridiskā spēka tiesību normā ir garantētas personas tiesības, tad gadījumos, kad likums aizskar šīs tiesības, personas rīcībā ir jābūt nodrošinātam efektīvam tiesību aizsardzības līdzeklim. Var uzskatīt, ka tas nepieciešams vispirms tādēļ, lai šīs tiesības tiktu aizsargātas un nodrošinātas. Citādi tās nav tiesības, bet gan priekšraksti, kurus likumdevējs var ievērot vai neievērot, attiecīgi tas atkarīgs no paša likumdevēja. Nenodrošinot tiesību aizsardzības līdzekli pret likumiem, šādos gadījumos tiek arī faktiski atceltas augstāka juridiskā spēka tiesību normas. Vienlaikus, attīstoties demokrātijai, uzlabojas likumu pieņemšanas kultūra un izpratne par pamattiesībām. Ja parlamentu veido nevis viens cilvēks, bet, piemēram, simts cilvēku, ir maz ticams, ka simts cilvēki izrādīsies tik nesaprātīgi, ka pieņems tādus likumus, kuri acīmredzami nonāk pretrunā ar pamattiesībām.

Tomēr atšķirībā no Amerikas Savienotajām Valstīm, kur Augstākā tiesa ierobežoja parlamenta suverenitāti, piešķirot tiesām tiesības nepiemērot konstitūcijai neatbilstošas Amerikas Savienoto Valstu parlamenta (Kongresa) pieņemtas likuma normas, Eiropā vairāk bija izplatīts tas, ka parlamentam nevis tika ierobežotas tā tiesības, bet parlaments pats ar likumu izveidoja konstitucionālās kontroles institūciju, kas parasti bija konstitucionālā tiesa. Tas nozīmē, ka, ja reiz parlaments pats pieņēma likumu, ar kuru izveidoja konstitucionālo tiesu, parlaments varēju arī atcelt šādu likumu. Tāpat parlaments, ja nepieciešams, tautai to apstiprinot, var izstāties no Eiropas Savienības, lai tiesas vairs nevarētu vērtēt likumu atbilstību Eiropas Savienības tiesību normām, atsakoties piemērot vai atceļot Eiropas Savienības tiesībām pretējas likumu normas, un Apvienotās Karalistes gadījums apliecina iespējamību izstāties no Eiropas Savienības. Parlaments var arī denonsēt Cilvēktiesību konvenciju, lai Eiropas Cilvēktiesību tiesai vairs nebūtu tiesību atzīt Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību pārkāpumu gadījumos, kad pamattiesību aizskārums faktiski izriet no likuma.³¹⁴ Tāpat parlaments var pieņemt konstitūciju, nosakot, ka ir aizliegts pārbaudīt likuma atbilstību konstitūcijai, kā tas šobrīd, piemēram, ir Nīderlandē. Tātad jautājums, uz kuru atbilde aizvien nav viennozīmīgi skaidra, ir šāds: vai valsts pienākumu nodrošināt tiesību aizsardzības līdzekli pret tiesību aizskārumiem, kuri izriet no likuma, pieprasa tiesiskas valsts princips, vai arī tas vienkārši ir atkarīgs no parlamenta gribas.

Jaunzēlandē un Vācijā tiek atzīta varas dalīšana un tiesiskas valsts princips. Attiecīgi likumam jāregulē sabiedrība un sabiedrībai ir jābūt brīvai no patvaļīgas valsts varas izmantošanas. Tomēr Jaunzēlandes varas dalīšanas modelī parlamentam ir centrālā vieta. Jaunzēlandē viens no tiesiskās sistēmas pamatprincipiem ir parlamenta suverenitātes princips, bet Vācijā – tiesību virsvadības princips.³¹⁵ Šie abi

³¹⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesa vērtē, vai valsts ir pārkāpusi Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā garantētās pamattiesības, tomēr faktiski tiesību aizskārums var izrietēt arī no likuma vai likuma normas

³¹⁵ Sk.: Muth D. Basic Conceptions of the Legal System: A Critical Comparison between New Zealand and Germany. *Canterbury Law Review*, Volume 10, 2004, p. 169–180. Saskaņā ar Vācijas Konstitūcijas 20. panta trešo daļu likumdevējs ir ierobežots ar Vācijas konstitucionālo kārtību. Vācijas Konstitūcija ir pieejama: www.codices.coe.int [aplūkots: 20.12.2018.]. Sk. arī: Currie P. D. *The Constitution of the Federal Republic of Germany*. The University of Chicago Press, Chicago, 1994, p. 116

principi arī izskaidro atšķirīgās attiecības, kas pastāv šajās valstīs starp parlamentu un tiesām. Jaunzēlandē līdzīgi kā Apvienotajā Karalistē liela loma tiek piešķirta parlamenta suverenitātei, bet Vācijā pastāv uzskats, ka arī likumdošanas vara ir juridiski ierobežota, tostarp ar konstitūcijā (*Grundgesetz*) garantētajām pamattiesībām, un Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa pārbauda, vai likumi atbilst pamattiesībām.³¹⁶ Turklāt Vācijā valdošais uzskats ir tāds, ka tiesību virsvadība nedarbotos, ja likumu ievērošanu nevarētu nodrošināt piespiedu kārtā, un tam par iemeslu ir arī fakts, ka Vācijā ikviena valsts rīcība ir pakļauta tiesas kontrolei.³¹⁷ Likumdevēja saistīšana ar konstitucionālo kārtību Vācijā tiek uzskatīta par vienu no tiesiskas valsts principa svarīgākajām sastāvdaļām, bez kura tiesiska valsts nepastāvētu.³¹⁸ Tātad būtībā atbilde uz jautājumu ir atkarīga no tā, kuram principam tiesību sistēmā tiek piešķirta lielāka nozīme, proti, tiesību virsvadības principam vai parlamenta suverenitātes principam.

Parlaments ir viens no valsts orgāniem, un demokrātiskā tiesiskā valstī parlamenta likums nav vienīgais tiesību avots. Likumu pieņemšanā ir jāievēro konstitūcija un vispārējie tiesību principi. To pieprasa sirdsapziņa un saprāts, un tas pamatojams, pirmkārt, ar dabisko tiesību doktrīnu. Atbilstoši dabisko tiesību doktrīnai dabiskās tiesības prevalē pār pozitīvajām tiesībām un nosaka to saturu; pastāv dabiskas un neatņemamas cilvēka tiesības, kas pastāv neatkarīgi no valsts varas un tās pieņemtajām pozitīvajām tiesībām. Otrkārt, tas ir izskaidrojams ar sabiedriskā līguma kā valsts izveidošanas teoriju. Dabiskajā stāvoklī cilvēkiem ir dabiskā brīvība un neierobežotas tiesības uz visu, kas vien viņus iekārdina un ko viņi spēj dabūt, bet, izveidojot valsti, cilvēks pāriet no dabiskā stāvokļa uz pilsonisko stāvokli un iegūst valsts aizsardzību.³¹⁹

Vācu jurists Roberts Aleksi (*Robert Alexy*) norādījis, ka “demokrātijas princips konfliktē ar konstitucionālajām tiesībām, taču konstitucionālās tiesības ir tik svarīgas, ka to aizsardzību nevar uzticēt vienīgi parlamenta vairākumam”.³²⁰ Var piekrist tam, ka demokrātijas princips ļauj parlamentam pieņemt likumus ar tādu saturu, kādu parlaments vēlas. Tomēr, lai secinātu, ka demokrātijas princips konfliktē ar tiesībām, ir jāsecina, ka demokrātijas princips pieprasa absolūtu likumdevēja varu. Demokrātijas viena no vērtībām ir arī pamattiesības, un ar absolūtu likumdevēja varu tās ir neiespējami aizsargāt, jo pastāvēs aksioma, ka viss, ko likumdevējs ir pieņēmis, nevis pārkāpj, bet aizsargā pamattiesības. Tādēļ var teikt, ka demokrātija nav iedomājama bez tiesību virsvadības, bet tiesību virsvadība – bez demokrātijas. Demokrātija un tiesību virsvadība nav iedomājama viena bez otras, un demokrātiskā tiesiskā valstī parlamenta suverenitāte likumdošanas kontekstā būtu saprotama kā parlamenta tiesības pieņemt likumus

³¹⁶ Sk.: Muth D. Basic Conceptions of the Legal System: A Critical Comparison between New Zealand and Germany. *Canterbury Law Review*, Volume 10, 2004, p. 156, 157, 177

³¹⁷ *Ibid*, p. 171

³¹⁸ Sk.: Bāra-Grigore E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Satversmes 1. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 187. lpp.

³¹⁹ Ruso Ž. Ž. Par Sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principu. Rīga: Zvaigzne ABC, 2013, 21.–29. lpp.

³²⁰ Sk.: Alexy R. *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 297

savas rīcības brīvības robežās. Parlamentam ir rīcības brīvība, taču tā ir ierobežota, tostarp arī ar personas pamattiesībām. Atzīstot, ka parlaments savā darbībā ir ierobežots, no vienas puses, tiek atzīts, ka nepastāv parlamenta suverenitāte likumdošanas kontekstā, jo parlamenta suverenitāte nepieļauj parlamenta ierobežošanu “no ārpuses”. No otras puses, tiek atzīta arī tiesību virsvadība, pamattiesību saistošais raksturs un valstīs ar rakstīto konstitūciju – arī konstitūcijas virsvadība. Tāda izpratne, kad parlamentam nav saistošas konstitūcijā garantētās pamattiesības, nav savietojama ar konstitūcijas pārākuma principu, tiesību virsvadības principu un ideju par pamattiesību saistošo raksturu.

Modelis, kad nepastāv kontrole pār likumiem, ir riskants. Pat teorētiska iespējamība, ka parlaments ir tiesīgs pieņemt likumu, kas absolūti nonāk pretrunā ar pamattiesībām vai citām sabiedrības vērtībām, tomēr ir iespējamība. Lai arī šāds modelis ir saprotams tajās valstīs, kurās nav valdījuši tādi totalitāri režīmi kā Vācijā un Padomju Savienībā, valstij ir pēc iespējas jānovērš tas, ka šāda iespējamība varētu pārvērsties realitātē. Parlamenta pieņemtu likumu pakļaušana tiesas kontrolei sekmē arī varas dalīšanas principa mērķi – saglabāt personas brīvības garantijas, nepieļaujot demokrātiskas tiesiskas valsts modeļa aizstāšanu ar autoritāru režīmu vai vienas personas patvaldību.³²¹

Atzīstot, ka demokrātiskā tiesiskā valstī parlamenta suverenitāte likumdošanas kontekstā nenozīmē absolūtu parlamenta varu likumu pieņemšanā un parlamenta rīcības brīvību likumdošanas jomā ierobežo tiesības, parlamenta suverenitāte nevar kalpot par argumentu, lai nenodrošinātu efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tādiem tiesību aizskārumiem, kuri izriet no likuma. Vienlaikus tas, vai tiesiskas valsts princips pieprasa nodrošināt tiesību aizsardzības līdzekli pret tādiem tiesību aizskārumiem, kuri izriet no likuma, ir atkarīgs no valstī pastāvošās izpratnes par tiesiskas valsts principu. Ja valstī pastāv tāda tiesiskas valsts izpratne, kad prioritāte piešķirta tiesību virsvadības principam, tiek uzskatīts, ka šāds tiesību aizsardzības līdzeklis ir jānodrošina, piemēram, tas ir Vācijā, Amerikas Savienotajās Valstīs un Latvijā. Tādā gadījumā galavārds par likuma normu tiesiskumu pieder tiesām. Savukārt ja valstī pastāv tāda tiesiskas valsts izpratne, kur prioritāte tiek piešķirta parlamenta suverenitātes principam, kas vairāk ir raksturīgs Apvienotajai Karalistei un Jaunzēlandei, tiek uzskatīts, ka pats likumdevējs var efektīvi nodrošināt personas tiesību aizsardzību likumu gadījumā. Attiecīgi nevis tiesa, bet gan likumdevējs izlemj to, vai likuma norma ir prettiesiska un vai nav nepieciešams izveidot tiesību aizsardzības līdzekli, kas varētu nostāties pret likumdevēju, atceļot vai nepiemērojot likuma normas. Starp abiem šiem modeļiem pastāv arī trešais modelis, kāds ir, piemēram, Kanādā un Izraēlā, kur likumdevējs var pieņemt likumus, nosakot, ka tie ierobežotu laikposmu būs spēkā neatkarīgi no tā, vai, tiesas ieskatā, šis likums nonāk pretrunā ar konstitūcijā garantētajām pamattiesībām. Tas balstās uz ideju, ka ir iespējama pamattiesību aizsardzība pret likumu un demokrātiski ievēlētam parlamentam vismaz ierobežotu laikposmu var piederēt galavārds, kāds būs likuma saturs.

³²¹ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 20. decembra sprieduma lietā Nr. 2006-12-01 6. punktu

Mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts modelim vajadzētu būt tādām, kurā netiek atzīta absolūta likumdošanas varas brīvība, jo tā nonāk pretrunā ar tiesību virsvadību kā vienu no centrālajiem tiesiskas valsts elementiem, kā arī neveicina valsts varas dalīšanu, kuras viens no mērķiem ir nepieļaut varas uzurpāciju un aizsargāt personas pamattiesības. Vienlaikus tas nenozīmē, ka likumdevējs nevar saglabāt savu virsvadību starp valsts varas atzariem. Likumdevējs pieņem likumus, kuriem jāpakļaujas ikvienam, arī tiesai, un līdz ar to bez zināmas parlamenta rīcības brīvības likumu pieņemšanā nav iedomājama demokrātiska tiesiska valsts, ja likumus pieņem parlaments. Turklāt jāņem vērā, ka parlamenta virsvadība nav gluži tas pats, kas parlamenta suverenitāte. Tie ir jēdzieni ar dažādu saturu. Parlamenta virsvadība var būt stingra, un tādā gadījumā tiesneši ir parlamenta aģenti, kuri seko parlamenta pavēlēm, neraugoties uz saviem uzskatiem par sabiedrisko kārtību. Šādā gadījumā tiesneši ir “likumu mutes” (*The judge is the mouth of the law*), un parlamenta virsvadība būtībā ir tas pats, kas parlamenta suverenitāte. Tomēr pastāv arī mērenā parlamenta virsvadības izpratne, kas nozīmē, ka tiesneši nevar pārkāpt likumu, tātad parlamenta virsvadību uzskata par ierobežojumu, nevis konkrētām norādēm, kā tiesām rīkoties.³²² Parlaments būs sniedzis norādes, kā likumu interpretēt, nevis piemērot konkrētās lietas izskatīšanā³²³, un tiesām jāņem vērā likuma teksta literārā izpratne un tā pieņemšanas apstākļi.³²⁴ Tādā gadījumā nevar runāt par parlamenta suverenitāti, jo tiesneši ir neatkarīgi. Jānorāda, ka gan Apvienotā Karaliste, gan Nīderlande ir demokrātiskas tiesiskas valstis tikai ar atšķirīgu izpratni par tiesisku valsti. Turklāt likumu tiesiskumu kontroles nodošana tiesām nemaz negarantē tiesiskas valsts esību. Tiesiska valsts ir ideāls, uz kuru būtu jātiecas ikvienai mūsdienu demokrātiskai sabiedrībai, un tas ir kas vairāk par tiesas nolēmumu, ar kuru atzīts, ka likuma norma neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai.

Demokrātijas princips ir savienojams ar tiesiskas valsts principu, un arī tiesām var nodot parlamenta pieņemtu likumu kontroli, ievērojot abus šos principus. Attiecīgi demokrātiskā tiesiskā valstī tiesas var veikt parlamenta pieņemtu likumu tiesiskuma kontroli, nevis lietderības kontroli, atzīstot parlamenta zināmu rīcības brīvību likuma pieņemšanā. Ja tiesas veic likumu lietderības kontroli vai arī iejaucas parlamenta rīcības brīvībā likumu pieņemšanā, tiek pārkāpts demokrātijas princips un varas dalīšanas princips. Tiesas kontroles robežas par parlamenta pieņemtu likumu visupirms nosaka demokrātijas princips, bet parlamenta rīcības brīvību likumu pieņemšanā – tiesiskas valsts princips. Ja valstī ir atļauta parlamenta pieņemtu likumu tiesiskuma kontrole, tad lielā mērā pašas tiesas ir arī tās, kuras nosaka to, kad parlamenta pieņemta likuma kontrole būs tiesiskuma jautājums, bet kad – lietderības jautājums. Vienlaikus parlamenta rīcības brīvību likumu pieņemšanā var ierobežot arī citi tiesību subjekti, pamatojoties gan uz politiskiem argumentiem, gan juridiskiem argumentiem, piemēram, to dara Valsts prezidents. Tāpat ar šādiem argumentiem parlaments pats var ierobežot savu rīcības brīvību likumu pieņemšanā.

³²² Sk.: Farber A. D. Statutory Interpretation and Legislative Supremacy. *Georgetown Law Journal*, Volume 78, 1989, p. 284292

³²³ *Ibid*, p. 288

³²⁴ *Ibid*, p. 317

Svarīgi norādīt, ka parlamenta suverenitātes sakarā ir nošķirami tie argumenti, kas tiek izmantoti par labu tam, lai nenodrošinātu tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārums, kas izriet no likuma normas, no tiem argumentiem, kas tiek izmantoti par labu tam, lai pēc tam, kad no likuma normas izrietošs tiesību aizskārums ir atzīts par nepamatotu, nenodrošinātu attiecīgai personai tiesības uz atlīdzinājumu naudā. Otrajā gadījumā nav runa par parlamenta suverenitātes principu, bet gan par citiem argumentiem, piemēram, parlamenta budžetāro prerogatīvu, kāpēc nav iespējams piešķirt atlīdzinājumu naudā par zaudējumiem vai nemantisko kaitējumu, kas izriet no likuma normas. Spilgts piemērs tam ir Vācija, kurā kā republikāniskā iekārtā netiek atzīts parlamenta suverenitātes princips, un personai ir iespēja vērsties konstitucionālajā tiesā, lai apstrīdētu likumus un likuma normas. Tomēr personai nav iespēju pieprasīt atlīdzinājumu naudā, ja tiesību aizskārums izriet no likuma vai likuma normas. Šis fenomens ir aplūkots promocijas darba turpinājumā, atsevišķā promocijas darba nodaļā.³²⁵

2.3. Cilvēktiesību konvencija un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem

Cilvēktiesību konvencija Latvijai ir juridiski saistoša. Ja no Cilvēktiesību konvencijas normām un to interpretācijas Eiropas Cilvēktiesību praksē izriet, ka noteiktas Cilvēktiesību konvencijā nostiprinātās cilvēktiesības aptver konkrēto situāciju, tad tā parasti ietilpst arī Satversmē nostiprināto attiecīgo pamattiesību tvērumā.³²⁶ Tātad, ja Cilvēktiesību konvencijas normas garantē personai tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, kad tiesību aizskārums izriet no likuma, šīs tiesības garantē arī Satversme. Vienlaikus, ja Cilvēktiesību konvencijā nostiprināto pamattiesību tvērumā šādas tiesības neietilpst, tas vēl nenozīmē, ka arī Satversme šādas tiesības negarantē. Satversme var paredzēt augstāku pamattiesību aizsardzības līmeni, jo Cilvēktiesību konvencija paredz tikai pamattiesību minimālo standartu.³²⁷

Cilvēktiesību konvencijas 13. pants garantē personai tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību aizskāruma gadījumā. Kā to ir atzinusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, šī norma pieprasa, lai ikvienam, kurš izvirza “strīdīgu” sūdzību par Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību pārkāpumu, būtu pieejams efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis nacionālā līmenī.³²⁸ No tā secināms, ka efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis ir jānodrošina vēl pirms tiek galīgi konstatēts Cilvēktiesību konvencijas pārkāpums – kad personas sūdzība par Cilvēktiesību konvencijas normu pārkāpumu ir “strīdīga”.³²⁹ Tas, vai sūdzība ir “strīdīga”, izvērtējams katrā lietā individuāli.³³⁰

Saprotams, ka Cilvēktiesību konvencija nenosaka konkrētu veidu, kādā valstij būtu jānodrošina

³²⁵ Par to plašāk sk. promocijas darba 6.1.2. nodaļu “Valsts atbildības jēdziena izpratne un attīstība”

³²⁶ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 10. februāra sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 29.2. punktu

³²⁷ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 53. pants nosaka: "Nekas šajā Konvencijā nav iztulkojams kā ierobežojums vai atkāpšanās no jebkurām cilvēktiesībām un pamatbrīvībām, kas ir atzītas saskaņā ar jebkuras Augstās Līgumslēdzējas Puses likumiem vai jebkuru citu līgumu."

³²⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 23. februāra spriedums lietā Nr. 43395/09 De Tommaso v. Italy, 180. punkts

³²⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1988. gada 27. aprīļa spriedums lietā Nr. 9659/82 9658/82 Boyle and Rice v. the United Kingdom, 52. punkts

³³⁰ Turpat, 55. punkts

efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību pārkāpuma gadījumā.³³¹ Tas ir valsts rīcības brīvības jautājums, jo Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību efektīvu aizsardzību var panākt ar ļoti dažādiem līdzekļiem, un būtu pat neiespējami noteikt konkrētu tiesību aizsardzības līdzekli, kas valstīm jānodrošina, ievērojot atšķirības, kas pastāv starp valstīm. Taču, lai arī valstij ir zināma rīcības brīvība, tiesību aizsardzības līdzeklim, lai to uzskatītu par efektīvu, ir jāvar izskatīt gan jautājumu par Cilvēktiesību konvencijas normu pārkāpumu, gan piešķirt atbilstīgu atlīdzinājumu naudā, konstatējot Cilvēktiesību konvencijas pārkāpumu.³³² Turklāt tam ir jābūt efektīvam ne vien teorijā, bet arī praksē, proti, tā darbību nevar nepamatoti kavēt valsts institūcijas.³³³

Tas, ka Cilvēktiesību konvencija noteic valsts pienākumu nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību aizskārums gadījumā, kad tiesību aizskārums izriet no izpildvaras darbībām, ir pašsaprotams. Tomēr vai Cilvēktiesību konvencija varētu uzlikt par pienākumu nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, kad tiesību aizskārums izriet no likuma normas? Uz šo jautājumu varētu visnotaļ viegli atbildēt, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas ilgstošo praksi, kurā atzīts, ka Cilvēktiesību konvencijas 13. pants negarantē personai tiesības apstrīdēt likumus, pamatojoties uz to, ka tie varētu būt pretrunā ar Cilvēktiesību konvencijas vai ekvivalentām nacionāla līmeņa normām.³³⁴ Pirmo reizi Eiropas Cilvēktiesību tiesa to atzina 1986. gada 21. februārī³³⁵, un šī atziņa vēl aizvien tiek izmantota Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē.³³⁶ Tomēr šajā sakarā, pirmkārt, būtiski saprast, kādi apstākļi pamudināja Eiropas Cilvēktiesību tiesu šādi nolemt. Otrkārt, saprast, ko tieši Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina – to, ka Cilvēktiesību konvencijas 13. pants vispār nav attiecināms uz pieteikumiem par tiesību aizsardzības līdzekļa neesību likuma normu gadījumā, vai arī to, ka Cilvēktiesību konvencija negarantē personai tiesības apstrīdēt likumus vai likuma normas, ņemot vērā, ka to apstrīdēšana ir tikai viens no veidiem, kā var nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārums, kas izriet no likuma normas.

Neilgi pirms Eiropas Cilvēktiesību tiesa 1986. gada 21. februārī bija atzinusi, ka Cilvēktiesību konvencijas 13. pants negarantē personai tiesības apstrīdēt, iespējams, Cilvēktiesību konvencijai neatbilstošus likumus vai likuma normas nacionālā līmenī, Eiropas Cilvēktiesību tiesa bija pieņēmusi vismaz trīs spriedumus, kuros konstatēts, ka Apvienotā Karaliste ir pārkāpusi Cilvēktiesību konvencijas 13. pantu, nenodrošinot efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tiesību normu. Vispirms Eiropas

³³¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 21. februāra spriedums lietā Nr. 8793/79 James and Others v. the United Kingdom, 84. punkts

³³² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 23. februāra spriedums lietā Nr. 43395/09 De Tommaso v. Italy, 179. punkts

³³³ Turpat

³³⁴ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1987. gada 26. marta sprieduma lietā Nr. 9248/81 Leander v. Sweden 77. punktu un Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 23. februāra spriedums lietā Nr. 43395/09 De Tommaso v. Italy, 180. punkts

³³⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 21. februāra spriedums lietā Nr. 8793/79 James and Others v. the United Kingdom, 85. punkts

³³⁶ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 23. februāra spriedumu lietā Nr. 43395/09 De Tommaso v. Italy, 180. punktu

Cilvēktiesību tiesa 1983. gada 25. martā konstatēja tiesību uz privāto dzīvi pārkāpumu sakarā ar pārmērīgu ieslodzītajam paredzētu korespondences kontroli. Iemesls korespondences pārmērīgai kontrolei bija nevis nepareiza tiesību normu piemērošana, bet gan valsts ministra pieņemtie cietuma noteikumi, kuri aizliedza ieslodzītajiem bez valsts ministra atļaujas sazināties ar cilvēkiem, kuri nav ieslodzītā radnieki vai draugi.³³⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesa tieši (*expressis verbis*) atzina, ka Apvienotā Karaliste nav nodrošinājusi tiesību aizsardzības līdzekli, kas varētu izvērtēt tiesību normas, kuras bija pretrunā ar tiesībām uz privāto dzīvi. Tādēļ esot konstatējams Cilvēktiesību konvencijas 13. panta pārkāpums.³³⁸ Gadu vēlāk, tas ir, 1984. gada 28. jūnijā, Eiropas Cilvēktiesību tiesa to pašu konstatēja attiecībā uz citu ieslodzīto, kas bija vērsies Eiropas Cilvēktiesību tiesā sakarā ar pārmērīgu viņam paredzēto korespondences kontroli.³³⁹ Visbeidzot 1985. gada 28. maijā Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka Apvienotā Karaliste nebija nodrošinājusi efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību aizskārums gadījumā, kad Apvienotās Karalistes parlamenta pieņemta likuma norma nonāca pretrunā ar Cilvēktiesību konvenciju.³⁴⁰ Attiecīgi šajā lietā Eiropas Cilvēktiesību tiesa to atzina nevis attiecībā uz valsts ministra pieņemtajām cietuma noteikumu normām, bet gan Apvienotās Karalistes parlamenta pieņemtajām Imigrācijas likuma normām, kuras diskriminējoši regulēja valstī likumīgi dzīvojošo personu laulāto iecelošanu valstī.³⁴¹ Kā aplūkots iepriekš, Apvienotajā Karalistē pastāvēja uzskats, ka nav nevienas institūcijas, kas varētu ierobežot parlamentu likumu pieņemšanā, un šāds uzskats pastāvēja arī brīdī, kad Eiropas Cilvēktiesību tiesa pieņēma attiecīgo spriedumu. Tomēr Eiropas Cilvēktiesību tiesa būtībā nepiekrīta šim uzskatam, tas ir, absolūtai parlamenta rīcības brīvībai likumu pieņemšanā, atzīstot, ka Apvienotajai Karalistei nacionālā līmenī ir jānodrošina kāda institūcija, kas varētu izvērtēt Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību aizskārums pamatotību arī tad, kad tiesību aizskārums izriet no likuma.

Lietā, kurā Eiropas Cilvēktiesību tiesas mainīja savu praksi attiecībā uz tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanu pret likumu, tika izskatīts jautājums par par īpašuma piespiedu atsavināšanu, secinot, ka būtībā ir izvērtējams tas, vai likums atbilst Cilvēktiesību konvencijai.³⁴² Šis likums piešķir ierīcībām tiesības iegādāties īrēto īpašumu likuma noteiktajā kārtībā, bet īpašniekam noteica pienākumu pārdot īrēto īpašumu tādā pašā kārtībā. Tiesa atzina, ka tiesības uz īpašumu ir ierobežotas samērīgi. Vienlaikus šajā lietā persona bija lūgusi Eiropas Cilvēktiesību tiesu izvērtēt arī iespējamo Cilvēktiesību konvencijas 13. panta pārkāpumu sakarā ar to, ka Apvienotajā Karalistē viņai nebija nodrošināta juridiska procedūra, kā izvērtēt Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību uz īpašumu ierobežojuma pamatotību. Lai to izvērtētu, viņai

³³⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1983. gada 25. marta sprieduma lietā Nr. 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75 *Silver and Others. v. the United Kingdom*, 29. un 99. punkts

³³⁸ Turpat, 119. punkts

³³⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 28. jūnija spriedums lietā Nr. 7819/77 7878/77 *Cambell and Fell v. the United Kingdom*, 108.–110. un 127.–128. punkts

³⁴⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1985. gada 28. maija spriedums lietā Nr. 9214/80 9473/81 9474/81 *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom*, 93. punkts

³⁴¹ Turpat, 74.–83. punkts

³⁴² Turpat, 36. punkts

vajadzēja vērsties Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Eiropas Cilvēktiesību konstatēja, ka Apvienotajā Karalistē Cilvēktiesību konvencija netiek uzskatīta par nacionālo tiesību sastāvdaļu (tiesību duālisms), un tajā patiešām nav nodrošināta nekāda juridiska procedūra, kā izvērtēt to, vai likums atbilst pamattiesībām. Tātad Apvienotajā Karalistē nav nekāda tiesību aizsardzības līdzekļa, kas varētu izvērtēt likumu atbilstību Cilvēktiesību konvencijai. Vienlaikus tiesa atzina, ka Cilvēktiesību konvencija nenoteic valsts pienākumu ieviest šādu tiesību aizsardzības līdzekli, attiecīgi paredzēt juridisku procedūru, kādā Cilvēktiesību konvencijas dalībvalsts pieņemti likumi varētu tikt apstrīdēti sakarā ar to, ka tie neatbilst Cilvēktiesību konvencijai vai ekvivalentām nacionāla līmeņa tiesību normām. Ja likums atbilst Cilvēktiesību konvencijai, esot pietiekami nodrošināt tādu tiesību aizsardzības līdzekli, kas var nodrošināt šāda likuma ievērošanu, un šāds tiesību aizsardzības līdzeklis Apvienotajā Karalistē bija nodrošināts.³⁴³

No tiesnešu atsevišķajām domām var netieši izsecināt, kādas ir bijušas diskusijas starp tiesnešiem, pieņemot spriedumu. Pirmkārt, var noprast, ka tika diskutēts par Cilvēktiesību konvencijas 13. panta vēsturisko mērķi, kas bija aizsargāt personu pret izpildvaras un tiesu varas darbībām, nevis parlamenta pieņemtajiem likumiem. Attiecīgi diskusijas notika par to, vai Cilvēktiesību konvencijas 13. panta iedarbību var paplašināt attiecībā uz parlamenta pieņemtajiem likumiem, ja tāds nebija šīs Cilvēktiesību normas sākotnējais mērķis. Otrkārt, var noprast, ka tika diskutēts arī par parlamenta suverenitātes principu un to, vai parlamenta pieņemtu likumu izvērtēšana būtu pretrunā ar to. Četri tiesneši norādīja, ka piekrīt Eiropas Cilvēktiesību tiesas secinājumam, ka Cilvēktiesību konvencijas 13. pants negarantē tiesību aizsardzības līdzekli, kas ļautu apstrīdēt likumus sakarā ar iespējamu neatbilstību Cilvēktiesību konvencijai, vienlaikus izsakot bažas, ka šis secinājums nav pietiekami argumentēts. Vienlaikus viņi apšaubīja, ka parlamenta pieņemtu likumu izvērtēšana būtu pretrunā ar parlamenta suverenitātes principu, jo starptautiskajās tiesībās valsts atbildība iestājas arī par likumdevēja pieņemtiem aktiem un vairākās valstīs ir konstitucionālā tiesa šādu aktu juridiskai izvērtēšanai.³⁴⁴ Savukārt trīs tiesneši izteica atsevišķās domas, uzskatot, ka Cilvēktiesību konvencijas pārkāpumu var izdarīt arī parlaments, pieņemot likumu. Tātad ne tikai ar tiesību aktu, kas piemēro likumu. Tādēļ nacionālā līmenī jābūt institūcijai, kurai ir piešķirta jurisdikcija izvērtēt šādus Cilvēktiesību konvencijas pārkāpumus.³⁴⁵

Tiesību doktrīnā ir izteikts viedoklis, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas secināto šajā lietā iespējams izskaidrot ar to, ka Cilvēktiesību konvencija nenoteic valsts pienākumu padarīt to par nacionālās tiesību sistēmas sastāvdaļu.³⁴⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesa esot ņēmusi vērā atšķirības, kas pastāv starp valstīm, jo

³⁴³ Turpat, 86.–87. punkts

³⁴⁴ Tiesneša Bindstedler-Robert, Golcuklu, Matscher un Spielmann atsevišķās domas pie Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 21. februāra spriedumu lietā Nr. 8793/79 James and Others v. the United Kingdom

³⁴⁵ Tiesneša Pinheiro Farinha un tiesneša Pettiti un Russo atsevišķās domas pie Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 21. februāra spriedumu lietā Nr. 8793/79 James and Others v. the United Kingdom

³⁴⁶ Sk.: Dutre G. Key case-law extracts. European Court of Human Rights. Council of Europe Publishing. Council of Europe, November 2003, Germany, p. 353; Nollkaemper A. National Courts and the International Rule of Law. Oxford University Press. 2011, Oxford, p. 82

īpaši Apvienotās Karalistes situāciju,³⁴⁷ kur starptautiskās tiesības netiek atzītas par nacionālās tiesību sistēmas sastāvdaļu, un tās var tikt īstenotas tikai tad, kad tās ar oficiālu valsts aktu ir ieviestas nacionālā līmenī (tiesību duālisms).³⁴⁸ Tādējādi nav iespējams atzīt to, ka Cilvēktiesību konvencija varētu pieprasīt, lai valsts nodrošinātu iespēju apstrīdēt likuma normas, kuras nonāk pretrunā ar Cilvēktiesību konvenciju. Vienlaikus Eiropas Cilvēktiesību tiesa varētu būt arī nevēlējusies aizskart valstu suverenitātes jautājumu, pieņemot likumus un tādējādi atzīstot, ka starptautiskās tiesības – Cilvēktiesību konvencija – neuzliek valstij par pienākumu nodrošināt tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārums, kas izriet no likuma, un tas ir valsts rīcības brīvības jautājums ieviest vai neieviest šādu tiesību aizsardzības līdzekli.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē līdz šim konsekventi ievēro 1986. gada 21. februāra spriedumā atzīto, ka Cilvēktiesību konvencijas 13. pants negarantē personai tiesības apstrīdēt, iespējams, Cilvēktiesību konvencijai neatbilstošus likumus nacionālā līmenī. Turklāt ne tikai lietās pret Apvienoto Karalisti³⁴⁹, bet arī citām valstīm, tostarp Lietuvu³⁵⁰, Poliju³⁵¹, Grieķiju³⁵², Ungāriju³⁵³, Itāliju³⁵⁴, Bulgāriju³⁵⁵, Krieviju³⁵⁶ un Šveici.³⁵⁷ Pēc 1986. gada 21. februāra sprieduma Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir noraidījusi visas sūdzības par efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa neesību, kad likums ir tas, kas pārkāpj Cilvēktiesību konvenciju – pat lietās, kurās likums konkrēti aizliedz to, kas ir pretrunā ar Cilvēktiesību konvenciju, piemēram, paredz aizliegumu izmantot savas aktīvās vēlēšanu tiesības, esot ieslodzījumā.³⁵⁸ Tāpat Cilvēktiesību konvencijas 13. pants nepieprasa valstij nodrošināt iespēju personai iesniegt pieteikumu konstitucionālajā tiesā pat tad, ja valstī ir izveidota konstitucionālā tiesa; tas negarantē tiesības iesniegt pieteikumu konstitucionālajā tiesā.³⁵⁹ Atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksei, ja likums ir atbilstošs Cilvēktiesību konvencijai, ir jāpastāv mehānismam, kas nodrošina tā piemērošanu saskaņā ar

³⁴⁷ Dutertre G. Key case-law extracts. European Court of Human Rights. Council of Europe Publishing. Council of Europe, November 2003, Germany, p. 353

³⁴⁸ Par duālisumu un starptautisko tiesību ieviešanu duālisma valstīs plašāk sk.: Nollkaemper A. National Courts and the International Rule of Law. Oxford University Press. 2011, Oxford, p. 78–79

³⁴⁹ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 8. jūlija sprieduma lietā Nr. 9006/80 9262/81 9263/81 9265/81 9266/81 9405/81 Lithgow and Others v. the United Kingdom 206.–208. punktu; 1991. gada 26. novembra sprieduma lietā Nr. 13166/87 Sunday Times v. the United Kingdom (No. 2) 61. punktu; 2003. gada 8. jūlija sprieduma lietā Nr. 36022/97 Hatton and Others v. the United Kingdom 116.–130. punktu

³⁵⁰ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2011. gada 6. janvāra sprieduma lietā Nr. 34932/04 Paksas v. Lithuania 114. punktu

³⁵¹ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 26. oktobra sprieduma lietā Nr. 30210/96 Kudla v. Poland 146.–160. punktu

³⁵² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2013. gada 7. novembra sprieduma lietā Nr. 29381/09 32684/09 Vallianatos and Others v. Greece 92. 94. punktu

³⁵³ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 8. aprīļa sprieduma lietā Nr. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 un 56581/12 Magyar Keresztyeny Mennonita Egyhaz and Others v. Hungary 124. punktu

³⁵⁴ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 23. februāra sprieduma lietā Nr. 43395/09 De Tommaso v. Italy 179.–185. punktu

³⁵⁵ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 16. decembra sprieduma lietā Nr. 39023/97 Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria 107. punktu; 2016. gada 21. jūlija sprieduma lietā Nr. 63849/09 Kulinski and Sabev v. Bulgaria 49.–51. punktu

³⁵⁶ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 16. janvāra sprieduma lietā Nr. 21885/07 Kushtova and Others v. Russia 58. punktu

³⁵⁷ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 12. septembra sprieduma lietā Nr. 10593/08 Nada v. Switzerland 208. punktu

³⁵⁸ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 21. jūlija sprieduma lietā Nr. 63849/09 Kulinski and Sabev v. Bulgaria 42. punktu

³⁵⁹ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 1. oktobra sprieduma lietā Nr. 33726/03 Tsonyo Tsonev v. Bulgaria, 35.–49. punktu

likumu un tātad arī Cilvēktiesību konvenciju.³⁶⁰ Savukārt ja likums nav atbilstošs Cilvēktiesību konvencijai, Eiropas Cilvēktiesību tiesas ieskatā, Cilvēktiesību konvencijas 13. pants neuzliek valstij pienākumu ieviest personai pieejamu mehānismu, kas varētu izvērtēt likuma atbilstību Cilvēktiesību konvencijai, un neatbilstības gadījumā – atcelt vai arī nepiemērot šo likumu. Tas gan nenozīmē, ka persona nevar vērsties Eiropas Cilvēktiesību tiesā tajos gadījumos, kad Cilvēktiesību konvencijas aizskārums izriet no likuma; šāda iespēja personai pastāv, un Eiropas Cilvēktiesību tiesa pat var konstatēt, ka valsts ir pārkāpusi Cilvēktiesību konvenciju. Tas nozīmē tikai to, ka valstij pašai nav pienākums ieviest tādu tiesību aizsardzības līdzekli, kas varētu izvērtēt no likuma normas izrietoša tiesību aizskāruma pamatotību, pirms šādu tiesību aizskārumu izvērtē Eiropas Cilvēktiesību tiesa.

Visnotaļ pamatota ir Eiropas Cilvēktiesību tiesas atziņa, ka Cilvēktiesību konvencija nepieprasa ieviest iespēju apstrīdēt likumu nacionālā institūcijā, jo likuma apstrīdēšana var būt tikai viens no veidiem, kā nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzību, iespējams, Cilvēktiesību konvencijai neatbilstoša likuma gadījumā. Cilvēktiesību konvencija neuzliek pienākumu to ieviest nacionālā līmenī, bet tikai nodrošināt tajā garantētās tiesības, un valstīm šajā ziņā ir piešķirama zināma rīcības brīvība. Tomēr ir saskatāms, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atteikusies atzīt Cilvēktiesību konvencijas 13. panta piemērojamību, kad likums ir tas, kas pārkāpj Cilvēktiesību konvencijā garantētās tiesības. Proti, konstatējot, ka tiesību pārkāpuma cēlonis ir likuma teksts, izbeidzas Eiropas Cilvēktiesību tiesas kontrole par Cilvēktiesību konvencijas 13. panta ievērošanu. Turpretim, ja tiesību pārkāpuma cēlonis ir tiesību piemērošanas akts un likums ir Cilvēktiesību konvencijai atbilstošs, kontrole tiek īstenota, pārbaudot, vai pastāv mehānisms, kas nodrošina tiesību piemērošanas akta atbilstību likumam. Šādai Eiropas Cilvēktiesību tiesas pieejai nevar piekrist vairāku iemeslu dēļ.

Uzreiz jānorāda: lai gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa šajā lietā nekonstatēja Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību pārkāpumu, ar to mūsdienās vairs nevar izskaidrot, kāpēc Cilvēktiesību konvencijas 13. pants nebūtu piemērojams attiecībā uz tādiem tiesību aizskārumiem, kuri izriet no likumiem un likuma normām. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis ir jānodrošina, pat neesot Cilvēktiesību konvencijas normu pārkāpumam, ja sūdzība par Cilvēktiesību konvencijas pārkāpumu ir bijusi strīdīga.³⁶¹ Ir arī tādas lietas, kurās atzīts Cilvēktiesību konvencijas 13. panta pārkāpums, kaut gan citas Cilvēktiesību konvencijas normas valsts ir ievērojusi.³⁶²

Cilvēktiesību konvencija un tajā ietvertās normas ir dzīvs instruments.³⁶³ Tas nozīmē, ka

³⁶⁰ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 8. jūlija sprieduma lietā Nr. 9006/80 9262/81 9263/81 9265/81 9266/81 9405/81 *Lithgow and Others v. the United Kingdom* 206.–208. punktu

³⁶¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē ir atzinusi, ka nav nepieciešams citas normas pārkāpums, lai iestātos pienākums nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli; sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1988. gada 27. aprīļa sprieduma lietā Nr. 9659/82 9658/82 *Boyle and Rice v. the United Kingdom* 52. punktu

³⁶² Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2003. gada 8. jūlija sprieduma lietā Nr. 36022/97 *Hatton and Others v. the United Kingdom* 137.–142. punktu. Attiecīgi pirms Cilvēktiesību akta (*Human Rights Act*) spēkā stāšanās tiesas nevarēja pārbaudīt, vai ar lidmašīnām radītais troksnis pārkāpj personas tiesības uz privāto dzīvi, ģimenes dzīvi un mājokli

³⁶³ Par to, ka Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija ir dzīvs instruments, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999.

Cilvēktiesību konvencijas normas ir interpretējamas atbilstoši mūsdienu apstākļiem. Cilvēktiesību konvencijas normu interpretācija, izmantojot tās sagatavošanas materiālus, var arī vairs neatbilst mūsdienu apstākļiem, un tas ir vispārāzīts tiesību normu interpretācijā, ka vēsturiskā interpretācijas metode ir tikai viena no interpretācijas metodēm. Attiecīgi strikta Cilvēktiesību konvencijas normu izstrādes materiālu ievērošana nonāktu pretrunā ar ideju par Cilvēktiesību konvenciju kā dzīvu instrumentu, kas pielāgojas nemitīgi mainīgajiem apstākļiem, un Cilvēktiesību konvencija ātri vien novecotu un nebūtu efektīva. Tādēļ, pat ja izstrādājot Cilvēktiesību konvencijas 13. pantu, tās autori neiedomājās situāciju, ka šis pants varētu pieprasīt efektīvu tiesību aizsardzību gadījumos, kad likums pārkāpj Cilvēktiesību konvenciju, tas vēl nenozīmē, ka mūsdienās Cilvēktiesību konvencijas 13. pants to neparedz. Vēsturiskās interpretācijas izmantošana, lai šādi interpretētu Cilvēktiesību konvencijas 13. pantu, nav pieļaujama vēl tāpēc, ka mūsdienās tā ir pašsaprotama lieta, ka arī likumiem vispārīgi ir jāatbilst Cilvēktiesību konvencijai. Turklāt to, ka likumiem vispārīgi ir jāatbilst Cilvēktiesību konvencijai, Eiropas Cilvēktiesību tiesa nemaz neapšaubā. ³⁶⁴ Attiecīgi Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākās lietās ir konstatējusi, ka likums ir pārkāpis Cilvēktiesību konvenciju.

Iepriekš ir norādīts, ka mūsdienās parlamenta suverenitāte likumdošanas jomā nenozīmē absolūtas tiesības noregulēt kādu jautājumu ar likumu. Tiesības noregulēt kādu jautājumu ar likumu, lai arī izriet no demokrātijas principa, ierobežo tiesību virsvadības princips, īpaši pamattiesības, un to vislabāk apliecina valstis ar rakstīto konstitūciju. Ja konstitūcija garantē pamattiesības, likumdevējam tās jānodrošina, nevis jāpārkāpj. Parlamenta suverenitātes princips likumdošanas jomā ir raksturīgs tieši Apvienotajai Karalistei, un tas radās vēsturisku iemeslu dēļ. Pat ja šis princips likumdošanas jomā vēl aizvien tiek atzīts Apvienotajā Karalistē, nav pamatoti to uzskatīt par Eiropas valstu kopējo principu un interpretēt Cilvēktiesību konvencijas 13. pantu parlamenta suverenitātes principa gaismā. Lielākajā daļā Eiropas valstu netiek apšaubīts, ka parlaments var kļūdīties un tātad pieņemt likumu, kurš pārkāpj pamattiesības. To apliecina gan valstis ar centralizēto konstitucionālās kontroles modeli, gan arī valstis ar decentralizēto un specializēto konstitucionālās kontroles modeli. Eiropas tiesību telpā tiesas ne vien var atzīt likuma normas par nepiemērojamām konkrētās lietas izskatīšanā, bet pat atcelt tās. Izņēmumi ir tikai dažas valstis, kur tas netiek nodrošināts, piemēram, Apvienotā Karaliste un Nīderlande. Taču no tā nav secināms, ka tāda parlamenta suverenitātes principa izpratne, kas paredz parlamentam neierobežotas tiesības noregulēt kādu jautājumu ar likumu, ir raksturīga visām Eiropas valstīm. Turklāt ikvienai valstij, tostarp Nīderlandei, ir pienākums nodrošināt, ka tiesas var nepiemērot konkrētas lietas izskatīšanā tādas likuma normas, kas pārkāpj Eiropas Savienības tiesības. Tātad, ja likums pārkāpj Eiropas Savienības tiesības, tiek uzskatīts, ka personas rīcībā ir nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet

gada 18. februāra sprieduma lietā Nr. 24833/94 *Matthews v. the United Kingdom* 39. punktu

³⁶⁴ Proti, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir konstatējusi Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas normu pārkāpumu arī situācijās, kad likums ir tas, kas pārkāpj Konvenciju. Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 21. jūlija spriedumu lietā Nr. 63849/09 *Kulinski and Sabev v. Bulgaria*

no likuma, un šādā gadījumā parlamenta suverenitātes princips netiek pārkāpts. Savukārt, ja likums pārkāpj Cilvēktiesību konvenciju, tiek uzskatīts, ka šāds tiesību aizsardzības līdzeklis nav nodrošināms, jo tas pārkāpj parlamenta suverenitātes principu. Tā ir visnotaļ dīvaina realitāte, kas nav loģiski izskaidrojama, jo abos gadījumos pastāv personas subjektīvās tiesības, kuras nepieciešams aizsargāt.

Tātad, lai arī ir pamatota atziņa, ka Cilvēktiesību konvencija neuzliek par pienākumu atļaut personām apstrīdēt likumus, gaužām diskutabla ir Cilvēktiesību konvencijas 13. panta iztulkošana, neatzīstot to iedarbību attiecībā uz situācijām, kad Cilvēktiesību konvencijā garantētās tiesības aizskar likums. Ja ir pārkāptas Cilvēktiesību konvencijas normas, personai jānodrošina efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis neatkarīgi no tā, vai Cilvēktiesību konvencijas pārkāpumu ir izdarījis likumdevējs, izpildvara vai tiesu vara. Tā ir demokrātiskai tiesiskai valstij atbilstoša situācija. Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses dīvainību šajā sakarā atspoguļo arī apstākļi, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesā personai būtībā ir iespējams aizsargāt savas Cilvēktiesību konvencijā garantētās pamattiesības pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma, jo nav svarīgi, kurš valsts varas atzars aizskāris personas tiesības, bet gan pats tiesību aizskāruma fakts. Attiecībā uz veidu, kādā valsts nodrošinātu efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma, jānorāda, ka tas būtu atstājams valsts ziņā, jo likuma apstrīdēšana atsevišķā institūcijā ir viena no šādām iespējām. Vienlaikus jānorāda arī tas, ka savā ziņā ir saprotama Eiropas Cilvēktiesību tiesas pieeja to neatzīt, ņemot vērā, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums attiecas uz visām Eiropas Padomes dalībvalstīm. Paredzams, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse varētu noteikti mainīties, ja Apvienotajā Karalistē vai Nīderlandē tiesas varētu atcelt vai nepiemērot prettiesiskus likumus vai arī šis valstis izstātos no Eiropas Padomes.

Tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas, negarantē arī citas Cilvēktiesību konvencijas normas, tostarp Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkts, kurā garantētas tiesības uz taisnīgu tiesu. No vienas puses, šī Cilvēktiesību norma ir piemērojama arī konstitucionālās tiesas procesā, ja tā galaiznākums ir izšķirošs civilo tiesību un pienākumu noteikšanai, piemēram, kad tas var ietekmēt vispārējās jurisdikcijas tiesā izskatāmo personas lietu³⁶⁵ vai kad tā galaiznākums var kā citādi ietekmēt personu, piemēram, saņemot sev sākotnēji noteiktu papildu pensiju pilnā apmērā. Lai uzskatītu, ka personai ir nodrošināta efektīva piekļuve tiesai, personai ir jābūt skaidrai un praktiskai iespējai apstrīdēt aktu, kas aizskar tās tiesības.³⁶⁶ No otras puses, tas, ka Cilvēktiesību konvencijas 6. pants var tikt piemērots konstitucionālās tiesas procesā, nenozīmē, ka tas garantē arī personas tiesības vērsties konstitucionālā tiesā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka Cilvēktiesību konvencijas 6. pants negarantē personai tiesības uzsākt konstitucionāla rakstura tiesvedību.³⁶⁷

³⁶⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1996. gada 16. septembra spriedums lietā Nr. 20024/92 Sussmann v. Germany, 39.–47. punkts

³⁶⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. 14717/04 Berger-Krall and Others v. Slovenia, 321. punkts

³⁶⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 14. jūnija lēmums par lietas Nr. 48485/99 Mladenec v. Croatia pieņemamību; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 21. jūnija lēmums par lietas Nr. 45132/98 Gauder v. Croatia pieņemamību; Eiropas Cilvēktiesību

Konstitucionālās tiesas uzdevums ir nodrošināt, lai likumdošanas vara, izpildvara un tiesu vara ievērotu konstitūcijas normas, un tajās valstīs, kurās ir ieviesta konstitucionālā sūdzība, arī aizsargāt personas konstitūcijā garantētās tiesībās.³⁶⁸ Jebkurā gadījumā, ja valsts paredz personai tiesības vērsties konstitucionālā tiesā, valstij ir jānodrošina, lai tiesas process atbilstu Cilvēktiesību konvencijas 6. pantam.³⁶⁹ Līdz ar to, lai arī Cilvēktiesību konvencijas 6. pants negarantē personai tiesības apstrīdēt likumus un vērsties konstitucionālajā tiesā, ja valsts personai paredz šādas tiesības, tiesas procesam jābūt Cilvēktiesību konvencijas 6. pantam atbilstošam, tostarp jānodrošina šāda procesa efektīva pieejamība.

2.4. Eiropas Savienības tiesības un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem

Vispārzināms ir tas, ka Latvijai līdz ar iestāšanos Eiropas Savienībā ir pienākums ievērot Eiropas Savienības tiesību normas un ikvienai tiesai Latvijā, visupirms vispārējās jurisdikcijas tiesai un administratīvajai tiesai, ir ne vien tiesības, bet arī pienākums nepiemērot lietas izskatīšanā tādas nacionālās tiesību normas, tostarp arī likuma normas, kuras nonāk ar tām pretrunā. Turklāt, lai nepiemērotu šādas tiesību normas, tiesai nav jāsaņemas, kad tās atceļ likumdevējs vai citā konstitūcijā paredzētā veidā.³⁷⁰

Latvijā ir reti tādi gadījumi, kad tiesas atzīst lietā piemērojamo tiesību normu par neatbilstošu Eiropas Savienības tiesībām, līdz ar to konstatējot, ka tiesību aizskārums cēlonis ir tiesību norma. Tieši otrādi – pat tad, ja tiesa ir konstatējusi, ka tiesību norma nonāk pretrunā ar Eiropas Savienības tiesībām, tā vietā, lai nepiemērotu šādu tiesību normu lietas izskatīšanā, tiek apsvērta iespēja vērsties ar pieteikumu Satversmes tiesā, lai izvērtētu šādas tiesību normas atbilstību Satversmei. Piemēram, Augstākā tiesa pēc tam, kad bija uzdevusi prejudiciālu jautājumu Eiropas Savienības tiesai un saņēmusi uz to atbildi, no kura izriet, ka nacionālās tiesību normas būtībā ir pretrunā ar Eiropas Savienības tiesībām, vērsās ar pieteikumu Satversmes tiesā, kura ierosināja lietu un atzina attiecīgās tiesību normas par neatbilstošām Satversmei.³⁷¹ Šis gadījums visupirms rada jautājumu par to, vai vispārējās jurisdikcijas tiesa un administratīvā tiesa var nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību pret tādu tiesību aizskārums, kas izriet no Eiropas Savienības tiesībām neatbilstošas nacionālās tiesību normas, tostarp likuma normas. Tāpat rodas jautājums, vai ir gadījumi, kad vispārējās jurisdikcijas tiesa un administratīvā tiesa pēc tam, kad konstatējusi lietā piemērojamās tiesību normas, arī likuma normas neatbilstību Eiropas Savienības tiesībām, nevarētu nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību, bet tās nodrošināšanai tai ir nepieciešams vērsties Satversmes tiesā.

tiesas 2014. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. 14717/04 Berger-Krall and Others v. Slovenia, 322. punkts

³⁶⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 14. jūnija lēmums par lietas Nr. 48485/99 Mladenec v. Croatia pieņemamību

³⁶⁹ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 14. jūnija lēmumu par lietas Nr. 48485/99 Mladenec v. Croatia pieņemamību

³⁷⁰ Piemēram, sk. Eiropas Savienības tiesas 1978. gada 9. marta sprieduma lietā Nr. C-106/77 Simmenthal 24. punktu; 2013. gada 26. februāra sprieduma lietā Nr. C-617/10 Akerberg Fransson 45. punktu; 2013. gada 18. aprīļa sprieduma lietā Nr. C-463/11 L 44. punktu

³⁷¹ Jautājums bija par morālā kaitējuma atlīdzības apmēru, kāds transportlīdzekļa apdrošinātājiem jāizmaksā ceļu satiksmes negadījumā cietušajām personām. Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 29. decembra spriedumu lietā Nr. 2014-06-03, it īpaši 3.1.–3.4. punktu un Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 25. februāra sprieduma lietā Nr. SKC-1/2015 7.–9. punktu

Tiesību aizsardzības līdzekli Eiropas Savienības tiesību aizskārumu gadījumā vispirms nodrošina ar iespēju nepiemērot Eiropas Savienības tiesībām pretējas tiesību normas, tostarp likuma normas. Tiesu tiesības nepiemērot tādas nacionālās tiesību normas, kuras nonāk pretrunā ar Eiropas Savienības tiesībām, ietver tiesības nepiemērot tādas nacionālās tiesību normas, kuras nonāk pretrunā ne vien ar Eiropas Savienības direktīvām³⁷², regulām un lēmumiem, bet arī Eiropas Savienības dibināšanas līgumiem, Eiropas Savienības Pamattiesību hartu un citiem Eiropas Savienības normatīvajiem aktiem.³⁷³ Kā tas izriet no Eiropas Savienības tiesas prakses, valsts nedrīkst noteikt, ka šādas tiesības tiesai ir tikai tajā gadījumā, kad pretruna skaidri izriet no Eiropas Savienības tiesību normas teksta vai ar to saistītās judikatūras. Tas nonāktu pretrunā ar Eiropas Savienības tiesībām.³⁷⁴ Tātad vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas var atzīt lietas izskatīšanā par nepiemērojamu būtībā ikvienu nacionālo tiesību normu, tostarp arī likuma normu, kura nonāk pretrunā ar Eiropas Savienības tiesībām.³⁷⁵ Attiecībā uz Eiropas Savienības Pamattiesību hartu jāņem vērā, ka vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas nevar vērtēt nacionālo tiesību normu atbilstību Eiropas Savienības Pamattiesību hartai, ja izskatāmais jautājums nav saistīts ar Eiropas Savienības tiesībām.³⁷⁶ Turpretim, ja izskatāmais jautājums ir saistīts ar Eiropas Savienības tiesībām, vispārējās jurisdikcijas un administratīvās tiesas būtībā var vērtēt lietā piemērojamās nacionālās tiesību normas atbilstību Eiropas Savienības Pamattiesību hartā garantētajām tiesībām. Šāda tiesu prakse Latvijā nav izveidojusies, tomēr tiesām šādas tiesības ir, jo tas nepieciešams, lai nodrošinātu Eiropas Savienības tiesību efektivitāti. Ja tiesām nebūtu tiesības nepiemērot Eiropas Savienības tiesību normām pretējas nacionālās tiesību normas, tas, pirmkārt, padarītu Eiropas Savienības tiesības par neefektīvām, kas apdraudētu pašu Eiropas Savienības tiesību pamatu. Otrkārt, tas padarītu neefektīvu arī prejudiciālo jautājumu uzdošanas procedūru Eiropas Savienības tiesai, ja pēc prejudiciālā nolēmuma tiesa nevarētu nepiemērot nacionālās tiesību normas, kas atzītas par pretējām Eiropas Savienības tiesībām.³⁷⁷

Latvijā tas nozīmē, ka iespēja vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā un administratīvajā tiesā ir uzskatāma par tiesību aizsardzības līdzekli gadījumos, kad tiesību aizskārumš rodas, ja nacionālās tiesību normas neatbilst Eiropas Savienības tiesību normām. Secinot, ka, piemēram, administratīvs akts ir izdots uz tādas nacionālās tiesību normas pamata, kura neatbilst Eiropas Savienības tiesību normām, tas tiktu atzīts par prettiesisku, jo administratīvās tiesas var nepiemērot Eiropas Savienības tiesību normām pretējas

³⁷² Sk. Eiropas Savienības tiesas 2013. gada 18. aprīļa sprieduma lietā Nr. C-463/11 L v. M 44. punktu

³⁷³ Tā kā Eiropas Savienība nav pievienojusies Cilvēktiesību konvencijai, Eiropas Savienības tiesības nenoteic, kādai jābūt tiesas rīcībai, ja nacionālās tiesību normas nonāk pretrunā ar Cilvēktiesību konvenciju. Sk. Eiropas Savienības tiesas 2013. gada 26. februāra sprieduma lietā Nr. C-617/10 Akerberg Fransson 44. punktu

³⁷⁴ Eiropas Savienības tiesa to ir atzinusi attiecībā uz Eiropas Savienības pamattiesību hartu, tomēr tāds pats secinājums būtu arī attiecībā uz citām Eiropas Savienības tiesību normām. Par Eiropas Savienības pamattiesību hartu sk. Eiropas Savienības tiesas 2013. gada 26. februāra sprieduma lietā Nr. C-617/10 Akerberg Fransson 49. punktu

³⁷⁵ Izņēmums varētu būt tikai attiecībā uz Satversmes normām, kuras nonāk pretrunā ar Eiropas Savienības tiesībām, taču izanalizēt šo situāciju nav promocijas darba mērķis

³⁷⁶ Sk. Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 51. panta 1. punktu

³⁷⁷ Sk. Eiropas Savienības tiesas 1978. gada 9. marta sprieduma lietā Nr. C-106/77 Simmenthal 8.–23. punktu

nacionālās tiesību normas, tostarp likuma normas. Šādas tiesības ir arī vispārējās jurisdikcijas tiesai, izskatot civillietas, krimināllietas, administratīvo pārkāpumu lietas un citu veidu lietas. Vienīgais gadījums, kad vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas nav tiesību aizsardzības līdzeklis pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no Eiropas Savienības tiesībām neatbilstošas nacionālās tiesību normas, ir tad, kad uz tiesību normas pamata nav pieņemts nekāds tiesību piemērošanas akts, saistībā ar kuru persona varētu vērsties tiesā, ja vien attiecīgo tiesas procesu regulējošajās tiesību normās personai nav noteiktas tiesības vērsties tiesā arī tad, kad nav pieņemts tiesību piemērošanas akts.

Efektīvam tiesību aizsardzības līdzeklim Eiropas Savienības tiesību aizskārumu gadījumā ir par maz ar iespēju nepiemērot Eiropas Savienības tiesībām pretējas tiesību normas, tostarp likuma normas. Efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis Eiropas Savienības tiesību aizskārumu gadījumā nav iedomājams arī bez Eiropas Savienības tiesību pārkāpuma dēļ radīta kaitējuma atlīdzināšanas, ko nodrošina ar valsts atbildības institūtu Eiropas Savienības tiesību kontekstā. Lai iestātos valsts atbildība Eiropas Savienības tiesību kontekstā, nepieciešams konstatēt, ka pārkāptās Eiropas Savienības tiesību normas mērķis ir piešķirt personai tiesības, pārkāpums ir pietiekami smags un pastāv cēloņsakarība starp pārkāpumu un personai nodarīto kaitējumu.³⁷⁸ Pilnībā pieļaujami ir arī personai labvēlīgi valsts atbildības rašanās priekšnoteikumi.³⁷⁹

Latvijā nav pieņemtas ne īpašas uz valsts atbildību attiecināmas procesuālās tiesību normas, ne materiālās tiesību normas. Šo tiesību normu izvēlē ir ievērojams efektivitātes un ekvivalences princips. Efektivitātes princips paredz, ka lietu par valsts atbildību izskatīšanas kārtībai jābūt veidotai tā, lai tiktu efektīvi aizsargātas no Eiropas Savienības izrietošas tiesības. Piemēram, normatīvais regulējums nevar būt tāds, kas neļauj vai būtiski apgrūtina gūt apmierinājumu par savu tiesību pārkāpšanu.³⁸⁰ Tas pieprasa, lai personai tiktu atlīdzināti radītie zaudējumi, arī atrautā peļņa.³⁸¹ Turklāt pie zaudējumu atlīdzināšanas vēl jāņem vērā inflācija. Procenti ir būtiska atlīdzinājuma naudā sastāvdaļa.³⁸² Ekvivalences princips savukārt nozīmē, ka valsts atbildības prasības Eiropas Savienības tiesību kontekstā ir izskatāmas tādā procesuālā kārtībā, kas neparedz nelabvēlīgākus nosacījumus, salīdzinot ar tiem, kas piemērojami līdzīgām prasībām nacionālo tiesību ietvaros.³⁸³ Šobrīd, ņemot vērā administratīvo tiesu un vispārējo jurisdikcijas tiesu kompetenci, valsts atbildības prasības Eiropas Savienības tiesību kontekstā izskata administratīvās tiesas, ja administratīvās lietas, krimināllietas vai administratīvo pārkāpumu lietas izskatīšanā nav piemērota

³⁷⁸ Plašāk sk.: Haba M. The case of state liability: 20 years after Francovich. Springer, 2015, 70. lpp.

³⁷⁹ Sk. Eiropas Savienības tiesas 2013. gada 14. marta sprieduma lietā Nr. C-420/11 Jutta Leth vs. Austria 42. punktu

³⁸⁰ Sk.: Eiropas Savienības tiesas 1991. gada 19. novembra spriedums lietā Nr. C-6&9/90 Andrea Francovich vs. Repubblica Italiana and Danila Bonifaci and Others vs. Repubblica Italiana, 33. punkts

³⁸¹ Sk.: Eiropas Savienības tiesas 1995. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. C-392/93 The Queen vs. H.M. Treasury, ex parte British Telecommunications plc., 82.–90. punkts; 1993. gada 2. augusta spriedums lietā Nr. C-271/91 Marshall vs. Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (II), 26. punkts

³⁸² Sk.: Eiropas Savienības tiesas 1993. gada 2. augusta spriedums lietā Nr. C-271/91 Marshall vs. Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (II), 31. punkts

³⁸³ Sk.: Eiropas Savienības tiesas 1976. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. C-33/76 Rewe-Zentralfinanz eG et Rewe-Zentral AG vs. Landwirtschaftskammer für das Saarland, 5. punkts

Eiropas Savienības tiesībām neatbilstoša nacionālā tiesību norma, tostarp likuma norma, kā rezultātā administratīvajām tiesām pakļautais prasījuma priekšmets (piemēram, administratīvs akts, faktiskā rīcība un publisko tiesību līgums), kriminālprocesuālais lēmums vai lēmums administratīvo pārkāpumu lietā atzīts par prettiesisku. Šādos gadījumos zaudējumi un nemantiskais kaitējums, kas radies Eiropas Savienības tiesībām neatbilstošas nacionālas tiesību normas, tostarp likuma normas rezultātā, tiks atlīdzināts administratīvā procesa ietvaros, ievērojot Satversmes 92. panta trešo teikumu un Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumu vai Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likumu. Citos gadījumos valsts atbildības prasības Latvijā izskata vispārējās jurisdikcijas tiesa, un to ir norādījusi arī Augstākā tiesa.³⁸⁴ Tas nozīmē, ka Latvijā vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas var konstatēt ne vien tiesību aizskārumu, kas izriet no Eiropas Savienības tiesībām neatbilstošas nacionālās tiesību normas, tostarp likuma normas, bet arī kopumā nodrošināt atlīdzinājumu par šāda pārkāpuma rezultātā radītu kaitējumu. To var nodrošināt vispārējās jurisdikcijas tiesa un administratīvā tiesa, neiesaistot Satversmes tiesu.

Var būt situācijas, kad lietas izskatīšanā piemērojamā nacionālā tiesību norma neatbilst gan Eiropas Savienības tiesību normām, gan konstitūcijā garantētajām tiesībām. Eiropas Savienības tiesību normas nenoteic, kā tiesai vajadzētu rīkoties šādā situācijā. No vienas puses, tiesa var vērsties Satversmes tiesā ar pieteikumu par lietā piemērojamās tiesību normas neatbilstību Satversmei un starptautiskajiem līgumiem Eiropas Savienības tiesību jomā. No otras puses, tiesa var pati atzīt lietā piemērojamo tiesību normu par neatbilstošu Eiropas Savienības tiesībām un to nepiemērot lietas izskatīšanā. Tiesību normas nenoteic vienu pareizo risinājumu – tas atkarīgs no izskatāmās lietas apstākļiem. Svarīgākais, kas tiesai jānodrošina, ir lietas taisnīga izskatīšana. Atkarībā no lietas apstākļiem to var nodrošināt, gan pašai nepiemērojot Eiropas Savienības tiesībām neatbilstošas nacionālās tiesību normas, gan vērsties Satversmes tiesā ar pieteikumu par lietā piemērojamās tiesību normas neatbilstību Satversmei. Primāri tiesai šādos gadījumos pirms vērsšanās Satversmes tiesā būtu jārod atbilde uz jautājumu, vai tā var taisnīgi izskatīt lietu, arī nevēršoties Satversmes tiesā, tas ir, pašai nepiemērojot Eiropas Savienības tiesībām neatbilstošu tiesību normām. Ja lietas taisnīgu izskatīšanu var nodrošināt ar Eiropas Savienības tiesībām neatbilstošas tiesību normas nepiemērošanu, tad nav tiesiska pamata vērsties Satversmes tiesā. Tādā gadījumā šāda tiesību norma nebūtu jāuzskata par “normu, kas būtu jāpiemēro” Satversmes tiesas likuma 19.¹ panta pirmās daļas izpratnē, tas ir, tādu, par kuru tiesa var vērsties Satversmes tiesā. Ja tiesību norma neatbilst Eiropas Savienības tiesībām, tiesai ir pienākums šādu tiesību normu nepiemērot. Ja lietas taisnīgai izskatīšanai pietiek ar Eiropas Savienības tiesībām neatbilstošas tiesību normas nepiemērošanu, tad vērsšanās Satversmes tiesā, lai atceltu attiecīgo tiesību normu, būs nepamatota lietas novilcināšana.

Līdz ar to, ja tiesību aizskārumus izriet no tādas nacionālās tiesību normas, kura neatbilst Eiropas

³⁸⁴ Sk. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. jūlija lēmuma lietā Nr. SKA-782/2011, 7. punktu

Savienības tiesībām, vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas kopumā šādā gadījumā ir uzskatāmas par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Tiesām ir tiesības nepiemērot Eiropas Savienības tiesībām (dibināšanas līgumiem, direktīvām, regulām, lēmumiem u. c.) neatbilstošas nacionālās tiesību normas, tostarp likuma normas, un ir paredzēta arī iespēja, kā tiek atlīdzināts Eiropas Savienības tiesību pārkāpuma rezultātā radies kaitējums, kad šādas neatbilstības gadījumā tiek atcelts kriminālprocesuāls lēmums, lēmums administratīvo pārkāpumu lietā, administratīvs akts vai cits administratīvajām tiesām pakļauts prasījuma priekšmets. Vēršanās Satversmes tiesā, ja vispārējās jurisdikcijas tiesa vai administratīvā tiesa uzskata, ka lietas izskatīšanā piemērojamā tiesību norma neatbilst Eiropas Savienības tiesību normai, tiesiski attaisnojama tikai tajās situācijās, kad citādi nav iespējams taisnīgi izskatīt konkrēto lietu, tas ir, kad nepieciešams atzīt šādu tiesību normu arī par neatbilstošu Satversmei.

2.5. Konstitucionālā kontrole kā tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem

2.5.1. Decentralizētais konstitucionālās kontroles modelis

Parasti tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas, nodrošina ar pieeju konstitucionālai kontrolei tās šaurākā izpratnē, kuras ietvaros tiek izvērtēta likuma normu atbilstība konstitūcijai.³⁸⁵ Atkarībā no tā, vai konstitucionālo kontroli īsteno viena vai vairākas institūcijas, izšķirami trīs konstitucionālās kontroles modeļi – decentralizētais, centralizētais un specializētais konstitucionālās kontroles modelis.³⁸⁶ Šajā promocijas darba nodaļā netiks analizēts tas, kā tiesību aizsardzību pret likumiem un likuma normām nodrošina specializētā konstitucionālās kontroles modeļa ietvaros, tas ir, tāda modeļa ietvaros, kurā vienlaikus tiesām ir piešķirtas tiesības konkrētās lietas izskatīšanā nepiemērot konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas un kurā pastāv konstitucionālā tiesa, kas var atcelt konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas, jo tas tiks analizēts promocijas darba turpinājumā.³⁸⁷ Jānorāda, ka specializētais konstitucionālās kontroles modelis pierāda: tas vien, ka valstī ir izveidota konstitucionālā tiesa, nenozīmē, ka valstī pastāv centralizētais konstitucionālās kontroles modelis.

Pasaulē ir tādas valstis, kurās tiesām nav tiesību atzīt likuma normas par prettiesiskām, piemēram, Nīderlandē kā monarhijā nav izveidota atsevišķa konstitucionālās kontroles institūcija, un tiesnešiem atbilstoši konstitūcijai ir aizliegts nepiemērot likuma normas pat tad, ja tiesneši uzskata tos par prettiesiskiem.³⁸⁸ Tātad Nīderlandē likumdevējs noteic to, kā politiskie mērķi sabalansējami ar tiesībām,

³⁸⁵ Par jēdziena “konstitucionālā kontrole” šaurāko un plašāko izpratni plašāk sk.: Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 16. lpp.

³⁸⁶ Centralizētais modelis nereti tiek saukts arī par Eiropas modeli, bet decentralizētais – par Amerikas Savienoto Valstu modeli; sk.: Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 34.–35. lpp. Vēsturiski tas ir pareizi, bet jāņem vērā, ka Eiropas valstīs ir atrodami visi konstitucionālās kontroles modeļi. Specializētais konstitucionālās kontroles modelis pastāv, piemēram, Igaunijā, Portugālē un Itālijā. Plašāk par to sk. promocijas darba 2.6. nodaļu “Vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem”

³⁸⁷ Sk. promocijas darba 2.6. nodaļu “Vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem”

³⁸⁸ Sk.: Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I. CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 462

pieņemot likumus. Vienlaikus Nīderlandē raksturīga Valsts padomes (*Raad van State*) iesaistīšanās likumprojektu sagatavošanā un izskatīšanā pirms likumprojekta iesniegšanas parlamentā. Arī Apvienotajā Karalistē kā monarhijā, kaut gan pamatojoties uz 1998. gada Cilvēktiesību aktu (*Human Rights Act*) noteiktām tiesām ir piešķirtas tiesības atzīt likuma normu par neatbilstošu Cilvēktiesību aktā garantētajām pamattiesībām, šis atzinums nav juridiski saistošs parlamentam. Tiek sagaidīts, ka parlaments vienkārši grozīs vai atceļ likuma normu tā, lai netiktu pārkāptas pamattiesības, taču parlaments var arī negrozīt vai neatcelt likuma normu.³⁸⁹ Apvienotās Karalistes modelis ir visai īpatnējs, jo parlamentam nav pienākums atcelt likuma normu pēc tiesas iniciatīvas, un tāpēc, ievērojot, ka galavārds par likuma spēkā esību pieder parlamentam, tas ir konstitucionālās uzraudzības modelis.³⁹⁰

Vēsturiski visnenākais no konstitucionālās kontroles modeļiem ir decentralizētais konstitucionālās kontroles modelis. Decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī nav vienas konstitucionālās kontroles institūcijas, bet konstitucionālās kontroles funkcija uzticēta ikvienai tiesai, kura var izvērtēt lietā piemērojamās tiesību normas atbilstību konstitūcijai un nepiemērot par prettiesisku atzīto tiesību normu, ciktāl tas nepieciešams konkrētas lietas taisnīgai atrisināšanai. Konstitucionālā kontrole kā tiesību aizsardzības līdzeklis pret prettiesisku likuma normu ir pieejama personām, kurām ir tiesības vērsties tiesā. Tas nozīmē, ka, pirmkārt, decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī tiesību aizsardzības līdzeklis pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas, personai ir tieši pieejams, un personai atliek vien vērsties tiesā, kura nepieciešamības gadījumā nepiemēros tādu likuma normu, kas neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Personai šāda veida konstitucionālā kontrole ir viegli saprotama, jo konstitucionālo kontroli īsteno tiesa vienā un tajā pašā lietā, un viegli pieejama, jo konstitucionālā kontrole ir pieejama ikviena personai, kurai ir tiesības vērsties tiesā. Otrkārt, decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī konstitucionālās kontroles mērķis citstarp ir personas konstitucionālo tiesību aizsardzība, proti, konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas nepiemērošana parasti nepieciešama, lai taisnīgi atrisinātu konkrētu ar personu saistītu tiesas lietu. Minēto apliecina arī Amerikas Savienoto Valstu Augstākās tiesas 1803. gada spriedums lietā Mārberijs pret Medisonu (*Marbury v. Madison*),³⁹¹ ar kuru Augstākā tiesa, atsaucoties uz 1703. gada Lordu palātas spriedumu lietā Ešbijs pret Vaitu (*Ashby v. White*), atzina, ka tiesību aizsardzības līdzeklis personai ir nodrošināms arī tad, kad prettiesiskas likuma normas ir pieņēmis Amerikas Savienoto Valstu Kongress.³⁹²

³⁸⁹ Sk.: Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I. CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 462. Sk. arī: European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). Study On Individual Access To Constitutional Justice. Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17–18 December 2010). Strasbourg, 27 January 2011, p. 8. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-e](http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e) [aplūkots: 08.08.2018.]

³⁹⁰ Par konstitucionālās uzraudzības jēdzienu plašāk sk.: Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 15. lpp.

³⁹¹ Par to sk.: Mark A. Graber. Howard Gilman. The Complete American Constitutionalism. Volume one. Introduction and the Colonial Era. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 390

³⁹² Ar pilnu Amerikas Savienoto Valstu Augstākās tiesas 1803. gada spriedumu lietā *Marbury v. Madison* var iepazīties šeit:

Salīdzinot ar centralizēto konstitucionālās kontroles modeli, decentralizētajā modelī var pastāvēt risks, ka tiesas, respektējot parlamenta suverenitāti likumdošanas jomā, var retāk atzīt lietā piemērojamās tiesību normas par prettiesiskām. To apliecina tādas skandināvu valstis kā Somija, Norvēģija, Zviedrija un Dānija, kurās tāpat kā Amerikas Savienotajās Valstīs pastāv decentralizētais konstitucionālās kontroles modelis. Somijā īpaša loma tiek piešķirta vienai no parlamenta izveidotajām komitejām – Konstitucionālo tiesību komitejai (*Perustuslakivaliokunta*). Konstitucionālo tiesību komiteja sniedz viedokļus par likumprojektu atbilstību konstitūcijai, tātad interpretē konstitūciju, kas netieši ierobežo tiesu citādi interpretēt konstitūciju. Proti, lai arī tiesām neviena tiesību norma neaizliedz lemt pretēji parlamenta Konstitucionālo tiesību komitejai, faktiski tiesas no tā izvairās, respektējot Konstitucionālo tiesību komitejas lemto un tātad arī parlamenta suverenitāti. To apliecina arī tas, ka Somijā tiesām tiek atzītas tiesības atteikties piemērot likuma normu konkrētas lietas izskatīšanā tikai gadījumos, kad izslēgtas jebkādas saprātīgas šaubas par likuma normas atbilstību konstitūcijai.³⁹³ Tie ir acīmredzami gadījumi, kurus vienkārši nevar izlemt citādi un nav iespējams apstrīdēt.³⁹⁴ Tātad tiesnesim ir jābūt pilnīgi pārliecinātam, ka neatbilstība konstitūcijai slēpjas likuma normā, nevis nepareizā tās piemērošanā. Attiecīgi tiesnesim jābūt pārliecinātam, ka tieši parlaments un Konstitucionālo tiesību komiteja ir tā, kas kļūdījusies, pieņemot likumu, nevis tiesnesis, kurš neprot konstitūcijai atbilstošā veidā piemērot likuma normu.

Arī Zviedrijā tāpat kā Somijā īpaši tiek izcelts parlaments, kas ietekmē konstitucionālās kontroles robežas. Nereti Zviedrijā konstitucionālā kontrole pār likumiem tiek dēvēta par tehnisku, izlabojot tikai mazākās parlamenta kļūdas.³⁹⁵ Konstitucionālās kontroles “tehniskums” ir saistīts ar parlamenta suverenitāti. Attiecīgi Zviedrijā parlamentam tiek piešķirta plaša rīcības brīvība likumu pieņemšanā, tostarp tajā, kā ierobežojamas personas konstitucionālās tiesības. Šāda konstitucionālā kontrole var efektīvi aizsargāt personas tiesības tikai valstīs, kurās pastāv izsvērtais likumdošanas process, un Zviedrija ir viena no šādām valstīm, kur īpaša rūpība tiek pievērsta likumu pieņemšanā. Zviedrijā ir izveidota Likumdošanas padome (*Lagrådet*), kura pēc attiecīga lūguma sniedz juridisko viedokli par likumprojekta tiesiskumu.

Norvēģijā, lai atzītu likuma normu par prettiesisku, jāpastāv pamatotai pārliecībai par tās neatbilstību konstitūcijai, un tas ir iespējams tikai tajā situācijā, kad ir skaidrs attiecīgās konstitucionālās tiesību normas saturs. Lai arī Norvēģijā pirmo reizi likuma normu atzina par prettiesisku agrāk, faktiski par konstitucionālās kontroles sākuma brīdi uzskata tikai 20. gs. 70. gadu vidū.³⁹⁶ Norvēģijā konstitucionālā kontrole vairāk tiek uzskatīta par izņēmumu no principa, ka parlaments nevar kļūdīties, un parasti tiesas

<https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/5/137> [aplūkots: 16.12.2018.]. Par to, ka šo lietu ietekmēja arī Lordu palātas 1703. gada spriedums lietā *Ashby v. White* sk.: Thomas Tracy A. Ubi Jus, Ibi Remedium: The Fundamental Right to a Remedy Under Due Process (July 2004). 41 San Diego Law Review 1633 (2004), p. 1637

³⁹³ Par to sk.: Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I.CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 462

³⁹⁴ Sk.: Husa J. Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective. The American Journal of Comparative Law, Volume 48, No. 3, p. 361–365

³⁹⁵ Ibid, p. 361–362

³⁹⁶ Ibid, p. 357–360

neatzīst likuma normu par prettiesisku. Tiesnesim ir jābūt pilnīgi pārliecinātam par to, ka nevis tiesnesis neprot piemērot likuma normas konstitucionālā veidā, bet ka parlamenta pieņemta likuma norma ir prettiesiska. Līdzīga situācija pastāv arī Dānijā, proti, Dānijā īpaša loma tiek piešķirta parlamentam un parlamenta suverenitātei.³⁹⁷ Ja Dānijas tiesa atzīst likuma normu par prettiesisku, tiek vienlaikus pieņemts gan tas, ka ir skaidrs konstitucionālās tiesību normas saturs, gan tas, ka pretrunas nevar novērst ar fleksiblu interpretāciju. Līdz pat 1999. gadam Dānijas tiesas labprātāk atteicās īstenot konstitucionālo kontroli politiski nozīmīgās lietās. Dānijas tiesu praksi mainīja lieta, kurā tika skatīts jautājums par valsts finansējuma piešķiršanas apturēšanu vairākām skolām. Dānijas tiesa atzina šādu tiesību normu par prettiesisku.³⁹⁸ Tātad tādās skandināvu valstīs kā Somijā, Norvēģijā un Dānijā ir raksturīgs tas, ka tiesas reti atsakās atzīt kādu lietā piemērojamo tiesību normu par prettiesisku. Vienlaikus tas lielā mērā ir saistīts arī ar izsvērto likumdošanas procesu, kas pastāv šajās valstīs.

Lai gan decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī tiesas varētu censties vairāk respektēt parlamenta suverenitāti likumdošanas jomā, kas mazina tiesību aizsardzības līdzekļa efektivitāti, tiesām pastāv arī iespēja taisnīgi izlemt konkrētu lietu ar tiesību piemērošanas metodēm, tādējādi attīstot tiesību piemērošanas metodoloģiju. Proti, tiesas var atzīt, ka lietas taisnīgai atrisināšanai nav jāatceļ likuma normas, bet tikai pareizi tās jāpiemēro, un pat Apvienotajā Karalistē, kas tiek uzskatīta par parlamenta suverenitātes dzimteni un kur parlamenta suverenitāte ieņem īpašu lomu valsts varas īstenošanā, netiek apstrīdēts, ka likuma jēgas atrašana noteikti ir ikvienas tiesas kompetencē.³⁹⁹ Visbeidzot, vairākām valstīm (piemēram, Somijai un Zviedrijai) ir raksturīgs izsvērtais likumdošanas process, kas nozīmē, ka pirms likuma pieņemšanas tiek visaptveroši izvērtēta tā atbilstība konstitūcijai.

Decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī tiesa var vienlaikus konstatēt lietā piemērojamās likuma normas neatbilstību konstitūcijai un taisnīgi izlemt konkrētu lietu, tostarp arī atjaunot personai tās iepriekšējo stāvokli un atlīdzināt naudā zaudējumus, ciktāl to pieļauj attiecīgo procesu regulējošās tiesību normas. Vienlaikus šī modeļa ietvaros likuma norma, kuru tiesa nepiemēro konkrētās lietas ietvaros, nezaudē savu spēku – tā paliek spēkā, un tā ir ievērojama un var tikt piemērota citās lietās.⁴⁰⁰ Tātad ja kādā konkrētā lietā tiesa ir nolēmusi, ka likuma norma ir prettiesiska, citā lietā tiesa var nolemt citādi. Tas pats attiecas arī uz to personu, kura vērsusies tiesā, proti, nav garantēts, ka citā līdzīgā lietā attiecībā uz šo personu tā pati likuma norma tiks atzīta par prettiesisku. Tas rada zināmu tiesisko nenoteiktību, jo tiesu

³⁹⁷ Par Dāniju sk. Sajo A. Uitz R. *The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism*. Oxford University Press, 2017, p. 340

³⁹⁸ Par to plašāk sk.: Husa J. *Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective*. *The American Journal of Comparative Law*, Volume 48, No. 3, p. 371–372

³⁹⁹ Sk.: Allan S.R.T. *Constitutional Justice. A Liberal Theory of The Rule of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 203–207. Tajā pašā laikā ir izteikts viedoklis, ka parlamenta suverenitāti var ierobežot tikai parlaments, un šobrīd tas nav noticis. Par to sk.: Bogdanor V. *The Modern Defence of Parliamentary Sovereignty*. *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 32, No.1 (Spring 2012), p. 182

⁴⁰⁰ Piemēram, par Zviedriju sk.: Husa J. *Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective*. *The American Journal of Comparative Law*, Volume 48, No. 3, p. 361

nolēmumi par vienas likuma normas atbilstību konstitūcijai var būt atšķirīgi, un to var minēt kā šī konstitucionālās kontroles modeļa trūkumu. Tas atstāj ietekmi arī uz personas tiesību aizsardzību – ja vienā lietā personas tiesības tiek aizsargātas, atzīstot likuma normu par prettiesisku, tad citā lietā cits tiesnesis var uzskatīt to pašu likuma normu par konstitucionālu. Tātad centralizētajā konstitucionālās kontroles modeļa gadījumā var nodrošināt lielāku personas tiesību aizsardzību, jo likuma norma tiek nevis nepiemērota konkrētā lietā, bet gan atcelta, kas nodrošina to, ka tā netiks piemērota citās lietās.

Tiesisko nenoteiktību decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī parasti cenšas mazināt ar saistošā precedentu (*stare decisis*) doktrīnu, atbilstoši kurai, ja vienas lietas fakti, kurā likuma norma netika piemērota sakarā ar neatbilstību konstitūcijai, sakrīt ar otras lietas faktiem, likuma norma netiks piemērota arī otrā lietā. No vienas puses, var teikt, ka nevienai tiesai pat prātā nevarētu ienākt piemērot tiesību normu, kuru Augstāka tiesa ir atzinusi par pretrunā esošu ar valsts konstitūciju. Tomēr, no otras puses, saistošā precedentu doktrīnai ir tik daudz izņēmumu, ka pilnīgu tiesisko noteiktību nemaz nevar panākt, jo tiesu precedents ir saistošs tikai tiem, kas ir apmierināti ar tajā ietverto risinājumu. Nevar likt tiesnesim obligāti sekot agrākam precedentam, ja viņš tam nepiekrīt. Tas būtu pretrunā ar tiesneša neatkarību un padotību tiesībām.⁴⁰¹ Turklāt ne vienmēr visu lietu izskatīšana nonāk arī līdz Augstākajai tiesai, tātad ne vienmēr likuma normas neatbilstību konstitūcijai atzīs tieši Augstākā tiesa.

Var secināt: decentralizētais konstitucionālās kontroles modelis parāda, ka likuma normas atcelšana, kad likuma norma ir tā, kas pārkāpj personas konstitucionālās tiesības, nav vienīgais iespējamais līdzeklis, ar kuru šīs tiesības iespējams aizsargāt. Tomēr centralizētajā konstitucionālās kontroles modelī var efektīvāk aizsargāt personas konstitucionālās tiesības, kad tiesību aizskārums vēl nav radies, bet ir tikai nākotnē sagaidāms. Centralizētajā konstitucionālās kontroles modelī to var nodrošināt, atzīstot nākotnē sagaidāmu tiesību aizskārums. Decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī, savukārt to ir sarežģīti nodrošināt, jo konstitucionālo kontroli īsteno ikviena tiesa, un parasti, lai vērstos tiesā, nepieciešams sagaidīt konkrēta tiesību piemērošanas akta pieņemšanu attiecībā uz personu. Vienlaikus Amerikas Savienotajās Valstīs persona var vērsties tiesā ar prasību, lai novērstu konkrēta likuma normas piemērošanu pret viņu nākotnē.⁴⁰² Tātad arī decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī ir iespējams aizsargāt personas tiesības nākotnē sagaidāma tiesību aizskārums gadījumā.

Kā decentralizētā konstitucionālās kontroles modeļa trūkumu nereti min iespēju strīdēties par likuma normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām vairākās tiesu instancēs, kas var pāldzināt un sadārdzināt tiesas procesu. Vienlaikus tas vien, ka lietu izskata vairākās tiesu instancēs, nenozīmē, ka kopējais tiesas process būs nesamērīgi ilgs. Turklāt arī centralizētajā konstitucionālās kontroles modelī var

⁴⁰¹ Par saistošā precedentu doktrīnu sk. Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I. CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 466

⁴⁰² Sk.: Morrison F. The Liability of Governments for Legislative Acts in the United States of America. 46 Am. J. Comp. L. Supp. 531 (1998), p. 540–541

būt problēmas ar lietu izskatīšanu saprātīgā termiņā. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākās lietās ir atzinusi, ka valsts konstitucionālā tiesa nav izskatījusi lietu saprātīgā termiņā.⁴⁰³ Tāpat par šī konstitucionālās kontroles modeļa trūkumu nereti tiek minēts tas, ka ikvienam tiesnesim ir jābūt labām zināšanām konstitucionālajās tiesībās, tostarp arī pamattiesībās. Pretējā gadījumā tiesu īstenotā konstitucionālā kontrole būšot neefektīva – tā tiks īstenota nepareizi vai vispār netiks īstenota, baidoties, ka tiesas nolēmumu varētu atcelt augstāka līmeņa tiesa. Taču tiesnesim ir nepieciešams labas zināšanas konstitucionālajās tiesībās jebkurā gadījumā. Ikvienam tiesnesim ir jābūt šādām zināšanām, lai lietā piemērojamās likuma normas tiktu piemērotas atbilstoši konstitūcijai. Attiecīgi labas zināšanas konstitucionālajās tiesībās, tostarp arī pamattiesībās, ir nepieciešamas katra tiesneša ikdienas darbā, ņemot vērā, ka likuma normas interpretējamās atbilstoši konstitūcijai.

Ievērojot minēto, var secināt, ka tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas, kopumā var nodrošināt decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī. Vienlaikus šāda tiesību aizsardzības līdzekļa efektivitāte lielā mērā ir atkarīga no tā, vai konkrētās valsts tiesību sistēmā tiek atzīts parlamenta suverenitātes princips likumdošanas jomā. Ja parlamenta suverenitātes princips likumdošanas jomā tiek atzīts, tad tiesību aizsardzības līdzeklis parasti būs mazāk efektīvs, jo likuma normas atzīšanai par prettiesisku parasti tiks izvirzītas augstākas un reti izpildāmas prasības. Attiecīgi tiesas vairāk slieksies respektēt parlamenta rīcības brīvību likumu pieņemšanā, neiejaucoties tajā, nevis atzīs lietā piemērojamo likuma normu par prettiesisku, tādējādi atzīstot, ka parlaments ir kļūdījies. No vienas puses, pāriekšu liela parlamenta rīcības brīvības atzīšana var laika gaitā pāraugt absolūtā parlamenta rīcības brīvībā, tātad tajā, ka nepastāv efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis pret tādiem tiesību aizskārumiem, kas izriet no likuma normas. No otras puses, jautājums, kad likuma norma ir prettiesiska, ir debatējams; par to domas var atšķirties ne vien starp parlamentu un tiesu, bet pat starp tiesnešiem, un valstīs ar izsvērtu likumdošanas procesu praktiski nav iespējami tādi gadījumi, kad likuma normas neatbilstība konstitūcijai ir acīm redzama. Līdz ar to pēc būtības jautājums ir nevis par to, cik lielā mērā tiesas respektē parlamenta rīcības brīvību, bet gan par to, cik lielas iespējas personai ir panākt likuma normas atzīšanu par prettiesisku. Decentralizētajā konstitucionālās kontroles modelī šāda iespēja pastāv, bet tā var būt mazāka nekā centralizētajā konstitucionālās kontroles modelī. Vienlaikus tas vien, ka šādā modelī var pastāvēt mazāka iespēja panākt no likuma normas izrietoša nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanu, automātiski nenozīmē, ka tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumu tāpēc ir neefektīvs. Šī iespēja var būt mazāka arī izsvērtā likumdošanas procesa dēļ, jo izsvērtā likumdošanas procesā tiek veikts arī rūpīgāks izvērtējums par personas konstitūcijā garantēto tiesību ierobežošanu.

⁴⁰³ Par to plašāk sk. promocijas darba 2.5.2. nodaļu “Centralizētais konstitucionālās kontroles modelis”

2.5.2. Centralizētais konstitucionālās kontroles modelis

Centralizētais konstitucionālās kontroles modelis vēsturiski radās kā alternatīva decentralizētajam konstitucionālās kontroles modelim, kuru uzskata par Amerikas Savienoto Valstu modeli.⁴⁰⁴ Mūsdienās centralizētais konstitucionālās kontroles modelis ir dominējošais Eiropā, un tas pastāv arī Latvijā.⁴⁰⁵ Konstitucionālās kontroles modelim ir raksturīgs tas, ka konstitucionālās kontroles funkcija tiek uzticēta vienai institūcijai. Šī institūcija, kas parasti ir konstitucionālā tiesa, atsevišķā procesā pēc atbilstoša pieteikuma saņemšanas izvērtē tiesību normas, kā arī likuma normu atbilstību konstitūcijai. Tātad lai konstatētu, ka likuma norma neatbilst konstitūcijā garantētajām tiesībām, tas ir, nepamatoti aizskar personas tiesības, jāvērtē atsevišķā institūcijā – parasti konstitucionālajā tiesā.

Centralizētā konstitucionālās kontroles modeļa gadījumā tiek izšķirti divi konstitucionālās kontroles mērķi – objektīvais un subjektīvais.⁴⁰⁶ Objektīvais mērķis ir nodrošināt tiesību normas atbilstību konstitūcijai. Tiesību normu atbilstība konstitūcijai pati par sevi ir vērtība. Objektīvais mērķis bija idejas pamatā par centralizēto konstitucionālo kontroli. Attiecīgi Hanss Kelzens, kurš radīja ideju par centralizēto konstitucionālo kontroles modeli, konstitucionālo tiesu uzlūkoja par institūciju, kas aizsargātu konstitucionālo kārtību, paredzot, ka konstitucionālajā tiesā var vērsties tikai valsts un tās institūcijas. Tātad centralizētā konstitucionālā kontrole netika radīta ar mērķi nodrošināt personai tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas. Savukārt subjektīvais mērķis ir aizsargāt personu konstitucionālās tiesības. Abi šie mērķi ir savstarpēji saistīti. Piemēram, ja Satversmes tiesa pēc Valsts prezidenta pieteikuma atzīst likuma normu par neatbilstošu konstitūcijā garantētajām pamattiesībām, tiek samazināts prettiesisku likuma normu skaits un netieši aizsargātas arī personas tiesības. Savukārt ja konstitucionālā tiesa pēc personas pieteikuma atzīst likuma normu par neatbilstošu konstitūcijā garantētajām pamattiesībām, visupirms tiek aizsargātas šīs personas tiesības, bet netieši, samazinoties prettiesisku likuma normu skaitam, arī citu personu tiesības. Atšķiras vienīgi galvenais rezultāts, kas sasniedzams. Subjektīvā mērķa gadījumā tas ir aizsargāt personas tiesības, bet objektīvā modeļa gadījumā – nodrošināt mazāk prettiesisku tiesību normu.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Par to plašāk sk.: Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I. CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 461–491. Plašāk par centralizētā konstitucionālās kontroles modeļa rašanos un attīstību, tostarp arī Latvijā, sk.: Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, p. 37–53

⁴⁰⁵ Tas pastāv arī Beļģijā, Horvātijā, Čehijā, Latvijā, Lietuvā, Polijā, Vācijā un citās valstīs. Tāpat Francijas konstitucionālās kontroles modelis tiek klasificēts kā centralizēts konstitucionālās kontroles modelis. Plašāk sk.: European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). Study On Individual Access To Constitutional Justice. Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17-18 December 2010). Strasbourg, 27 January 2011, p. 12. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-e](http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e) [aplūkots: 08.08.2018.]

⁴⁰⁶ Konstitucionālai kontrolei kā tādai ir vairāki mērķi, par to sk.: Visser M. Constitutional Review in Europe. A Comparative analysis. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2015, p. 98–185

⁴⁰⁷ Sk.: Gianluca G. A Comparative Perspective on Direct Access to Constitutional and Supreme Courts in Africa, Asia, Europe and Latin America: Assessing Advantages for the Italian Constitutional Court. Penn State International Law Review, Volume 29, Number 4, p. 706–707

Mūsdienās līdz ar pamattiesību nozīmes palielināšanos demokrātiskā tiesiskā valstī centralizētais konstitucionālās kontroles modelis ir kļuvis vairāk subjektīvs, ir vērsts uz personas tiesību aizsardzību. Beidzot pastāvēt Padomju Savienībai, vairākums Austrumeiropas un Centrāleiropas valstu pārskatīja savas konstitūcijas vai arī pieņēma jaunas, paredzot personām tiešu piekļuvi augstākajai tiesai vai konstitucionālajai tiesai, lai aizsargātu savas konstitucionālās tiesības, kuras valsts aizskar.⁴⁰⁸ Tikai atzīstot, ka konstitucionālās kontroles mērķis ir arī aizsargāt personas konstitucionālās tiesības, var runāt par efektīvu aizsardzību pret tādiem tiesību aizskārumiem, kas izriet no likuma vai likuma normas.

Pēc decentralizētā konstitucionālās kontroles modeļa aplūkošanas varētu rasties jautājums, vai šajā modelī arī ir raksturīgi respektēt parlamenta rīcības brīvību likumdošanā? Atbilde ir tāda, ka šajā modelī tas ir mazāk raksturīgs, un iemesls tam ir vienkāršs – parlaments pats ar likumu izveido šāda veida konstitucionālo kontroli un konstitucionālās kontroles institūciju, kas to īsteno, tādējādi ierobežojot savu varu likumu pieņemšanā un pakļaujot to neatkarīgas tiesas kontrolei. Decentralizētās konstitucionālās kontroles gadījumā parasti ir bijis otrādi – vispirms tiesas pašas atzīst savu kompetenci izvērtēt likumu atbilstību konstitūcijai, un pēc tam parlaments ar likumu to noregulē.⁴⁰⁹ Vienlaikus tas, cik daudz konstitucionālā tiesa respektēs parlamenta rīcības brīvību likumdošanā ir atkarīgs arī no citiem apstākļiem, tostarp no konstitucionālās tiesas tiesnešiem un tā, cik izsvērts ir bijis likumdošanas process.

Centralizētajā konstitucionālās kontroles modelī konstitucionālās kontroles pieejamību atkarībā no tā, kā personai iespējams tai piekļūt, iedala tiešā pieejamībā, proti, personai pašai vai ar savu pilnvarotu personu starpniecību ir iespēja vērsties konstitucionālās kontroles institūcijā, lai aizsargātu savas konstitucionālās tiesības, un netiešā pieejamībā, proti, persona pati vai ar pilnvarotu personu starpniecību nevar vērsties konstitucionālās kontroles institūcijā, bet var lūgt to darīt citiem, piemēram, tiesībsargam, pašvaldības domei, parlamenta locekļiem, valsts prezidentam vai tiesai, kura izskata konkrēto personas lietu. Personas tiesības iespējams nodrošināt efektīvi tikai tad, ja viņai ir nodrošināta tieša piekļuve konstitucionālajai kontrolei savu subjektīvo tiesību aizskārumsa gadījumā, jo personas rīcībā tiesību aizskārumsa gadījumā ir jābūt efektīvam tiesību aizsardzības līdzeklim. Kā tas aplūkots iepriekš promocijas darbā, tiesību aizsardzības līdzeklis ir tāds, kas personai ir tieši pieejams, un mūsdienās tas būtībā nav apstrīdams, it īpaši tas attiecas uz tiesībām uz taisnīgu tiesu. Piemēram, ir pierasts, ka persona pati var iesniegt pieteikumu tiesā, lai vērstos pret citu personu vai apstrīdētu valsts varas rīcību administratīvajā procesā, kriminālprocesā vai administratīvo pārkāpumu procesā, un tas ir nepieciešams, lai nodrošinātu subjektīvo tiesību saistošo raksturu un virsvadību.

Lai saprastu, kāpēc personai ir jābūt iespējai pašai vai ar savu pilnvaroto personu starpniecību piekļūt konstitucionālajai kontrolei, var aplūkot Satversmes tiesas piemēru. Pirmkārt, Satversmes tiesas gadījumā

⁴⁰⁸ Ibid

⁴⁰⁹ Piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs pašas tiesas atzina savu kompetenci nepiemērot likuma normas, kuras nonāk pretrunā ar konstitūciju. Tas bija Amerikas Savienoto Valstu Augstākās tiesas 1803. gada spriedums lietā *Marbury v. Madison*

nevienam citam subjektam, kas nodrošina netiešu piekļuvi Satversmes tiesai, nav juridiska pienākuma vērsties Satversmes tiesā pēc personas lūguma vai apstrīdēt tieši tos likumus vai likuma normas, kuras, personas ieskatā, rada viņai nepamatotu tiesību aizskārumu. Citi subjekti vērsas konstitucionālajā tiesā pēc savas iniciatīvas. Turklāt pat tiesas, lai arī tās pilda sava veida filtra funkciju pirms konstitucionālajām tiesām, pašas izvērtē likuma normu atbilstību konstitūcijai un, ievērojot tiesneša neatkarības principu, vērsas Satversmes tiesā tad, ja pašas uzskata, ka tas nepieciešamas lietas taisnīgai izskatīšanai.⁴¹⁰ Attiecīgi tiesas vērsas Satversmes tiesā tikai tad, ja tiesas pašas ir pārliecinātas par lietā piemērojamās likuma normas neatbilstību konstitūcijai. Pārliecība ir subjektīvs kritērijs, kas nav objektīvi pārbaudāms. Turklāt pat tad, ja, tiesas ieskatā, likuma norma ir konstitucionāla, Satversmes tiesa galīgajā rezultātā var lemt citādi. Otrkārt, ja Satversmes tiesas spriedums vajadzīgs ne vien lai atceltu tiesību normu, bet arī ietekmētu lietas izskatīšanā esošu lietu vai nodrošinātu lietas izskatīšanu no jauna, vai arī pieprasītu atlīdzināt radušos zaudējumus, parasti Satversmes tiesai vajag individualizēt sprieduma iedarbību attiecībā uz konkrēto personu. To parasti dara attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā tiesa iesniegusi pieteikumu. Citās lietās Satversmes tiesas sprieduma iedarbība parasti netiek individualizēta, un tas ir pareizi, jo citi subjekti vērsas Satversmes tiesā visas sabiedrības, nevis konkrētas personas interesēs.⁴¹¹ Attiecīgi ja persona vērsas Satversmes tiesā, lai aizsargātu savas subjektīvās tiesības, tad citi pieteikuma iesniedzēji – lai aizsargātu objektīvās tiesības, kas noteiktos gadījumos var iekļaut arī personas subjektīvo tiesību aizsardzību, piemēram, tas tā var būt tiesas pieteikuma gadījumā, tomēr tikai konstitucionālās sūdzības gadījumā lietas ierosināšanas pamats ir konkrētas personas pamattiesību aizskārumi. Tādēļ pamatprincipam ir jābūt tādam, ka tiesības ir jāvar aizsargāt tai personai, kurai šīs tiesības piemīt un tiek aizskartas. Vienlaikus demokrātiskā tiesiskā valstī ir svarīgi arī nodrošināt netiešo pieejamību. Jo vairāk mehānismu ir nodrošināti, jo efektīvāka tiesību aizsardzība ir iespējama.

Eiropas valstīs tieša piekļuve konstitucionālās kontroles institūcijai personai tiek nodrošināta ar konstitucionālās sūdzības institūtu. Konstitucionālā sūdzība kalpo par tiesību aizsardzības līdzekli.⁴¹² Klasiski tiek izšķirti divi konstitucionālās sūdzības modeļi – šaurais un pilnais. Šaurajā konstitucionālās sūdzības modelī personai ir iespēja apstrīdēt tikai normatīvos aktus un tiesību normas sakarā ar to, ka tās aizskar šīs personas pamattiesības. To var dēvēt arī par normatīvo konstitucionālo kontroli. Turpretim pilnajā konstitucionālās sūdzības modelī persona var apstrīdēt ikvienu valsts varas rīcību, kura pārkāpj viņas konstitucionālās tiesības.⁴¹³ Aizsardzībai pret likumu un likuma normām ir pietiekami ar normatīvo

⁴¹⁰ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 16. marta sprieduma lietā Nr. SKA-0012/15 13. punktu

⁴¹¹ Pēc tiesībsarga pieteikuma visbiežāk tiesību norma tiek atcelta ar atpakaļejošu brīdi, taču arī ne visos gadījumos. Piemēram, Satversmes tiesa 2007. gada 9. oktobra spriedumā lietā Nr. 2007-04-03 piemēroja atpakaļejošu spēku attiecībā uz visām privātpersonām, jo apstrīdētā norma bija pretrunā Satversmes 64. pantam, tas ir, bija pārkāpta normas pieņemšanas kārtība

⁴¹² Plašāk sk.: Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009

⁴¹³ Plašāk sk.: European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). Study On Individual Access To Constitutional Justice. Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17-18 December 2010). Strasbourg, 27 January 2011, p. 22.-24. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-e](http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e) [aplūkots: 09.08.2018.]

konstitucionālo kontroli, un Latvijā persona var iesniegt konstitucionālo sūdzību, apstrīdot likumu un likuma normu atbilstību konstitūcijai, tādējādi aizsargājot savas konstitūcijā garantētās pamattiesības. Tātad teorētiski Latvijā ir iespējams nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma.

Ir pareizi uzskatīt, ka centralizētā konstitucionālās kontroles modeļa ietvaros var nodrošināt efektīvāku personas tiesību aizsardzību un tiesisko noteiktību. Tas ir saistīts ar to, ka pēc likuma normas atzīšanas par neatbilstošu konstitūcijai konstitucionālās kontroles institūcija nevis nepiemēro attiecīgo likuma normu konkrētās lietas izskatīšanā, bet gan atceļ to. Turklāt likuma norma tiek atcelta ne vien attiecībā uz lietas dalībniekiem (*inter partes*), bet attiecībā uz ikvienu – lemtajam par likuma normas neatbilstību konstitūcijai ir vispārēja iedarbība (*erga omnes*). Tas nodrošina tiesisko noteiktību. Ja reiz konstitucionālās kontroles institūcija ir atzinusi likuma normu par neatbilstošu konstitūcijai, tā agri vai vēlu, bet netiks piemērota.⁴¹⁴ Satversmes tiesas praksē ir gan bijis viens gadījums, kad likuma norma atzīta par prettiesisku pret vienu personu, kamēr pret citiem – par tiesisku.⁴¹⁵ Taču tas nav gadījums, no kura ņemt piemēru; ja reiz tiesību norma ir prettiesiska, tā par tādu ir atzīstama pret visiem.

Kā šī modeļa priekšrocība jāmin plašas iespējas ietekmēt ne vien šobrīd vai nākotnē izskatāmās lietas, bet arī pagātnē jau izskatītās lietas, uzliekot par pienākumu pēc tiesas sprieduma spēkā stāšanās tās pārskatīt.⁴¹⁶ Tāpat šī modeļa priekšrocība ir iespēja aizsargāt ne tikai konkrētas personas tiesības, bet arī citu personu tiesības, attiecīgi konstitucionālajai tiesai nereti tiek dotas tiesības izvēlēties, cik plašam personu lokam tiks konstatēts nepamatots tiesību aizskāruma un nodrošināma efektīva tiesību aizsardzība.⁴¹⁷ Vienlaikus centralizētajam konstitucionālās kontroles modelim ir arī trūkumi. Šis modelis ir krietni sarežģītāks par decentralizēto konstitucionālās kontroles modeli, lai izpildītu efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Lai šīs funkcijas tiktu efektīvi izpildītas, nepietiek vien ar konstitucionālās kontroles institūcijas izveidi un tās darbošanos. Piemēram, personai jāsaprot, kādi ir priekšnoteikumi, lai vērstos šādā institūcijā, apstrīdot tiesību normu atbilstību konstitūcijai, īpaši gadījumos, kad tiks konstatēts tiesību aizskāruma, un tas ir svarīgi, lai persona ievērotu tiesību normas apstrīdēšanas termiņu. Tāpat personai jāsaprot, kā pēc tiesību normas atzīšanas par prettiesisku tiks atkārtoti izskatīta jau izskatīta lieta vai kā tiks piešķirts atlīdzinājums naudā, ja lietas atkārtota izskatīšana vai atlīdzinājuma naudā piešķiršana būs nepieciešama uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmo tiesību aizsardzības līdzekļu funkciju efektīvai izpildei. Īsumā sakot, šajā modelī īpaši svarīgi ir ne tikai tiesneši ar speciālām zināšanām, bet arī ar šādām zināšanām apveltīti juristi, kas spēj sniegt atbilstošu juridisku palīdzību.

⁴¹⁴ Tas ir atkarīgs no tā, kāda ir sprieduma iedarbība laikā. Var būt situācijas, kad kādu laiku antikonstitucionālu likuma normu ir nepieciešams piemērot, ja par antikonstitucionālu to atzīst ar kādu brīdi nākotnē. Taču agrāk vai vēlāk tā netiks piemērota

⁴¹⁵ Par to sk. Satversmes tiesas 2006. gada 15. jūnija spriedumu lietā Nr. 2005-13-0106. Par antikonstitucionālu tiesību norma tika atzīta attiecībā tikai uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju

⁴¹⁶ Plašāk par to sk. promocijas darba 5.3. nodaļu "Lietas atkārtota izskatīšana pēc Satversmes tiesas sprieduma"

⁴¹⁷ Plašāk par to sk. promocijas darba 4.2.2. nodaļu "Nepamatots tiesību aizskāruma lietā neiesaistītajām personām"

Tāpat kā centralizētā konstitucionālās kontroles modeļa trūkums, salīdzinot ar decentralizēto konstitucionālās kontroles modeli, jāmin tas, ka šī modeļa esība uzreiz nenozīmē, ka personai ir nodrošināta tieša iespēja vērsties konstitucionālās kontroles institūcijā, lai aizsargātu savas aizskartās pamattiesības, proti, ne visās valstīs ir konstitucionālās sūdzības vai līdzīga veida institūts. Likumā ir tieši jāparedz šāda iespēja. Tāpat lai gan laiku kā trūkumu nereti min pie decentralizētā konstitucionālās kontroles modeļa, tas minams arī pie centralizētās konstitucionālās kontroles modeļa. Jo ilgāks laiks konstitucionālās kontroles institūcijai nepieciešams, lai izvērtētu tiesību normas atbilstību konstitūcijai, jo mazāk kāds vēlēšies tajā vērsties, īpaši tiesas, kuras, lai arī nevar atzīt, ka tiesību norma ir neatbilstoša konstitūcijai, var atzīt, ka šo neatbilstību var novērst interpretācijas ceļā.⁴¹⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa, izskatot lietu septiņus gadus un četrus mēnešus⁴¹⁹, piecus gadus un trīs mēnešus⁴²⁰ un deviņus gadus⁴²¹ pārkāpa tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā. Tāpat Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir konstatējusi, ka Spānijas konstitucionālā tiesa, izskatot lietu nepilnus astoņus gadus, pārkāpa tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā.⁴²² Latvijas gadījumā termiņa pārkāpums gan ir maz ticams. Satversmes tiesas likumā ir noteikti konkrēti termiņi vairākām Satversmes tiesas procesa stadijām, kuri veicina lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā.⁴²³ Vienlaikus iemesls, kāpēc Augstākā tiesa savulaik nolēma pati atzīt Saeimas vēlēšanu likuma normu par neatbilstošu Satversmei un nepiemērojamu lietas izskatīšanā⁴²⁴, bija tas, ka Satversmes tiesa nespētu atrisināt šo jautājumu pietiekami ātri.

Ievērojot minēto, var secināt, ka tiesību aizsardzības līdzekli pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas, kopumā var nodrošināt centralizētajā konstitucionālās kontroles modelī. Tomēr tas ir iespējams tikai tajās valstīs, kurās tiek atzīts, ka konstitucionālās kontroles mērķis citastarp ir aizsargāt personas konstitucionālās tiesības, nevis tikai un vienīgi nodrošināt normatīvo aktu un tiesību normu atbilstību augstāka juridiskā spēka normatīvajiem aktiem un tiesību normām. Lai arī šādā modelī personai ir lielāka iespēja panākt likuma normas atzīšanu par prettiesisku, krietni sarežģītāk ir nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pēc tam, kad likuma norma tiek atzīta par prettiesisku. Tādēļ nav iespējams atzīt, ka centralizētais konstitucionālās kontroles modelis, salīdzinot ar decentralizēto konstitucionālās kontroles modeli, būtu piemērotāks efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas. Katram no tiem ir savas priekšrocības un trūkumi, un tas, kādu

⁴¹⁸ Sk.: Comella Ferreres V. *The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization?* Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I.CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 472–473

⁴¹⁹ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 1. jūlija sprieduma lietā Nr. 20950/92 Probstmeier v. Germany 54.–68. punktu

⁴²⁰ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 1. jūlija sprieduma lietā Nr. 17820/91 Pammel v. Germany 59.–73. punktu

⁴²¹ Par Vāciju sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1989. gada 29. marta sprieduma lietā Nr. 11118/84 Bock v. Germany 47.–49. punktu

⁴²² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1993. gada 23. jūnija sprieduma lietā Nr. 12952/87 Ruiz-Mateos v. Spain 61.–68. punktu

⁴²³ Piemēram, lēmumu par lietas ierosināšanu vai neierosināšanu jāpieņem 1 mēneša laikā, bet sarežģītās lietās šo laiku var pagarināt līdz 2 mēnešiem (20. panta septītā daļa). Lieta sagatavojama izskatīšanai ne ilgāk kā 5 mēnešu laikā, īpaši sarežģītās lietās ne ilgāk kā 7 mēnešu laikā (22. panta septītā daļa). Tiesas sēde nosakāma ne agrāk kā 15 dienas un ne vēlāk kā 5 mēnešus pēc tam, kad pieņemts lēmums par tiesas sēdes laiku un vietu (22. panta vienpadsmitā daļa). Satversmes tiesas spriedumu pieņem ne vēlāk kā 30 dienas pēc Satversmes tiesas sēdes (30. panta ceturtnā daļa)

⁴²⁴ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018. gada 31. oktobra sprieduma lietā Nr. SA-3/2018 29. punktu

konstitucionālās kontroles modeli valsts izvēlas, ir lietderības, nevis tiesību jautājums. Likumdevējam ir tiesības izvēlēties gan centralizēto konstitucionālās kontroles modeli, gan decentralizēto konstitucionālās kontroles modeli. Tāpat likumdevējs var izvēlēties arī tādu konstitucionālās kontroles modeli, kurā konstitucionālās kontroles institūcijai – parasti konstitucionālajai tiesai – ir tiesības atcelt konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas, bet vispārējās jurisdikcijas tiesām un administratīvajām tiesām, nevēršoties konstitucionālās kontroles institūcijā, – tiesības nepiemērot konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas konkrētas lietas izskatīšanā.

2.6. Vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas un tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumiem

Latvijā netiek atzīta vispārējās jurisdikcijas tiesu un administratīvo tiesu kompetence nepiemērot tādus likumus vai likuma normas, kuras nonāk pretrunā ar Satversmi vai starptautiskajiem līgumiem. Šādas tiesības vispārējās jurisdikcijas tiesām un administratīvajām tiesām nav arī attiecībā uz zemāka juridiskā spēka normatīvajiem aktiem un tajā ietvertajām tiesību normām. Administratīvās tiesas var kontrolēt tikai tos normatīvos aktus, kuri izdoti uz likuma pamata, piemēram, Ministru kabineta noteikumus, pašvaldības domes saistošos noteikumus un pastāvīgo iestāžu izdotos noteikumus, piemēram, Latvijas Bankas un Finanšu un kapitāla tirgus komisijas noteikumus.⁴²⁵ Ja tiesību aizskārums izriet no izpildvaras izdotajiem normatīviem aktiem, administratīvās tiesas ir uzskatāmas par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, kas var izvērtēt šāda tiesību aizskāruma pamatotību, kā arī novērst nepamatota tiesību aizskāruma dēļ radušās nelabvēlīgās sekas.⁴²⁶ Attiecīgi administratīvā tiesa var nepiemērot tādus normatīvos aktus (tiesību normas), kuri nonāk pretrunā ar likumu (likuma normām). Izņēmums ir gadījums, kad šāds normatīvs akts (tiesību norma), tiesas ieskatā, neatbilst Satversmei vai starptautiskajam līgumam. Tādā gadījumā administratīvajai tiesai ir pienākums vērsties Satversmes tiesā.⁴²⁷

Rodas šāds jautājums: vai vispārējās jurisdikcijas tiesām un administratīvajām tiesām nebūtu lietderīgi piešķirt tiesības atzīt par nepiemērojamiem konkrētās lietas izskatīšanā tādus likumus un likuma normas, kuras nonāk pretrunā ar Satversmi un starptautiskajiem līgumiem? Lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, Eiropas tiesību telpā ir tendence, ka centralizētie konstitucionālās kontroles modeļi kļūst mazāk centralizēti, nododot daļu funkciju vispārējās jurisdikcijas tiesām un administratīvajām tiesām. Pieaugošais konstitucionālo jautājumu skaits un novēlota to atrisināšana ir viens no iemesliem. Tiek vispirms sašaurināts konstitucionālās kontroles jēdziena tvērums, dodot vispārējās jurisdikcijas tiesām un administratīvajām tiesām tiesības veikt tādu tiesību normu atbilstības pārbaudi, kas nav konstitucionālā kontrole, kā arī neatbilstības gadījumā tās nepiemērot. Turklāt, lai gan vairākās Eiropas

⁴²⁵ Sk. Administratīvā procesa likuma 104. panta pirmo un trešo daļu

⁴²⁶ Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2019. gada 7. oktobra sprieduma lietā Nr. 2018-19-03 15.2. punktu

⁴²⁷ Sk. Administratīvā procesa likuma 104. panta otro daļu

Padomes dalībvalstīs ir raksturīgi, ka izpildvaras jomā izdoto normatīvo aktu kontrole tiek uzticēta administratīvajām tiesām, jo tā nav konstitucionālā kontrole⁴²⁸, par konstitucionālo kontroli Eiropas Savienības dalībvalstīs netiek uzskatīta arī tiesību normas atbilstības pārbaude Eiropas Savienības tiesībām. Papildus tam dažās valstīs, piemēram, Francijā, Spānijā⁴²⁹, Nīderlandē, Beļģijā un Luksemburgā⁴³⁰, tiek atzīts, ka tiesas ir tiesīgas kontrolēt nacionālo tiesību normu atbilstību starptautiskajiem līgumiem un neatbilstības gadījumā tās nepiemērot, jo tas neesot konstitucionālās kontroles institūciju uzdevums.⁴³¹ Francijas Konstitucionālā padome ir atzinusi, ka neatbilstība starptautiskajam līgumam nenozīmē, ka tiesību norma nonāk pretrunā ar konstitūciju.⁴³² Savukārt Latvijā ne vispārējās jurisdikcijas tiesām, ne administratīvajām tiesām netiek atzīta kompetence nepiemērot likuma normas, ja tās nonāk pretrunā ar starptautiskajiem līgumiem. Šis uzdevums ir uzticēts Satversmes tiesai, un tiesām ir tiesības vērsties Satversmes tiesā, ja, to ieskatā, lietā piemērotā vai piemērojamā tiesību norma neatbilst starptautiskajiem līgumiem. Tomēr tiesību normu atbilstības izvērtēšana attiecībā uz starptautiskajiem līgumiem nav konstitucionālā kontrole, jo starptautiski līgumi neveido konstitūciju tās formālajā vai materiālajā izpratnē. Tas nozīmē, ka Latvijā tai nav obligāti jābūt Satversmes tiesai, kura vērtē nacionālo tiesību normu atbilstību starptautiskajiem līgumiem. Tā ir likumdevēja tiesībpolitiska izšķiršanās. Tomēr, kamēr likums piešķir šādu kompetenci Satversmes tiesai, vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas nevar nepiemērot tādas likuma normas, kuras nonāk pretrunā ar starptautiskajiem līgumiem.

No vienas puses, ir saprotama šāda likumdevēja izšķiršanās. Ja atzītu, ka vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas varētu atzīt par nepiemērojamām tādas tiesību normas, kuras nonāk pretrunā ar starptautiskajiem līgumiem, tas nozīmētu arī to, ka tās varētu atzīt par nepiemērojamām tādas tiesību normas, kuras, tās ieskatā, neatbilst Cilvēktiesību konvencijai; tātad savā ziņā apejot Satversmes tiesu un tās kompetenci izvērtēt tiesību normu atbilstību Satversmei. No otras puses, pasaulē ir tādas valstis, kurās, neraugoties uz to, ka ir izveidota konstitucionālā tiesa, kas var atcelt konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas, konstatējot nepamatotu tiesību aizskārumu, arī citām tiesām ir tiesības izvērtēt tiesību normu atbilstību konstitūcijai un nevis atcelt, bet nepiemērot konkrētās lietas izskatīšanā konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas. Šāds modelis pastāv, piemēram, Portugālē, Igaunijā un Itālijā. Portugālē tiesas konkrētas lietas ietvaros var nepiemērot konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas, un tas nozīmē, ka tiesību norma kā

⁴²⁸ Arī Venēcijas komisija ir norādījusi, ka šādu aktu atbilstības kontrole nebūtu jāuztic konstitucionālai tiesai, bet Eiropas tiesību telpā tā ir vairāk raksturīga administratīvajām tiesām. Sk. European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). *Compilation of Venice Commission Opinions, Reports and Studies of Constitutional Justice (Updated)*. Strasbourg, 18 December 2017, p. 59, 61. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2017\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2017)008-e) [aplūkots: 12.08.2018.]

⁴²⁹ Sk. Spānijas Konstitucionālās tiesas 1991. gada 14. februāra sprieduma lietā Nr. 29/1991 1.–8. punktu. Pieejams: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-T-1991-7039> [aplūkots: 10.08.2018.]

⁴³⁰ Sk.: Comella Ferreres V. *The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization?* Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I.CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 483

⁴³¹ Sk. Spānijas Konstitucionālās tiesas 1991. gada 14. februāra sprieduma lietā Nr. 29/1991 1.–8. punktu. Pieejams: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-T-1991-7039> [aplūkots: 10.08.2018.]

⁴³² Sk. Francijas Konstitucionālās padomes 1975. gada 15. janvāra lēmuma lietā Nr. 74-54DC 5. punktu. Pieejams: <http://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/12/74-54-DC-English.pdf> [aplūkots: 10.08.2018.]

tāda paliek spēkā.⁴³³ Tomēr tikai Portugāles konstitucionālā tiesa var atcelt kādu tiesību normu. Ja kāda tiesību norma ir atzīta par neatbilstošu konstitūcijai trīs reizes, Portugāles konstitucionālā tiesa var izskatīt lietu par šādas normas atbilstību konstitūcijai.⁴³⁴ Tiek norādīts, ka tiesas šajā ziņā darbojas kā “policisti”, kas ceļ trauksmi.⁴³⁵ Tāpat kā Portugālē, arī Igaunijā tiesas konkrētas lietas ietvaros var nepiemērot tādas tiesību normas, kuras nonāk pretrunā ar Igaunijas konstitūciju. Ja pirmās instances tiesa vai apelācijas instances tiesa nepiemēro kādu tiesību normu, uzskatot to par neatbilstošu konstitūcijai, tai ir jānosūta savs nolēmums Augstākās tiesas Konstitucionālās uzraudzības departamentam. Tikai Augstākās tiesas Konstitucionālās uzraudzības departaments ir tiesīgs atcelt tādas likuma normas, kuras nonāk pretrunā ar Igaunijas konstitūciju.⁴³⁶ Savukārt Itālijā tiesas pēc savas iniciatīvas, lietas dalībnieka vai prokurora lūguma ir tiesīgas izvērtēt lietā piemērojamo tiesību normu atbilstību konstitūcijai un nepiemērot konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas.⁴³⁷ Kaut gan Itālijā ir konstitucionālā tiesa, personām nav nodrošināta iespēja tajā vērsties savu konstitucionālo tiesību aizskāruma gadījumā. Konstitucionālā tiesa izskata lietas pēc valsts institūciju un amatpersonu pieteikumiem.⁴³⁸ Viena no šādām institūcijām ir arī tiesa, kura izskata konkrētu lietu. Tiesa var vērsties ar pieteikumu konstitucionālajā tiesā, lai tiktu atceltas lietā piemērojamās tiesību normas.⁴³⁹

Tātad šajās valstīs tiesām ir tiesības nepiemērot lietas izskatīšanā tādas tiesību normas, kuras, tiesas ieskatā, nav atbilstošas pat konstitūcijai, atstājot tikai konstitucionālajai tiesai tiesības galīgi izlemt jautājumu par tiesību normu atbilstību konstitūcijai un tiesības atcelt konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas. Šādā modelī tiek atrisināti lielākie decentralizētās un centralizētās konstitucionālās kontroles trūkumi – tiek vienlaikus nodrošināta konstitucionālās kontroles tieša pieejamība un iespēja saņemt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli vienā un tajā pašā procesā, kā arī tiek nodrošināta tiesiskā noteiktība, neizveidojot tādus gadījumus, kad vienas tiesas nepiemērotā tiesību norma, kura atzīta par neatbilstošu konstitūcijai, tiek piemērota citā lietā, ja vien cita tiesa uzskata to par atbilstošu konstitūcijai. Tādējādi ir iespējama sistēma, ka vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas var konstatēt tādu nepamatotu tiesību aizskārumu, kas rodas tiesību normai neatbilstot starptautiskajiem līgumiem. Vienlaikus šādas sistēmas ieviešana būtu vērtējama plašākā kontekstā, proti, kādos gadījumos vispārējās jurisdikcijas tiesas un administratīvās tiesas varētu atzīt par nepiemērojamām konkrētās lietas izskatīšanā tādas tiesību normas,

⁴³³ Constitution of Portugal, Paragraph 204. Pieejama: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=en [aplūkots: 08.08.2018.]

⁴³⁴ Sk.: Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I.CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 468

⁴³⁵ Ibid, p. 465

⁴³⁶ Constitutional Review Court Procedure Act, Article 9, Paragraph one and Article 14, Paragraph two. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013032/consolide> [aplūkots: 08.08.2018.]

⁴³⁷ Sk.: Gianluca G. A Comparative Perspective on Direct Access to Constitutional and Supreme Courts in Africa, Asia, Europe and Latin America: Assessing Advantages for the Italian Constitutional Court. Penn State International Law Review, Volume 29, Number 4, p. 708

⁴³⁸ Ibid, p. 708

⁴³⁹ Sk.: Pfersmann O. Concrete Review as Indirect Constitutional Complaint in French Constitutional Law: A Comparative Perspective. European Constitutional Law Review, Volume 6, 2010, p. 231

kuras neatbilst konstitūcijai.

Jautājums par vispārējo jurisdikcijas tiesu un administratīvo tiesu tiesībām nepiemērot lietas izskatīšanā tādas tiesību normas, kuras nonāk pretrunā ar konstitūciju, vēl vairāk rodas gadījumā, kad šāda neatbilstība ir acīmredzama vai par kuru atbilstoši konstitucionālās kontroles institūcijas praksei ir skaidri izsecināms (*acte clair*), ka tā ir neatbilstoša konstitūcijai.⁴⁴⁰ Eiropas Savienības tiesībās šī doktrīna tiek izmantota, lai noteiktu, vai dalībvalsts tiesai ir pienākums uzdot prejudiciālu nolēmumu Eiropas Savienības tiesai, attiecīgi ja pareiza Eiropas Savienības tiesību piemērošana ir tik acīmredzama, ka neatstāj vietu nekādām saprātīgām šaubām.⁴⁴¹ Tā nodrošina efektīvu personas tiesību aizsardzību, ļaujot jautājumu par neatbilstību izlemt pašam tiesību piemērotājam, nevis vērsties kādā speciālā institūcijā, tādējādi pagarinot lietas izskatīšanu un riskējot ar gausa taisnīguma panākšanu. Attiecinot šo pašu doktrīnu uz vispārējo jurisdikcijas tiesu un administratīvo tiesu tiesībām nepiemērot konstitūcijai neatbilstošas tiesību normas, Satversmes tiesa tiktu atslogota no mazāk svarīgām lietām. Turklāt jebkurā gadījumā gan tiesai, gan personai būtu tiesības iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā, lai Satversmes tiesa galīgi izlemtu jautājumu par tiesību normas atbilstību konstitūcijai, bet neatbilstības gadījumā – atceltu to. Tātad tiktu saglabāta arī tiesiskā noteiktība. Turklāt tiesisko noteiktību būtu iespējams nodrošināt ne tikai Satversmes tiesai, bet arī Augstākajai tiesai, izvērtējot zemāka līmeņa tiesu pieņemto spriedumu tiesiskuma kontroli, tostarp to, vai zemāka līmeņa tiesas pamatoti atteikušās piemērot tiesību normas.

Latvijā jau ir bijis gadījums, kad administratīvā tiesa tā vietā, lai vērstos Satversmes tiesā, pati atsakās piemērot Satversmei neatbilstošu likuma normu. Šī lieta bija saistīta ar vēlēšanu iecirkņu komisijas balsu skaitīšanas protokola pārsūdzēšanu. Tika secināts, ka Saeimas vēlēšanu likuma 35.¹ pants paredz tikai saraksta iesniedzējam tiesības pārsūdzēt vēlēšanu iecirkņu komisijas balsu skaitīšanas protokolu tiesā, neparedzot šīs tiesības pašam Saeimas deputāta kandidātam. Augstākās tiesas ieskatā, šāda likuma norma nonāca pretrunā ar tiesībām uz taisnīgu tiesu, kuras garantē Satversmes 92. panta pirmais teikums.⁴⁴² Taču Augstākā tiesa neiesniedza pieteikumu Satversmes tiesā, jo tad tiktu pārkāpts Saeimas vēlēšanu likumā noteiktais termiņš, kādā izskatāma lieta, tas ir, septiņu dienu laikā pēc pieteikuma saņemšanas.⁴⁴³ Tā vietā tika atzīts, ka Saeimas vēlēšanu likuma 35.¹ pants konkrētajā situācijā nav piemērojams, bet ir tieši un nepastarpināti piemērojamas Satversmē ietvertās normas, arī tiesības uz taisnīgu tiesu.⁴⁴⁴ Šī lieta ir unikāla, jo tajā ir netieši atzīts, ka Satversmes tiesa nevarētu nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību, ņemot vērā, ka īpaša nozīme tika piešķirta tam, lai šādi strīdi tiktu atrisināti līdz jaunievēlētais Saeimas sanāksšanai

⁴⁴⁰ Piemēram, sk.: Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I.CON, Volume 2, Number 3, 2004, p. 474–475

⁴⁴¹ Sk. Buka A. Prejudiciālie nolēmumi Eiropas Savienībā: Aktuālie problēmjaudājumi un tiesiskā regulējuma pilnveidošanas iespējas. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, Rīga: 2013, 81.–82. lpp. Pieejams Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedrā Latvijas Universitātē

⁴⁴² Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018. gada 31. oktobra sprieduma lietā Nr. SA-3/2018 27. punktu

⁴⁴³ Sk. Saeimas vēlēšanu likuma 54. panta pirmo daļu un trešās daļas 1. punktu [redakcija, kas spēkā uz: 11.08.2019.]

⁴⁴⁴ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018. gada 31. oktobra sprieduma lietā Nr. SA-3/2018 29. punktu

uz savu pirmo sēdi. Posms starp Saeimas vēlēšanu dienu un dienu, kad uz savu pirmo sēdi sanāk jaunievēlētā Saeima, ir salīdzinoši īss, un Augstākā tiesa nosliecās par labu tiesiskajai noteiktībai par to, kādā sastāvā tika ievēlēta Saeima.⁴⁴⁵ Šis Augstākās tiesas spriedums dod pamatu uzsākt Latvijā diskusiju par vispārējās jurisdikcijas tiesu un administratīvo tiesu tiesībām nepiemērot Satversmei neatbilstošas likuma normas. Vienlaikus no šī Augstākās tiesas sprieduma nevar vispārīgi secināt, ka tiesas varētu nevērsties Satversmes tiesā, bet pašas nepiemērot Satversmei neatbilstošas tiesību normas, jo šīs lietas pamatā ir īpaši apstākļi.

Jānorāda, ka jau šobrīd administratīvās tiesas tikai attiecībā uz likuma pamata izdotajiem normatīvajiem aktiem, piemēram, Ministru kabineta noteikumiem un tiem pielīdzināmiem patstāvīgo iestāžu noteikumiem un pašvaldību saistošajiem noteikumiem, netieši vērtē uz likuma pamata izdoto normatīvo aktu atbilstību Satversmei. Attiecīgi vērtējot, vai šādos noteikumos ietvertas tiesību normas ir izdotas, ievērojot likumā piešķirto pilnvarojumu, tiek vienlaikus netieši vērtēta arī šādu tiesību normu atbilstība Satversmes 64. pantam.⁴⁴⁶ Tomēr administratīvajām tiesām ir tiesības atzīt šādu tiesību normu par nepiemērojamu konkrētās lietas izskatīšanā. Turklāt ir atrodams arī tāds gadījums, kad Satversmes tiesa izbeidz tiesvedību lietā par pašvaldības saistošo noteikumu atbilstību Satversmes 64. pantam un Satversmes 105. pantā garantētajām tiesībām uz īpašumu, norādot, ka pati administratīvā tiesa var nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību. Attiecīgi administratīvā tiesa var atzīt lietā piemēroto vai piemērojamo tiesību normu par neatbilstošu likuma normai, kura paredz pilnvarojumu izdot attiecīgo tiesību normu.⁴⁴⁷ No šī gadījuma izriet, ka administratīvās tiesas var atzīt par nepiemērojamu arī tādu uz likuma pamata izdoto tiesību normu, kura neatbilst kādai no Satversmē garantētajām pamattiesību normām. Kā to pamatoti norādījusi Satversmes tiesa, likumdevēja dotais pilnvarojums nozīmē arī to, ka izpildvarai, šo pilnvarojumu īstenojot, jārīkojas tiesību sistēmas ietvaros.⁴⁴⁸ Attiecīgi konstatējot, ka uz likuma pamata izdotā tiesību norma ir izdota, pārkāpjot likumā piešķirto pilnvarojumu, administratīvā tiesa ir tiesīga atteikties piemērot šo tiesību normu konkrētās lietas izskatīšanā arī tad, ja pilnvarojums ir pārkāpts, noregulējot kādu jautājumu Satversmei neatbilstošā veidā.

3. Tiesību aizskārums, kas izriet no normatīva akta vai tiesību normas

Valsts, rīkojoties publisko tiesību jomā, personas tiesības var aizskart divējādi – ar normatīvu aktu, (tiesību normu) vai tiesību piemērošanas aktu. Ja nepamatotu tiesību aizskārumu nevar novērst ar pareizām juridiskām metodēm⁴⁴⁹, piemēram, pareizi interpretējot vai tālākveidojot tiesību normu, tiesību aizskārums

⁴⁴⁵ Atbilstoši Satversmes 11. pantam Saeimas vēlēšanas izdarāmas oktobra mēneša pirmajā sestdienā, bet 12. pantam – jaunievēlētā Saeima sanāk uz pirmo sēdi novembra mēneša pirmajā otrdienā, kad arī izbeidzas iepriekšējās Saeimas pilnvaras

⁴⁴⁶ Piemēram, sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 2. aprīļa sprieduma lietā Nr. SKA-121/2013 8. punktu

⁴⁴⁷ Sk. Satversmes tiesas 2019. gada 7. oktobra lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2018-19-03 15.2. punktu

⁴⁴⁸ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 29. jūnija sprieduma lietā Nr. 2016-23-03 17.1.4. punktu

⁴⁴⁹ Izņemot ar juridisko metodi “pretēji likumam” (*contra legem*), kuru savā praksē izmanto Satversmes tiesa, atzīstot tiesību

cēlonis ir normatīvs akts kopumā vai tajā ietvertā tiesību norma. Vienlaikus tas, vai tiesību aizskārums cēlonis ir tiesību piemērošanas akts vai normatīvs akts (tiesību norma), tas ir izvērtējams, iedziļinoties katras lietas apstākļos.

Ja valsts attiecībā uz personu ir pieņēmusi tiesību piemērošanas aktu, ne vienmēr ir izšķiroši, lai secinātu, ka tiesību piemērošanas akts ir tiesību aizskārums cēlonis. Pat ja valsts ir pieņēmusi tiesību piemērošanas aktu, par tiesību aizskārums cēloni var būt arī normatīvs akts (tiesību norma). Piemēram, ja tiesa pieņem lēmumu, atsakoties izvērtēt personas pieteikumu, tad iemesls, kāpēc tiesa tā rīkojas, ir atkarīgs no konkrētās lietas apstākļiem. Persona var būt nokavējusi pieteikuma iesniegšanas termiņu, nav izgājusi ārpustiesas procesu vai arī iemesls var būt tāds, ka tiesību norma paredz, ka šādās lietās pieņemti lēmumi nav pārsūdzami. Ja lēmums nav pārsūdzams, tad šādu aizskārums (ja tas ir nepamatots) var novērst tikai ar tiesību normas atcelšanu vai nepiemērošanu, nevis pareizu juridisko metožu izmantošanu. Savukārt ja šāds lēmums ir pārsūdzams, bet persona ir nokavējusi tiesību normā noteikto pārsūdzības termiņu, šādu tiesību aizskārums (ja tas ir nepamatots) var novērst, lūdzot atjaunot nokavēto termiņu vai iesniedzot blakus sūdzību, ja persona uzskata, ka viņa nav nokavējusi termiņu. Turklāt pat šādā situācijā, kad, personas ieskatā, viņa nav nokavējusi blakus sūdzības iesniegšanai atvēlēto termiņu, var gadīties, kad tiesību aizskārums cēlonis ir tiesību norma, piemēram, ja tiek secināts, ka par blakus sūdzības iesniegšanu personai ir jāmaksā nesamērīgi liela drošības maksa. Šis piemērs vien pierāda to, ka tiesību aizskārums cēlonis noteikšanai, tas ir, normatīvs akts (tiesību norma) vai tiesību piemērošanas akts, ir nepieciešams rūpīgi iepazīties ar visiem lietas apstākļiem.

Ja nepamatotu tiesību aizskārums nevar novērst, pareizi izmantojot juridiskās metodes, parasti tiesību aizskārums cēlonis ir tiesību norma vai tās daļa, nevis viss normatīvs akts. Ar normatīvu aktu radīts tiesību aizskārums ir plašāks tiesību aizskārums veids, salīdzinot ar aizskārums, kas radīts ar tiesību normu vai tās daļu. Latvijā tas atspoguļojas arī tajā, ka Satversmes tiesa biežāk izskata lietas par tiesību normām, bet visa normatīvā akta tiesiskuma izvērtēšana Satversmes tiesā ir reta parādība.⁴⁵⁰ Parasti visu normatīvu aktu apstrīd, kad tas nesatur tiesību normas vai kad tas ir grozījumu normatīvs akts. Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2005-12-0103 tika apstrīdēta likuma grozījumu atbilstība Satversmei, jo konstitucionālās sūdzības iesniedzēji uzskatīja, ka jauna normatīvā regulējuma pieņemšanā esot pārkāpts tiesiskās paļāvības princips.⁴⁵¹ Tātad šajā situācijā tiesību aizskārums radīja normatīvs akts kopumā.

Lai konstatētu no likuma vai likuma normas izrietošu tiesību aizskārums izmantojama tā pati metodoloģija, kas citu normatīvu aktu un tiesību normu gadījumā. Tādēļ šī promocijas darba nodaļa ir veidota tādējādi, ka tajā izteiktās atziņas par pastāvoša tiesību aizskārums konstatēšanas kritērijiem ir

normas par spēkā neesošām, tā netieši atzīstot arī to, ka tieši tiesību norma ir tiesību aizskārums cēlonis

⁴⁵⁰ Ir bijuši gadījumi, kad izskata likumus par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu. Piemēram, sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 19. maija lēmumu par lietas Nr. 2016-08-01 ierosināšanu un Satversmes tiesas kolēģijas 2009. gada 27. marta lēmumu par lietas Nr. 2009-06-01 ierosināšanu. Pieejami: <http://www.satv.tiesa.gov.lv> [aplūkoti: 16.12.2018.]

⁴⁵¹ Sk. Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedumu lietā Nr. 2005-12-0103

attiecināmas uz ikvienu normatīvu aktu un tiesību normu, tātad ne tikai likumu vai tādu normu, kas ietērpta likuma formā, ja vien šajā promocijas darba nodaļā nav norādīts citādi. Vispirms aplūkojami gadījumi, kad tiesību aizskārums izriet no tiesību normas un kad šis tiesību aizskārums kļūst par pastāvošu tiesību aizskārumu attiecībā uz konkrētu personu, kā rezultātā personai nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, bet pēc tam tādi gadījumi, kad pastāvošu tiesību aizskārumu rada tāds normatīvs akts, kurš nesatur tiesību normas un kurš tikai pēs formas ir atzīstams par normatīvu aktu.

3.1. Tiesību aizskārums, kas izriet no tiesību normas

3.1.1. Tiesību normas kvalitātes prasības

Tiesību normas var būt kā rakstītā, tā arī nerakstītā formā. Tā kā tiesību piemērotājs var izvērtēt tikai rakstīto tiesību normu atbilstību augstāka juridiskā spēka normām, jo nerakstītās normas nemēdz būt pretrunā ar citām nerakstītām normām, nosakot, vai tiesību aizskāruma cēlonis ir tiesību norma, svarīgāka nozīme ir piešķirama tieši rakstītajām tiesību normām. Tas gan nenozīmē, ka arī nerakstītajām tiesību normām nebūtu nozīme. Nerakstītajām tiesību normām ir nozīme, nosakot, vai tiesību aizskārumu (ja tas ir nepamatots) var novērst, pareizi izmantojot juridiskās metodes.

Tiesību normai ir raksturīgs tās abstraktums. Tiesību norma regulē ne tikai vienu konkrētu gadījumu, bet nenoteiktu to skaitu. Tiesību norma ir piemērojama vairākkārt. Tāpat tiesību normai raksturīga tās piespiedu piemērošana, proti, valsts var panākt tās ievērošanu piespiedu kārtā. Lai atzītu, ka tiesību norma ir tiesību aizskāruma cēlonis, parasti jākonstatē, ka tā ir imperatīva un nesatur atklātus juridiskus jēdzienus. Ja tā nav imperatīva vai satur atklātus juridiskus jēdzienus, parasti tiesību aizskārumu (ja tas ir nepamatots) var novērst, pareizi izmantojot juridiskās metodes.

Tiesību normas imperativitāte ir atkarīga no tā, vai, izpildoties tiesiskajam sastāvam, obligāti iestājas par tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas. Ja tiesiskās sekas ir obligāti jāpiemēro, tad tiesību norma ir imperatīva un izpildās pirmais no priekšnoteikumiem, lai konstatētu, ka tiesību norma ir tiesību aizskāruma cēlonis. Normas imperativitāte ir nosakāma par pamatu, ņemot tieši rakstveida tiesību normu – to tiesību normu, kura ir tekstuāli atspoguļota normatīvā aktā.

Par imperatīvu tiesību normu var atzīt, piemēram, likuma “Par valsts noslēpumu” 11. panta sesto daļu, jo, kad Satversmes aizsardzības birojs ir pieņēmis attiecīgo lēmumu, šis lēmums ir galīgs un nav pārsūdzams. Tiesību piemērotājam nav iespējas lemt, vai šāds lēmums būtu pārsūdzams.⁴⁵² Tādēļ, ja rodas strīds par šāda lēmuma pārsūdzību, tas nav risināms tiesību piemērošanas ceļā. Imperatīva tiesību norma ir ietverta arī Advokatūras likuma 16. panta 1. punktā, jo gadījumā, ja zvērināts advokāts ir atzīts par maksātnespējīgu parādnieku, viņš ir jāizslēdz no zvērinātu advokātu skaita.⁴⁵³ Ierosinot lietot Satversmes

⁴⁵² Likuma “Par valsts noslēpumu” 11. panta sestā daļa noteic: “Satversmes aizsardzības biroja direktora lēmums par pieeju ārvalstu, starptautisko organizāciju un to institūciju klasificētajai informācijai ir galīgs un nav pārsūdzams.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁴⁵³ Šajā sakarā sk.: Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 21. jūlija lēmuma (pieteikums Nr. 99/2016) par atteikšanos ierosināt

tiesa netieši atzina, ka imperatīva tiesību norma ir ietverta arī Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma pārejas noteikumu 29. punktā, jo ar 2017. gada 1. janvāri iestājas par tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas – radioprogrammai jābūt valsts valodā.⁴⁵⁴

Tiesību normu nevar atzīt par imperatīvu, ja tā paredz tiesību piemērotājam lēmuma pieņemšanas vai satura rīcības brīvību. Taču atkarībā no tā, kādi apstākļi ir tiesību aizskāruma pamatā, imperativitātes prasība ne vienmēr ir obligāta. Pastāvot satura rīcības brīvībai, tie ir gadījumi, kad nepieļaujams ir pats fakts, ka par tiesiskā sastāva izpildīšanos ir paredzētas kādas tiesiskas sekas. Piemēram, ja pieņemtu tiesību normu, kura paredzētu dažādus soda veidus par Līgo tematikai veltīta plakāta neizlikšanu pie dzīvojamās mājas Līgo svētkos un tā nedotu tiesību piemērotājam izvēles tiesības piemērot vai nepiemērot sodu, tas, kāda veida sods būtu paredzēts par plakāta neizlikšanu, būtu otršķirīgs jautājums. Pretrunā ar tiesībām uz vārda brīvību būtu jau tas vien, ka valsts paredz sodu par viedokļa nepaušanu.⁴⁵⁵

Ja tiesību normā ir lietoti atklāti juridiskie jēdzieni, piemēram, nenoteiktie tiesību jēdzieni vai ģenerālklauzulas, tad tiesību norma parasti nav tiesību aizskāruma cēlonis. Piemēram, atklāti juridiskie jēdzieni nav lietoti Šķīrējtiesas likuma 32. panta ceturtajā daļā,⁴⁵⁶ bet Reklāmas likuma 3. panta pirmās daļas otrajā teikumā⁴⁵⁷ ir lietots atklāts juridisks jēdziens “godīgi konkurences principi”. Pats par sevi, ka reklāmai jāatbilst godīgiem konkurences principiem, nevar radīt tiesību aizskārumu. Tiesību aizskārumu var radīt nepareiza šī atklātā juridiskā jēdziena piepildīšana ar saturu.

Reti ir tādi gadījumi, kad tiesību norma satur atklātus juridiskus jēdzienus un ir tiesību aizskāruma cēlonis. Tie galvenokārt ir gadījumi, kad tiesību normas ir neskaidras. Piemēram, par pārlieku neskaidru tiesību normu varētu atzīt tādu, kura nosaka Valsts ieņēmumu dienestam pienākumu noteikt taisnīgu nodokļa apmēru vai Valsts policijai – piemērot taisnīgu sodu par noziedzīgu nodarījumu. Šādas tiesību normas pārkāptu personas Satversmes 90. pantā garantētās tiesības zināt savas tiesības.

Tātad lai tiesību aizskārums izrietētu no tiesību normas, parasti nepieciešams konstatēt, ka tiesību norma ir imperatīva un tajā nav lietoti atklātie juridiskie jēdzieni. Ja tiesību normā iestādei tiek piešķirta rīcības brīvība vai tajā tiek lietoti atklātie juridiskie jēdzieni, tiesību aizskārums parasti izriet nevis no tiesību normas, bet gan no nepareizas tiesību normas piemērošanas. Līdz ar to arī tiesību aizskārums (ja tas ir nepamatots) šādā gadījumā varēs novērst, pareizi izmantojot juridiskās metodes.

lietu 7. punktu. Pieejama: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

⁴⁵⁴ Sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2015. gada 3. jūlija lēmumu par lietas Nr. 2015-15-01 ierosināšanu. Pieejama: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]. Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma pārejas noteikumu 29. punkts noteic: “[...] Ja elektroniskais plašsaziņas līdzeklis [...] nav izvēlēties, vai tā izplatītās radio programmas valoda, sākot ar 2017. gada 1. janvāri, būs valsts valoda vai svešvaloda, un nav līdz 2016. gada 31. decembrim pārreģistrējis savu apraides atļauju [...], radio programma, sākot ar 2017. gada 1. janvāri, ir valsts valodā [...]” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁴⁵⁵ Sk. Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija spriedumu lietā Nr. 2015-01-01

⁴⁵⁶ Šķīrējtiesas likuma 32. panta ceturta daļa noteic: “Persona, kas ir vai pēdējo piecu gadu laikā ir bijusi attiecīgās pastāvīgās šķīrējtiesas šķīrējtiesnešu sarakstā, nevar būt puses pārstāvis un to nevar pieaicināt juridiskās palīdzības sniegšanai šīs pastāvīgās šķīrējtiesas procesos.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁴⁵⁷ Reklāmas likuma 3. panta pirmās daļas otrais teikums noteic: “Reklāma nedrīkst mazināt sabiedrības uzticēšanos reklāmai, un tai jāatbilst godīgas konkurences principiem.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

3.1.2. Tiesību norma, kuras radīto tiesību aizskārumu nevar novērst tiesību piemērošanas ceļā

Jebkuras tiesību normas satura noskaidrošana ir tiesību piemērotāja ziņā.⁴⁵⁸ Taisnīga rezultāta sasniegšanas interesēs tiesību piemērotājam ir pienākums piemērot tiesību normu atbilstoši augstāka juridiska spēka tiesību normām. Šis pienākums ietver piemērojamās tiesību normas atrašanu, atbilstošu iztulkošanas metožu izmantošanu, intertemporālās un hierarhiskās piemērojamības izvērtēšanu, judikatūras un tiesību doktrīnas izmantošanu, kā arī tiesību tālākveidošanu.⁴⁵⁹ Tiesu varai ir jānodrošina, lai, izskatot katru konkrēto lietu, tiktu garantēta Satversmes normu, likumu un citu normatīvu aktu īstenošana un vispārējo tiesību principu ievērošana, kā arī tiktu aizsargātas personas tiesības. Tiesiskā valstī tiesas ir atzīstamas par efektīvāko mehānismu, kas, izskatot konkrētu lietu, var konstatēt, vai ir ievērots saprātīgs līdzsvars starp konkrētās personas tiesībām un sabiedrības interesēm.⁴⁶⁰

Ja cēlonis, kāpēc personai radīts nepamatots tiesību aizskārumu, meklējams tiesību normās, tad tādas tiesību normas, kuras ir prettiesiskas, jāatceļ vai nav jāpiemēro, un tas ir pirmais solis efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai. Savukārt ja cēlonis ir meklējams tieši tiesību piemērošanā, tad viss, ko tiesību piemērotājam atliek izdarīt – pareizi piemērot tiesību normas.⁴⁶¹ Tādēļ ir svarīgi spēt nošķirt tādu nepamatotu tiesību aizskārumu, kuru rada tiesību normas no nepamatota tiesību aizskāruma, ko rada nepareiza juridisko metožu izmantošana, parasti – nepareiza tiesību interpretācija vai tiesību tālākveidošana. Parasti tieši no tiesību interpretācijas un tiesību tālākveidošanas metodes pareizas piemērošanas ir atkarīgs tas, vai tiesību aizskārumu izriet no tiesību normas, un tādēļ aplūkojami gadījumi, kad tiesību aizskārumu nevar novērst šo divu juridisko metožu izmantošanas ceļā.

3.1.2.1. Tiesību aizskārumu, ko nevar novērst tiesību interpretācijas ceļā

Tiesību normas saturs atklājas tās piemērošanā. Tiesību normu nevar izprast ārpus tās piemērošanas prakses un tiesību sistēmas, kurā tā funkcionē,⁴⁶² un jebkuras tiesību normas satura noskaidrošana ir tiesību piemērotāja ziņā.⁴⁶³ Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka likuma saturs ir nosakāms atbilstoši nacionālo tiesu praksē veiktajai tiesību interpretācijai, attiecīgi ar tiesību normu ir saprotams ne tikai viens pats tiesību normas teksts, bet arī tas, kādu nozīmi šim likuma tekstam ir piešķirušas tiesas.⁴⁶⁴ Svarīga loma tiek

⁴⁵⁸ Sk. Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 18.3. punktu

⁴⁵⁹ Sk. Satversmes tiesas 2011. gada 8. marta lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-52-03 7. punktu; Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra sprieduma lietā Nr. 2004-16-01 17. punktu; Satversmes tiesas 2010. gada 11. jūnija lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-11-01 6. punktu

⁴⁶⁰ Sk. Satversmes tiesas 2011. gada 13. decembra lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2011-15-01 7. punktu

⁴⁶¹ Ar tiesību piemērošanu konkrētajā gadījumā netiek saprasta juridiskā metode “pretēji likumam” (*contra legem*), kuru savā praksē izmanto Satversmes tiesa, atzīstot tiesību normas par spēkā neesošām, tā netieši atzīstot arī to, ka tieši tiesību norma ir tiesību aizskāruma cēlonis

⁴⁶² Piemēram, sk.: Satversmes tiesas 2013. gada 19. novembra sprieduma lietā Nr. 2013-09-01 13.3. punktu; Satversmes tiesas 2013. gada 28. jūnija sprieduma lietā Nr. 2012-26-03 12.1. punktu

⁴⁶³ Sk. Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 18.3. punktu

⁴⁶⁴ Tiesību normai ir tāds saturs, kādu tam piešķirušas tiesas, to interpretējot (The law is the provision in force as the competent courts have interpreted it). Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2005. gada 10. novembra sprieduma lietā Nr. 44774/98 Leyla Sahin v. Turkey 88. punktu; 2008. gada 12. februāra sprieduma lietā Nr. 21906/04 Kafkaris v. Cyprus, Nr. 21906/04 139. punktu. Par

piešķirta kasācijas instancei, kura parasti dod galavārdu par tiesību normas interpretāciju. Vienlaikus tas, vai Satversmes tiesa nosaka tiesību normas, tostarp arī likuma normas saturu, ņemot vērā tiesību normas piemērošanu praksē, likumdošanas procesa materiālus vai citus apsvērumus, ir atkarīgs no katra konkrētā dzīves gadījuma. Katrā ierosinātajā lietā Satversmes tiesa pēta arī tiesību normas pieņemšanas materiālus, tostarp likumdošanas materiālus, lai saprastu, kā attiecīgā likuma norma ir pieņemta.

Piemērs, kad Satversmes tiesa piekrīt tiesu praksē sniegtajai likuma normas interpretācijai, kālab tiesību aizskārums izriet no likuma normas, nevis tās nepareizas piemērošanas, atrodams Satversmes tiesas lietā Nr. 2014-09-01. Šajā lietā Satversmes tiesa izmantoja Augstākās tiesas praksi, lai noteiktu Civilprocesa likuma 495. panta pirmās daļas⁴⁶⁵ saturu un to, vai likuma norma, nevis tās piemērošana ir tā, kas ierobežo konstitucionālās sūdzības iesniedzēja Satversmes 92. panta pirmajā teikumā garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu. Attiecīgi tika noteikts, ka Civilprocesa likuma 495. panta pirmā daļa nepiešķir personai tiesības vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā, lai apstrīdētu šķīrējtiesas kompetenci. Tika atzīts par pareizu Augstākās tiesas praksē secinātais, ka pati šķīrējtiesa izlemj visus jautājumus, kas saistīti ar šķīrējtiesas kompetenci, un Satversmes tiesa interpretēja tiesību normu tā, kā to bija interpretējusi Augstākā tiesa, uzskatot, ka tiesību aizskārums rada tiesību norma.⁴⁶⁶ Šajā lietā arī Saeima norādīja, ka tieši likuma norma ir tā, kas liedz vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā ar lūgumu izšķirt jautājumu par šķīrējtiesas kompetenci. Acīmredzot arī Satversmes tiesai, izpētot likumdošanas procesa materiālus, neradās šaubas, ka tiesu praksē sniegtā tiesību normas interpretācija atbilst likumdevēja gribai.

Piemērs, kad Satversmes tiesa nepiekrīt tiesu praksē sniegtajai likuma normas interpretācijai, kālab tiesību aizskārums izriet no nepareizas likuma normas piemērošanas, nevis pašas likuma normas, atrodams Satversmes tiesas lietā Nr. 2007-07-01.⁴⁶⁷ Šajā lietā tika apstrīdēta likuma norma, atbilstoši kurai personai, kura tiek uzņemta Latvijas pilsonībā, nedrīkst izveidoties dubultpilsonība. Augstākā tiesa šo likuma normu bija interpretējusi tā, ka tajā ietvertais dubultpilsonības ierobežojums attiecas uz visiem Latvijas pilsonības iegūšanas gadījumiem, tostarp pilsonības iegūšanu ar dzimšanu. Savukārt Saeima bija norādījusi, ka nepiekrīt šādai likuma normas interpretācijai, un dubultpilsonība nedrīkstot veidoties vienīgi naturalizācijas rezultātā vai uzņemot Latvijas pilsonībā par īpašiem nopelniem ar Saeimas lēmumu. Satversmes tiesa, iepazīstoties arī ar citu valsts institūciju viedokļiem, secināja, ka Augstākās tiesas sniegtā likuma normas interpretācija ir nepareiza, jo likuma normā ietvertais dubultpilsonības aizliegums patiešām nav bijis attiecināts uz pilsonības iegūšanu ar dzimšanu. Tātad nevis likuma norma, bet nepareiza likuma normas piemērošana radīja konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem nepamatotu tiesību aizskārums. Satversmes

to, kā Eiropas Cilvēktiesību tiesa izprot tiesiskas valsts principu (the rule of law), sk.: Lautenbach G. The concept of the rule of law and the European Court of Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2013.

⁴⁶⁵ Uz Satversmes tiesas sprieduma pieņemšanas brīdi spēkā bija šāda Civilprocesa likuma 495. panta pirmās daļas redakcija: "Par strīda pakļautību lemj pati šķīrējtiesa, arī gadījumos, kad kāda no pusēm apstrīd šķīrējtiesas līguma esamību vai spēkā esamību."

⁴⁶⁶ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 28. novembra sprieduma lietā Nr. 2014-09-01 16. punktu

⁴⁶⁷ Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 21. augusta lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2007-07-01

tiesa izbeidza tiesvedību, un, mainot tiesu praksi, konstitucionālās sūdzības iesniedzēju meitai varēja piešķirt Latvijas pilsonību.

Šāds piemērs, kad nepareiza likuma normas piemērošana ir tiesību aizskārums cēlonis, atrodams arī Satversmes tiesas lietā Nr. 2010-11-01. Šajā lietā tika apstrīdēta likuma norma, atbilstoši kurai, ievērojot fiziskās personas mantisko stāvokli, fiziskās personas pārstāvim tika izmaksāta atlīdzība no valsts budžeta sarežģītās administratīvajās lietās. Augstākās tiesas praksē šī likuma norma tika interpretēta tādējādi, ka administratīvajā procesā juridiskās palīdzības izmaksu atlīdzinājumu fiziskā persona varot saņemt vienīgi atbilstoši šai likuma normai. Savukārt Saeima, pamatojoties uz likumdošanas procesa materiāliem, nepiekrīta šādai likuma normas interpretācijai. Šī likuma norma paredz tikai vienu atsevišķu gadījumu, kad fiziskajai personai jau administratīvā procesa laikā pirms tam, kad tiek konstatēts administratīvā akta vai faktiskās rīcības prettiesiskums, ir atlīdzināmas juridiskās palīdzības izdevumi, un citos gadījumos ar juridisko palīdzību saistītie izdevumi atlīdzināmi atbilstoši vispārējai kārtībai, kāda ietverta Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā. Satversmes tiesa piekrīta Saeimas viedoklim, ka Augstākās tiesas praksē sniegtā likuma normas interpretācija ir nepareiza.⁴⁶⁸ Saeimas viedoklis bija pamatots ar likumdošanas procesa materiāliem, no kuriem bija izsecināms, ka likumdevēja mērķis nebija ierobežot fiziskās personas tiesības uz juridiskās palīdzības izdevumu atlīdzināšanu, bet gan paredzēt papildu veidu, kā juridiskās palīdzības izdevumus var atlīdzināt jau administratīvā procesa laikā. Tādējādi tiesvedība tika izbeigta, atzīstot, ka nevis likuma norma ir tā, kas radījusi personai tiesību aizskārums, bet gan nepareiza tās piemērošana. Šādu nepamatotu tiesību aizskārums varēja novērst, nevis atceļot likuma normu, bet pareizi to interpretējot.

Jāņem vērā, ka tiesību normas saturs var mainīties tiesību attīstības gaitā, it īpaši attīstoties pamattiesību izpratnei. Par piemēru tam var minēt Satversmes tiesas lietu, kurā Satversmes tiesa izmantoja Augstākās tiesas praksi, nosakot Civilprocesa likuma 33. panta trešās daļas 1. punkta saturu, proti, kas ir uzskatāms par advokātu ar lietas vešanu saistīto izdevumu sakarā. Satversmes tiesa secināja, ka atbilstoši interpretācijai, kādu jaunākajos tiesu nolēmumos ir sniegusi Augstākā tiesa, ar jēdzienu “advokāts” tiesību normā saprotamas tikai Advokatūras likuma 4. panta pirmajā daļā minētās personas. Tātad tika uzskatīts, ka tiesību norma ir tā, kas rada aizskārums, un tās tiesiskums tika izvērtēts, ciktāl tā liedz pusei, kurai par labu izšķirta civillietā, saņemt juridiskās palīdzības izdevumu atlīdzinājumu no otras puses gadījumā, kad šādu palīdzību sniegusi persona, kura nav advokāts. Iepriekš, pastāvot citiem apstākļiem, Augstākā tiesa jēdzienu “advokāts” bija attiecinājusi ne tikai uz advokātiem, bet arī juristiem.⁴⁶⁹

Tāpat, parādoties jaunam faktiskajam dzīves gadījumam, var mainīties tiesību normas interpretācija. Piemēram, no vienas puses, nav šaubu, ka ar jēdzienu “likumiskais pārstāvis” Administratīvā procesa

⁴⁶⁸ Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 11. jūnija lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-11-01

⁴⁶⁹ Par šo lietu sk. Satversmes tiesas 2014. gada 7. februāra sprieduma lietā Nr. 2013-04-01 16.1. punktu

likuma 21. panta otrās daļas⁴⁷⁰ izpratnē ir saprotams bioloģiskais tēvs vai māte. No otras puses, ja faktiskā dzīves gadījumā ir tāds netipisks jautājums par to, vai par personas likumisko pārstāvi var būt šī bērna bioloģiskās mātes partnere, tad tas ir tiesību normas interpretācijas jautājums. Jo stabilāka tiesu prakse, ka par tādu nevar uzskatīt bērna bioloģiskās mātes partneri, jo lielāka iespēja, ka tiesību aizskārums cēlonis ir likuma norma. Taču, ja šāda stabila tiesu prakse nepastāv par to, vai bērna bioloģiskās mātes partnere var būt bērna likumiskais pārstāvis, tad maz ticams, ka tiesību norma būs tiesību aizskārums cēlonis, proti, pirms likuma normas apstrīdēšanas būtu jādod iespēja tiesību piemērotājam izlemt, vai šis jēdziens interpretējams tādējādi, ka bērna bioloģiskās mātes partnere var būt bērna likumiskais pārstāvis Administratīvā procesa likuma izpratnē. Tikai tad, kad tiesību piemērotājs šo jautājumu ir izlēmis, likuma norma varētu tikt atzīta par tiesību aizskārums cēloni.

Aplūkotajās Satversmes tiesas lietās izdarītie secinājumi parāda, ka vienvērtīga tiesu prakse par tiesību normas piemērošanu vēl nenozīmē, ka tiesību norma ir tiesību aizskārums cēlonis. Latvijas tiesiskajā sistēmā galavārdu par to, vai tiesību norma vai nepareiza juridisko metožu izmantošana ir Satversmē garantēto pamattiesību aizskārums cēlonis, dod Satversmes tiesa. Satversmes tiesa pēc lietas ierosināšanas var gan piekrist tiesību praksē akceptētajai tiesību normas interpretācijai, gan nepiekrist tai, it īpaši gadījumos, kad atšķiras normatīvā akta pieņēmēja un tiesas viedokļi par tiesību normas interpretāciju, proti, tiesību normas pieņemšanas materiāli liecina par citu interpretāciju. Tāpat tiesību normas interpretācija var mainīties tiesību attīstības gaitā un parādīties jaunam netipiskam faktiskajam dzīves gadījumam. Līdz ar to pat tad, ja tiesību praksē ir nostiprinājusies stabila tiesību normas interpretācija, attīstoties tiesībām un mainoties faktiskajam dzīves gadījumam, tā var mainīties, un tātad var mainīties arī tas, kas ir tiesību aizskārums cēlonis – tiesību norma vai tiesību piemērošana.

3.1.2.2. Tiesību aizskārums, ko nevar novērst tiesību tālākveidošanas ceļā

Tiesību aizskārums cēlonis nav tiesību norma, ja nepamatotu tiesību aizskārums var novērst tiesību tālākveidošanas ceļā, attiecīgi tālākveidojot tiesību normu. Likuma robu novēršana un aizpildīšana ir nevis tiesību normu atbilstības jautājums, bet gan tiesību piemērošanas jautājums. Tiesību piemērotājam ir jānovērš likuma nepilnība, ja to var izdarīt ar juridiskām metodēm. Turklāt tiesību tālākveidošanu var veikt ne tikai tiesas, bet arī valsts institūcijas, tostarp valsts pārvaldes iestādes.

Mūsdienu tiesību teorijā valda konsenss, ka pastāv vismaz divi likuma robi, kurus var novērst tiesību piemērošanas ceļā, – aizklāti likuma robi un atklāti likuma robi. Aizklāti likuma robi izpaužas kā tiesību normas teksta vārdiskās izpaušmes neatbilstība tiesību normas mērķim (tiesību normas tvērums ir par plašu), un tie tiek aizpildīti ar teleoloģisko redukciju, sašaurinot tiesību normas tekstu atbilstoši tās mērķim. Atklāti likuma robi izpaužas kā faktiskam dzīves gadījumam atbilstoša regulējuma trūkums (tiesiskais

⁴⁷⁰ Administratīvā procesa likuma 21. panta otrā daļa noteic: “Tās fiziskās personas procesuālās tiesības, kura nav sasniegusi 15 gadu vecumu vai kura atzīta par rīcībnespējīgu, īsteno šīs personas likumiskais pārstāvis.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

regulējums ir par šauru), kaut arī šādam regulējumam, ņemot vērā likuma mērķi vai visu tiesību sistēmu, bija jābūt. Atklātie likuma robi tiek aizpildīti ar analogijas metodi.⁴⁷¹

Piemērs, kurā Satversmes tiesa konstatēja, ka tiesību aizskārumu nerada likuma norma tādēļ, ka to var tālākveidot, teleoloģiski to reducējot, bija Satversmes tiesas lieta, kurā tika apstrīdēta Aizsargjoslu likuma 36. panta otrās daļas 1. punkta atbilstība Satversmes 91. un 105. pantam, jo tā liedzot tiesības atjaunot īpašumu, kas nodedzis tiktāl, ka no mājas saglabājušies tikai pamati. Lietu ierosināja pēc administratīvās tiesas pieteikuma, bet vēlāk Satversmes tiesa izbeidza tiesvedību lietā. Satversmes tiesa secināja, ka apstrīdētajā likuma normā lietotā jēdziena “esoša ēka” iespējamā plašākā vārdiskā jēga neaptver bojāgājušas ēkas pamatus, tādēļ likuma normu nav iespējams interpretēt tādējādi, ka tā atļautu nodegušas ēkas atjaunošanu. Tātad Augstākās tiesas prakse apstrīdētās likuma normas interpretēšanā ir bijusi pareiza. Tomēr bez tiesību interpretācijas metodes ir arī tiesību tālākveidošanas metode, un tiesību piemērotājam ir pienākums novērst likuma nepilnību, ja vien to iespējams izdarīt ar juridiskām metodēm un no tām izrietošiem juridiskiem argumentiem. Lietā būtiska nozīme ir Saeimas atbildes rakstā norādītajam, ka aizliegums atjaunot personai piederošu ēku pēc tam, kad tā gājusi bojā ugunsgrēkā, neatbilst Aizsargjoslu likuma mērķim, proti, likumdevēja gribai. Tas nozīmē, ka likuma nepilnība, kura šādas ēkas atjaunošanu liedz, novēršama likuma ietvaros, ņemot vērā arī vispārējos tiesību principus.⁴⁷² Tātad, izmantojot tiesību tālākveidošanu, administratīvajai tiesai bija jāsecina, ka šādā gadījumā var atjaunot māju, un nav nepieciešams atcelt likuma normu, lai novērstu nepamatotu tiesību aizskārumu. Nepamatotu tiesību aizskārumu radīja nepareiza likuma normas piemērošana, un līdz ar to nepamatots tiesību aizskārumš nebija novēršams, atceļot attiecīgo likuma normu.

Pēc Satversmes tiesas lietas Nr. 2006-41-01 tiesību piemērotājam pavērās iespēja netipiskos gadījumos teleoloģiski reducēt tiesību normas, kuras tekstuāli paredz obligātā administratīvā akta izdošanu. Augstākās tiesas praksē valdīja uzskats, ka tiesa nevar ignorēt likumdevēja noteiktās imperatīvās tiesību normas, kas paredz konkrēta satura lēmuma pieņemšanu, ja ir iestājušies tiesību normā paredzētie priekšnoteikumi. Ja reiz likumdevējs ir tieši (*expressis verbis*) izteicis savu gribu, iestādei un tiesai tā esot jārespektē un tās nevarot rīkoties pretēji likumā noteiktajam.⁴⁷³ Turpretim Satversmes tiesa, pieņemot lēmumu par tiesvedības izbeigšanu, norādīja, ka pat imperatīvas tiesību normas ir iespējams tālākveidot, proti, netipiskos gadījumos iestādei ir tiesības atkāpties no tiesisko seku īstenošanas, taču šādai atkāpei ir jābūt pamatotai ar īpašiem uzrādāmiem un pārliecinošiem argumentiem.⁴⁷⁴ Atšķirība starp tipisku un netipisku gadījumu ir tajā, vai likumdevējs, pieņemot attiecīgo tiesību normu, apsvēra konkrēto faktisko dzīves gadījumu vai neapsvēra. Netipisks ir tāds gadījums, kas izpilda visus likuma normas tiesiskā sastāva

⁴⁷¹ Plašāk sk.: Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006

⁴⁷² Sk. Satversmes tiesas 2015. gada 2. marta lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2014-16-01 11.–13. punktu

⁴⁷³ Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 28. februāra lēmuma lietā Nr. 2006-41-01 par tiesvedības izbeigšanu 3. punktu

⁴⁷⁴ Turpat, 15. punktu

nosacījumus, taču ar to nesaraujami ir saistīti papildu apstākļi, kas būtiski maina šī gadījuma raksturu. Netipiskus gadījumus likumdevējs neapzināti nav ietvēris savā tiesību normā īstenotajā gribā, jo tos nav paredzējis. Tātad likumdevējs nav izdarījis arī samērīguma apsvērumus un nav iekļāvis tos tiesiskās sekās, kuras paredzētas par tiesību normas tiesiskā sastāva izpildīšanos. Turpretim, ja pastāv tipisks gadījums, tiesību aizskārums pat tad, ja tas ir nepamatots, tiesību piemērotājs nevar novērst tiesību piemērošanas ceļā, un tam nepieciešams atcelt vai nepiemērot tiesību normu.

Tiesu praksē salīdzinoši reti tiek atzīta tiesību tālākveidošanas metodes izmantošana un līdz ar to reti tiek atzīts, ka nepamatotu tiesību aizskārums var novērst tiesību tālākveidošanas ceļā, nevis atceļot vai nepiemērojot tiesību normu. Viena no lietām, kurā Augstākā tiesa ir atzinusi, ka nepamatotu tiesību aizskārums var novērst, tālākveidojot tiesību normu, ir par Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšana likuma 14. panta ceturto daļu. Tiesību norma paredzēja atvainošanos kā pastāvīgu vai papildu atlīdzinājumu tikai tādām morālam kaitējumam, kad personas tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizskārums nav bijis smags, un nebija skaidrs, vai atvainoties var arī smaga aizskārums gadījumā. Augstākā tiesa secināja, ka šāds regulējums, kad nevarētu atvainoties arī smaga aizskārums gadījumā, neatbilstu Administratīvā procesa likuma 92. panta un Satversmes 92. panta trešā teikuma mērķim nodrošināt atbilstīgu atlīdzinājumu. Var būt tādi gadījumi, kad smaga aizskārums gadījumā atlīdzinājums naudā tikai kopā ar iestādes atvainošanos ir atzīstams par atbilstīgu. Līdz ar to šī tiesību norma tika tālākveidota, norādot, ka arī tajos gadījumos, kad aizskārums nav smags, atlīdzinājums var būt atvainošanās, jo citādi būtu grūtības nodrošināt personai tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu.⁴⁷⁵

Citā lietā Augstākai tiesai bija jāizlemj, vai tas, ka Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā nav paredzēta valsts apmaksāta juridiskā palīdzība Satversmes tiesas procesā, ir likuma robs vai tiesībpolitiska nepilnība, par kuru var izšķirties tikai likumdevējs. Zemākas instances tiesas uzskatīja, ka pastāv likuma robs, jo tiesības uz pieeju tiesai attiecas arī uz Satversmes tiesas procesu.⁴⁷⁶ Tomēr Augstākā tiesa nepiekrīta šādam secinājumam, uzskatot, ka attiecīgā nepilnība nav likuma robs, bet gan tiesībpolitiska nepilnība. Likumdevējs neesot gribējis nodrošināt valsts apmaksātu juridisko palīdzību Satversmes tiesas procesā, un likumdevējs ir paredzējis citus veidus, kā nodrošināt pieeju Satversmes tiesai. No Saeimas Juridiskās komisijas sēdē izteiktajiem deputātu viedokļiem izriet, ka regulējums pietiekami nodrošina cilvēku pieeju arī Satversmes tiesas procesam, tomēr citā veidā nekā bezmaksas palīdzības piešķiršana. Tādēļ konstatējams skaidrs likumdevēja nolūks attiecībā uz strīda situāciju.⁴⁷⁷ Jānorāda gan, ka vēlāk pats likumdevējs uzskatīja, ka pieeja Satversmes tiesai nav pietiekami nodrošināti, ieviešot valsts nodrošināto juridisko palīdzību Satversmes tiesas procesā.⁴⁷⁸

Praksē svarīga nozīme likuma roba konstatēšanā tiek piešķirta apzinātam likumdevēja lēmumam.

⁴⁷⁵ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. februāra spriedums lietā Nr. SKA-104/2010, 25. punkts

⁴⁷⁶ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 16. novembra spriedums lietā Nr. SKA-899/12, 7. punkts

⁴⁷⁷ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 16. novembra spriedums lietā Nr. SKA-899/12, 5.–12. punkts

⁴⁷⁸ Grozījumi Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 188, 21.09.2018.

Augstākā tiesa ir atzinusi, ka secinājumu par likuma robu nevar izdarīt, ja apstākļi liek domāt, ka tā ir apzināta likumdevēja griba, nevis kļūda, kuras labošana būtu pieļaujama tiesā, izmantojot kādu no likuma robu aizpildīšanas metodēm. Tiesību tālākveidošana būtu nepieļaujama sacelšanās pret likumdevēju, un tiesneša nolēmums nostātos pret likumu.⁴⁷⁹ Taču šāds uzskats ir novecojis un būtu jāatmet, jo tas pārlieku ierobežo tiesību tālākveidošanu. Tiesību tālākveidošanai būtu jābūt iespējamai ne vien gadījumos, kad likumdevējs ir vēlējies nepilnības aizpildīšanu, tomēr ir kļūdaini atspoguļojis normas tekstā savu gribu, bet arī tad, kad likumdevējs nav vēlējies kādas nepilnības aizpildīšanu, tomēr no tiesību sistēmas skatpunkta, īpaši pamattiesību skatpunkta, ir nepieciešama šādas nepilnības aizpildīšana. Tātad lai pieņemtu tiesību sistēmai atbilstošu lēmumu, tiesību tālākveidošanai būtu jābūt iespējamai pat tad, ja tā nonāk pretrunā ar apzinātu likumdevēja lēmumu.

Tiesību tālākveidošanā jāņem vērā arī tas, vai tiesību normas teksts saprātīgi pieļauj atrisināt konkrēto faktisko dzīves gadījumu ar tiesību tālākveidošanas metodi, jo valstij ir jānodrošina saprotama un skaidra tiesību sistēmas pastāvēšana. Tā kā tiesību tālākveidošanas dēļ vienmēr cietīs rakstītās normas skaidrība un tātad tiesiskā noteiktība, pirms tiesību tālākveidošanas ir nepieciešams sabalansēt abas intereses, atrodot pareizo līdzsvaru starp taisnīga lēmuma pieņemšanas interesi un rakstītās tiesību normas skaidrības interesi. Ja prevalē pēdējā interese, nepamatots tiesību aizskārums ir novēršams nevis tiesību tālākveidošanas ceļā, bet gan atceļot tiesību normu, kura rada nepamatotu tiesību aizskārumu.

Ievērojot minēto, var secināt, ka pirms tiesību normas atcelšanas un līdz ar to konstatējot, ka nepamatotu tiesību aizskārums rada tiesību norma, nepieciešams pārliecināties, vai nepamatotu tiesību aizskārums nevar novērst tiesību tālākveidošanas ceļā, izmantojot analogiju vai teleoloģisko redukciju. Tikai tad, kad secināts, ka konkrēto tiesību normu nevar tālākveidot vai ar tālākveidošanu nav iespējams novērst nepamatotu tiesību aizskārums, tiesību norma var radīt nepamatotu tiesību aizskārums. Lai neradītu jaunu nepamatotu tiesību aizskārums tiesību tālākveidošanas dēļ, pirms tiesību tālākveidošanas nepieciešams pārliecināties, vai tiesību tālākveidošanas rezultātā rakstītā tiesību norma nekļūs neskaidra.

3.2. Pastāvošs tiesību aizskārums, kas izriet no tiesību normas

3.2.1. Pastāvošs tiesību aizskārums, kas izriet no tiesību normas bez tiesību piemērošanas akta

Lai tiesību norma radītu pastāvošu tiesību aizskārums, tai parasti, pirmkārt, ir jāatbilst noteiktām kvalitātes prasībām – jābūt imperatīvai un tā nevar saturēt atklātus juridiskus jēdzienus. Otrkārt, tiesību aizskārums (ja tas ir nepamatots), nevar novērst, pareizi izmantojot juridiskās metodes. Taču tas vēl nenozīmē, ka tiesību norma rada pastāvošu tiesību aizskārums konkrētai personai. Šo priekšnoteikumu izpildīšanās nozīmē vien to, ka tieši tiesību norma rada konkrēto tiesību aizskārums. Lai konstatētu, ka tiesību aizskārums tiek radīts konkrētai personai, papildus parasti nepieciešams konstatēt, ka konkrētais

⁴⁷⁹ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 16. novembra spriedums lietā Nr. SKA-899/12, 8. punkts, un 2006. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. SKA-34, 11.2. punkts

faktiskais dzīves gadījums izpildās tiesību normas tiesiskais sastāvs un ka par tā izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas faktiski ietekmē šo personu. Pamatprincips, kas būtu izmantojams pastāvoša tiesību aizskāruma konstatēšanā, ir šāds: ja tiesību normas tiesiskais sastāvs neizpildās, tad arī tiesību norma nerada pastāvošu tiesību aizskārumu.

Tiesību norma pastāvošu tiesību aizskārumu var radīt divos veidos – pieņemot tiesību piemērošanas aktu uz tiesību normas pamata un nepieņemot tiesību piemērošanas aktu uz tiesību normas pamata. Satversmes tiesa savā vadošajā tiesas spriedumā par to, kad konstatējams personas tiesību aizskārums, tas ir, spriedumā lietā Nr. 2012-16-01 atzina, ka gadījumā, ja tiesību norma, kura, iespējams, aizskar kādas personai Satversmē noteiktās pamattiesības, personai nav piemērota, var izveidoties tikai divas situācijas. Pirmkārt, no tiesību normas izrietošās nelabvēlīgās sekas var pastāvēt neatkarīgi no personas rīcības, un persona nevar ar šīs tiesību normas prasībām pretēju rīcību panākt tās piemērošanu. Proti, tiesību norma liedz personai iespēju iegūt noteiktu tiesisko statusu, liedz tai īstenot kādas tiesības vai arī paredz nevienlīdzīgu attieksmi pret personu. Otrkārt, tiesību normā var būt paredzēts aizliegums vai citas imperatīvas prasības, par kuru pārkāpumu valsts noteikusi personai būtiskas nelabvēlīgas sekas, un persona var ar tiesību normā noteiktajam regulējumam pretēju rīcību panākt šīs tiesību normas piemērošanu. Tikai pēc šādas rīcības tiek izdots tiesību normas piemērošanas akts, kas rada nelabvēlīgas sekas. Tātad šādas nelabvēlīgās sekas personai var iestāties tikai nākotnē⁴⁸⁰, tādēļ šādos gadījumos nav pamata runāt par pastāvošu tiesību aizskārumu, bet nākotnē sagaidāmu vai potenciālu tiesību aizskārumu.

No vienas puses, var piekrist Satversmes tiesai tajā, ka šādos gadījumos nelabvēlīgas sekas personai rodas pēc tam, kad tiesību norma ir piemērota attiecībā uz viņu, pieņemot tiesību piemērošanas aktu, piemēram, administratīvu aktu vai tiesas nolēmumu. No otras puses, tiesību normas piemērošana nav vienīgais veids, kā panākt tiesību normā paredzēto tiesisko seku iedarbību uz personu. Persona var pati labprātīgi ievērot tiesību normu, tostarp tajā ietverto aizliegumu un to nepārkāpt, kā rezultātā tiesību norma faktiski ietekmē personas rīcību vēl pirms tās piemērošanas. Tas nozīmē, ka Satversmes tiesas spriedumā lietā Nr. 2012-16-01 izdarītie secinājumi attiecībā uz pastāvoša tiesību aizskāruma konstatēšanu var nonākt pretrunā ar realitāti, jo tie neņem vērā vienu būtisku apstākli, proti to, ka persona pati ar savu rīcību var labprātīgi ievērot tiesību normu, izpildot gan tiesību normas tiesisko sastāvu, gan par tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas.

Turklāt nepareizi uzskatīt, ka pastāvošs tiesību aizskārums var rasties tikai tad, ja personai radušās būtiskas nelabvēlīgas sekas par tiesību normai pretēju rīcību. Piemēram, 12. Saeimā tika izskatīts likumprojekts, kurš paredzēja aizliegt publiskās vietās valkāt seju aizsedzošu apģērbu, kā arī piemērot administratīvo atbildību par šī aizlieguma neievērošanu.⁴⁸¹ Ja likums stātos spēkā, pastāvētu vispārējs

⁴⁸⁰ Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 2012-16-01 22.4. punktu

⁴⁸¹ Sk. likumprojektu Nr. 1008/Lp12 "Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums". Pieejams: www.saeima.lv [aplūkots: 09.10.2019.]

aizliegums valkāt seju aizsedzošu apģērbu publiskās vietās, izņemot likumā īpaši paredzētus gadījumus. Persona, kura valkāja šādu seju aizsedzošu apģērbu publiskās vietās, labprātīgi pārtrauca to darīt, lai nesaņemtu administratīvo sodu. Tātad tiesību norma ir jau ietekmējusi personas rīcību, un tādēļ ir konstatējams pastāvošs tiesību aizskārums, vēl jo vairāk situācijā, ja persona izlemtu neparādīties vairs publiskās vietās sakarā ar to, ka viņas reliģija neatzīst parādīšanos sabiedrībā ar atsegtu seju, kas esot nepiedodams grēks. Šādās situācijās nevar rasties nākotnē sagaidāms tiesību aizskārums, jo persona ir labprātīgi ievērojusi tiesību normu, kā rezultātā viņa ir mainījusi savu uzvedību, tiesību normai radot pastāvošu tiesību aizskārums. Cits jautājums: vai tiesību aizskārums ir pamatots vai nepamatots un kā konstatēt, ka tieši tiesību norma ir ietekmējusi personas rīcību, tomēr tas neietekmē pastāvoša tiesību aizskāruma konstatēšanas metodoloģiju.

Lai labāk būtu saprotams, kāpēc Satversmes tiesas spriedumā lietā Nr. 2012-16-01 izdarītie secinājumi attiecībā uz pastāvoša tiesību aizskāruma konstatēšanu var nonākt pretrunā ar realitāti, nenodrošinot personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, var ilustrēt ar vēl vienu piemēru. Piemēram, likumdevējs pieņem grozījumus Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā, nosakot, ka turpmāk televīziju un radio var pārraidīt valsts valodā, citādi tiks anulēta attiecīgā elektroniskā plašsaziņas līdzekļa licence. Atbilstoši Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2012-16-01 iedibinātajiem kritērijiem tiesību aizskārums nevarētu būt pastāvošs, pat ja elektroniskais plašsaziņas līdzeklis labprātīgi pāriet uz apraidi valsts valodā, un šāds tiesību aizskārums varētu būt tikai nākotnē sagaidāms, jo nelabvēlīgās sekas par tiesību normas pārkāpumu var iestāties tikai nākotnē. Tomēr šāds secinājums acīmredzami nonāktu pretrunā ar realitāti, jo tiesību norma jau tagadnē ir ietekmējusi elektronisko plašsaziņas līdzekli, kas labprātīgi pārgājis uz televīzijas un radio apraidi valsts valodā. Turklāt jo īpaši svarīgi tas būtu situācijā, ja šāds elektroniskais plašsaziņas līdzeklis izvēlētos vērsties Satversmes tiesā, kura izlemtu atcelt apstrīdēto tiesību normu, tāpēc ka tā pārkāpj elektroniskā plašsaziņas līdzekļa pamattiesības. Satversmes tiesai būtu jāizlemj, no kura brīža atcelt apstrīdēto tiesību normu, un, ja atzītu, ka ir radies nākotnē sagaidāms tiesību aizskārums, būtu pietiekami atcelt tiesību normu ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi vai brīdi nākotnē. Tomēr ja ir jau radies pastāvošs tiesību aizskārums, tad personai pēc Satversmes tiesas sprieduma var būt jānodrošina iespēja pieprasīt nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu un tiesību norma ir atceļama ar brīdi pagātnē. Nepareizi izprotot, kad konstatējams pastāvošs tiesību aizskārums, var liegt konstitucionālās sūdzības iesniedzējam saņemt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli un var tikt pārkāpts Satversmes 92. panta trešais teikums.

Ievērojot minēto, Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2012-16-01 iedibinātie kritēriji ir pārlietu mehāniski mūsdienu mainīgajai sociālajai realitātei. Satversmes tiesa savu secinājumu izdarīja, pamatojoties uz vienu kritēriju – iespēju ar tiesību normai pretēju rīcību panākt tās piemērošanu attiecībā uz personu. Ja šāda iespēja nepastāv, tad imperatīva norma rada pastāvošu tiesību aizskārums. Savukārt ja šāda iespēja pastāv, tiesību aizskārums var tikai rasties nākotnē. Tomēr šāds kritērijs nebūtu izmantojams,

jo tas var radīt sociālajai realitātei neatbilstošus secinājumus. Tā vietā būtu jāievēro tiesību teorijā nostiprinātais pamatprincips, atbilstoši kuram tiesību normas ietekme uz faktisko dzīves gadījumu tiek noteikta atkarībā no tā, vai faktiskais dzīves gadījums izpilda tiesību normas tiesisko sastāvu. Šāds pamatprincips ir skaidrs un saprotams ikvienam tiesību piemērotājam, un tas atvieglo arī pastāvoša tiesību aizskāruma konstatēšanu, ja tiesību aizskāruma cēlonis ir tiesību norma. Turklāt šāds pamatprincips ir pietiekami elastīgs, lai tas tiktu pielāgots iespējamām tiesību izmaiņām. Ja tiek izmantots šis pamatprincips, lai konstatētu, vai pastāvošs tiesību aizskārums izriet no tiesību normas, nepieņemot tiesību piemērošanas aktu, parasti ir nepieciešams konstatēt šādu priekšnoteikumu izpildīšanos:

- 1) tiesību norma atbilst noteiktām kvalitātes prasībām;
- 2) tiesību norma apveltīta ar tiesiskām sekām, kuras persona var labprātīgi ievērot;
- 3) pastāv faktiskais dzīves gadījums, kurš izpilda tiesību normas tiesisko sastāvu, un tiesiskās sekas faktiski ietekmē personu, vai arī pastāv faktiskais dzīves gadījums, kas neizpilda tiesību normas tiesisko sastāvu, un ir konstatējami īpaši apstākļi, kāpēc tas neizpildās;
- 4) pareizi izmantotas juridiskās metodes, parasti – tiesību normu interpretācijas un tiesību tālākveidošanas metode.

Savukārt, ja uz tiesību normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, lai pastāvošs tiesību aizskārums izrietētu no tiesību normas, parasti jāizpildās šādiem priekšnoteikumiem:

- 1) attiecībā uz konkrētu personu ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, izpildoties tiesību normas tiesiskajam sastāvam
- 2) tiesību norma atbilst noteiktām kvalitātes prasībām – tā ir imperatīva un nesatur atklātus juridiskus jēdzienus;
- 3) tiesību normas piemērošanā ir pareizi izmantotas juridiskās metodes, parasti – tiesību normu interpretācijas un tiesību tālākveidošanas metode.

3.2.1.1. Tiesību normas tiesisko seku raksturs

Ikvienai tiesību normai ir noteiktas tiesiskās sekas, citādi tā nebūtu tiesību norma. Tomēr, lai pastāvoša tiesību aizskāruma cēlonis būtu tiesību norma situācijā, kad nav pieņemts nekāds tiesību piemērošanas akts uz šīs tiesību normas pamata, tiesiskajām sekām ir jābūt ar īpašu raksturu. Ja pastāvošs tiesību aizskārums rodas, kad faktiskais dzīves gadījums aptveras ar tiesību normas tiesisko sastāvu, tiesiskajām sekām jābūt tādām, kuras persona var labprātīgi ievērot. Tādā gadījumā tiesību normas piemērošanu aizstāj tiesību normas ievērošana, un pastāvošs tiesību aizskārums var rasties arī tad, kad tiesību norma nav piemērota piespiedu kārtā, bet tiek ievērota labprātīgi. Galu galā viens no tiesiskās valsts pamatprincipiem ir likumu ievērošana un likumpaklausīgs iedzīvotājs.

Šādas tiesiskās sekas, kuras persona var labprātīgi ievērot, ir, piemēram, Elektronisko plašsaziņas

līdzekļu likuma pārejas noteikumu 29. punktam.⁴⁸² Tas ir tāpēc, ka, iestājoties tiesību normā minētajam datumam, persona var pati labprātīgi ievērot par tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas – nodrošināt, ka radioprogramma ir valsts valodā. Turklāt pat tad, ja pēc šī datuma persona nenodrošina radioapraidi valsts valodā, viņai būs pienākums nodrošināt radioapraidi valsts valodā. Turpretim, piemēram, Dzīvnieku aizsardzības likuma 41. panta otrajai daļai⁴⁸³ ir tādas tiesiskās sekas, kuras persona nevar pati ievērot, jo tiesisko seku izpildi nodrošina patversme. Šādos gadījumos pastāvošu tiesību aizskārumu nevar radīt bez tiesību piemērošanas akta pieņemšanas – būs jāsagaida, kad patversme sterilizēs attiecīgo dzīvnieku.

Tiesiskās sekas, kuras persona nevar pati ievērot, satur ikviena kriminālsoda, administratīvā soda vai šiem sodiem pielīdzināma norma. Piemēram, Krimināllikuma 93. pants nosaka kriminālatbildību par valsts simbolu zaimošanu.⁴⁸⁴ Lai arī persona var ievērot aizliegumu, nav iespējams, ka sods personai tiek automātiski piemērots līdz ar tiesiskā sastāva izpildīšanos – soda piemērošanai ir nepieciešams sagaidīt tiesību piemērošanas aktu. Tomēr ja tiek paredzēts kriminālsods par tādu darbību, kuru persona ir iepriekš veikusi, bet ar tiesību normas spēkā stāšanās pārtraukusi, vai arī tad, kad persona tiek atturēta no kādas darbības veikšanas, sodu paredzoša tiesību norma var radīt arī pastāvošu tiesību aizskārumu. Tad personai parasti jāspēj pamatot, kāpēc soda piemērošana pati par sevi nav pieļaujama.

Varētu būt tādi gadījumi, kad tiesību normas tiesiskajām sekām nav jābūt ar kādu īpašu raksturu, piemēram, ja tiesību aizskārumus rodas vien tāpēc, ka tiesību norma ir neskaidra. Taču šādi gadījumi ir reti, jo parasti netiek pieņemtas tik neskaidras normas, kuras šī iemesla dēļ ir prettiesiskas. Līdz ar to konstatējot, ka tiesību normai nav tādas tiesiskās sekas, kuras persona var pati labprātīgi ievērot, personai parasti nevarēs rasties pastāvošs tiesību aizskārumus, un pastāvoša tiesību aizskāruma radīšanai būs nepieciešams pieņemt tiesību piemērošanas aktu attiecībā uz šo personu.

3.2.1.2. Faktiskais dzīves gadījums

a) Faktiskais dzīves gadījums, kas aptveras ar tiesību normas tiesisko sastāvu

Kad ir konstatēts, ka tiesību normai piemīt nepieciešamās kvalitātes prasības un par tiesību normas tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas persona var labprātīgi ievērot, pēc tam nepieciešams konstatēt tādu faktisko dzīves gadījumu, kas aptveras ar tiesību normas tiesisko sastāvu, un ka konkrētā faktiskā dzīves gadījumā tiesiskās sekas ne vien formāli attiecas uz personu, bet arī ietekmē viņu. Esot

⁴⁸² Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma pārejas noteikumu 29. punkts noteic: “[...] Ja elektroniskais plašsaziņas līdzeklis [...] nav izvēlēties, vai tā izplatītās radio programmas valoda, sākot ar 2017. gada 1. janvāri, būs valsts valoda vai svešvaloda, un nav līdz 2016. gada 31. decembrim pārrēģistrējis savu apraides atļauju [...] radio programma, sākot ar 2017. gada 1. janvāri, ir valsts valodā [...]” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁴⁸³ Dzīvnieku aizsardzības likuma 41. panta otrā daļa noteic: “Patversme nodrošina dzīvnieka sterilizāciju, ja 14 dienu laikā nav izdevies atrast tā īpašnieku vai turētāju.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁴⁸⁴ Krimināllikuma 93. pants noteic: “Par Latvijas valsts ģerboņa vai Latvijas valsts karoga noraušanu, saplēšanu, salaušanu, iznīcināšanu vai par citādu šo valsts simbolu zaimošanu, kā arī par Latvijas valsts himnas publisku zaimošanu – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

šādiem apstākļiem un konstatējot, ka tiesību aizskārumu nav iespējams novērst pareizas juridisko metožu izmantošanas ceļā, tiek prezumēts, ka pastāv cēloņsakarība starp pastāvošu tiesību aizskārumu un tiesību normu un par pastāvoša tiesību aizskārums cēloni ir uzskatāma tiesību norma.

Lai konstatētu, ka tiesību norma ir tiesību aizskārums cēlonis, nepieciešams konstatēt ne vien to, ka pastāv tiesību normas tiesiskajam sastāvam atbilstošs faktiskais dzīves gadījums, bet arī to, ka tiesiskās sekas faktiski ietekmē personu. Pēdējā prasība pieprasa nošķirt “norma attiecas” gadījumus no “norma ietekmē” gadījumiem, un tā ir vitāli svarīga, lai nepieļautu sūdības vispārības labā (*actio popularis*). Arī Satversmes tiesa ir atzinusi: tas vien, ka persona pieder pie grupas, uz kuru tiesību norma attiecas, nenozīmē, ka viņai ir radies tiesību aizskārumš.⁴⁸⁵ Piemēram, Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma pārejas noteikumu 29. punkta⁴⁸⁶ gadījumā pietiek konstatēt to, ka elektroniskajam plašsaziņas līdzeklim nav pārreģistrēta radioaprāides atļauja, jo tiesiskās sekas var labprātīgi ievērot, turklāt tās pat ir tādas, kuras nevar neietekmēt konkrētu elektronisko plašsaziņas līdzekli, jo tam jebkurā gadījumā rodas juridisks pienākums pārreģistrēt radioaprāides atļauju. Cita situācija būtu smēķēšanas aizlieguma gadījumā.⁴⁸⁷ No vienas puses, ja persona atrodas pieturvietu nojumēs vai uz perona, tad izpildās tiesiskais sastāvs, un uz personu ir automātiski attiecināmas par to paredzētās tiesiskās sekas. Tātad personai ir pienākums ievērot smēķēšanas aizliegumu. No otras puses, ja persona, piemēram, visu mūžu nav smēķējusi un arī to nevēlas darīt, tad tiesiskās sekas viņu neietekmēs un tātad attiecībā uz šo personu neradīsies pastāvošs tiesību aizskārumš. Lai rastos pastāvošs tiesību aizskārumš, būtu nepieciešams konstatēt, ka persona, piemēram, smēķē vai ka persona ir pārtraukusi smēķēt, lai ievērotu aizliegumu, un nesaņemtu administratīvo sodu.

Tāpat to, vai tiesiskās sekas ietekmē personu, būtu nepieciešams noteikt arī situācijā, ja, piemēram, tiktu pieņemta tiesību norma, kura noteiktu, ka strādājošiem studentiem ir aizliegts pretendēt uz valsts apmaksātas stipendijas saņemšanu vai publiskās vietās ir aizliegts valkāt seju aizsedzošu apģērbu. No vienas puses, aizliegums ir vispārējs, un tas attiecas uz ikvienu strādājošu studentu vai ikvienu personu, kas uzturas publiskās vietās. No otras puses, ne visi strādājošie studenti vēlēšies pretendēt uz valsts apmaksātas stipendijas saņemšanu vai arī ne visi vēlēšies valkāt vai valkāja seju aizsedzošu apģērbu publiskās vietās. Tādēļ svarīgi ir konstatēt apstākļus, kas norāda, ka par tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas faktiski ietekmē personu. Šajos gadījumos, piemēram, tā var būt aizlieguma neievērošana vai vēlēšanās veikt aizliegto rīcību. Satversmes tiesas gadījumā tad, kad uz tiesību normas pamata nav pieņemts

⁴⁸⁵ Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 2012-16-01 22.1. punktu; Satversmes tiesas kolēģijas 2014. gada 14. maija lēmuma par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 67/2014) 5.1. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

⁴⁸⁶ Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma pārejas noteikumu 29. punkts noteic: “[..] Ja elektroniskais plašsaziņas līdzeklis [..] nav izvēlēšies, vai tā izplatītās radio programmas valoda, sākot ar 2017. gada 1. janvāri, būs valsts valoda vai svešvaloda, un nav līdz 2016. gada 31. decembrim pārreģistrēšis savu aprāides atļauju [..] radio programma, sākot ar 2017. gada 1. janvāri, ir valsts valodā [..]” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁴⁸⁷ Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprītes likuma 10. panta otrās daļas 5. punkts noteic: “Aizliegts smēķēt [..] sabiedriskā transporta līdzekļu pieturvietu nojumēs un uz peroniem.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

tiesību piemērošanas akts, tikai pārliecinoties par tiesisko seku faktisko ietekmi uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, iespējams noteikt, vai konstitucionālā sūdzība ir saistīta ar paša konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesību aizskārums vai arī tā ir iesniegta citu mērķu vārdā.

Parasti tiesību normas tiesisko sastāvu izpilda persona, kurai ir radies tiesību aizskārums. Taču var būt tā, ka tiesisko sastāvu izpilda vairāku personu darbību rezultātā. Piemēram, Būvniecības likuma 15. panta septītā daļa noteic, ka nacionālā interešu objekta būvniecībai izdotas būvatļaujas apstrīdēšana vai pārsūdzēšana neaptur tās darbību. Strukturāli šo normu var sadalīt šādi: ja notiek nacionālo interešu objekta būvniecība, par ko izdota būvatļauja, un ja būvatļauja tiek apstrīdēta vai pārsūdzēta (tiesiskais sastāvs), tad būvatļaujas darbība netiek apturēta (tiesiskās sekas). Tiesisko sastāvu izpilda apstākļi, pirmkārt, ka tiek būvēts nacionālo interešu objekts un, otrkārt, ka būvatļauja tiek apstrīdēta vai pārsūdzēta. Tas nozīmē, ka pastāvošs tiesību aizskārums attiecībā uz būvatļaujas adresātu var rasties tikai tad, kad cita persona ir apstrīdējusi vai pārsūdzējusi attiecīgo būvatļauju. Tikai tad, kad cita persona ir apstrīdējusi vai pārsūdzējusi attiecīgo būvatļauju, tiesību aizskārums izriet no tiesību normas.

Tiesību normu piemērošanas akta pieņemšana, piemēram, sods vai policista aizrādījums, lai arī palīdz saskaņot, vai pastāv faktiskais dzīves gadījums un vai tiesību normas tiesiskās sekas ietekmē personu, nav priekšnoteikums, lai rastos nepieciešamais faktiskais dzīves gadījums un tiesiskās sekas faktiski ietekmētu personu. Lai konstatētu faktiskās dzīves gadījuma esību un tiesisko seku faktisko ietekmi, tam var kalpot gan pašas personas vai citu personu paskaidrojumi, kā arī citi pierādījumi, piemēram, smēķēšanas aizlieguma gadījumā tie varētu būt pierādījumi, ka persona ir smēķētājs un ka izmanto sabiedrisko transportu, vai seju aizsedzoša apģērba aizlieguma gadījumā, ka persona pirms tiesību normas spēkā stāšanās regulāri publiskās vietās valkājusi seju aizsedzošu apģērbu.⁴⁸⁸ Tas ir jautājums par faktisko apstākļu pierādīšanu un šim nolūkam izmantojamiem pierādīšanas līdzekļiem, nevis jautājums par priekšnoteikumiem, lai tiesību aizskārums izrietētu no tiesību normas.

b) Faktiskais dzīves gadījums, kas neaptveras ar tiesību normas tiesisko sastāvu

Ja uz tiesību normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, tiesību norma var būt pastāvoša tiesību aizskārums cēlonis arī tad, ja persona nenonāk tiesību normas tiesiskajam sastāvam atbilstošā faktiskā dzīves gadījumā. Tās ir situācijas, kad pastāv īpaši apstākļi, kāpēc tiesību normas tiesiskais sastāvs netiek izpildīts, piemēram, tiesiskās sekas attur personu nokļūt šādā dzīves gadījumā, tiesību norma rada nevienlīdzīgu vai diskriminējošu attieksmi vai tiesību aizskārums cēlonis ir normatīvā akta nepilnība, formulējot tiesisko sastāvu. Šajos gadījumos īpaša vērība ir piešķirama tam, vai pastāv nepieciešamā saikne

⁴⁸⁸ Šajā sakarā arī ir pilnībā izmantojama Satversmes tiesas prakse ticama pamatojuma esībā vai neesībā. Par to plašāk sk.: Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 8. janvāra lēmuma (pieteikums Nr. 195/2015) par atteikšanos ierosināt lietu 7. punktu; 2015. gada 29. decembra lēmuma (pieteikums Nr. 196/2015) par atteikšanos ierosināt lietu 6.1. punktu; 2015. gada 11. jūnija lēmuma (pieteikums Nr. 81/2015) par atteikšanos ierosināt lietu 5. punktu; 2013. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 2012-16-01 22.1. punktu

starp tiesību normu un personas norādīto tiesību aizskārumu, lai tiesību norma būtu tiesību aizskārums cēlonis. Piemēram, Satversmes tiesa lietā Nr. 2001-06-03 izvērtēja tādas tiesību normas atbilstību Satversmei, kura paredzēja deputātiem izmaksāt nepamatotas kompensācijas, neapliekot tās ar nodokļiem. Lieta tika ierosināta pēc tiesas piesēdētāja konstitucionālās sūdzības, kurā viņš argumentēja, ka Saeimas deputāti un tiesas piesēdētāji atrodas vienādos un salīdzināmos apstākļos, tāpēc ir nepamatoti šādus atbrīvojumus paredzēt tikai Saeimas deputātiem, lai gan apstrīdētās tiesību normas neattiecas uz pieteicēju.⁴⁸⁹ No vienas puses, apstrīdētā tiesību norma uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju (tiesas piesēdētāju) neattiecas, tādēļ varētu secināt, ka tā viņam nerada tiesību aizskārumu. No otras puses, konstitucionālās sūdzības iesniedzēja (tiesas piesēdētāja) ieskatā, tiesību aizskārumu viņam radīja apstākļi, ka personām, kuras atrodas vienādos un salīdzināmos apstākļos, ir paredzēta atšķirīga attieksme, kurai nav objektīva un saprātīga attaisnojuma. Viņaprāt, tieši nevienlīdzīgā attieksme bija tiesību aizskārums cēlonis, un tādā gadījumā nav pamatoti prasīt, lai viņš nonāktu tādā faktiskajā dzīves gadījumā, uz kuru attiecas apstrīdētā tiesību norma, ja reiz tiesību aizskārums ir tāds, ka tiesību norma paredz nevienlīdzīgu attieksmi starp vienādos un salīdzināmos apstākļos esošām personām.

Lietas, kuras Satversmes tiesa izskata pēc “tiklāt, ciktāl neparedz” metodes, ir lietas par tiesību normas nepilnību, un tādos gadījumos faktiskais dzīves gadījums neaptveras ar tiesību normas tiesisko sastāvu. Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2012-05-01 tika apstrīdēta Civilprocesa likuma 141. panta pirmā daļa, ciktāl tā neparedzēja prasītājam tiesības iesniegt blakus sūdzību par tiesas lēmumu, ar kuru apmierināts pieteikums par prasības nodrošinājuma atcelšanu. Apstrīdētā tiesību norma noteica, ka blakus sūdzību var iesniegt tikai par lēmumu, ar kuru aizstāts noteiktais prasības nodrošinājuma līdzeklis ar citu līdzekli, ar kuru noraidīts pieteikums par prasības nodrošināšanu, ar kuru prasības nodrošinājums atcelts, un lēmumu, ar kuru prasītājam uzdots nodrošināt zaudējumus.⁴⁹⁰ Apstrīdētās tiesību normas tiesiskais sastāvs neizpildījās, taču šī tiesību norma radīja tiesību aizskārumu tāpēc, ka neparedzēja blakus sūdzības iesniegšanu par tādu lēmumu, ar kuru apmierināts lūgums par prasības nodrošinājuma atcelšanu. Tāpat šāda veida tiesību aizskārumu varētu radīt tiesību norma, kura paredz vispārēju marihuānas lietošanas un glabāšanas aizliegumu, ciktāl tā neparedz izņēmumu attiecībā uz cilvēkiem ar noteiktām slimībām izmantot marihuānu medicīniskām vajadzībām, ja par to saņemts attiecīgs ārsta atzinums.

Var pastāvēt arī citi gadījumi, kad rodas pastāvošs tiesību aizskārumu, neizpildoties tiesību normas tiesiskajam sastāvam. Piemēram, Transportlīdzekļa ekspluatācijas nodokļa un uzņēmumu vieglo transportlīdzekļu nodokļa likuma 9.¹ panta pirmā daļa nosaka nodokļa likmes par ārvalstīs reģistrēta transportlīdzekļa izmantošanu Latvijā, bet otrā daļa par nodokļa nomaksu atbildīgo subjektu – nodokli maksā transportlīdzekļa vadītājs. Lai gan šī tiesību norma būtībā attiecas uz vadītāju, tā tomēr ietekmē arī transportlīdzekļa īpašnieku, piemēram, kad šāda transportlīdzekļa vadītājs patiesībā ir kāda starptautiska

⁴⁸⁹ Sk. Satversmes tiesas 2002. gada 22. februāra sprieduma lietā Nr. 2001-06-03 9. punktu

⁴⁹⁰ Sk. Satversmes tiesas 2012. gada 29. oktobra spriedumu lietā Nr. 2012-05-01

uzņēmuma darbinieks, kurš brauc ar šim uzņēmumam piederošu mašīnu. Ja šīs tiesību normas dēļ, piemēram, darbinieks aiziet no darba uzņēmumā, jo nespēj samaksāt nodokli, vai uzņēmums ir spiests pārreģistrēt transportlīdzekli uz Latviju, lai darbinieks paliktu strādāt, tad šāda tiesību norma ietekmē ne vien transportlīdzekļa vadītāju, bet arī uzņēmumu, radot tam pastāvošu tiesību aizskārumu. Tādēļ tas, ka tiesību norma atbilstoši tās tiesiskajam sastāvam un sekām tieši attiecas uz vienu personu, vēl nenozīmē, ka tiesību norma nevarētu radīt tiesību aizskārumu tādai personai, uz kuru tiesību norma tieši neattiecas.

Tāpat var būt arī gadījumi, kad pastāvošs tiesību aizskārumus rodas tāpēc, ka persona tiesisko seku dēļ tiek atturēta no nokļūšanas tādā faktiskā dzīves gadījumā, kas izpilda normas tiesisko sastāvu. Piemēram, sodu paredzoša tiesību norma var pamudināt personu uz kādas darbības veikšanu vai atturēšanos no kādas darbības, jo īpaši ievērot par tiesību normas tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas, lai viņai nepiemērotu citā tiesību normā paredzēto sodu. Turklāt šādas situācijas, kad tiesību normā paredzētās tiesiskās sekas (piemēram, sods) pamudina personu ievērot aizliegumu, nav tikai teorētiskas. Zādzības, laupīšanas, slepkavības un citu veidu noziedzīgi nodarījumi būtu krietni biežāk, ja par to izdarīšanu nedraudētu kriminālatbildība. Piemēram, tiesībsargs ir konstatējis, ka laikā, kad bija vēl paredzēta administratīvā atbildība par valsts karoga nepacelšanu svētku un sēru dienās, personas bieži vien pacēla valsts karogu pie dzīvojamām mājām, jo baidījās no administratīvā naudas soda.⁴⁹¹ Šādos gadījumos pastāvošs tiesību aizskārumus radīsies no tiesību normas, kura nosaka kādu aizliegumu vai uzliek par pienākumu veikt kādu darbību (pirmā tiesību norma), kā arī no tiesību normas, kura pamudina personu ievērot šo aizliegumu vai veikt šo pienākumu – no administratīvo atbildību, kriminālatbildību paredzošās vai citas sodu paredzošas tiesību normas (otrā tiesību norma). Turklāt pastāvošs tiesību aizskārumus tiks radīts, neraugoties uz to, ka neizpildās otrā veida tiesību normu tiesiskais sastāvs, jo tās iedarbojas preventīvi, norādot: ja netiks ievērotas pirmajā tiesību normā ietvertās tiesiskās sekas, tad izpildīsies otrajā tiesību normā ietvertais tiesiskais sastāvs, un personai tiks piemērotas par šo tiesību normu paredzētās tiesiskās sekas – administratīvais sods, kriminālsods vai cita veida sods.

Tomēr tas, vai šādā situācijā personai ir radīts pastāvošs tiesību aizskārumus, ir skatāms atsevišķi attiecībā uz katru no tiesību normām. Tas ir tāpēc, ka ne vienmēr gadījumos, kad tiesību aizskārumus radīs pirmā veida tiesību normas, aizskārumus radīsies arī no otrā veida tiesību normām, tas ir, sodu paredzošām normām, jo šādām tiesību normām var būt jākonstatē vēl kādi papildu (pirmajā tiesību normā neminēti) apstākļi, lai izpildītu konkrēta administratīvā pārkāpuma vai noziedzīga nodarījuma tiesisko sastāvu, kā arī atsevišķi jāpārbauda, vai tiesību aizskārumus nevar novērst tiesību piemērošanas ceļā. Izmantojot analogiju ar citu Satversmes tiesas lietu⁴⁹², šāda veida pastāvošs tiesību aizskārumus varēja rasties saistībā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.⁴³ pantu, kurš citastarp noteica administratīvo atbildību par karoga nepacelšanu pie dzīvojamās mājas svētku un sēru dienās. Proti, Latvijas valsts karoga likuma 7. panta pirmā

⁴⁹¹ Sk. Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija sprieduma lietā Nr. 2015-01-01 16.6. punktu

⁴⁹² Sk. Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija spriedumu lietā Nr. 2015-01-01

un otrā daļa nosaka vispārīgu pienākumu fiziskajai personai pacelt valsts karogu pie dzīvojamās mājas svētku un sēru dienās. Šīs tiesību normas tiesiskais sastāvs ir “ja svētku vai sēru diena un ja dzīvojamā māja”, bet tiesiskās sekas “tad pie dzīvojamās mājas paceļams valsts karogs”. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.⁴³ pants noteica atbildību par valsts karoga nepacelšanu, kas attiecīgi šajā tiesību normā veidoja tiesisko sastāvu. Ja persona paceltu valsts karogu pie dzīvojamās mājas tikai tāpēc, ka par karoga nepacelšanu tiktu piemērots administratīvais sods, tad būtu konstatējams, ka Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.⁴³ pants pamudina personu pacelt valsts karogu, un tādējādi tā viņai rada arī pastāvošu tiesību aizskārumu. Ja šajā gadījumā, kad pastāvošu tiesību aizskārumu rada tāds faktiskais dzīves gadījums, kas neizpilda tiesību normas tiesisko sastāvu, tiktu izmantoti Satversmes tiesas lietā Nr. 2012-16-01 iedibinātie kritēriji, tad būtu secināms, ka ir iespējams tikai nākotnē sagaidāms tiesību aizskārumš, jo persona ar tiesību normai pretēju rīcību varētu panākt tās piemērošanu. Tomēr atzīt, ka šādā situācijā rodas nākotnē sagaidāms tiesību aizskārumš, nozīmētu noliegt realitāti, jo administratīvo sodu paredzošā tiesību norma jau tagadnē attur personu no karoga nepacelšanas pie dzīvojamās mājas, apzinoties, ka viņai par to var tikt piemērots administratīvais sods.

Šāds pastāvošs tiesību aizskārumš varēja rasties arī Satversmes tiesas lietā Nr. 2012-16-01, jo tiesību norma noteica aizliegumu tiesnešiem pievienoties politiskajām partijām.⁴⁹³ Ja tiesnesis pievienotos politiskajai partijai, viņu atceltu no amata.⁴⁹⁴ Šāds pastāvošs tiesību aizskārumš varēja gan rasties tikai teorētiski, jo šajā gadījumā nevarēja pārliecinoši izdibināt tiesneša vēlmi iestāties politiskajā partijā, proti, tā bija sūdzība vispārības labā (*actio popularis*). Taču, ja šādu vēlmi varētu pārliecinoši saredzēt, varētu secināt, ka ir radies pastāvošs tiesību aizskārumš, jo tiesneša rīcība jau tagadnē tiek aktīvi ietekmēta. Proti, viņš ir atteicies no pievienošanās politiskajai partijai, jo tiktu par to atcelts no tiesneša amata.

Ja persona apgalvo, ka tiesiskās sekas ir tās, kas attur personu no nokļūšanas kādā faktiskā dzīves gadījumā, ir būtiski izvērtēt, vai tiesiskās sekas tiešām ir tās, kas personu attur no nokļūšanas attiecīgā faktiskā dzīves gadījumā. Var piekrist Satversmes tiesas tiesnesim Andrejam Lepsem, ka likumi ir jāievēro visiem un jebkurā gadījumā likums ietekmē personu uzvedību tādā vai citādā mērā. Neviens taču neapgalvos, ka likums neietekmē viņa uzvedību, tostarp liedzot izvēlēties tādu vai citu uzvedību.⁴⁹⁵ Attiecīgi ne jebkādas nelabvēlīgas tiesiskas sekas ir pietiekamas. Izslēdzot saprātīgas šaubas (*in dubio pro reo*), ir jābūt ticamam tieši tam apstāklim, ka tiesiskās sekas ir tās, kas attur personu no nokļūšanas faktiskā dzīves gadījumā. Par šādām tiesiskām sekām bez papildu izvērtējuma būtu atzīstami administratīvie sodi un kriminālsodi. Taču izvērtējums būtībā veicams kazuistiski, jo cilvēki ir dažādi, un var gadīties situācijas,

⁴⁹³ Likuma “Par tiesu varu” 86. panta trešā daļa noteic: “Tiesneša amats nav savienojams ar piederību pie partijām un citām politiskajām organizācijām.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁴⁹⁴ Kā pati Satversmes tiesa atzina: “[A]pstrīdētā norma paredz vispārēju un imperatīvu aizliegumu, kas ir saistošs visiem tiesnešiem. Tāpēc Pieteikuma iesniedzējam, ja viņš pievienotos politiskajai partijai, būtu jārēķinās ar atcelšanu no tiesneša amata, kas ir smagākais disciplinārās atbildības veids.” Par to plašāk sk. Satversmes tiesas 2013. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 2012-16-01 23.1. punktu

⁴⁹⁵ Sk. Satversmes tiesas tiesneša Andreja Lepses 2003. gada 4. novembra atsevišķās domas lietā Nr. 2003-05-01

kad attiecībā uz vienu personu tiesiskās sekas ir tādas, kas attur viņu no nokļūšanas konkrētā faktiskā dzīves gadījumā, bet attiecībā uz citu personu tiesiskās sekas nav pietiekamas. Piemēram, ja pieņemtu likumu par seju aizsedzoša apģērba aizliegumu publiskās vietās, tad varētu būt situācija, kad vienam musulmanim šis aizliegums ir par pamatu tam, lai viņš atteiktos no nikāba valkāšanas publiskās vietās, kamēr citam musulmanim – iemesls, lai viņš neizietu ārpus mājas reliģisku apsvērumu dēļ, jo atrašanās publiskās vietās bez seju aizsedzoša apģērba ir pretēja viņa reliģijai.

3.2.2. Pastāvošs tiesību aizskārums, kas izriet no tiesību normas ar tiesību piemērošanas aktu

Tiesību aizskāruma cēlonis var būt tiesību norma arī tad, kad uz tiesību normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts. Turklāt noteiktos gadījumos tiesību piemērošanas akta pieņemšana ir priekšnoteikums, lai uzskatītu, ka tiesību norma ir tiesību aizskāruma cēlonis. Pirmkārt, tas ir gadījumos, kad tiesību piemērošanas akts ir nepieciešams, lai radītu tādu faktisko dzīves gadījumu, kas izpilda normas tiesisko sastāvu. Otrkārt, tas ir gadījumos, kad tiesiskās sekas nevar labprātīgi ievērot, un ietekmes radīšanai attiecībā uz konkrētu personu tās ir jāpieņem.

Tiesību piemērošanas akta pieņemšana, lai izpildītu kādas tiesību normas tiesisko sastāvu un tādā lai tiesību norma radītu pastāvošu tiesību aizskārumu, visbiežāk nepieciešama procesuālo tiesību normu gadījumā. Piemēram, lai persona sūdzētos par likuma “Par valsts noslēpumu” 7. pantā ietvertā lēmuma nepārsūdzamību⁴⁹⁶, Ģenerālprokuroram vai Satversmes aizsardzības birojam ir jāpieņem lēmums par atļaujas anulēšanu. Tāpat, ja kāda persona uzskatītu, ka Iesnieguma likuma 10. panta otrā daļa⁴⁹⁷ ir prettiesiska, jo tā neparedz administratīvās rajonas tiesas sprieduma pārsūdzību, tad būtu vispirms jāsapaida, kad tiek pieņemts administratīvās rajona tiesas spriedums. Tikai pēc sprieduma pieņemšanas varētu konstatēt, ka tiesību norma faktiski ietekmē personu, tādā rada pastāvošu tiesību aizskārumu.

Tiesību piemērošanas akta pieņemšana var būt pamats, lai tiesību norma radītu pastāvošu tiesību aizskārumu arī tad, kad persona pati nevar labprātīgi ievērot tiesiskās sekas. Piemēram, Dzīvnieku aizsardzības likuma 41. panta otrā daļa nosaka to, ka patversme nodrošina dzīvnieka sterilizāciju, ja 14 dienu laikā nav izdevies atrast tā īpašnieku vai turētāju. Šajā gadījumā tiesiskās sekas neiestājas automātiski, un persona tās arī nevar pati labprātīgi ievērot. Tikai tad, kad ir beidzies 14 dienu termiņš, patversme var veikt dzīvnieka sterilizāciju. Tādā, piemēram, personai, kurai pazudis dzīvnieks, pastāvošs tiesību aizskārums var rasties tikai un vienīgi ar brīdi, kad patversme ir veikusi dzīvnieka sterilizāciju. Pastāvoša tiesību aizskāruma radīšanai jāpieņem tiesību piemērošanas akts arī Advokatūras likuma

⁴⁹⁶ Likuma “Par valsts noslēpumu” 7. pants noteic: “Ģenerālprokurora lēmums ir galīgs un nav pārsūdzams. Satversmes aizsardzības biroja direktora lēmums par industriālās drošības sertifikāta neizsniegšanu vai anulēšanu saistībā ar tiesībām izmantot ārvalstu, starptautisko organizāciju un to institūciju klasificēto informāciju ir galīgs un nav pārsūdzams.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁴⁹⁷ Iesnieguma likuma 10. panta otrā daļa noteic: “Pieteikumu par administratīvo aktu vai faktisko rīcību var iesniegt Administratīvajā rajona tiesā. Tiesas spriedums nav pārsūdzams.” [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

16. panta 1. punkta gadījumā. Atbilstoši šai tiesību normai no zvērinātu advokātu vidus izslēdz personas, kuras tiesa atzinusi par maksātnespējīgiem parādniekiem. Zvērināts advokāts pats nevar sevi ne izslēgt no zvērinātu advokātu vidus, ne atzīt par maksātnespējīgu, un ir jāpieņem attiecīgs lēmums. Pastāvošs tiesību aizskārums šādā gadījumā zvērinātam advokātam var rasties tikai brīdī, kad tiek pieņemts lēmums par viņa izslēgšanu no zvērinātu advokātu vidus viņa maksātnespējas dēļ. To ir atzinusi arī Satversmes tiesa, atsakoties ierosināt lietu par minēto tiesību normu.⁴⁹⁸

Tātad tas vien, ka uz tiesību normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, vēl nenozīmē, ka tiesību aizskārums cēlonis nav tiesību norma. Pastāvošu tiesību aizskārums var radīt arī tāda tiesību norma, uz kuras pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, lai radītu tādu faktisko dzīves gadījumu, kas izpilda tiesību normas tiesisko sastāvu vai kad persona nevar labprātīgi ievērot par tiesību normas tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas, proti, tās nepieciešams piemērot. Šādos gadījumos, lai konstatētu no tiesību normas izrietošu aizskārums attiecībā uz konkrētu personu, nepieciešams konstatēt, ka tiesību piemērošanas akts ir pieņemts attiecībā uz šo konkrēto personu.

3.3. Pastāvošs tiesību aizskārums un normatīvie akti, kuri nesatur tiesību normas

Pastāvošu tiesību aizskārums var radīt ne tikai tiesību normas, bet arī normatīvie akti, turklāt pat tādi, kuros nav ietvertas tiesību normas. Likumu gadījumā tiek izšķirti likumi materiālā nozīmē un likumi formālā nozīmē.⁴⁹⁹ Tikai likumos materiālā nozīmē ir ietvertas tiesību normas. Tomēr, kaut gan likumos formālā nozīmē nav ietvertas tiesību normas, arī tie var radīt pastāvošu tiesību aizskārums, un parasti tas ir gadījumos, kad likuma formā ir ietērpts tiesību piemērošanas akts. Piemēram, likums formālā nozīmē ir likums par nekustamā īpašuma atsavināšanu piespiedu kārtā, kas pieņemts uz Satversmes 105. panta ceturtā teikuma pamata. Šādā gadījumā pastāvošu tiesību aizskārums varētu radīt arī viss likums par nekustamā īpašuma atsavināšanu, ja varētu pamatot, ka pati atsavināšana rada tiesību aizskārums, piemēram, norādot, ka tai nav tiesiska pamata vai leģitīma mērķa. Pastāvošs tiesību aizskārums parasti radīsies ar likuma spēkā stāšanās dienu, ar kuru personas nekustamais īpašums kļūst atsavināms piespiedu kārtā. Jau šobrīd Satversmes tiesas praksē ir bijuši gadījumi, kad ir apstrīdēts viss likums par nekustamā īpašuma atsavināšanu.⁵⁰⁰

Likums formālā nozīmē ir arī likums, ar kuru tiek atlaista pašvaldības dome, jo tas satur konkrētu noregulējumu attiecībā uz konkrētu dzīves situāciju.⁵⁰¹ Pieņemot likumu, ar kuru tiek atlaista pašvaldības dome, attiecīgās pašvaldības domes deputāti zaudē savu amatu, tātad arī deputāta tiesības, pienākumus un atalgojumu. Pastāvošs tiesību aizskārums šādā gadījumā rodas visiem šīs domes deputātiem. Tiek

⁴⁹⁸ Sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2015. gada 11. marta lēmuma par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 25/2015) 6.2. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

⁴⁹⁹ Par to sk. Satversmes tiesas 2012. gada 3. februāra sprieduma lietā Nr. 2011-11-01 11.1. punktu

⁵⁰⁰ Piemēram, sk.: Satversmes tiesas 2016. gada 9. decembra spriedumu lietā Nr. 2016-08-01 un Satversmes tiesas 2009. gada 21. oktobra spriedumu lietā Nr. 2009-01-01

⁵⁰¹ Likuma "Par pašvaldībām" 91. pants paredz, ka pašvaldības domi atlaiž Saeima

aizskartas šo deputātu tiesības pildīt valsts dienestu, jo arī domes deputāta amats Satversmes 101. panta izpratnē ir valsts dienesta amats, un, atlaižot domi, viņiem liegts turpināt valsts dienestu.⁵⁰² Tāpat likums formālā nozīmē ir likums, ar kuru tiek pārdēvēta kāda iela vai laukums. Piemēram, 12. Saeimā tika pieņemts likums “Par Jēkaba laukuma Rīgā pārdēvēšanu par Neatkarības laukumu”⁵⁰³, un tas ir likums formālā nozīmē. Parasti lēmums par ielas vai laukuma pārdēvēšanu ir vispārīgs administratīvs akts, un to var pārsūdzēt tiesā, pārbaudot arī jaunās adreses atbilstību demokrātiskai valsts iekārtai.⁵⁰⁴ Vienlaikus tas, ka šādu lēmumu, ja tas pieņemts kā administratīvs akts, var pārsūdzēt administratīvajā tiesā, nenozīmē, ka persona varēs apstrīdēt Satversmes tiesā arī likumu, ar kuru tiek pārdēvēta kāda iela vai laukums. Tas izskaidrojams ar atšķirīgu priekšnoteikumu esību: lai persona vērstos Satversmes tiesā, ir nepieciešams konstatēt pamattiesību aizskārumu, bet administratīvajā tiesā – tiesību vai tiesisko interešu aizskārumu.⁵⁰⁵ Kaut gan, pieņemot likumu par ielas vai laukuma pārdēvēšanu, varētu tikt konstatēts tiesību uz īpašumu aizskārumu, ņemot vērā, ka adreses maiņas gadījumā īpašniekam ir pienākums par saviem līdzekļiem nomainīt mājas numura un nosaukuma zīmi, šāds aizskārumu parasti nav nepamatots. Izņēmums varētu būt tikai situācijas, kad maksa par mājas numura un nosaukuma nomaiņu ir nesamērīga.⁵⁰⁶

Visbeidzot, var būt situācijas, kad likumos ir ietvertas gan tiesību normas, gan tādi priekšraksti, kas nav tiesību normas. Piemēram, tiek pieņemts valsts budžeta likums, un tajā nav paredzēts piešķirt valsts budžeta līdzekļus tiesām, tostarp arī valsts budžeta līdzekļus, lai tiesnešiem izmaksātu viņu algas. Šādā situācijā valsts budžeta likums, ciktāl tas neparedz piešķirt valsts budžeta līdzekļus tiesām, nonāktu pretrunā ne vien ar tiesu varas neatkarības principu un tiesnešu neatkarības principu, bet arī ar Satversmes 107. pantā garantētajām tiesībām uz savam darbam atbilstošu samaksu. Ikvienam tiesnesim būtu tiesības pārsūdzēt valsts budžeta likumu minētajā apjomā. Vienlaikus ir maz ticams, ka paredzamā nākotnē varētu rasties tādas situācijas, kad Saeima nolemj pieņemt valsts budžeta likumu, kurā nav paredzēta valsts budžeta līdzekļu piešķiršana tiesām. Tādēļ mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts attīstības posmā situācijas, kad tiesību aizskārumu varētu radīt likumi, kuros nav ietērti tiesību piemērošanas akti un nav tiesību normas, ir vairāk teorētiskas.

⁵⁰² Par to, kas ir valsts dienesta amati Satversmes 101. panta izpratnē, sk. Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra sprieduma lietā Nr. 2007-03-01 10.-12. punktu

⁵⁰³ Sk. likumprojektu Nr. 1364/Lp12 “Par Jēkaba laukuma Rīgā pārdēvēšanu par Neatkarības laukumu”. Pieejams: www.saeima.lv [aplūkots: 09.10.2019.]

⁵⁰⁴ Plašāk sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018. gada 18. jūlija sprieduma lietā Nr. SKA-348/2018 9.-11. punktu

⁵⁰⁵ Sk. Administratīvā procesa likuma 31. panta otro daļu

⁵⁰⁶ Atbilstoši Satversmes tiesas praksei šādā gadījumā nebūtu iespējams runāt par tiesību uz privāto dzīvi aizskārumu, jo ielas nosaukuma izveidošana un izvietošana ir publiska rakstura darbība. Plašāk sk. Satversmes tiesas 2017. gada 17. novembra lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2017-01-01 19. punktu

4. Nepamatota tiesību aizskārums konstatēšana Satversmes tiesā

4.1. Nepamatota tiesību aizskārums izpratne

No Satversmes 92. panta trešā teikuma formulējuma izriet, ka valsts var pamatoti un nepamatoti aizskart personas subjektīvās tiesības, un ir būtiski nošķirt pamatotu tiesību aizskārums no nepamatota tiesību aizskārums. Abos gadījumos valstij ir pienākums nodrošināt atbilstošu tiesību aizskārums izvērtēšanas procesu, kurā tiesību aizskārums tiktu atzīts par pamatotu vai nepamatotu. Tomēr tikai tad, kad tiesību aizskārums atzīts par nepamatotu, valstij var iestāties vairāki papildu pienākumi, lai personai nodrošinātu efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, tas ir, izpildītu visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, piemēram, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas, kompensācijas un samierināšanas funkciju. Ja tiesību aizskārums atzīts par pamatotu, efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis tiek nodrošināts ar to vien, ka bijis atbilstošs tiesību aizskārums izvērtēšanas process.

Maldīgi uzskatīt, ka nepamatots tiesību aizskārums Satversmes 92. panta trešā teikuma izpratnē var būt tikai pastāvošs tiesību aizskārums. Nepamatots tiesību aizskārums var būt arī tāds tiesību aizskārums, kas vēl nav radies, bet radīsies, un valstij no Satversmes 92. panta trešā teikuma izriet pienākums, cik vien tas iespējams, dot personai atbilstošā procesuālā kārtībā iespēju izvērtēt tiesību aizskārums pamatotību, pirms šāds tiesību aizskārums kļuvis par pastāvošu tiesību aizskārums. Tā ir visefektīvākā tiesību aizsardzības sistēma, kurā pirms pastāvoša tiesību aizskārums rašanās iespējams izvērtēt attiecīgā tiesību aizskārums pamatotību, un nepamatota tiesību aizskārums gadījumā – novērst pastāvoša tiesību aizskārums iestāšanos.

Lai tiesību aizskārums būtu nepamatots, vispirms jākonstatē personai subjektīvi piemītošas tiesības, jo pienākums nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli iestājas tikai tad, kad tiek aizskartas personas subjektīvās tiesības. Tas, kādas personas subjektīvās tiesības valsts var nepamatoti aizskart ar tiesību normām un normatīvajiem aktiem, ir atkarīgs no normatīvā akta juridiskā spēka. Šīs tiesības var būt jebkuras personas subjektīvās tiesības, bet likumu gadījumā tās parasti ir konstitūcijā vai starptautiskajos līgumos garantētās tiesības, tostarp tādos starptautiskajos līgumos garantētās tiesības, kuri nav noslēgti pamattiesību jomā, piemēram, starptautiskajos investīciju līgumos garantētās tiesības,⁵⁰⁷ kā arī Eiropas Savienības normatīvajos aktos garantētās tiesības. Atkarībā no aizskartās tiesības var pastāvēt atšķirīga metodoloģija, kā tiek konstatēts, vai tiesību aizskārums ir nepamatots, un tas redzams Satversmes tiesas praksē, kur tiesību aizskārums pamatotības izvērtēšanai un tiesību normas atzīšanai par prettiesisku tiek izmantotas dažādas metodoloģijas.⁵⁰⁸ Turklāt noteiktos gadījumos tiesību aizskārums vien var nozīmēt arī tiesību pārkāpums, piemēram, tiesības netikt spīdzinātam tiek uzskatītas par absolūtām tiesībām.

⁵⁰⁷ Piemēram, sk.: Latvijas Republikas Valdības un Amerikas Savienoto Valstu Valdības līguma par ieguldījumu veicināšanu un savstarpēju aizsardzību 2.–3. punktu. Latvijas Vēstnesis, 18.01.1995., Nr. 8 (291)

⁵⁰⁸ Piemēram, salīdzināt Satversmes tiesas 2011. gada 22. novembra spriedumā lietā Nr. 2011-04-01 un 2013. gada 8. novembra spriedumā lietā Nr. 2013-01-01 izmantoto metodoloģiju tiesību aizskārums pamatotības izvērtēšanai

Ievērojot valdošo izpratni par Satversmē ietvertu tiesību normu satura noteikšanas metodoloģiju, kura paredz, ka nevienu no Satversmē ietvertajām normām vai to daļām nevar uzskatīt par lieku un tās nesatur tukšus formulējumus, nepamatots tiesību aizskārums varētu nebūt identisks prettiesiskam tiesību aizskārumam. Attiecīgi šādā gadījumā nepamatotu tiesību aizskārumu Satversmes 92. panta trešā teikuma izpratnē varētu radīt ne vien ar prettiesisku rīcību, bet arī ar tiesisku rīcību, un administratīvajās tiesībās tās tiek dēvētas par īpašā upura situācijām.⁵⁰⁹ Taču, pat atzīstot īpašā upura situācijas administratīvajās tiesībās, kas šobrīd mūsdienu pamattiesību attīstības posmā ir visai diskutabli, īpašā upura situācijas nav aplūkojamas, analizējot tādu nepamatotu tiesību aizskārumu, kas izriet no normatīvajiem aktiem (tiesību normām), arī no likumiem (likuma normām), jo Satversmes tiesa atceļ tiesību normu tikai tad, ja tas neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Attiecīgi Satversmes tiesa atceļ tiesību normu tad, ja tā ir prettiesiska, un tātad nepamatots tiesību aizskārums normatīvo aktu un tiesību normu kontekstā tiek pielīdzināts prettiesiskam tiesību aizskārumam.

Satversmes tiesa var izvērtēt normatīvo aktu un tiesību normu, tostarp likumu un likuma normu atbilstību augstāka juridiskā spēka normatīvajiem aktiem un tiesību normām. Taču ne vienmēr, kad Satversmes tiesa atzīst kādas likuma normas neatbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai, tiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārums Satversmes 92. panta trešā teikuma izpratnē. Lai konstatētu nepamatotu tiesību aizskārumu, pirmais priekšnoteikums ir pieņemt spriedumu, ar kuru konstatēts, ka likuma norma neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Parasti, konstatējot neatbilstību, likuma norma tiek atcelta, taču Satversmes tiesas praksē ir bijuši gadījumi, kad nepamatots tiesību aizskārums tiek konstatēts, neatceļot tiesību normu. Vienā lietā Satversmes tiesas ar spriedumu konstatēja nepamatotu tiesību aizskārumu, taču tiesību normas tika atzītas par tiesiskām ar nosacījumu, ja likumdevējs līdz noteiktam termiņam tās grozīs, nosakot maksātnespējas administratoriem saprātīgu termiņu augstākās izglītības iegūšanai tiesību zinātnē. Tikai tad, ja šis uzdevums netiktu izpildīts noteiktajā termiņā, tiesību normas tiktu atceltas.⁵¹⁰

Nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanai ir nepieciešams identificēt konkrētas personas, kuru tiesības ir nepamatoti aizskartas. Nepamatots tiesību aizskārums ir konstatējams citādi lietās, kuras ierosinātas pēc: 1) konstitucionālās sūdzības; 2) tiesas pieteikuma, un 3) abstraktās konstitucionālās kontroles subjektu pieteikumiem, piemēram, ne mazāk kā 20 Saeimas deputātu, Ministru kabineta vai Valsts prezidenta pieteikuma. Ja abstraktās konstitucionālās kontroles gadījumā pieteikuma iesniegšanai un lietas ierosināšanai Satversmes tiesā nav jākonstatē konkrētas personas tiesību aizskārums, tad konstitucionālās sūdzības gadījumā tas ir jākonstatē. Turklāt atšķiras arī mērķis, kāpēc katrs no šiem subjektiem vēršas Satversmes tiesā. Ja persona ar konstitucionālo sūdzību vai tiesa ar savu pieteikumu vēršas Satversmes tiesā, lai attiecīgi aizsargātu konkrētas personas tiesības vai taisnīgi izlemtu konkrētas

⁵⁰⁹ Sk. Gredzena I., Mita D. Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Rīga: TNA, 2013, 922. lpp.

⁵¹⁰ Sk. Satversmes tiesas 2011. gada 22. novembra sprieduma lietā Nr. 2011-04-01 26. punktu

personas lietu, tad abstraktās konstitucionālās kontroles subjekts – visas sabiedrības intereses.

Nepamatots tiesību aizskārums konstitucionālās sūdzības un tiesas pieteikumu lietās konstatējams atšķirīgi attiecībā uz lietā iesaistītajām personām – konstitucionālās sūdzības iesniedzēju un personu, kuras lietā tiesa ir iesniegusi pieteikumu Satversmes tiesā –, un lietā neiesaistītajām personām. Konstitucionālā sūdzība ir individuāls tiesību aizsardzības līdzeklis, ar kuru tiek aizsargātas konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesības, bet tiesas pieteikums ir individuāls līdzeklis, kas izmantojams, lai tiesa varētu izpildīt savu pamatuzdevumu, proti, taisnīgi atrisināt konkrētas personas lietu, kas netieši var ietvert arī konkrētas personas tiesību aizsardzību. Tādēļ tas, kad Satversmes tiesa atzīst tiesību normu par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, konstatējot nepamatotu tiesību aizskārums, pirmkārt, ir atsevišķi analizējams lietās, kuras Satversmes tiesa ierosinājusi pēc konstitucionālās sūdzības un tiesas pieteikuma. Otrkārt, atsevišķi analizējams arī tas, kad šādās lietās konstatējams konstitucionālās sūdzības iesniedzēja un tādas personas tiesību nepamatots aizskārums, kuras lietā tiesa iesniegusi pieteikumu.

4.2. Nepamatots tiesību aizskārums lietās, kuras ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības un tiesas pieteikuma

4.2.1. Nepamatots tiesību aizskārums lietā iesaistītajām personām

Lai Satversmes tiesa konstatētu nepamatotu tiesību aizskārums lietās, kuras ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības pieteik ar to, ka likuma norma tiek atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Šādās lietās pieteikuma mērķis ir konkretizēts attiecībā uz konkrētu personu, attiecīgi konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, kura mērķis ir aizsargāt savas subjektīvās tiesības. Konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesību nepamatots aizskārums ir priekšnoteikums, lai atzītu, ka likuma norma neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Ja šādās lietās netiktu konstatēts konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesību nepamatots aizskārums, nerastos arī pamats atzīt tiesību normu par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai.

Savukārt, lai Satversmes tiesa konstatētu nepamatotu tiesību aizskārums lietās, kuras ierosinātas pēc tiesas pieteikuma, nepietiek ar to, ka likuma norma tiek atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Tas izskaidrojams ar atšķirīgu lietas ierosināšanas priekšnoteikumu esību tiesas pieteikuma un konstitucionālās sūdzības gadījumā. Tiesas vēršas Satversmes tiesā, kad tiesas ieskatā lietā piemērotā vai piemērojamā tiesību norma neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai, tātad mērķis ir taisnīgi atrisināt konkrētu tiesas izskatīšanā esošu lietu. Mērķis aizsargāt konkrētas personas tiesības var izrietēt tikai no izskatāmās lietas apstākļiem un tiesas pieteikuma satura. Tādēļ nepamatots tiesību aizskārums tiesu pieteikumu gadījumā ar Satversmes tiesas spriedumu, kurā likuma norma atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, tiks konstatēts tikai tad, kad tiesas izskatāmajā lietā viens no lietas dalībniekiem ir privātpersona un no tiesas pieteikuma ir izsecināms, ka tiesas pieteikums ir vērsts uz konkrētas privātpersonas tiesību aizsardzību.

Nepamatota tiesību aizskārums konstatēšanā svarīga nozīme ir arī brīdim, no kura tiek atcelta likuma norma, kas atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai. No tā ir atkarīgs tas, kādu laikposmu attiecīgais tiesību aizskārums tiks uzskatīts par nepamatotu, un tātad arī tas, par kādu laikposmu personai nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, tostarp nepieciešamības gadījumā iespēja uz nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu naudā. Šajā sakarā izšķirami trīs iespējamie risinājumi – nepamatots tiesību aizskārums konstatēts ar brīdi pagātnē, ar brīdi tagadnē vai ar brīdi nākotnē. Nepamatots tiesību aizskārums tiek konstatēts ar brīdi pagātnē, kad likuma norma tiek atcelta ar atpakaļejošu spēku, ar brīdi tagadnē – kad likuma norma tiek atcelta ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi, savukārt ar brīdi nākotnē – kad likuma norma tiek atcelta, piemērojot uz priekšu vērstu spēku. Atceļot tiesību normu ar brīdi tagadnē vai nākotnē pēc būtības tiek radīta situācija, kad nepamatots tiesību aizskārums nav pastāvējis, un tas rada jautājumu par to, vai arī šādās situācijās konstitucionālās sūdzības iesniedzējam tiek konstatēts viņu tiesību nepamatots aizskārums. No vienas puses, likuma normas atcelšana ar brīdi tagadnē vai nākotnē pēc būtības rada tādu situāciju, kad likuma norma pagātnē ir bijusi tiesiska. No otras puses, kā tas minēts iepriekš, ja lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības nekonstatētu konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesību nepamatotu aizskārums, nebūtu pamata arī atzīt likuma normu par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Tādēļ šādās lietās nepamatots tiesību aizskārums tiek konstatēts jebkurā gadījumā, kad likuma norma tiek atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai.

Atbilstoši Satversmes tiesas praksei, lemjot par brīdi, ar kuru tiesību norma zaudē spēku, jāņem vērā, ka Satversmes tiesas uzdevums ir pēc iespējas novērst pieteikuma iesniedzēju pamattiesību aizskārums⁵¹¹, ar to saprotot konstitucionālās sūdzības iesniedzēju un personu, kuras labā iesniegts tiesas pieteikums, pamattiesību aizskārums. Citiem vārdiem sakot, lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības vai tiesas pieteikuma, Satversmes tiesai ir pienākums atcelt tiesību normu ar tādu brīdi, lai konstitucionālās sūdzības iesniedzējam un personai, kuras lietā tiesa iesniegusi pieteikumu, tiktu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, tas ir, tiktu izpildītas visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, piemēram, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas un kompensācijas funkcija. Neskaidrāks var būt jautājums par to, vai Satversmes tiesai pēc savas iniciatīvas ir jāizvērtē, ar kuru brīdi atcelt tiesību normu, vai tas darāms tikai tad, ja to lūdzis konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai tiesa. Taču neskaidrības kļiedē fakts, ka pienākums nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskārums gadījumā izriet no Satversmes 92. panta trešā teikuma, kura ievērošanu nevar padarīt par atkarīgu no konstitucionālās sūdzības iesniedzēja vai tiesas lūguma esības vai neesības. Tas nozīmē, ka šādās lietās Satversmes tiesai ir pienākums apsvērt brīdi, ar kuru atcelt tiesību normu pat, ja konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai tiesa nav to lūgusi, jo Satversmes tiesai pašai par sevi (*ex officio*) ir pienākums nodrošināt efektīvu lietā iesaistīto personu tiesību aizsardzību. Tādēļ Satversmes tiesu

⁵¹¹ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 28. novembra sprieduma lietā Nr. 2014-09-01 21. punktu

nesaista tas, vai konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai tiesa ir lūgusi atcelt tiesību normu ar kādu noteiktu brīdi. Turklāt pat tad, ja konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai tiesa ir to lūgusi, Satversmes tiesa jebkurā gadījumā var atcelt tiesību normu arī ar citu brīdi, ja tas nepieciešams efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai. Uzskatot citādi, būtu sarežģīti efektīvi nodrošināt Satversmes 92. panta trešajā teikumā garantētās tiesības.

Konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai tiesa nevēršas Satversmes tiesā tikai un vienīgi tādēļ, lai atceltu tiesību normu, bet arī lai novērstu uz tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Satversmes tiesas uzdevums nav tikai atcelt tiesību normu, bet raudzīties līdzī, lai tiktu pieņemts tāds spriedums, kas tiesību sistēmai atbilstošā veidā novērstu uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, ciktāl tas nepieciešams efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai. Lai nodrošinātu efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vai personai, kuras lietā tiesa iesniegusi pieteikumu, vienā gadījumā var būt nepieciešams atcelt tiesību normu ar kādu brīdi pagātnē, piemērojot atpakaļejošu spēku attiecībā uz šīm personām, piemēram, ja tas nepieciešams lietas atkārtotai izskatīšanai vai zaudējumu atlīdzināšanai naudā. Citā lietā tā var būt tiesību normas atcelšana ar brīdi tagadnē vai ar kādu brīdi nākotnē, piemēram, ja personai nav radies pastāvošs tiesību aizskārums vai ja šādi var nodrošināt Satversmes tiesas sprieduma ietekmi uz lietu, kuras izskatīšana vispārējās jurisdikcijas tiesā vai administratīvajā tiesā vēl nav noslēgusies. Tādēļ noteikt, ar kuru brīdi atcelt tiesību normu, ir iespējams, tikai iedziļinoties konkrētās lietas individuālajos apstākļos un izvērtējot, vai tas nodrošinās efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli personai, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums.

Augstākās tiesas Civillietu departaments pamatoti ir norādījis: kompetence atzīt, ka tiesību norma nav spēkā ar kādu noteiktu brīdi pagātnē, tādējādi pārgrozot jau pastāvošās tiesiskās attiecības, ir vienīgi Satversmes tiesai.⁵¹² Tajā pašā laikā Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments ir atzinis, ka jautājums par tādas tiesību normas piemērošanu laikā, kuru Satversmes tiesa atzinusi par neatbilstošu Satversmei, ir tiesību piemērotāja kompetencē.⁵¹³ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments to atzina pēc lietas Nr. 2013-01-01, kuru ierosināja pēc administratīvās tiesas pieteikuma un kurā tiesību normu atcēla un nepamatotu tiesību aizskārumu konstatēja ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi.⁵¹⁴ Šajā lietā Augstākā tiesa atzina, ka tiesību norma tika atcelta no tās pieņemšanas brīža, lai gan Satversmes tiesas spriedumā rakstīts, ka to atcēla no sprieduma publicēšanas brīža.⁵¹⁵ Tātad faktiski Augstākā tiesa lēma pretēji Satversmes tiesas spriedumā minētajam par to, no kura brīža tiesību norma

⁵¹² Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2019. gada 12. marta sprieduma lietā Nr. SKC-15/2019 8.9. punktu

⁵¹³ Sk.: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2016. gada 28. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-281/2016, 7.–11. punkts

⁵¹⁴ Sk.: Satversmes tiesas 2013. gada 8. novembra spriedums lietā Nr. 2013-01-01

⁵¹⁵ Tā tika atcelta no sprieduma publicēšanas brīža, jo spriedumā nebija norādīts konkrēts brīdis, kad tiesību norma zaudē spēku, un tātad bija piemērojama Satversmes tiesas likuma 32. panta trešā daļa, kura noteic: "Tiesību norma (akts), kuru Satversmes tiesa atzinusi par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, uzskatāma par spēkā neesošu no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas dienas, ja Satversmes tiesa nav noteikusi citādi." [redakcija, kas spēkā uz: 11.08.2019.]

uzskatāma par atceltu. No vienas puses, var saprast Augstākās tiesas nostāju, jo lieta Satversmes tiesā tika ierosināta pēc administratīvās tiesas pieteikuma, un administratīvā tiesa vērsās Satversmes tiesā, jo uzskatīja, ka lietā piemērojamā tiesību norma neatbilst Satversmei. Ja ar tiesību normas atcelšanu no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža nebija pietiekami, lai nodrošinātu lietas taisnīgu izskatīšanu un nepadarītu vērsanos Satversmes tiesā par bezmērķīgu, bija nepieciešams atzīt, ka konkrētajā lietā tiesību norma ir atcelta no brīža pagātnē. Tomēr, no otras puses, Satversmes tiesas spriedums ir galīgs un tas ir obligāts visām valsts un pašvaldību institūcijām (arī tiesām). Brīdi, ar kuru atcelta tiesību norma, un līdz ar to brīdi, ar kuru konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, noteic Satversmes tiesa, un to nevar noteikt pats tiesību piemērotājs pat tad, ja uzskata, ka Satversmes tiesas spriedums ir nepamatots, jo tas nonāk pretrunā ar tiesiskās drošības principu un izlemtu lietu principu (*res judicata*), kā arī nepamatoti iejaucas cita valsts orgāna (Satversmes tiesas) kompetencē.

Ja taisnīgas lietas izskatīšanai bija nepieciešams, lai attiecībā uz personu, kuras lietā tiesa iesniedza pieteikumu, tiesību norma atceļama ar brīdi pagātnē, tad tas bija jā dara Satversmes tiesai, nevis Augstākajai tiesai. Augstākā tiesa nav tiesīga mainīt brīdi, ar kuru tiesību norma tiek atcelta un konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, pat ja, Augstākās tiesas ieskatā, Satversmes tiesas spriedums nenodrošina efektīvu personas tiesību aizsardzību. Lai šādas situācijas nākotnē neatkārtotos, no vienas puses, pašai tiesai, kura iesniedz pieteikumu Satversmes tiesā, visupirms nepieciešams izvērtēt, ar kuru brīdi atcelt tiesību normu, ja tā neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai, un norādīt to pieteikumā Satversmes tiesai. Ja tiesa uzskata, ka lietā piemērojamā tiesību norma neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai, kā dēļ tā nevar taisnīgi izskatīt konkrētu lietu, pašai tiesai jāsaprot, ar kuru brīdi Satversmes tiesai nepieciešams atcelt tiesību normu, lai nodrošinātu lietas taisnīgu izskatīšanu pēc Satversmes tiesas sprieduma. No otras puses, Satversmes tiesai pašai ir pienākums nodrošināt to, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, tiktu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Piemēram, jau lietas sagatavošanas laikā tiesnesis, kurš to sagatavo, var pieprasīt paskaidrojumus no tiesas par to, vai nepieciešams atcelt tiesību normu ar kādu noteiktu brīdi, lai tiesa varētu taisnīgi izskatīt lietu.⁵¹⁶ Tādēļ Satversmes tiesai nepieciešamības gadījumā, ievērojot objektīvās izmeklēšanas principu, ir jālūdz precizēt, vai, tiesas ieskatā, lietas taisnīgai izskatīšanai nepieciešams atcelt tiesību normu ar kādu konkrētu brīdi. Nepietiekama sadarbība starp tiesām un Satversmes tiesu nevar kaitēt personai, attiecībā uz kuru konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, proti, tas nevar būt par iemeslu Satversmes 92. panta trešā teikuma neievērošanai un efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nenodrošināšanai nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā.

⁵¹⁶ Šādas tiesības paredzētas Satversmes tiesas likuma 22. panta otrās daļas 1. punktā

4.2.1.1. Nepamatots tiesību aizskārums ar brīdi pagātnē

Tiesību normas atcelšana ar atpakaļejošu datumu un līdz ar to nepamatota tiesību aizskārums konstatēšana ar brīdi pagātnē attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju primāri nepieciešama, lai izpildītu iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas, jauna stāvokļa nodrošināšanas, kompensācijas un samierināšanas funkciju, proti, lai atkārtoti izskatītu jau izskatītu lietu, kurā piemērota par prettiesisku atzītā tiesību norma, pieprasītu atlīdzināt nepamatota tiesību aizskārums rezultātā radušos zaudējumus, nemantisko kaitējumu un juridiskās palīdzības izmaksas. Savukārt personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, atpakaļejoša spēka piemērošana primāri nepieciešama, lai taisnīgi izskatītu vēl neizskatītu lietu un pieprasītu atlīdzināt zaudējumus, nemantisko kaitējumu un juridiskās palīdzības izmaksas. Tātad abos gadījumos atpakaļejošs spēks nepieciešams, lai novērstu nelabvēlīgās sekas, kas radušās pagātnē.

Tiesību doktrīnā nereti tiek uzskatīts, ka tiesību normas atcelšana ar atpakaļejošu spēku apdraud tiesiskuma principu, kas pēc totalitārās sistēmas sabrukuma tiek uzskatīts par demokrātijas stūrakmeni.⁵¹⁷ Liberālais konstitucionālisms ir nosodījis atpakaļejošu spēku kā instrumentu, kas ir pretrunā sabiedrības līgumam, taisnīgumam, tiesību noteiktībai un tiesību sistēmas leģitimitātei. Tam var piekrist tikai daļēji, jo dzīvē var būt gadījumi, kad tiesību norma, kura neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai, ir būtiski ietekmējusi cilvēktiesības un citas demokrātiskas vērtības. Šādā situācijā neiespējamība atcelt prettiesisko tiesību normu ar atpakaļejošu spēku vēl vairāk apdraudētu tiesiskuma principu.

Viena no lietām, kurā attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, bija nepieciešams konstatēt nepamatotu tiesību aizskārums ar brīdi pagātnē, bija lieta, kurā tika apstrīdēta tiesību norma, kas noteica ieturējumu izdarīšanu no pensionāru pensijām. Pensionāriem tika veikti ieturējumi no to pensijām, un vienīgais veids, kā likt atmaksāt valstij minētos ieturējumus, bija atzīt tiesību normas par prettiesiskām ar atpakaļejošu datumu, kas konkrētajā gadījumā bija tiesību normu pieņemšanas brīdis.⁵¹⁸ Attiecīgi tiesību normas atcelšana ar atpakaļejošu datumu bija nepieciešama, lai nodrošinātu iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcijas un kompensācijas funkcijas izpildi. Ja šajā lietā tiesību norma tiktu atcelta no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža vai no kāda brīža nākotnē, tad konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem būtu jāsamierinās ar prettiesiski veiktiem ieturējumiem no vecuma pensijas. Tas nozīmētu, ka vērsšanās Satversmes tiesā praktiski būtu bijusi bezmērķīga, jo nebūtu labota tā tiesiskā situācija, ar kuru attiecīgie konstitucionālās sūdzības iesniedzēji nebija apmierināti – novērstas uz prettiesiskās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Citās Satversmes tiesas lietās⁵¹⁹ tiesību normas, kuras nelāva

⁵¹⁷ Plašāk sk.: Tanchev E. Vēlreiz par aktīvismu konstitucionālajā tiesvedībā. Grām.: Konstitucionālās tiesas aktīvisms demokrātiskā valstī. Satversmes tiesas 2016. gada konferences materiālu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 88.–89. lpp.

⁵¹⁸ Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 34. punkts. Būtībā identiska bija lieta Nr. 2009-88-01 un lieta Nr. 2009-86-01, kur tika skatīti izdienas pensiju jautājumi. Par to sk. Satversmes tiesas 2010. gada 15. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2009-88-01 20. punktu; Satversmes tiesas 2010. gada 21. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2009-86-01 17. punktu

⁵¹⁹ Sk.: Satversmes tiesas 2005. gada 4. novembra spriedums lietā Nr. 2005-09-01, 16. punkts; 2007. gada 21. februāra spriedums lietā Nr. 2006-08-01, 19. punkts

attiecīgi saņemt bērna kopšanas pabalstu un bērna invalīda kopšanas pabalstu nodarbinātai personai, tika atceltas ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem ne vien lai nodrošinātu konstitucionālās sūdzības iesniedzēju tiesības saņemt prettiesiski neizmaksāto pabalstu, bet arī tiesības saņemt šādu pabalstu nākotnē. Tātad tiesību normas atcelšana un nepamatota tiesību aizskārums konstatēšana ar noteiktu brīdi pagātnē bija nepieciešama, lai nodrošinātu iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas, jauna stāvokļa nodrošināšanas un kompensācijas funkcijas izpildi. Ja tiesību normas attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem tiktu atceltas ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi vai brīdi nākotnē, tad viņiem nerastos tiesības pieprasīt prettiesiski neizmaksāto pabalstu, bet tiktu tikai atzītas tiesības saņemt šādu pabalstu nākotnē. Attiecīgi netiktu novērstas uz prettiesiskās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas.

Nepamatota tiesību aizskārums konstatēšana un līdz ar to tiesību normas atcelšana ar brīdi pagātnē attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem var būt nepieciešama, lai dotu viņiem iespēju pēc Satversmes tiesas sprieduma iesniegt pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem un lūgt atkārtoti izskatīt jau izskatītu lietu administratīvajā procesā, administratīvo pārkāpumu procesā, kriminālprocesā, civilprocesā vai kādā citā procesā. Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2017-16-01 likuma normas, kuras paredz, ka lēmumā par atteikšanos ierosināt apelācijas tiesvedību nav norādāmi motīvi, atcēla ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem, lai dotu viņiem iespēju iesniegt pieteikumu tiesā sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem administratīvo pārkāpumu procesu regulējošos normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā, bet tiesām – norādīt motīvus lēmumā par atteikšanos ierosināt apelācijas tiesvedību.⁵²⁰ Savukārt Satversmes tiesas lietā Nr. 2014-09-01⁵²¹ un Nr. 2014-32-01⁵²² likuma norma tika atcelta ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem, lai dotu iespēju lūgt atkārtoti izskatīt jau izlemto jautājumu saistībā ar izpildraksta izsniegšanu par šķīrējtiesas spriedumu. Attiecīgi šajās lietās konstitucionālās sūdzības iesniedzēji vēlējās apstrīdēt šķīrējtiesas līguma spēkā esību sakarā ar to, ka izpildraksts izdots, pamatojoties uz viltotu vienošanos, tomēr tiesas neatzina šādu iespēju, kas ļāva izsniegt izpildrakstu par šķīrējtiesas spriedumu. Ja šajās lietās tiesību norma tiktu atcelta no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža vai no kāda brīža nākotnē, tad konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem attiecīgi nebūtu iespēja lūgt pārskatīt lēmumu par atteikšanos ierosināt apelācijas tiesvedību vai būtu jāsamierinās ar, iespējams, uz viltotas vienošanās pamata izdotu izpildrakstu un veiktajām izpildu darbībām. Tas nozīmētu, ka vērsšanās Satversmes tiesā būtu bijusi bezmērķīga, jo nebūtu labota tā tiesiskā situācija, ar kuru attiecīgie konstitucionālās sūdzības iesniedzēji nebija apmierināti un

⁵²⁰ Sk. Satversmes tiesas 2018. gada 15. marta spriedumu lietā Nr. 2017-16-01. Šai lietai līdzīga ir Satversmes tiesas lieta Nr. 2017-23-01, kur Satversmes tiesa par neatbilstošu tiesībām uz taisnīgu tiesu atzina tiesību normu, ciktāl tā neparedz, ka lēmumā par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību krimināllietā norādāmi motīvi. Sk. Satversmes tiesas 2018. gada 14. jūnija spriedumu lietā Nr. 2017-23-01

⁵²¹ Satversmes tiesas 2014. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. 2014-09-01, 21.–23. punkts

⁵²² Satversmes tiesas 2015. gada 6. februāra spriedums lietā Nr. 2014-32-01, 7. punkts

kuru dēļ viņi vērsās Satversmes tiesā. Tātad netiktu novērstas uz prettiesisko tiesību normu radušās nelabvēlīgās sekas, netiktu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis.

Nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšana un līdz ar to tiesību normas atcelšana ar brīdi pagātnē var būt nepieciešama, lai tiesa varētu taisnīgi izskatīt vēl neizskatītu lietu. Piemērs atrodams Satversmes tiesas lietā, kurā tika atcelta tiesību norma, kura kompensāciju par ierobežojumiem īpaši aizsargājamās teritorijās neizmaksāja un neapbrēķināja ekonomiskās lejupslīdes periodā. Attiecībā uz personu, kuras lietā tika iesniegts tiesas pieteikums, tiesību norma tika atcelta ar atpakaļejošu datumu. Tas nozīmēja, ka attiecībā uz personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, ir aprēķināma un izmaksājama kompensācija, kas netika izmaksāta prettiesiskās tiesību normas dēļ.⁵²³ Ja šajā lietā tiesību norma netiktu atcelta ar atpakaļejošu datumu, tad personai, kuras lietā tiesa iesniedza pieteikumu, būtu attiecīgi jāpaliek bez kompensācijas, kura viņai netika izmaksāta ekonomiskās lejupslīdes laikā; tādējādi netiktu novērstas uz prettiesiskās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Līdzīga situācija bija Satversmes tiesas lietā Nr. 2016-11-01, kurā tika atcelta tiesību norma, kas paredzēja vecuma pensijas piešķiršanu ar atvieglotiem noteikumiem personai, kura aprūpējusi bērnu ar invaliditāti.⁵²⁴ Ja šajā lietā tiesību norma netiktu atcelta ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz personu, kuras lietā tiesa bija iesniegusi pieteikumu, tad šai personai būtu tiesības turpmāk saņemt vecuma pensiju ar atvieglotiem noteikumiem, taču viņa nesaņemtu to pensijas daļu, kura viņai netika izmaksāta prettiesiskās tiesību normas dēļ. Attiecīgi tiktu izpildīta jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija, bet netiktu izpildīta iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas un kompensācijas funkcija; tātad netiktu novērstas uz prettiesiskās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, netiktu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis.

Maldīgi uzskatīt, ka nepamatotu tiesību aizskārumu nevarētu konstatēt ar brīdi pagātnē situācijā, kad tiesību norma ir jau zaudējusi spēku. Tas ir tāpēc, ka spēku zaudējušas tiesību normas var jau būt personai piemērotas un līdz ar to radījušas, iespējams, nepamatotu tiesību aizskārumu. Sniegsim kādu piemēru. Administratīvā akta adresāts vērsās administratīvajā tiesā, apstrīdot būvatļauju, kura ir pieņemta uz spēku zaudējuša Būvniecības likuma pamata, jo ir stājies spēkā jaunais Būvniecības likums. Lietas ietvaros rodas jautājums, vai tiesību norma, uz kuras pamata tika pieņemta būvatļauja, ir atbilstoša augstāka juridiskā spēka normai. Šādos gadījumos nepamatotu tiesību aizskārumu var konstatēt ar kādu brīdi pagātnē, jo tiesiskajām attiecībām parasti ir piemērojamas tādas materiālās tiesību normas, kuras attiecīgajā brīdī ir spēkā, šajā izdomātajā piemērā – būvatļaujas izdošanas brīdī. Nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšana ar kādu brīdi pagātnē var būt nepieciešama, piemēram, lai atceltu būvatļauju.

Ja Satversmes tiesa secina, ka lietā apstrīdētā tiesību norma neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai un tā būtu atceļama ar atpakaļejošu datumu, lai konstatētu nepamatotu tiesību aizskārumu ar brīdi pagātnē, nepieciešams pārliecināties, vai nav tādas sabiedrības vai citu personu intereses, kas neļauj atcelt

⁵²³ Sk.: Satversmes tiesas 2014. gada 19. marta spriedums lietā Nr. 2013-13-01, 17. punkts

⁵²⁴ Sk.: Satversmes tiesas 2017. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2016-11-01

tiesību normu ar atpakaļejošu datumu.⁵²⁵ Tie ir gadījumi, kad sabiedrības vai citu personu intereses atpakaļejoša spēka nepiemērošanā prevalē pār atpakaļejoša spēka piemērošanas interesi. Meklējot taisnīgu līdzsvaru starp iesaistītajām interesēm, jāņem vērā, ka tiesību normu var atcelt ar atpakaļejošu datumu arī tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums; Satversmes tiesas procesā tā ir prioritāte. Secinot, ka nevar atcelt tiesību normu ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz plašāku personu loku, tas vēl nenozīmē, ka tiesību normu ar atpakaļejošu datumu nevarētu atcelt tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums. Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2007-23-01 tika secināts, ka nav pieļaujama vispārējā atpakaļejoša spēka piemērošana, bet tas neliedza Satversmes tiesai atcelt tiesību normu ar atpakaļejošu spēku tikai attiecībā uz noteiktām personām, lai nodrošinātu viņu tiesību aizsardzību.⁵²⁶ Tāpat ir iespējami tādi gadījumi, kad attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, tiesību norma tiek atcelta ar atpakaļejošu datumu, kamēr attiecībā uz citiem – ar brīdi nākotnē, dodot laiku jauna normatīvā regulējuma izstrādāšanai un pieņemšanai.⁵²⁷ Tātad primāri pārbaudāms tas, vai nepastāv tādas sabiedrības vai citu personu intereses atpakaļejoša spēka nepiemērošanā, kuras prevalētu pār konstitucionālās sūdzības iesniedzēja vai personas, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, interesi atpakaļejoša spēka piemērošanā.

Satversmes tiesas praksē iespējams identificēt vairākus piemērus, kad, Satversmes tiesas ieskatā, šī kolīzija atrisināma par labu citu personu vai sabiedrības interesēm, turklāt gan tādās lietās, kurās jautājums ir par atpakaļejoša spēka piemērošanu, lai revidētu uz prettiesiskās tiesību normas pamata izveidojušās publiski tiesiskās attiecības, gan tādās lietās, kurās jautājums ir par privāti tiesisko attiecību revidēšanu. Piemērs par neiespējamību revidēt publiski tiesiskās attiecības atrodams lietā Nr. 2012-01-01. Šajā lietā Satversmes tiesa atcēla tiesību normu, kura noteica, ka līdz noteiktam laikam spēkā paliek prettiesiski noslēgti atkritumu apsaimniekošanas līgumi, kamēr iepriekšējie līgumi – zaudē spēku. Satversmes tiesa atcēla tiesību normu ar kādu brīdi nākotnē, atzīstot, ka citādi tiktu radīta tiesiskā nenoteiktība sabiedrības labklājībai svarīgā jomā.⁵²⁸ Ja lietā tiesību norma tiktu atcelta ar atpakaļejošu spēku tikai attiecībā uz lietā iesaistīto personu, tad būtu pamats apmierināt administratīvajā tiesā celto prasību par pienākuma uzlikšanu organizēt iepirkuma vai publiskās un privātās partnerības procedūru sadzīves atkritumu pakalpojumu sniegšanas jomā. Pēc Satversmes tiesas sprieduma tiesvedība administratīvajā tiesā tika izbeigta.⁵²⁹ Taču rezultātā personai tika nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, jo noteiktā laika periodā pēc

⁵²⁵ Sal. ar. Satversmes tiesas 2008. gada 3. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2007-23-01 20. punktu un 2011. gada 27. janvāra sprieduma lietā Nr. 2010-22-01 15. punktu

⁵²⁶ Sk.: Satversmes tiesas 2008. gada 3. aprīļa spriedums lietā Nr. 2007-23-01, 20. punkts

⁵²⁷ Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2017. gada 18. maija sprieduma lietā Nr. 2016-12-01 15.2.–15.3. punktu. Personai jau bija radušās nelabvēlīgās sekas – pārcelšana uz cita režīma pakāpes cietumu. Lai nodrošinātu, ka viņš var pārsūdzēt šo lēmumu, bija jāatzīst tiesību norma ar atpakaļejošu brīdi, tādējādi nodrošinot personai tiesības uz taisnīgu tiesu

⁵²⁸ Sk.: Satversmes tiesas 2012. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2012-01-01, 18. punkts

⁵²⁹ Sk.: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 23. janvāra spriedums lietā Nr. SKA-17/2015, 11.–16. punkts

Satversmes tiesas sprieduma tika rīkota jauna iepirkuma vai publiskās un privātās partnerības procedūra sadzīves atkritumu pakalpojumu sniegšanas jomā. Attiecīgi primāri tika izpildīta jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija. Savukārt Satversmes tiesas lietā Nr. 2016-14-01 tika atcelta solidaritātes nodokli regulējoša tiesību norma, jo tā bija pretrunā ar vienlīdzības principu.⁵³⁰ Satversmes tiesa šajā lietā secināja, ka atpakaļejošu spēku nav iespējams piemērot attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem. Tika norādīts, ka valsts budžets skar plašu personu loku un tam ir būtiska ietekme uz tautsaimniecību kopumā, tādēļ atpakaļejošā spēka piemērošana izraisītu tiesiskās drošības principa apdraudējumu. Ņemot vērā apsvērumus, kas saistīti ar vienlīdzības principa ievērošanu nodokļu politikas jomā, kā arī nepieciešamību nodrošināt valsts budžeta stabilitāti, Satversmes tiesa atzina, ka atpakaļejošs spēks nav piemērojams. Papildus tam tika norādīts, ka solidaritātes nodokļa tūlītēja atcelšana, kamēr nav stājies spēkā jauns normatīvais regulējums, nav iespējama, jo plānoto nodokļu ieņēmumu izpilde ir tieši saistīta ar valsts iespējām veikt savas funkcijas. Tātad, piemērojot atpakaļejošu spēku, tiktu apdraudēta sabiedrības labklājība un drošība, un Satversmes tiesa nolēma, ka ir nepieciešams un pieļaujams, ka Satversmei neatbilstošā norma vēl noteiktu laiku paliek spēkā, tādējādi dodot iespēju likumdevējam pieņemt jaunu normatīvo regulējumu, kurā būtu ievērots vienlīdzības princips.⁵³¹

Piemērs par neiespējamību revidēt privāti tiesiskās attiecības atrodams Satversmes tiesas lietā Nr. 2005-16-01. Šajā lietā Satversmes tiesa atcēla tiesību normas, ar kurām denacionalizētās mājās noteica maksimālās īres maksas likmes un termiņu, līdz kuram tās ir ievērojamas. Satversmes tiesa atcēla tiesību normas attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju ar noteiktu brīdi nākotnē. Tika atzīts, ka atpakaļejošs spēks nav piemērojams, jo īrnieki ir paļāvušies uz īres maksimālajām likmēm, un nepastāv regulējums, lai aizsargātu īrniekus pret izīrētāju patvaļu. Tika arī secināts, ka ir pieļaujams, ka tiesību norma vēl kādu brīdi paliek spēkā, lai dotu iespēju likumdevējam rast situācijas risinājumu, kurā tiek ievērotas namīpašnieku un pirmsreformas īrnieku tiesības.⁵³² Lai nodrošinātu efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, ņemot vērā citu personu intereses, šajā lietā bija pietiekami tas, ka noteiktā laika periodā nepamatots tiesību aizskārums tika novērsts. Savukārt Satversmes tiesas lietā Nr. 2010-22-01 tika atceltas piespiedu nomas attiecību regulējošās likuma normas, kuras ierobežoja nomas maksas noteikšanu. Satversmes tiesa secināja, ka okupācijas seku novēršanas kontekstā ar denacionalizāciju un nekustamā īpašuma tiesību atjaunošanu saistītos tiesību jautājumos pat tūlītēja tiesību normu spēka zaudēšana var novest pie būtiska atsevišķu personu grupu tiesību aizskāruma. Ievērojot arī apsvērumus saistībā ar piespiedu nomas maksas atpakaļejošu administrēšanu, Satversmes tiesa secināja, ka likuma normas atcelšana ar brīdi pagātnē nesamērīgi apgrūtinātu privatizēto objektu īpašniekus.⁵³³ Tātad citu personu intereses prevalēja pār interesi atpakaļejoša spēka piemērošanā, un, tāpat kā iepriekšējā lietā, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību

⁵³⁰ Sk.: Satversmes tiesas 2017. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. 2016-14-01, 28. punkts

⁵³¹ Sk.: Satversmes tiesas 2017. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. 2016-14-01, 28. punkts

⁵³² Sk.: Satversmes tiesas 2006. gada 8. marta spriedums lietā Nr. 2005-16-01, 20. punkts

⁵³³ Sk. Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra sprieduma lietā Nr. 2010-22-01 15. punktu

aizsardzības līdzekli, bija pietiekami, ka noteiktā laikā nepamatots tiesību aizskārums tiks novērsts, proti, noteiktā laikā tiks pieņemta Satversmei atbilstoša tiesību norma.

Tātad var izdarīt šādus secinājumus. Pirmkārt, tādu nepamatotu tiesību aizskārumu, kas rodas, ja likuma norma neatbilst kādai no Satversmē garantētajām pamattiesību normām, parasti konstatē Satversmes tiesa. Konstitucionālās sūdzības iesniedzējam un personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, tas tiek konstatēts ar brīdi, kad likuma norma tiek atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai; tas attiecas uz gadījumiem, kad tiesas izskatāmajā lietā viens no dalībniekiem ir privātpersona, un iespējams konstatēt, ka tiesa vērsusies Satversmes tiesā šīs privātpersonas tiesību aizsardzības labad. Otrkārt, pirms likuma normas atcelšanas Satversmes tiesai ir jāsaprot, vai nepieciešams likuma normu atcelt ar atpakaļejošu datumu, lai nodrošinātu efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vai personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums. Likuma norma jāatceļ ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, piemēram, lai nodrošinātu iespēju saņemt tiesību normu dēļ nesaņemtu mantisku labumu (piemēram, atlīdzību, kompensāciju vai pabalstu), iesniegt lūgumu par lietas atkārtotu izskatīšanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem vai pieprasītu atlīdzinājumu naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu. Savukārt attiecībā uz personu, kuras lietā tiesa iesniegusi pieteikumu Satversmes tiesai, likuma norma jāatceļ ar atpakaļejošu datumu, lai tiesa varētu taisnīgi izskatīt šīs personas lietu, it īpaši lai nodrošinātu, ka persona ar kādu brīdi pagātnē var saņemt mantisku labumu, kuru viņa nav saņēmusi prettiesiskās likuma normas dēļ. Treškārt, var būt gadījumi, kad sabiedrības vai citu personu interese prevalē pār konstitucionālās sūdzības iesniedzēja vai personas, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, interesi tiesību normas atcelšanā ar atpakaļejošu datumu. Tādos gadījumos efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis nodrošināms, atceļot likuma normu ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi vai brīdi nākotnē, līdzsvarojot visas lietā iesaistītās intereses.

4.2.1.2. Nepamatots tiesību aizskārums ar brīdi tagadnē

Ja Satversmes tiesa spriedumā nenosaka citādi, tiesību norma, kura neatbilst augstāka juridiskā spēka normai, tiek atcelta un nepamatots tiesību aizskārums tiek konstatēts no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža.⁵³⁴ Šādos gadījumos nepamatots tiesību aizskārums tiek konstatēts ar brīdi tagadnē, un tās var būt ne tikai situācijas, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzējs ir vērsies Satversmes tiesā nākotnē sagaidāma tiesību aizskāruma gadījumā un Satversmes tiesa pieņēmusi spriedumu, pirms radies pastāvošs tiesību aizskārums, bet arī citos gadījumos.

Viens no šādiem gadījumiem iespējams, kad Satversmes tiesa lietā, kas ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības vai tiesas pieteikuma, atceļ tiesību normu, kura paredz kriminālsodu, un kad lietas izskatīšana ir apturēta, iekams nav noslēgusies lietas izskatīšana Satversmes tiesā. Tas ir tāpēc, ka krimināltiesībās noteikumiem, kuri uzlabo apsūdzētā stāvokli, ir atpakaļejošs spēks laikā. Piemēram, ja

⁵³⁴ Sk. Satversmes tiesas likuma 32. panta trešo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

tiesas izskatīšanā atrodas lieta, kurā persona tiek apsūdzēta par homoseksuālismu, tad kriminālprocess pret viņu būs jāizbeidz, ja Satversmes tiesa atzīs attiecīgo tiesību normu par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka normai no sprieduma publicēšanas brīža. Turklāt tas var attiekties ne vien uz klasiskiem kriminālsodiem, bet arī sodiem, kuri ir tikai pielīdzināmi kriminālsodiem Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmā teikuma izpratnē, piemēram, administratīviem sodiem, jo šiem sodiem piemīt gan sodošā, gan preventīvā funkcija, kas atbilst arī kriminālsoda piemērošanas mērķim.⁵³⁵ Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2013-20-03 atcēla tiesību normas par ielai piegulošo teritoriju kopšanu. Pirms vēršanās Satversmes tiesā konstitucionālās sūdzības iesniedzējs divas reizes bija administratīvi sodīts par šo teritoriju nepienācīgu kopšanu, un Satversmes tiesa piemēroja atpakaļejošu spēku pret konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, lai viņš varētu lūgt uzsākt administratīvo pārkāpumu procesu no jauna, aicinot pārskatīt piemērotos administratīvos sodus, proti: "lai viņam būtu iespēja vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā, lūdzot atkārtoti izvērtēt uzliktā naudas soda samērīgumu".⁵³⁶ Taču konstitucionālās sūdzības iesniedzēja lietā bija apturētas tiesvedības,⁵³⁷ tātad nebija nepieciešamības pēc lietas uzsākšanas no jauna. Būtu pieticis atzīt tiesību normas vienkārši par prettiesiskām, jo, tāpat kā kriminālprocesā, arī administratīvo pārkāpumu procesā labvēlīgākai sodošai tiesību normai ir atpakaļejošs spēks. Šajā lietā tiesību normu atcelšana ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi nodrošinātu konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, jo tiktu novērstas uz prettiesisko tiesību normu pamata radušās nelabvēlīgās sekas (atcelts administratīvais sods).

Ja personai ir nepieciešama labvēlīga administratīvā akta izdošana, tad lielākoties tiesību normu var atcelt no sprieduma publicēšanas brīža. Tas ir tāpēc, ka, lemjot par labvēlīga administratīvā akta izdošanu, tiesai parasti jāvērtē spēkā esošā tiesību norma.⁵³⁸ Attiecīgi pat tad, ja tiesību normu atceļ no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža, personas pieteikums par labvēlīga administratīvā akta izdošanu var tikt apmierināts, kaut gan iestāde vai tiesa pieteikumu ir noraidījušas prettiesiskās tiesību normas dēļ. Piemēram, persona lūdz pašvaldībai izdot labvēlīgu administratīvo aktu, ar kuru blakus kartinga trasei tiktu ierīkotas trokšņa barjeras. Labvēlīgs administratīvs akts netiek izdots, pamatojoties uz tiesību normu, kura vēlāk tiek atcelta no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža. Pēc Satversmes tiesas sprieduma labvēlīgs administratīvs akts tiktu izdots, ja vienīgais tā neizdošanas iemesls bija prettiesiskā tiesību norma. Šajā gadījumā, atceļot tiesību normu ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi, konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vai personai, kuras lietā tiesa iesniegtu pieteikumu, tiktu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, ja vien konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai persona, kuras lietā iesniegts tiesas

⁵³⁵ Sk.: Satversmes tiesas 2014. gada 24. aprīļa spriedums lietā Nr. 2013-12-01, 20.1. punkts

⁵³⁶ Sk.: Satversmes tiesas 2014. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2013-20-03

⁵³⁷ Sk.: Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. 129099513; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 13. novembra spriedums lietā Nr. 129030715

⁵³⁸ Par to sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 8. novembra sprieduma lietā Nr. SKA-431/2007 14. punktu

pieteikums, neprasa atzīt labvēlīga administratīvā akta neizdošanu par prettiesisku, lai varētu īstenot tiesības uz zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu naudā.

Jāņem gan vērā, ka var būt situācijas, kad, pat izdodot labvēlīgu administratīvo aktu, ir jāatzīst, ka apstrīdētā tiesību norma zaudē spēku ar atpakaļejošu datumu. Satversmes tiesa lietā Nr. 2013-01-01 no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas dienas atcēla tiesību normu, kura, piešķirot izdienas pensiju, neparedzēja ieskaitīt izdienas stāžā laiku, kas nodienēts Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs. Lietā pieteikumu iesniedza tiesa, kurai bija jāizskata lieta par labvēlīga administratīvā akta izdošanu, ar kuru tiktu piešķirta izdienas pensija. Satversmes tiesa atcēla tiesību normu no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža, tas ir, no 2013. gada 11. novembra, taču persona bija lūgusi piešķirt viņam izdienas pensiju, sākot no 2011. gada 5. septembra, kad tika iesniegts iesniegums par šādas pensijas piešķiršanu. Lai nodrošinātu personai tāda stāvokļa atjaunošanu, kādā viņa atrastos, neesot tiesību pārkāpumam, bija nepieciešams atzīt prettiesisko tiesību normu par prettiesisku no 2011. gada 5. septembra. Atzīstot, ka tiesību norma tiek atcelta tikai no 2013. gada 11. novembra, tika radīta situācija, kad persona var saņemt izdienas pensiju, tikai sākot no 2013. gada 11. novembra, tas ir, nesaņemot to izdienas pensijas daļu, kas personai pienāktos no 2011. gada 5. septembra līdz 2013. gada 11. novembrim. Tādējādi personai tika piešķirta izdienas pensija no attiecīgā termiņa, tomēr tas bija iespējams tikai tāpēc, ka Administratīvā apgabaltiesa pēc Augstākās tiesas ierosinājuma pārkāpa savu kompetenci, nosakot citu brīdi, kad tiesību norma zaudē spēku, nekā to noteica Satversmes tiesa.⁵³⁹

Tāpat situācijās, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai persona, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, ir prasījusi labvēlīga administratīvā akta izdošanu jau no kāda brīža pagātnē, piemēram, vecuma pensiju vai izdienas pensiju no iesnieguma iesniegšanas brīža, tas ir jāņem vērā, nosakot brīdi, ar kuru atcelt prettiesisko tiesību normu. Prettiesiskās tiesību normas atcelšana no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža var būt pieļaujama, kad netiek prasīts atzīt labvēlīga administratīvā akta neizdošanu par prettiesisku un kad netiek prasīts labums no kāda brīža pagātnē, piemēram, netiek prasīts atmaksāt prettiesiski ieturēto nodokli vai veiktos ieturējumus. Taču jebkurā gadījumā izvērtējams, vai personai pēc Satversmes tiesas sprieduma tiks nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis.

Nepamatotu tiesību aizskārumu var būt pietiekami konstatēt ar brīdi tagadnē arī tad, ja prettiesiskā norma ir procesuālā tiesību norma un vispārējās jurisdikcijas tiesa vai administratīvā tiesa aptur lietas izskatīšanu sakarā ar lietas ierosināšanu Satversmes tiesā. Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2011-16-01 tika atceltas tiesību normas, kuras noteica iemaksāt depozītu divu mēnešalgu apmērā, iesniedzot maksātnespējas pieteikumu, ciktāl tas attiecas uz darbiniekiem, kuru vienīgais tiesību aizsardzības līdzeklis ir darba devēja pasludināšana par maksātnespējīgu.⁵⁴⁰ Attiecīgā lieta tika ierosināta pēc tiesas pieteikuma, un tiesa bija apturējusi lietu, kurā pirmās instances tiesa atstāja bez virzības maksātnespējas procesa

⁵³⁹ Sk. Administratīvās apgabaltiesas 2017. gada 12. jūnija spriedumu lietā Nr. A420340212

⁵⁴⁰ Sk.: Satversmes tiesas 2012. gada 20. aprīļa spriedums lietā Nr. 2011-16-01

pieteikumu sakarā ar depozīta neiemaksāšanu. Tiesa atcēla tiesību normu no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža, un tas bija pieļaujams, ņemot vērā, ka procesuālo tiesību normu sakarā ir ievērojams princips, ka piemērojama tā norma, kura ir spēcīgāk attiecīgās procesuālās darbības veikšanas brīdī. Pieņemot lēmumu par iesniegto blakussūdzību, tiesai nebūtu pamata neatcelt lēmumu par pieteikuma atstāšanu bez virzības, jo atbilstoši Satversmes tiesas spriedumam attiecīgajiem darbiniekiem nebija jāņem maksātnespējas procesa depozīts.⁵⁴¹ Tātad tiesību normas atcelšana ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi novērsa uz prettiesiskās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas un nodrošināja attiecīgajai personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Tāpat ja Satversmes tiesas lietā Nr. 2017-08-01⁵⁴² tiesību norma tiktu atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, būtu pieļaujams to atcelt ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi, jo apstrīdēta bija procesuālā tiesību norma un bija apturēta tiesvedība uz lietas izskatīšanas laiku Satversmes tiesā.

Atsevišķi kā slikts piemērs, kādā veidā tiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārums ar brīdi tagadnē, aplūkojams Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2018-15-01. Šajā lietā Satversmes tiesa atzina, ka tiesību normas, atbilstoši kurām asociētie profesori ievēlami uz sešiem gadiem un uz šādu termiņu slēdzami arī darba līgumi, neatbilst tiesībām uz nodarbinātību, jo tās nenodrošinot aizsardzību pret secīgu uz noteiktu laiku noslēgtu darba līgumu ļaunprātīgu izmantošanu. Šī lieta tika ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības, un Satversmes tiesā bija vērsies Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes asociētais profesors, kuru ievēlēja amatā uz sešiem gadiem un ar kuru tika noslēgts arī darba līgums uz šādu termiņu.⁵⁴³ Satversmes tiesa atcēla tiesību normas no Satversmes tiesas sprieduma publicēšana brīža, tostarp attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, ciktāl tās nenodrošina aizsardzību pret secīgu uz noteiktu laiku noslēgtu darba līgumu ļaunprātīgu izmantošanu. Tiesību normas netika atceltas ar atpakaļejošu spēku, jo, Satversmes tiesas ieskatā, tas pārvērstu uz noteiktu laiku noslēgtus darba līgumus par noslēgtiem uz nenoteiktu laiku. Taču tieši likumdevējam esot jāizlemj, pēc kādiem kritērijiem uz laiku noslēgtie darba līgumi pārvēršami par noslēgtiem uz nenoteiktu laiku.

Šis Satversmes tiesas spriedums radīja tiesisko nenoteiktību visupirms par to, kā konstitucionālās sūdzības iesniedzējam nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis pēc Satversmes tiesas sprieduma, attiecīgi novēršamas uz prettiesisko tiesību normu pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Konstitucionālās sūdzības iesniedzēja ieskatā, nepamatotu tiesību aizskārums radīja tas apstāklis, ka ar asociētajiem profesoriem darba līgumi tiek slēgti uz noteiktu laiku. Taču pēc Satversmes tiesas sprieduma konstitucionālās sūdzības iesniedzējam šīs sekas netika novērstas, proti, viņa darba līgums palika terminēts, jo tiesību norma tika atcelta tikai tiktāl, ciktāl tā nenodrošina aizsardzību pret secīgu uz noteiktu laiku noslēgtu darba līgumu ļaunprātīgu izmantošanu. Tāpat Satversmes tiesa arī nedeļa likumdevējam laiku

⁵⁴¹ Piemēram, sk. Jelgavas tiesas 2013. gada 12. novembra spriedumu lietā Nr. C15251313

⁵⁴² Satversmes tiesa gan atzina apstrīdēto tiesību normu par atbilstošu Satversmei. Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 22. decembra spriedumu lietā Nr. 2017-08-01

⁵⁴³ Sk. Satversmes tiesas 2019. gada 7. jūnija spriedumu lietā Nr. 2018-15-01

jauna normatīvā regulējuma pieņemšanai, kas, ievērojot līdzšinējo Satversmes tiesas praksi, būtu bijis darāms. Ja likumdevējs pieņemtu Satversmei atbilstošu normatīvo regulējumu un attiecinātu to arī uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, tas nodrošinātu viņam efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli; novērstu uz prettiesiskās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Taču Satversmes tiesa tā vietā izvēlējās vienkārši norādīt, ka līdz jauna normatīvā regulējuma pieņemšanas brīdim tieši jāpiemēro Satversmes 106. panta pirmais teikums, nedodot nekādas konkrētas norādes par šīs normas tiešo piemērošanu. Turklāt vēl lielāka neskaidrība tika radīta augstskolām, kuras pēc Satversmes tiesas sprieduma ievēlēja personas asociētā profesora vai profesora amatā, jo nav skaidrs, kā attiecībā uz asociētajiem profesoriem un profesoriem piemērojama tiesību norma, kuru Satversmes tiesa atcēla pēc metodes “ciktāl neparedz”.

Tātad, atceļot tiesību normu ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi attiecībā uz personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, vai konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, noteiktos gadījumos var nodrošināt šīm personām efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Izšķirami vismaz trīs šādi gadījumi. Pirmkārt, kad līdz Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdim šīm personām nav radies pastāvošs tiesību aizskārums. Otrkārt, kad tiesvedība vispārējās jurisdikcijas tiesā vai administratīvajā tiesā ir apturēta, iekams nav noslēgusies lietas izskatīšana Satversmes tiesā, un tiek atcelta procesuālā tiesību norma, kriminālsodu vai kriminālsodam pielīdzināma materiālā tiesību norma vai arī tāda materiālā tiesību norma, kuras dēļ netika izdots labvēlīgs administratīvs akts, ja vien persona nav prasījusi atzīt labvēlīga administratīvā akta neizdošanu par prettiesisku vai ar labvēlīgu administratīvu aktu netiek prasīts kāds mantisks labums ar brīdi pagātnē. Treškārt, tas var būt, kad nepieciešams nekavējoties pārtraukt nepamatotu tiesību aizskārumu, bet citu svarīgāku interešu dēļ nevar revidēt pagātnē izveidojušās tiesiskās attiecības.

4.2.1.3. Nepamatots tiesību aizskārums ar brīdi nākotnē

Ja tiesību norma tiek atcelta ar brīdi nākotnē, tad tiesību norma nezaudē savu spēku Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdī un tā turpina darboties līdz Satversmes tiesas noteiktajam brīdim. Tas nozīmē, ka arī nepamatots tiesību aizskārums, kaut gan Satversmes tiesa to ir konstatējusi, turpināsies kādu noteiktu laiku – līdz Satversmes tiesas noteiktajam brīdim vai brīdim, kad tiks pieņemts jauns normatīvais regulējums. Izvērtējot, vai tiesību normu var atcelt ar brīdi nākotnē attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, ir jāatceras, ka šo personu interesēs ir ne vien tiesību normas atcelšana, bet arī efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšana, kas ietver, cik vien tas iespējams, nepamatota tiesību aizskāruma dēļ radušos nelabvēlīgu seku novēršanu. Vienlaikus rodas jautājums par to, kas ir tie gadījumi, kad nepamatota tiesību aizskāruma rezultātā radušās nelabvēlīgās sekas drīkst nenovērst nekavējoties, bet gan novērst tās pakāpeniski vai pēc ilgāka laikposma?

Satversmes tiesai iespēju robežās ir jāgādā par to, lai situācija, kāda varētu veidoties no brīža, kad tiesību norma tiek atcelta, līdz brīdim, kad likumdevējs tās vietā pieņems jaunu tiesību normu, neradītu personām Satversmē garantēto pamattiesību aizskārumu, kā arī nenodarītu būtisku kaitējumu valsts vai

sabiedrības interesēm.⁵⁴⁴ Tas nozīmē, ka efektīva personas tiesību aizsardzība jāsamēro ar citām interesēm, un tas var būt par pamatu tam, kāpēc tiek nolemts, ka tiesību norma attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, atceļama ar kādu brīdi nākotnē. Proti, var būt gadījumi, kad citu svarīgāku interešu dēļ nav iespējams pārtraukt nepamatotu tiesību aizskārumu un tā rezultātā radušās nelabvēlīgās sekas nekavējoties, bet nepamatots tiesību aizskārumu un tā rezultātā radušās sekas novēršamas pakāpeniski vai pat pēc kāda ilgāka laikposma.

Viens no šādiem gadījumiem ir tāds, kad tūlītēja nepamatota tiesību aizskāruma novēršana būtu pretrunā ar tiesiskās noteiktības principu. Citiem vārdiem sakot, prettiesiskās tiesību normas atcelšana radītu vēl lielāku neatbilstību konstitūcijai nekā tad, ja tiesību norma paliktu vēl spēkā. Piemērs no Satversmes tiesas prakses meklējams Satversmes tiesas lietā Nr. 2008-48-01. Šajā lietā Satversmes tiesa atcēla tiesību normas, kuras noteica, ka soda izolatoros esošām personām netiek nodrošinātas pastaigas. Satversmes tiesa atcēla tiesību normu ar brīdi nākotnē un deva laiku tiesību piemērotājam sagatavoties pastaigu nodrošināšanai. No vienas puses, Satversmes tiesa ņēma vērā, ka personu veselībai varētu nodarīt kaitējumu, ja laiks no sprieduma pasludināšanas dienas līdz datumam, kad sāks nodrošināt pastaigas, būs pārmērīgi ilgs. No otras puses, tika ņemts vērā tas, ka ieslodzījuma vietām tomēr ir vajadzīgs laiks, lai nodrošinātu pastaigas arī soda izolatoros esošajām personām,⁵⁴⁵ piemēram, ir nepieciešams izbūvēt pastaigu laukumus un nodrošināt personālu, kas uzraudzīs attiecīgās personas. Var piekrist tam, ka Satversmes tiesas dotais laiks sagatavoties pastaigu nodrošināšanai, tas ir, astoņi mēneši, bija par garu, jo pastaigu nenodrošināšana ievērojami nodara kaitējumu šo personu veselībai. Tomēr konstitucionālās sūdzības iesniedzējam tika nodrošināts, ka, atrodoties sodu izolatorā, viņš turpmāk varēs doties pastaigās. Attiecīgi personai tika nodrošināts jauns stāvoklis ar kādu brīdi nākotnē, kā arī novērstas prettiesiskās tiesību normas dēļ radušās nelabvēlīgās sekas. Vienlaikus šajā lietā bija apsverams tas, kā pēc Satversmes tiesas sprieduma nodrošināt konstitucionālās sūdzības iesniedzējam iespēju pieprasīt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu. Tā nevarēja būt tiesību normas atcelšana ar brīdi pagātnē, kas nozīmētu, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējam ir tiesības doties pastaigās nekavējoties. Tas varēja būt Satversmes tiesas spriedumā ietverts "cits nolēmums", dodot konstitucionālās sūdzības iesniedzējam šādas tiesības.⁵⁴⁶

Cits šāds gadījums, kad nepamatots tiesību aizskārumu nav novēršams nekavējoties, ir tāds, kad likumdevējam konkrēta jautājuma noregulēšanā ir plaša rīcības brīvība vai arī likumdevējam nepamatota tiesību aizskāruma novēršanai nepieciešams veikt apjomīgas izmaiņas normatīvajā regulējumā, proti, nepamatota tiesību aizskāruma novēršanai nepieciešama likumdevēja iesaiste. Šāds gadījums iestājās, piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2010-38-01, kurā Satversmes tiesa atcēla tiesību normas, kuras regulēja ar rīcībnespēju saistītus jautājumus. Satversmes tiesa atcēla tiesību normas ar brīdi nākotnē, tostarp

⁵⁴⁴ Sk.: Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija spriedums lietā Nr. 2016-13-01, 16.2. punkts

⁵⁴⁵ Sk.: Satversmes tiesas 2009. gada 29. septembra spriedums lietā Nr. 2008-48-01, 12. punkts

⁵⁴⁶ Plašāk par "citiem nolēmumiem" Satversmes tiesas spriedumā sk. promocijas darba 5.4. nodaļu "Satversmes tiesas spriedumā ietverami citi nolēmumi"

arī attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, dodot mazliet vairāk par gadu jauna normatīvā regulējuma izstrādāšanai un pieņemšanai. Tiesību norma tika atcelta ar brīdi nākotnē, lai neradītu nepieļaujamu tiesiskā regulējuma iztrūkumu un dotu laiku reformēt rīcībnespējas institūtu un apmācītu tiesību piemērotājus. Satversmes tiesa arī secināja, ka vienas tiesību normas atcelšana nedotu vēlamu rezultātu.⁵⁴⁷ Pēc Satversmes tiesas sprieduma tika pieņemti vajadzīgie normatīvo aktu grozījumi, atsakoties no rīcībnespējas institūta un nosakot, ka personas rīcībspēju var ierobežot vienīgi tādā apjomā, kādā persona nespēj saprast savas darbības nozīmi vai arī nespēj savu darbību vadīt.⁵⁴⁸ Pēc attiecīgo grozījumu spēkā stāšanās dienas arī konstitucionālās sūdzības iesniedzējs varēja lūgt pārskatīt viņa rīcībnespējas ierobežošanu, tātad tika izpildīta jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija un līdz ar to nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Vienlaikus konstitucionālās sūdzības iesniedzējam pēc Satversmes tiesas sprieduma netika nodrošināta iespēja pieprasīt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu, kas bija nodrošināms, ņemot vērā, ka ievērojamu laikposmu viņam bija nepamatoti atņemta rīcībnespēja.

Salīdzināšanai aplūkojams Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-50-03. Šajā lietā Satversmes tiesa ar brīdi nākotnē atcēla tiesību normas, kuras neļāva ieslodzītajiem turēt reliģiskos priekšmetus, tostarp arī attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Satversmes tiesa noteica, ka nepilnu sešu mēnešu laikā izstrādājams un pieņemams jauns normatīvais regulējums, kurā būs paredzēta kārtība, kādā brīvības atņemšanas iestādes administrācija lemj par atļauju vai aizliegumu glabāt reliģiskos priekšmetus.⁵⁴⁹ Konstitucionālās sūdzības iesniedzējam, kurš vērsās Satversmes tiesā un kuram bija aizliegts turēt reliģiskos priekšmetus, bija jāsaģaida, kad spēkā stāsies jaunais normatīvais regulējums, lai viņš varētu glabāt reliģiskos priekšmetus. Tādējādi viņam tika nodrošināta iespēja glabāt reliģiskos priekšmetus, par kuru glabāšanu ir saņemta brīvības atņemšanas iestādes priekšnieka atļauja.⁵⁵⁰ Tātad tika būtībā novērsta uz prettiesiskās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, un konstitucionālās sūdzības iesniedzējam tika nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, proti, nodrošināta iespēja pēc Satversmes tiesas sprieduma noteiktā laikposmā pretendēt uz reliģiska rakstura priekšmetu glabāšanu. Vienlaikus tāpat kā iepriekš aplūkotajā gadījumā konstitucionālās sūdzības iesniedzējam netika nodrošināta iespēja pieprasīt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu. To varēja nodrošināt, ja Satversmes tiesa spriedumā būtu ietvērusi “citu nolēmumu”, kas šādas tiesības piešķirtu.⁵⁵¹

Šie nav vienīgie gadījumi, kad tiesību normu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, var būt jāatceļ ar brīdi nākotnē.⁵⁵² Viens no šādiem

⁵⁴⁷ Sk.: Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra spriedums lietā Nr. 2010-38-01, 14. punkts

⁵⁴⁸ Sk.: Grozījumi Civillikumā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 200 (4803), 20.12.2012.

⁵⁴⁹ Sk.: Satversmes tiesas 2011. gada 18. marta spriedums lietā Nr. 2010-50-03, 16. punkts

⁵⁵⁰ Sk.: Ministru kabineta 2006. gada 30. maija noteikumu Nr. 423 “Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi” 1. pielikums

⁵⁵¹ Plašāk par “citiem nolēmumiem” Satversmes tiesas spriedumā sk. promocijas darba 5.4. nodaļu “Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi”

⁵⁵² Par tiesību normas atcelšanu ar kādu brīdi nākotnē, sk. arī: Zeidler W. Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany: Decisions on the Constitutionality of Legal Norms, 62 Notre Dame L. Rev. 504 (1987), p. 511–516

gadījumiem ir arī gadījums, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzējs ir vērsies Satversmes tiesā, bet viņam vēl nav radies pastāvošs tiesību aizskārums, un tiesību norma tiek atcelta pirms pastāvoša tiesību aizskāruma iestāšanās. Šāds gadījums radās, piemēram, Satversmes tiesas lietā, kurā Satversmes tiesa atcēla tiesību normas, kas noteica speciālas kvalifikācijas nepieciešamību, lai sniegtu ar dzīvojamo māju pārvaldīšanu saistītus pakalpojumus. Bez šādas kvalifikācijas ar dzīvojamo māju pārvaldīšanu saistītus pakalpojumus varētu sniegt tikai līdz 2011. gada 31. decembrim. Taču prettiesiskās tiesību normas tika atceltas ar brīdi nākotnē – no 2010. gada 1. jūlija, un tas bija pieļaujams, jo personām nebija radies pastāvošs tiesību aizskārums, proti, nebija vēl iestājies termiņš, kad šādus pakalpojumus varētu sniegt tikai kvalificētas personas.⁵⁵³

Jānorāda, ka tad, ja Satversmes tiesa nolemj atcelt tiesību normu ar kādu brīdi nākotnē attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, var būt gadījumi, kad nolūkā nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību likumdevējam jādod noteiktas norādes saistībā ar pieņemamo normatīvo aktu grozījumiem⁵⁵⁴ vai arī jānosaka pagaidu piemērojamais normatīvais regulējums līdz nepieciešamo normatīvo aktu grozījumu spēkā stāšanās dienai. Piemēram, Satversmes tiesas lietā, kurā atcēla tiesību normas, kas noteica drošības naudas iemaksu, pārsūdzot Augstākās tiesas Tiesu palātas lēmumu zemesgrāmatas lietās atzina, ka līdz nepieciešamo normatīvo aktu grozījumu spēkā stāšanās dienai personas var atbrīvot no drošības naudas iemaksas, ņemot vērā viņu mantisko stāvokli.⁵⁵⁵ Kā tas tiks aplūkots citā promocijas darba nodaļā, šādi “citi nolēmumi” gadījumos, kad tiesību norma tiek atcelta ar kādu brīdi nākotnē, tiek pieņemti, ja tiesību normas prettiesiskuma iemesls ir regulējuma trūkums. Šādā situācijā likumdevējam tiek dots pietiekams laiks jauna normatīvā regulējuma pieņemšanai, tomēr līdz jauna normatīvā regulējuma spēkā stāšanās dienai konstatētā nepilnība tiek aizstāta ar Satversmes tiesas spriedumā noteikto pagaidu piemērojamo regulējumu, lai efektīvi aizsargātu personu tiesības, kuras tiesību norma nepamatoti aizskārusi.

Satversmes tiesa lietā Nr. 2017-07-01⁵⁵⁶ atzina, ka tiesību norma, ciktāl tā liedz personai, kura tikusi sodīta par smagu vai sevišķi smagu noziegumu, tiesības strādāt par pedagogu, neatbilst Satversmes 106. pantā garantētajām tiesībām uz nodarbinātību. Lieta tika ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības, un šajā lietā Satversmes tiesa vien norādīja: ir nepieciešams un pieļaujams, ka Satversmei neatbilstošā norma vēl kādu laiku paliek spēkā, nepaskaidrojot, kāpēc šādi konstitucionālās sūdzības iesniedzējam tiks nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Attiecīgi Satversmes tiesa atcēla tiesību normu ar kādu brīdi nākotnē, tostarp arī attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Var piekrist, ka, lai nodrošinātu

⁵⁵³ Sk.: Satversmes tiesas 2010. gada 18. februāra spriedums lietā Nr. 2009-74-01, 21. punkts. Vēl viens piemērs ir Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2015-03-01. Lieta bija par valsts amatpersonu statusa noteikšanu maksātnespējas administratoriem, un Satversmes tiesa izskatīja lietu vēl pirms apstrīdētās tiesību normas spēkā stāšanās

⁵⁵⁴ Par to plašāk sk. promocijas darba 5.4.2. nodaļu “Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi likumdevējam”

⁵⁵⁵ Sk.: Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedums lietā Nr. 2005-18-01, 19. punkts

⁵⁵⁶ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 1. jūnija spriedumu lietā Nr. 2017-17-01

konstitucionālās sūdzības iesniedzējam efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, likumdevējam primāri jāpieņem jauns normatīvais regulējums, kas neparedzētu absolūtu liegumu strādāt par pedagogu tādām personām, kuras sodītas par smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem, un likumdevējam ir zināma rīcības brīvība šī jautājuma noregulēšanā. Tādējādi konstitucionālās sūdzības iesniedzējam būtu tiesības pretendēt strādāt par pedagogu. Vienlaikus no Satversmes tiesas spriedumā minētā var secināt, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējs, neraugoties uz aizliegumu, bija ilgstoši strādājis skolā, taču skola, uzzinot par sodāmību, izbeidza ar viņu darba tiesiskās attiecības. Tādējādi prettiesiskās tiesību normas dēļ konstitucionālās sūdzības iesniedzējs nevarēja turpināt strādāt par skolotāju un saņemt darbam atbilstošu atalgojumu. Taču, ja prettiesiskās tiesību normas nebūtu, konstitucionālās sūdzības iesniedzējam būtu bijusi iespēja turpināt strādāt par pedagogu, un, iespējams, ka viņš arī to darītu. Attiecīgi konstitucionālās sūdzības iesniedzējam būtu jānodrošina iespēja celt prasību par zaudējumu atlīdzināšanu un atlīdzinājuma naudā par nemantisko kaitējumu piešķiršanu.

Gadījumos, kad Satversmes tiesa atceļ tiesību normu ar brīdi nākotnē, jo efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai jāizstrādā un jāpieņem jauns normatīvais regulējums, nodrošināma efektīva Satversmes tiesas un normatīvā regulējuma pieņēmēja sadarbība. Tas vien, ka normatīvā regulējuma pieņēmējam ir plaša rīcības brīvība kāda jautājuma noregulēšanā, nevar liegt konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vai personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Ja Satversmes tiesa atceļ tiesību normu, tostarp likuma normu ar brīdi nākotnē, tad tiesību normas atcelšanas brīdis ir uzskatāms arī par termiņu normatīvā akta pieņēmējam izstrādāt un pieņemt jauno normatīvo regulējumu, kad saskaņā ar Satversmes tiesas spriedumu šādu normatīvo regulējumu ir nepieciešams pieņemt. Kad spēku zaudē par prettiesisku atzītā tiesību norma, spēkā jābūt jau jaunam normatīvajam regulējumam.

No vienas puses, termiņš jauna normatīvā regulējuma pieņemšanai nevar būt nesamērīgi mazs, proti, tāds, kad nav iespējams paspēt kvalitatīvi izstrādāt jaunu normatīvo regulējumu un to pieņemt. No otras puses, šis termiņš nevar būt arī nesamērīgi garš. Ja nepamatots tiesību aizskāruma konstatēts un nepamatotu tiesību aizskārumu var novērst ar jauna normatīvā regulējuma pieņemšanu, tad efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai jaunu normatīvo regulējumu nepieciešams pieņemt saprātīgā laikposmā, jo nepamatotam tiesību aizskārumam ir jāizbeidzas saprātīgā laikposmā pēc tā konstatēšanas. Latvijā normatīvā akta pieņēmējs nereti kavējas ar jauna normatīvā regulējuma pieņemšanu. Piemēram, vienā Satversmes tiesas lietā likumdevējam tika dots laiks līdz 2017. gada 1. janvārim pieņemt jaunu normatīvo regulējumu, kurš nodrošinātu tiesību uz privāto dzīvi garantijas DNS nacionālās datu bāzes izveidošanas un izmantošanas sakarā.⁵⁵⁷ Nepieciešamie likuma grozījumi tika pieņemti tikai 2017. gada 2. martā, tātad ar divu mēnešu kavēšanos.⁵⁵⁸ Savukārt pēc citas Satversmes tiesas lietas nepieciešamie grozījumi

⁵⁵⁷ Sk.: Satversmes tiesas 2016. gada 12. maija spriedums lietā Nr. 2015-14-0103, 24. punkts

⁵⁵⁸ Likumprojekts Nr. 781/Lp12 "Grozījumi DNS nacionālās datu bāzes izveidošanas un izmantošanas likumā". Pieejams:

Kriminālprocesa likumā stājās spēkā 2017. gada 26. aprīlī,⁵⁵⁹ par nepilniem četriem mēnešiem pārkāpjot Satversmes tiesas spriedumā noteikto termiņu. Tādēļ rodas jautājums, vai Satversmes tiesas rīcībā ir jābūt kādam līdzeklim situācijā, kad normatīvā akta pieņēmējs neievēro tam ar Satversmes tiesas spriedumu noteikto termiņu jauna normatīvā regulējuma pieņemšanai.

Lai izvairītos no situācijām, kad tiek pārkāptas pamattiesības laikus neizpildīta konstitucionālās tiesas sprieduma dēļ, Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa var noteikt normatīvo regulējumu, kāds būtu spēkā, ja likumdevējs noteiktā laikā neizpildīs konstitucionālās tiesas spriedumā noteikto.⁵⁶⁰ Satversmes tiesas likumā tieši (*expressis verbis*) šādas tiesības Satversmes tiesai nav piešķirtas, taču ir noteikts, ka Satversmes tiesas spriedumā, ja nepieciešams, norādāmi arī citi tiesas nolēmumi. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka tā ir tiesīga noregulēt arī jautājumus, kas ir būtiski, lai pēc apstrīdētās normas atzīšanas par spēku zaudējušu nerastos jauni Satversmē noteikto pamattiesību aizskārumi un attiecīgo normu "izņemšana no aprites" neradītu traucējumus tiesiskajā regulējumā.⁵⁶¹ Satversmes tiesas likuma 31. panta 12. punkts būtībā paredz pilnvarojumu Satversmes tiesai pašai noteikt svarīgas savu spriedumu tiesiskās sekas.⁵⁶² Piemēram, Satversmes tiesa var atzīt, ka juridisko spēku atgūst tiesību normas, kas grozītas ar tādu apstrīdēto aktu, kuru Satversmes tiesa atzinusi par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normām.⁵⁶³ No vienas puses, jauna normatīvā regulējuma pieņemšana un tā satura noteikšana šādos gadījumos ir likumdevēja kompetences jautājums un atbilstoši Satversmes 64. pantam likumdošanas tiesības pieder Saeimai un Satversmē noteiktajos gadījumos un apjomā arī pilsoņu kopumam. No otras puses, kad Satversmes tiesas spriedums ir pieņemts, ikvienam ir pienākums to ievērot, tostarp arī likumdevējam.⁵⁶⁴ Tāpat kā ir izpildāms ikviens civilprocesā, kriminālprocesā, administratīvajā procesā un administratīvo pārkāpumu procesā pieņemts galīgais tiesas nolēmums, tāpat ir ievērojams arī galīgais Satversmes tiesas nolēmums; īpaši svarīgi tas kļūst tajos gadījumos, kad jaunais normatīvais regulējums nepieciešams, lai nodrošinātu konstitucionālās sūdzības iesniedzējam efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, tātad izpildītu no Satversmes 92. panta trešā teikuma izrietošo prasību. Šādos gadījumos likumdevēja pienākums ir ievērot Satversmes tiesas spriedumā minēto un noteiktā termiņā pieņemt jaunu normatīvo regulējumu. Ja likumdevējs savu pienākumu neizpilda, tātad nenodrošina personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, tiesiskā valstī ir jābūt mehānismam, kā nodrošināt Satversmes 92. panta trešā teikuma praktisko īstenošanu. Galējā situācijā, kad izsmelti visi iespējamie līdzekļi dialoga veidošanā ar likumdevēju, Satversmes tiesai būtu atzīstamas tiesības noteikt pagaidu piemērojamo normatīvo regulējumu, tādējādi aizpildot likuma robu, kad Satversmes tiesas noteiktajā termiņā jaunais normatīvais regulējums netiek pieņemts. Pagaidu

www.saeima.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

⁵⁵⁹ Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Latvijas Vēstnesis, nr. 75 (5902), 12.04.2017.

⁵⁶⁰ Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra sprieduma lietā nr. 2005-12-0103 25. punktu

⁵⁶¹ Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 14. maija sprieduma lietā Nr. 2012-13-01 15.3. punktu

⁵⁶² Sk. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2009-43-01 35.1. punktu

⁵⁶³ Sk. Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra sprieduma lietā Nr. 2005-12-0103 25. punktu

⁵⁶⁴ Satversmes tiesas sprieduma vispārāstošais spēks izriet no Satversmes tiesas likuma 31. panta pirmās un otrās daļas

piemērojamais normatīvais regulējums darbotos līdz brīdim, kad likumdevējs pieņem jaunu normatīvo regulējumu, un tas nodrošinātu gan Satversmes tiesas sprieduma saistošo raksturu, gan efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli konstitucionālās sūdzības iesniedzējam.

Tātad likuma normas atcelšana un līdz ar to nepamatota tiesību aizskārums konstatēšana ar brīdi nākotnē var nodrošināt lietā iesaistītajām personām efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, kad noteiktu iemeslu dēļ nav iespējams pārtraukt nepamatotu tiesību aizskārums nekavējoties, piemēram, tiesiskās noteiktības dēļ (nepieciešams laiks, lai sagatavotos jaunajai – tiesiskajai – situācijai) vai likumdevēja rīcības brīvības dēļ (plaša rīcības brīvība kāda tiesību jautājuma noregulēšanā), kā arī gadījumos, kad lietā iesaistītajām personām nav radies pastāvošs tiesību aizskārums.

4.2.2. Nepamatots tiesību aizskārums lietā neiesaistītajām personām

Lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības un tiesas pieteikuma, Satversmes tiesa var konstatēt no tiesību normas, tostarp no likuma normas, izrietošu nepamatotu tiesību aizskārums ne vien attiecībā uz lietā iesaistītajām personām – konstitucionālās sūdzības iesniedzēju un personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums –, bet arī lietā neiesaistītajām personām, kuru tiesības aizskārusi attiecīgā tiesību norma. Arī konstatējot šādu personu tiesību nepamatotu aizskārums, šīm personām nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis.

Lai šādās lietās konstatētu nepamatotu tiesību aizskārums lietā neiesaistītajām personām, nepietiek ar to vien, ka tiesību norma tiek atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Nepieciešams konstatēt, ka bez lietā iesaistītajām personām Satversmes tiesa ar spriedumu identificējusi vēl citas personas, kuru tiesības nepamatoti aizskārusi tiesību norma, un tas var notikt vismaz divos veidos. Pirmkārt, atceļot tiesību normu ar atpakaļejošu datumu pret visiem, piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2009-43-01 tiesību normu, kura paredzēja samazināt nestrādājošo un strādājošo pensionāru vecuma pensijas, atcēla ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz ikvienu pensionāru, tādēļ ikvienam pensionāram, kuram uz tiesību normas pamata tika veikti ieturējumi no vecuma pensijas, radās subjektīvas publiskas tiesības pret valsti prasīt atmaksāt veiktos ieturējumus. Otrkārt, nosakot Satversmes tiesas spriedumā konkrētus apstākļus vai personas, attiecībā uz kurām tiesību norma tiek atcelta ar atpakaļejošu datumu, piemēram, Satversmes tiesa lietā Nr. 2017-21-01 tiesību normu, kura ļāva apdrošināšanas sabiedrībai celt regresa prasību pret personu, kura pēc ceļu satiksmes negadījuma neiesniedza aizpildītu saskaņoto paziņojumu, atcēla ar atpakaļejošu datumu ne tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, bet arī attiecībā uz ikvienu personu, kurai attiecīgā tiesību norma tikusi piemērota vai būtu jāpiemēro tiesā.⁵⁶⁵ Tādējādi nepamatots tiesību aizskārums tika konstatēts ne vien konstitucionālās sūdzības iesniedzējam, bet arī personām, kuras atrodas līdzīgos apstākļos ar konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Pēc Satversmes tiesas

⁵⁶⁵ Sk. Satversmes tiesas 2018. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2017-21-01 20.1.-20.2. punktu

sprieduma spēkā stāšanās bija noraidāmas regresa prasības, kuras apdrošināšanas sabiedrības uz atceltās tiesību normas pamata cēla pret personām, kas nebija iesniegušas saskaņoto paziņojumu.⁵⁶⁶

Satversmes tiesai ir pienākums nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli konstitucionālās sūdzības iesniedzējam un personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, ja apstrīdētā tiesību norma tiek atcelta. Tomēr tas, vai Satversmes tiesai lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības vai tiesas pieteikuma, ir pienākums konstatēt nepamatotu tiesību aizskārumu un tātad nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli plašākam personu lokam, nav nepārprotami atbildams jautājums. No vienas puses, konstitucionālā sūdzība un tiesas pieteikums ir individuāls tiesību aizsardzības līdzeklis, proti, persona vēršas Satversmes tiesā ar konstitucionālo sūdzību, lai aizsargātu savas subjektīvās tiesības, savukārt tiesas – lai taisnīgi izskatītu konkrētas personas lietu. Konstitucionālo sūdzību var iesniegt ikviens, kura tiesības aizskar tiesību norma. Tāpat ikvienam tiek nodrošināta iespēja vērsties tiesā. Aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepts paredz, ka tikai tāda persona, kura izrāda interesi un aktivitāti savu pamattiesību aizsardzībā, var cerēt uz pamattiesību aizsardzību, tajā skaitā arī Satversmes tiesā.⁵⁶⁷ No otras puses, normatīvs akts un tiesību norma pēc savas būtības attiecas uz nenoteiktu personu loku, un līdz ar to tiesību norma, kuru Satversmes tiesa atzinusi par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, parasti ietekmējusi plašāku personu loku. Tomēr ne visas šīs personas izrāda aktivitāti savu tiesību aizsardzībā, iesniedzot konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā vai vērsoties tiesā, lai arī atrodas līdzīgos faktiskos apstākļos ar konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums. Atbilstoši Satversmes tiesas praksei ikvienam Satversmes tiesas spriedumam ir jārada miers cilvēkos un viņu dzīvē.⁵⁶⁸ Neizvērtējot vajadzību un iespējamību atcelt tiesību normu ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz plašāku personu loku, šo virsuzdevumu nevar sasniegt. Secinot, ka tiesību norma atceļama ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, būtu vismaz izvērtējams tas, vai nepastāv kādi īpaši apstākļi, kas varētu pamatot atpakaļejoša spēka piemērošanu un līdz ar to nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanu attiecībā uz plašāku personu loku – lietā neiesaistītajām personām.

Šajā sakarā par pamatotu gan nevar atzīt Satversmes tiesas minēto, ka būtu jāpārbauda, vai pastāv īpaši apsvērumi, atbilstoši kuriem tiesību norma būtu atceļama ar atpakaļejošu datumu tikai attiecībā uz pieteikuma iesniedzēju⁵⁶⁹, jo tiesību normas atcelšana ar atpakaļejošu datumu ir izņēmums no aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepta Satversmes tiesas procesā. Saglabājot aktīvā pamattiesību aizsargātāja konceptu Satversmes tiesas procesā, atpakaļejošu spēku piemēro un nepamatotu tiesību aizskārumu

⁵⁶⁶ Piemēram, sk. Daugavpils tiesas 2018. gada 12. novembra sprieduma lietā Nr. C30560617 motīvu daļu

⁵⁶⁷ Par aktīvā pamattiesību aizsargātāja konceptu sk.: Rodiņa A. Aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepts konstitucionālā tiesvedībā. 2015. gada zinātniskā konference. Tēzes. Rīga: Rīgas Stradiņa Universitāte, 2015

⁵⁶⁸ Par to, ka ikvienam Satversmes tiesas spriedumam ir jārada miers cilvēkos un viņu dzīvē, sk. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2009-43-01 35.1. punktu

⁵⁶⁹ Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 31. marta sprieduma lietā Nr. 2009-76-01 7. punktu

konstatē parasti attiecībā uz tām personām, kuras ir izrādījušas aktivitāti savu tiesību aizsardzībā – uzsākot savu tiesību aizsardzību ar vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem.⁵⁷⁰ Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2007-23-01 tika atcelta tiesību norma par soda naudas samazināšanu. Tika atzīts, ka nodokļu tiesību joma ir būtiska valsts darbības joma, un nebūtu pieļaujama tāda situācija, ka apstrīdētās tiesību normas atcelšana liktu pārskatīt visus vai lielu daļu to Valsts ieņēmumu dienesta lēmumu, kuri ir stājušies spēkā un kuros šī norma varēja būt piemērota. Tika uzskatīts, ka šādā situācijā piemērots risinājums ir tiesību normu atcelšana tikai attiecībā uz tām lietām, kuras joprojām atrodas tiesvedībā, proti, uz tām lietām, kurās personas ir apstrīdējušas un pārsūdzējušas Valsts ieņēmumu dienesta uzliktās soda naudas vai uzrēķinātos nodokļus un galīgie nolēmumi līdz šā sprieduma pasludināšanai vēl nav stājušies spēkā.⁵⁷¹ Tātad nepamatots tiesību aizskārums tika konstatēts visām personām, kuras bija vērsušās administratīvajā tiesā, un administratīvās tiesas, ievērojot Satversmes tiesas spriedumā minēto, varēja nodrošināt šīm personām efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli.

Vienlaikus var pastāvēt arī tādi sociālie apstākļi, kad pat gadījumos, kad personas nav izrādījušas aktivitāti savu tiesību aizsardzībā, atpakaļejošs spēks ir piemērojams arī attiecībā uz šīm personām. Taču šādiem apstākļiem jābūt pietiekami īpašiem, tas ir, tādiem, kas var pamatot vajadzību izdarīt izņēmumu no Satversmes tiesas procesā pastāvošā aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepta. Viens no šādiem gadījumiem bija konstatējams Satversmes tiesas lietā Nr. 2009-43-01, kurā tika izvērtēts, vai tiesību normas ar atpakaļejošu datumu jāatceļ tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem vai arī attiecībā uz plašāku personu loku. Tika secināts, ka konstitucionālās sūdzības par apstrīdētajām tiesību normām vēlējās iesniegt vēl vairāki tūkstoši pensionāru un faktiski aizskārums ir radies visiem vecuma pensiju saņēmējiem. Tādēļ Satversmes tiesa atcēla tiesību normas ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz visām personām, uz kurām tiesību normas tika piemērotas.⁵⁷² Satversmes tiesas priekšsēdētājs Gunārs Kūtris ir atzinis, ka šajā lietā bija jūtams spēcīgs sabiedrības spiediens, savukārt pensionāri to uztvēra kā Satversmes tiesas pasniegtu Ziemassvētku dāvanu.⁵⁷³ Pensionāri ir mazāk sociāli nodrošināta personu grupa, un tāds Satversmes tiesas spriedums, kurā tiktu atzīts, ka ieturējumi no vecuma pensijām atmaksājami tikai tiem pensionāriem, kuri vērsās Satversmes tiesā acīmredzami radītu nemieru sabiedrībā. Tāpēc šajā gadījumā Satversmes tiesa pamatoti atkāpās no aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepta, lai aizsargātu mazāk sociāli nodrošinātu personu grupu, un līdzīgas atkāpes ekonomiskās lejupslīdes laikā tika izdarītas arī Satversmes tiesas lietā, kurā par neatbilstošu Satversmei tika atzīta tiesību norma, kas par 70 procentiem samazināja izdienas

⁵⁷⁰ Satversmes tiesas lietā Nr. 2010-02-01 tika atzīts, ka nevar atjaunot iespēju iesniegt pieteikumu par nodokļu pārmaksu atmaksāšanai ikvienam, kam izveidojusies nodokļu pārmaksas pirms tiesību normas spēkā stāšanās, ja attiecīgā persona nav aizstāvējusi savas tiesības. Plašāk sk.: Satversmes tiesas 2010. gada 19. jūnija spriedums lietā Nr. 2010-02-01, 10. punkts

⁵⁷¹ Sk.: Satversmes tiesas 2008. gada 3. aprīļa spriedums lietā Nr. 2007-23-01, 20. punkts

⁵⁷² Sk.: Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 34. punkts

⁵⁷³ Sk.: "Labākā Ziemassvētku dāvana". Raksts laikrakstā "Latvijas Avīze". Pieejams: <https://www.aluksniesiem.lv/vietejas-zinas/labaka-ziemassvetku-davana-12384> [aplūkots: 08.10.2019.]

pensijas apmēru Iekšlietu ministrijas sistēmas darbiniekiem ar speciālajām dienesta pakāpēm.⁵⁷⁴

Var būt situācijas, kad attiecībā uz lietā neiesaistītajām personām vispār nav iespējams konstatēt nepamatotu tiesību aizskārumu. Satversmes tiesas lietā Nr. 2014-09-01⁵⁷⁵ un lietā Nr. 2014-32-01⁵⁷⁶ tiesību normu ar atpakaļejošu datumu atcēla tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, lai gan arī citas personas bija saskārušās ar problēmu, kad vispārējās jurisdikcijas tiesas atsacījās atzīt savu kompetenci šķīrējtiesas līguma apstrīdēšanā. Arī Satversmes tiesas lietā Nr. 2009-85-01, kurā atbildētājs nevarēja pārsūdzēt tiesas lēmumu par prasības nodrošinājumu, tiesību norma ar atpakaļejošu datumu tika atcelta tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem, kamēr uz citiem tā tika atcelta ar brīdi nākotnē.⁵⁷⁷ Šajās lietās tika konstatēts vienīgi konstitucionālās sūdzības iesniedzēju tiesību nepamatots aizskārumus “lai viņi nepieciešamības gadījumā varētu pārsūdzēt sev nelabvēlīgos tiesas lēmumus, negaidot grozījumus normatīvajā regulējumā”. Pēc Satversmes tiesas sprieduma efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis bija nodrošināms vienīgi konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem. Vienlaikus, ievērojot iepriekš promocijas darbā izteiktos apsvērumus, Satversmes tiesas spriedumā būtu bijis vismaz jāizvērtē, vai atpakaļejošs spēks nav attiecināms arī uz tām personām, kuru civillietas tiek vēl izskatītas vispārējās jurisdikcijas tiesā.

Tātad var secināt, ka lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības vai tiesas pieteikuma, nepamatotu tiesību aizskārumu attiecībā uz plašāku personu loku var konstatēt ar tiesību normas atcelšanu ar atpakaļejošu datumu, un šādā gadījumā pēc Satversmes tiesas sprieduma attiecībā uz šīm personām var būt nepieciešams arī atkārtoti izskatīt jau izskatītu lietu vai piešķirt atlīdzinājumu naudā. Nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšana plašākam personu lokam ir izņēmums no aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepta Satversmes tiesas procesā. Tā kā tiesību norma, kuru Satversmes tiesa atzīst par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, tiek atcelta attiecībā uz ikvienu, proti, tiesību norma tiek izslēgta no Latvijas tiesību sistēmas pēc tam, kad atpakaļejošs spēks piemērots attiecībā uz lietā iesaistītajām personām, ir izvērtējams, vai nepastāv kādi īpaši apstākļi, kas var pamatot atpakaļejoša spēka piemērošanu attiecībā uz plašāku personu loku – lietā neiesaistītajām personām. Piemērojot atpakaļejošu spēku attiecībā uz plašāku personu loku, šīm personām pēc Satversmes tiesas sprieduma nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā.

4.3. Nepamatots tiesību aizskārumus citās Satversmes tiesā izskatāmās lietās

Satversmes tiesā var vērsties ne vien konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vai tiesa, bet arī citi subjekti, piemēram, pašvaldības dome un abstraktās konstitucionālās kontroles subjekti, piemēram, tiesībsargs, ne mazāk kā 20 Saeimas deputāti, Ministru kabinets, Valsts kontroles padome un Valsts

⁵⁷⁴ Sk.: Satversmes tiesas 2010. gada 31. marta spriedums lietā Nr. 2009-76-01, 7. punkts

⁵⁷⁵ Sk.: Satversmes tiesas 2014. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. 2014-09-01

⁵⁷⁶ Sk.: Satversmes tiesas 2015. gada 6. februāra spriedums lietā Nr. 2014-32-01

⁵⁷⁷ Sk.: Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta spriedums lietā Nr. 2009-85-01, 22. punkts

prezidents. Tāpat kā lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības un tiesas pieteikuma, arī šajās lietās plašākam personu lokam nepamatots tiesību aizskārums tiek konstatēts tikai tad, ja tiesību norma tiek atcelta ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz visiem vai konkrētām personām. Tomēr papildus vēl nepieciešams konstatēt, vai tiesību norma tiek atzīta par neatbilstošu tādai augstāka juridiskā spēka tiesību normai, no kuras izriet konkrētas personas tiesības.⁵⁷⁸ Abstraktās konstitucionālās kontroles gadījumā tas izskaidrojams tādējādi, ka abstraktās konstitucionālās kontroles subjekti apstrīd tiesību normas atbilstību Satversmē garantētajām pamattiesībām, lai nevis aizsargātu savas pamattiesības, kuras šiem subjektiem nepiemīt, bet gan lai nodrošinātu zemāka juridiskā spēka tiesību normu atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām, tātad savstarpēji saskaņotu tiesību sistēmu. Pat tiesībsargs, kura pieteikuma pamatā var būt konkrētas personas sūdzība par tiesību normas neatbilstību pamattiesībām, ierindojams abstraktās konstitucionālās kontroles subjektu lokā. Savukārt pašvaldības dome var iesniegt pieteikumu tikai pašvaldības tiesību aizskāruma gadījumā, un līdz šim netiek atzītas pašvaldības domes tiesības apstrīdēt tiesību normas atbilstību tādai Satversmes normai, no kuras izriet personas pamattiesības.⁵⁷⁹ Vienīgais izņēmums ir bijis Satversmes tiesas lieta Nr. 2019-17-05, kurā pašvaldības dome iesniedza pieteikumu par ministra rīkojuma atbilstību Satversmes 101. pantam, no kura izriet arī pašvaldības princips. Tomēr šēi lieta nepamatoti tika ierosināta par ministra rīkojuma atbilstību Satversmes 101. pantam, jo bija izšķirams jautājums, vai ministra rīkojums atbilst likuma “Par pašvaldībām” 49. panta pirmajai daļai, proti, vai ministrs ir apturējis tādus aktus, kurus saskaņā ar likuma “Par pašvaldībām” 49. panta pirmo daļu viņš varēja apturēt, un vai attiecīgais akts bijis prettiesisks.

Lietās, kas ierosinātas pēc abstraktās konstitucionālās kontroles subjektu pieteikumiem, Satversmes tiesai ir plaša rīcības brīvība izvēlēties brīdi, ar kuru atcelt tiesību normu, kura neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Vienlaikus Satversmes tiesas likums Satversmes tiesai ne vien dod pilnvaras, bet arī uzliek atbildību par to, lai tās spriedumi sociālajā realitātē nodrošinātu tiesisko stabilitāti, skaidrību un mieru.⁵⁸⁰ Vienīgais abstraktās kontroles subjekts, kuru lietās nepamatots tiesību aizskārums tiek konstatēts biežāk, ir tiesībsargs (iepriekš – Valsts cilvēktiesību birojs). Viens no izplatītākajiem gadījumiem, kad pēc tiesībsarga pieteikuma Satversmes tiesa konstatējusi nepamatotu tiesību aizskārumu attiecībā uz plašāku personu loku, ir gadījums, kad tiesību norma pieņemta, pārkāpjot pilnvarojuma robežas.⁵⁸¹ Šādas tiesību normas parasti tiek atceltas no to pieņemšanas brīža, ņemot vērā uzskatu, ka pilnvarojumu pārkāpjošas tiesību normas nevar radīt tiesiskas sekas, un līdz ar to nepamatots tiesību aizskārums tiek konstatēts attiecībā uz visām personām, kuras ievēroja vai uz kurām piemērota attiecīgā tiesību norma. Vienlaikus

⁵⁷⁸ Tiesību normas atcelšana ar atpakaļejošu datumu, atzīstot tiesību normu par neatbilstošu tādai Satversmes normai, no kuras neizriet personas subjektīvās tiesības, var izraisīt līdzīgas sekas, piemēram, konstatējot Satversmes 1. vai 64. panta pārkāpumu

⁵⁷⁹ Piemēram, sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 18. oktobra lēmuma par lietas ierosināšanu (pieteikums Nr. 229/2016) 4. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 08.10.2019.]

⁵⁸⁰ Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 35.1. punkts

⁵⁸¹ Piemēram, sk.: Satversmes tiesas 2007. gada 9. oktobra spriedumu lietā Nr. 2007-04-03

šajos gadījumos nepamatots tiesību aizskārums izriet nevis no likuma normas, bet gan uz likuma pamata pieņemtas tiesību normas.

Viena no Satversmes tiesas lietām, kurā pēc tiesībsarga pieteikuma tika konstatēts no likuma normas izrietošs tiesību aizskārums, bija lieta, kurā tika atcelta likuma norma, kas radīja nevienlīdzīgas tiesības personām privatizēt pašvaldībai piederošās dzīvojamās telpas, kas šīm personām izīrētas. Šajā lietā Satversmes tiesa atcēla likuma normu ar atpakaļejošu datumu no tās pieņemšanas brīžam, un būtisks apstāklis bija tas, ka likumdevējs, pieņemot tiesību normu, būtiski aizskāra pašvaldības īpašumā esošo dzīvokļu īrnieku tiesības, neļaujot minētajiem īrniekiem īstenot tiem Privatizācijas likumā noteiktās tiesības.⁵⁸² Proti, likuma norma tika atcelta ar atpakaļejošu datumu no tās pieņemšanas dienas, lai neradītu šaubas, ka šie īrnieki var īstenot tiesības privatizēt pašvaldības īpašumā esošo dzīvokli, kuru viņi īrēja. Savukārt cita lieta, kurā Satversmes tiesa pēc tiesībsarga pieteikuma atcēla tiesību normu ar atpakaļejošu datumu no tās pieņemšanas brīža, konstatējot nepamatotu tiesību aizskārums plašākam personu lokam, bija lieta saistībā ar izdienas pensijas aprēķināšanu atvaļinātajām militārpersonām. Satversmes tiesa norādīja, ka nepieciešams aizsargāt to atvaļināto militārpersonu tiesības, kuras nolēma turpināt militāro dienestu, paļaujoties uz to, ka par šo laiku izdienas pensija tiks aprēķināta no pilna atalgojuma.⁵⁸³ Tātad tāpat kā lietās, kuras ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības vai tiesas pieteikuma, arī šajās lietās, ja tiesību norma regulē ar sociālajām tiesībām saistītus jautājumus, pastāv lielāka iespējamība, ka Satversmes tiesa, lai tās spriedums radītu mieru sabiedrībā, konstatēs nepamatotu tiesību aizskārums plašākam personu lokam.

Jānorāda, ka gadījumā, ja Satversmes tiesa lietās, kas ierosinātas pēc abstraktās konstitucionālās kontroles subjektu pieteikuma, atceļ tiesību normu ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz visām vai konkrētām personām, konstatējot šo personu tiesību nepamatotu aizskārums, šīm personām rodas no Satversmes 92. panta trešā teikuma izrietošas subjektīvas publiskas tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pēc Satversmes tiesas sprieduma. Attiecīgi Satversmes tiesai ir jāpieņem tāds spriedums, pēc kura šīm personām tiktu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis nepamatota tiesību aizskārums gadījumā. Tas nav saprotams tā, ka efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai vienmēr būs nepieciešams atlīdzinājums naudā, bet gan tādējādi, ka pēc Satversmes tiesas sprieduma jāpastāv iespējai efektīvi izpildīt visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, tostarp iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkciju un kompensācijas funkciju.

4.4. Normatīvā regulējuma grozīšanas nozīme nepamatota tiesību aizskārums konstatēšanā

Praksē var izveidoties tādas situācijas, kad pēc lietas ierosināšanas Satversmes tiesā normatīvā akta pieņēmējs groza apstrīdēto tiesību normu, tostarp likuma normu. Šādos gadījumos Satversmes tiesai ir tiesības izbeigt tiesvedību lietā līdz sprieduma pasludināšanai, un tas ir vērsts uz procesa ekonomiju un to,

⁵⁸² Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 6. jūnija sprieduma lietā Nr. 2005-25-01 23. punktu

⁵⁸³ Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 4. janvāra sprieduma lietā Nr. 2006-13-0103 12. punktu

lai netaisītu spriedumus lietās, kurās strīds vairs nepastāv.⁵⁸⁴ Vienlaikus tiesību normas, tostarp likuma normas grozīšana pati par sevi, nevar būt pamats, lai Satversmes tiesa izbeigtu ierosināto tiesvedību. Jo īpaši tas ir gadījumos, kad lieta ir ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības vai tiesas pieteikuma, un ir nepieciešams konstatēt šo personu tiesību nepamatotu aizskārumu.

Lai Satversmes tiesa izbeigtu tiesvedību lietā, kas ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības vai tiesas pieteikuma, vispirms nepieciešams pārliecināties par to, ka apstrīdētās tiesību normas grozījumi atrisina strīda būtību. Šajā sakarā jāsaprot, ka tiesību normas grozījumus un pat izslēgšanu no normatīva akta, papildinot to ar citām normām, kas strīdu pēc būtības neatrisina, nevar uzskatīt par pietiekamu pamatu tiesvedības izbeigšanai, kad tiesvedības turpināšana ir nepieciešama konstitucionālās sūdzības iesniedzēja vai personas, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, pamattiesību aizsardzībai.⁵⁸⁵ Vienlaikus ar to nav pietiekami tiesvedības izbeigšanai, un ir nepieciešams pārliecināties, vai tiek novērstas prettiesiskas tiesību normas rezultātā radušās nelabvēlīgās sekas. Piemēram, pēc administratīvās tiesas pieteikuma Satversmes tiesa ierosināja lietu par tiesību normu, kura noteica gadījumus, kad izdienas pensijas vietā piešķiramo vecuma pensiju var noteikt mazāku par izdienas pensiju. Pēc lietas ierosināšanas Satversmes tiesā likumdevējs izslēdza apstrīdēto tiesību normu no likuma, papildinot likumu ar jaunu tiesību normu. Satversmes tiesa konstatēja, ka ir novērsts gadījums, kad izdienas pensijas vietā piešķiramā vecuma pensija varētu būt mazāka par izdienas pensiju, jo starpību starp izdienas pensijas un vecuma pensijas apmēru paredzēts kompensēt ar īpašu pabalstu, tādējādi ir atrisināta strīda būtība. Vienlaikus papildus šim apstāklim Satversmes tiesa konstatēja, ka jaunajai likuma normai ir piešķirts atpakaļejošs spēks un tā tiek piemērota arī tām personām, kurām vecuma pensija piešķirta pirms jaunās likuma normas spēkā stāšanās. Tātad šīs personas varēja saņemt īpašu pabalstu, kas segtu starpību starp izdienas pensiju un vecuma pensiju, un tiesvedības turpināšanai nebija pamata.⁵⁸⁶ Citiem vārdiem sakot, Satversmes tiesa pārliecinājās ne vien par to, vai ir grozīta prettiesiskā tiesību norma, bet arī novērsta šīs normas rezultātā radušās sekas.

Cits aplūkošanas vērts gadījums ir atrodams Satversmes tiesas lietā, kurā tika apstrīdētas tiesību normas, kas neļāva administratīvā pārkāpuma procesā aizskartās mantas īpašniekam vērsties tiesā. Šajā lietā konstitucionālās sūdzības iesniedzējs lūdza Satversmes tiesu atcelt tiesību normas ar atpakaļejošu datumu, lai viņš varētu pārsūdzēt lēmumu par mantas izņemšanu administratīvā pārkāpumu procesā. Satversmes tiesa tiesvedību izbeidza, jo likumdevējs bija pieņēmis nepieciešamos likuma grozījumus, pārejas noteikumus norādot, ka personām, kuras uzsākušas savu tiesību aizsardzību ar vispārējiem tiesību aizsardzības līdzekļiem, ir tiesības apstrīdēt lēmumu par mantas izņemšanu.⁵⁸⁷ Tātad tika novērsta strīda būtība un likumdevējs nodrošināja konstitucionālās sūdzības iesniedzējam efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, kas primāri nozīmēja izpildīt jauna stāvokļa nodrošināšanas funkciju, proti, nodrošināt, ka viņš var

⁵⁸⁴ Sk. Satversmes tiesas 2016. gada 12. septembra lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2015-23-01 7. punktu

⁵⁸⁵ Sk. Satversmes tiesas 2016. gada 12. septembra lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2015-23-01 8. punktu

⁵⁸⁶ Turpat, 3. un 9. punktu

⁵⁸⁷ Sk. Satversmes tiesas 2015. gada 11. marta lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2014-33-01 8. punktu

vērsties tiesā, apstrīdot attiecīgo lēmumu.

Papildus minētajiem gadījumiem tiesvedību var izbeigt arī tādā gadījumā, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzējs ir apstrīdējis tiesību normu, kas vēl nav stājusies spēkā, tostarp likuma normu, un normatīvā akta pieņēmējs to groza vai atceļ, atrisinot strīda būtību. Piemēram, Satversmes tiesas praksē ir bijusi ierosināta lieta par tiesību normu, atbilstoši kurai konstitucionālās sūdzības iesniedzējam kā elektroniskajam plašsaziņas līdzeklim bija pienākums no 2016. gada 1. janvāra pāriet uz radioapraidi latviešu valodā.⁵⁸⁸ Tiesvedība tika izbeigta, jo likumdevējs grozīja apstrīdēto tiesību normu, lai tā vairs neattiektos uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, un grozījumi stājās spēkā pirms 2016. gada 1. janvāra, tas ir, pirms šim konstitucionālās sūdzības iesniedzējam bija pienākums pāriet uz radioapraidi latviešu valodā. Attiecīgi uz apstrīdētās tiesību normas pamata konstitucionālās sūdzības iesniedzējam neradās negatīvas sekas un tika novērsts pastāvošs tiesību aizskārums. Vienlaikus šīs lietas kontekstā neatrisināts palika jautājums par juridiskās palīdzības izmaksām un to, vai tās būtu atlīdzināmas. Tomēr tā kā Satversmes tiesas procesā netiek atlīdzinātas juridiskās palīdzības izmaksas, tad tas jebkurā gadījumā nevarēja būt pamats tiesvedības neizbeigšanai.

Ievērojot minēto un lemјot par tiesvedības izbeigšanu, Satversmes tiesai ir pienākums pārliecināties, vai konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vai personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, ar tiesvedības izbeigšanu tiek nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis Satversmes 92. panta trešā teikuma izpratnē. Ja efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vai personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, var nodrošināt, tikai turpinot tiesvedību un konstatējot nepamatotu tiesību aizskārums, tad tiesvedība ir turpināma. Ja uz grozītās tiesību normas pamata konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vai personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, radušās nelabvēlīgas negatīvas sekas, piemēram, pieņemts lēmums par administratīvo sodīšanu, radušies zaudējumi vai būtisks tiesību aizskārums, tad primāri attiecībā uz šīm personām ir konstatējams nepamatots tiesību aizskārums ar brīdi pagātnē, un šādos gadījumos tiesvedība būtu turpināma, ja vien likumdevējs nav novērsis attiecīgās nelabvēlīgās sekas, tādējādi nodrošinot personai ne mazāku aizsardzību kā tad, ja tiesvedība tiktu turpināta un tiesību norma tiktu atcelta, konstatējot nepamatotu tiesību aizskārums Satversmes 92. panta trešā teikuma izpratnē.

5. Ar Satversmes tiesas procesu saistītie tiesību aizsardzības līdzekļi

5.1. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa izpratne

Latvijā un ārvalstīs ir pierasts, ka persona var vērsties tiesās un citās institūcijās, lai aizsargātu savas tiesības, tostarp konstitucionālajā tiesā – lai aizsargātu savas konstitūcijā garantētās tiesības. Tomēr mūsdienās ar iespēju vērsties tiesā vai kādā citā institūcijā savu tiesību aizsardzībai ir par maz. Ja personai

⁵⁸⁸ Sk. Satversmes tiesas 2016. gada 18. aprīļa lēmumu par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2015-15-01 5.–7. punktu

ir tiesības vērsties tiesā, lai izvērtētu savu tiesību aizskāruma pamatotību, tad tiesas procesā ir jābūt nodrošinātiem arī atbilstošiem pagaidu aizsardzības līdzekļiem, ar kuriem šīs personas tiesības aizsargāt, kamēr tiek izvērtēta tiesību aizskāruma pamatotība. Kā pareizi norādīts ārvalstu tiesību doktrīnā, pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu neesība nozīmē, iespējams, nepamatota tiesību aizskāruma turpināšanos procesa laikā, tostarp arī tāda tiesību aizskāruma turpināšanos, kas procesa beigās vairs nav novēršams.⁵⁸⁹

Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi noregulē strīda tiesiskās attiecības uz laiku, kamēr tiek lemts par tiesību aizskāruma pamatotību. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa uzdevums ir saglabāt esošo stāvokli (*status quo*) uz noteiktu laiku vai līdz brīdim, kad tiks galīgi izlemts par tiesību aizskāruma pamatotību.⁵⁹⁰ Attiecīgi pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanas uzdevums ir saglabāt tādu stāvokli, kāds pastāvēja pirms, iespējams, nepamatota tiesību aizskāruma. Piemērojot pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli, tiek novērsts vai mazināts procesa laikā, iespējams, nepamatots tiesību aizskārums, līdz ar to risinot taisnīguma gausuma problēmu, kad taisnīgums ir gan panākts, tomēr novēloti. Var piekrist ārvalstu tiesību doktrīnā minētajam, ka pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus var izmantot kā līdzekļus pagaidu aizsardzības nodrošināšanai pret iespējamu pamattiesību pārkāpumu.⁵⁹¹ Vienlaikus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi izmantojami tikai attiecībā uz pastāvošu tiesību aizskārumu – lai novērstu pastāvoša tiesību aizskāruma iestāšanos vai mazinātu (pilnībā vai daļēji) pastāvošu tiesību aizskārumu procesa laikā. Ja procesa laikā, kamēr tiek izvērtēta tiesību aizskāruma pamatotība, nerodas pastāvošs tiesību aizskārums, nav pamata piemērot pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus.

Valsts pienākums paredzēt atbilstošus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus tiesas procesa laikā izriet no tiesībām uz taisnīgu tiesu. Latvijas gadījumā šis pienākums noteikts Satversmes 92. panta pirmajā teikumā. Tiesu procesos pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošana ir vērsta arī uz to, lai tiesas nolēmums nekļūtu nevajadzīgs un novēlots, ievērojot, ka lietas taisnīgai izskatīšanai tiesā objektīvi vajadzīgs noteikts laiks. Ārvalstīs un Latvijā pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu paredzēšana ir ierasta parādība. Eiropas Cilvēktiesību tiesa un Eiropas Savienības tiesa pēc būtības var piemērot saturiski jebkādus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus, kas nepieciešami efektīvai tiesību aizsardzībai tiesas procesa laikā. Normatīvi netiek ierobežots iespējamais pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu klāsts.⁵⁹² Piemēram, Eiropas Savienības tiesa ir uzlikusi Polijai par pienākumu apturēt tāda likuma piemērošanu, kurš samazina maksimālo vecumu Augstākās tiesas tiesnešiem, kā rezultātā vairāki tiesneši spiesti zaudēt savu amatu.⁵⁹³ Jānorāda gan, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē attiecībā uz personu, kurai aizskartas

⁵⁸⁹ Sk. Bendor L A. The purpose of the Israeli Constitution. Book: Israeli Constitutional Law in the Making. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013, p. 50

⁵⁹⁰ Sk.: Zakrzewski R. Remedies Reclassified. Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 124

⁵⁹¹ Sk.: Baginska W. Damages for Violations of Human Rights. London: Springer, 2016, p. 312

⁵⁹² Sk.: Līguma par Eiropas Savienības darbību 279. pantu un Eiropas Cilvēktiesību tiesas reglamenta 39. punktu. Šobrīd Eiropas Cilvēktiesību tiesā ir izveidojusies prakse piemērot pagaidu aizsardzības līdzekļus, kad ir nenovēršams risks, ka tiks nodarīts nenovēršams kaitējums

⁵⁹³ Sk. Eiropas Savienības tiesas priekšsēdētāja 2018. gada 15. oktobra rīkojumu lietā Nr. C-619/18 Pieejams: <http://www.curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=42BE59C6A0E2AE9C63BEE8161CA5C67E?text=&doc>

Cilvēktiesību konvencijā garantētās tiesības, tiek piemēroti pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi, kad ir konstatējams nenovēršams risks, ka tiesas procesa laikā šai personai radīsies nenovēršams kaitējums. Tas ir pietiekami šaurs gadījumu loks, jo nepietiek vien ar būtiska kaitējuma iestāšanos, bet nepieciešams konstatēt nenovēršamu kaitējumu. Tomēr ne jebkura nenovēršams kaitējuma gadījumā pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi tiks piemēroti – nenovēršamam kaitējumam ir jābūt pietiekami būtiskam.⁵⁹⁴ Vienlaikus ne vienmēr kaitējumam ir jābūt nenovēršamam, lai rastos pamats pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošanai. Tas ir atkarīgs no valstī pastāvošās izpratnes par to, kas uzskatāms par efektīvu personas tiesību aizsardzību tiesas procesa laikā, kamēr tiek lemts par tiesību aizskāruma pamatotību.

Latvijā vispārējās jurisdikcijas tiesām un administratīvajām tiesām ir pieejams plašs pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu klāsts, Satversmes tiesai pat atzīstot, ka prasības nodrošināšana un ar to saistīto jautājumu izlemšana ir civilprocesa būtiska sastāvdaļa.⁵⁹⁵ Piemēram, administratīvā tiesa var apturēt administratīvā akta darbību, ja pārsūdzētā administratīvā akta darbība varētu radīt būtisku kaitējumu, tostarp zaudējumus, kuru novēršana vai atlīdzināšana būtu ievērojami apgrūtināta vai prasītu nesamērīgus resursus un ja pārsūdzētais administratīvais akts ir pirmšķietami (*prima facie*) prettiesisks.⁵⁹⁶ Tādi paši nosacījumi ir pagaidu noregulējuma piemērošanai, turklāt iespējamie pagaidu noregulējuma līdzekļi tiek formulēti pietiekami plaši⁵⁹⁷, lai ikvienas administratīvās lietas ietvaros tiesa varētu piemērot nepieciešamo pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments ir atzinis, ka bez šiem līdzekļiem arī tiesas sprieduma tūlītēja izpilde ir pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis.⁵⁹⁸ Savukārt civilprocesā kā pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis paredzēta prasības nodrošināšana. Prasības nodrošinājuma līdzekļi ir formulēti plaši, un tie ietver arī tādus līdzekļus kā kustamas mantas un skaidras naudas apķīlāšanu un aizliegumu atbildētājam veikt noteiktas darbības.⁵⁹⁹ Lēmumu par prasības nodrošināšanu var pieņemt, ja tiesas sprieduma izpilde civillietā varētu kļūt apgrūtināta vai neiespējama.⁶⁰⁰ Civilprocesā bez prasības nodrošināšanas ir paredzēti arī citi pagaidu aizsardzības līdzekļi, piemēram, intelektuālā īpašuma lietās pienākums atsaukt preces, ar kurām, iespējams, tiek pārkāptas intelektuālā īpašuma tiesības,⁶⁰¹ vai lietās par kapitālsabiedrību dalībnieku (akcionāru) sapulces lēmumu atzīšanu par spēkā neesošiem, piemēram, aizlieguma atzīmes ierakstīšana komercreģistrā.⁶⁰² Abos gadījumos pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi var tikt piemēroti, ja ir pamats uzskatīt, ka personas tiesības tiek pārkāptas vai

d=207961&pageIndex=0&doclang=LV&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=2368473 [aplūkots: 17.12.2018.]

⁵⁹⁴ Sk.: Press Unit of European Court of Human Rights. Factsheet. Interim Measures. January 2019. Pieejams: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Interim_measures_ENG.pdf [aplūkots: 19.10.2019.]

⁵⁹⁵ Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 2009-93-01

⁵⁹⁶ Sk. Administratīvā procesa likuma 185.¹ panta otro daļu [redakcija, kas spēkā uz 19.10.2019.]

⁵⁹⁷ Sk. Administratīvā procesa likuma 195 panta pirmo daļu un 196. pantu [redakcija, kas spēkā uz 19.10.2019.]

⁵⁹⁸ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 25. oktobra lēmuma lietā Nr. SKA-673/2007 12. punktu.

⁵⁹⁹ Sk. Civilprocesa likuma 138. panta pirmo daļu

⁶⁰⁰ Sk. Civilprocesa likuma 137. panta pirmo daļu [redakcija, kas spēkā uz 19.10.2019.]

⁶⁰¹ Sk. Civilprocesa likuma 250.¹⁰ panta trešās daļas 2. punktu [redakcija, kas spēkā uz 19.10.2019.]

⁶⁰² Sk. Civilprocesa likuma 250.³⁵ panta trešās daļas 1. punktu [redakcija, kas spēkā uz 19.10.2019.]

varētu tikt pārkāptas.⁶⁰³ Kriminālprocesā drošības līdzekļa piemērošanai apsūdzētajam arī var būt pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa raksturs, piemēram, apcietinājuma piemērošana apsūdzētajam var būt nepieciešama, lai novērstu iespējamību, ka apsūdzētais krimināllietas iztiesāšanas gaitā pārkāpj kādas citas personas tiesības, jo īpaši cietušā vai bērna tiesības.

Secināms, ka mūsdienās efektīva tiesību aizsardzība vairs nav iedomājama bez pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem, un to apliecina gan Eiropas Savienības tiesas process un Eiropas Cilvēktiesību tiesas process, gan arī tiesu procesi Latvijā. Tiesas procesa laikā nepieciešamie pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi atkarīgi no tiesā izskatāmo lietu veidiem, un likumdevējam nebūtu ieteicams likumā ar lielu detalizācijas pakāpi uzskaitīt konkrētai lietu kategorijai paredzētos pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus, jo, pieņemot likumu, nav iespējams paredzēt visus tiesas procesa laikā nepieciešamos pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus. Tāpat arī nosacījumiem pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošanai jābūt pietiekami elastīgiem, lai tiesas procesā varētu efektīvi aizsargāt ikvienas personas tiesības, novēršot vai mazinot (pilnībā vai daļēji), iespējams, nepamatotu tiesību aizskārumu un tā rezultātā radušās sekas. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošana pēc attiecīga lūguma saņemšanas vai tiesas iniciatīvas ir atkarīga no izskatāmās lietas būtības; tiesības uz taisnīgu tiesu neparedz, ka ikkatrā tiesas izskatāmajā lietā tiesai būtu pienākums pašai pēc savas iniciatīvas piemērot pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli, pat ja tā nepiemērošana nenodrošinās efektīvu tiesību aizsardzību. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošana var būt nepieciešama, kad procesa laikā ir radies vai radīsies pastāvošs tiesību aizskāruma. Ja tiesību aizskāruma pamatotība tiek izvērtēta, kad tiesību aizskāruma procesa laikā ir nākotnē sagaidāms, nav tiesiska pamata pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošanai, jo nav tāda tiesību aizskāruma, kuru būtu nepieciešams novērst vai mazināt.

Ja Satversmes tiesai ir kompetence izvērtēt normatīvo aktu un tiesību normu atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām, tostarp likuma normu atbilstību Satversmei, tiesas procesa laikā pieejamiem pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem ir jābūt tādiem, lai ikvienas lietas ietvaros varētu nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību līdz brīdim, kad tiks pieņemts galīgais nolēmums par apstrīdētās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Satversmes tiesas procesā konstitucionālās sūdzības iesniedzējam ir nodrošināti divi pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi – tiesas nolēmuma izpildes apturēšana un lietas izskatīšanas apturēšana vispārējās jurisdikcijas tiesā vai administratīvajā tiesā, iekams nav noslēgusies lietas izskatīšana Satversmes tiesā. Lietas izskatīšanas apturēšana, iekams nav noslēgusies lietas izskatīšana Satversmes tiesā, atbilst pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa būtībai, jo noregulē ar lietas izskatīšanu saistītās tiesiskās attiecības līdz Satversmes tiesas galīgajam nolēmumam. Jānorāda, ka nevar piekrist tiesību doktrīnā minētajam, ka “Satversmes tiesas sprieduma izpildes kārtības noteikšana”⁶⁰⁴ būtu pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis, jo tas notiek jau pēc

⁶⁰³ Sk. Civilprocesa likuma 250.¹⁰ panta pirmo daļu un 250.³⁵ panta pirmo daļu [redakcija, kas spēkā uz 19.10.2019.]

⁶⁰⁴ Sk.: Šķiņķis M. Pagaidu noregulējums Satversmes tiesas procesā. Jurista Vārds, Nr. 5 (704), 31.01.2012.

tam, kad tiesību aizskārums atzīts par nepamatotu. Savukārt lietās, kas ierosinātas uz citu pieteikumu pamata, likumā nav paredzēti pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi, un Satversmes tiesa ir atzinusi, ka šādās lietās lūgums par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošanu var tikt izskatīts kā neregulēts procesuāls jautājums, piemēram, jautājums par starptautiska līguma apstiprināšanas procedūras apstiprināšanu vai izsludinātas tautas nobalsošanas apturēšanu, un tātad šādās lietās jautājumi par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanu izskatāmi pēc būtības.⁶⁰⁵

Satversmes tiesa pēc būtības ir atzinusi, ka jautājums par iespējamiem pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības, ir izlemjams likumdevējam.⁶⁰⁶ Likumdevējs var paredzēt kā pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli arī likuma normas darbības ierobežošanu, taču tik ilgi, kamēr likumdevējs to neparedzēs, Satversmes tiesas ieskatā tā nav kompetenta piemērot pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli, pat ja tas būtu nepieciešams, lai nodrošinātu efektīvu konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesību aizsardzību Satversmes tiesas procesā. No vienas puses, šāda prakse ir saprotama un ir vērsta uz likumdevēja kompetences un varas dalīšanas principa ievērošanu. No otras puses, valstij ir pienākums nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, un no konstitucionālās sūdzības iesniedzēja skatpunkta nav nozīmes tam, vai iespēju piemērot plašāku pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu klāstu nodrošina Satversmes tiesa vai likumdevējs. Konstitucionālās sūdzības iesniedzējam galvenais ir tas, lai šādi pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi būtu pieejami un tie būtu atbilstoši, tas ir, tādi, kas nepieciešamības gadījumā spēj noregulēt strīda tiesiskās attiecības uz tiesas procesa laiku, līdz tiek izlemts par tiesību aizskāruma pamatotību, un Satversmes tiesas gadījumā – lai nodrošinātu, ka iespēja iesniegt konstitucionālo sūdzību būtu efektīva. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklim jāspēj pilnībā novērst vai mazināt (pilnībā vai daļēji) pastāvošu tiesību aizskārumu tiesas procesa laikā, tātad efektīvi aizsargāt personas tiesības, kamēr tiek izvērtēta tiesību aizskāruma pamatotība. Procesā, kurā personai nav pieejami atbilstoši pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi, ne vienmēr var efektīvi aizsargāt personas aizskartās tiesības, attiecīgi ne vienmēr var nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli.

5.2. Ar Satversmes tiesas procesu saistītie pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi

5.2.1. Lietas izskatīšanas apturēšana

Ja Satversmes tiesā ir ierosināta lieta par tiesību normu, kura piemērota vai piemērojama vispārējās jurisdikcijas tiesas vai administratīvās tiesas izskatīšanā esošajā lietā, vispārējais princips ir tāds, ka jānodrošina šīs lietas izskatīšanas apturēšana līdz brīdim, kad Satversmes tiesa ir pieņēmusi galīgo nolēmumu. Tas parasti attiecas uz lietu, kurā vispārējās jurisdikcijas tiesa vai administratīvā tiesa ir iesniegusi pieteikumu Satversmes tiesai, un lietu, saistībā ar kuru persona ir iesniegusi konstitucionālo

⁶⁰⁵ Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 10. maija lēmuma lietā Nr. 2007-10-0102 6. punktu un Satversmes tiesas rīcības sēdes 2012. gada 20. janvāra lēmuma lietā Nr. 2012-03-01 4. punktu. Pieejami: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkoti: 19.10.2019.]

⁶⁰⁶ Piemēram, sk. Satversmes tiesas 2015. gada 1. decembra rīcības sēdes lēmumu lietā Nr. 2015-15-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

sūdzību Satversmes tiesā. Lietas izskatīšanas apturēšana nodrošina pagaidu personas tiesību aizsardzību uz tiesvedības laiku Satversmes tiesā un to, ka lieta tiks izlemta saskaņā ar Satversmes tiesas spriedumu par lietā piemērotās vai piemērojamās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Tāpēc lietas izskatīšanas apturēšana var tikt uzskatīta par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli, kas personai ir pieejams saistībā ar Satversmes tiesas procesu.

Līdz šim Latvijā ir novērota prakse, ka vispārējās jurisdikcijas tiesa un administratīvā tiesa aptur lietas izskatīšanu uzreiz, iekams tiesa pati pieņēmusi lēmumu par vēršanos Satversmes tiesā vai arī Satversmes tiesa pēc konstitucionālās sūdzības ierosinājusi lietu par attiecīgajā tiesas lietā piemērojamo vai piemēroto tiesību normu. Tas noteikts arī normatīvajā regulējumā.⁶⁰⁷ Vispārējās jurisdikcijas tiesa un administratīvā tiesa šādi rīkojas, lai nodrošinātu efektīvu personas tiesību aizsardzību un nepadarītu vēršanos Satversmes tiesā par bezmērķīgu, ja reiz Satversmes tiesā ir ierosināta lieta par tiesas izskatāmajā lietā piemēroto vai piemērojamo tiesību normu. Taču, lai nodrošinātu efektīvu personas tiesību aizsardzību, ne vienmēr uzreiz jāaptur lietas izskatīšana, līdz Satversmes tiesa pieņems galīgo nolēmumu par attiecīgās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai, un noteiktos gadījumos lietas izskatīšanas tūlītēja apturēšana var veicināt nepamatotu lietas izskatīšanas novilcināšanu.

Lietas izskatīšanas apturēšana sakarā ar tiesvedības ierosināšanu Satversmes tiesā ir nepieciešama, lai primāri nodrošinātu taisnīgu lietas izskatīšanu un aizsargātu personas pamattiesības, ņemot vērā, ka Satversmes tiesas nolēmums par lietā piemērotās vai piemērojamās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai var ietekmēt izskatāmās lietas iznākumu. Attiecīgi mērķis ir nepiemērot Satversmes tiesā apstrīdēto tiesību normu, līdz tiks pieņemts galīgais nolēmums par šīs tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Šis mērķis ir sasniedzams, arī neapturot lietas izskatīšanu tiesā, ciktāl netiek piemērota Satversmes tiesā apstrīdētā tiesību norma un lieta netiek izlemta pēc būtības. Tādēļ pēc tam, kad Satversmes tiesa ir ierosinājusi tiesvedību par lietas izskatīšanā piemēroto vai piemērojamo tiesību normu, tiesai nevis būtu automātiski jāaptur lietas izskatīšana, bet jāizvērtē, vai ir kādas procesuālas darbības, kuras tiesa varētu veikt, padarot efektīvāku lietas izskatīšanu tiesā. Jānorāda, ka arī Vācijā tiesām nav pienākums uzreiz apturēt lietas izskatīšanu šādos gadījumos, proti, tiesām ir tiesības pašām izvērtēt, kurā brīdī attiecīgajā lietā ir apturama lietas izskatīšana.⁶⁰⁸ Piemēram, lai izskatītu lietu pēc būtības, tiesai jebkurā gadījumā ir jānoskaidro lietas faktiskie apstākļi, un īpaši tas ir attiecināms uz tiesu procesiem, kuros pastāv objektīvās izmeklēšanas princips. Lietas faktisko apstākļu noskaidrošana, ciktāl netiek piemērota Satversmes tiesā apstrīdētā tiesību norma, sekmē procesuālo ekonomiju un nodrošina efektīvu personas tiesību aizsardzību pēc Satversmes tiesas galīgā nolēmuma.

Lietas faktisko apstākļu noskaidrošana nav vienīgā iespējamā darbība, ko tiesa varētu veikt pirms

⁶⁰⁷ Piemēram, sk. Administratīvā procesa likuma 273. panta 4. punktu, Civilprocesa likuma 214. panta 4. punktu un Kriminālprocesa likuma 478. panta pirmo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁶⁰⁸ Sk. Vācijas Pamatlikuma 100. panta pirmo daļu. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

lietas izskatīšanas apturēšanas. Ja administratīvā akta darbība netiek apturēta līdz ar pieteikuma iesniegšanu administratīvajai tiesai⁶⁰⁹, administratīvajā procesā varētu rasties nepieciešamība apturēt administratīvā akta darbību, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, ciktāl netiek piemērota Satversmes tiesā apstrīdētā tiesību norma. Piemēram, ja iestāde, pamatojoties uz Satversmes tiesā apstrīdētu likuma normu, ir anulējusi uzņēmumam licenci, kas ir pirmšķietami prettiesiski un var radīt uzņēmumam būtisku kaitējumu sakarā ar to, ka visa uzņēmuma veiktā komercdarbība tiek veikta uz šīs licences pamata, administratīvajai tiesai var būt arī jālemj par administratīvā akta, ar kuru uzņēmumam anulēta licence, darbības apturēšanu. Nepieciešamības gadījumā tas var nozīmēt arī to, ka jāatjauno administratīvās lietas izskatīšana, lai izlemtu jautājumu par administratīvā akta darbības apturēšanu. Ja uzskatītu, ka šādā gadījumā nav iespējams lemt par administratīvā akta darbības apturēšanu, personai netiktu nodrošināts atbilstošs process, kādā tiktu izlemta viņas tiesību aizskārums pamatotība. Līdz ar to personai netiktu nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis nepamatota tiesību aizskārums gadījumā.

Jautājums par lietas izskatīšanas apturēšanas nepieciešamību praksē rodas ne tikai saistībā ar tām Satversmes tiesas lietām, kuras ierosinātas pēc pašas tiesas pieteikuma vai tās personas konstitucionālās sūdzības, kura ir lietas dalībnieks attiecīgajā tiesas procesā, bet arī gadījumos, kad Satversmes tiesa ierosina lietu par lietā piemēroto vai piemērojamās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai pēc citas tiesas pieteikuma vai tādas personas konstitucionālās sūdzības, kura nav lietas dalībnieks attiecīgajā tiesas procesā. Tas ir tādēļ, ka Satversmes tiesas spriedums atkarībā no tā, kādā veidā tiesību norma atcelta, var ietekmēt arī citu tiesu izskatīšanā esošās lietas, kurās piemērota vai piemērojama atceltā tiesību norma. Piemēram, pēc Administratīvās apgabaltiesas pieteikuma Satversmes tiesa ierosināja lietu par tiesību normu, kura neļauj administratīvām tiesām pašām grozīt administratīvā akta saturu – to var darīt tikai likumā noteiktajos gadījumos. Tā bija lieta, kurā Konkurences padome bija piemērojusi naudas sodu un kurā personas lūdza samazināt tām piemērotos naudas sodus.⁶¹⁰ Pēc šīs lietas ierosināšanas Satversmes tiesā citām tiesām, kuras izskata lietas par Konkurences padomes piemērotajiem naudas sodiem, varēja rasties jautājums par lietas izskatīšanas apturēšanu, iekams nav izskatīta lieta Satversmes tiesā. Proti, vai tām arī nebūtu jāaptur lietas izskatīšana uz lietas izskatīšanas laiku Satversmes tiesā, ja reiz radušās šaubas par lietā piemērotās vai piemērojamās tiesību normas atbilstību Satversmei, un vai tas darāms arī tad, ja, konkrētās tiesas ieskatā, šī tiesību norma atbilst Satversmei?

Šādos gadījumos tiesa, kura nav iesniegusi pieteikumu Satversmes tiesai vai pēc kuras pieteikuma Satversmes tiesa nav ierosinājusi lietu, var rīkoties trejādi – turpināt lietas izskatīšanu, pati vērsties Satversmes tiesā ar pieteikumu vai arī apturēt lietas izskatīšanu, iekams nav noslēgusies lietas izskatīšana

⁶⁰⁹ Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 185. panta piekto daļu, kamēr lietas izskatīšana nav pabeigta pēc būtības, pieteicējs var lūgt apturēt administratīvā akta darbību. Atbilstoši šā panta ceturtais daļas 10. punktam administratīvā akta, ar kuru anulēta licence, darbība netiek apturēta ar pieteikuma iesniegšanu administratīvajai tiesai

⁶¹⁰ Sk.: Satversmes tiesas kolēģijas 2017. gada 17. marta lēmumu par lietas Nr. 2017-08-01 ierosināšanu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

Satversmes tiesā. No vienas puses, tiesas rīcībai ir jābūt tādai, kas nodrošina efektīvu personas tiesību aizsardzību un to, ka tiek ņemta vērā Satversmes tiesas sprieduma par lietā piemērotās vai piemērojamās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai. No otras puses, nav zināms, vai Satversmes tiesas spriedums attieksies arī uz šīs tiesas izskatāmo lietu, jo tas atkarīgs no tā, kā Satversmes tiesa atceļ lietā piemēroto vai piemērojamo tiesību normu, proti, no kura brīža un attiecībā uz kurām personām tiesību norma tiek atcelta, ja tā vispār tiek atcelta. Turklāt pašai tiesai ir pienākums vērsties Satversmes tiesā, ja, tās ieskatā, lietā piemērotā vai piemērojamā tiesību norma neatbilst Satversmei, un arī persona var iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā, apstrīdot lietā piemērojamo vai piemēroto tiesību normu. Tādēļ visai dīvaina ir situācija, kad tiesa nevis pati vēršas Satversmes tiesā, bet aptur lietas izskatīšanu tāpēc, ka pēc citas tiesas pieteikuma Satversmes tiesa ir ierosinājusi lietu par to pašu piemērojamo vai piemēroto tiesību normu. Ja tiesai ir šaubas par to, ka lietā piemērotā vai piemērojamā tiesību norma neatbilst Satversmei, tās ir ne tikai tiesas tiesības, bet arī pienākums vērsties Satversmes tiesā. Turpretim ja tiesa nesaskata lietā piemērotās vai piemērojamās tiesību normas neatbilstību Satversmei, tai ir pienākums turpināt lietas izskatīšanu.

Mūsdienās ir raksturīgi, ka citas tiesas nevis arī vēršas Satversmes tiesā, bet gan informē Satversmes tiesu par lietas izskatīšanas apturēšanu, iekams nav noslēgusies lietas izskatīšana Satversmes tiesā, turklāt administratīvajai tiesai pienākums informēt Satversmes tiesu ir pat noteikts ar likumu.⁶¹¹ Tas ir saprotami, ņemot vērā, ka nav saprātīgi likt tiesai formāli atkārtot jau vienas tiesas pieteikumā izteiktos argumentus, kurus tiesa var noskaidrot, sazinoties ar pieteikumu iesniegušo tiesu. Līdzšinējā Satversmes tiesas prakse attiecībā uz šādiem informēšanas gadījumiem ir bijusi divejāda. Ir bijis gadījums, kad tiesa līdzīgā lietā apturēja lietas izskatīšanu uz lietas izskatīšanas laiku Satversmes tiesā, informējot par to Satversmes tiesu. Satversmes tiesa to ņēma vērā, atceļot tiesību normu ar atpakaļejošu datumu arī uz tās tiesas izskatāmo lietu, kura informēja par lietas izskatīšanas apturēšanu Satversmes tiesu.⁶¹² Tomēr ir arī bijis gadījums, kad tiesa aptur lietas izskatīšanu, par to informē Satversmes tiesu, taču rezultātā Satversmes tiesas spriedums nemaz neietekmē šīs tiesas izskatāmo lietu, un tas nozīmē, ka ir nepamatoti pagarināts lietas izskatīšanas laiks. Piemēram, Satversmes tiesas lietā Nr. 2016-12-01 tika atcelta tiesību norma, kura noteica Ieslodzījumu vietu pārvaldes lēmuma nepārsūdzamību, ciktāl tā attiecās uz lēmumu par soda izciešanas režīma pastiprināšanu notiesātajam. Šajā lietā Satversmes tiesa saņēma informāciju, ka tiesas citās līdzīgās lietās arī apturējušas lietas izskatīšanu, piemēram, lietā par soda izciešanas režīma mīkstināšanu. Tomēr Satversmes tiesas spriedums neietekmēja šo citu līdzīgo lietu izskatīšanu, jo Satversmes tiesa nolēma vērtēt apstrīdētās normas tiesiskumu, ciktāl tā attiecas uz lēmumu par soda izciešanas režīma pastiprināšanu

⁶¹¹ Piemēram, Administratīvā procesa likuma 274. panta otrā daļa noteic: "Ja tiesa aptur tiesvedību saskaņā ar šā panta pirmās daļas 3. punktu, tā nekavējoties informē Satversme tiesu." [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁶¹² Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 31. janvāra sprieduma lietā Nr. 2012-09-01 16.2. punktu un 2019. gada 28. jūnija sprieduma lietā Nr. 2018-24-01 17. punktu

notiesātajam, lai gan sākotnēji lieta tika ierosināta par visu apstrīdēto normu.⁶¹³ Tas faktiski nozīmēja to, ka tiesa ir nepamatoti apturējusi lietas izskatīšanu, iekams lieta nav izskatīta Satversmes tiesā. Tādējādi tiesai, kura bija apturējusi lietas izskatīšanu un informējusi par to Satversmes tiesu, radās jautājums, ko tai darīt, un tiesa izlēma pati iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā, kura ierosināja lietu pēc šīs tiesas pieteikuma. Satversmes tiesa lietu vēlāk izbeidza sakarā ar to, ka ir pieņemts jauns regulējums, kas ļauj tiesai taisnīgi izskatīt arī konkrēto lietu.⁶¹⁴ Tas bija iespējams, jo likumdevējs atbilstoši vienlīdzības principam grozīja prettiesisko likuma normu ne vien tā, lai persona varētu pārsūdzēt lēmumu par soda izciešanas režīma pastiprināšanu, bet arī lēmumu par soda izciešanas režīma mīkstināšanu, lai arī tas neizrietēja no Satversmes tiesas sprieduma.

Šādas situācijas, kad tiesa ir apturējusi lietas izskatīšanu, iekams nav noslēgusies lietas izskatīšana Satversmes tiesā, informējot par to Satversmes tiesu, bet rezultātā Satversmes tiesa, lai arī atceļ apstrīdēto tiesību normu, bet ne tādā veidā, kas ietekmē tiesas izskatāmo lietu, no vienas puses, neveicina starpinstitucionālās lojalitātes principa ievērošanu starp Satversmes tiesu un citām tiesām, un, no otras puses, neveicina personas pamattiesību aizsardzību. Ja tiesa nevis pati vēršas ar pieteikumu Satversmes tiesā, bet gan informē Satversmes tiesu par lietas izskatīšanas apturēšanu sakarā ar lietā piemērotās vai piemērojamās tiesību normas apstrīdēšanu, Satversmes tiesai, ievērojot no efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa izrietošās prasības un starpinstitucionālās lojalitātes principu, būtu jāpiemēro Satversmes tiesas spriedumam tādi iedarbības aspekti, kas attiektos arī uz šīs tiesas izskatīšanā esošo lietu, ja Satversmes tiesa atzīst, ka apstrīdētā tiesību norma ir prettiesiska un atceļama. Tik ilgi, kamēr šāda sadarbība starp Satversmes tiesu un tiesām netiek attīstīta, tiesai, par kuras lietā piemēroto vai piemērojamo tiesību normu ierosināta lieta Satversmes tiesā, pašai būtu apsverama iespēja vērsties ar pieteikumu Satversmes tiesā, ja vien to jau nav izdarījis kāds no attiecīgās lietas dalībniekiem. Citādi tiek nepamatoti novilcināts tiesas process. Tiesiskās noteiktības labad šī situācija būtu atrisināma normatīvajā aktā.

Pēc tam kad Satversmes tiesa ir pieņēmusi galīgo nolēmumu par lietā piemērotās vai piemērojamās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai, tiesai ir pienākums atjaunot lietas izskatīšanu. Šādā gadījumā Satversmes tiesas galīgais nolēmums kļūst par "likumu".⁶¹⁵ Piemēram, pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2015-13-03, kurā atzina, ka pašvaldības dome nevar noteikt, ka infrastruktūras nodeva netiek atmaksāta būvatļaujas atcelšanas gadījumā, ikvienai personai, kura iesniedza attiecīgu lūgumu, tā bija atmaksājama, neraugoties uz to, ka nepastāvēja neviena rakstveida tiesību norma,

⁶¹³ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 18. maija sprieduma lietā Nr. 2016-12-01 10.2. punktu. Sal. ar Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 14. jūlija lēmumu par lietas ierosināšanu (pieteikums Nr. 158/2016). Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

⁶¹⁴ Sk. Satversmes tiesas 2018. gada 20. jūnija lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2017-19-01 6.-8. punktu

⁶¹⁵ Šobrīd tikai Administratīvā procesa likuma 104. panta otrajā daļā ir noteikts, ka tiesa turpmākajā tiesvedībā pamatojas uz Satversmes tiesas lemto. Tomēr arī citos tiesu procesos ir jāņem vērā Satversmes tiesas lemtais, un tas izriet no Satversmes tiesas likuma 32. panta otrās daļas: "Satversmes tiesas spriedums un tajā sniegtā attiecīgās tiesību normas interpretācija ir obligāta visām valsts un pašvaldību institūcijām (arī tiesām) un amatpersonām, kā arī fiziskajām un juridiskajām personām." [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

uz kuras pamata šādu lūgumu izteikt.⁶¹⁶ Pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā, kurā par prettiesisku tika atzīta tiesību norma, kas neparedz pašvaldības līdzdalību nekustamajam īpašumam piegulošo publiskā lietošanā esošo teritoriju kopšanā un tīrīšanā, tika izbeigts pret konstitucionālās sūdzības iesniedzēju uzsāktais administratīvo pārkāpumu process.⁶¹⁷ Savukārt pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā, kurā par prettiesisku atzina tiesību normu, kas noteica morālā kaitējuma atlīdzības apmēru, kādu transportlīdzekļa apdrošinātājiem ir jāatlīdzina, tika atcelts apelācijas instances tiesas nolēmums, kurā no apdrošinātājiem tika piedzīta atlīdzība par morālo kaitējumu tikai 200 latu apmērā.⁶¹⁸ Vienlaikus tas, kādai jābūt tiesas rīcībai, atjaunojot lietas izskatīšanu, ir atkarīgs no Satversmes tiesas nolēmuma par apstrīdētās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Attiecīgi ne vienmēr pēc Satversmes tiesas sprieduma tiesai ir jāpanāk tāds iznākums, kas ir personai labvēlīgs.

Tātad no iepriekš minētā izdarāmi šādi secinājumi. Ja Satversmes tiesā pēc vispārējās jurisdikcijas tiesas vai administratīvās tiesas pieteikuma vai tādas personas konstitucionālās sūdzības, kura ir dalībnieks attiecīgajā tiesas procesā, ir ierosināta lieta par tiesas izskatāmajā lietā piemēroto vai piemērojamās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai, tiesa, neizlemjot lietu pēc būtības, var veikt procesuālās darbības, tādējādi sekmējot procesuālo ekonomiju konkrētās lietas izskatīšanā, ciktāl netiek piemērota Satversmes tiesā apstrīdētā tiesību norma un personas pamattiesību aizsardzība Satversmes tiesā netiek padarīta par neiespējamu. Likumā nebūtu jānosaka tas, ka tiesām jāaptur lietas izskatīšana līdz ar lietas ierosināšanu Satversmes tiesā, un spēkā esošie likumi būtu interpretējami tādējādi, ka tiesām ir tiesības lemt par brīdi, ar kuru apturēt lietas izskatīšanu, ja Satversmes tiesa ir ierosinājusi lietu par attiecīgajā lietā piemēroto vai piemērojamo tiesību normu. Ja tiesa aptur lietas izskatīšanu saistībā ar Satversmes tiesas lietu par lietā piemērojamās vai piemērotās tiesību normas apstrīdēšanu, kas ierosināta pēc citas tiesas pieteikuma, šai tiesai par to jāinformē Satversmes tiesa, bet, ja Satversmes tiesa atceļ apstrīdēto tiesību normu ar atpakaļejošu datumu, Satversmes tiesai būtu jāatceļ tiesību norma tādā veidā, ka tas ietekmē arī šīs tiesas izskatīšanā esošo lietu. Tomēr lai nodrošinātu tiesisko noteiktību, šis jautājums būtu noregulējams normatīvā līmenī.

5.2.2. Tiesas nolēmuma izpildes apturēšana

Pastāvošs tiesību aizskārums var izrietēt no tiesību normas arī tad, kad uz tiesību normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, arī tiesas nolēmums, turkāt noteiktos gadījumos tiesību piemērošanas

⁶¹⁶ Sk. Satversmes tiesas 2016. gada 12. februāra spriedumu lietā Nr. 2015-13-03; Administratīvās rajona tiesas 2016. gada 10. marta sprieduma lietā Nr. A420294014 5.–8. punktu; Administratīvās apgabaltiesas 2016. gada 2. novembra sprieduma lietā Nr. A420294014 motīvu daļu

⁶¹⁷ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 6. novembra spriedumu lietā Nr. 2013-20-03; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 9. oktobra spriedumu lietā Nr. 129099513; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 13. novembra spriedumu lietā Nr. 129030715

⁶¹⁸ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 29. decembra spriedumu lietā Nr. 2014-06-03; Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 25. februāra sprieduma lietā Nr. SKC-1/2015 12.–13. punktu

akta pieņemšana var būt priekšnoteikums, lai rastos no tiesību normas izrietošs tiesību aizskārums. Lai nodrošinātu konstitucionālās sūdzības iesniedzējam efektīvu tiesību aizsardzību Satversmes tiesas procesā, līdz tiek izlemts jautājums par apstrīdētās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai, var būt nepieciešams apturēt uz apstrīdētās tiesību normas pieņemta tiesas nolēmuma izpildi. Tā tas ir gadījumos, kad uz apstrīdētās tiesību normas pamta pieņemta tiesas nolēmuma izpilde radītu būtisku kaitējumu konstitucionālās sūdzības iesniedzējam vai arī padarītu par neiespējamu Satversmes tiesas sprieduma ievērošanu.⁶¹⁹ Tas nozīmē, ka tiesas nolēmuma izpildes apturēšana mazina jau, iespējams, prettiesiskas tiesību normas piemērošanas rezultātā radušos pastāvošo tiesību aizskārumu. Vienlaikus var piekrist tam, ka gadījumā, ja pastāv citi tikpat efektīvi līdzekļi, kā gādāt par Satversmes tiesas nolēmuma efektīvu ievērošanu vai novērst būtisku kaitējumu personai, tie izmantojami vispirms.⁶²⁰

Aplūkojot iemeslus tiesas nolēmuma izpildes apturēšanas kā pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa ieviešanai Satversmes tiesas procesā, jānorāda, ka šis pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis tika ieviests kopā ar konstitucionālās sūdzības un tiesas pieteikuma institūtu.⁶²¹ Tas tika darīts, jo personai pirms konstitucionālās sūdzības iesniegšanas Satversmes tiesā izsmeļami efektīvie vispārējie tiesību aizsardzības līdzekļi, kas parasti ir vispārējās jurisdikcijas tiesa un administratīvā tiesa. Tātad tiesas nolēmuma izpildes apturēšanas kā pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa ieviešana bija loģisks solis, ņemot vērā, ka pirms vēršanās Satversmes tiesā uz apstrīdētās tiesību normas pamata var būt pieņemts vispārējās jurisdikcijas tiesas vai administratīvās tiesas nolēmums, par kura izpildes apturēšanu varētu būt jālemj, lai efektīvi aizsargātu konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesības Satversmes tiesas procesā.⁶²²

Satversmes tiesas praksē ir bijuši vairāki gadījumi, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzēji ir lūguši apturēt tiesas nolēmuma izpildi.⁶²³ Ir nostiprinājusies pietiekama stabila tiesu prakse par to, kad apturama tiesas nolēmuma izpilde. Vienlaikus vēl aizvien nav atrisināti vairāki strīdīgi jautājumi, kas saistīti ar tiesas nolēmuma izpildes apturēšanu. Viens no tiem ir šāds – vai, lemjot par tiesas nolēmuma izpildes apturēšanu, tiek vērtēts konkrētā tiesību aizskārums *prima facie* prettiesiskums. Līdz šim nav atrodami tādi Satversmes tiesas nolēmumi, kur tas būtu tieši vērtēts. Satversmes tiesa ir norādījusi, ka tā vērtē to, vai “tiesas nolēmuma spēkā stāšanās pirms Satversmes tiesas nolēmuma spēkā stāšanās varētu padarīt neiespējamu Satversmes tiesas sprieduma izpildi vai radīt būtisku kaitējumu pieteikuma iesniedzējam”.⁶²⁴

⁶¹⁹ Sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2017. gada 10. aprīļa lēmuma par lietas Nr. 2017-10-01 ierosināšanu 9. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]. Par tiesas nolēmuma izpildes apturēšanu sk.: Rodiņa A. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis Satversmes tiesas procesā: nolēmuma izpildes apturēšana. Grām.: Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība: aktualitātes, problēmas un iespējamie risinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 232.–238. lpp.

⁶²⁰ Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 19. aprīļa rīcības sēdes lēmumu. Pieejams: Jurista Vārds, 07.05.2013., Nr. 18 (769)

⁶²¹ 2000. gada 30. novembra grozījumi Satversmes tiesas likumā. Latvijas Vēstnesis, 20.12.2000., Nr. 460/464 (2371/2375)

⁶²² Sk.: Anotācija Satversmes tiesas likuma 2000. gada 30. novembra grozījumiem, 1.–2. lpp. Nav publicēta. Pieejama Saeimas arhīvā

⁶²³ Piemēram, sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2008. gada 20. jūnija lēmumu par lietas Nr. 2008-12-01 ierosināšanu; 2010. gada 8. aprīļa lēmumu par lietas Nr. 2010-23-01 ierosināšanu; 2010. gada 16. jūnija lēmumu par lietas Nr. 2010-43-01 ierosināšanu. Pieejami: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

⁶²⁴ Sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2010. gada 8. aprīļa lēmuma par lietas Nr. 2010-23-01 ierosināšanu 6.2. punktu. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

Tātad varētu šķist, ka tas netiek vērtēts. Tomēr ir grūti iedomāties tādu Satversmes tiesas tiesnesi, kurš, lemjot par nepieciešamību apturēt tiesas nolēmuma izpildi, neizlasītu attiecīgo tiesas nolēmumu un neizvērtētu tajā piemērotās tiesību normas tiesiskumu, it īpaši situācijā, kad Satversmes tiesa ir ierosinājusi lietu par piemērotās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai, kas norāda uz to, ka pastāv šaubas par šīs tiesību normas tiesiskumu.

Šī atziņa, kad, lemjot par tiesas nolēmuma izpildes apturēšanu, nav vērtējams tiesas nolēmumā piemērotās tiesību normas pirmšķietams prettiesiskums, varētu būt ņemta no Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas prakses, kur līdzīgu atziņu izmanto attiecībā uz jebkāda pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošanu Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas procesā.⁶²⁵ Vienlaikus šī atziņa tiek kritizēta Vācijas tiesību doktrīnā. Tiek uzskatīts, ka, pat ja tiesa to neatzīst, tā tomēr vērtē šo apstākli, lemjot par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošanu.⁶²⁶ Var atrast visai vienkāršu un loģisku argumentu par labu tam, kāpēc Satversmes tiesai būtu jāvērtē tiesas nolēmumā piemērotās tiesību normas pirmšķietams prettiesiskums. Tiesas nolēmuma izpilde var ietekmēt to, vai pēc Satversmes tiesas sprieduma būs pieļaujams atkārtoti izskatīt to lietu, kurā tika pieņemts tiesas nolēmums. Jo ilgāks laiks būs pagājis pēc tiesas nolēmuma izpildes, jo lielāka iespējamība, ka gadījumā, kad pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā atcelta apstrīdētā tiesību norma, priekšroka tiks dota tiesiskajai noteiktībai un izlemtu jautājumu principam (*res judicata*), nevis taisnīguma principam un interesei nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Lai neizveidotos tādas situācijas, kad pēc Satversmes tiesas sprieduma nav iespējams izskatīt lietu atkārtoti tikai tāpēc, ka Satversmes tiesa ir atteikusies apturēt tiesas nolēmuma izpildi, kaut gan lietas izskatīšana no jauna ir nepieciešama, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskārums gadījumā, ir nepieciešams vērtēt tiesas nolēmumā piemērotās tiesību normas pirmšķietamu prettiesiskumu. Tas nekādā mērā negarantētu to, ka ikvienā gadījumā, kad tiesas nolēmuma izpilde tiek apturēta, tiek atcelta apstrīdētā tiesību norma, kura piemērota attiecīgajā tiesas nolēmumā, tomēr tā pēc iespējas novērstu tādas situācijas, kad tiesas nolēmuma izpildes neapturēšanas dēļ nav iespējams novērst uz atcelto tiesību normu pamata radušās nelabvēlīgās sekas, atkārtoti izskatot lietu, kurā piemērota atceltā tiesību norma. Tātad tas novērstu tādas situācijas, kad personai nav iespējams nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskārums gadījumā tikai tāpēc, ka tiesas nolēmuma izpilde netika apturēta.

Tāpat strīdīgs jautājums ir tas, vai Satversmes tiesa pēc savas iniciatīvas (*ex officio*) var apturēt tiesas nolēmuma izpildi, ja, Satversmes tiesas ieskatā, tas nepieciešams efektīvai personas tiesību aizsardzībai. Satversmes tiesa ir norādījusi: "Satversmes tiesas pienākums ir apturēt tikai tādus nolēmumus, kas var

⁶²⁵ Piemēram, sk. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2015. gada 6. oktobra nolēmumu lietā Nr. 1 BvR 1571/15; 1 BvR 1582/15; 1 BvR 1588/15; Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 1997. gada 18. marta nolēmumu lietā Nr. 1 BvR 420/97. Pieejami: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkoti: 11.08.2019.]

⁶²⁶ Sk.: Maurer A. The Federal Constitutional Court's Emergency Power to Intervene: Provisional Measures Pursuant to Article 32 of the Federal Constitutional Court Act. German Law Journal No. 13 (2001)

būtiski aizskart pieteikuma iesniedzēja pamattiesības, kuru aizsardzībai ierosināta lieta Satversmes tiesā, vai kas var padarīt Satversmes tiesas procesu bezjēdzīgu.”⁶²⁷ Pilnībā skaidrs ir tas, ka šādu lūgumu persona pati var izteikt gan pirms lietas ierosināšanas, gan pēc lietas ierosināšanas.⁶²⁸ No vienas puses, tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošana, tostarp pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošana, ir personas iespēja. Šādā izpratnē, tāpat kā persona var izvēlēties neaizsargāt savas tiesības, tā var arī izvēlēties nelūgt piemērot pagaidu aizsardzību uz laiku, kad tiek lemts par tiesību aizskāruma pamatotību. No otras puses, ja reiz persona jau ir izvēlējusies vērsties tiesā, lai aizsargātu savas aizskartās tiesības, tad valstij ir pienākums nodrošināt atbilstošu tiesību aizskāruma izvērtēšanas procesu. Situācijā, kad jautājums ir par tāda tiesību aizskāruma pamatotību, kas nodarīts valsts varas izmantošanas rezultātā, tiesai pašai pēc savas iniciatīvas, ja tā pārliecināta par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa piemērošanas nepieciešamību, būtu jāpiemēro šāds pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis. Tas ir līdzīgi kā gadījumā, kad tiesa, piemēram, izskatot administratīvo lietu, vērsas Satversmes tiesā pēc savas iniciatīvas, ja, tās ieskatā, lietā piemērotā vai piemērojamā tiesību norma neatbilst Satversmei. Abos gadījumos tas nepieciešams taisnīgai lietas izskatīšanai.

Ja Satversmes tiesa ir apturējusi tiesas nolēmuma izpildi, bet secinājusi, ka apstrīdētās tiesību normas ir atzīstamas par atbilstošām augstāka juridiskā spēka normām, tad tiesas nolēmumu var izpildīt pēc Satversmes tiesas sprieduma vai lēmuma par tiesvedības izbeigšanu spēkā stāšanās. Savukārt ja Satversmes tiesa ir apturējusi tiesas nolēmuma izpildi un secinājusi, ka apstrīdētā tiesību norma neatbilst Satversmei, tiesas nolēmums parasti nebūs izpildāms, un konstitucionālās sūdzības iesniedzējam tiks nodrošināta iespēja iesniegt pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Tātad tiesas nolēmuma izpildes apturēšana ir nepieciešama, lai mazinātu (pilnībā vai daļēji) jau tiesas nolēmumā piemērotās, iespējams, prettiesiskās tiesību normas dēļ radušos pastāvošu tiesību aizskārums, vai arī novērstu, ka šādas tiesību normas dēļ netiek radīts pastāvošs tiesību aizskārums. Jānorāda gan, ka tas, vai lieta tiks izskatīta atkārtoti un kāds nolēmums tiks pieņemts, lietu izskatot atkārtoti, ir atkarīgs no Satversmes tiesas sprieduma un rezolūtīvās daļas formulējuma, īpaši no brīža, ar kuru atceļ tiesību normu.

5.2.3. Tiesību normas darbības ierobežošana

5.2.3.1. Tiesību normas darbības ierobežošanas nepieciešamība

Jautājums par tiesību normas darbības ierobežošanu, lai nodrošinātu personai efektīvu viņas tiesību aizsardzību, kamēr tiek lemts par tiesību aizskāruma pamatotību, primāri rodas attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, tas ir, personu, kas iesniedz Satversmes tiesā konstitucionālo sūdzību, lai aizsargātu savas Satversmē garantētās pamattiesības. Latvijas tiesību zinātnē līdz šim vairāk analizēts jautājums, vai

⁶²⁷ Sk.: Satversmes tiesas 2005. gada 31. augusta rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2005-12-03, 3. punkts

⁶²⁸ Par to, ka var izteikt un izlemt pirms lietas ierosināšanas, sk. Satversmes tiesas 2013. gada 19. aprīļa rīcības sēdes lēmumu. Pieejams: Jurista Vārds, 07.05.2013., Nr. 18 (769)

tiesību normas darbības ierobežošana varētu būt uzskatāma par neregulētu procesuālu jautājumu Satversmes tiesas procesā, ņemot vērā Satversmes tiesas praksi noraidīt konstitucionālās sūdzības iesniedzēju lūgumus ierobežot apstrīdētās tiesību normas darbību nevis tāpēc, ka šādi lūgumi būtu nepamatoti pēc būtības, bet gan tāpēc, ka Satversmes tiesai neesot kompetences ierobežot apstrīdēto tiesību normu darbību lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības.⁶²⁹ Taču tas, vai tiesību normu darbības ierobežošana uzskatāma par neregulētu procesuālu jautājumu Satversmes tiesas procesā vai arī nav par tādu uzskatāma, pēc būtības ir mazsvarīgs jautājums. Tiesību doktrīnā neregulētu procesuālu jautājumu vairāk izmanto par instrumentu, lai izšķirtu, kādi jautājumi ir Satversmes tiesas kompetencē, bet kādi – likumdevēja kompetencē. Svarīgākais jautājums ir šāds: vai esošie pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi ir pietiekami, lai Satversmes tiesas procesa laikā aizsargātu konstitucionālās sūdzības iesniedzēja, iespējams, nepamatoti aizskartās tiesības?

Uzreiz jānorāda – maldīgi uzskatīt, ka tiesību aizskārums var izrietēt no tiesību normas tikai tad, kad tiesību norma, pieņemot tiesību piemērošanas aktu, ir piemērota attiecībā uz personu. Kā tas iepriekš secināts, tiesību norma var radīt pastāvošu tiesību aizskārums arī tad, ja tā nav piemērota ar tiesību piemērošanas aktu, bet persona ir pati ievērojusi tiesību normu. Arī šādā gadījumā, kad uz tiesību normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, kamēr tiek izvērtēta tiesību aizskārums pamatotība, Satversmes tiesas procesā jābūt nodrošinātiem atbilstošiem pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem. Tomēr atbilstoši pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi šādā gadījumā nav nodrošināti. Attiecīgi ja pirms vēršanās Satversmes tiesā uz tiesību normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, konstitucionālās sūdzības iesniedzēja rīcībā ir divi pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi – lietas izskatīšanas apturēšana un tiesas nolēmuma izpildes apturēšana. Taču ja pirms vēršanās Satversmes tiesā uz tiesību normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, konstitucionālās sūdzības iesniedzējam Satversmes tiesas procesā nav pieejams neviens pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis. Tādējādi šādos gadījumos konstitucionālās sūdzības iesniedzējam nav pieejams neviens pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis, kas varētu novērst vai mazināt (pilnībā vai daļēji) pastāvošu tiesību aizskārums Satversmes tiesas procesā uz laiku, kamēr tiek lemts par apstrīdētās tiesību normas tiesiskumu.

Līdzšinējā Satversmes tiesas praksē ir bijis gadījums, kad radās pamatots jautājums par vajadzību pilnībā vai daļēji ierobežot apstrīdēto tiesību normu darbību attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Tā bija Satversmes tiesas lieta, kura tika ierosināta pēc elektroniskā plašsaziņas līdzekļa konstitucionālās sūdzības. Šajā lietā tika apstrīdēta tiesību norma, atbilstoši kurai konstitucionālās sūdzības

⁶²⁹ Plašāk sk. Priekulis J. Neregulētie procesuālie jautājumi Satversmes tiesas procesā. Jurista Vārds, 19.01.2016., Nr. 3 (906); Rodiņa A. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi versus neregulēts procesuāls jautājums Satversmes tiesas procesā. Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 337.–345. lpp. Sk. arī. Satversmes tiesas 2015. gada 1. decembra rīcības sēdes lēmumu lietā Nr. 2015-15-01; 2015. gada 14. februāra rīcības sēdes lēmumu lietā Nr. 2015-03-01. Pieejami: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkoti: 11.08.2019.]

iesniedzējam bija pienākums pāriet uz radioapraidi latviešu valodā. Tiesību aizskārumu radīja tiesību norma, nepieņemot uz tās pamata tiesību piemērošanas aktu. Lieta tika izbeigta, jo apstrīdētā tiesību norma tika grozīta, izbeidzot tiesisko strīdu.⁶³⁰ Taču, ja apstrīdētā tiesību norma nebūtu grozīta un lietas izskatīšana tiktu turpināta, pastāv pamatotas šaubas, vai šajā lietā būtu bijis iespējams nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību, neapturot apstrīdēto tiesību normu darbību attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Attiecīgi ja apstrīdētā tiesību norma nebūtu grozīta, tad tas nozīmētu, ka, pirms Satversmes tiesa pieņem galīgo nolēmumu šajā lietā, konstitucionālās sūdzības iesniedzējam būtībā bija jāpāriet uz pilnīgu radioapraidi latviešu valodā vēl pirms Satversmes tiesa būtu izlēmusi, vai šāda prasība ir Satversmei atbilstoša. Nepārejot uz pilnīgu radioapraidi latviešu valodā, viņam tiktu anulēta licence. Pāreja uz raidīšanu latviešu valodā nozīmētu pilnīgu komercdarbības pārorientāciju, kam sekotu neatgriezeniski zaudēti klausītāji, dažādu līgumu laušana ar programmu veidotājiem, darbiniekiem un sadarbības partneriem par reklāmām, jaunu programmu veidošana, zīmola maiņa un citas darbības. Tas viss būtu prasījis lielus finansiālos ieguldījumus. Ja tiesību normas nebūtu grozītas un lietas izskatīšana tiktu turpināta, atzīstot, ka apstrīdētās tiesību normas neatbilst Satversmei, tas nozīmētu, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējs ir nepamatoti pārgājis uz radioapraidi latviešu valodā, proti, viņš var turpināt raidīt iepriekš noteiktās valodas proporcijās, tostarp arī krievu valodā, kaut gan ir neatgriezeniski zaudēti klausītāji un veiktas citas neatgriezeniskas izmaiņas. Tā nav efektīva personas tiesību aizsardzība, turklāt, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma izpildītu kompensācijas funkciju, valstij būtu pienākums atlīdzināt konstitucionālās sūdzības iesniedzējam visus nepamatota tiesību aizskāruma dēļ radušos zaudējumus, kuri varētu būt pat mērāmi miljonos eiro.

Šajā lietā konstitucionālās sūdzības iesniedzējs bija arī lūdzis ierobežot apstrīdētās tiesību normas darbību, tomēr Satversmes tiesa lūgumu neapmierināja, norādot, ka Satversmes tiesas procesā nav tāda pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa un tas nav izlemjams kā neregulēts procesuāls jautājums.⁶³¹ Tomēr, tāpat kā tiesas nolēmuma izpildes apturēšanas gadījumā, arī šādā gadījumā var rasties Satversmes tiesas sprieduma neizpildes risks vai risks, ka personai tiks radīts būtisks kaitējums. Tādēļ būtu jāpastāv iespējai, kā to novērst, un gadījumos, kad pastāvošs tiesību aizskārumš personai izriet no tiesību normas bez jebkāda tiesību piemērošanas akta pieņemšanas, šī iespēja ir tiesību normas darbības ierobežošana.

Cits piemērs, kurš parāda vajadzību pēc jauna pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa Satversmes tiesas procesā, atrodams arī lietā, kurā tika apstrīdētas tiesību normas, kas uzlika par pienākumu veikt suņu kastrāciju vai sterilizāciju.⁶³² Šajā lietā apstrīdētās tiesību normas vēl nebja stājušās spēkā, un Satversmes tiesa varēja izvērtēt ar tām radītā tiesību aizskāruma pamatotību pirms pastāvoša tiesību aizskāruma

⁶³⁰ Sk. Satversmes tiesas 2016. gada 18. aprīļa lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2015-15-01 5.–6. punktu

⁶³¹ Sk.: Satversmes tiesas 2015. gada 1. decembra rīcības sēdes lēmumu lietā Nr. 2015-15-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkots: 11.08.2019.]

⁶³² Sk. Satversmes tiesas 2002. gada 20. maija spriedumu lietā Nr. 2002-01-03

iestāšanās. Tomēr ja apstrīdētās tiesību normas būtu stājušās spēkā, radot pastāvošu tiesību aizskārumu, tad tiesību aizskārums būtu neatgriezenisks, proti, personai piederošais suns tiktu sterilizēts vai kastrēts. Ja Satversmes tiesas procesa laikā suns tiktu sterilizēts vai kastrēts, bet Satversmes tiesa atzītu apstrīdētās tiesību normas par neatbilstošām Satversmei, tā nebūs bijusi efektīva personas tiesību aizsardzība Satversmes tiesas procesa laikā, jo persona vērsās Satversmes tiesā, uzskatot, ka kastrācija vai sterilizācija ir nepamatota prasība. Lai nodrošinātu konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem efektīvu tiesību aizsardzību, varētu būt nepieciešams ierobežot apstrīdēto tiesību normu darbību. Tāpat šis jautājums var aktualizēties, piemēram, nekustamā īpašuma atsavināšanas lietās. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka gadījumos, kad, atsavinot nekustamo īpašumu, tiek zaudēta ģimenes dzīvesvieta, tas ir patstāvīgs pamats tiesu nolēmuma izpildes apturēšanai tik ilgi, kamēr tiek izlemts jautājums par apstrīdēto tiesību normu tiesiskumu.⁶³³ Tomēr tā kā Satversmes tiesas procesā nav paredzēta iespēja ierobežot tiesību normu darbību, pat ja persona ar bērniem zaudē savu vienīgo dzīvesvietu, tiesību normu darbība nevar tikt ierobežota. Situācijas atšķiras tikai ar to, ka vienā gadījumā īpašuma atsavināšana notiek ar tiesas nolēmumu, bet otrā – ar likumu. Ja vienā gadījumā būtu iespējams pilnībā vai daļēji mazināt pastāvošu tiesību aizskārumu, kamēr otrā gadījumā nebūtu, tiktu pārkāpts tiesiskās vienlīdzības princips. Atšķirīgai attieksmei šajā gadījumā nebūtu objektīva un saprātīga attaisnojuma.

Atbilstoši likumam “Par pašvaldībām” Saeima noteiktos gadījumos ar likumu var atlaist pašvaldības domi, ieceļot arī pagaidu administrāciju un nosakot termiņu jaunām domes vēlēšanām.⁶³⁴ Pašvaldības domes atlaišana nozīmē, ka domes deputāti zaudē savu mandātu, ar to saistītās tiesības un pienākumus, kā arī domes deputāta atalgojumu. Šāds likums aizskar ikviena pašvaldības domes deputāta tiesības pildīt valsts dienestu un tiesības uz savam darbam atbilstošu atalgojumu, tāpēc ikviens deputāts var vērsties Satversmes tiesā, apstrīdot šo likumu. Ja šāds likums tiek apstrīdēts Satversmes tiesā, nepastāv neviens pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis, ko varētu izmantot no amata zaudējušie deputāti. Pat ja šāds likums izrādītos prettiesisks, jo domes atlaišanai nav bijis tiesiska pamata, amatu zaudējušie deputāti parasti neatgūs amatu tāpēc, ka būs jau notikušas jaunas pašvaldības domes vēlēšanas, kurā ievēlēti jauni deputāti. Tas ir neatkarīgi no tā, vai ir beidzies termiņš, uz kādu no amata atceltie deputāti tika ievēlēti. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa neesība šādā gadījumā var apdraudēt ne tikai tiesības pildīt valsts dienestu, bet arī mazināt pašvaldības domes vēlēšanu nozīmi, ja pastāv vienkāršs veids, kā sarīkot jaunas domes vēlēšanas un censties atbrīvoties no domes deputātiem, kas Saeimas vairākumam nav vēlamai.

No vienas puses, arguments, kuru min par iemeslu, kāpēc konstitucionālajai tiesai nebūtu dodamas tiesības ierobežot tiesību normu darbību, ir varas dalīšanas princips, proti, šādas konstitucionālās tiesas tiesības pārlietu daudz iejauktos likumdevēja darbībā. Tāpat tiek minēts, ka šāda iespēja radītu pārlietu

⁶³³ Sk. Satversmes tiesas kolēģijas 2010. gada 5. marta lēmumu par lietas Nr. 2010-16-01 ierosināšanu; 2010. gada 8. aprīļa lēmumu par lietas Nr. 2010-23-01 ierosināšanu; 2010. gada 10. augusta lēmumu par lietas Nr. 2010-58-01 ierosināšanu

⁶³⁴ Plašāk sk. likuma “Par pašvaldībām” 91. un 92. pantu

lielu slodzi konstitucionālajām tiesām. No otras puses, jāņem vērā, ka varas dalīšanas princips nav jāuztver dogmatiski un formāli, bet jāsamēro ar tā mērķi novērst varas centralizāciju vienas institūcijas vai amatpersonas rokās.⁶³⁵ Varas dalīšanas mērķis ir personas pamattiesību un demokrātiskas valsts iekārtas nodrošināšana, garantējot līdzsvaru un savstarpēju kontroli starp valsts varas institūcijām.⁶³⁶ Satversmes tiesai jau ir tiesības atcelt normatīvos aktus un tiesību normas, tostarp likumus un tiesību normas, un tas nav pretrunā ar varas dalīšanas principu. Ja reiz tiktu atzīts, ka tiesības ierobežot tiesību normu darbību ir pretrunā ar varas dalīšanas principu, būtu arī jāatzīst, ka konstitucionālās tiesas tiesības atcelt tiesību normas ir pretrunā ar šo principu. Tomēr tas tā nav, un mūsdienās demokrātiskā tiesiskā valstī par normu tiek uzskatīts tas, ka tiesa var atcelt vai nepiemērot tādu tiesību normu, kura neatbilst konstitūcijai. Turklāt tas, ka šāda pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa ieviešana radītu pārlietu lielu slodzi konstitucionālajām tiesām, nav leģitīms iemesls. Ja reiz konstitucionālā tiesa ir izveidota, tas ir valsts uzdevums nodrošināt konstitucionālo tiesu ar nepieciešamajiem resursiem, lai tā varētu efektīvi pildīt tai uzticētos uzdevumus. Secināms, ka varas dalīšanas princips nevar kalpot par attaisnojumu, lai nenodrošinātu Satversmes tiesas procesā iespēju ierobežot apstrīdētās tiesību normas darbību attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju.

Likumdošanas procesa materiālos, kad par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli ieviesa tiesas nolēmuma izpildes apturēšanu, nav atrodams iemesls, kāpēc par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli neieviesa arī tiesību normu darbības ierobežošanu. Šādas tiesības bija jau Vācijas Federālajai konstitucionālajai tiesai, un likumprojekta autori apzinājās, ka tiesību norma arī pati par sevi var radīt tiesību aizskārumu.⁶³⁷ Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas procesā pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli tiek piemēroti ne vien tādēļ, lai nodrošinātu, ka pēc tiesas nolēmuma spēkā stāšanās attiecīgais nolēmums tiktu arī izpildīts, bet arī tādēļ, lai novērstu pastāvoša tiesību aizskāruma rašanos, pirms tiesa ir pieņēmusi lēmumu, vai šādam aizskārumam vispār ir nepieciešams rasties, tas ir, pirms tiesa ir lēmusi par apstrīdēto tiesību normu atbilstību konstitūcijai un tātad arī par to, vai attiecīgais aizskāruma ir pamatots vai nepamatots.⁶³⁸ Iespēja ierobežot tiesību normu darbību ļauj tiesai izvērtēt tiesību normu atbilstību konstitūcijai brīdī, kad tas visvairāk nepieciešams, novēršot situācijas, kad konstitucionālā kontrole tiek padarīta par bezmērķīgu vai pat par absurdu tiesību aizsardzības līdzekli.⁶³⁹ Tātad Vācijā tiek uzskatīts, ka Vācijas Federālajai konstitucionālajai tiesai ir jābūt nodrošinātai iespējai piemērot pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus, lai konstitucionālā tiesa varētu nodrošināt efektīvu un adekvātu konstitucionālo kontroli. Turklāt šādā kontekstā vairāki Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas tiesneši to ir tieši

⁶³⁵ Sk. Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra sprieduma lietā Nr. 03-05 (99) 1. punktu

⁶³⁶ Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 18. decembra sprieduma lietā Nr. 2013-06-01 11. punktu

⁶³⁷ Sk.: Tieslietu ministrijas iesniegto papildinājumu likumprojektam "Grozījumi Satversmes tiesas likumā" pamatojumu 7. lpp. Nav publicēts. Pieejams Saeimas arhīvā

⁶³⁸ Plašāk sk.: Maurer A. The Federal Constitutional Court's Emergency Power to Intervene: Provisional Measures Pursuant to Article 32 of the Federal Constitutional Court Act. German Law Journal No. 13 (2001)

⁶³⁹ Ibid

norādījuši arī attiecībā uz tiesību normas darbības ierobežošanas vajadzību.⁶⁴⁰

Ja aplūkojam Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas piemēru, tad Vācijas Federālajai konstitucionālajai tiesai ir tiesības ierobežot tiesību normu darbību, turklāt tas nepavisam nav vienīgais pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis, ko tiesa var piemērot. Vācijā likums nenosaka, kādus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus tiesa var piemērot – tas tiek atstāts pašas tiesas kompetencē. Tā vietā likums nosaka to, ka Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus var piemērot, ja tas ir nepieciešams, lai novērstu būtisku kaitējumu (*avert severe disadvantage*), nenovēršamu vardarbību vai lai aizsargātu citas būtiskas sabiedrības intereses.⁶⁴¹ Ir atzīts, ka, vērtējot likumu un tiesību normu darbības ierobežošanu, Vācijas Federālajai konstitucionālajai tiesai ir pienākums ievērot vislielāko rūpības pakāpi, ņemot vērā, ka šāds pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis iejaucas likumdevēja kompetencē.⁶⁴² Neraugoties uz minēto, Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa var ierobežot apstrīdēto tiesību normu darbību, un šāda tiesas rīcība nav pretrunā ar varas dalīšanas principu. Turklāt Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa nav vienīgā konstitucionālā tiesa, kura var ierobežot tiesību normu darbību – apturēt tiesību normu darbību vai atlikt to spēkā stāšanos. Šādas tiesības ir arī Slovēnijas, Albānijas un Beļģijas konstitucionālajai tiesai, kā arī Igaunijas Augstākajai tiesai.⁶⁴³ Turklāt Eiropas Padomes komisija “Demokrātija caur tiesībām” (turpmāk – Venēcijas komisija) ir norādījusi, ka tā atbalsta tiesību piešķiršanu konstitucionālajām tiesām ierobežot turpmāku tiesību normu piemērošanu, ja normatīvā akta turpmāka piemērošana pie kaitējuma vai pārkāpumiem, kurus nav iespējams novērst brīdī, kad tiek atzīts attiecīgā akta prettiesiskums.⁶⁴⁴ Attiecīgi Venēcijas komisija netieši vērš uzmanību uz to, ka citstarp tiesību normas darbības ierobežošanas gadījumā jāņem vērā tas, cik lielā mērā šāda pagaidu aizsardzības līdzekļa nepiemērošana radītu zaudējumus vai pārkāpumus, kurus nevarētu novērst. Tomēr tas nepavisam nenozīmē, ka iespējai ierobežot tiesību normu būtu jāpastāv tikai tad, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzējam tiesību normas rezultātā tiek radīti tādi zaudējumi vai pārkāpumi, kurus nebūs iespējams novērst. Piemēram, kā iepriekš minēts, Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus var piemērot, ja tas ir nepieciešams, lai novērstu būtisku kaitējumu, nenovēršamu vardarbību vai lai aizsargātu citas būtiskas sabiedrības intereses.⁶⁴⁵ Tas, kad ierobežojama tiesību normu darbību, atkarīgs no tā, kad personai tiek nodrošināta efektīva tiesību aizsardzība uz laiku, kamēr tiek lemts par tiesību aizskāruma pamatotību.

⁶⁴⁰ To ir uzsvēruši arī vairāki Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas tiesneši, sk.: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas tiesnešu atsevišķās domas pie Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 1996. gada 14. maija nolēmumu Nr. 2 BvR 1516/93. Pieejams: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkots: 11.08.2019.]

⁶⁴¹ Likums par Vācijas Federālo konstitucionālo tiesu, 32. panta pirmā daļa. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

⁶⁴² Sk. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2015. gada 6. oktobra nolēmumu lietā Nr. 1 BvR 1571/15; 1 BvR 1582/15; 1 BvR 1588/15; Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2001. gada 4. aprīļa nolēmumu lietā Nr. 1 BvQ 32/01. Pieejami: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkots: 11.08.2019.]

⁶⁴³ Plašāk sk. Priekulis J. Tiesību normas darbības ierobežošana – sapnis vai realitāte. Jurista vārds, 18.04.2017., Nr. 17 (971)

⁶⁴⁴ Plašāk sk.: Venice Commission. Study on Individual Access to Constitutional Justice, 27 January 2011, p. 39. Pieejams: <http://www.venice.coe.int>

⁶⁴⁵ Likums par Vācijas Federālo konstitucionālo tiesu, 32. panta pirmā daļa. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

Ievērojot minēto, secināms: ja reiz konstitucionālās sūdzības iesniedzējam ir tiesības vērsties Satversmes tiesā un apstrīdēt tādu tiesību normu, kura, iespējams, nepamatoti aizskar viņa Satversmē garantētās pamattiesības, tad pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklim ir jāspēj šo neatbilstību Satversmei novērst vai mazināt (pilnībā vai daļēji). Attiecīgi Satversmes tiesas procesā ir jāpastāv pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem, kas ikvienā pastāvoša tiesību aizskāruma gadījumā spēj novērst vai mazināt (pilnībā vai daļēji) šādu tiesību aizskārumu uz laiku, kamēr tiek lemts par apstrīdētās tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normai. Ja uz tiesību normas pamata nav pieņemts neviens tiesību piemērošanas akts, to iespējams panākt pilnībā vai daļēji apturot apstrīdētās tiesību normas darbību – pilnībā vai daļēji apturot par tiesību normas tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzēto tiesisko seku iestāšanos attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Ar tiesību normu darbības ierobežošanu kā pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli netiktu ietekmētas tās tiesiskās attiecības, kuras jau ir pabeigtas pirms tiesību normas darbības ierobežošanas, bet tikai tādas tiesiskās attiecības, kuras ir ievadītas, bet tiesību normas darbības ierobežošanas brīdī vēl nav pabeigtas.

5.2.3.2. Iespējamais tiesību normas darbības ierobežošanas modelis Latvijā

Secinot, ka šobrīd Satversmes tiesas procesā pieejamie pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi nav pietiekami efektīvai konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesību aizsardzības nodrošināšanai un ka būtu nepieciešams nodrošināt iespēju pilnībā vai daļēji ierobežot apstrīdēto tiesību normu darbību, rodas jautājums par to, kāds būtu iespējamais tiesību normas darbības ierobežošanas modelis Satversmes tiesas procesā. Visupirms jānorāda, ka ar tiesību normu darbības ierobežošanu būtu saprotams tas pats, kas Vācijā, kur tiek izšķirta tiesību normu darbības apturēšana no tiesību normu spēkā stāšanās atlikšanas. Pirmais pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis tiek piemērots situācijās, kad tiesību normas jau ir stājušās spēkā, kamēr otrais – pirms tiesību normu spēkā stāšanās.⁶⁴⁶ Abiem šiem pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem ir viens un tas pats mērķis, tas ir, uz noteiktu laiku apturēt par tiesību normas tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzēto tiesisko seku attiecināšanu uz gadījumu, kas izpilda tiesību normas tiesisko sastāvu. Loģiski, ka darbību varēt ierobežot tikai tai tiesību normai, kura Satversmes tiesā ir apstrīdēta, jo pagaidu tiesību aizsardzība ir nodrošināma pret apstrīdētās tiesību normas radīto tiesību aizskārumu.

Tiesību normu darbības ierobežošanai būtu jānotiek situācijās, kad konstatējams, ka tiesību normu darbības apturēšanas vai to spēkā stāšanās atlikšanas interese prevalē pār tiesību normas darbības interesi. Lai to noteiktu, ir jāsalīdzina sekas, kas rodas, ja tiesību normu darbība netiek apturēta un kad tiesību normas beigās tiek atceltas, un sekas, kas rodas, ja tiesību normu darbība tiek apturēta, bet vēlāk tiesību

⁶⁴⁶ Par tiesību normu darbības apturēšanu sk.: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2008. gada 11. marta nolēmumu lietā Nr. 1 BvR 256/08; par spēkā stāšanās atlikšanu sk.: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2001. gada 4. aprīļa nolēmumu lietā Nr. 1 BvQ 32/01. Pieejami: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkots: 11.08.2019.]. Maurer A. Federal Constitutional Court to Decide whether to issue a temporary injunction against Germany's New Lifeime Partnership Law for Homosexual Couples. German Law Journal No. 12 (2001)

normas netiek atceltas.⁶⁴⁷ Konstatējot tādas sekas, kuru dēļ var tikt atzīts, ka tiesību normas darbības apturēšanas vai to spēkā stāšanās atlikšanas interesei dodama priekšroka par apstrīdētās tiesību normas darbības interesi, pieņemams lēmums, ar kuru aptur tiesību normu darbību vai atliek to spēkā stāšanos.⁶⁴⁸ Piemēram, iepriekš aplūkotajā piemērā tas nozīmētu atlikt tās tiesību normas spēkā stāšanos, kura uzliek konstitucionālās sūdzības iesniedzējam – elektroniskajam plašsaziņas līdzeklim – par pienākumu pāriet uz pilnīgu radioapraidi latviešu valodā. Attiecīgi šādā gadījumā tiktu apturēta tiesību normas spēkā stāšanās, lai novērstu pastāvoša tiesību aizskārums iestāšanos Satversmes tiesas procesa laikā, kamēr tiek lemts par tiesību aizskārums pamatotību, tostarp novērstu iespējamību, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējam varētu tikt anulēta licence par šīs tiesību normas neievērošanu. Savukārt ja šajā aplūkotajā piemērā tiesību norma jau būtu spēkā, būtu ierobežojama tā darbība, tas ir, pilnībā vai daļēji mazināms pastāvošs tiesību aizskārums konstitucionālās sūdzības iesniedzējam.

Ja līdz apstrīdētās tiesību normas atcelšanai konstitucionālās sūdzības iesniedzējam neradīsies pastāvošs tiesību aizskārums, tiesību normas darbība nebūs ierobežojama. Runājot par priekšnoteikumiem tiesību normu darbības ierobežošanai, tad tiem, tāpat kā tiesas nolēmuma izpildes apturēšanai, nevajadzētu būt uzskaitītiem ar pārlieku augstu detalizācijas pakāpi. Likumdevējs nevar paredzēt visas iespējamās dzīves situācijas, kas var rasties pēc likuma pieņemšanas. Primāri attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju tiesību normu darbību būtu jāierobežo, kad nepieciešams viņu pasargāt no būtiska kaitējuma iestāšanās Satversmes tiesas procesa laikā, pirms vēl galīgi izlemts par tiesību aizskārums pamatotību. Būtiskam kaitējumam nevajadzētu būt sinonīmam ar neatgriezenisku kaitējumu. Arī Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas praksē uzskata, ka būtisks kaitējums ne vienmēr ir neatgriezenisks.⁶⁴⁹ Vienlaikus, ja sekas, kuras rastos, apstrīdētām tiesību normām darbojoties, ir neatgriezeniskas vai grūti novēršamas, tas varētu atvieglot būtiska kaitējuma konstatēšanu.⁶⁵⁰ Ar būtisku kaitējumu tiesību normas darbības ierobežošanas gadījumā būtu saprotamas tādas sekas, kuras rada apstrīdētā tiesību norma un kuras

⁶⁴⁷ Līdzīgi ir arī Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas procesā. Sk.: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2015. gada 6. oktobra nolēmums lietā Nr. 1 BvR 1571/15, 1 BvR 1582/15, 1 BvR 1588/15; 2001. gada 4. aprīļa nolēmums lietā Nr. 1 BvQ 32/01; 1999. gada 3. decembra nolēmums lietā Nr. 2 BvR 2033/98. Pieejams: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkots: 11.08.2019.]. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas procesā pie seku izvērtēšanas nozīme ir apstāklim, uz cik plašu personu loku norma attiecas, un tas pat ir situācijās, kad lieta ir ierosināta uz konstitucionālās sūdzības pamata. Tomēr tas ir tāpēc, ka tiesību normu darbība tiek ierobežota attiecībā uz visām personām. Sk.: Maurer A. The Federal Constitutional Court's Emergency Power to Intervene: Provisional Measures Pursuant to Article 32 of the Federal Constitutional Court Act. German Law Journal No. 13 (2001)

⁶⁴⁸ Tā tas ir Vācijā, piemēram, sk.: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2015. gada 6. oktobra nolēmums lietā Nr. 1 BvR 1571/15; 1 BvR 1582/15; 1 BvR 1588/15; 2001. gada 4. aprīļa nolēmums lietā Nr. 1 BvQ 32/01; 2012. gada 12. septembra nolēmums lietā Nr. 2 BvR 1390/12, 2 BvR 1421/12, 2 BvR 1438/12, 2 BvR 1439/12, 2 BvR 1440/12, 2 BvE 6/12; 1999. gada 3. decembra nolēmums lietā Nr. 2 BvR 2033/98; 1997. gada 24. jūnija nolēmums lietā Nr. 1 BvR 2306/96, 1 BvR 2314/96; 1997. gada 18. marta nolēmums lietā Nr. 1 BvR 420/97. Pieejami: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkots: 11.08.2019.]. Sk. arī: Kļaviņa Z. Vācijas Konstitucionālās tiesas Eiropas priedums un tā sekas. Jurista Vārds, 25.09.2012., Nr. 39 (738)

⁶⁴⁹ Sk.: Maurer A. The Federal Constitutional Court's Emergency Power to Intervene: Provisional Measures Pursuant to Article 32 of the Federal Constitutional Court Act. German Law Journal No. 13 (2001). Piemēram, konstatējot, ka nepastāv neatgriezeniska kaitējuma risks, tiesa tāpat turpināja vērtēt, vai nepastāv būtisks kaitējums; sk.: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2015. gada 6. oktobra nolēmumu lietā Nr. 1 BvR 1571/15, 1 BvR 1582/15, 1 BvR 1588/15

⁶⁵⁰ Sk.: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2015. gada 6. oktobra nolēmums lietā Nr. 1 BvR 1571/15; 1 BvR 1582/15; 1 BvR 1588/15. Pieejami: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkoti: 11.08.2019.]

demokrātiskā tiesiskā valstī nebūtu pieļaujams radīt, pirms vēl tiek izlemts par apstrīdētās tiesību normas tiesiskumu un tās rezultātā radītā tiesību aizskārums pamatotību.

Kā slikts piemērs šajā sakarā minama Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa, jo tā ierobežo tiesību normu darbību attiecībā uz visām personām, ne tikai konstitucionālās sūdzības iesniedzēju.⁶⁵¹ No vienas puses, tiesību norma pēc savas definīcijas attiecas uz nenoteiktu personu loku un tādējādi varētu būt saprotama tiesas nosliece ierobežot apstrīdētās tiesību normas darbību attiecībā uz visiem tiesību normas adresātiem. No otras puses, persona vērsas konstitucionālajā tiesā, lai aizsargātu savas konstitūcijā garantētās tiesības, kuras tiesību norma, iespējams, nepamatoti aizskārusi. Ja reiz konstitucionālā sūdzība ir individuāls tiesību aizsardzības līdzeklis, tad šādiem jābūt arī ar konstitucionālo sūdzību saistītiem tiesību aizsardzības līdzekļiem, tostarp pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem kā tiesību normas darbības ierobežošana. Tādēļ konstitucionālās sūdzības gadījumā tiesību normu darbību vajadzētu ierobežot primāri tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Šāda pieeja atbilstu Satversmes tiesas procesā pastāvošajam aktīvā pamattiesību aizsargātāja konceptam,⁶⁵² kā arī nodrošinātu mazāku iejaukšanos likumdevēja kompetencē, kas nav mazsvarīgi varas dalīšanas principa kontekstā. Tāpat tā atbilstu arī pieejai, kad lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības, tiesību normas atcelšana ar atpakaļejošu spēku primāri tiek individualizēta attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, lai nodrošinātu viņa pamattiesību efektīvu aizsardzību.

Attiecībā uz iespējamo tiesību normu darbības ierobežošanas modeli jāuzsver, ka Satversmes tiesai būtu jāparedz arī tiesības pēc savas iniciatīvas lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības, ierobežot apstrīdēto tiesību normu darbību attiecībā uz plašāku personu loku. Šobrīd Satversmes tiesa jau īsteno līdzīgas tiesības, un tās ir saistītas ar lemšanu par brīdi, ar kuru apstrīdētās tiesību normas zaudē spēku, piemēram, atpakaļejošu spēku var piemērot gan tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, gan arī attiecībā uz citām personām. Jānorāda gan, ka nevajadzētu izveidoties tādai praksei, kad apstrīdēto tiesību normu darbība tiek ierobežota tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, kamēr atpakaļejošs spēks tiek piemērots attiecībā uz visām personām, radot tiesisku pamatu prasībām par zaudējumu atlīdzināšanu, un otrādi. Piemēram, kad tiesību normu darbību ierobežo tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, bet atpakaļejošs spēks tiek piemērots attiecībā uz visām personām. Cik vien tas iespējams, Satversmes tiesai būtu nepieciešams nodrošināt, lai tiesību normu darbības ierobežošana tiktu piemērota saskaņoti ar sprieduma iedarbības aspektiem un tādējādi ar to, kurām personām ar Satversmes tiesas spriedumu tiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārums. Turklāt lai to nodrošinātu, nav iespējams izvairīties no izvērtējuma par tiesību normas pirmšķietamo prettiesiskumu, lemjot par tiesību normas darbības ierobežošana.

⁶⁵¹ Piemēram, sk.: Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2001. gada 4. aprīļa nolēmumu lietā Nr. 1 BvQ 32/01; 2008. gada 11. marta nolēmumu lietā Nr. BvR 256/08. Pieejami: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkoti: 11.08.2019.]

⁶⁵² Par aktīvā pamattiesību aizsargātāja konceptu sk.: Rodiņa A. Aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepts konstitucionālā tiesvedībā. 2015. gada zinātniskā konference. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2015, 373. lpp.

Nepareizi būtu noteikt, ka ar konstitucionālās sūdzības iesniegšanu tiek automātiski ierobežota tiesību normas darbība. Lai arī šādi visos gadījumos būtu iespējams nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību Satversmes tiesas procesā, tas pārlietu daudz iejauktos likumdevēja kompetencē. Turklāt personas rīcībā būtu vienkāršs līdzeklis, kā izvairīties no tiesību normas ievērošanas, – apstrīdēt šo tiesību normu Satversmes tiesā, kuras izvērtēšanai ir nepieciešams visai ievērojams laiks. Tādēļ būtu saglabājams tāds pats princips, kāds tas šobrīd pastāv attiecībā uz tiesu nolēmuma izpildes apturēšanu. Proti, ar konstitucionālās sūdzības iesniegšanu netiek apturēta tiesas nolēmuma izpilde un arī tiesību normu darbībai nevajadzētu tikt automātiski ierobežotai. Turklāt iespējai ierobežot tiesību normu darbību vajadzētu pastāvēt ne vien Satversmes tiesas procesa laikā, bet arī ierosinot lietu Satversmes tiesā. Satversmes tiesa savā praksē ir atzinusi, ka tai jāvērtē, vai gadījums ir tik ārkārtējs, ka tas pieprasa veikt pasākumus pieteikuma iesniedzēja pamattiesību īstenošanai un aizsardzībai, vēl pirms Satversmes tiesa ir ierosinājusi lietu.⁶⁵³ Ja nepieciešamība apturēt tiesas nolēmuma izpildi var pastāvēt vēl pirms lietas ierosināšanas, tad tas pats būtu attiecināms arī uz tiesību normu darbības ierobežošanu.

Varētu rasties jautājums, vai tiesību normu darbību būtu ierobežojama uz visu lietas izskatīšanas laiku Satversmes tiesā vai arī tikai uz noteiktu laiku. Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa parasti pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus piemēro uz sešiem mēnešiem ar iespēju atjaunot pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļa darbību attiecīgi uz vienu vai sešiem mēnešiem.⁶⁵⁴ Tātad Vācijā pastāv iespēja, ka pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis netiek piemērots uz visu lietas izskatīšanas laiku. No vienas puses, noteikts termiņš disciplinētu Satversmes tiesu pēc iespējas ātrāk izskatīt konkrēto lietu un izbeigt tiesisko nenoteiktību par to, vai apstrīdētā tiesību norma atbilst Satversmei. No otras puses, tiesību normas darbības ierobežošana uz noteiktu laiku nesasniegtu tās mērķi – efektīvi aizsargāt konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesības, līdz tiek izlemts par viņa pastāvošā tiesību aizskāruma pamatotību. Proti, pastāvošs tiesību aizskārums var iestāties vai atkārtoti tikt radīts, lai arī vēl nav izlemts par šāda tiesību aizskāruma pamatotību; tā nebūtu efektīva personas tiesību aizsardzība Satversmes tiesas procesā. Jānorāda, ka Satversmes tiesai jau šobrīd ir tiesības noteikt pagaidu piemērojamo regulējumu pēc tam, kad pieņemts Satversmes tiesas spriedums, kā tas tiks analizēts promocijas darba turpinājumā.

Maldīgi uzskatīt, ka tiesību normas darbības ierobežošana ir vienīgais pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis, par kura ieviešanu Satversmes tiesas procesā varētu diskutēt. Šobrīd nepastāv pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi arī situācijā, kad Satversmes tiesa izskata lietu par likuma nepilnību atbilstību konstitūcijai, tas ir, kad tiesību norma tiek apstrīdēta pēc principa “ciktāl tiesību norma kaut ko neparedz”. Varētu rasties pamatots jautājums, vai līdz Satversmes tiesas sprieduma spēkā stāšanās brīdim varētu rasties tādi gadījumi, kad nepieciešams aizpildīt attiecīgo nepilnību – līdzīgi kā to dara administratīvās tiesas ar

⁶⁵³ Sk.: Satversmes tiesas 2013. gada 19. aprīļa rīcības sēdes lēmums par lūgumu pieteikumos Nr. 72/2013, Nr. 73/2013, Nr.74/2013. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv [aplūkoti: 11.08.2019.]

⁶⁵⁴ Sk.: Law on the Federal Constitutional Court, Article 32. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

pagaidu noregulējumu, kad persona ir vērsusies administratīvajā tiesā. Ja šāda nepieciešamība var rasties, bet personas rīcībā nav neviens pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis, uzreiz secināms, ka personas tiesības netiks efektīvi aizsargātas Satversmes tiesas procesā.

Šajā nodaļā, ņemot vērā promocijas darba tematu, ir analizēta nepieciešamība ierobežot apstrīdētās tiesību normas darbību attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Šāda iespēja nav analizēta citu pieteikumu gadījumā, lai arī tā varētu būt nepieciešama sabiedrības interešu aizsargāšanai. Ja lietā, kas ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības, tiesību normas darbību vajadzētu ierobežot primāri tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, tad lietās, kas ierosinātas pēc abstraktās konstitucionālās kontroles subjektu pieteikumiem – attiecībā uz visiem tiesību normas adresātiem. Tas būtu izskaidrojams ar abstraktās konstitucionālās kontroles mērķi, kas nav aizsargāt kādas konkrētas identificējamās personas tiesības un intereses, bet gan visas sabiedrības intereses un kopējo labumu.

5.3. Lietas atkārtota izskatīšana pēc Satversmes tiesas sprieduma

5.3.1. Lietas atkārtotas izskatīšanas pēc Satversmes tiesas sprieduma pieļaujamība

Vispārzināms, ka lietas izskatīšana tiesā nevar ilgt bezgalīgi – tai jānoslēdzas saprātīgā laikā ar spēkā stājušos nolēmumu, kuru ikvienam ir nepieciešams atzīt. Spēkā stājušos nolēmumu parasti vairs nevar pārskatīt, ko pieprasa tiesiskās drošības princips un pienākums nodrošināt tiesisko attiecību stabilitāti. Aizliegums pārskatīt galīgus spēkā esošus tiesu nolēmumus ietilpst tiesību uz taisnīgu tiesu tvērumā.⁶⁵⁵ Lai arī aizliegums izskatīt lietu atkārtoti tiek parasti attiecināts uz tiesā izlemtajām lietām, proti, spēkā esošiem tiesu nolēmumiem, kuri galīgi izlemj kādu ierosināto lietu, tiesiskās drošības princips uzliek par pienākumu nepārskatīt arī iestādē izlemtās lietas, proti, iestāžu pieņemtus nolēmumus, ar kuriem tiek galīgi izlemta kāda lieta un kurus puses nav pārsūdzējušas vai kuri vispār nav bijuši pārsūdzami. Citādi rastos situācija, ka personas var atkārtoti vērsties iestādē par to pašu jautājumu, cerot uz citu lietas iznākumu, nekad nepanākot galīgo noregulējumu attiecīgajā lietā, un tas nenodrošinātu tiesisko attiecību stabilitāti, ja reiz valstī nepastāvētu mehānisms, kā galīgi izlemt ierosināto lietu.

Nepareizi uzskatīt, ka aizliegums atkārtoti izskatīt jau reiz izskatītās lietas ir absolūts. Laika gaitā ir attīstījušies vairāki izņēmumi, kad ir pieļaujams pārskatīt spēkā stājušos galīgo nolēmumu, un viens no šādiem izņēmumiem ir lietas atkārtota izskatīšana, pamatojoties uz jaunatklātiem apstākļiem. Praksē var izveidoties situācija, kad daļa no apstākļiem atklājas tikai pēc tam, kad lieta jau ir izskatīta. Tā tas var būt arī gadījumā, kad Satversmes tiesa atceļ kādu tiesību normu, piemēram, ja iestāde vai tiesa pirms Satversmes tiesas sprieduma pasludināšanas pieņem lietā galīgo nolēmumu, piemērojot tiesību normu, kuru Satversmes tiesa atcēlusi. Pieņemot lietā galīgo nolēmumu, iestādei vai tiesai nebija un nevarēja būt zināms Satversmes tiesas sprieduma saturs, jo tas vēl nebija pasludināts, un tātad iestāde vai tiesa nevarēja ņemt

⁶⁵⁵ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 9. janvāra sprieduma lietā Nr. 2013-08-01 7. punktu

vērā arī spriedumā minēto, īpaši to, ka piemērotā tiesību norma ir prettiesiska. Tomēr ja iestādei vai tiesai būtu bijis zināms šis apstāklis, tad iespējams, ka tā būtu pieņēmusi citāda satura nolēmumu. Šādos gadījumos atkarībā no konkrētās lietas individuālajiem apstākļiem iestādei vai tiesai, kura lietā piemēroja atcelto tiesību normu, varētu būt atkārtoti jāizskata attiecīgā lieta, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu kā jaunatklātu apstākli.

Ja aplūko Eiropas valstu regulējumu saistībā ar lietas atkārtotu izskatīšanu pēc konstitucionālās tiesas sprieduma, kurā atcelta tiesību norma, tad šis regulējums nav vienots. Piemēram, Čehijā⁶⁵⁶ un Vācijā⁶⁵⁷ likumdevējs ar likumu ir noteicis, kad pēc konstitucionālās tiesas sprieduma var tikt atkārtoti izskatīta lieta, kurā piemērota atceltā tiesību norma. Attiecīgi likumdevējs ar likumu noteicis, kā attiecībā uz lietas atkārtotu izskatīšanu sabalansējams taisnīguma un tiesiskās drošības (stabilitātes) princips. Atkārtoti varot izskatīt krimināllietas un nepildīt vēl neizpildītus tiesas nolēmumus. Krimināllietas tiek uzskatītas par izņēmumu no aizlieguma atkārtoti izskatīt jau reiz izskatītu lietu, jo tā ietekmējot cilvēka personību. Tiek uzskatīts, ka interese atjaunot personas reputāciju pat pāriet uz personas tuviniekiem.⁶⁵⁸ No vienas puses, šāda pieeja liek nevilcināties ar vēršanos konstitucionālajā tiesā un to darīt, vēl pirms galīgi izlemta lieta vispārējās jurisdikcijas tiesā vai administratīvajā tiesā. No otras puses, nereti tikai pēc lietas izskatīšanas vispārējās jurisdikcijas tiesā vai administratīvajā tiesā var nonākt pie secinājuma, vai tiesību aizskārumu rada tiesību norma vai arī nepareiza tās piemērošana, un tas analizēts iepriekš promocijas darbā. Šāda pieeja paredz mazāku konstitucionālās tiesas sprieduma iedarbību un ir personai nelabvēlīgāka, jo ne jebkurā gadījumā uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas var novērst. Tas mazina konstitucionālās sūdzības institūta efektivitāti. Lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, ne vienmēr pietiek ar tiesību normas atcelšanu vien un var būt nepieciešams atzīt par prettiesisku arī tiesību piemērošanas aktu, kas pieņemts uz atceltās tiesību normas pamata, tādējādi novēršot nelabvēlīgās sekas.

Savukārt Latvijā ir pilnīgi pretēja situācija. Tas, vai lieta izskatāma atkārtoti, pirmām kārtām ir atkarīgs no pašas Satversmes tiesas un tās skatījuma uz to, kā taisnīgi sabalansēt taisnīguma principu un tiesiskās drošības (stabilitātes) principu. Satversmes tiesa to dara, lemjot par sprieduma iedarbības aspektiem, piemēram, lemjot par brīdi, ar kuru tiesību normu atcelt, un to, vai individualizēt šo brīdi attiecībā uz noteiktām personām, lai tās varētu revidēt izveidojušās tiesiskās attiecības. Tātad Satversmes tiesas spriedumam ir plašāka iedarbība uz tādām lietām, kurās jau stājies spēkā galīgais nolēmums. Šāda pieeja, kad uz Satversmes tiesu gulstas tas, kā pēc Satversmes tiesas sprieduma sabalansējama abu šo

⁶⁵⁶ Sk.: The Act on the Constitutional Court of Czech Republic, Article 71. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

⁶⁵⁷ Sk.: Law on the Federal Constitutional Court, Article 79. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

⁶⁵⁸ Sk.: Bross S. Reflections on the Execution of Constitutional Court decisions in a democratic state under the rule of law on the basis of the Constitutional law situation in the Federal Republic of Germany. Conference on execution of the decisions of constitutional courts: a cornerstone of the process of implementation of constitutional justice, the 10th Anniversary of the Constitutional Court of Azerbaijan, 14–15 July 2008, p. 6. Pieejams: <http://www.venice.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

principu kolīzija, ir demokrātiskai tiesiskai valstij atbilstošāka – tā paredz lielāku personas tiesību aizsardzību. Ja Satversmes tiesa, izskatot lietu, var ņemt vērā visus lietas pamatā esošos apstākļus un atbilstoši tiem izlemt, vai ļaut lemt par lietas izskatīšanu atkārtoti, tad likumdevējam šādas iespējas ir mazākas gluži vienkārši tāpēc, ka likumdevējs pieņem tiesību normu attiecībā uz nenoteiktu personu loku un abstraktu gadījumu loku, turklāt likumdevējs nevar paredzēt visas iespējamās dzīves situācijas.

Tas gan nebūtu jāsaprot tādējādi, ka likumdevējs vispār ar likumu nevarētu noregulēt neko attiecībā uz lietas izskatīšanu atkārtoti pēc tam, kad Satversmes tiesa pieņēmusi spriedumu, ar kuru apstrīdētā tiesību norma atzīta par prettiesisku. Likumdevējs visupirms var noregulēt kārtību, kādā tiek lemts par lietas atkārtotu izskatīšanu, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu. Taču, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, šī kārtība nevar pāraugt ierobežojumos, kuri liedz ievērot Satversmes tiesas spriedumu, tātad nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Tas ir līdzīgi kā citos tiesu procesos – ja pieņemts galīgs tiesas spriedums, to ir pienākums izpildīt, un likumdevējs var noteikt tikai attiecīgā sprieduma izpildes kārtību, nevis lemt par to, vai spriedums būtu vai nebūtu izpildāms.

Latvijas tiesiskajā sistēmā ir pierasts, ka termiņš lietas atkārtotai izskatīšanai netiek attiecināts uz gadījumiem, kad lietas atkārtotas izskatīšanas nepieciešamība izriet no Eiropas Cilvēktiesību tiesas sprieduma.⁶⁵⁹ Taču Latvijā šāda termiņa noteikšana vēl aizvien ir vērojama attiecībā uz gadījumiem, kad lietas atkārtotas izskatīšanas nepieciešamība izriet no Satversmes tiesas sprieduma. Administratīvajā procesā tiesā pieteikumu par Satversmes tiesas spriedumu, kurā atcelta lietā piemērota tiesību norma, kā jaunatklātu apstākli nevar iesniegt, ja kopš administratīvās tiesas sprieduma vai lēmuma spēkā stāšanās pagājuši vairāk nekā trīs gadi.⁶⁶⁰ Trīs gadu termiņa ierobežojums ir noteikts arī administratīvo pārkāpumu procesā.⁶⁶¹ Savukārt civilprocesā ir noteikts 10 gadu termiņa ierobežojums.⁶⁶² Šādu termiņu attiecināšana uz Satversmes tiesas spriedumiem ir nepareiza. Ja Satversmes tiesa atceļ apstrīdēto tiesību normu ar atpakaļejošu spēku, piemēram, no tiesību normas spēkā stāšanās dienas, un tiesību norma stājās spēkā 10 gadus pirms Satversmes tiesas sprieduma pieņemšanas, tas nevar kalpot par pamatu lietas atkārtotai neizskatīšanai, ja šāda nepieciešamība izriet no Satversmes tiesas sprieduma. No vienas puses, varētu domāt, ka šāda pieeja neatbilst tiesiskās drošības (stabilitātes) principam. No otras puses, Satversmes tiesa ir tā institūcija Latvijā, kura noteic, kā pēc Satversmes tiesas sprieduma sabalansējams tiesiskās drošības (stabilitātes) princips, un Satversmes tiesa galvenokārt to nosaka, lemjot par brīdi, ar kuru atcelt apstrīdēto tiesību normu. Piemēram, šobrīd Satversmes tiesas spriedums ir pieprasījis revidēt pat pirms pieciem gadiem izveidojušās tiesiskās attiecības un ilga termiņš kopš galīgā nolēmuma spēkā stāšanās nevarēja

⁶⁵⁹ Piemēram, sk. Administratīvā procesa likuma 354. panta trešo daļu un Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 289.²⁴ panta trešo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁶⁶⁰ Sk. Administratīvā procesa likuma 354. panta trešo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁶⁶¹ Sk. Administratīvās atbildības likuma 249. panta trešo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁶⁶² Sk. Civilprocesa likuma 478. panta trešo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

kalpot par attaisnojumu lietas atkārtotai neizskatīšanai un administratīvā soda neatcelšanai.⁶⁶³ Ja tiesa būtu atteikusies izskatīt lietu atkārtoti, tā būtu bijusi Satversmes tiesas sprieduma neievērošana un efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nenodrošināšana. Tātad tas būtu bijis gan Satversmes 92. panta pirmā teikuma (tiesas sprieduma neievērošana), gan trešā teikuma (efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nenodrošināšana) pārkāpums.

Tas pats attiecas arī uz citiem noteikumiem, kuri ierobežo lietas atkārtotu izskatīšanu, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, kurā atcelta lietā piemērotā tiesību norma. Piemēram, tiesību doktrīnā norādīts, ka viens no priekšnoteikumiem administratīvās lietas atkārtoti izskatīšanai ir tāds, ka administratīvais akts ir spēkā. Attiecīgi atkārtoti nevar izskatīt lietu, ja administratīvais akts ir zaudējis spēku.⁶⁶⁴ Taču gadījumā, kad Satversmes tiesas spriedums ir jaunatklāts apstāklis, administratīvā procesa uzsākšana no jauna nevar būt atkarīga no tā, vai administratīvā lietā pieņemtais administratīvais akts ir spēkā. Satversmes tiesas spriedums, kurā atcelta lietā piemērota tiesību norma, var pieprasīt revidēt arī tādas tiesiskās attiecības, kurās administratīvais akts nav spēkā. Tādēļ nevar piekrist tiesību doktrīnā minētajam, ka “administratīvā procesa ierosināšanai no jauna ir attiecīgo tiesisko attiecību grozīšana (izbeigšana)”.⁶⁶⁵ Mērķis lietas atkārtotai izskatīšanai no jauna ir ne vien atcelt administratīvo aktu, bet arī atzīt to par prettiesisku, ja administratīvais akts ir zaudējis spēku. Tas var būt nepieciešams gan atlīdzinājuma pieprasīšanai par nemantisko kaitējumu un zaudējumiem, gan arī juridiskās palīdzības izdevumu atlīdzināšanai. Tas labi tiek atspoguļots gadījumā, kad administratīvais akts ir izpildīts. Ja administratīvais akts ir izpildīts, tad atbilstoši Administratīvā procesa likumam tas zaudē spēku.⁶⁶⁶ Piemēram, ja administratīvais akts, ar kuru uzlikts par pienākumu nojaukt personas māju, tiktu izpildīts, tad nebūtu iespējams atzīt attiecīgo aktu par prettiesisku pat situācijā, kad Satversmes tiesa atzītu, ka tiesību norma, pamatojoties uz kuru tika uzlikts par pienākumu nojaukt māju, ir prettiesiska. Šāda izpratne par lietas atkārtotu izskatīšanu acīmredzami nenodrošinātu efektīvu personas tiesību aizsardzību pēc tam, kad Satversmes tiesa atzinusi par prettiesisku tiesību normu, uz kuras pamata pieņemts attiecīgais tiesību piemērošanas akts.

Ja personai, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, lietas iznākums ir labvēlīgāks, skaidrs, ka ir pieļaujams uzsākt lietu no jauna. Tomēr neskaidrības ir gadījumos, kad jāizlemj par lietas uzsākšanu no jauna, ja iespējams nelabvēlīgāks lietas iznākums. Pirmkārt, jāņem vērā, ka kriminālsoda un administratīvā soda piemērošana ir ierobežota laikā, proti, paejot noteiktam laika periodam, personu vairs nevar administratīvi sodīt. Tādēļ, ja ir atzīts, ka personas rīcībā nav saskatāmas noziedzīga nodarījuma vai administratīvā pārkāpuma pazīmes un ir beidzies termiņš, kurā personu var saukt pie kriminālatbildības vai

⁶⁶³ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 12. decembra spriedumu lietā Nr. 2013-21-03

⁶⁶⁴ Sk.: Aperāne K. Administratīvā procesa likuma 87. panta komentārs. Grām.: Autoru kolektīvs. Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 876. lpp.

⁶⁶⁵ Turpat

⁶⁶⁶ Sk. Administratīvā procesa likuma 70. panta trešo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

administratīvās atbildības, lietu nevarēs uzsākt no jauna, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu. Otrkārt, jāņem vērā, ka aizliegums pasliktināt tās personas stāvokli, kura pati ir pārsūdzējusi zemākas institūcijas lēmumu (*reformatio in peius*), ir vispārējs princips, kas jo īpaši tiek ievērots lietās, kurās personai piemērots sods.⁶⁶⁷ Augstākā tiesa ir atzinusi, ka šis princips ir vērsts uz to, lai persona netiktu atturēta no lēmuma pārsūdzēšanas un tā tiesiskuma pārbaudes augstākā institūcijā tā iemesla dēļ, ka ar pārsūdzēšanu tādējādi varētu nonākt vēl nelabvēlīgākā situācijā.⁶⁶⁸ Tādēļ, lemjot par lietas izskatīšanu no jauna pēc Satversmes tiesas sprieduma, nozīmīgs ir arī apstākļi, vai pati persona pirms Satversmes tiesas sprieduma pieņemšanas ir pārsūdzējusi attiecīgo lēmumu par soda piemērošanu. Ja vien no šī principa nav izdarāms kāds izņēmums, šādā gadījumā atkārtoti nevarēs izskatīt lietu, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, ja lietas atkārtotas izskatīšanas rezultātā varētu tikt pasliktināts personas stāvoklis.

Ja tomēr likumdevējs vēlas noteikt, kā pēc konstitucionālās tiesas spriedumu atrisināma taisnīguma un tiesiskās drošības (stabilitātes) principu kolīzija, lai novērstu situāciju, ka konstitucionālā sūdzība pārvēršas par neefektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, nevajadzētu izsmeļoši uzskaitīt gadījumus, kad pēc Satversmes tiesas sprieduma var revidēt izlemtas tiesiskās attiecības. Ja ar likumu izsmeļoši tiek noteikti gadījumi, kad pēc konstitucionālās tiesas sprieduma var revidēt izveidojušās tiesiskās attiecības un kad nevar revidēt, pastāv risks, ka kādā no gadījumiem likumdevēja noteiktais balanss starp taisnīguma un tiesiskās drošības (stabilitātes) principu izrādīsies netaisnīgs. Šādi gadījumi būtu nosakāmi pēc iespējas konkrētāki, jo jautājums ir par to, vai personai pēc Satversmes tiesas sprieduma tiks nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Piemēram, Kriminālprocesa likumā ir noteikts, ka krimināllietu, kurā persona ar spriedumu vai lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu ir attaisnota, var izskatīt no jauna tikai likumā noteiktā kriminālatbildības noilguma laikā.⁶⁶⁹ Pirmšķietami šādu krimināllietas atkārtotas izskatīšanas ierobežojumu varētu atzīt par pamatotu, tātad tas būtu jāievēro arī Satversmes tiesai. Tas atspoguļo likumdevēja izpratni, kā sabalansējams taisnīguma un tiesiskās drošības (stabilitātes) princips. Vienlaikus nevajadzētu ierobežot ar termiņiem tādas krimināllietas, kurā persona ir notiesāta par noziedzīgu nodarījumu, jaunu izskatīšanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, kuri ir par labu notiesātajam.⁶⁷⁰ Ja Satversmes tiesas sprieduma rezultātā uzlabojas notiesātā stāvoklis, nav juridiska pamata atteikties no jauna izskatīt jau izskatītu krimināllietu.

5.3.2. Satversmes tiesas spriedums kā jaunatklāts apstākļi

Lietas jauna izskatīšana pēc tam, kad lietā stājies spēkā galīgais nolēmums, būtiski ietekmē tiesisko

⁶⁶⁷ No šī principa ir izņēmumi. Piemēram, sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 20. decembra sprieduma lietā Nr. SKA-543/2006 9. punktu

⁶⁶⁸ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 3. jūlija sprieduma lietā Nr. SKA-326/2008 13. punktu

⁶⁶⁹ Sk. Kriminālprocesa likuma 656. panta pirmo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁶⁷⁰ Šobrīd nav noteikts termiņš; sk. Kriminālprocesa likuma 655. panta pirmo daļu: "Atjaunot kriminālprocesu, kurā ir spēkā stājies tiesas spriedums vai lēmums, vai prokurora priekšraksts par sodu, var sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem." [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

attiecību stabilitāti, jo tiek pārskatīts jau spēkā stājies iestādes vai tiesas nolēmums, ar kuru lieta tika izlemta pēc būtības. Nolēmums var jau būt izpildīts, un personas, uz kuru tas attiecas, var tiesiski paļauties uz nolēmuma pareizību un spēkā esību. Tādēļ ir rūpīgi jāizvērtē, vai lieta vispār būtu izskatāma atkārtoti. Tas tiek izvērtēts, nosakot, kuram no principiem ir dodama priekšroka – taisnīguma principam, kurš uzliek par pienākumu pieņemt taisnīgus (tiesiskus) iestāžu un tiesu nolēmumus, vai tiesiskās drošības (stabilitātes) principam, kurš uzliek par pienākumu nepārskatīt galīgus spēkā esošus nolēmumus. Tas, vai priekšroka tiks dota taisnīguma vai tiesiskās drošības (stabilitātes) principam, ir atkarīgs no konkrētās lietas apstākļiem. Vienā gadījumā priekšroka var būt dodama taisnīguma principam, kamēr citā gadījumā tiesiskās drošības (stabilitātes) principam. Satversmes tiesa pamatoti ir norādījusi, ka taisnīgas tiesas un sprieduma nodrošināšanai jāparedz iespēja labot pieļauto netaisnību, atjaunojot kriminālprocesu, lai krimināllietas izskatīšanā ņemtu vērā jaunatklātos apstākļus.⁶⁷¹

Satversmes tiesas sprieduma gadījumā jaunatklāts apstāklis ir tas, ka lietā piemērotā tiesību norma ir atzīta par prettiesisku un atcelta. Var rasties jautājums, vai Satversmes tiesas nolēmumā sniegtās atziņas par tiesību normu piemērošanu var tikt atzītas par jaunatklātu apstākli? Šāds jautājums rodas, jo Satversmes tiesas spriedumā vai lēmumā par tiesvedības izbeigšanu sniegtā tiesību normu interpretācija ir obligāta iestādēm un tiesām, kā arī privātpersonām.⁶⁷² Līdz šim Latvijas un ārvalstu tiesību zinātnē nav sniegta skaidra atbilde uz šo jautājumu, un vispārīgais princips ir tāds, ka Satversmes tiesas spriedumā vai lēmumā par tiesvedības izbeigšanu sniegtā tiesību normu interpretācija vai tālākveidošana ir saistoša iestādēm un tiesām pēc Satversmes tiesas sprieduma spēkā stāšanās. To, ka šajā ziņā pastāv neskaidrības Latvijā, pierāda arī tas, ka administratīvajā procesā ir atzīts, ka Satversmes tiesas sniegtā interpretācija nevar būt jaunatklāts apstāklis⁶⁷³, kamēr kriminālprocesā – var būt jaunatklāts apstāklis.⁶⁷⁴

Ja Satversmes tiesas sniegtās atziņas par tiesību normu piemērošanu varētu atzīt par jaunatklātiem apstākļiem, rastos jautājums, kā noteikt brīdi, no kura šādi apstākļi var būt jaunatklāts apstāklis. Tas ir tāpēc, ka vienas un tās pašas tiesību normas piemērošana dažādos laikos var atšķirties. Taču pat neraugoties uz atšķirībām, abas var būt tiesiskas, jo var atšķirties apstākļi, kādos tiesību normas tika piemērotas. Rastos arī jautājums, kuras atziņas par tiesību normu interpretāciju vai tālākveidošanu var atzīt par jaunatklātu apstākli, tas ir, atziņas par Satversmē ietvertu tiesību normu vai arī zemāka juridiskā spēka tiesību normu piemērošanu? Turklāt diskutabls vispār ir tas, vai ar tiesību normu piemērošanu saistītus apstākļus var atzīt par tādiem, kuri tiesību piemērotājam nav bijuši zināmi, pieņemot nolēmumus, teiksim, vai var atzīt, ka tiesnesim nav bijis zināms, kā atbilstoši Satversmei nepieciešams piemērot lietā piemērojamo tiesību

⁶⁷¹ Sk.: Satversmes tiesas 2016. gada 29. aprīļa spriedums lietā Nr. 2015-19-01, 12.4. punkts

⁶⁷² Sk. Satversmes tiesas likuma 32. panta otro daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁶⁷³ Par to plašāk sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 13. septembra lēmuma lietā Nr. SJA-27/2011 9. punktu

⁶⁷⁴ Kriminālprocesa likuma 655. panta otrās daļas 4. punkts noteic: "Satversmes tiesas atzinums par tādas tiesību normas vai tās interpretācijas neatbilstību Satversmei, uz kuras pamata spēkā stājies nolēmums." [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

normu. Piemēram, Bulgārijā ir notikusi diskusija par konstitucionālās tiesas spriedumā sniegto atziņu par tiesību normu piemērošanu ietekmi. Pēc debatēm akadēmiskajā vidē konstitucionālā tiesa pieņēma, ka visiem konstitucionālās tiesas nolēmumiem, arī nolēmumiem par konstitūcijas piemērošanu, ir tikai un vienīgi uz nākotni vērsts spēks.⁶⁷⁵

Lemšanā par lietas izskatīšanu atkārtoti, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu kā jaunatklātu apstākli, pastāv vairākas būtiskas nianšes, kuras nepastāv, kad tiek lemts par lietas atkārtotu izskatīšanu citos gadījumos. Lai kādu apstākli atzītu par jaunatklātu, tam parasti jāatbilst trim kritērijiem: tam bija jāpastāv lietas izskatīšanas laikā; tas nebija zināms tiesai; tas ir nozīmīgs lietas izlemšanā.⁶⁷⁶ Tomēr ar Satversmes tiesas spriedumu ir citādi. Pirms Satversmes tiesas sprieduma pasludināšanas iestādei un tiesai nevar būt zināms Satversmes tiesas sprieduma saturs, tostarp tas, vai Satversmes tiesa atcels lietā piemēroto tiesību normu. Iestāde un tiesa var tikai censties paredzēt lietas iznākumu Satversmes tiesā, taču tas nenozīmē, ka iestāde un tiesa var būt informēta par Satversmes tiesas sprieduma saturu vēl pirms tā pasludināšanas. Turklāt citādi nemaz nevar būt, jo tad tas būtu tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums. Nosakot, vai Satversmes tiesas spriedumu var atzīt par jaunatklātu apstākli jau izskatītā lietā, izšķiroša nozīme ir tam, vai Satversmes tiesas spriedums ietekmē lietas iznākumu pēc būtības.

Lai Satversmes tiesas spriedums ietekmētu jau izskatītu lietu pēc būtības un tas tiktu atzīts par jaunatklātu apstākli, vispirms jābūt pieņemtam tādām Satversmes tiesas spriedumam, ar kuru atcelta lietā piemērotā tiesību norma. Ja Satversmes tiesa konstatē, ka lietā piemērotā tiesību norma atbilst Satversmei, tas nevar būt par pamatu, lai atkārtoti izskatītu kādu lietu. Tāpat ja nolēmumā, saistībā ar kuru lūdz atkārtoti izskatīt jau izskatītu lietu, nav piemērota Satversmes tiesas atceltā tiesību norma, tad lieta nav atkārtoti izskatāma.⁶⁷⁷ Vienlaikus tas, vai nolēmumā ir piemērota tā tiesību norma, kuru Satversmes tiesa atcēlusi, ir izvērtējams, aplūkojot nolēmumu pēc būtības. Ja no nolēmuma būtības ir acīmredzams, ka ir piemērota tā tiesību norma, kuru Satversmes tiesa savā spriedumā atcēlusi, bet nolēmumā ir ieviesusies pārrakstīšanās kļūda, tas nevar liegt izskatīt lietu atkārtoti, ja tas nepieciešams.

Taču tas, vai Satversmes tiesas spriedums ietekmē kādas lietas iznākumu pēc būtības, nav atkarīgs tikai no tā, vai lietā piemērota tiesību norma, kuru Satversmes tiesa ir atcēlusi. Var būt gadījumi, kad lietā piemērotās tiesību normas atcelšana neietekmē lietas iznākumu pēc būtības, jo nosakot, vai Satversmes tiesas spriedums ietekmē lietas iznākumu pēc būtības, būtiski ir arī citi apstākļi. Bez tā, ka Satversmes tiesa pieņēmusi spriedumu, ar kuru atcēlusi lietā piemēroto tiesību normu, svarīgi ir arī tas, ar kuru brīdi šī tiesību norma ir atcelta. Lietas atkārtota izskatīšana nepieciešama, lai revidētu jau izlemtas tiesiskās attiecības, tātad mainītu jau pagātnē nodibinātu tiesisko situāciju. Lai pēc Satversmes tiesas sprieduma varētu atkārtoti

⁶⁷⁵ Sk.: Tanchev E. Vēlreiz par aktīvismu konstitucionālajā tiesvedībā. Grām.: Konstitucionālās tiesas aktīvisms demokrātiskā valstī. Satversmes tiesas 2016. gada konferences materiālu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 88.–89. lpp.

⁶⁷⁶ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 15. jūnija lēmuma lietā Nr. SJA-7 8. punktu

⁶⁷⁷ Piemēram, sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 22. septembra lēmuma lietā Nr. SKA-706/2008 9. punktu

izskatīt lietu, šādā gadījumā nepieciešams, lai lietā piemērotā tiesību norma būtu atcelta ar atpakaļejošu spēku. Ja tiesību norma tiks atcelta ar brīdi nākotnē vai no Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīža, lieta nebūs izskatāma atkārtoti. Augstākā tiesa, izvērtējot, vai lieta atkārtoti izskatāma, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, pamatoti atzinusi, ka gadījumā, ja Satversmes tiesa atceļ tiesību normu ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi, tad brīdi, kad tiesību norma tika piemērota, tā bija spēkā esoša un tiesiska. Tātad tā nevar ietekmēt lietas iznākumu pēc būtības un nav pamata lietas atkārtotai izskatīšanai.⁶⁷⁸ Papildus tam, ka tiesību norma ir atcelta ar atpakaļejošu spēku, svarīgi konstatēt, ka lietā piemērotā tiesību norma atcelta vismaz no tās piemērošanas brīža un attiecībā uz jau izskatīto lietu, ņemot vērā, ka Satversmes tiesas spriedumā var tikt individualizēts brīdis, ar kuru tiesību norma tiek atcelta. Ja tiesību norma ir atcelta ar atpakaļejošu spēku, bet ne attiecībā uz jau izskatīto lietu, tad arī šādā gadījumā nav pamata atkārtoti izskatīt attiecīgo lietu.⁶⁷⁹

Tomēr vai lietu var atkārtoti izskatīt, ja tiesību norma tiek atcelta ar kādu brīdi nākotnē? Latvijas tiesību praksē ir bijis šāds gadījums, tomēr tad Satversmes tiesa to spriedumā tieši (*expressis verbis*) norādīja: “Lai konstitucionālās sūdzības iesniedzējam būtu iespējams īstenot savas tiesības [...], nosakāms, ka viņš ir tiesīgs pārsūdzēt [...] lēmumu, izsakot lūgumu atbrīvot viņu pilnībā vai daļēji no drošības naudas iemaksas.”⁶⁸⁰ Lietas fabula bija vienkārša – persona nebija samaksājusi drošības naudu, iesniedzot blakus sūdzību, un tiesību norma tika atcelta, ciktāl tā liedza iespēju atbrīvot personu pilnībā vai daļēji no drošības naudas samaksas. Tomēr pēc būtības Satversmes tiesas spriedums ietekmēja jau pabeigtas tiesiskās attiecības, un līdz ar to faktiski tiesību norma attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju tika atcelta ar atpakaļejošu spēku, nevis uz priekšu vērstu spēku. Šajā lietā Satversmes tiesa varēja individualizēt brīdi, ar kuru atcelt tiesību normu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, un tas būtu nodrošinājis viņam iespēju lūgt atkārtoti izskatīt lietu. Tādēļ no šīs lietas nevar izsecināt vispārēju principu, ka lietas atkārtota izskatīšana, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, kurā atcelta lietā piemērotā tiesību norma, iespējama arī tad, kad tiesību norma atcelta ar kādu brīdi nākotnē.

Atgriežoties pie tiesību normas atcelšanas ar atpakaļejošu spēku, nepareizi uzskatīt, ka lietā piemērotās tiesību normas atcelšana no tās piemērošanas brīža attiecīgajā lietā uzreiz nozīmē, ka lieta būs izskatāma atkārtoti, jo nozīme ir arī tam, vai tiesību normas atcelšana ietekmē galīgā nolēmuma iznākumu pēc būtības. Lietā piemērotās tiesību normas atcelšana no tās piemērošanas brīža attiecībā uz konkrēto lietu ir tikai signāls tam, ka šī lieta varētu tikt atkārtoti izskatīta. Tas attiecas gan uz lietā piemērotas materiālās tiesību normas atcelšanu, gan procesuālās tiesību normas atcelšanu. Tāpat nosakot, vai pēc Satversmes tiesas sprieduma var mainīties lietas iznākums pēc būtības, ir svarīgs apstāklis, kādā daļā tiesību norma ir

⁶⁷⁸ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 8. novembra lēmuma lietā Nr. SJA-27 6. punktu

⁶⁷⁹ Piemēram, sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 26. novembra lēmuma lietā Nr. SJC-20/2015 7.1.–7.2. punktu

⁶⁸⁰ Par to plašāk sk. Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta sprieduma lietā Nr. 2005-18-01 19.3. punktu

atcelta. Satversmes tiesa var atcelt tiesību normu arī tikai kādā atsevišķā tās daļā, un tādos gadījumos tiek lietoti formulējumi “ciktāl tiesību norma neparedz” vai “ciktāl tiesību norma paredz”.⁶⁸¹ Tad ir svarīgi izvērtēt, vai lietā ir piemērota tiesību norma tieši tajā daļā, kurā Satversmes tiesa to atcēlusi.

Satversmes tiesa ir izvērtējusi likuma “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” 7. panta trešās daļas atbilstību tiesiskās vienlīdzības principam. Šī tiesību norma paredzēja plašu amatpersonu uzskaitījumu, kurām ir aizliegts savienot noteiktus amatus. Ar atpakaļejošu spēku šī tiesību norma tika atcelta tikai attiecībā uz tiesnesi, kuram, dzīvojot nedalītā mājsaimniecībā ar ģimenes locekli, nepieciešams tam sniegt asistenta pakalpojumu. To neatcēla attiecībā uz citām amatpersonām, tādēļ attiecībā uz citām amatpersonām šī tiesību norma bija spēkā esoša.⁶⁸² Tas nozīmēja, ka attiecībā uz šīm citām amatpersonām nepastāvēja pamats, piemēram, jau izskatītas administratīvā pārkāpuma lietas atkārtotai izskatīšanai, jo uz viņām neattiecas Satversmes tiesas spriedums.

Lietas atkārtota izskatīšana pēc Satversmes tiesas sprieduma ir iespējama gan tad, kad galīgais nolēmums lietā ir iestādes lēmums, tiesas spriedums vai tikai procesuāls lēmums, ar kuru lieta tiek pabeigta, piemēram, ar lēmumu par pieteikuma nepieņemšanu un lietas neierosināšanu, vai ar lēmumu par kasācijas sūdzības nepieņemšanu tiek pabeigta lietas izskatīšana pēc būtības, jo tiek liegta iespēja turpināt lietas izskatīšanu; lietas iznākums vairs nevar mainīties. Šajā sakarā pārlieku kategoriski nebūtu uztverama Augstākās tiesas atziņa, ka par lēmumu, ar kuru izpildīšanai tiek nodots šķīrējtiesas spriedums, nevar ierosināt lietu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.⁶⁸³ Tas ir tāpēc, ka var gadīties tāda situācija, kad Satversmes tiesa, piemēram, atceļ tiesību normu, kura noteic priekšnoteikumus šķīrējtiesas sprieduma nodošanai izpildei, un līdz ar to šis jautājums būtu izskatāms atkārtoti. Turpretim Augstākās tiesas atziņa, ka nevar no jauna uzsākt procesu par lēmumu, ar kuru ir ierosināta administratīvā lieta,⁶⁸⁴ ir pilnīgi pamatota arī attiecībā uz gadījumiem, kad lemjams par lietas atkārtotu izskatīšanu, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, jo šāds nolēmums nevar ietekmēt lietas iznākumu. Tādējādi svarīgākais ir tas, vai ar attiecīgo nolēmumu tiek pabeigta lietas izskatīšana. Ja ar attiecīgo nolēmumu tiek pabeigta lietas izskatīšana un tas ir pēdējais lietā pieņemtais nolēmums, tad tas var tikt pārskatīts, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu. Turklāt pārskatīšanai var tikt pakļauts jebkurš galīgais iestādes vai tiesas nolēmums. Tas var būt arī tāds nolēmums, kas pieņemts civilprocesā⁶⁸⁵, administratīvajā procesā iestādē un tiesā, administratīvo pārkāpumu procesā⁶⁸⁶ vai kriminālprocesā⁶⁸⁷. Satversmes tiesas spriedums var pieprasīt

⁶⁸¹ Piemēram, lietā Nr. 2013-20-03 tiesību norma tika atzīta par prettiesisku, ciktāl tā neparedzēja pašvaldību līdzdalību piegulošo teritoriju kopšanā un tīrīšanā; sk. Satversmes tiesas 2014. gada 6. novembra spriedumu lietā Nr. 2013-20-03

⁶⁸² Sk.: Satversmes tiesas 2016. gada 17. jūnija spriedumu lietā Nr. 2015-22-01

⁶⁸³ Sk.: Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 28. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-1328/2016

⁶⁸⁴ Sk.: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 14. marta rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SJA-3/2008, 9. punkts; 2008. gada 18. septembra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SJA-7/2008, 10. punkts

⁶⁸⁵ Plašāk, ievadot lietas Nr. C27086705, sk.: <http://www.manas.tiesas.lv> [aplūkots: 14.12.2018.]. Sk. arī Satversmes tiesas 2008. gada 20. novembra spriedumu lietā Nr. 2008-07-01

⁶⁸⁶ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 12. decembra spriedumu lietā Nr. 2013-21-03

⁶⁸⁷ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija spriedumu lietā Nr. 2016-13-01

revidēt gan privāti tiesiskās attiecības, gan publiski tiesiskās attiecības.

Ir nācies dzirdēt tādu argumentu, ka nav iespējama lietas atkārtota izskatīšana, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, jo ne jau iestāde vai tiesa vainojama pie prettiesiskās tiesību normas pieņemšanas; vainojams esot tiesību normu pieņēmējs. Taču neviena tiesa vai iestāde nevar aizbildināties ar lietas atkārtotu neizskatīšanu tikai tāpēc, ka tā nebija vainojama pie prettiesisko tiesību normu pieņemšanas, jo runa ir par valsts pienākumu nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā – valsts kopējo atbildību. Augstākā tiesa pamatoti ir norādījusi: “ja aizskārums nodarīts ar tādu administratīvo aktu, kas pamatots ar izdošanas brīdī spēkā esošu tiesību normu, kuru pēc tam Satversmes tiesas atzinusi par Latvijas Republikas Satversmei neatbilstošu, nevar iestāties iestādes konkrēto amatpersonu individuālā atbildība. Tomēr tas nenozīmē, ka par aizskārumu, kas nodarīts ar šādu administratīvo aktu, atbildīga nav valsts kā publiska persona”.⁶⁸⁸ Attiecīgi tas, kurš ir vainojams prettiesisko tiesību normu pieņemšanā, nav apstāklis, kas būtu jāvērtē, lemjot par lietas atkārtotu izskatīšanu, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu.

Tātad tas, vai Satversmes spriedums var ietekmēt lietas iznākumu, ir atkarīgs no konkrētās lietas apstākļiem, bet tas, vai iestāde un tiesa vispār varēs lemt par lietu atkārtoti, ir atkarīgs no Satversmes tiesas sprieduma. Lai pēc Satversmes tiesas sprieduma būtu pamats izskatīt lietu atkārtoti, jākonstatē, pirmkārt, ka Satversmes tiesa ir atcēlusi lietā piemēroto tiesību normu. Otrkārt, lietā piemērotā tiesību norma ir atcelta ar atpakaļejošu spēku vismaz no tās piemērošanas brīža attiecībā uz konkrēto lietu. Tam nav obligāti jābūt tādām atpakaļejošam spēkam, kas ir tieši individualizēts uz konkrēto lietu, bet tas var būt arī tāds atpakaļejošs spēks, kas attiecas uz plašāku personu loku vai visiem tiesību normas adresātiem. Treškārt, lietā piemērotās tiesību normas atcelšana var ietekmēt lietas iznākumu pēc būtības. Lietas atkārtota izskatīšana notiek divās stadijās. Visupirms tiek lemts par to, vai nepieciešams izskatīt lietu atkārtoti. Konstatējot, ka Satversmes tiesas spriedums var ietekmēt lietas iznākumu pēc būtības, tiek atcelts iepriekš pieņemtais nolēmums, un pēc tam lieta tiek izskatīta atkārtoti.

Nobeigumā norādāms, ka ne vienmēr pagātnē pabeigto tiesisko attiecību grozīšanai un nelabvēlīgo seku novēršanai, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, nepieciešama lietas atkārtota izskatīšana. Tas var tikt nodrošināts arī likumdošanas procesā. Piemēram, pēc Satversmes tiesas sprieduma lietā, kurā no tās pieņemšanas brīža tika atcelta tiesību norma, kura noteica ieturējumus no pensionāru vecuma pensijām, šie ieturējumi bija atmaksājami likumā noteiktajā kārtībā, ņemot vērā, ka tūlītēja ieturējumu atmaksa apdraudētu valsts finanšu budžeta stabilitāti.⁶⁸⁹ Tāpat uz tiesību normas pamata radušās tiesiskās attiecības var tikt grozītas un var tikt novērstas ar to saistītās nelabvēlīgās sekas, neizskatot lietu atkārtoti, bet gan izdodot personai labvēlīgu administratīvo aktu. Piemēram, lietā, kurā Satversmes tiesa no tās

⁶⁸⁸ Plašāk sk.: Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 8. novembra sprieduma lietā Nr. SKA-431/2007 8.–15. punktu

⁶⁸⁹ Sk. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2009-43-01 35.3. punktu

pieņemšanas brīža atcēla tiesību normu, kura ļāva Rīgas domei paturēt samaksāto infrastruktūras nodevu, ja būvniecības iecere netiek īstenota,⁶⁹⁰ attiecīgā nodeva bija atmaksājama, izdodot personai labvēlīgu administratīvo aktu. Ja nav tiesību paturēt budžetā iemaksāto nodevu, tā ir atdodama nodevas iemaksātājam.⁶⁹¹ Iespēju novērst uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, nevis izskatot atkārtoti jau izskatītu lietu pēc būtības, bet gan izdodot personai labvēlīgu administratīvo aktu, var attiecināt uz jebkuru nodokli vai nodevu neatkarīgi no tā, par ko šis nodoklis vai nodeva maksājuma. Vienlaikus, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, izvērtējams, vai konkrētajā gadījumā personai nav tiesiska interese panākt arī labvēlīga administratīvā akta neizdošanas atzīšanu par prettiesisku, lai pēc tam pieprasītu atlīdzinājumu naudā par radīto kaitējumu. Parasti šāda interese gan nepastāv, un efektīvai tiesību aizsardzībai pietiek ar labvēlīga administratīvā akta izdošanu.

5.4. Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi

5.4.1. Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi tiesību piemērotājam

Jau iepriekš aplūkots, ka efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai nepamatota tiesību aizskārums gadījumā var būt par maz ar Satversmes tiesas spriedumu, kurā atcelta tiesību norma, kas radījusi nepamatotu tiesību aizskārums. Lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, jo īpaši novērstu uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, var būt nepieciešams nodrošināt iespēju izskatīt atkārtoti lietu, kurā piemērota šāda tiesību norma. Tomēr ne vienmēr ar ierastajiem tiesību aizsardzības līdzekļiem pēc Satversmes tiesas sprieduma var nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību. Piemēram, kārtība, kādā pēc Satversmes tiesas sprieduma tiktu novērstas uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, var arī izrādīties neefektīva. Var rasties neskaidrības par to, kā pēc Satversmes tiesas sprieduma novērst uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, it īpaši gadījumos, kad nepieciešams regulējums šādu nelabvēlīgu seku novēršanai, bet šāds regulējums uz Satversmes tiesas sprieduma brīdi nepastāv. Tāpat var rasties situācija, kad citu būtisku interešu dēļ nav iespējama tūlītēja uz atcelto tiesību normu pamata radušos nelabvēlīgu seku novēršana. Šādi gadījumi liek uzdot pamatotu jautājumu: vai Satversmes tiesas rīcībā ir arī kādi citi līdzekļi, kā pēc Satversmes tiesas sprieduma nodrošināt efektīvu personas tiesību aizsardzību?

Atbilstoši Satversmes tiesas likumam Satversmes tiesas spriedumā var tikt ietverti citi nolēmumi.⁶⁹² Var piekrist Satversmes tiesas norādītajam, ka tas nozīmē “pilnvarojumu konstitucionālajai tiesai pašai noteikt svarīgas savu spriedumu tiesiskās sekas”.⁶⁹³ Satversmes tiesas likums vai Satversmes tiesas reglaments tieši nepasaka, kas uzskatāmi par šādiem citiem nolēmumiem. Tomēr nepārprotami skaidrs ir

⁶⁹⁰ Sk. Satversmes tiesas 2016. gada 12. februāra spriedumu lietā Nr. 2015-13-03

⁶⁹¹ Plašāk par šo gadījumu sk. Administratīvās apgabaltiesas 2016. gada 2. novembra spriedumu lietā Nr. A420294014 un Administratīvās rajona tiesas 2016. gada 10. marta spriedumu lietā Nr. A420294014

⁶⁹² Sk.: Satversmes tiesas likuma 31. panta 12. punkts [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁶⁹³ Sk.: Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 35. un 35.1. punkts

tas, ka šādiem citiem nolēmumiem ir jābūt saistītiem ar Satversmes tiesas kompetenci, tostarp kompetenci izskatīt lietas par likumu atbilstību Satversmei. Ja Satversmes tiesa atzīst likuma normu par neatbilstošu Satversmei un tādēļ to atceļ, šos citus nolēmumus var pieņemt tikai tajos jautājumos, kas saistīti ar attiecīgās likuma normas atcelšanu, un tie var kalpot arī tam, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma nodrošinātu personai, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, efektīvu viņas tiesību aizsardzību, tas ir, efektīvi izpildītu visas uz konkrēto gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas.

Viens no šādiem nolēmumiem, kuru var ietvert Satversmes tiesas spriedumā, ir nolēmums par atceltās tiesību normas rezultātā radušos nelabvēlīgo seku novēršanu attiecībā uz personu, kurai ar Satversmes tiesas spriedumu konstatēts nepamatots tiesību aizskārums. Satversmes tiesa lietā, kurā atcēla tiesību normas, kas paredzēja transportlīdzekļa konfiskāciju par citas personas izdarītu administratīvo pārkāpumu līdz brīdim, kad tiktu samaksāts naudas sods, noteica: “Nodrošinājuma valsts aģentūra, pamatojoties uz šo spriedumu, tās glabāšanā esošos transportlīdzekļus šā sprieduma [...] minētajiem transportlīdzekļu īpašniekiem un [...] turētājiem pēc to pieprasījuma atdod neatkarīgi no piemērotā naudas soda izpildes.”⁶⁹⁴ Tātad lai novērstu uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, šīm personām bija pietiekami ar Satversmes tiesas spriedumu un tajā ietverto pienākumu Nodrošinājuma valsts aģentūrai. No vienas puses, lai arī administratīvo pārkāpumu procesu regulējošās tiesību normas neparedzēja, ka administratīvā pārkāpuma rīka īpašniekam ir tiesības iesniegt pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem, viņš varēja vērsties tiesā vispārējā kārtībā sakarā ar lēmuma izpildi saistīto jautājumu izlemšanu. No otras puses, Satversmes tiesa secināja, ka šāda kārtība nebūtu efektīva, proti, tā radītu papildu slodzi tiesām un aizkavētu īpašnieku iespēju atgūt savus transportlīdzekļus.⁶⁹⁵ Citiem vārdiem sakot, šī kārtība nenodrošināja efektīvu personas tiesību aizsardzību, līdz ar to Satversmes tiesa pamatoti ietvēra savā nolēmumā šādu citu nolēmumu, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma tām personām, kurām konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, tiktu nodrošināta efektīva viņu tiesību aizsardzība.

Jānorāda gan, ka nav bijis daudz tādu gadījumu, kad Satversmes tiesa ietver spriedumā “citus nolēmumus” par nelabvēlīgu seku novēršanu. Viens no šādiem gadījumiem, kad būtu bijis pamats ietvert šādu norādi Satversmes tiesas spriedumā, ir Satversmes tiesas spriedums, kurā no tā pieņemšanas brīža attiecībā uz visām personām tika atcelta tiesību norma, kas noteica, ka samaksāto infrastruktūras nodevu neatmaksā būvatļaujas atcelšanas gadījumā.⁶⁹⁶ Pēc Satversmes tiesas sprieduma personai, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, atmaksāja samaksātos naudas līdzekļus par infrastruktūras nodevu, jo viņa bija vērsusies administratīvajā tiesā. Savukārt citām personām, kurām pašvaldības dome bija atteikusi atmaksāt naudas līdzekļus par infrastruktūras nodevu, tie netika uzreiz atmaksāti. Radās neskaidrība par to, kā personai pieprasīt atmaksāt šo nodevu, jo nepastāvēja neviena rakstveida tiesību norma, uz kuras pamata

⁶⁹⁴ Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 24. oktobra sprieduma lietā Nr. 2012-23-01 rezolutīvo daļu

⁶⁹⁵ Satversmes tiesas 2013. gada 24. oktobra spriedums lietā Nr. 2012-23-01, 20. punkts

⁶⁹⁶ Satversmes tiesas 2016. gada 12. februāra spriedums lietā Nr. 2015-13-03

persona varētu izteikt šādu lūgumu. Lai kļiedētu neskaidrības un nodrošinātu saprotamu kārtību, kādā tiek novērstas uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, tādējādi nodrošinot personām efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, būtu bijis pamatoti noteikt Rīgas pašvaldībai par pienākumu atmaksāt šos naudas līdzekļus pēc personu pieprasījuma. Satversmes tiesai nav jāgaida un jācer, ka citi sapratīs, kā pēc Satversmes tiesas sprieduma tiks novērstas uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, bet vajadzības gadījumā, redzot, ka šādas neskaidrības var rasties, tā var pati noteikt šādu kārtību. Tas pat ir Satversmes tiesas pienākums pārliecināties par to, ka pēc Satversmes tiesas sprieduma varēs skaidri un saprotami novērst radušās nelabvēlīgās sekas.

Lai nodrošinātu uz atceltās tiesību normas pamata radušos nelabvēlīgo seku novēršanu, Satversmes tiesai var būt nepieciešams arī noteikt pagaidu piemērojamo regulējumu. Piemēram, Satversmes tiesa spriedumā, kurā atcēla tiesību normas, kuras noteica drošības naudas iemaksu, pārsūdzot Augstākās tiesas Tiesu palātas lēmumu zemesgrāmatas lietās, tika ne vien noteikts, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējam ir tiesības “pārsūdzēt [...] Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas [...] lēmumu un lūgt viņu pilnībā vai daļēji atbrīvot no drošības naudas iemaksas”, bet arī tas, ka līdz noteiktam laikam “šajā lietu kategorijā pēc procesuālās analogijas ir piemērojams vispārējais civilprocesuālo tiesību princips”, atbilstoši kuram personu var atbrīvot no drošības naudas iemaksas, ievērojot viņas mantisko stāvokli.⁶⁹⁷ Pēc šī Satversmes tiesas sprieduma konstitucionālās sūdzības iesniedzējam bija jānodrošina iespēja atkārtoti iesniegt blakus sūdzību, kuru tiesa bija atteikusies pieņemt sakarā ar nesamaksāto drošības naudu, jo citādi netiktu novērstas uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Lai arī šim Satversmes tiesas spriedumam var piekrist tikai daļēji, jo lietas atkārtota izskatīšana bija nodrošināma ar tiesību normu atcelšanu ar atpakaļejošu spēku attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, nevis ar tiesību normu atcelšanu ar kādu brīdi nākotnē, pilnībā var piekrist tam, ka bija nepieciešams noteikt pagaidu piemērojamo regulējumu. Ja reiz Satversmes tiesa, atceļot apstrīdēto tiesību normu, rada tiesisko nenoteiktību, tas ir, likuma robu, tad tikai loģiski sagaidīt, ka arī pati Satversmes tiesa to kļiedēs, aizpildot radīto likuma robu, lai nodrošinātu skaidru un saprotamu Satversmes tiesas sprieduma ievērošanas kārtību un tāad skaidru un saprotamu kārtību, kādā tiek novērstas uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas attiecībā uz personu, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums.

Pagaidu piemērojamā regulējuma noteikšana, lai nodrošinātu efektīvu personas tiesību aizsardzību, var būt nepieciešama gan tad, kad uz Satversmes tiesas sprieduma brīdi ir apturēta lietas izskatīšana vispārējās jurisdikcijas tiesā vai administratīvajā tiesā⁶⁹⁸, gan tad, uz Satversmes tiesas sprieduma brīdi lietas izskatīšana ir noslēgusies, bet nepieciešams lemt par tās atkārtotu izskatīšanu.⁶⁹⁹ Ar pagaidu piemērojamā regulējuma noteikšanu Satversmes tiesa var efektīvi nodrošināt gan iepriekšējā stāvokļa

⁶⁹⁷ Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedums lietā Nr. 2005-18-01, 19. punkts

⁶⁹⁸ Sk.: Satversmes tiesas 2013. gada 14. maija spriedums lietā Nr. 2012-13-01, 15.3. punkts

⁶⁹⁹ Satversmes tiesas 2002. gada 20. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-17-0106, 10. punkts

atjaunošanas funkcijas, gan jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcijas izpildi. No vienas puses, var piekrist tam, ka jauna normatīvā regulējuma pieņemšana ir normatīvā akta pieņēmēja kompetencē. Likumdevējam ir tiesības izvēlēties, kāda satura likumu pieņemt, un parasti no augstāka juridiskā spēka normatīvajiem aktiem, arī konstitūcijas neizriet viens noteikts iespējamais likuma saturs. No otras puses, likumdevējs ar Satversmes 85. pantu un Satversmes tiesas likumu noteicis Satversmes tiesai kompetenci izvērtēt normatīvo aktu un tiesību normu atbilstību augstāka juridiskā spēka normatīvajiem aktiem un tiesību normām un neatbilstības gadījumā atcelt tos. Atceļot normatīvos aktus un tiesību normas, Satversmes tiesai ir pienākums nodrošināt, lai attiecīgo tiesību normu „izņemšana no aprites” neradītu traucējumus tiesiskajā regulējumā.⁷⁰⁰ Tāpat Satversmes tiesai iespēju robežās jāgādā, lai situācija, kāda varētu veidoties no brīža, kad apstrīdētā tiesību norma tiek atcelta, līdz brīdim, kad likumdevējs tās vietā pieņems jaunu tiesību normu, neradītu personām Satversmē garantēto pamattiesību aizskārumu, kā arī nenodarītu būtisku kaitējumu valsts vai sabiedrības interesēm.⁷⁰¹ Tādēļ normatīvā akta pieņēmējs netiek ierobežots jauna normatīvā regulējuma izvēlē, taču līdz tam ir nepieciešams nodrošināt pagaidu piemērojamo regulējumu, kas citastarp aizsargā personas pamattiesības un nodrošina tiesisko stabilitāti un tiesisko noteiktību. Turklāt varas dalīšanas princips demokrātiskā tiesiskā valstī nevis aizliedz, bet atļauj Satversmes tiesai noteikt pagaidu piemērojamo regulējumu, jo viens no varas dalīšanas mērķiem ir personas pamattiesību un demokrātiskas valsts iekārtas nodrošināšana.

Pagaidu piemērojamais regulējums var izpausties arī kā spēku zaudējušas tiesību normas atgriešana “atpakaļ dzīvē”.⁷⁰² Hanss Kelzens šādas konstitucionālās tiesas tiesības izskaidroja ar to, ka tā palīdz izvairīties no situācijas, kad tiesību normas atzīšana par neatbilstošu konstitūcijai novestu pie likuma roba vai normatīva vakuuma.⁷⁰³ Varētu rasties pamatots jautājums, vai Satversmes tiesai ir rīcības brīvība izvēlēties – atjaunot spēku zaudējušas tiesību normas darbību vai pašai noteikt pagaidu piemērojamo regulējumu? Izšķirami divi dažādi gadījumi. Pirmais gadījums ir tāds, ka tiek pieņemta tiesību norma, kas juridiski noregulē tādu faktisko dzīves gadījumu, kas iepriekš nav juridiski noregulēti. Tādos gadījumos nepastāv tāda tiesību norma, kuras darbību varētu atjaunot. Otrais gadījums ir tāds, ka tiek pieņemta tiesību norma, kas juridiski noregulē jau iepriekš juridiski noregulētu faktisko dzīves gadījumu, tomēr atšķirīgā veidā, kādā tas ir noregulēts iepriekš. Šādos gadījumos pastāv tiesību norma, kura ir regulējusi attiecīgo jautājumu, bet zaudējusi spēku ar jaunas tiesību normas pieņemšanu; pastāv iespēja atjaunot spēku zaudējušas tiesību normas darbību. Tas, vai Satversmes tiesa atjauno spēku zaudējušas tiesību normas darbību, ir atkarīgs no tā, vai šī spēku zaudējusi tiesību norma ir Satversmei atbilstoša un vai tā varētu

⁷⁰⁰ Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 14. maija sprieduma lietā Nr. 2012-13-01 15.3. punktu

⁷⁰¹ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija sprieduma lietā Nr. 2016-13-01 16.2. punktu

⁷⁰² Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta sprieduma lietā Nr. 2009-85-01 22. punktu; Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra sprieduma lietā Nr. 2005-12-0103 25. punktu

⁷⁰³ Sk.: Kelsen H. *Judicial Review of the Legislation*. *Journal of Politics*. Vol. 4, 1942, p. 183. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/2125770> [aplūkots: 14.12.2018.]

darboties attiecīgā brīža tiesiskajā sistēmā. Ja šī spēku zaudējusī tiesību norma ir Satversmei atbilstoša un tā var darboties attiecīgā brīža tiesiskajā sistēmā, primāri būtu atjaunojama šādas tiesību normas darbība. Satversmes tiesa, izvērtējot tiesību normu atbilstību Satversmei, neizdara lietderības apsvērumus un tās uzdevums nav izvēlēties, kura no alternatīvām, kas visas ir tiesiskas, būtu lietderīgāka. Tas ir normatīvā akta pieņēmēja uzdevums, pieņemot tiesību normas, jo īpaši likumus.

Satversmes tiesai var būt nepieciešams noteikt pagaidu piemērojamo normatīvo regulējumu gan tādās lietās, kurās tiesību norma tiek atcelta ar atpakaļejošu datumu⁷⁰⁴, gan tādās lietās, kurās tiesību norma tiek atcelta ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi.⁷⁰⁵ Neskaidrāks varētu būt tas, vai šāds pagaidu piemērojamais regulējums varētu tikt noteikts gadījumos, kad tiesību norma tiek atcelta ar kādu brīdi nākotnē, tostarp attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums. Attiecīgi situācijā, kad nav nevienas personas, attiecībā uz kuru tiesību norma tiktu atcelta ar atpakaļejošu spēku vai Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi. Tomēr arī šādā gadījumā var rasties nepieciešamība noteikt pagaidu piemērojamo regulējumu, un tas ir gadījumos, kad Satversmes tiesa pēc būtības ir izskatījusi lietu par likuma roba tiesiskumu un atzinusi, ka tiesību normas neatbilstība augstāka juridiskā spēka tiesību normai meklējama regulējuma trūkumā. Tāpat pagaidu piemērojamais regulējums var tikt noteikts gadījumos, kad Satversmes tiesa attiecībā uz noteiktām personām atceļ tiesību normu ar atpakaļejošu spēku vai Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi, kamēr attiecībā uz citiem ar kādu brīdi nākotnē. Arī šādā gadījumā var veidoties tāds likuma robs, kuru nepieciešams aizpildīt, lai nodrošinātu personai, kuras tiesības nepamatoti aizskartas, efektīvu viņas tiesību aizsardzību, jo īpaši tādēļ, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma novērstu radušās nelabvēlīgās sekas.

Pagaidu piemērojamā regulējuma sakarā kritiski vērtējamās Satversmes tiesas spriedumā ietvertās norādes par Satversmes normu tiešu un nepastarpinātu piemērošanu. Piemēram, Satversmes tiesas lietā, kurā tika atceltas tiesību normas, ciktāl tās neļāva tiesai pārvērtēt procesa virzītāja lēmuma par personas tiesībām iepazīties ar procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietas materiāliem tiesiskumu un pamatotību, tika norādīts, ka līdz jauna normatīvā regulējuma pieņemšanai ar mantu saistītās personas tiesības lūgt tiesu pārvērtēt procesa virzītāja lēmumu par tās iepazīšanos ar procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietas materiāliem, nodrošināmas, tieši piemērojot Satversmes 92. pantu un Satversmes tiesas sprieduma atziņas.⁷⁰⁶ Satversmes normu tieša un nepastarpināta piemērošana, īpaši gadījumos, kad nav detalizētāka normatīva regulējuma, mūsdienās ir vispārzināma lieta. Lai arī Satversmes tiesai nav aizliegts atgādināt šādas lietas, pieņemot Satversmes tiesas spriedumus, Satversmes tiesas sprieduma ievērošana nevar būt neskaidra un nesaprotama. Šajā lietā no Satversmes tiesas spriedumā ietvertajām atziņām varēja netieši izsecināt, kādi apstākļi vispārējās jurisdikcijas tiesai būtu jāvērtē pēc būtības, kad ar mantu saistītais

⁷⁰⁴ Sk.: Satversmes tiesas 2014. gada 24. aprīļa spriedums lietā Nr. 2013-12-01, 21. punkts; 2013. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. 2012-09-01, 16. punkts

⁷⁰⁵ Sk.: Satversmes tiesas 2013. gada 14. maija spriedums lietā Nr. 2012-13-01, 15.3. punkts

⁷⁰⁶ Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija spriedums lietā Nr. 2016-13-01, 16.2. punkts

īpašnieks pārsūdz procesa virzītāja lēmumu par tā iepazīšanos ar procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietas materiāliem, tiesiskā nenoteiktība tika radīta par šāda lēmuma pārsūdzībā piemērojamajām procesuālajām tiesību normām, piemēram, cik ilgā termiņā ar mantu saistīta persona var pārsūdzēt šādu lēmumu un cik tiesu instancēs šis jautājums var tikt izskatīts. Tas ir Satversmes tiesas uzdevums un no tiesiskās noteiktības principa izrietošs pienākums – kļiedēt tiesisko nenoteiktību par Satversmes tiesas sprieduma ievērošanu, ja ar tiesību normu atcelšanu šāda nenoteiktība tiek radīta. Nepamatota tiesību aizskārums gadījumā šāds pienākums izriet arī no pienākuma nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, kas nozīmē arī skaidru un saprotamu šāda līdzekļa nodrošināšanas kārtību.

Ievērojot minēto, var secināt: lai nodrošinātu efektīvu tiesību aizsardzības līdzekļu funkciju izpildi attiecībā uz personu, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, jo īpaši konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, Satversmes tiesai var būt nepieciešams ietvert spriedumā citu nolēmumu, ar kuru šādai personai tiktu novērstas nepamatota tiesību aizskārums rezultātā radušās nelabvēlīgas sekas saistībā ar tiesiska stāvokļa iztraucēšanu vai tiesiska stāvokļa nenodrošināšanu. Norādes jeb “citus nolēmumus” par nelabvēlīgu seku novēršanu var izteikt, ja uz atceltās tiesību normas pamata izveidojušās nelabvēlīgās sekas nepieciešams novērst nekavējoties vai arī to novēršana citiem līdzekļiem būtu neefektīva. Lai novērstu nepamatota tiesību aizskārums rezultātā radītās nelabvēlīgās sekas, Satversmes tiesai var būt nepieciešams noteikt arī pagaidu piemērojamo regulējumu. Pagaidu piemērojamā regulējuma noteikšana ir likuma roba aizpildīšana attiecībā uz personu, kurai konstatēts viņas tiesību nepamatots tiesību aizskārums, jo īpaši attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu, kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums. Satversmes tiesas sprieduma ievērošana nevar būt neskaidra un nesaprotama. Norādēm par pagaidu piemērojamo regulējumu jābūt konkrētām, lai nodrošinātu skaidru un saprotamu kārtību, kādā ievērojams Satversmes tiesas spriedums un pēc Satversmes tiesas sprieduma nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis.

5.4.2. Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi likumdevējam

Satversmes tiesa, atceļot likuma normu, var spriedumā izteikt arī konkrētu norādi likumdevējam par rīcību, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma tiktu novērstas uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgas sekas, tādējādi nodrošinot personām, kurām konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, efektīvu viņu tiesību aizsardzību. Šo norāžu leģitīmais pamats ir personas tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskārums gadījumā. Attiecīgi gadījumos, kad Satversmes tiesa atsevišķi vai kopā ar citiem tiesību piemērotājiem nevar nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskārums gadījumā, šāds tiesību aizsardzības līdzeklis nodrošināms Satversmes tiesas un likumdevēja sadarbības ceļā, ievērojot starpinstitucionālās lojalitātes principu.

Viena no Satversmes tiesas lietām, kurā pašai Satversmes tiesai atsevišķi vai kopā ar citiem tiesību piemērotājiem nebija iespējams nodrošināt efektīvu to personu tiesību aizsardzību, attiecībā uz kurām tika

konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, bija Satversmes tiesas lieta, kurā tika atceltas tiesību normas, kas samazināja pensionāru vecuma pensijas. Šajā lietā nebija iespējams nekavējoties atmaksāt prettiesiski veiktos ieturējumus, jo tas varētu apdraudēt valsts budžeta stabilitāti, turklāt rastos neskaidrība arī par to, kad tieši uzsākama, cik ilgi un kādā kārtībā atmaksājami uz atcelto tiesību normu pamata veiktie ieturējumi. Tādēļ, izvērtējot valsts ekonomisko stāvokli un valsts budžeta iespējas, Saeimai tika noteikts konkrēts termiņš, līdz kuram jānosaka kārtība, kādā atlīdzināmi uz atceltās tiesību normas pamata veiktie ieturējumi, kā arī konkrēts termiņš, līdz kuram pilnā mērā atmaksājama pensijas neizmaksātā daļa.⁷⁰⁷ Tātad šajā lietā pastāvēja būtiskas sabiedrības intereses, kuru dēļ nebija iespējams nekavējoties novērst uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Tomēr Satversmes tiesa nenolēma, ka tā iemesla dēļ veiktie ieturējumi nav atmaksājami. Likumdevējam tika noteikts tikai lielāks termiņš šo ieturējumu atmaksai, tādējādi panākot saprātīgu līdzsvaru starp interesi novērst prettiesisko tiesību normu rezultātā radušās nelabvēlīgās sekas un valsts budžeta stabilitātes interesi. Tātad pat tad, kad nav iespējama tūlītēja nelabvēlīgo seku novēršana, tas nenozīmē, ka šādas sekas nebūtu novēršamas. Tās var tikt novērstas Satversmes tiesas un likumdevēja sadarbības ceļā.

Iepriekš aplūkotajai lietai līdzīga ir cita Satversmes tiesas lieta, kura tika ierosināta pēc vairāku tiesnešu konstitucionālajām sūdzībām par tiesību normām, kuras noteica tiesnešu algu iesaldēšanu uz vairākiem gadiem, neļaujot tiesnešiem saņemt savam darbam atbilstošu atalgojumu.⁷⁰⁸ Satversmes tiesa atcēla šīs tiesību normas, jo tās pārkāpa tiesnešu neatkarības principu. Tomēr tiesību normas tika atceltas ar brīdi nākotnē, dodot likumdevējam nepieciešamo laiku tāda normatīvā regulējuma izstrādē un pieņemšanā, kurā tiktu ievērots tiesnešu neatkarības princips. Tas atšķīrās no iepriekšējās lietas, kurā Satversmes tiesa atcēla apstrīdētās tiesību normas, uzliekot Saeimai par pienākumu noteikt kārtību, kādā pensionāriem tiek atmaksāti prettiesiski veiktie ieturējumi no vecuma pensijām. Tātad Satversmes tiesas spriedums nepieprasīja, lai konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem tiktu piešķirta kompensācija par prettiesisko algu iesaldēšanu, un no tā izrietēja vien pienākums noteikt tiesnešu neatkarības principam atbilstošu atalgojumu nākotnē, ne vēlāk kā ar Satversmes tiesas spriedumā noteikto brīdi. Abas šīs lietas radās saistībā ar ekonomiskās krīzes laikā veiktajiem taupības pasākumiem, un abās lietās Satversmes tiesa konstatēja apdraudējumu valsts budžeta stabilitātei, ja pensionāriem vai tiesnešiem prettiesiski veiktie ieturējumi tiktu nekavējoties izmaksāti pēc Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas. Taču Satversmes tiesas spriedumā nav ietverts pamatojums, kāpēc attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem (tiesnešiem) tika uzskatīts, ka nav nepieciešams novērst uz atcelto tiesību normu pamata radītās nelabvēlīgas sekas, lai efektīvi izpildītu tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. No vienas puses, salīdzinot ar tiesnešiem, pensionāri ir mazāk sociāli aizsargāti. No otras puses, Satversmes tiesa konstatēja nepamatotu tiesību aizskārumu arī attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem (tiesnešiem), līdz

⁷⁰⁷ Sk.: Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 35.3. punkts

⁷⁰⁸ Sk.: Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01, 29.–30. punkts

ar to attiecībā uz viņiem bija novēršamas uz atcelto tiesību normu pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Ja, Satversmes tiesas ieskatā, tieši pensionāru kā mazāk sociāli aizsargātu personu statuss bija par iemeslu šādai atšķirīgai attieksmei, tad šāds pamatojums bija ietverams Satversmes tiesas spriedumā. Jānorāda gan, ka attiecībā uz pensionāriem Satversmes tiesa noteica, ka prettiesiski veiktie ieturējumi atmaksājami nepilnu sešu gadu laikā, ko varēja izdarīt arī attiecībā vismaz uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem (tiesnešiem). Šīs debates radās arī likumdošanas procesa laikā, un Saeima likumā “Par tiesu varu”⁷⁰⁹ un Satversmes tiesas likumā⁷¹⁰ noteica, ka tiesnešiem, tostarp arī Satversmes tiesas tiesnešiem, ir izmaksājama vienreizēja kompensācija. Tādējādi vienreizēja kompensācija, lai arī ne pilnībā, bet vismaz daļēji novērsa apstrīdēto tiesību normu rezultātā radušās nelabvēlīgās sekas. Turklāt šāda kompensācija tika noteikta nevis tāpēc, ka to pieprasīja Satversmes tiesas spriedums, bet pats likumdevējs pēc Satversmes tiesas sprieduma izšķīrās, ka nebūtu pieļaujama situācija, kad pēc tiesību normu atcelšanas nekādā veidā netiktu novērstas uz atceltās tiesību normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas.

Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi likumdevējam var izpausties ne vien pienākumā noteiktā laikposmā novērst uz atceltās tiesību normas pamata radušās mantiskas sekas, bet arī citādi. Satversmes tiesas praksē ir gadījums, kad Satversmes tiesa ir uzlikusi likumdevējam par pienākumu pieņemt jaunu normatīvo regulējumu un ļaut to izmantot arī konstitucionālās sūdzības iesniedzējam. Šāds pienākums tika ietverts Satversmes tiesas spriedumā lietā, kurā tika atcelta tiesību norma, atbilstoši kurai jautājumu par kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem izskatīja prokurors, attiecībā uz kuru netika izslēgtas šaubas par viņa neitralitāti.⁷¹¹ Likumdevējam tika norādīts, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem piešķiramas tiesības izmantot jauno normatīvo regulējumu, attiecīgi Satversmes tiesa uzlika par pienākumu likumdevējam pieņemt likuma normu tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem. No vienas puses, var piekrist tam, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem pēc Satversmes tiesas sprieduma bija jānodrošina iespēja atkārtoti iesniegt pieteikumu vispārējās jurisdikcijas tiesā sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem un to, ka šādu pieteikumu izskatītu neitrāls prokurors. Tas bija nepieciešams, lai novērstu uz atcelto tiesību normu pamata radušās nelabvēlīgās sekas. Šīs nelabvēlīgās sekas izpaudās tādējādi, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzēju pieteikumu izskatīja prokurors, par kura neitralitāti pastāvēja šaubas. No otras puses, nevar piekrist tam, kā konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem šāda iespēja tika nodrošināta.

Saeima ņēma vērā Satversmes tiesas izteikto norādi un pieņēma grozījumus Kriminālprocesa likumā, ietverot grozījumu likumā šādu pārejas noteikumu: “Satversmes tiesas 2016. gada 29. aprīļa spriedumā minētajiem konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem pēc šā likuma spēkā stāšanās ir tiesības iesniegt pieteikumu par tiem jaunatklātajiem apstākļiem, attiecībā uz kuriem pirms šā likuma spēkā stāšanās bija

⁷⁰⁹ Sk.: Grozījumi likumā “Par tiesu varu”, 11. pants. Latvijas Vēstnesis, Nr. 206, 30.12.2010.

⁷¹⁰ Sk.: Grozījumi Satversmes tiesas likumā, 4. pants. Latvijas Vēstnesis, Nr. 206, 30.12.2010.

⁷¹¹ Sk. Satversmes tiesas 2016. gada 29. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2015-19-01 17. punktu

pieņemts prokurora lēmums par atteikšanos atjaunot kriminālprocesu.”⁷¹² Satversmes tiesas norāde būtībā lika likumdevējam pārkāpt vispārēju principu likumu rakstīšanā, proti, ka likumi ir rakstāmi attiecībā uz nenoteiktu personu loku, nevis konkrētām personām. Turklāt šis nepavisam nebija tas gadījums, kad Satversmes tiesa kopā ar citiem tiesību piemērotājiem nevarēja nodrošināt konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem iespēju iesniegt pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem krimināllietā un to, ka šāds pieteikums ir jāizskata neitrālam prokuroram. Satversmes tiesa bija konstatējusi, ka nepamatotu tiesību aizskārumu rada tas, ka jautājumu par kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem izskata tāds prokurors, kurš kriminālprocesā iepriekš veicis izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas uzraudzību, kriminālvajāšanu vai uzturējis valsts apsūdzību. Secīgi izriet loģisks secinājums, ka pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem jāizskata prokuroram, kurš nav veicis šādas darbības. To varēja nodrošināt, atceļot apstrīdētās tiesību normas ar atpakaļejošu spēku attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem un norādot, ka viņiem ir tiesības atkārtoti iesniegt pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem, un šāds pieteikums ir jāizskata prokuroram, kurš nav veicis iepriekšminētās darbības. To, ka Satversmes tiesa pati kopā ar citiem tiesību piemērotājiem varēja nodrošināt uz atcelto tiesību normu pamata radušos nelabvēlīgo seku novēršanu, apliecina arī vēlāk pieņemtie grozījumi Kriminālprocesa likumā, būtībā atkārtojot Satversmes tiesas spriedumā minēto par to, kāds prokurors nevar izskatīt pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem.⁷¹³ Protams, nelabvēlīgās sekas varēja novērst abos veidos. Taču, pirmkārt, Satversmes tiesa konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem lika nepamatoti gaidīt, kad viņiem būs iespēja atkārtoti iesniegt pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Otrkārt, Satversmes tiesa uzlika likumdevējam par pienākumu pārkāpt vispārēju principu likumu rakstīšanā, tātad piekopt sliktu likumdošanas praksi.

Viena no Satversmes tiesas lietām, pēc kuras būtu bijusi nepieciešama efektīva likumdevēja un Satversmes tiesas sadarbība atcelto tiesību normu nelabvēlīgo seku novēršanā, bija lieta, kurā Satversmes tiesa atzina, ka likuma normas, atbilstoši kurām asociētie profesori ievēlami uz sešiem gadiem un uz šādu termiņu slēdzami arī darba līgumi, neatbilst tiesībām uz nodarbinātību, jo tās nenodrošinot aizsardzību pret secīgu uz noteiktu laiku noslēgtu darba līgumu ļaunprātīgu izmantošanu. Šī lieta tika ierosināta pēc konstitucionālās sūdzības, un Satversmes tiesā bija vērsies Latvijas Universitātes asociētais profesors, kuru ievēlēja amatā uz sešiem gadiem un ar kuru uz šādu termiņu tika noslēgts darba līgums.⁷¹⁴ Pēc Satversmes tiesas sprieduma attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju netika novērstas uz atcelto tiesību normu pamata radušās nelabvēlīgās sekas, proti, viņa darba līgums palika terminēts. No vienas puses, konstitucionālās sūdzības iesniedzējam pēc Satversmes tiesas sprieduma bija nodrošināta iespēja vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā ar prasību atzīt noslēgtu darba līgumu par noslēgtu uz nenoteiktu laiku. No

⁷¹² Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 75 (5902), 12.04.2017.

⁷¹³ Kriminālprocesa likuma 657. panta otrā daļa nosaka: “Procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai nedrīkst veikt prokurors, kurš kriminālprocesā veicis izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas uzraudzību, kriminālvajāšanu vai piedalījies krimināllietas izskatīšanā kādā no tiesu instancēm.”

⁷¹⁴ Sk. Satversmes tiesas 2019. gada 7. jūnija spriedumu lietā Nr. 2018-15-01

otras puses, ja, Satversmes tiesas ieskatā, iespēja vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā varēja būt efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis, ņemot vērā, ka tā var nepiemērot tādas likuma normas, kuras nonāk pretrunā ar Eiropas Savienības tiesību normām, tad lieta Satversmes tiesā nebija ierosināma, bet ierosinātas lietas gadījumā – tiesvedība bija izbeidzama. Lai arī var piekrist tam, ka šajā lietā tiesību normas bija atceļamas ar kādu brīdi nākotnē, nevis ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi, kā to izdarīja Satversmes tiesa, un Satversmes tiesa nevarēja noteikt pagaidu piemērojamo regulējumu, ņemot vērā, ka likumdevējam bija salīdzinoši plaša rīcības brīvība attiecīgā jautājuma noregulēšanai, pēc Satversmes tiesas sprieduma neizveidojās efektīva Satversmes tiesas un likumdevēja sadarbība, tostarp par to, kā novēršamas konstitucionālās sūdzības iesniedzējam radušās nelabvēlīgās sekas. Līdz ar to tika radīta ne vien tiesiskā nenoteiktība par to, kā ievērojams Satversmes tiesas spriedums, it īpaši tāpēc, ka likumdevējam nemaz netika dots laiks jauna normatīvā regulējuma pieņemšanai, bet arī par to, kā novēršamas nelabvēlīgās sekas attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, tātad kā viņam nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis.

Ievērojot minēto, Satversmes tiesas spriedumā var ietvert tādu citu nolēmumu, kas prasa no likumdevēja konkrētu rīcību, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma tiktu efektīvi izpildītas visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas attiecībā uz personu, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, jo īpaši konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Konkrētas norādes likumdevējam primāri nepieciešams ietvert Satversmes tiesas spriedumā, pirmkārt, kad tiesību aizsardzības līdzekļa funkciju efektīvai izpildei nepieciešams nodrošināt jaunu stāvokli un to nevar nodrošināt bez likumdevēja iesaistes, proti, konkrētā jautājuma noregulēšanā likumdevējam ir tik plaša rīcības brīvība, ka pagaidu piemērojamā normatīvā regulējuma noteikšana būtu nepamatota un līdz ar to nepamatoti iejauktos likumdevēja kompetencē, pārkāpjot varas dalīšanas principu. Otrkārt, kad citu personu vai sabiedrības interešu dēļ nav iespējama tūlītēja uz atceltās tiesību normas pamata radušos nelabvēlīgo seku novēršana un likumdevējam nepieciešams ar likumu noteikt kārtību, kādā tiek novērstas šādas nelabvēlīgās sekas, lai nodrošinātu tiesību aizsardzības līdzekļu funkciju efektīvu izpildi.

Jānorāda, ka Satversmes tiesa spriedumā var vērst likumdevēja uzmanību uz kādas tiesību normas iespējamu prettiesiskumu, pat ja lietā attiecīgā tiesību norma nav apstrīdēta, un tādā gadījumā šāda Satversmes tiesas norāde darbojas kā līdzeklis, ar kuru likumdevējam tiek signalizēts par iespējamu nelabvēlīgu Satversmes tiesas spriedumu nākotnē, kad šāda tiesību norma tiktu apstrīdēta. Šāda norāde nav saistoša likumdevējam tādā ziņā, ka tam nekavējoties būtu pienākums grozīt attiecīgo tiesību normu, taču likumdevējam šāda norāde būtu vismaz jāapsver, ja reiz to izteicis cits valsts varas orgāns. Šāds pienākums izriet no starpinstitucionālās lojalitātes principa.⁷¹⁵ Piemēram, Satversmes tiesas lietā, kurā tika atceltas tiesību normas, kuras liedza saņemt kompensāciju par īpaši aizsargājamo sugu un putnu nodarītajiem

⁷¹⁵ Par šo principu, piemēram, sk. Satversmes tiesas 2019. gada 6. marta sprieduma lietā Nr. 2018-11-01 18.3.1. punktu

būtiskiem postījumiem, Satversmes tiesa vērsa likumdevēja uzmanību uz vajadzību izvērtēt līdzīgu ierobežojumu, kas arī liedza personai saņemt jebkādu kompensāciju.⁷¹⁶ Likumdevējam būtu bijis jāapsver šāda ierobežojuma pamatotība, ievērojot starpinstitucionālās lojalitātes principu.

6. Atlīdzinājuma naudā piešķiršana pēc Satversmes tiesas sprieduma

Tas vien, ka Satversmes tiesa ir atcēlusi kādu likuma normu, atzīstot to par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, vēl nenozīmē, ka personai, kuras tiesības bijušas nepamatoti aizskartas, ir nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis šai personai būs nodrošināts tikai brīdī, kad tiks izpildītas visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, tostarp arī tiks efektīvi izpildīta kompensācijas funkcija un samierināšanas funkcija.

Atlīdzinājums naudā ir galējais tiesību aizsardzības līdzeklis, kad efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nav iespējams nodrošināt ar citiem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Primāri valstij ir pienākums efektīvi izpildīt tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas bez atlīdzinājuma naudā piešķiršanas. Tāpat kā nauda ne vienmēr nes laimi, ar naudu ne vienmēr var izpildīt visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Piemēram, ja prettiesiska likuma normas dēļ personai atņemta ķermeniska lieta, tad mantiskā stāvokļa atjaunošanai pirmām kārtām ir jāatdod šī lieta personai atpakaļ, bet atvietojamu lietu gadījumā tā var būt arī tāda pati šķiras lieta. Ja šādā veidā nav iespējams nodrošināt tādu mantisko stāvokli, kādā persona atrastos, neesot tiesību pārkāpumam, tad tā nodrošināšanai piešķirams atlīdzinājums naudā. Tas pats attiecas arī uz samierināšanas funkcijas efektīvu izpildi – atlīdzinājums naudā piešķirams tad, kad tiesību aizskārums būtiskuma dēļ ar citiem tiesību aizsardzības līdzekļiem nevar samierināt personu ar tiesību pārkāpumu.

Latvijas tiesību sistēmā ir pierasts atlīdzinājumu naudā piešķirt par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu. Atlīdzinājums naudā par zaudējumiem tiek piešķirts, lai izpildītu kompensācijas funkciju, bet atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu – samierināšanas funkciju. Šajā nodaļā tiks izvērtēts, kādos gadījumos pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā konstatēts personas tiesību nepamatots aizskārums, valstij var būt jāatlīdzina uz prettiesiskās likuma normas pamata radītie zaudējumi un nemantiskais kaitējums, kādi ir šāda atlīdzinājuma piešķiršanas pamatnoteikumi un kādas juridiskās atbildības ietvaros atlīdzinājums naudā tiek piešķirts, ņemot vērā, ka juridiskās atbildības veids ietekmē to, pēc kādām materiālajām un procesuālajām tiesību normām piešķirams atlīdzinājums naudā.

⁷¹⁶ Sk. Satversmes tiesas 2014. gada 19. marta sprieduma lietā Nr. 2013-13-01 18. punktu

6.1. Atlīdzinājums naudā tiek piešķirts valsts atbildības ietvaros

6.1.1. Valsts atbildība kā atsevišķs juridiskās atbildības veids

Pirmskara Latvijā tika uzskatīts, ka pastāv trīs juridiskās atbildības veidi – kriminālatbildība, civiltiesiskā atbildība un disciplinārā atbildība.⁷¹⁷ Savukārt mūsdienu Latvijā plaši izplatīts uzskats, ka pastāv četri juridiskās atbildības veidi – kriminālatbildība, administratīvā atbildība, civiltiesiskā atbildība un disciplinārā atbildība. Taču, piešķirot pēc Satversmes tiesas sprieduma atlīdzinājumu naudā par nepamatotu tiesību aizskārums, kas izriet no likuma normas, neiestājas neviens ierastais juridiskās atbildības veids. Tā nav kriminālatbildība, administratīvā atbildība vai disciplinārā atbildība, jo atlīdzinājuma naudā piešķiršana nav sods. Savukārt civiltiesiskā atbildība tā nevar būt tāpēc, ka likuma normu pieņemšana nav darbība privāto tiesību jomā. Atlīdzinājumu naudā prettiesiska likuma normas gadījumā piešķir saistībā ar nepamatotu rīcību publisko tiesību jomā, konkrētāk – nepamatotu rīcību likumdošanas varas jomā. Secīgi rodas loģiski jautājumi, kādas juridiskās atbildības ietvaros personai tiek piešķirts atlīdzinājums naudā saistībā ar prettiesiskām likuma normām un vai atlīdzinājuma naudā piešķiršana šādā gadījumā vispār atspoguļo atsevišķu juridiskās atbildības veidu? Lai to noskaidrotu, visupirms ir jāsaprot, kas saprotams ar juridisko atbildību.

Vispārīgi juridiskā atbildība ir atbildība par nepamatotu tiesību aizskārums jeb tiesību pārkāpums, tas ir, tiesību normām vai tiesību normu piemērošanas aktam pretēju rīcību. Uz juridisko atbildību attiecināmās funkcijas un tas, kā juridiskā atbildība izpaužas, ir atkarīgs no juridiskās atbildības veida. Piemēram, kriminālatbildība un civiltiesiskā atbildība ne tikai izpaužas citādi – attiecīgi kriminālsoda piemērošanā un kaitējuma atlīdzināšanā, bet tām ir arī atšķirīgas funkcijas. Kriminālatbildībai galvenā ir sodīšanas funkcija, kas ietver vispārējo un speciālo prevenciju, tas ir, atturēt tiesību pārkāpēju un citas personas no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas turpmāk.⁷¹⁸ Savukārt civiltiesiskajai atbildībai svarīgākā ir kompensācijas funkcija, kura pieprasa nodrošināt personai tādu mantisko stāvokli, kāds viņai būtu bijis, neesot nepamatotam tiesību aizskārums, kā arī samierināšanas funkcijā, kas izpaužas personas samierināšanā jeb atbilstoša mierinājuma došanā. Taču ir iespējams konstatēt arī vairākas pazīmes, kuras piemīt visiem juridiskās atbildības veidiem.

Pirmā pazīme ir nepamatots tiesību aizskārums jeb tiesību pārkāpums. Ja nav konstatējams tiesību pārkāpums, juridiskā atbildība neiestāsies. Lai iestātos kriminālatbildība, jākonstatē, ka izdarīts noziedzīgs nodarījums. Ja nav izdarīts noziedzīgs nodarījums, nav kriminālatbildības. Kas ir noziedzīgs nodarījums, ir

⁷¹⁷ Sk.: Mucinieks P. Valsts darbinieku atbildība. *Pasta-Telegrāfa dzīve*, nr. 5, 01.05.1935., 332.–335. lpp.; Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu nama agentūra, 2002, 167.–169. lpp.; [B.a]. Valsts darbinieku atbildība. *Jaunais Ceļš*, nr.12, 10.06.1933., 1.–2. lpp.

⁷¹⁸ Latvijas Sodū izpildes kodeksa 1. panta pirmā daļa noteic: “Kriminālsodu izpildes uzdevums ir izpildīt kriminālsodu [...], kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas”. Plašāk par kriminālsoda mērķi sk. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 338. lpp.; par prevenciju kā kriminālsoda mērķi sk. arī Kronberga I. *Noziedzīgu nodarījumu prevencija kā kriminālsoda mērķis. Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2015, 185.–191. lpp.

noteikts Krimināllikuma sevišķajā daļā. Līdzīgi ir arī administratīvās atbildības gadījumā – nepieciešams konstatēt administratīvu pārkāpumu, un tas, ko uzskata par administratīvu pārkāpumu, ir noteikts ar ārēju normatīvu aktu. Savukārt lai iestātos disciplinārā atbildība, jākonstatē disciplinārs pārkāpums, bet civiltiesiskās atbildības gadījumā – civiltiesisks pārkāpums. Civiltiesisks pārkāpums var izpausties līgumiskā pārkāpumā vai ārpuslīgumiskā pārkāpumā (deliktā), bet tas, kā izpaužas disciplinārs pārkāpums, ir atkarīgs no nodarbinātības attiecībām.⁷¹⁹ Atlīdzinot naudā zaudējumus un nemantisko kaitējumu, nepieciešams konstatēt nepamatotu tiesību aizskārumu publisko tiesību jomā, tas ir, valsts varas nepamatotu izlietošanu pret personu. Šāds nepamatots tiesību aizskāruma var izpausties dažādi, un tas aptver visus iespējamus valsts varas izmantošanas veidus – ne tikai izpildvaru, bet arī likumdošanas varu un tiesu varu. To var dēvēt par valsts varas pārkāpumu, bet likuma normu gadījumā – par likumdošanas varas pārkāpumu, kas iestājas tad, kad tiek atcelta likuma norma, kas nepamatoti aizskārusi personas subjektīvās tiesības. Nekonstatējot likumdošanas varas pārkāpumu, personai nevar tikt piešķirts atlīdzinājums naudā par zaudējumiem vai nemantisko kaitējumu. Tikai konstatējot likumdošanas varas pārkāpumu, var tikt konstatēts nepamatots tiesību aizskāruma un var tikt piešķirts atlīdzinājums naudā par zaudējumiem vai nemantisko kaitējumu.

Otrā pazīme – ar juridiskās atbildības iestāšanos rodas jauns juridisks pienākums. Tā ir viena no svarīgākajām pazīmēm, jo ļauj nošķirt pienākumus, kuri rodas, iestājoties juridiskajai atbildībai, no pienākumiem, kuri pastāv neatkarīgi no juridiskās atbildības, piemēram, pienākums ievērot likumu, tostarp pienākums ievērot likumā ietvertu aizliegumu pastāv neatkarīgi no juridiskās atbildības. Papildu juridiskais pienākums kriminālatbildības, administratīvās atbildības un disciplinārās atbildības gadījumā ir pienākums izciest sodu, bet civiltiesiskās atbildības gadījumā – pienākums piešķirt atlīdzinājumu naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu.⁷²⁰ Valsts varas pārkāpuma gadījumā papildu juridiskais pienākums, kas nerastos bez valsts varas pārkāpuma, ir atlīdzinājuma naudā piešķiršana, retāk – atvainošanās. Tas attiecas arī uz likumdošanas varas pārkāpumu.

Trešā pazīme – juridisko atbildību var piemērot piespiedu kārtā. Uzreiz jānorāda, ka šī juridiskās atbildības pazīme nenozīmē, ka juridiskā atbildība vienmēr tiek piemērota piespiedu kārtā. Vienmēr pastāv arī iespēja brīvprātīgi ievērot (izpildīt) papildu juridisko pienākumu, kas radies, iestājoties juridiskajai atbildībai. Piemēram, persona brīvprātīgi var pakļauties viņai piemērotajam sodam, kā tas ir kriminālatbildības, administratīvās atbildības un disciplinārās atbildības gadījumā, kā arī piešķirt atlīdzinājumu naudā vai atvainoties, kā tas ir civiltiesiskās atbildības gadījumā. Taču gan soda izciešanu, gan arī atlīdzinājuma naudā piešķiršanu var nodrošināt piespiedu kārtā. Piemēram, ja persona pati

⁷¹⁹ Sk. arī: Priekulis J. Valsts atbildība kā atsevišķs juridiskās atbildības veids. Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 343.–353. lpp.

⁷²⁰ Par civiltiesisko atbildību plašāk sk. Bitāns. A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB: 1997

brīvprātīgi neierodas brīvības atņemšanas iestādē, valsts nodrošinās personas nogādāšanu piespiedu kārtā, ņemot vērā, ka valstij ir pienākums nodrošināt efektīvu tiesas nolēmuma izpildi.⁷²¹ Tāpat ja persona brīvprātīgi neatlīdzina naudā radušos zaudējumus vai nemantisko kaitējumu, pret viņu var vērsties tiesā, un tad jau personai būs pienākums radīto kaitējumu atlīdzināt, pamatojoties uz tiesas spriedumu, ko var izpildīt arī piespiedu kārtā. Tas pats attiecas uz atlīdzinājuma naudā piešķiršanu, kad zaudējumi un nemantiskais kaitējums radīts valsts varas pārkāpuma gadījumā. Neatkarīgi no valsts varas pārkāpuma veida, personai atbilstoši Satversmes 92. panta pirmajam teikumam ir tiesības vērsties tiesā, lai aizsargātu savas tiesības un likumiskās intereses arī gadījumos, kad tiesības aizskar valsts. Turklāt tiesas pieņemtais nolēmums pret valsti būs izpildāms piespiedu kārtā. No tiesībām uz taisnīgu tiesu izriet valsts pienākums nodrošināt efektīvu tiesas nolēmumu izpildi arī tad, ja tiesas nolēmums izpildāms pret valsti. Turklāt par tiesas nolēmuma neizpildi var iestāties pat kriminālatbildība saskaņā ar Krimināllikumu.⁷²²

Ceturrtā pazīme – juridiskā atbildība iestājas personai, kura ir atbildīga par tiesību pārkāpumu. Parasti tā ir persona, kura tieši izdarījusi tiesību pārkāpumu, piemēram, persona, kura ar savām darbībām ir pārkāpusi līgumu vai likumu. Tomēr nereti tā var būt cita persona. Kriminālatbildības gadījumā tā var būt arī persona, kura palīdzējusi personai, kas pārkāpusi likumu, tas ir, līdzdalībnieks (organizētājs, atbalstītājs un uzkūditājs).⁷²³ Savukārt civiltiesiskās atbildības gadījumā tā var būt persona, kas nav pietiekami vērtīgi izvēlējusies kalpotājus vai darbiniekus, kuri nodarījuši zaudējumus citai personai.⁷²⁴ Atbilstoši sākotnējam valsts atbildības modelim valsts varas pārkāpuma gadījumā atbildību uzņemas valsts. Lai gan valsts rīkojas ar tās pārstāvju starpniecību, ikviena valsts pārstāvja rīcība, ar kuru tiek izmantota valsts vara, ir pierēķināma valstij. Tā ir aksioma, uz kuru balstās demokrātiska tiesiska valsts, un tā atšķiras no citiem juridiskās atbildības veidiem, kad atbildību uzņemas pati persona. Tomēr, ja persona, kurai ir uzticēts īstenot valsts varas funkcijas, izdara, piemēram, noziedzīgu nodarījumu vai administratīvu pārkāpumu, pati persona uzņemas pilnu atbildību par noziedzīga nodarījuma un administratīvā pārkāpuma sekām, tostarp uzņemas pienākumu atlīdzināt zaudējumus un nemantisko kaitējumu, ja tāds radies, jo tādos gadījumos pieņemams, ka persona nav īstenojusi valsts varu. Vienlaikus tas neliedz valstij atkarībā no noziedzīga nodarījuma rakstura pašai piešķirt atlīdzinājumu naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu, ja vien tiek ievērots vienlīdzības princips.

Lai gan šīs nav visas pazīmes, kas piemīt juridiskajai atbildībai – var būt arī citas uz juridisko atbildību attiecināmas pazīmes –, tās ir obligātas, lai juridisko atbildību varētu konstatēt. Iztrūkstot pat tikai vienai no šīm pazīmēm, juridiskā atbildība neiestājas. Attiecīgi lai iestātos juridiskā atbildība, nepieciešams

⁷²¹ Par tiesas nolēmuma efektīvu izpildi sk. Satversmes tiesas 2015. gada 16. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2014-13-01 11. punktu.

⁷²² Kriminālatbildību paredz Krimināllikuma 296. pants [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁷²³ Plašāk sk. Krimināllikuma 20. pantu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁷²⁴ Civillikuma 1782. pants noteic: “Ja kāds nepiegrīž vajadzīgo uzmanību, izvēloties kalpotājus un citus darbiniekus un nepārļiecinās papriekš par viņu spējām un noderību izpildīt viņiem uzliekamos pienākumus, tad viņš atbild par zaudējumiem, ko viņi ar to nodarījuši trešajai personai.”

konstatēt, ka noticis nepamatots tiesību aizskārums, rodas jauns juridisks pienākums, pienākuma izpildi var nodrošināt piespiedu kārtā un pienākums iestājas par tiesību pārkāpumu atbildīgajai personai. Šīs visas pazīmes tiek izpildītas, kad persona pieprasa un viņai piešķir atlīdzinājumu naudā sakarā ar nepamatotu tiesību aizskārumu, kas radīts ar likuma normu. Attiecīgi atlīdzinājums naudā ir jauns, papildu juridisks pienākums, kas valstij var rasties sakarā ar nepamatotu tiesību aizskārumu, un tā izpildi var nodrošināt arī piespiedu kārtā. Tādējādi atlīdzinājuma naudā piešķiršana par nepamatotu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma normas, atspoguļo jaunu juridiskas atbildības veidu, un šāds juridiskās atbildības veids būtu dēvējams par valsts atbildību.

Jānorāda, ka valsts atbildības kā atsevišķas juridiskās atbildības izdalīšana ir saistīta arī ar tiesisko attiecību dalījumu publiski tiesiskās un privāttiesiskās attiecībās. Kā pamatoti norādīts tiesību doktrīnā, valsts varas ekskluzīvais raksturs liek nošķirt publiski tiesiskas attiecības no tādām tiesiskām attiecībām, kurās neīstenojas valsts vara.⁷²⁵ Attiecīgi ja reiz Latvijā pastāv dalījums privāttiesiskajās attiecībās un publiski tiesiskajās attiecībās, tad nošķirama ir arī atlīdzinājuma naudā piešķiršana par nepamatotu tiesību aizskārumu, kas nodarīts privāttiesiskajās attiecībās, un atlīdzinājuma naudā piešķiršana par nepamatotu tiesību aizskārumu, kas nodarīts publiski tiesiskajās attiecībās.

6.1.2. Valsts atbildības jēdziena izpratne un attīstība

Jēdzienu “valsts atbildība” semantiski var lietot divējādi. Pirmkārt, lai apzīmētu subjektu, kuram ir pierēķināma attiecīgā rīcība un jāuzņemas par to atbildība, šajā gadījumā – valsti, saprotot šo vārdu plašākajā nozīmē. Šādā gadījumā tā var būt gan valsts rīcība privāto tiesību jomā, gan publisko tiesību jomā. Turklāt nav nepieciešams konstatēt arī to, ka valsts rīcības dēļ ir radušies, piemēram, zaudējumi. Tā ir šī jēdziena ikdienišķā nozīme un var tikt izmantota arī tiesību zinātnē, lai noteiktu, vai valstij ir pierēķināma rīcība, kas rada nepamatotu tiesību aizskārumu. Otrkārt, šo jēdzienu var arī izmantot, lai apzīmētu atsevišķu juridiskās atbildības veidu līdzās civiltiesiskajai atbildībai, kriminālatbildībai, administratīvajai atbildībai un disciplinārajai atbildībai. Šādā gadījumā tā var būt tikai valsts rīcība publisko tiesību jomā, un valsts atbildība izpaužas kā atlīdzinājums naudā vai atvainošanās attiecīgi tādos tiesību aizsardzības līdzekļos, kas valstij rada jaunu, papildu juridisku pienākumu.

Valsts atbildība var iestāties tikai par valsts varas pārkāpumu. Valsts varas pārkāpumu var nodarīt, ne vien īstenojot valsts varas funkcijas izpildvaras jomā, bet arī likumdošanas varas un tiesu varas jomā. Valsts varas pārkāpums var rasties arī situācijā, kad likuma norma tiek atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka likuma normai, konstatējot nepamatotu tiesību aizskārumu. Valsts varas pārkāpumu var skaidrot kā tādu pārkāpumu, kuru valsts izdara, rīkojoties publisko tiesību jomā (īstenojot valsts varu) un nepamatoti aizskarot personas subjektīvās tiesības. Tātad ne jebkurš valsts izdarīts likuma pārkāpums

⁷²⁵ Sk.: Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 45.–46. lpp.

izraisa valsts atbildību – nepieciešams konstatēt personas subjektīvo tiesību nepamatotu aizskārumu. Piemēram, ja valsts neievēro Valsts aizsardzības finansēšanas likumā noteikto par finansējumu valsts aizsardzībai, nav konstatējams personas subjektīvo tiesību aizskārumš, un līdz ar to šādā gadījumā nav iespējams arī nepamatots tiesību aizskārumš Satversmes izpratnē. Tātad neiestājas arī valsts atbildība kā juridiskā atbildība.

Valsts atbildība kā juridiskās atbildības veids ir nošķirams no civiltiesiskās atbildības. Lai arī valstij var iestāties civiltiesiskā atbildība, taču atšķirībā no valsts atbildības, kura iestājas, ja valsts nepamatoti izmantojusi valsts varu attiecībā uz personu, civiltiesiskā atbildība neiestājas par nepamatotu valsts varas izmantošanu – tā iestājas par civiltiesiskiem pārkāpumiem, tas ir, pārkāpumiem privāto tiesību jomā. Tas nozīmē, ka valsts atbildības un civiltiesiskās atbildības nošķiršanas kritērijs ir tas, vai personas subjektīvās tiesības pārkāptas, izmantojot valsts varu. Ja valsts ir pārkāpusi personas subjektīvās tiesības, izmantojot valsts varu, var iestāties valsts atbildība. Savukārt ja valsts pārkāpj personas subjektīvās tiesības, neizmantojot valsts varu, – civiltiesiskā atbildība pēc vispārējām civiltiesību normām.⁷²⁶ Piemēram, ja gājējam no Saeimas ēkas jumta uz galvas uzkritis lāsteka, atbildība valstij iestāties atbilstoši civiltiesību noteikumiem, jo jumta uzturēšana pienācīgā kārtā nav valsts varas funkcija. Turpretim ja likuma norma tiek atzīta par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, konstatējot nepamatotu tiesību aizskārumu, tad radīsies valsts varas pārkāpums, jo likumu pieņemšana ir valsts varas funkcija.

Secīgi no tā var izdarīt šādu secinājumu – zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšana naudā valsts varas pārkāpuma gadījumā nav civiltiesisks jautājums, bet gan publiski tiesisks jautājums. Savulaik ir uzskatīts, ka valsts prettiesiskā rīcība ir apskatāma publisko tiesību jomā, bet tā sekas – privāto tiesību jomā. Piemēram, zaudējumu atlīdzināšana tika uzskatīta par privāto tiesību, nevis publisko tiesību jautājumu.⁷²⁷ Tomēr, ja valstī tiek atzīts tiesisko attiecību dalījums privāttiesiskajās attiecībās un publiski tiesiskajās attiecībās, tad tādu zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšana, kas rodas no publiski tiesiskas rīcības, ir publisko tiesību jautājums, kaut gan zaudējumus un nemantisko kaitējumu var atlīdzināt naudā pēc saturiski līdzīgiem noteikumiem kā gadījumos, kad šādi zaudējumi un nemantiskais kaitējums nodarīts privāti tiesisko attiecību ietvaros. Attiecīgi zaudējumi un nemantiskais kaitējums ir rezultāts, kas radies, nepamatoti izmantojot valsts varu, un to atlīdzināšana ir cieši saistīta ar valsts varas izmantošanu, kas atlīdzināšanu padara par publisko tiesību jautājumu.

Jāuzsver, ka valsts atbildība nošķirama ne vien no civiltiesiskās atbildības, bet arī no valsts atbildības starptautisko tiesību izpratnē. Valsts atbildība starptautisko tiesību izpratnē ir atbildība starp valstīm, kamēr nacionālā izpratnē – atbildība pret personu. Vienlaikus tās teorijas, kuras izmanto, lai noteiktu, vai attiecīgās personas rīcība ir pierēķināma valstij, piemēram, valsts orgānu teoriju,⁷²⁸ var izmantot arī attiecībā uz valsts

⁷²⁶ Vienlaikus arī šeit nebūtu jāpierāda ne konkrēta valsts varas pārstāvja vai institūcijas vaina vai vainojamība, ja prasība tiek celta pret valsti kā sākotnējo publisko tiesību juridisko personu. Valsts statuss civiltiesiskajās attiecībās nemainās

⁷²⁷ Plašāk sk.: Ozoliņš O. Valsts atbildība par ierēdņiem. Tieslietu ministrijas vēstnesis, 01.02.1935., Nr. 2, 283.–295. lpp.

⁷²⁸ Sk. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskās tiesību komisijas 2001. gada Pantu par valsts atbildību par starptautiski

atbildību nacionālā izpratnē. Attiecīgi valstij ir pierēķināma ikviena izpildvaras, likumdevēja un tiesu varas rīcība neatkarīgi no tā, vai šī rīcība ir tiesiska vai prettiesiska.

Nepareizi uzskatīt, ka par valsts atbildību uzskatāmi visi prasījumi, kurus persona var izvirzīt pret valsti.⁷²⁹ Ne vienmēr tad, kad persona izvirza kādu prasījumu pret valsti, ir konstatējams nepamatots tiesību aizskārums, un pat tad, ja ir konstatējams nepamatots tiesību aizskārums – ne vienmēr rodas jauns, papildu pienākums. Valsts atbildība izpaužas jaunā, papildu juridiskā pienākumā, un šobrīd tie ir divi tiesību aizsardzības līdzekļi – atlīdzinājums naudā un atvainošanās. Citi atlīdzinājuma līdzekļi, lai gan var nodrošināt atbilstīgu atlīdzinājumu, neatspoguļo valsts atbildību, jo nerada jaunu, papildu juridisku pienākumu, proti, tādu, kas nepastāvēja pirms tiesību pārkāpuma. Jāpiemin, ka atvainošanās kā tiesību aizsardzības līdzeklis ir iespējams tad, kad to paredz normatīvie akti. Likumdevējam var iestāties pienākums atvainoties saistībā ar tādu nepamatotu tiesību aizskārumu, kas izriet no prettiesiskiem likumiem un likuma normām tikai tad, ja to nosaka likums, jo no Satversmes neizriet, ka iespējai pieprasīt atvainošanos ir jābūt obligātam tiesību aizsardzības līdzeklim nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Vienlaikus tas nenozīmē, ka likumdevējs prettiesisku likumu un likuma normu gadījumā nevarētu atvainoties, ja to neparedz likums. Tās ir likumdevēja tiesības, kuru īstenošanu grūti iedomāties ne vien pilsoņu kopuma, bet arī Saeimas gadījumā, ņemot vērā, ka Saeima sastāv no simts deputātiem.

Vēsturiski valsts atbildība ir visjaunākais juridiskās atbildības veids. Tiesību doktrīnā minēts, ka Rietumeiropā publiskās atbildības tiesības radušās tikai pēdējo gadu desmitu laikā.⁷³⁰ Tam gan nevar pilnībā piekrist, jo Francijā jau no 1873. gada valsts atbildība, ar to saprotot valsts atbildību publisko tiesību jomā, tiek nošķirta no atbildības privāto tiesību jomā, tas ir, civiltiesiskās atbildības.⁷³¹ Eiropā valsts atbildība ir attīstījusies pakāpeniski. Sākotnēji valsts atbildības ideja tika noraidīta, uzskatot, ka ikkatra rīcība, kas novirzījās no likuma, bija paša valsts varas pārstāvja personīgā darbība. Šāda izpratne sākotnēji pastāvēja, piemēram, Francijā un Krievijas impērijā. Tā atspoguļoja savulaik valdošo uzskatu, ka monarhs atrodas virs likuma un nevar kļūdīties, un šajā sakarā slavens ir Luija XIV teiciens “Es esmu valsts” (*l’etat c’est moi*).⁷³² Vēlāk valsts atbildība tika ieviesta tiesu prakses ceļā, piemēram, Francijā un Krievijas impērijā (izšķērdēšanas un piesavināšanās gadījumos), vai arī likumdošanas ceļā, kā tas bija Vācijā. Pirmskara Latvijā, izņemot mantas piesavināšanās vai izšķērdēšanas gadījumus, valsts atbildība

prettiesiskiem nodarījumiem 4., 5. un 8. pantu. Pieejams Apvienoto Nāciju Organizācijas mājaslapā: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf [aplūkots: 11.08.2019.]

⁷²⁹ To savulaik ir nepamatoti norādījusi Ilze Gredzena. Sk. Gredzena I. Valsts atbildība un tās veidi. Zaudējumu atlīdzība administratīvajā procesā. Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, izdevniecība “Nordik”. Rīga: 2004, 15. lpp.

⁷³⁰ Sk. Butāns M. Valsts atbildības izpratne. Likums un Tiesības, 1999, 1. sējums, nr. 4, 108.–114. lpp.

⁷³¹ Sk.: Scherr. M. K. Public Liability for Administrative Acts under French Law. European Public Law, Volume 14, Issue 2. Kluwer International Law, 2008, p. 221

⁷³² Plašāk par valsts atbildības izpratni Padomju Savienībā sk. Priekulis J. Law on State Liability: Latvian and Estonian perspective. 5th International Conference of PhD Students and Young Researchers. 27 – 28 April 2017 Vilnius University Faculty of Law Vilnius, Lithuania, p. 335–337. Pieejams: <http://lawphd.net/wp-content/uploads/2014/09/International-Conference-of-PhD-students-and-young-researchers-2017.pdf>. [aplūkots: 20.12.2019.]

nepastāvēja,⁷³³ lai arī tā laika literatūrā tika daudz diskutēts par nepieciešamību ieviest valsts atbildību par valsts amatpersonu rīcību.⁷³⁴ Valsts atbildības idejā nekādas izmaiņas neieviesa arī Padomju Savienības okupācija. Padomju Savienībā nepastāvēja nemantiskā kaitējuma institūts, un, lai arī Padomju Savienības konstitūcija noteica tiesības sūdzēties par valsts amatpersonu dienesta rīcību, kā arī saņemt atlīdzību par kaitējumu un zaudējumiem, tās netika efektīvi īstenotas un tāpat kā Krievijas impērijā vispār netika īstenotas attiecībā uz likumiem.⁷³⁵

Visos aplūkotojos gadījumos valsts atbildība sākotnēji tika atzīta izpildvaras jomā. Valsts atbildības atzīšana izpildvaras jomā ir pirmais solis uz visaptverošas valsts atbildības atzīšanu, tas ir, ne tikai izpildvaras jomā, bet arī likumdošanas varas un tiesu varas jomā. Vienlaikus mūsdienās valsts atbildība par prettiesiskiem likumiem vēl aizvien atrodas tikai savas attīstības pirmajā posmā, un ne visās valstīs pastāv iespēja atlīdzināt naudā zaudējumus vai nemantisko kaitējumu, kas radies prettiesisku likumu rezultātā. Piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs, kurās pastāv decentralizētais konstitucionālās kontroles modelis, federāciju nevar iesūdzēt tiesā saistībā ar federācijas vai štatu prettiesiskiem likumiem un likuma normām, attiecīgi nevar pieprasīt atlīdzinājumu naudā. Atlīdzinājumu naudā nevar pieprasīt arī no likuma normu pieņēmējiem, bet noteiktos gadījumos atbildību var uzņemt ar valstu varu apveltīta persona, kura piemērojusi likuma normu, kas atzīta par neatbilstošu konstitūcijai.⁷³⁶ Savukārt no Eiropas valstīm šāda iespēja netiek atzīta Vācijā, jo tiek uzskatīts, ka likumdevējs darbojas visas sabiedrības, nevis kādas konkrētas personas vārdā.⁷³⁷ Turklāt ja tiesas piešķirtu atlīdzinājumu naudā sakarā ar prettiesiskiem likumiem un likuma normām, tās pārsniegtu savu kompetenci. Parlamentam esot budžetārā prerogatīva (*Haushaltsprerogative des Parlaments*) un atlīdzinājuma piešķiršana naudā varētu radīt arī valsts budžeta nestabilitāti.⁷³⁸ Parlamenta budžetārā prerogatīva esot viens no Vācijas konstitucionālajiem principiem. Tomēr šī principa izmantošana par labu tam, lai pamatotu atlīdzinājuma naudā piešķiršanas neiespējamību prettiesisku likumu un likuma normu gadījumā, tikai vairo lieku juridisko retoriku. Arī likumdevējs ir pakļauts tiesībām, un nepamatota tiesību aizskārums gadījumā personai nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Turklāt arī Vācijā šis princips netraucē tiesām piešķirt atlīdzinājumu naudā, kad

⁷³³ Turpat

⁷³⁴ Sk.: Mucinieks P. Valsts darbinieku atbildība. *Pasta-Telegrāfa dzīve*, nr. 5, 01.05.1935.; Ozoliņš O. Valsts atbildība par ierēdņiem. *Tieslietu ministrijas vēstnesis*, 01.02.1935., Nr. 2; Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu nama agentūra, 2002, 167.–169. lpp.

⁷³⁵ Plašāk par valsts atbildības izpratni Padomju Savienībā sk. Priekulis J. Law on State Liability: Latvian and Estonian perspective. 5th International Conference of PhD Students and Young Researchers. 27 – 28 April 2017 Vilnius University Faculty of Law Vilnius, Lithuania, p. 335–337. Pieejams: <http://lawphd.net/wp-content/uploads/2014/09/International-Conference-of-PhD-students-and-young-researchers-2017.pdf>. [aplūkots: 20.12.2019.]

⁷³⁶ Sk.: Morrison F. The Liability of Governments for Legislative Acts in the United States of America. 46 *Am. J. Comp. L. Supp.* 531 (1998), p. 540–541, 548

⁷³⁷ Sk.: Baginska W. *Damages for Violations of Human Rights*. London: Springer, 2016, p. 108

⁷³⁸ Plašāk sk.: Depenheuer O. *Governmental Liability in Germany*. Grām.: *Comparative Studies on Governmental Liability in East and Southeast Asia*. Great Britain: Antony Rowe Ltd., 1999, p. 189; Fedtke J. *State liability in Times of Budgetary Crisis*. Grām.: *Tort and Insurance Law Yearbook*. European Tort Law 2005. Vienna: Springer-Verlag/Wien, 2006, p. 47

pati konstitucionālā tiesa, ņemot vērā, ka tā jau ir iedziļinājusies lietas faktiskajos apstākļos, izvērtējot apstrīdētās likuma normas atbilstību konstitūcijai, atlīdzina zaudējumus vai nemantisko kaitējumu. Tomēr zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšana naudā nav primārais konstitucionālās tiesas uzdevums, un tas ir likumdevēja rīcības brīvības jautājums izlemt, vai konstitucionālajai tiesai piešķirt šādas tiesības vai nepiešķirt. Eiropā šādu tiesību piešķiršana konstitucionālajām tiesām nav raksturīga pieeja, piemēram, šādas tiesības konstitucionālajai tiesai nav piešķirtas Austrijā, Vācijā, Polijā, Lietuvā un citās valstīs. Tādēļ nevar atzīt, ka Satversmes 92. panta trešais teikums uzliktu likumdevējam par pienākumu pieņemt tādu normatīvo regulējumu, atbilstoši kuram Satversmes tiesai būtu tiesības piešķirt atlīdzinājumu naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu, kas radies prettiesisku likuma normu rezultātā.

Atgriežoties pie Latvijas, jānorāda, ka Latvijā ir noregulēta kārtība, kādā pieprasīt atlīdzinājumu naudā saistībā ar valsts varas pārkāpumu izpildvaras jomā, un tas attiecas gan uz valsts varas pārkāpumiem administratīvajā procesā, gan uz valsts varas pārkāpumiem kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu procesā. Tiek atzīts, ka valsts uzņemas atbildību par kaitējumu, ko valsts varas pārstāvji radījuši personai. Vienlaikus Latvijā (tāpat kā daudzās citās Eiropas valstīs) valsts atbildība par likumdošanas varas pārkāpumiem ir vāji attīstīta. Latvijā nav noregulēta arī kārtība, kādā pieprasīt atlīdzinājumu naudā par tādu nepamatotu tiesību aizskārumu, kas izriet no tiesību normas. Šāda regulējuma trūkums gan nav šķērslis atlīdzinājuma naudā pieprasīšanai un nodrošināšanai, jo Satversmes 92. panta trešais teikums ir tieši un nepastarpināti piemērojama pamattiesību norma.⁷⁴⁶ Tādēļ var teikt, ka Latvijā pastāv valsts atbildība arī par likumdošanas varas pārkāpumiem, tomēr šī izpratne ir vāji attīstīta. Šī vājā izpratne lielā mērā saistīta gan ar padziļinātu pētījumu, gan normatīvā regulējuma trūkumu. Lai attīstītu izpratni, likumdevējam būtu jāizpilda savs no tiesiskās noteiktības principa izrietošs pienākums pēc iespējas noregulēt Satversmes 92. panta trešā teikuma īstenošanas noteikumus attiecībā arī uz valsts atbildību par likumdošanas varas pārkāpumiem, jo īpaši atlīdzinājuma naudā pieprasīšanu par nepamatotu tiesību aizskārumu, kas izrietējis no likuma vai likuma normas.

6.1.3. Valsts atbildību izslēdzoši apstākļi

Latvijā ir pierasts, ka kriminālatbildībai un administratīvajai atbildībai ir apstākļi, kuri izslēdz attiecīgi kriminālatbildības vai administratīvās atbildības iestāšanos. Kriminālatbildībai tā ir nepieciešamā aizstāvēšanās, šķietamā aizstāvēšanās, galējā nepieciešamība, attaisnojams profesionālais risks un citi.⁷⁴⁷ Apstākļi, kas izslēdz administratīvo atbildību, ir līdzīgi kriminālatbildību izslēdzošiem apstākļiem.⁷⁴⁸ Tas rada pamatotu jautājumu par to, vai arī valsts atbildības gadījumā ir apstākļi, kas izslēdz pienākumu piešķirt atlīdzinājumu naudā vai atvainoties nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā?

⁷⁴⁶ Sk.: Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija spriedums lietā Nr. 2011-21-01, 7. punkts

⁷⁴⁷ Plašāk sk. Krimināllikuma III nodaļu "Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību" [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁷⁴⁸ Plašāk sk. Administratīvās atbildības likuma 10. pantu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

Valsts atbildības gadījumā ir vismaz divas pieejas, kuras būtu vērts aplūkot. Viena pieeja ir tāda, kura atzīst, ka valsts atbildību izslēdz, ja netiek konstatēta tās fiziskās personas vainojamība, kura rīkojusies valsts vārdā. Attiecīgi vispirms ir jākonstatē tās fiziskās personas vainojamība, kura rīkojusies valsts vārdā, un tikai tad, pierādot arī citus nepieciešamos priekšnoteikumus, valsts par attiecīgo rīcību un tā rezultātā nodarītajām sekām uzņemas atbildību. Šāds valsts atbildības modelis ir pastarpināts, jo valsts atbildības iestāšanās ir atkarīga no personas individuālās vainojamības pierādīšanas. Tiesību doktrīnā gan izteiktas šaubas par to, ka šāds valsts atbildības modelis ir pastarpināts, jo “atbildība sākotnēji skar amatpersonu, bet tad pāriet uz valsti”.⁷⁴⁹ Respektīvi nav runa par valsts atbildību, bet gan valsts varas pārstāvja civiltiesisko atbildību, par kuru atbildību uzņemas valsts. Jebkurā gadījumā valsts atlīdzina personai radīto kaitējumu, tādēļ nav juridiski jēdzīgi diskutēt par šo jautājumu. Otra pieeja savukārt ir tāda, ka tās personas rīcība, kura rīkojas valsts vārdā, uzreiz ir pierēķināma valstij un tā tiek uzskatīta par pašas valsts rīcību. Šāda modeļa ietvaros nav svarīga šīs personas individuālā vainojamība, jo valsts jau sākotnēji uzņemas atbildību par valsts varas pārstāvja rīcību neatkarīgi no tā, vai šī rīcība ir prettiesiska vai tiesiska, un tā ir uzskatāma par pašas valsts rīcību. Tātad personas individuālajai vainojamībai nav nozīmes. Šādu modeli var dēvēt arī par nepastarpinātu jeb sākotnēju valsts atbildības modeli.⁷⁵⁰

Ja pastarpināto valsts atbildības modeli var nosacīti dēvēt arī par valsts varas pārstāvja vainojamības modeli, jo svarīga ir konkrētas personas vainojamība, tad nepastarpināto valsts atbildības modeli – par valsts vainojamības modeli, jo svarīgs ir nepamatota tiesību aizskārums fakts. Jānorāda, ka Eiropā nepastāv vienota izpratne par to, kurš modelis būtu piemērojams gadījumos, kad valsts nodara personai kaitējumu publisko tiesību jomā. Piemēram, Vācijā, lai arī nepastāv iespēja pieprasīt atlīdzinājumu naudā par kaitējumu, kas radies prettiesisku likumu vai likuma normu rezultātā, jo tiek uzskatīts, ka likumdevējam nav īpašu pienākumu pret konkrētu sabiedrības locekli, bet gan pienākumi pret sabiedrību kopumā, pastāv ļoti īpatnējs un sadrumstalots valsts atbildības modelis. Lai pieprasītu atlīdzinājumu naudā, vispārējā gadījumā nepietiek ar to vien, ka valsts vara attiecībā uz personu ir izmantota nepareizi, pārkāpjot personas subjektīvās tiesības, bet nepieciešams konstatēt arī to, ka konkrētais valsts varas pārstāvis rīkojies ar nolūku vai neuzmanīgi. Tikai pierādot valsts varas pārstāvja nolūku vai neuzmanību, valsts uzņemas atbildību par personai radīto kaitējumu.⁷⁵¹ Var pilnībā piekrist tiesību doktrīnā minētajam, ka šāda modeļa esība ir izskaidrojama ar vēsturiskajiem apstākļiem – kādreiz pastāvēja uzskats, ka valsts nevar rīkoties prettiesiski, un līdz ar to atbildību par radīto kaitējumu uzņēmās pats valsts varas pārstāvis. Tā bija valsts varas pārstāvja civiltiesiskā atbildība. Attīstoties izpratnei par demokrātisku tiesisku valsti, Vācijā tika saglabāta pieeja par valsts varas pārstāvja civiltiesisko atbildību, tikai mazliet to modificējot, ka noteiktos gadījumos atbildības

⁷⁴⁹ Sk.: Paine Jozefs F. Vācijas Vispārīgās administratīvās tiesības. Ceturtais pārstrādātais izdevums. Vācijas administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 330.–331. lpp.

⁷⁵⁰ Šajā sakarā par valsts atbildības modeļiem sk.: Ozoliņš A. Valsts atbildība par ierēdņiem. Tieslietu ministrijas vēstnesis, 01.02.1935., Nr. 2, 283.–295. lpp. Tāpat sk.: Rebhahn R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. Grām.: Tort and Insurance Law Yearbook. European Tort Law 2005. Vienna: Springer-Verlag/Wien, 2006, p. 69

⁷⁵¹ Sk.: Baginska W. Damages for Violations of Human Rights. London: Springer, 2016, p. 108

pienākums pāriet uz valsti.⁷⁵² Taču šāda valsts atbildības izpratne ir novecojusi un nav vērsta uz personas efektīvu tiesību aizsardzību gadījumos, kad, īstenojot valsts varu, tiek pārkāptas personas tiesības. Demokrātiskā tiesiskā valstī nav pieņemama tāda situācija, kad valsts neuzņemas atbildību par personai radīto kaitējumu, ja šāds kaitējums nodarīts valsts varas īstenošanas rezultātā. Var piekrist tam, ka gadījumā, kad valsts varas pārstāvis, pateicoties savam amata stāvokli, ir varējis nodarīt personai zaudējumus, tad tas nozīmē, ka tam par iemeslu ir valsts aparāta nepilnība.⁷⁵³ Turklāt konkrēta valsts varas pārstāvja individuālās vainojamības pierādīšana var būt pat neiespējama, radot nepamatotu ierobežojumu tiesībām uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Ja viena valsts varas pārstāvja gadījumā vēl varētu mēģināt pierādīt viņa vainojamību, tad koleģiālu institūciju gadījumā, piemēram, likumdevēja gadījumā, nav praktiski iespējams pierādīt katra Saeimas deputāta vainojamību prettiesiskas likuma normas pieņemšanā. Valsts atbildības pastarpinātais modelis neveicina iedzīvotāju uzticēšanos valsts varai un valstij, kā arī nenodrošina efektīvu personas tiesību aizsardzību nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā.

Tieši nepastarpinātais jeb sākotnējais valsts atbildības modelis būtu izmantojams valsts atbildības konstatēšanai, jo tas ir piemērotāks modelis publiski tiesiskajām attiecībām. Valsts ir juridiska fikcija, kas rīkojas ar dažādu institūciju un personu starpniecību, kuru rīcība ir uzskatāma par pašas valsts rīcību. Nepastarpinātā modeļa gadījumā, lai valstij iestātos atbildība par nepamatotu tiesību aizskārumu un tā rezultātā radītajiem zaudējumiem un nemantisko kaitējumu, jākonstatē, ka konkrētās personas vai institūcijas rīcība ir pierēķināma valstij, un tam var izmantot arī starptautiskajās tiesībās pastāvošo valsts orgānu teoriju.⁷⁵⁴ Šāds modelis, piemēram, pastāv Francijā, kur raksturīgs tas, ka individuālā vainojamība (*faute personnelle*) tiek nošķirta no dienesta vainojamības (*faute de service publique*). Attiecībā uz valsts atbildības gadījumiem nav nepieciešams konstatēt valsts varas pārstāvja individuālo vainojamību tiesību pārkāpumā, un var piekrist tiesību doktrīnā minētajam, ka tā pat tiktu uzskatīta par birokrātisku prasību.⁷⁵⁵ Tiesību doktrīnā minēts, ka tieši atbildībā bez vainas vislabāk izpaužas pārvaldes atbildības oriģinalitāte, specifika, patstāvība salīdzinājumā ar atbildību vispārējās civiltiesībās.⁷⁵⁶ Tam var piekrist, papildinot, ka atbildība par radīto kaitējumu publisko tiesību jomā bez nepieciešamības pierādīt konkrēta valsts varas pārstāvja vainojamību, ir ne vien iegriba, bet nepieciešamība, lai nodrošinātu personai efektīvu viņas tiesību aizsardzību nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Latvijā nepastarpinātais jeb sākotnējais valsts atbildības modelis pastāv jau tajos gadījumos, kad zaudējumi un nemantiskais kaitējums nodarīts administratīvajā procesā, kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu procesā, tātad saistībā ar izpildvaras nodarītu nepamatotu tiesību aizskārumu, un šāds pats modelis būtu izmantojams arī attiecībā uz valsts atbildību par likumiem un likuma normām.

⁷⁵² Ibid

⁷⁵³ Sk.: Ozoliņš O. Valsts atbildība par ierēdņiem. Tieslietu ministrijas vēstnesis, 01.02.1935., Nr. 2, 283.–295. lpp.

⁷⁵⁴ Sk. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskās tiesību komisijas 2001. gada Pantu par valsts atbildību par starptautiski prettiesiskiem nodarījumiem 4., 5. un 8. pantu. Pieejams Apvienoto Nāciju Organizācijas mājaslapā: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf [aplūkots: 11.08.2019.]

⁷⁵⁵ Dam Van C. European Tort Law. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 535–536

⁷⁵⁶ Sk. Butāns M. Valsts atbildības izpratne. Likums un Tiesības, 1999, 1. sējums, nr. 4, 111. lpp.

Jānorāda, ka nepastarpinātā jeb sākotnējā valsts atbildības modeļa piemērošana ir saistīta arī ar pamattiesību aizsardzības pacelšanu līdz starptautiskajam līmenim, kur nav iespējama tāda konstrukcija, ka valsts neatbild par valsts varas pārstāvju rīcību, īstenojot valsts varu. Starptautiskajās pamattiesībās valdošais uzskats ir tāds, ka valsts atbild par ikvienu izpildvaras, likumdošanas varas un tiesu varas rīcību. Šādu uzskatu apliecina arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa, izskatot personas pieteikumus par iespējamiem Cilvēktiesību konvencijas pārkāpumiem. Attiecīgi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, lemjot, vai valsts ir pārkāpusi Cilvēktiesību konvencijā garantētās pamattiesības, nevērtē atsevišķas tādas personas vai iestādes vainu, kas rīkojusies valsts vārdā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir skaidrojusi, ka tai nav jānorāda, kura iestāde ir atbildīga par nepamatotu tiesību aizskārumu, – jautājums ir par valsts starptautisko atbildību.⁷⁵⁷ Tāpat Eiropas Cilvēktiesību tiesa arī pēc tam, kad konstatējusi Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību pārkāpumu, atlīdzinot zaudējumus vai nemantisko kaitējumu, nevērtē tādas apstākļus, kas saistīti ar valsts varas pārstāvja individuālo vainojamību, piemēram, vai pārkāpums radās šī pārstāvja ļauna nolūka, neuzmanības vai tamlīdzīgu apstākļu dēļ. Tādējādi pastarpinātā valsts atbildības modeļa piemērošana būtu pretrunā ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē izmantoto pieeju, atlīdzinot zaudējumus un nemantisko kaitējumu. Lai arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa par to vēl nav izteikusies, pastarpinātā valsts modeļa piemērošana vismaz attiecībā uz valsts atbildību par Cilvēktiesību konvencijā garantēto pamattiesību pārkāpumiem varētu nonākt pretrunā arī ar Cilvēktiesību konvencijas 13. pantu, kurš uzliek valstij par pienākumu nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību aizskāruma gadījumā, ja reiz Eiropas Cilvēktiesību tiesa, atlīdzinot zaudējumus un nemantisko kaitējumu, nevērtē valsts varas pārstāvja individuālo vainojamību.

Demokrātiskā tiesiskā valstī valsts atbildība būtu saprotama tādējādi, ka zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanai nav nepieciešams konstatēt valsts varas pārstāvja individuālo vainojamību. Valsts varas pārstāvja individuālā vainojamība nav svarīga neatkarīgi no tā, kas lietā par šādu zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu ir norādīts kā atbildētājs vai kura iestāde ir pieaicināta atbildētāja pusē. Piemēram, ja lietā par zaudējumu vai nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu pēc Satversmes tiesas sprieduma par atbildētāju kļūdaini ir pieaicināta Finanšu ministrija vai Tieslietu ministrija, nav jākonstatē Finanšu ministrijas vai Tieslietu ministrijas vainojamība nepamatota tiesību aizskāruma un nemantiskā kaitējuma vai zaudējumu radīšanā, jo runa ir par valsts atbildību. Turklāt parasti nemaz nebūs iespējams konstatēt, ka lietā pieaicinātā iestāde ir vainojama prettiesisku likuma normu pieņemšanā. Tas nozīmē: ja likuma norma ir prettiesiska un ir konstatēts personas tiesību nepamatots aizskāruma, atbildība par nepamatotu tiesību aizskārumu un tā rezultātā radīto kaitējumu gulstas uz valsti. Tiesībām uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli neatbilstoša būtu situācija, kad prasība par zaudējumu vai nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu naudā tiktu noraidīta tikai tāpēc, ka prasītājs nav pierādījis konkrēta valsts varas pārstāvja vainojamību.

⁷⁵⁷ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 8. jūlija sprieduma lietā Nr. 9815/82 Lingens vs. Austria, 46. punktu. Lietā tika atzīts, ka likuma norma, kas kriminalizē noteiktus izteikumus, ir prettiesiska. Tāpat personai tika piešķirta atlīdzība naudā

Prasību par zaudējumu vai nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu nevar noraidīt tāpēc, ka nav pierādīta konkrēta valsts varas pārstāvja individuālā vainojamība, jo šim apstāklim nav juridiskas nozīmes. Valsts varas pārstāvja individuālajai vainojamībai var būt juridiska nozīme tikai pie regresa prasības celšanas, ja šāda iespēja tiek atzīta attiecīgajā valstī.

Līdz ar to, lai iestātos valsts atbildība, visupirms nepieciešams konstatēt nepamatotu valsts varas izmantošanu attiecībā uz personu, nepamatoti aizskarot šīs personas subjektīvās tiesības, un to neietekmē tādi apstākļi kā valsts varas pārstāvja vaina vai vainojamība. Publiskajās tiesībās ikviens ar valsts varas īstenošanu saistīta rīcība ir pašas valsts rīcība, kas nozīmē valsts pienākumu uzņemties atbildību par radīto tiesību pārkāpumu, tostarp tā rezultātā radītajiem zaudējumiem un nemantisko kaitējumu. Par valsts varas īstenošanu netiek uzskatītas tādas situācijas, kad ar valsts varu apveltīta persona izdara, piemēram, civiltiesisku pārkāpumu, administratīvu pārkāpumu vai noziedzīgu nodarījumu, un šāda rīcība ir uzskatāma par pašas ar valsts varas apveltītas personas rīcību. Valsts atbildības kontekstā nozīme nebūtu piešķirama civiltiesībās vai citās tiesību nozarēs lietotajiem jēdzieniem “vaina” vai “vainojamība”. Tas neliedz šos jēdzienus izmantot ikdienā, lai apzīmētu valsts pienākumu uzņemties atbildību par konkrētu rīcību un nepamatotu tiesību aizskārumu, bet tie nav izmantojami tādējādi, ka konkrēta valsts varas pārstāvja vainas vai vainojamības neesība varētu izslēgt valsts atbildības iestāšanos. Valsts ir atbildīga par valsts varas pārkāpumu un tā rezultātā radīto kaitējumu personām, un citāda izpratne nebūtu savienojama ar Satversmes 92. panta trešo teikumu.

6.2. Atlīdzinājums naudā par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu

Maldīgi uzskatīt, ka atlīdzinājums naudā nepieciešams ikreiz, kad likuma norma tiek atzīta par prettiesisku un tiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārumus. Atlīdzinājums naudā ir paredzēts kā galējais līdzeklis, kad citādi nevar nodrošināt atbilstīgu atlīdzinājumu jeb efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskārumsa gadījumā, un zaudējumu gadījumā tas ir tad, kad nevar citādi efektīvi izpildīt kompensācijas funkciju, bet nemantiskā kaitējuma gadījumā – samierināšanas funkciju.

Lai īstenotu tiesības uz zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu naudā, jābūt konstatētam nepamatotam tiesību aizskārumam un līdz ar to valstī jāpastāv procesuālajai kārtībai, kādā tiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārumus. Tāpat kā citos gadījumos arī šajā gadījumā prasījums par atlīdzinājuma naudā pieprasīšanu ir pakārtots likuma normas atzīšanai par neatbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, konstatējot nepamatotu tiesību aizskārumu. Ja valstī vispār ir aizliegts tiesnešiem un valsts pārvaldes institūcijām izvērtēt likuma normu atbilstību konstitūcijai un atcelt vai nepiemērot tādas likuma normas, kuras neatbilst konstitūcijai (piemēram, Nīderlandē), tad persona nevar īstenot savas tiesības uz atlīdzinājumu naudā, jo nav juridiskas procedūras, kā konstatēt no likuma normas izrietošu nepamatotu tiesību aizskārumu. Tas pats ir arī situācijā, kad valstī pastāv konstitucionālās kontroles institūcija, bet tajā personai nav iespējams vērsties saistībā ar savu tiesību aizskārumu. Tās ir valstis, kurās konstitucionālās

kontroles mērķis ir objektīvs, attiecīgi mērķis ir savstarpēji saskaņota tiesību sistēma un zemāka juridiskā spēka tiesību normu atbilstība konstitūcijai.⁷⁵⁸

Valstīs, kurās ir decentralizētais konstitucionālās kontroles modelis, likuma normas prettiesiskums tiek izvērtēts konkrētās lietas ietvaros saistībā ar izskatāmās lietas prasījuma priekšmetu. Tādēļ tiesības uz tādu zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzinājumu naudā, kas nodarīts ar prettiesisku likuma normu, persona parasti īsteno saistībā ar izskatāmās lietas prasījuma priekšmetu. Piemēram, ja uz prettiesiskas likuma normas pamata ir izdots administratīvs akts, tad tiesības uz atlīdzinājumu par zaudējumiem un nemantisko kaitējumu persona īsteno saistībā ar administratīvo aktu, kas izdots uz prettiesiskas likuma normas pamata. Šādā gadījumā atlīdzinājumu naudā varēs piešķirt, ja likuma normas atcelšanas dēļ administratīvais akts tiks atzīts par prettiesisku, ja nepieciešams, iesniedzot pieteikumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem un izskatot lietu atkārtoti. Citādi ir valstīs, kurās pastāv centralizētais konstitucionālās kontroles modelis, piemēram, Latvijā un Vācijā. Šādās valstīs raksturīgs tas, ka likuma normas prettiesiskumu konstatē īpaša šim mērķim izveidota konstitucionālās kontroles institūcija, kas parasti ir konstitucionālā tiesa, kurai parasti arī nav piešķirtas tiesības atlīdzināt zaudējumus vai nemantisko kaitējumu naudā. Taču iespējai prasīt atlīdzinājumu naudā ir jāpastāv, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, īpaši tādēļ, lai novērstu prettiesiskās likuma normas rezultātā radītās nelabvēlīgās sekas, piemēram, zaudējumus.

Atlīdzinājuma naudā piešķiršana valsts atbildības ietvaros nozīmē citastarp to, ka nevar tieši piemērot tās procesuālās tiesību normas un materiālās tiesību normas, kas piemērojamas atlīdzinājuma naudā piešķiršanai citu juridiskās atbildības veidu gadījumā. Nepastāvot normatīvajam regulējumam, šīs tiesību normas var piemērot tikai pēc tiesību tālākveidošanas metodes – analogijas – pareizas izmantošanas, un šim nolūkam, pirmkārt, ir jākonstatē atklāts likuma robs, un, otrkārt, kuras tiesību normas regulē līdzīgākās tiesiskās attiecības. Tātad tas nozīmē arī to, ka nevar tieši bez attiecīga izvērtējuma piemērot administratīvo atbildību vai civiltiesisko atbildību regulējošās tiesību normas, lai atlīdzinātu uz likuma normu pamata radušos zaudējumus un nemantisko kaitējumu. Tāpēc rodas loģisks jautājums, kādā procesā un kad tiek atlīdzināti zaudējumi un nemantiskais kaitējums, kad tas nodarīts ar prettiesisku likuma normu?

6.2.1. Atlīdzinājums naudā par zaudējumiem

6.2.1.1. Zaudējumu atlīdzināšanas vispārīgie noteikumi

Ja likuma norma nepamatoti aizskārusi personas tiesības un radījusi zaudējumus jeb mantisku pametumu, šie zaudējumi ir atlīdzināmi, lai izpildītu kompensācijas funkciju. Vispārzināms ir tas, ka tie var būt gan tādi zaudējumi, kas jau ir cēlušies, tas ir, tagadējās mantas samazinājums un neiegūtā peļņa,

⁷⁵⁸ Sk.: Gianluca G. A Comparative Perspective on Direct Access to Constitutional and Supreme Courts in Africa, Asia, Europe and Latin America: Assessing Advantages for the Italian Constitutional Court. *Penn State International Law Review*, Volume 29, Number 4, p. 706

gan arī tādi zaudējumi, kas vēl nav cēlušies, bet noteikti radīsies. Turklāt atlīdzināmi var būt ne tikai tieši zaudējumi, bet arī netieši zaudējumi. Tomēr svarīgākais un neskaidrākais jautājums ir tas, kas ir tie gadījumi, kad pēc Satversmes tiesas sprieduma personai ir atlīdzināmi zaudējumi, jo mantisks pametums vien vēl nenozīmē, ka ir radušies zaudējumi. Mantisks pametums var rasties arī tiesiskas likuma normas un līdz ar to pamatota tiesību aizskārums rezultātā.

Zaudējumu atlīdzināšana pēc Satversmes tiesas sprieduma var notikt divos veidos, un tie ir atkarīgi no tā, vai uz atceltās likuma normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts. Ja uz atceltās likuma normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, zaudējumi atlīdzināmi pēc tiesību piemērošanas akta atzīšanas par prettiesisku, ja nepieciešams, izskatot lietu atkārtoti un parasti tā paša procesa ietvaros, kurā šis akts pieņemts. Piemēram, ja, pamatojoties uz Satversmes tiesas spriedumu, administratīvais akts tiek atzīts par prettiesisku, ja nepieciešams, izskatot atkārtoti jau izskatītu lietu, persona varēs pieprasīt atlīdzināt zaudējumus administratīvā procesa ietvaros atbilstoši tām tiesību normām, kuras noteic, kā atlīdzināmi zaudējumi saistībā ar prettiesisku administratīvo aktu. Savukārt ja uz atceltās likuma normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, zaudējumu atlīdzināšanas iespējamība un kārtība ir krietni neskaidrāka. Viennozīmīgi skaidrs ir tikai tas, ka zaudējumi arī šādā gadījumā var rasties, jo ne vienmēr jāpieņem tiesību piemērošanas akts, lai pastāvošs tiesību aizskārums izrietētu no likuma normas, un šādi zaudējumi ir atlīdzināmi, lai izpildītu kompensācijas funkciju un līdz ar to nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskārums gadījumā.

Lai pēc Satversmes tiesas sprieduma būtu tiesisks pamats atlīdzināt zaudējumus, visupirms jābūt pieņemtam spriedumam, kurā ir atzīta kāda likuma normas neatbilstība augstāka juridiskā spēka tiesību normai, konstatējot nepamatotu tiesību aizskārums. Tātad ja ir pieņemts lēmums par tiesvedības izbeigšanu vai spriedums, atzīstot likuma normu par atbilstošu augstāka juridiskā spēka tiesību normai, valstij nerodas pienākums atlīdzināt zaudējumus, jo netiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārums. Vienlaikus bez tā, ka Satversmes tiesa ir atzinusi kādu likuma normu par prettiesisku, nepieciešams konstatēt, ka attiecībā uz konkrēto personu, kurai radušies zaudējumi, Satversmes tiesa ir atcēlusi likuma normu ar atpakaļejošu spēku. Kā iepriekš aplūkots promocijas darbā, nosakot ar kuru brīdi atceļama likuma norma, Satversmes tiesa vienlaikus izlemj to, ar kuru brīdi tiesību aizskārums tiks uzskatīts par nepamatotu, tādējādi sabalansējot taisnīguma principu un tiesiskās drošības (stabilitātes) principu. Piemēram, ja personai radās zaudējumi no 2007. gada līdz 2009. gadam, bet Satversmes tiesa neatceļ likuma normu ar atpakaļejošu spēku attiecībā uz šo personu, zaudējumi nebūs atlīdzināmi, jo tajā brīdī bija uzskatāms, ka šīs personas tiesību aizskārums ir pamatots. Tāpat svarīgs ir arī laikposms, no kura likuma norma ir atcelta. Piemēram, ja personai radās zaudējumi 2007. gada 1. janvārī (tie turpināja palielināties līdz 2011. gada 1. janvārim), un Satversmes tiesa attiecībā uz šo personu atceļ tiesību normu ar 2010. gada 1. janvāri, tad nepieciešams apsvērt tikai to, vai nav atlīdzināmi no 2010. gada radušies zaudējumi. Jānorāda gan, ka tas, vai rezultātā zaudējumi tiktu atlīdzināti, ir atkarīgs no vispārējiem zaudējumu atlīdzināšanas priekšnoteikumiem, jo īpaši

no tā, vai zaudējumi radās nepamatota tiesību aizskāruma dēļ, proti, vai pastāv cēloņsakarība starp zaudējumiem un nepamatotu tiesību aizskārumu.

Līdz šim tiesu prakse par nepieciešamību konstatēt atpakaļejošu spēku, vērtējot uz likuma normas pamata radušos zaudējumus, ir bijusi pretrunīga. Pēc diviem Satversmes tiesas spriedumiem lietās, kurā tika izvērtētas piespiedu normu regulējošās tiesību normas, atceļot tās attiecīgi ar kādu brīdi nākotnē un Satversmes tiesas sprieduma spēkā stāšanās brīdi, persona lūdza atlīdzināt zaudējumus, kuri radušies prettiesisko likuma normu rezultātā. Persona bija vairāku tādu zemesgabalu īpašnieks, uz kuriem atradās citiem piederošas būves, un zaudējumi esot radušies tāpēc, ka prettiesiskās likuma normas esot noteikušas nepamatotus nomas maksas ierobežojumus. Lai arī Kurzemes apgabaltiesa lietā norādīja, ka jāvērtē ne tikai tas apstākļi, ka tiesību normas atzītas par neatbilstošām Satversmei, bet arī tiesību aizskāruma būtība un raksturs un tas, ka Satversmes tiesa nesaskatīja nepieciešamību prasītājas pamattiesību aizsardzības nolūkā apstrīdētās normas atzīt par spēku zaudējušām ar to pieņemšanas brīdi vai citu atpakaļejošu datumu, tiesa vērtēja pēc būtības, vai šai personai ir atlīdzināmi zaudējumi.⁷⁵⁹ Jānorāda, ka šajā lietā tas pat tika vērtēts attiecībā uz personu, kura nebija konstitucionālās sūdzības iesniedzējs minētajās Satversmes tiesas lietās. Savukārt citāda pieeja pēc šiem Satversmes tiesas spriedumiem bija Augstākajai tiesai lietā, kura tika ierosināta pēc citas personas pieteikuma. Tāpat kā iepriekš aplūkotajā lietā persona lūdza atlīdzināt neiegūto peļņu, kas esot radusies nepamatoti noteikto zemes nomas maksas ierobežojumu dēļ. Tomēr no Augstākās tiesas sprieduma izriet, ka likuma normas atzīšana par prettiesisku un atcelšana pati par sevi nenodibina tiesības uz zaudējumu atlīdzinājumu, bet nepieciešams konstatēt, ka tiesību normas ir atceltas ar atpakaļejošu spēku. Tā kā nomas maksas ierobežojums bija noteikts, kad likumi bija spēkā esoši un ievērojami, neesot pamata zaudējumu atlīdzināšanai.⁷⁶⁰ Šādai pieejai var pilnībā piekrist, galvenokārt jau tāpēc, ka Latvijas tiesiskajā sistēmā Satversmes tiesa ir tā, kura izlemj, par kādu laikposmu ar likuma normu radītais tiesību aizskārums tiks uzskatīts par nepamatotu tiesību aizskārumu. Tā ir juridiska fikcija, taču tā nepieciešama, lai sabalansētu taisnīguma principu ar tiesiskās drošības (stabilitātes) principu. Attiecīgi ne visos gadījumos, kad Satversmes tiesa atzīst par prettiesisku likuma normu, tiek konstatēts nepamatots tiesību aizskārums no attiecīgās likuma normas pieņemšanas brīža. Tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu tiek īstenotas tikai nepamatota tiesību aizskāruma rezultātā, un nepieciešams pārliecināties, vai tajā brīdī, kad radās vai palielinājās zaudējumi, atbilstoši Satversmes tiesas spriedumam šis tiesību aizskārums ir uzskatāms par nepamatotu.

Jānorāda, ka zaudējumu atlīdzināšanā var būt nozīme arī iemeslam, kāpēc pamattiesība ir pārkāpta. Piemēram, ja Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatē, ka nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana ir bijusi prettiesiska, jo nav konstatējams legītīms mērķis, tad zaudējumu atlīdzināšana tiek vērtēta no tāda skatpunkta, vai zaudējumi ir radušies saistībā ar nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu. Savukārt

⁷⁵⁹ Plašāk sk. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2016. gada 14. janvāra spriedumu lietā Nr. C27167614

⁷⁶⁰ Plašāk sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 20. novembra spriedumu lietā Nr. SKC-2138/2014

konstatējot, ka nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana ir bijusi prettiesiska, jo piešķirtā atlīdzība nesasniedz taisnīgas atlīdzības apmēru, zaudējumu atlīdzināšana tiek vērtēta no tāda skatpunkta, vai zaudējumi ir radušies saistībā ar taisnīgas atlīdzības nepiešķiršanu. Šādos gadījumos personai neatlīdzina negūto peļņu, jo tā nerodas cēloņsakarīgi ar taisnīgas atlīdzības nepiešķiršanu, kas ir nepamatota tiesību aizskārums konstatēšanas iemesls.⁷⁶¹ Proti, pat ja personai būtu piešķirta taisnīga atlīdzība, nekustamais īpašums tāpat tiktu atsavināts. Vienīgā atšķirība būtu tāda, ka vienā gadījumā personai būtu izmaksāta taisnīga kompensācija, bet otrā gadījumā šāda kompensācija nebūtu izmaksāta. Taču atšķirībā no Eiropas Cilvēktiesību tiesas, kura tikai konstatē, ka personas pamattiesības ir pārkāptas un kurai nav kompetences atcelt likuma normas, bet tiek sagaidīts, ka valsts veiks visas nepieciešamās darbības Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmuma izpildei, Satversmes tiesai ir šāda kompetence. No vienas puses, tas būtu ņemams vērā, atlīdzinot zaudējumus, jo ar likuma normas atcelšanu ar atpakaļejošu spēku tiek radīta juridiska fikcija, ka attiecīgajā laikposmā tā vispār nav bijusi un līdz ar to tiesiskās attiecības, kas izveidojās tieši atceltās tiesību normas dēļ, ir revidējamas. No otras puses, atbilstoši Satversmes 92. panta trešajam teikumam personai ir tiesības uz nepamatotam tiesību aizskārumam atbilstīgu atlīdzinājumu. Satversme pieprasa atlīdzināt tikai tos zaudējumus, kuri radušies nepamatota tiesību aizskārums, nevis likuma normas rezultātā. Tādēļ nošķirami zaudējumi, kas cēlušies likuma normas rezultātā un zaudējumi, kas cēlušies nepamatota tiesību aizskārums rezultātā, jo tādi zaudējumi, kas cēlušies likuma normas rezultātā, var būt radušies gan pamatota, gan nepamatota tiesību aizskārums rezultātā. Atlīdzinot arī tādus zaudējumus, kas rodas pamatota tiesību aizskārums rezultātā, persona var nepamatoti iedzīvoties.

Ja Satversmes tiesa atceļ likumu, ar kuru atlaista pašvaldības dome, jo nav konstatējams tiesisks pamats domes atlaišanai, tie domes deputāti, kuriem konstatējams nepamatots tiesību aizskārums no pamattiesību aizskārums rašanās brīža, var prasīt atlīdzināt zaudējumus nesaņemtā atalgojuma apmērā. Taču tas, kādā apmērā šie zaudējumi būs atlīdzināmi, ir vērtējams katrā gadījumā individuāli, piemēram, ja pats domes deputāts apgalvo, ka būtu nolīcis deputāta mandātu divas dienas pēc likuma pieņemšanas, jo viņš pārceļas dzīvot uz citu valsti, tad zaudējumi nesaņemtā atalgojuma apmērā būtu atlīdzināmi tikai šo divu dienu apmērā. Vienlaikus tas neliedz likumdevējam ar likumu noteikt, ka gadījumā, ja Satversmes tiesa atceļ likumu par pašvaldības domes atcelšanu, visiem domes deputātiem tiek samaksāta vienreizēja kompensācija nesaņemtā atalgojuma apmērā. Šādi domes deputātu tiesības tiktu aizsargātas efektīvāk, un Satversmes 92. panta trešajam teikumam atbilstošāk.

No minētā var izsecināt šādus zaudējumu atlīdzināšanas priekšnoteikumus gadījumā, kad uz likuma normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts. Pirmkārt, jābūt pieņemtam Satversmes tiesas spriedumam, kurā likuma norma atzīta par prettiesisku un konstatēts konkrētas personas nepamatots tiesību aizskārums. Otrkārt, Satversmes tiesas spriedumā ir jābūt piemērotam atpakaļejošam spēkam attiecībā uz

⁷⁶¹ Piemēram, sk.: Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 25. marta sprieduma lietā Nr. 71243/01 Vistiņš and Perepjolkins vs. Latvia 34. punktu

personu, kura prasa atlīdzināt zaudējumus. Tam nav obligāti jābūt individualizētam attiecībā uz šo personu, bet tas var būt arī attiecināts uz plašāku personu loku, un pats galvenais ir tas, lai persona ietilpst šajā personu lokā. Treškārt, atpakaļejošam spēkam jāaptveras ar to laikposmu, par kādu pieprasa radušos zaudējumu atlīdzinājumu naudā. Ceturtkārt, jākonstatē, ka zaudējumi radās tā nepamatota tiesību aizskāruma rezultātā, kas bijis par pamatu likuma normas atcelšanai, proti, nepieciešams konstatēt cēloņsakarību starp radītajiem zaudējumiem un Satversmes tiesas konstatēto nepamatoto tiesību aizskārumu. Latvijā zaudējumu atlīdzināšanas vispārīgie noteikumi jākonstatē procesā, kurā zaudējumi tiek atlīdzināti. Tas nenotiek Satversmes tiesas procesā, jo Satversmes tiesa neatlīdzina zaudējumus. Zaudējumi var tikt atlīdzināti gan tad, kad Satversmes tiesa atceļ likuma normas, gan tad, kad Satversmes tiesa atceļ likumus, tostarp tādus likumus, kuros nav likuma normas. Atlīdzināmi ir tādi zaudējumi, kuri radās nepamatota tiesību aizskāruma, nevis prettiesiskās likuma normas rezultātā.

6.2.1.2. Zaudējumu atlīdzināšanā piemērojamās procesuālās tiesību normas

Tā kā Satversmes tiesai nav tiesību atlīdzināt uz likuma normas pamata radušos zaudējumus un zaudējumu atlīdzināšana par prettiesiskām likuma normām nav arī administratīvajām tiesām pakļauts jautājums, lietas par zaudējumu atlīdzināšanu prettiesisku likuma normu gadījumā izskatāmas vispārējās jurisdikcijas tiesā.⁷⁶² Vispārējās jurisdikcijas tiesai nav pamata nepieņemt izskatīšanā lietas par zaudējumu atlīdzināšanu, kuri radušies prettiesisku likuma normu dēļ, kaut gan atbilstoši civilprocesu regulējošām tiesību normām strīdam ir jābūt saistītam ar civiltiesiskajām attiecībām.⁷⁶³ Šo lietu izskatīšana vispārējās jurisdikcijas tiesā ir nepieciešama, lai nodrošinātu personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā un tiesības uz taisnīgu tiesu, un tam ir piešķirama prioritāte iepretim vispārējās jurisdikcijas tiesas kompetencei atbilstoši civilprocesu regulējošām tiesību normām. Attiecīgi, lai gan šai lietu kategorijai ir nevis privāttiesisks raksturs, bet gan publiski tiesisks raksturs (tiesiskās attiecības ir publiski tiesiskas), vispārējās jurisdikcijas tiesai ir pienākums izskatīt šādas lietas.

Tas, ka šīs lietas izskatāmas vispārējās jurisdikcijas tiesā, rada pamatotu jautājumu, kādas procesuālās tiesību normas ir piemērojamas šo lietu izskatīšanā, ņemot vērā, ka vispārējās jurisdikcijas tiesas parasti izskata civillietas, krimināllietas un administratīvo pārkāpumu lietas? Nav nevienas rakstītās tiesību normas, kura būtu speciāli radīta tādu lietu izskatīšanai, kad persona prasa atlīdzināt zaudējumus, kuri viņai radušies prettiesisku likuma normu dēļ. Vispārējās jurisdikcijas tiesa var piemērot pēc analogijas civilprocesu, administratīvo procesu vai kriminālprocesu regulējošās tiesību normas. Tā kā analogijas pareizai izmantošanai jāizvēlas tādas tiesību normas, kuras regulē līdzīgākās tiesiskās attiecības, būtībā izvēle ir starp civilprocesu un administratīvo procesu regulējošām tiesību normām. Kriminālprocesu

⁷⁶² Par to, ka lietas par zaudējumu atlīdzināšanu saistībā ar normatīvajiem aktiem izskatāmas vispārējās jurisdikcijas tiesās, sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 8. maija spriedumu lietā Nr. SKA-16/2012

⁷⁶³ Atbilstoši Civilprocesa likuma 1. panta pirmajai daļai katrai fiziskajai un juridiskajai personai ir tiesības uz savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā [redakcija, kas spēkā uz: 11.08.2019.]

regulējošās tiesību normas neregulē līdzīgākās tiesiskās attiecības, jo kriminālprocesa galvenais uzdevums ir izvērtēt to, vai pastāv noziedzīgs nodarījums, un noziedzīga nodarījuma gadījumā – taisnīgi noregulēt krimināltiesiskās attiecības, tostarp piemērot noziedzīga nodarījuma izdarītājam atbilstošu sodu.

Civilprocesu regulējošās tiesību normas balstās uz sacīkstes principa pamatā pastāvošo ideju, ka puses ir vienlīdzīgas, ka puses savas procesuālās tiesības īsteno sacīkstes formā un ka tiesas neiejaucas tiesību īstenošanā. Tas nozīmē, ka personai pašai jāpierāda savas prasības un iebildumu pamatotība. Attiecīgi tiesas parasti ieņem pasīva novērotāja lomu. Administratīvo procesu regulējošās tiesību normas savukārt balstās uz objektīvās izmeklēšanas principa pamatā pastāvošo ideju, ka lietas dalībnieki nav vienlīdzīgi savās iespējās un savu tiesību īstenošanā, tāpēc tiesai ir jāieņem aktīvāka loma taisnīguma noskaidrošanā, piemēram, pašai piedaloties pierādījumu vākšanā, dodot personai dažādus norādījumus un ieteikumus, piemērojot saprātīgā pieteicēja principu un izdibinot patieso prasījuma priekšmetu. Var piekrist tiesību doktrīnā minētajam, ka objektīvās izmeklēšanas princips administratīvajā procesā un sacīkstes princips civilprocesā ir vērsts uz vienu un to pašu rezultātu – tiesiskā stāvokļa noskaidrošanu.⁷⁶⁴ Atšķiras vienīgi šī rezultāta iniciatori – administratīvajā procesā tie ir lietas dalībnieki un tiesa, bet civilprocesā – tikai lietas dalībnieki. Vienlaikus likumdevēja rīcības brīvība noteikt procesuālo kārtību, kādā tiek skatīti strīdi, nav absolūta, un nav pieļaujams, ka izvēlētais procesuālais risinājums vērsts uz to, lai mazinātu personas iespējas vērsties tiesā. Izņemt noteikta veida publiski tiesiskās attiecības no pārbaudes tiesā saskaņā ar objektīvās izmeklēšanas principu nozīmētu tiesas kontroles mazināšanu par šīm tiesiskajām attiecībām.⁷⁶⁵ Šobrīd visas lietas par zaudējumiem, kas radušies publiski tiesisko attiecību ietvaros, izņemot divas lietu kategorijas – lietas par normatīvajiem aktiem (tiesību normām), tostarp likumiem (likuma normām) un valsts atbildību Eiropas Savienības tiesību kontekstā, kad valsts atbildība nav saistīta ar administratīvajā tiesā pakļautajiem prasījuma priekšmetiem, – izskata atbilstoši administratīvo procesu regulējošām tiesību normām, piemērojot objektīvās izmeklēšanas principu. Tās ir lietas par zaudējumiem, kas radušies prettiesiskas valsts institūcijas rīcības rezultātā kriminālprocesā, administratīvo pārkāpumu procesā un administratīvajā procesā. Līdzšinējā kārtība, kad lietas saistībā ar valsts atbildību par normatīvajiem aktiem (tiesību normām) netiek izskatītas administratīvajā tiesā atbilstoši administratīvo procesu regulējošām tiesību normām, ne vien neveicina personas tiesību ievērošanu (piemēram, personai jāmaksā lielāka valsts nodeva, jāalgo juristi, lai palielinātu tiesvedības izredzes), bet rada arī tiesisko nenoteiktību, jo rodas daudz neskaidru jautājumu par to, kādos gadījumos būtu izdarāmas atkāpes no civilprocesu regulējošām tiesību normām. Jānorāda, ka valsts atbildības lietu izskatīšana administratīvajās tiesās veicinātu arī vienotas tiesu prakses veidošanos valsts atbildības jomā, un tas nav mazsvarīgs apstāklis Satversmes 92. panta trešajā teikumā garantēto tiesību nodrošināšanai.

⁷⁶⁴ Sk.: Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 114. lpp.

⁷⁶⁵ Turpat 115. lpp.

Var piekrist tiesību doktrīnā minētajam, ka civilprocess ir tiesisks līdzeklis pilsoņu subjektīvo privāto tiesību aizstāvēšanai, bet administratīvais process – pilsoņa subjektīvo publisko tiesību aizstāvēšanai.⁷⁶⁶ Civilprocesa mērķis ir aizsargāt privātās tiesības.⁷⁶⁷ Ja reiz Latvijā pastāv tiesisko attiecību dalījums privātajās un publiskajās attiecībās un tādu lietu izskatīšanai, kuru pamatā ir publiski tiesiskās attiecības, ir izveidotas administratīvās tiesas, tad administratīvajām tiesām būtu jāizskata arī lietas par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kas nodarīti prettiesisku likuma normu rezultātā. Jā, ir arī tādas valstis, kurās pastāv tiesisko attiecību dalījums publiskajās un privātajās attiecībās, bet kurās lietas par publisko tiesību jomā radītajiem zaudējumiem izskata atbilstoši civilprocesu regulējošām tiesību normām. Viena no šādām valstīm ir Vācija.⁷⁶⁸ Taču Vācijā tas izskaidrojams ar to, ka jautājumu par valsts atbildību pamatā regulē civiltiesību regulējošās normas un valsts atbildībai nepieciešams konstatēt konkrētā valsts varas pārstāvja civiltiesisko atbildību, pēc kuras konstatēšanas atbildību par zaudējumiem uzņemas valsts. Taču šāda pieeja, kā iepriekš aplūkots promocijas darbā, ir novecojusi, tādēļ no tās nebūtu jāņem piemērs.

Ja likumdevējs nav noteicis, kādas procesuālās tiesību normas izmantojamas lietu izskatīšanā tiesā, tad tiesai pēc analogijas piemērojamas līdzīgāku tiesisko attiecību regulējošās procesuālās tiesību normas, un tās būtu administratīvo procesu tiesā regulējošās tiesību normas. Tomēr lietu izskatīšana vispārējās jurisdikcijas tiesās atbilstoši administratīvo procesu tiesā regulējošām tiesību normām, lai arī būtu pareiza analogijas metodes izmantošana, būtu anomālija, jo lietu izskatīšanai pēc šīm tiesību normām izveidotas administratīvās tiesas. Tādēļ būtībā nav iespējams praksē izvarīties no civilprocesu regulējošo tiesību normu piemērošanas šādu lietu izskatīšanā vismaz tik ilgi, kamēr likumdevējs nemaina piekritīgo tiesu šādu lietu izskatīšanā uz administratīvo tiesu.

Civilprocesu regulējošo tiesību normu piemērošana lietās, kuru pamatā ir publiski tiesiskās attiecības, rada vairākus jautājumus. Viens no šādiem jautājumiem ir tāds: kas lietā par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kuri radušies prettiesisku likuma normu dēļ, ir atbildētājs un ko darīt, ja persona nepareizi norāda atbildētāju? Līdz šim prakse attiecībā uz atbildētāja norādīšanu ir bijusi atšķirīga – par atbildētāju norādīt konkrētu iestādi, piemēram, Tieslietu ministriju⁷⁶⁹, vairākas iestādes, piemēram, Tieslietu un Finanšu ministriju⁷⁷⁰, vai arī norādīt, ka atbildētājs ir Latvijas Republika kādas konkrētas iestādes personā.⁷⁷¹ Šīs prakses atšķirība, ņemot vērā, ka civilprocess ir radīts civillietu izskatīšanai, ir saprotama, tomēr nav pareizi par atbildētāju norādīt kādu iestādi. Atbildētājs lietās par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kas nodarīti ar tiesību normu, ir tā publisko tiesību juridiskā persona, pie kuras pieder ārējā normatīvā akta izdevējs.

⁷⁶⁶ Plašāk sk.: Dišlers K. Latvijas administratīvā procesa ievadjautājumi. Tieslietu ministrijas vēstnesis, nr.1, 1936, 1.–54. lpp.

⁷⁶⁷ Plašāk sk.: Bukovskis V. Civilprocesa mācība grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 140.–155. lpp.

⁷⁶⁸ Sk.: Baginska W. Damages for Violations of Human Rights. London: Springer, 2016, p. 103

⁷⁶⁹ Piemēram, sk. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2017. gada 2. maija spriedumu lietā Nr. C30573516

⁷⁷⁰ Piemēram, sk. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2016. gada 14. janvāra spriedumu lietā Nr. C27167614

⁷⁷¹ Piemēram, sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 20. novembra spriedumu lietā Nr. C27187611 (SKC-2138/2014), Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2015. gada 1. aprīļa spriedumu lietā Nr. C27205510 un Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 17. septembra spriedumu lietā Nr. C27200411 (SKC-163/2015)

Likumu gadījumā tā ir Latvijas Republika kā sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona, bet uz likuma pamata izdoto ārējo normatīvo aktu gadījumā tā parasti ir Latvijas Republika Ministru kabineta noteikumu gadījumā un pašvaldība savas domes izdoto saistošo noteikumu gadījumā. Retāk par atbildētāju var būt citi ārējo normatīvo aktu izdevēji, piemēram, Latvijas Banka vai Finanšu un kapitāla tirgus komisija kā atvasinātas publisko tiesību juridiskās personas. Šajā ziņā nepastāv atšķirības starp atbildētāju administratīvajā procesā un atbildētāju lietās, kur persona ir cēlusi prasību par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kuri radušies prettiesisku tiesību normu rezultātā. Tie paši principi, kas ir izmantojami attiecībā uz atbildētāja noteikšanu administratīvajā procesā, ir izmantojami arī šāda veida lietās. Šāds likuma robs būtu aizpildāms, pēc analogijas piemērojot līdzīgākās tiesisko attiecību regulējošās tiesību normas, kuras ir administratīvo procesu regulējošās tiesību normas.

Tiesa atbildētāja pusē var pieaicināt kādu konkrētu valsts pārvaldes iestādi, piemēram, Tieslietu ministriju, taču šī iestāde netiek padarīta par atbildētāju, jo iestādēm nav tiesībspējas.⁷⁷² Ja piemērotu civilprocesu regulējošās tiesību normas, tad vienīgā iespēja būtu atzīt šo iestādi par trešo personu, tas ir, tādu personu, kuras tiesības vai pienākumu pret vienu no pusēm var skart spriedums lietā.⁷⁷³ Taču atbildētāja pusē pieaicināmās iestādes nevar atzīt par trešo personu tāpēc, ka tas neatbilst trešās personas institūta būtībai. Tādēļ konstatējams atklāts likuma robs, kuru nepieciešams aizpildīt, pēc analogijas piemērojot tiesību normas, kuras regulē līdzīgākās tiesiskās attiecības. Tās būtu administratīvo procesu regulējošās tiesību normas par iestāžu pieaicināšanu atbildētāju pusē. Vienlaikus arī administratīvo procesu regulējošās tiesību normas nedod skaidru atbildi uz jautājumu, kura iestāde būtu pieaicināma lietās par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kas radušies prettiesisku tiesību normu rezultātā. Vispārīgais princips administratīvajā procesā ir tāds, ka atbildētāja pusē pieaicina iestādi, no kuras pieteicējs prasa attiecīgu rīcību, tomēr šādās lietās pieteicējs neprasa nekādu rīcību no iestādēm, bet gan prasa valstij uzņemties atbildību par prettiesisku tiesību normu rezultātā radītajiem zaudējumiem.

Likuma normu gadījumā ir vairākas iespējas, piemēram, uzaicināt Latvijas Republikas kā atbildētāja pusē likuma izdevēju, kas parasti ir Saeima, par konkrēto nozari atbildīgo ministriju, kas šādās lietās ir Tieslietu ministrija vai arī Finanšu ministriju, kas ir vadošā valsts pārvaldes iestāde finanšu jomā. Nepastāv juridiski argumenti, lai pateiktu, ka viens variants būtu tiesiskāks, bet cits prettiesiskāks. Tiesiskās noteiktības princips pieprasītu vien noregulēt to, kas šādā gadījumā būtu pieaicināms atbildētāja pusē. Tam nav obligāti jābūt regulētam likumā – tas var būt regulēts arī iestādes nolikumā.

Norādāms, ka ar to vien, ka Saeima ir pieņēmusi likumu, nebūtu izskaidrojams, kāpēc atbildētāja pusē būtu pieaicināma Saeima. Satversmes tiesas procesā ir skaidrs, kāpēc atbildes raksts ir jāsniedz tai institūcijai, kura izdevusi apstrīdēto tiesību normu – ja reiz tā ir pieņēmusi šo tiesību normu, tad

⁷⁷² Par publisko tiesību subjekta civiltiesisko statusu plašāk sk.: Danovskis E., Briede J. Publisko tiesību subjekta civiltiesiskais statuss. Jurista Vārds, 14.02.2012., Nr. 7 (706), 6.–11. lpp.

⁷⁷³ Sk. Civilprocesa likuma 78. panta pirmo daļu [redakcijā, kas spēkā uz 01.12.2019.]

prezumējams, ka tā arī varēs paskaidrot tās pieņemšanas apstākļus. Taču šo pašu argumentu nevar izmantot lietās par zaudējumu atlīdzināšanu. Pieņemot likuma normu, netiek domāts, kāda veida zaudējumi būtu atlīdzināmi nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, bet gan par to, ka pieņemama tiesiska un lietderīga likuma norma. Turpretim zaudējumu atlīdzināšanas pamatā ir konkrēts dzīves gadījums un tā juridisks novērtējums. Šis novērtējums nav obligāti jāsniedz Saeimai, to tikpat labi var sniegt arī kāda cita institūcija. Turklāt tad, ja prettiesisku likuma normu pieņemtu pilsoņu kopums, ne jau pilsoņu kopums vai atsevišķs pilsonis būtu pieaicināms lietas izskatīšanā, kurā tiek lemts par zaudējumu atlīdzināšanu. Atbildētāja kā Latvijas Republikas sākotnējās publisko tiesību juridiskās personas pusē var pieaicināt kādu valsts institūciju arī pilsoņu kopuma gadījumā, jo tāpat kā gadījumā, kad likuma normu pieņem Saeima, arī gadījumā, kad likuma normu pieņem pilsoņu kopums, pēc likuma normas atcelšanas zaudējumu atlīdzināšanai konstatējami vispārējie zaudējumu atlīdzināšanas priekšnoteikumi, kuri nav atkarīgi no tā, kādu iemeslu dēļ likuma norma tika pieņemta.

Civilprocesu regulējošās tiesību normas nedod tiesai iespēju pašai noteikt atbildētāju. Atbilstoši sacīkstes principam par atbildētāju tiek atzīta tā fiziskā vai juridiskā persona, kuru prasītājs norādījis savā prasības pieteikumā. Taču prasītājs var kļūdīties, norādot par atbildētāju, piemēram, kādu valsts pārvaldes iestādi, teiksim, Tieslietu ministriju, lai arī šī iestāde nevar būt atbildētājs. Kā tiesai būtu jārikojas šādā situācijā? Atbilde ir vienkārša - tiesai pēc analogijas būtu jāpiemēro administratīvajā procesā pastāvošā kārtība, kad atbildētāju tiesā noteic pati tiesa.⁷⁷⁴ No vienas puses, tas neatbilst sacīkstes principam. No otras puses, lieta par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kas radušies likuma normu rezultātā, nav civillieta. Vienveidīga tiesu prakse nepieciešama, lai ievērotu tiesiskās noteiktības principu. Turklāt atbildētāja nenoteikšana pēc tiesas iniciatīvas var radīt arī vairākus problemātiskus jautājumus. Piemēram, ja tiesa secina, ka personai ir atlīdzināmi zaudējumi, kas radušies prettiesiska likuma normas rezultātā, rodas jautājums, no kā piedzīt šo zaudējumu atlīdzinājumu naudā. Atbilde ir vienkārša – no atbildētāja. Ja lietā ir nepareizi noteikts atbildētājs, var tikt pārkāpts varas dalīšanas princips, piedzenot atlīdzinājumu naudā par zaudējumiem no konkrētas iestādes, nevis Latvijas Republikas kā sākotnējās publisko tiesību juridiskās personas, kas likuma normu gadījumā būtu pareizais atbildētājs. Pilnībā var piekrist tiesību doktrīnā minētajam: “Publisko tiesību juridiskā persona pati lemj, no kādiem finanšu līdzekļiem jāsedz tiesas piespriests, un tiesa nedrīkst iejaukties izpildvaras budžeta pārvaldībā, piemēram, piespriežot atlīdzināt valsts nodevu no konkrētas iestādes līdzekļiem.”⁷⁷⁵ Privātpersonai ir aizsargājama tiesiska interese nevis piedzīt šo atlīdzinājumu no konkrētas iestādes, bet gan vispār saņemt atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā no valsts. Satversme neprasa, lai atlīdzinājums naudā tiktu piedzīts no konkrētas iestādes. Tādēļ lietās par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kas radušies likuma normas rezultātā,

⁷⁷⁴ Tas būtībā izriet arī no Augstākās tiesas Senāta 2010. gada 24. novembra sprieduma lietā Nr. SKC-233/2010 18.2. punkta

⁷⁷⁵ Plašāk sk.: Danovskis E., Briede J. Publisko tiesību subjekta civiltiesiskais statuss. Jurista Vārds, 14.02.2012., Nr. 7 (706), 9.–11. lpp.

būtu konstatējams likuma robs, un tā aizpildīšanai pēc analogijas būtu piemērojamas administratīvo procesu regulējošās tiesību normas par tiesas nolēmuma par zaudējuma atlīdzinājumu naudā izpildi.⁷⁷⁶ Attiecīgi zaudējumi, kas radušies prettiesisku likuma normu dēļ, atlīdzināmi no valsts pamatbudžeta. Tas gan neliedz valstij veidot īpašus budžetus, lai atlīdzinātu zaudējumus, kuri radušies saistībā ar nepamatotu valsts rīcību publisko tiesību jomā, bet gan aizliedz tiesai piedzīt zaudējumu atlīdzību no konkrētas iestādes budžeta.

Atbildētāja noteikšana, atbildētāja pusē pieaicināmo iestāžu noteikšana un zaudējumu atlīdzības piedzīšana no valsts nebūt nav vienīgie jautājumi, kas šobrīd rodas civilprocesu regulējošo tiesību normu piemērošanas dēļ. Tiesību piemērotājam, izskatot lietas, kuru pamatā ir publiski tiesiskās attiecības, vispār nepieciešams saprast, ciktāl pēc būtības ir iespējams piemērot civilprocesu regulējošās tiesību normas. Piemēram, pēc kādiem principiem ceļama prasība pret Latvijas Republikas sākotnējo publisko tiesību juridisko personu, ņemot vērā, ka likuma normu gadījumā Saeima vai pilsoņu kopums ir tas, kurš pieņēmis prettiesiskas likuma normas. Proti, nevienam no likumdevējiem nav ne deklarētā dzīvesvietas adrese vai juridiskā adrese, ne arī dzīvesvieta. Tāpat nevar izmantot to piekritības noteikumu, ka prasību var celt pēc zaudējumu nodarīšanas vietas. Vienīgais piekritības noteikums, kuru varētu piemērot, ir tāds, ka prasību ceļ pēc zaudējumu nodarīšanas vietas.⁷⁷⁷ Tāpat neskaidrības rodas, vai šādu lietu izskatīšanā varētu tikt piemēroti kādi prasības nodrošināšanas līdzekļi. Nepārprotami, ka nebūtu pamata, piemēram, apķīlāt valstij piederošu kustamu mantu vai skaidru naudu, jo nav iedomājama tāda situācija, kad valsts normālos apstākļos nevarētu personai atlīdzināt radušos zaudējumus.

Secināms, ka ir nepamatoti piemērot civilprocesuālās tiesību normas lietās, kuru pamatā ir publiski tiesiskās attiecības, un lietas par atlīdzinājuma naudā piešķiršanu par tādiem zaudējumiem, kas radušies prettiesisku likuma normu rezultātā, būtu nododamas izskatīšanai administratīvajā tiesā atbilstoši administratīvo procesu regulējošām tiesību normām. Šobrīd gan vispārējās jurisdikcijas tiesām nav praktisku iespēju izvairīties no civilprocesuālo tiesību normu piemērošanas, izskatot lietas par atlīdzinājuma naudā piešķiršanu par tādiem zaudējumiem, kas radušies prettiesisku likuma normu rezultātā. Kamēr likumdevējs nav nodevis administratīvajām tiesām šādu lietu izskatīšanu, vispārējās jurisdikcijas tiesām ir nepieciešams izvērtēt pēc būtības, ciktāl civilprocesuālās tiesību normas var tikt piemērotas tādu lietu izskatīšanā, kuru pamatā ir publiski tiesiskās attiecības. Var būt tādi gadījumi, kad šādu lietu izskatīšanā, kuru pamatā ir publiski tiesiskās attiecības, piemērojami administratīvā procesa pamatprincipi, piemēram, nosakot, no kura piedzenama atlīdzinājuma zaudējumu summa, vai nosakot, kura institūcija lietā ir pieaicināma par atbildētāju vai pieaicināma atbildētāja pusē.

⁷⁷⁶ Tās ir Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma IV nodaļā ietvertās tiesību normas [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁷⁷⁷ Sk. Civilprocesa likuma 28. panta ceturto daļu [redakcijā, kas spēkā uz 02.12.2019.]

6.2.1.3. Zaudējumu atlīdzināšanā piemērojamās materiālās tiesību normas

Tāpat kā nepastāv neviena šai lietu kategorijai īpaši pieņemta procesuālā tiesību norma, tāpat arī nepastāv šai lietu kategorijai īpaši pieņemtas materiālās tiesību normas. Lai arī tiesību piemērotājam vispirms ir jāpiemēro Satversmes 92. panta trešais teikums kā tieši un nepastarpināti piemērojama pamattiesību norma, ar to vien būs par maz, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma saprastu, kāda veida zaudējumi ir atlīdzināmi. Tā nesatur, piemēram, atbildi uz jautājumu, kādi ir priekšnoteikumi, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma atlīdzinātu zaudējumus, kāda veida zaudējumi ir atlīdzināmi, kāda nozīme zaudējumu atlīdzināšanā piešķirama cietušā līdzatbildībai un kā novērtējami radušies zaudējumi. Tādēļ materiālo tiesību normu sakarā tiesību piemērotājam rodas tas pats jautājums – kuras materiālās tiesību normas var tikt izmantotas pēc tiesību tālākveidošanas (analoģijas), lai konkretizētu Satversmes 92. panta trešajā teikumā garantētās tiesības uz nodarīto zaudējumu atlīdzinājumu?

Latvijā šādu lietu izskatīšanā tiesību piemērotājam būtībā ir izvēle starp tiesību normām, kuras regulē civiltiesisko atbildību – Civillikuma normām –, un tiesību normām, kuras regulē valsts atbildību – Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma un Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likuma normām. Tāpat kā procesuālo tiesību normu sakarā tiesību piemērotājam nepieciešams izvēlēties tiesību normas, kuras regulē līdzīgākās tiesiskās attiecības. Ja lietas izskatīšanā tiek piemērotas tādas materiālās tiesību normas, kuras neregulē līdzīgākās tiesiskās attiecības, bet gan tādas, kuras tiesību piemērotājam ir pazīstamākas, tiek nepareizi izmantota tiesību piemērošanas metode – tiesību tālākveidošana (analoģija) –, un tas ir arī pamats tiesas nolēmuma atcelšanai, ja šo tiesību normu piemērošana noved pie Satversmes 92. panta trešajam teikumam neatbilstoša lietas iznākuma.

Līdzīgākas tiesiskās attiecības regulē Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma un Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likuma normas, jo arī šajos gadījumos zaudējumi tiek atlīdzināti par nepamatotu tiesību aizskārumpu, kas radīts publisko tiesību jomā, attiecīgi administratīvajā procesā, kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu procesā. Ja nepieciešams izvēlēties vienu no šiem likumiem, priekšroka būtu dodama Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumam, jo šis likums tiek piemērots līdzīgāku nepamatotu tiesību aizskārumpu gadījumā. Civillikumā ietvertās tiesību normas par zaudējumiem neregulē līdzīgākās tiesiskās attiecības, jo tās primāri paredzētas civiltiesiskajai atbildībai, tātad atbildībai privāto tiesību jomā. Var piekrist tiesību doktrīnā minētajam, ka civiltiesības ir tāda tiesību nozare, kas regulē līdztiesīgu dalībnieku jeb subjektu savstarpējās tiesiskās attiecības. Pretstatā civiltiesībām publiskās tiesības regulē subordinācijas jeb pakļautības attiecības starp valsti vai ar valsts varas pilnvarām apveltītu subjektu un valsti.⁷⁷⁸ Vienlaikus civiltiesību regulējošās tiesību normas var izmantot kā papildinošu

⁷⁷⁸ Sk.: Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 20.–21. lpp.

līdzekli, ja kādu jautājumu neregulē līdzīgākas tiesisko attiecību regulējošās normas, ciktāl tās pēc būtības var attiecināt uz gadījumiem, kad tiek atlīdzināti uz prettiesisku likuma normu pamata radušies zaudējumi. Civiltiesību regulējošo tiesību normu piemērošana jau šobrīd iespējama administratīvajā procesā, atlīdzinot zaudējumus, ja kādu jautājumu neregulē īpaši šim mērķim pieņemtas tiesību normas.⁷⁷⁹ Jānorāda, ka Eiropā ir arī tādas valstis, kurās zaudējumi, kas nodarīti saistībā ar nepamatotu valsts varas izmantošanu, tiek atlīdzināti atbilstoši civiltiesību regulējošām tiesību normām.⁷⁸⁰ Šādās valstīs pamatā nav attīstījusies ideja par valsts atbildību kā atsevišķu juridiskās atbildības veidu.

Lai arī var piekrist tam, ka nepastāv tiesību normu dalījums publiskajās tiesību normās un privātajās tiesību normās⁷⁸¹, pirms civiltiesību regulējošo tiesību normu piemērošanas lietās, kuru pamatā ir publiski tiesiskās attiecības, vispirms izvērtējams, vai šīs tiesību normas vispār ir iespējams piemērot šādās lietās, nenonākot pretrunā ar Satversmes 92. panta trešo teikumu. Piemēram, lietās par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kas radušies likuma normu rezultātā, nav piemērojams Civillikuma 1782. pants, kurš nosaka: “Ja kāds nepiegiež vajadzīgo uzmanību, izvēloties kalpotājus un citus darbiniekus, un nepārlicinās papriekš par viņu spējām un noderību izpildīt viņiem uzliekamos pienākumus, tad viņš atbild par zaudējumiem, ko viņi ar to nodarījuši trešai personai.” Likumus pieņem Saeimas deputāti un pilsoņu kopums. Attiecībā uz pilsoņu kopumu kā likumdevēju šī tiesību norma vispār nav piemērojama, savukārt attiecībā uz Saeimas deputātu pieņemtajiem likumiem šī tiesību normas piemērošana nozīmētu to, ka būtu pārbaudāms, vai pilsoņu kopums pievērsis vajadzīgo uzmanību, izvēloties Saeimas deputātus. Tas būtu juridiski nevērtīgi, jo ikvienas personas rīcība, kas īsteno valsts varu, ir pierēķināma valstij, uzskatot to par pašas valsts rīcību. Nav juridiskas nozīmes tam, kādu uzmanību ir pievērsis pilsoņu kopums, ievēlot Saeimas deputātus. Valsts atbildības lietās nav piemērojams arī Civillikuma 1781. pants, jo valsts atbildības gadījumā nevar būt runa par to, ka kāda persona varētu būt uzdevusi izdarīt neatļautu darbību. Valsts atbildības lietās nav piemērojams arī Civillikuma 1774. un 1775. pants, kurš nosaka to, ka nejauši zaudējumi nav atlīdzināmi, jo valsts atbildības gadījumā nejauši zaudējumi nemaz nav iespējami. Vēl jo vairāk – likumu pieņemšana – nevar būt nejaušs notikums vai nepārvarama vara. Tāpat nav piemērojamas Civillikuma normas, kuras regulē zaudējumu atlīdzināšanu līgumu gadījumā, piemēram, Civillikuma 1784., 1785. un 1791. pants, jo prettiesiski likumi nav pielīdzināmi līgumiem. Vienlaikus lielākā daļa Civillikuma normu par zaudējumu atlīdzināšanu var tikt piemērotas arī lietās par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kas radušies prettiesisku likuma normu rezultātā, piemēram, var tikt piemērots Civillikuma 1770., 1771., 1772. un 1773. pants, kurš sniedz zaudējumu skaidrojumu, skaidro zaudējumu veidus un to,

⁷⁷⁹ Sk. Administratīvā procesa likuma 97. pantu. “Īpaši šim mērķim pieņemtas tiesību normas” ir Administratīvā procesa likuma un Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma normas [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁷⁸⁰ Piemēram, tā ir Horvātija, Vācija, Grieķija. Plašāk sk. Baginska W. Damages for Violations of Human Rights. London: Springer, 2016, 10., 108., 140., 145.–146. lpp.

⁷⁸¹ Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 241.–242. lpp.

kas ir tiešs un netiešs zaudējums, kā arī Civillikuma normas par to, kā novērtējami zaudējumi – Civillikuma 1786. un 1789. pants. Taču, piemērojot tiesību normas civiltiesību jomā, jāņem vērā, ka tiesiskās attiecības ir nevis privāttiesiskas, bet gan publiski tiesiskas, un viens no zaudējumu atlīdzināšanas priekšnoteikumiem nav konkrēta valsts varas pārstāvja vai valsts institūcijas vaina vai vainojamība, jo runa ir par valsts atbildību. Neviena Civillikuma norma nevar tikt piemērota tādējādi, ka tā nonāktu pretrunā ar valsts atbildības pamatprincipiem un Satversmes 92. panta trešo teikumu.

Līdz šim nereti uzskatīts, ka nepamatots tiesību aizskārums, kas nodarīts publisko tiesību jomā, ir delikts. Tomēr, lai arī šāds aizskārums visvairāk līdzinās deliktam, tas nav delikts. Kā tas skaidrots tiesību doktrīnā, delikts ir ar likumu aizsargātu tiesību un tiesisko labumu ārpuslīgumisks aizskārums, kura sekas ir mantisks vai nemantisks kaitējums.⁷⁸² Delikts ir viens no civiltiesiskās atbildības veidiem.⁷⁸³ Turpretim nepamatota valsts varas izmantošana, kuras rezultātā nodarīts nepamatots tiesību aizskārums, nav delikts, jo ar valsts varas izmantošanu saistītas darbības, arī likumu pieņemšana, nav darbības privāto tiesību jomā. Šāda izpratne Latvijas gadījumā varēja būt pamatota tikai pirmskara Latvijā, kad tāpat kā Krievijas impērijā civiltiesību regulējošās normas regulēja valsts varas pārstāvja pienākumu atlīdzināt zaudējumus, kas nodarīti valsts varas īstenošanas rezultātā.⁷⁸⁴ Attiecīgi valsts varas īstenošanas rezultātā radītos zaudējumus atlīdzināja civiltiesiskās atbildības ietvaros – atbildību par zaudējumu atlīdzināšanu uzņēmas pats valsts varas pārstāvis, nevis valsts. Šādā gadījumā civiltiesību normu piemērošanu varēja loģiski izskaidrot, ņemot vērā, ka runa bija par valsts varas pārstāvja civiltiesisko atbildību. Vienlaikus Eiropā nepastāv vienota pieeja par to, pēc kādām tiesību normām tiek atlīdzināti zaudējumi, kas nodarīti publisko tiesību jomā. Pat valstīs, kurās pastāv tiesisko attiecību dalījums publiskajās un privātajās attiecībās, ir atšķirīga pieeja. Piemēram, Vācijā zaudējumi pamatā tiek atlīdzināti atbilstoši civiltiesību regulējošām tiesību normām. Savukārt Francijā, kur arī pastāv tiesisko attiecību dalījums publiskajās un privātajās attiecībās, civiltiesību regulējošās tiesību normas netiek piemērotas valsts atbildības lietās.⁷⁸⁵ Vācijā to gan var izskaidrot ar pastarpināto valsts atbildības modeli, kur vispirms tiek konstatēta valsts varas pārstāvja civiltiesiskā atbildība un valsts tikai pēc tam uzņemas atbildību valsts varas pārstāvja vietā.

Tiesu praksē vērojamas zināmas problēmas Civillikuma normu pareizā piemērošanā lietās, kurās zaudējumi nodarīti prettiesisku likuma normu rezultātā. Izskatot personas prasību par tādu zaudējumu atlīdzināšanu, kuri radušies prettiesiskas normas dēļ, Kurzemes apgabaltiesa, atsaucoties uz Civillikuma 1635. un 1779. pantu, konstatēja, ka zaudējumu atlīdzībai ir nepieciešams konstatēt trīs priekšnoteikumus, proti, “atbildētāja prettiesisku vainojamību rīcību, kaitējuma esamību, cēlonisko sakaru starp prettiesisku

⁷⁸² Sk.: Kārklīņš J. IX Vispārējie noteikumi un novitātes deliktu tiesisko attiecību regulējumā. Grām.: Torgāns K., Kārklīņš J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 263. lpp.

⁷⁸³ Sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 11. jūnija sprieduma lietā Nr. SKC-259 9. punktu

⁷⁸⁴ Sk.: Bukovskis V. Administratīvās tiesas reforma. Tieslietu ministrijas Vestnesis, nr. 7–9, 01.07.1925., 817.–842. lpp.; Bukovskis V. Civilprocesa mācība grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 343. lpp.

⁷⁸⁵ Sk.: Dam Van C. European Tort Law. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013, p. 535–536, 539–543

rīcību un kaitējumu”.⁷⁸⁶ Tika konstatēts, ka tā kā “likumdevēja mērķis, pieņemot strīdus tiesību normas, bija samērot dažādu sabiedrības locekļu pretējās intereses, nav konstatējama valsts (likumdevēja) vainojama prettiesiska rīcība”.⁷⁸⁷ Attiecīgi tiesa atteicās atlīdzināt personai radušos zaudējumus tāpēc, ka nav konstatējama valsts (likumdevēja) vainojama prettiesiska rīcība. Šāds tiesas spriedums ir nepareizs. Nosacīti likumdevēja vainojama prettiesiska rīcība ir konstatējama ar brīdi, kad ir pieņemta prettiesiska likuma norma, aizskarot personas subjektīvās tiesības. Tomēr tādi civiltiesībās lietoti jēdzieni kā vainojamība un vaina nebūtu izmantojami lietās, kurās tiek lemts par publisko tiesību jomā radītajiem zaudējumiem. Pēc tam kad Satversmes tiesa ar spriedumu ir atcēlusi likuma normu un konstatējusi nepamatotu tiesību aizskārumu, tas pats par sevi ir pamats Satversmes 92. panta trešā teikuma piemērošanai un atbilstīga atlīdzinājuma nodrošināšanai, kas zaudējumu gadījumā nozīmē to atlīdzināšanu, konstatējot cēloņsakarību starp zaudējumiem un nepamatoto tiesību aizskārumu.

Cēloņsakarība ir konstatējama katrā gadījumā individuāli, un cēloņsakarību nevar pieņemt tāpat vien.⁷⁸⁸ Tas ir pietiekami sarežģīti, jo jānošķir nepamatota tiesību aizskārums rezultātā radušies zaudējumi no tiem zaudējumiem, kuri radušies no citas rīcības, piemēram, citas personas vai pat paša cietušā rīcības rezultātā. Lai konstatētu, vai ir cēloņsakarība starp zaudējumiem un Satversmes tiesas konstatēto nepamatoto tiesību aizskārumu, apsveramas trīs lietas. Pirmkārt, ir jāsaprot, vai Satversmes tiesas konstatētā nepamatota tiesību aizskārums rezultātā vispār varēja rasties attiecīgais mantas pametums. Pie šī soļa tiek izslēgti tādi gadījumi, kad zaudējumi acīmredzami nav radušies Satversmes tiesas konstatētā nepamatota tiesību aizskārums rezultātā. Piemēram, ja uzņēmums vērsās Satversmes tiesā pēc tam, kad Satversmes tiesa atcēlusi likuma normas, kuras ierobežo procentu likmju noteikšanu patērētāju kreditēšanas līgumos, lūdzot atlīdzināt neiegūto peļņu, bet attiecīgais uzņēmums nemaz nav darbojies patērētāju kreditēšanas jomā, nav konstatējama cēloņsakarība starp nepamatotu tiesību aizskārumu un neiegūto peļņu. Cēloņsakarība starp nepamatotu tiesību aizskārumu un neiegūto peļņu nebūtu konstatējama arī gadījumā, kad persona pēc tam, kad likums par nekustamā īpašuma atsavināšanu piespiedu kārtā būtu atcelts (tāpēc, ka nav izmaksāta taisnīga atlīdzība), vērstos tiesā sakarā ar neiegūtās peļņas atlīdzināšanu. Acīmredzami norādītais mantiskais pametums nerastos nepamatota tiesību aizskārums rezultātā, jo nekustamais īpašums tāpat būtu atsavināts piespiedu kārtā tikai ar to atšķirību, ka personai būtu izmaksāta taisnīga atlīdzība. Otrkārt, secinot, ka Satversmes tiesas konstatētā nepamatota tiesību aizskārums rezultātā varēja rasties šādi zaudējumi, jāpārliciecinās, vai tie patiešām radās tieši nepamatota tiesību aizskārums rezultātā, proti, vai nepastāvēja arī citi juridiski nozīmīgi zaudējumu cēloņi, piemēram, paša cietušā līdzatbildība. Ja pastāv viens juridiski nozīmīgs cēlonis un tas ir prettiesiskā likuma normas rezultātā radītais nepamatotais tiesību aizskārums, tad ir nepieciešams pāriet pie trešā soļa. Treškārt, jāanalizē, vai zaudējumi ir adekvāti

⁷⁸⁶ Sk. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2016. gada 14. janvāra sprieduma lietā Nr. C27167614 5. lpp.

⁷⁸⁷ Turpat

⁷⁸⁸ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. aprīļa sprieduma lietā Nr. SKA-42/2010 11. punktu

salīdzinājumā ar prettiesisko rīcību, proti, vai zaudējumu rašanās bija saprātīgi paredzama.⁷⁸⁹ Netiešie zaudējumi nav tādi, kuri paši par sevi ir neadekvāti. Tikai tiešo zaudējumu atlīdzināšana nevarētu visos gadījumos nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Atlīdzināmi ir tādi zaudējumi, kuru rašanās bija saprātīgi paredzama, un tie var būt gan tieši, gan netiešie zaudējumi.

Tātad lietās par tādu zaudējumu atlīdzināšanu naudā, kas radušies prettiesisku likuma normu rezultātā, nepastāv neviena procesuālā tiesību norma un materiālā tiesību norma, kas būtu speciāli radīta zaudējumu atlīdzināšanai naudā šādos gadījumos. Tiesību piemērotājam jāizvēlas līdzīgāku tiesisko attiecību regulējošās procesuālās tiesību normas un materiālās tiesību normas, pirms tam izvērtējot, ciktāl šīs tiesību normas var piemērot arī lietās, kuru pamatā ir publiski tiesiskās attiecības, tas ir, lietās par zaudējumu atlīdzināšanu naudā, kas radušies prettiesisku likuma normu rezultātā. Primāri kā procesuālās tiesību normas būtu izmantojamas civilprocesu regulējošās tiesību normas, bet atsevišķos gadījumos, piemēram, kā atbildētāja un atbildētāja pusē pieaicināmo iestāžu noteikšanā, kā arī zaudējumu atlīdzības piedzīšanā – administratīvo procesu tiesā regulējošās tiesību normas. Savukārt kā materiālās tiesību normas primāri būtu piemērojamas Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā ietvertās tiesību normas, nepieciešamības gadījumā piemērojot arī Civillikuma normas, ciktāl Civillikuma normu piemērošana nenonāk pretrunā ar valsts atbildības pamatprincipiem un Satversmes 92. panta trešo teikumu.

Jānorāda, ka promocijas darbā jau iepriekš aplūkoti gadījumi, kad zaudējumi atlīdzināmi, nevis personai vērsties tiesā, bet gan likumdevējam nosakot attiecīgu zaudējumu atlīdzināšanas kārtību. Tās ir situācijas, kad Satversmes tiesa, atceļot likuma normu, nosaka arī likumdevējam pienākumu pieņemt jauno regulējumu, kurā būtu paredzēts atlīdzināt zaudējumus tām personām, kurām ar Satversmes tiesas spriedumu konstatēts nepamatots tiesību aizskārums. Piemēram, Satversmes tiesa lietā, kurā atcēla likuma normas par ieturējumu izdarīšanu no vecuma pensijām, uzlika likumdevējam par pienākumu pieņemt attiecīgus likumus, pamatojoties uz kuriem noteiktā laikposmā tiktu atmaksāti visi prettiesiski veiktie ieturējumi.⁷⁹⁰ Tas bija nepieciešams tāpēc, ka tūlītēja ieturējumu atmaksa apdraudētu valsts finanšu stabilitāti. Līdz ar to pirms prasības celšanas vispārējās jurisdikcijas tiesā pārbaudāms, vai Satversmes tiesa, atceļot likuma normas, nav noteikusi, ka zaudējumi atlīdzināmi citādā kārtībā.

6.2.1.4. Juridiskās palīdzības izdevumi nav zaudējumi

Lai persona panāktu likuma normas atcelšanu, viņai var būt nepieciešams nolīgt advokātu vai citu juristu, kā dēļ viņai var rasties juridiskās palīdzības izmaksas, piemēram, izmaksas saistībā ar konstitucionālās sūdzības sagatavošanu un pārstāvību Satversmes tiesā. Tomēr maldīgi uzskatīt, ka juridiskās palīdzības izmaksas ir zaudējumi, kas atlīdzināmi atbilstoši tiesību normām, kas regulē

⁷⁸⁹ Par to plašāk sk: Priekulis J. Cēloņsakarības izpratne administratīvajā procesā: zaudējumi. Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 390.–398. lpp.

⁷⁹⁰ Sk. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2009-43-01 35.3. punktu

zaudējumu atlīdzināšanu. Juridiskās palīdzības izmaksas ir procesuāla rakstura izmaksas, kas rodas tā iemesla dēļ, ka persona izvēlējusies aizsargāt savas tiesības pret tādu likuma normu, kura, personas ieskatā, nepamatoti aizskar viņa tiesības, nolīgšot advokātu vai citu juristu. Attiecīgi tās ir izmaksas, kuras rodas nevis nepamatota tiesību aizskārums rezultātā, bet gan tad, kad persona ir nolēmusi vērsties tiesā, lai izvērtētu tiesību aizskārums pamatotību. Tās ir izmaksas, kas atkarīgas no pašas personas, proti, viņa izvēlas tās radīt, piesaistot advokātu vai citu juristu, kā arī, savstarpēji vienojoties, izvēlas šo izmaksu apmēru. Šīs izmaksas, protams, ir cieši saistītas ar tiesību aizskārums, bet starp tiesību aizskārums un nepamatotu tiesību aizskārums nav liekama vienādības zīme, un svarīgi nošķirt juridiskās palīdzības izmaksas no zaudējumiem, jo attiecībā uz juridisko palīdzības izdevumu atlīdzināšanu ir piemērojams Satversmes 92. panta pirmais teikums, kamēr attiecībā uz zaudējumu atlīdzināšanu – Satversmes 92. panta trešais teikums.⁷⁹¹

Juridiskās palīdzības izmaksas ir aplūkojamas kā instruments, kas var paaugstināt tiesību aizsardzības līdzekļa pieejamību, lai izvērtētu tiesību aizskārums pamatotību, kamēr zaudējumi – tiesību institūts, kas radīts, lai nepamatota tiesību aizskārums gadījumā atjaunotu (nodrošinātu) tādu mantisko stāvokli, kādā persona būtu atradies, neesot nepamatotam tiesību aizskārums. Turklāt juridiskās palīdzības izmaksas rodas arī tad, kad likuma norma tiek atzīta par tiesisku un līdz ar to arī tad, kad likuma norma pamatoti ierobežo personas tiesības. Ja atzītu juridiskās palīdzības izmaksas par zaudējumiem, tad automātiski būtu secināms, ka šādas izmaksas nebūtu atlīdzināmas, ja reiz tās rodas arī tiesiskas likuma normas un pamatota tiesību aizskārums gadījumā.⁷⁹²

Jānorāda gan, ka tas nenozīmē, ka juridiskās palīdzības izmaksas, kas radušās personai saistībā ar savu tiesību aizsardzību pret tādu likuma normu, kura, iespējams, nepamatoti aizskar viņas tiesības, nekad nebūtu atlīdzināmas. Satversmes tiesa ir pamatoti norādījusi, ka Satversmes 92. panta pirmais teikums nosaka valsts pienākumu pieņemt tādas tiesību normas, kas taisnīgi noregulē ar juridiskās palīdzības izdevumu atlīdzināšanu saistītos jautājumus,⁷⁹³ kas ietver arī pienākumu noteikt atlīdzināmo juridisko palīdzības izdevumu apmēru.⁷⁹⁴ Tiesiskumam neatbilstu situācija, ja valsts vispār nenoteiktu nekādu kārtību tiesāšanās izdevumu atlīdzināšanai, ne arī situācija, ja valsts paredzētu atlīdzināt visus personai radušos izdevumus bez jebkādas izvērtēšanas, vai attiecīgie izdevumi bijuši nepieciešami lietas efektīvai vešanai tiesā.⁷⁹⁵

Jautājums par juridiskās palīdzības izmaksu atlīdzināšanu rodas tikai lietās, kas ierosinātas pēc

⁷⁹¹ Satversmes tiesa 2014. gadā noteica, ka juridisko palīdzības izmaksu atlīdzināšana ir Satversmes 92. panta pirmā teikuma, nevis trešā teikuma jautājums. Plašāk sk. Satversmes tiesas 2014. gada 7. februāra sprieduma lietā Nr. 2013-04-01 15.–19.3. punktu

⁷⁹² Plašāk sk.: Priekulis J. Cēloņsakarības izpratne administratīvajā procesā: zaudējumi. Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 397. lpp.

⁷⁹³ Plašāk sk. Satversmes tiesas 2014. gada 7. februāra sprieduma lietā Nr. 2013-04-01 19.3. punktu

⁷⁹⁴ Plašāk sk. Satversmes tiesas 2015. gada 29. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2014-31-01 9.1. punktu

⁷⁹⁵ Plašāk sk. Satversmes tiesas 2014. gada 7. februāra sprieduma lietā Nr. 2013-04-01 19.3. punktu

konstitucionālās sūdzības – tātad attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Šobrīd Latvijā vispār nav noregulēta kārtība, kādā konstitucionālās sūdzības iesniedzējam atlīdzina juridiskās palīdzības izmaksas, un rodas pamatots jautājums, vai šāda kārtība nodrošina efektīvu iespēju iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā, proti, vai pieeja Satversmes tiesai, lai izvērtētu tādas likuma normas, kuras, iespējams, nepamatoti aizskar šīs personas tiesības, ir efektīva. Kā aplūkots iepriekš promocijas darbā, lai tiesību aizsardzības līdzekli uzskatītu par pieejamu, tam ir jābūt personai tieši pieejamam, tas ir, persona pati vai ar pilnvarotu personu starpniecību var iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā, lai aizsargātu savas Satversmē garantētās pamattiesības. Tātad tas vien, ka tiesībsargs un tiesas var vērsties Satversmes tiesā, nenozīmē, ka personai ir nodrošināta efektīva pieeja Satversmes tiesā, vēl jo vairāk – efektīva iespēja iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā. Jo īpaši tas redzams situācijās, kad uz likuma normas pamata nav pieņemts neviens tiesību piemērošanas akts, bet šāda likuma norma tāpat rada personai pastāvošu tiesību aizskārumu. No vienas puses, Satversmes tiesas procesā ir ieviesta valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība un tādēļ varētu argumentēt, ka nav nepieciešams atlīdzināt juridiskās palīdzības izmaksas. No otras puses, aplūkojot citu tiesu procesus, piemēram, civilprocesu un administratīvo procesu tiesā, jāsecina, ka šajos procesos, neraugoties uz to, ka ir ieviesta valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība, pastāv iespēja pieprasīt atlīdzināt juridiskās palīdzības izmaksas, kas radušās saistībā ar tiesvedības procesu. Turklāt ar konstitucionālās sūdzības iesniegšanu saistītās juridiskās palīdzības izmaksas ir teorētiski iespējams atlīdzināt tad, kad persona vērsas Eiropas Cilvēktiesību tiesā, kura konstatē Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību pārkāpumu. Atlīdzinot juridiskās palīdzības izmaksas, Eiropas Cilvēktiesību tiesa vērtē, cik tāl šīs izmaksas ir bijušas saistītas ar darbībām Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību pārkāpuma novēršanai un vai šīs izmaksas ir saprātīgas. Pamatprincips ir tāds, ka atlīdzināmas ir saprātīgi vajadzīgas izmaksas.⁷⁹⁶ Visbeidzot, arī Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa pēc tam, kad atcēlusi likuma normu, pilnībā vai daļēji atlīdzina nepieciešamās juridiskās palīdzības izmaksas.⁷⁹⁷

Latvijā ir bijis gadījums, kad konstitucionālās sūdzības iesniedzējs pēc Satversmes tiesas procesa lūdz atlīdzināt ar Satversmes tiesas procesu saistītās juridiskās palīdzības izmaksas, vērstoties vispārējās jurisdikcijas tiesā. Vispārējās jurisdikcijas tiesa tās atteicās atlīdzināt, pirmkārt, tāpēc, ka jautājums par juridiskās palīdzības izmaksām pieder pie procesuālām, bet ne materiālām tiesībām, un, otrkārt, jautājums par juridisko palīdzības izmaksu atlīdzināšanu izlemjams pašai Satversmes tiesai atbilstoši Satversmes tiesas likuma 26. panta pirmās daļas trešajam teikumam kā neregulēts procesuāls jautājums.⁷⁹⁸ Tomēr līdz šim Satversmes tiesa nav lēmusi, vai tā var noteikt, kā personai ir atlīdzināmas juridiskās palīdzības

⁷⁹⁶ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 21. septembra sprieduma lietā Nr. 38030/12 Khan v. Germany 47. punktu un Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 19. oktobra sprieduma lietā Nr. 31107/96 Iatridis v. Greece 55. punktu

⁷⁹⁷ Sk.: Act on the Federal Constitutional Court, Article 34a, Paragraph two. Pieejams: www.codices.coe.int [aplūkots: 02.12.2019.]

⁷⁹⁸ Plašāk sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 20. novembra sprieduma lietā Nr. C27187611 (SKC-2138/2014) 9.2. un 9.3. punktu

izmaksas. No vienas puses, arī Cilvēktiesību konvencijā nav noteikts, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa var uzlikt par pienākumu valstij atlīdzināt juridiskās palīdzības izmaksas, bet Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē ir ielasījusi šādu iespēju Cilvēktiesību konvencijas 41. pantā, kurā paredzētas Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesības piešķirt personai taisnīgu atlīdzību Cilvēktiesību konvencijā garantēto tiesību aizskāruma gadījumā.⁷⁹⁹ Tas varētu norādīt uz to, ka arī Satversmes tiesa varētu lemt par juridisko palīdzības izmaksu atlīdzināšanu, neraugoties uz to, ka Satversmes tiesas likums to neparedz. Attiecīgi tās ir situācijas, kad juridisko palīdzības izdevumu atlīdzināšana ir nepieciešama, lai nodrošinātu Satversmē garantētās tiesības uz pieeju tiesai, tostarp Satversmes tiesai. No otras puses, ir jāņem vērā arī tiesību politiskā dimensija, un tas, ka līdz ar juridisko palīdzības izdevumu atlīdzināšanu noregulējumi vairāki tiesībpolitiski jautājumi, piemēram, tas, kādā apmērā tiks atlīdzināti juridiskās palīdzības izdevumi, ir nevis juridisks jautājums, bet gan tiesībpolitisks jautājums. Tādēļ Satversmes tiesa nevarētu pati noteikt, kādā apmērā atlīdzināmas ar Satversmes tiesas procesu saistītās juridiskās palīdzības izmaksas. Tā ir likumdevēja kompetence. Tomēr tās ir nevis likumdevēja tiesības, bet gan pienākums atbilstoši Satversmes 92. pantam noregulēt ar juridisko palīdzības izdevumu atlīdzināšanu saistītos jautājumus Satversmes tiesas procesā, lai nodrošinātu, ka iespēja iesniegt konstitucionālo sūdzību ir efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis Satversmē garantēto pamattiesību aizsardzībai.

6.2.2. Atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu

6.2.2.1. Vispārīgie noteikumi atlīdzinājumam naudā par nemantisko kaitējumu

Nemantiskā kaitējuma institūts ir viens no visstrīdīgākajiem tiesību institūtiem. Var piekrist tiesību doktrīnā minētajam, ka nemantiskā kaitējuma jēdzienam ir otršķirīga nozīme, jo šā jēdziena nolūks ir nevis atlīdzināt emocionālus pārdzīvojumus vai citu "netaustāmu" kaitējumu, bet gan paredzēt iespēju nodrošināt efektīvus tiesiskās aizsardzības līdzekļus, kad procesuālie atlīdzinājuma līdzekļi nav adekvāti, samērojot tos ar personas tiesību aizskārumu.⁸⁰⁰ To apliecina arī Satversmes 92. panta trešā teikuma formulējums, kurš garantē tiesības uz nepamatotam tiesību aizskārumam atbilstīgu atlīdzinājumu jeb efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Proti, Satversme nepieprasa, lai valsts izveidotu nemantiskā kaitējuma institūtu, bet pieprasa nodrošināt nepamatotam tiesību aizskārumam atbilstīgu atlīdzinājumu, tas ir, iespēju efektīvi izpildīt visas uz konkrēto tiesību pārkāpuma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. To var izdarīt arī bez nemantiskā kaitējuma institūta, atzīstot, ka atlīdzinājumam ir efektīvi jāizpilda samierināšanas funkcija.

Nemantiskā kaitējuma esības pamatā ir nepieciešamība nodrošināt samierināšanas funkcijas izpildi ikviena nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Jau iepriekš aplūkots, ka viena no tiesību aizsardzības

⁷⁹⁹ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 41. pants nosaka: "Ja Tiesa konstatē, ka ir noticis Konvencijas vai tās protokolu pārkāpums, un ja attiecīgās Augstās Līgumslēdzējas Puses iekšējās tiesību normas paredz tikai daļēju šī pārkāpuma seku novēršanu, Tiesa, ja nepieciešams, cietušajai pusei piešķir taisnīgu atlīdzību"

⁸⁰⁰ Sk.: Danovskis E. Nemantiskā kaitējuma jēdziens administratīvajās tiesībās. Jurista Vārds, Nr. 12 (1018), 20.03.2018.

līdzekļa funkcijām ir samierināšanas funkcija, proti, palīdzēt cietušajam pārdzīvot tiesību pārkāpumu, tostarp arī tā rezultātā radītās nelabvēlīgās sekas, sniedzot atbilstošu mierinājumu. To atspoguļo arī tiesību doktrīnā savulaik izteiktais aicinājums aizstāt jēdzienu “nemantiskais kaitējums” ar jēdzienu “mierinājuma nauda”.⁸⁰¹ Šajā sakarā jānorāda, ka maldīgi uzskatīt, ka, piešķirot atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu, tiktu pildīta arī vēl kāda cita funkcija, piemēram, prevencijas funkcija un taisnīguma funkcija.⁸⁰² Prevencijas funkcijas esība, piešķirot atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu, nozīmētu, ka atlīdzinājums naudā personai tiek piešķirts arī ar mērķi sodīt tiesību pārkāpēju – šajā gadījumā valsti. Kā pamatoti norādīts tiesību doktrīnā, prevencija ir radusies un pastāvējusi līdz ar sodu.⁸⁰³ Savukārt taisnīguma funkcija nosacīti tiek izpildīta, kad personai tiks nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis nepamatotam tiesību aizskārumam, tātad taisnīgums nosacīti ir sasniedzamais rezultāts nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā.

Maldīgi uzskatīt, ka atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu ir piešķirams ikvienā gadījumā, kad konstatēts likuma normas prettiesiskums vai nepamatots tiesību aizskāruma. Ar atbilstīgu atlīdzinājumu Satversmes 92. panta trešā teikuma izpratnē nav saprotams tikai naudas maksājums. Naudas maksājums jeb atlīdzība ir tikai viens no atlīdzinājuma līdzekļiem. Atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu piešķirams tikai tad, kad ar citiem līdzekļiem nav iespējams efektīvi izpildīt samierināšanas funkciju. To atspoguļo arī Augstākās tiesas spriedums, kas tika pieņemts pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā tika atceltas likuma normas, kuras noteica cietumniekiem neapmaksātu atvaļinājumu un garāku darba nedēļu nekā citiem. Ar Augstākās tiesas sprieduma tika atzīts, ka pietiekamu gandarījumu persona ir saņēmusi jau ar to vien, ka ar Satversmes tiesas spriedumu ir konstatēts viņa pamattiesību pārkāpums un apstrīdētās tiesību normas atzītas par neatbilstošām Satversmei.⁸⁰⁴ Tas, ka ne pie jebkura tiesību pārkāpuma piešķirams atlīdzinājums naudā, izriet arī no Eiropas Cilvēktiesību tiesu prakses, kur nereti atzīts, ka tiesību pārkāpuma atzīšana pati par sevi kalpo par atbilstīgu atlīdzinājumu.⁸⁰⁵ Tādēļ būtu laiks atmest tiesību praksē bieži sastopamo pieeju, kad pēc nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanas tiek domāts, kādu atlīdzību par nemantisko kaitējumu varētu piedzīt, tā vietā domājot par to, kāds atlīdzinājums kalpos par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli.

Tāpat kā zaudējumu gadījumā arī nemantiskā kaitējuma gadījumā pēc tam, kad konstatēts likuma normas prettiesiskums, neskaidrības par atlīdzinājuma naudā piešķiršanu par nemantisko kaitējumu parasti

⁸⁰¹ Sk.: Torgāns K. Mierinājuma naudas noteikšanas pamats un apmērs. Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens, Nr. 8, 2014. gada aprīlis, 33. lpp.

⁸⁰² Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2019. gada 10. jūlija sprieduma lietā Nr. SKC-40/2019 12.1.3. punktu; 2017. gada 6. decembra sprieduma lietā Nr. SKC-379/2017 15.4. punktu

⁸⁰³ Piemēram, Krimināllikuma 35. panta otrās daļas 5. punkts noteic, ka soda mērķis ir panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Plašāk sk.: Kronberga I. Noziedzīgu nodarījumu prevencija kā kriminālsoda mērķis. Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 185.–191. lpp.

⁸⁰⁴ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 5. oktobra sprieduma lietā Nr. SKC-239/2017 11. punktu

⁸⁰⁵ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2019. gada 14. marta sprieduma lietā Nr. 35726/10 “Kangers v. Latvia” 67. punktu; 2017. gada 15. jūnija sprieduma lietā Nr. 13289/06 “Frolovs v. Latvia” 67. punktu

rodas valstīs ar centralizēto konstitucionālās kontroles modeli, jo šādās valstīs konstitucionālās kontroles institūcijām, galvenokārt konstitucionālajām tiesām, parasti nav piešķirtas tiesības piešķirt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu, kas radies uz prettiesiskas likuma normas pamata. Šādas neskaidrības rodas arī Latvijā, jo Satversmes tiesai nav tiesības atlīdzināt naudā nemantisko kaitējumu.

Atlīdzinājuma naudā piešķiršana pēc Satversmes tiesas sprieduma var notikt divos veidos, un tie ir tādi paši kā zaudējumu gadījumā. Ja uz atceltās likuma normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu tiks piešķirts pēc tiesību piemērošanas akta atzīšanas par prettiesisku, un parasti tā paša procesa ietvaros, kurā šis akts pieņemts. Piemēram, ja pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā atcelta likuma norma, par prettiesisku tiek atzīts uz šīs likuma normas pamata izdots administratīvais akts, tad tiesības uz nemantiskā kaitējuma atlīdzinājumu naudā īstenojamas saistībā ar prettiesisko administratīvo aktu. Savukārt ja tiesību piemērošanas akts uz atceltās likuma normas pamata nav pieņemts un pastāvošu tiesību aizskārumu radījusi likuma normas ievērošana, tad atlīdzinājums naudā var tikt piešķirts, vērstoties vispārējās jurisdikcijas tiesā. Jebkurā gadījumā personai ir no Satversmes 92. panta trešā teikuma izrietošas tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Ja nepastāv iespēja saistībā ar tiesību piemērošanas aktu pieprasīt atlīdzinājumu naudā, persona var vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā, atsaucoties uz Satversmes 92. panta trešo teikumu kā tieši un nepastarpināti piemērojamu pamattiesību normu.

Līdz šim tiesu praksē nav vērtēts jautājums par likuma normas atcelšanu ar atpakaļejošu spēku kā priekšnoteikumu atlīdzinājumam naudā par nemantisko kaitējumu. Pēc sprieduma, kurā Satversmes tiesa atcēla tiesību normas, kas liedza turēt lūgšanu krelles cietuma kamerā, konstitucionālās sūdzības iesniedzējs vērsās vispārējās jurisdikcijas tiesā, un viņam tika piešķirts atlīdzinājums naudā par morālo kaitējumu, lai arī Satversmes tiesa atcēla tiesību normas ar kādu brīdi nākotnē.⁸⁰⁶ Nepieciešamību piešķirt konstitucionālās sūdzības iesniedzējam atlīdzinājumu naudā par morālo kaitējumu vispārējās jurisdikcijas tiesa vērtēja arī pēc cita Satversmes tiesas sprieduma.⁸⁰⁷ Šie gadījumi rada jautājumu par šādas pieejas pareizību. No vienas puses, likuma normas neatcelšana ar atpakaļejošu datumu, bet gan ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi vai ar kādu brīdi nākotnē pēc būtības rada juridisku stāvokli, kad pagātnē nav bijis tāda brīža, kad attiecīgā likuma norma būtu bijusi prettiesiska. Tā ir juridiska fikcija, kuru Satversmes tiesa rada, lemjot par to, kā prettiesiskas likuma normas gadījumā sabalansējams tiesiskās drošības (stabilitātes) princips ar taisnīguma principu. No otras puses, faktiskā situācija paliek nemainīga – kādu noteiktu brīdi prettiesiskā likuma norma ir piemērota attiecībā uz personu vai persona pati ir ievērojusi šādu likuma normu, un Satversmes tiesa ir konstatējusi šīs personas tiesību nepamatotu aizskārumu. Tomēr šāda situācija rodas arī zaudējumu gadījumā, un, kā aplūkots iepriekš, – lai atlīdzinātu zaudējumus, nepieciešams konstatēt, ka likuma norma ir atcelta ar atpakaļejošu spēku, un tas pamatoti atzīts Augstākās tiesas praksē.

⁸⁰⁶ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 17. septembra spriedumu lietā Nr. C27200411 (SKC–163/2015)

⁸⁰⁷ Sk. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2015. gada 1. aprīļa spriedumu lietā Nr. C27205510

Tādēļ rodas pamatots jautājums, vai pieejai attiecībā uz atlīdzinājuma naudā par nemantisko piešķiršanu būtu jābūt atšķirīgai?

Mērķis atlīdzinājuma naudā par nemantisko kaitējumu un zaudējumiem piešķiršanai ir viens un tas pats, proti, pēc nepamatota tiesību aizskāruma nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Atšķiras tikai tas, ka atlīdzinājuma naudā par nemantisko kaitējumu piešķiršana nepieciešama, lai efektīvi izpildītu samierināšanas funkciju, bet atlīdzinājuma naudā piešķiršana par zaudējumiem – lai efektīvi izpildītu kompensācijas funkciju. Taču atšķirīgu funkciju esība vien nevar pamatot, kāpēc atlīdzinājuma naudā piešķiršanā nepieciešams konstatēt atpakaļejoša spēka piemērošanu, kamēr nemantiskā kaitējuma gadījumā tas, ar kādu brīdi atcelta likuma norma, nav svarīgs. No Augstākās tiesas sprieduma lietā, kurā tika lemts par atlīdzinājuma naudā piešķiršanu konstitucionālās sūdzības iesniedzējam sakarā ar aizliegumu turēt lūgšanu krelles cietuma kamerā, izriet, ka tiesa uzskatīja par iespējamu vērtēt atlīdzinājuma naudā piešķiršanu, ņemot vērā, ka Satversmes tiesa konstatēja viņa Satversmes 99. pantā garantēto tiesību uz reliģiskās pārliecības brīvību nepamatotu aizskārumu.⁸⁰⁸ Attiecīgi ja reiz tika atceltas tiesību normas pēc konstitucionālās sūdzības, tad loģiski, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesības ir pārkāptas, tātad iespējams lemt par to, vai nav nepieciešams atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu. Taču šis secinājums ir pamatots, ciktāl tiek atzīts, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesību nepamatots aizskārums bija konstatēts. Kā jau iepriekš promocijas darbā analizēts lietās, kas ierosinātas pēc konstitucionālās sūdzības, konstitucionālās sūdzības iesniedzēja tiesību nepamatots aizskārums vienmēr tiek konstatēts, kad tiesību norma tiek atcelta, jo tas ir pamats tiesību normas atcelšanai. Vienlaikus Augstākā tiesa neņēma vērā, ka Satversmes tiesa, atceļot tiesību normu, lemj arī par brīdi, ar kuru tiesību norma tiks atcelta, kas netieši nozīmē arī brīdi, līdz kuram tiks uzskatīts, ka tiesību norma un tiesību aizskārums ir bijis tiesisks. Tas tiek lemts, lai sabalansētu tiesiskās drošības (stabilitātes) principu ar taisnīguma principu. Ja Satversmes tiesa atceļ likuma normu ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi vai kādu brīdi nākotnē, līdz Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdim vai attiecīgajam brīdim nākotnē šī likuma norma uzskatāma par tiesisku un ievērojamu – tādu likuma normu, kura nav radījusi nepamatotu tiesību aizskārumu attiecīgajā laikposmā.

Tiesiskās drošības princips paredz, ka tik ilgi, kamēr tiesību normas ir spēkā, tās ir jāievēro vai arī pret tām normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā ir jāceļ iebildumi. Kamēr atbilstošā procedūrā nav atzīts citādi, pastāv prezumpcija, ka tiesību normas ir tiesiskas un ievērojamas.⁸⁰⁹ Tiesiskās drošības princips uzliek par pienākumu ievērot Satversmes tiesas noteikto likuma normas atcelšanas brīdi, tātad arī brīdi, līdz kuram likuma norma tiek uzskatīta par tiesisku un ievērojamu. Tiesību normas atcelšana ar Satversmes tiesas sprieduma publicēšanas brīdi vai kādu brīdi nākotnē nenozīmē, ka lietā, kas ierosināta pēc

⁸⁰⁸ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 17. septembra sprieduma lietā Nr. SKC-163/2015 6.3.–6.4. punktu

⁸⁰⁹ Par tiesiskās drošības principu sk. arī Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 30. marta sprieduma lietā Nr. SKA-5 15.–17. punktu

konstitucionālās sūdzības, nav konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, bet tas nozīmē tikai to, ka pirms Satversmes tiesas sprieduma attiecīgā tiesību norma uzskatāma par tiesisku un ievērojamu, bet tiesību normas rezultātā radītais tiesību aizskārums – par pamatotu. Atbilstoši Satversmes 92. panta trešajam teikumam personai ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu par to laiku, kad tiesību aizskārums ir nepamatots. Tādēļ, lai rastos pamats pieprasīt atlīdzinājumu naudā par tādu nemantisko kaitējumu, kas radies prettiesiskas likuma normas rezultātā, ir nepieciešams atcelt likuma normu ar atpakaļejošu spēku attiecībā uz personu, kura lūdz piešķirt atlīdzinājumu naudā.

Tajā pašā laikā jāpiekrīt tam, ka personai, jo īpaši konstitucionālās sūdzības iesniedzējam, ir jābūt iespējai pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā atcelta likuma norma un konstatēts šīs personas tiesību nepamatots aizskārums, pieprasīt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu. Tas negarantē to, ka atlīdzinājums naudā arī tiktu piešķirts, bet tikai iespēju to pieprasīt, ņemot vērā, ka Satversmes tiesa nepiešķir atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu un noteiktos gadījumos atlīdzinājums naudā ir nepieciešams efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai. No vienas puses, Satversmes tiesa varētu pati izvērtēt, vai nepamatots tiesību aizskārums ir tāds, ka efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai nepieciešams atlīdzinājums naudā. Ja likuma norma netiek atcelta ar atpakaļejošu brīdi, prezumējams, ka Satversmes tiesa uzskatījusi, ka atlīdzinājums naudā nav nepieciešams. No otras puses, Satversmes tiesas procesā netiek piešķirts atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu. To piešķir vispārējās jurisdikcijas tiesa, un šādā gadījumā saprātīgi būtu, ka tieši vispārējās jurisdikcijas tiesa izvērtē, vai nepieciešams atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu. Šāda pieeja saglabātu arī vienotus pamatprincipus atlīdzinājuma naudā piešķiršanā gan par zaudējumiem, gan par nemantisko kaitējumu, kas nav mazsvarīgi, un ļautu izvairīties no juridiski korekti neatbildama jautājuma, kāpēc personai tiek piešķirts atlīdzinājums naudā par zaudējumiem tikai tad, ja likuma norma atcelta ar atpakaļejošu spēku, bet atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu – arī tad, kad likuma norma atcelta ar citu brīdi. Tādēļ, lai harmoniski iekļautos spēkā esošajā tiesību sistēmā un nenonāktu pretrunā ar faktisko realitāti, likuma norma parasti būtu atceļama no attiecīgā konstitucionālās sūdzības iesniedzēja pamattiesību aizskāruma rašanās brīža. Tas nodrošinās iespēju šai personai vērsties vispārējās jurisdikcijas tiesā, lūdzot atlīdzināt nemantisko kaitējumu naudā, bet tiesai – izvērtēt šo prasību pēc būtības, proti, vai efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai nepieciešams atlīdzinājums naudā. Tātad šāda kārtība nodrošinātu to, ka ikvienā gadījumā personai tiek piešķirts atlīdzinājums naudā, ja tas nepieciešams, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma nodrošinātu viņai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli.

Kad ir pamats piešķirt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu? Vispārējās jurisdikcijas tiesa lietā pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā tika atceltas likuma normas, kas noteica cietumniekiem neapmaksātu atvaļinājumu un garāku darba nedēļu kā citiem, norādīja, ka atlīdzinājums naudā piešķirams tikai tajos gadījumos, kad pārkāpuma konkrētā ietekme bijusi ar tādu raksturu vai sasniegusi tādu pakāpi, kas personas garīgo labklājību ietekmējusi būtiski. Citiem vārdiem sakot, pamatā papildu atlīdzības

noteikšanai jābūt konstatētiem individuālā gadījuma īpašiem apstākļiem, kas prasītājam jāpierāda.⁸¹⁰ Vienlaikus jānorāda, ka ne jau konstatējams tas, vai garīgā labklājība ietekmēta būtiski, bet gan tas, vai konkrētais tiesību pārkāpums bijis tāds, kas uzskatāms par būtisku. Ja personai tiesību normas rezultātā piecus gadus nācās strādāt bez apmaksāta atvaļinājuma, tad visai acīmredzami ir tas, ka šāds tiesību aizskārumu būtu uzskatāms par būtisku, proti, tādu, kas dotu personai tiesības uz atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu. Tomēr personai netika piešķirts atlīdzinājums naudā. Savukārt lietā pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā tika atceltas tiesību normas, kas liedza turēt lūgšanu krelles cietuma kamerā, vispārējā jurisdikcijas tiesa uzskatīja par iespējamu piešķirt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu, jo Satversmes 99. pantā noteikto tiesību uz reliģiskās pārliecības brīvību pārkāpums tika atzīts par būtisku.⁸¹¹ Attiecīgi ja tiesību pārkāpums netiktu atzīts par būtisku, tad atlīdzinājums par nemantisko kaitējumu netiktu piešķirts. Vienlaikus gan jānorāda, ka tiesa spriedumā vienkārši konstatēja, ka tiesību pārkāpums uzskatāms par būtisku, nesniedzot tam atbilstošu pamatojumu. Pareizi būtu, ka tiesa sniedz pamatojumu tam, kāpēc tiesību pārkāpums uzskatāms par būtisku, jo pamattiesību pārkāpums pats par sevi automātiski nav atzīstams par būtisku. No tiesas sprieduma nav viennozīmīgi skaidrs, kāpēc šajā gadījumā tiesību pārkāpums bija būtisks, un līdz ar to personai bija piešķirams atlīdzinājums naudā.

Līdz šim nepastāv konsekventa pieeja būtiska tiesību pārkāpuma konstatēšanā. Lai arī būtiska tiesību pārkāpuma konstatēšana lielā mērā ir atkarīga arī no individuālajiem apstākļiem, vērtējot, vai tiesību pārkāpums attiecībā uz konkrēto personu ir vērtējams kā būtisks, nozīme ir arī pašas personas aktivitātei savu tiesību aizsardzībā. Ja persona nav pati vērsusies Satversmes tiesā, tad attiecībā uz viņu konstatētais tiesību pārkāpums parasti nebūtu atzīstams par būtisku. Piemēram, ja Satversmes tiesa pēc konstitucionālās sūdzības atceļ apstrīdēto tiesību normu kā prettiesisku no pieņemšanas brīža, tātad konstatējot nepamatotu tiesību aizskārumu ikvienam, kurš ievēroja vai uz kuru tika piemērota tiesību norma, tiesību pārkāpums varētu tikt atzīts par būtisku parasti tikai attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Ja persona neizrāda aktivitāti un neapstrīd tiesību normu Satversmes tiesā, tas pats par sevi parasti norāda uz to, ka tiesību norma nav atstājusi uz šīs personas dzīvi tādu ietekmi, lai piešķirtu viņai atlīdzinājumu naudā.

Jānorāda gan, ka abās aplūkotajās lietās nebija tiesiska pamata piešķirt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu, jo atbilstoši Satversmes tiesas spriedumam tiesību normas tika atceltas ar kādu brīdi nākotnē. Attiecīgi atlīdzinājums naudā tika piešķirts nevis par nepamatotu tiesību aizskārumu, bet gan par pamatotu tiesību aizskārumu. Ja Satversmes tiesa šajos gadījumos būtu atcēlusi tiesību normas ar atpakaļejošu brīdi attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem, tas nozīmētu, ka konstitucionālās sūdzības iesniedzējiem būtu iespēja prasīt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu. Ja otrajā gadījumā tiesību normu atcelšana ar atpakaļejošu datumu attiecībā uz konstitucionālās sūdzības iesniedzēju, bet attiecībā uz pārējiem – ar kādu brīdi nākotnē – nebūtu radījusi tiesisko nenoteiktību, jo

⁸¹⁰ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 5. oktobra sprieduma lietā Nr. SKC-239/2017 11.2. punktu

⁸¹¹ Sk. Rīgas apgabaltiesas 2016. gada 27. maija sprieduma lietā Nr. C27200411 3. lpp.

konstitucionālās sūdzības iesniedzējam tāpat nebūtu ļauts glabāt attiecīgos reliģiskos priekšmetus līdz jaunā normatīvā regulējuma pieņemšanai⁸¹², tad pirmajā gadījumā rastos tiesiskā nenoteiktība attiecībā uz zaudējumu atlīdzināšanu par neapmaksāto atvaļinājumu, proti, kā bija apmaksājams atvaļinājums. To gan varētu novērst, nosakot pagaidu piemērojamo regulējumu līdz jauna normatīvā regulējuma pieņemšanai, ņemot vērā, ka Satversmes tiesa bija konstatējusi, ka atvaļinājums bija apmaksājams; tādējādi tas ir tikai juridiskā pamatojuma jautājums par to, kā aizpildāms konstatētais likuma robs.

Vai pārkāpums, ka valsts pārvaldē strādājošā atalgojums tiek publicēts internetā, ir būtisks? Pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā atcēla likuma normas, kas noteica valsts pārvaldē strādājošo atalgojuma publicēšanu, radās jautājums, vai personas, kurām konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, varētu lūgt atlīdzinājumu naudā. Šajā lietā tiesību norma tika atcelta no tās pieņemšanas brīža, līdz ar to nepamatots tiesību aizskārums tika konstatēts ikvienai valsts pārvaldē nodarbinātai personai, kurai atbilstoši šai likuma normai tika publicēts atalgojums.⁸¹³ Vienlaikus tas uzreiz nenozīmē, ka personai būtu piešķirams atlīdzinājums naudā. Svarīgi ir tas, vai ar tiesību aizskāruma konstatēšanu un iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu, attiecīgi atalgojuma turpmāku npublicēšanu un publicēto atalgojumu izņemšanu ārā no institūciju tīmekļvietnēm, tiek izpildīta samierināšanas funkcija. Samierināšanas funkcija netiktu izpildīta tikai tad, ja attiecībā uz konkrētu personu attiecīgais tiesību pārkāpums būtu vērtējams kā būtisks, kas šajā gadījumā bija grūti iedomājams – atalgojuma publicēšana parasti nekādas vērā ņemamas neērtības neradīja, un lielākā daļa cilvēku bija pat vienaldzīgi, ka viņu atalgojums tiek publicēts tīmekļvietnē. Tādēļ kopumā Satversmes tiesas spriedums, kurā konstatēts nepamatots tiesību aizskārums un ar kuru novērsta turpmāka algu publicēšana, nodrošināja efektīvu personas tiesību aizsardzību.

Ievērojot minēto, var secināt, ka, lai piešķirtu atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu gadījumā, kad uz likuma normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, pirmkārt, jābūt pieņemtam Satversmes tiesas spriedumam, kurā atcēla likuma norma un konstatēts konkrētas personas nepamatots tiesību aizskārums. Otrkārt, Satversmes tiesas spriedumā ir jābūt piemērotam atpakaļejošam spēkam attiecībā uz personu, kura prasa piešķirt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu. Treškārt, atpakaļejošam spēkam jāaptveras ar to laikposmu, par kādu pieprasa atlīdzināt nemantisko kaitējumu naudā. Ceturtkārt, jākonstatē būtisks nepamatots tiesību aizskārums attiecībā uz personu, kura prasa atlīdzināt nemantisko kaitējumu naudā. Tam, vai nepamatots tiesību aizskārums ir būtisks, nozīme ir arī pašas personas aktivitātei savu tiesību aizsardzībā. Ja persona pati nav vērsusies Satversmes tiesā, nepamatotais tiesību aizskārums parasti nav būtisks. Atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu ir galējais tiesību aizsardzības līdzeklis, kad visi citi tiesību aizsardzības līdzekļi nespēj efektīvi izpildīt samierināšanas funkciju. Diskusijas par nemantiskā kaitējuma esību vai neesību ir jēgpilnas tikai tiktāl,

⁸¹² Tāpēc, ka konstrukcija bija tāda, ka atļauts bija glabāt tikai tos priekšmetus, kuri uzskaitīti Ministru kabineta noteikumu pielikumā. Savukārt konstitucionālās sūdzības iesniedzējs bija apstrīdējis Satversmes tiesā tiesību norma pēc metodes “ciktāl neparedz”. Plašāk sk. Satversmes tiesas 2011. gada 18. marta sprieduma lietā Nr. 2010-50-03

⁸¹³ Sk. Satversmes tiesas 2019. gada 6. marta spriedumu lietā Nr. 2018-11-01

ciktāl tiek diskutēts par to, kāds atlīdzinājums nepieciešams samierināšanas funkcijas efektīvai izpildei.

6.2.2.2. Atsevišķi jautājumi par nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu naudā

Latvijā ilgus gadus ir bijis ierasts, ka maksimālo apmēru atlīdzinājumam naudā par nemantisko kaitējumu nereti nosaka likums.⁸¹⁴ No vienas puses, varētu domāt, ka nevar naudā novērtēt nemantisko kaitējumu un līdz ar to būtu iespējams ar likumu noteikt maksimālo apmēru atlīdzinājumam naudā par nemantisko kaitējumu. No otras puses, atlīdzības apmērs par nemantisko kaitējumu var ietekmēt to, vai personai tiek nodrošināts nepamatotam tiesību aizskārumam atbilstīgs atlīdzinājums. Likumā nosakot maksimālo atlīdzības apmēru, var būt gadījumi, kad kādā noteiktā situācijā likumā noteiktais maksimālais atlīdzības apmērs nav pietiekams, lai nodrošinātu personai atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Lietuvas Konstitucionālā tiesa ir pat norādījusi, ka likumdevējs nedrīkst likumā noteikt maksimālo atlīdzības apmēru par nemantisko kaitējumu. Tas būtu pretrunā ar konstitūcijā garantētajām tiesībām uz atlīdzinājumu un tiesiskas valsts principu, turklāt neļautu tiesai pieņemt taisnīgu nolēmumu ikvienā lietā.⁸¹⁵ Tā kā tiesa dod galavārdu par atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā, ar likumu nebūtu imperatīvi nosakāms maksimālais atlīdzības apmērs par nemantisko kaitējumu. Lai izvairītos no tā, ka noteiktā situācijā nav iespējams nodrošināt nepamatotam tiesību aizskārumam atbilstīgu atlīdzinājumu, likumdevējs likumā, ja tas ir lietderīgi, var noteikt orientējošus atlīdzības apmērus par nemantisko kaitējumu, kurus netipiskos gadījumos varētu neievērot, lai nodrošinātu nepamatotam tiesību aizskārumam atbilstīgu atlīdzinājumu.

Latvijas tiesību sistēmā vēl nav tieši atzīts princips par to, ka nemantiskā kaitējuma gadījumā nevar piešķirt lielāka apmēra atlīdzinājumu nekā to, ko pati persona prasa (*ne ultra petitem*). No vienas puses, tiesību praksē ir atzīts, ka, “nosakot atlīdzinājumu, tiesa pauž valsts nostāju par aizskarto tiesību un paša tiesību aizskāruma nozīmīgumu. Tādējādi atlīdzinājums demokrātiskā un tiesiskā valstī nedrīkst būt nesamērīgi mazs”.⁸¹⁶ Tātad varētu uzskatīt, ka šī principa izmantošana varētu rezultēties arī nesamērīgi maza atlīdzinājuma naudā piešķiršanu, kas demokrātiskā tiesiskā valstī nebūtu pieļaujams. No otras puses, šāds princips tiek atzīts Eiropas Cilvēktiesību tiesa praksē⁸¹⁷ un netiek uzskatīts par tādu, kas nebūtu pieļaujams demokrātiskā tiesiskā valstī. Šāda principa izmantošana ir arī visai loģiska, atzīstot, ka atlīdzinājuma par nemantisko kaitējumu funkcija ir samierināšanas funkcija. Attiecīgi tiesa neiejaucas personas izvēlē, jo pati persona vislabāk zina, kāds atlīdzinājuma līdzeklis spēs viņu samierināt. Tas

⁸¹⁴ Piemēram, sk. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 14. panta ceturto daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.] un Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likuma 14. panta ceturto daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁸¹⁵ Sk. Lietuvas konstitucionālās tiesas 2006. gada 19. augusta sprieduma lietā Nr. 23/04 III sadaļu. Pieejams: <https://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1337/content> [aplūkots: 20.02.2019.]

⁸¹⁶ Sk. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. februāra sprieduma lietā Nr. SKA-104/2010 18. punktu

⁸¹⁷ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 7. februāra sprieduma lietā Nr. 57818/09 and 14 others Lashmankin and Others v. Russia 516. punktu

pirmām kārtām atklājas tajā, ka atlīdzības par nemantisko kaitējumu pieprasīšana ir personas tiesības, nevis pienākums un pati personas izvēlas pieprasāmo atlīdzības apmēru. Proti, tiesas primārais uzdevums ir izvērtēt, vai personas pieprasītais atlīdzības apmērs par nemantisko kaitējumu nav pārmērīgs. Tiesa var samazināt pieprasīto atlīdzības apmēru par nemantisko kaitējumu, ja mazāks atlīdzības apmērs nodrošina nepamatotam tiesību aizskārumam atbilstīgu atlīdzinājumu jeb efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli.

Jāņem vērā, ka tāpat kā zaudējumu gadījumā lieta par atlīdzinājuma naudā piešķiršanu par tādu nemantisko kaitējumu, kas radies prettiesiskas likuma normas rezultātā, nav civillieta, jo lietas pamatā esošās tiesiskās attiecības ir publiski tiesiskas attiecības. Attiecībā uz lietām par atlīdzinājuma naudā par nemantisko kaitējumu piešķiršanu uz to ir norādījusi arī Augstākā tiesa.⁸¹⁸ Tas nozīmē, ka attiecībā uz procesuālajām un materiālajām tiesību normām, kas piemērojamas, izskatot šādas lietas, būtībā izmantojamas vienas un tās pašas atziņas kā zaudējumu gadījumā. Būtiskākais jautājums, kas rodas materiālo tiesību normu sakarā: vai šādās lietās ir piemērojams Civillikuma 1635. pants? Šī norma ir vienīgā Civillikuma norma, kuras piemērošanu vajadzētu apsvērt, izskatot lietas par tāda nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu, kas radies prettiesiskas likuma normas rezultātā. Tā vispārīgi nosaka, kad cietušais ir tiesīgs prasīt apmierinājumu no aizskārēja, kā arī sniedz morālā kaitējuma skaidrojumu un nosaka metodoloģiju atlīdzības apmēra noteikšanai. Tiesu prakse par Civillikuma 1635. panta piemērošanu šādu lietu izskatīšanā ir pretrunīga. Vienā gadījumā pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā atcēla tiesību normas, kas noteica cietumniekiem neapmaksātu atvaļinājumu un garāku darba nedēļu, tiesa norādīja, ka lietā nav piemērojams Civillikuma 1635. pants, jo minētā prasība, kas ir celta pret valsti, izriet nevis no privāttiesiskajām, bet gan publiski tiesiskajām attiecībām.⁸¹⁹ Turpretim citā gadījumā pēc Satversmes tiesas sprieduma, kurā atcēla tiesību normas, kas aizliedza glabāt reliģiskus priekšmetus cietuma kamerā, tiesa piemēroja Civillikuma 1635. pantu, lai gan izskatāmās lietas ietvaros pamatā bija publiski tiesiskas attiecības. Vēl vairāk – tiesa, atsaucoties uz Civillikuma 1635. pantu, norādīja, ka, lai atlīdzinātu morālo kaitējumu, nepieciešams konstatēt neatļautu darbību un to, ka ar neatļauto darbību ir aizskartas cietušās personas pamattiesības vai nemantisks labums.⁸²⁰ Taču Civillikuma 1635. panta piemērošana nav tiesiski pamatota tā iemesla dēļ, ka līdzīgāku tiesisko attiecību regulējošā normatīvajā aktā, tas ir, Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likumā ietvertās normas par nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu ir pietiekamas, lai izskatītu lietu, neizmantojot Civillikuma normas. Ar likuma pieņemšanu nav pamata runāt par neatļautu darbību, un paši svarīgākie juridiskie jautājumi, atlīdzinot nemantisko kaitējumu, ir šādi: vai pieņemtais likums ir radījis nepamatotu tiesību aizskārumu un vai atlīdzinājums naudā nepieciešams efektīvam tiesību aizsardzības līdzeklim.

⁸¹⁸ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 29. decembra spriedumu lietā Nr. SKC-150/2014 (C27205510) 7.1. punktu un Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2015. gada 1. aprīļa spriedumu lietā Nr. C27205510

⁸¹⁹ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 29. decembra spriedumu lietā Nr. SKC-150/2014 (C27205510) 7.1. punktu un Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2015. gada 1. aprīļa spriedumu lietā Nr. C27205510

⁸²⁰ Plašāk sk. Rīgas apgabaltiesas 2016. gada 27. maija sprieduma lietā Nr. C27200411 motīvu daļu

Eiropas tiesību telpā vienots ir princips, ka atlīdzības apmērs tiek noteikts, pamatojoties uz taisnīguma apsvērumiem.⁸²¹ Latvijas normatīvajos aktos ir noteikti vairāki orientējoši kritēriji, kas ņemami vērā, atlīdzinot nemantisko kaitējumu citos gadījumos, un tie var tikt izmantoti, arī lemjot par tāda nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu, kas radies prettiesiskas likuma normas rezultātā.⁸²² Tiesu praksē šie kritēriji ir izmantoti arī šādās lietās, vienlaikus nepareizi konstatējot, ka kritēriju piemērošanas pamats ir tāds, ka privāto tiesību jomā šādu kritēriju nav; tāpēc esot pamats piemērot administratīvajās tiesībās pastāvošos kritērijus.⁸²³ Kā minēts, lietas par tāda nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu, kas radies prettiesiskas likuma normas rezultātā, nav civillietas, bet gan lietas, kas izriet no publiski tiesiskajām attiecībām. Attiecībā uz apstākļiem, kas varētu ietekmēt atlīdzības apmēru, jānorāda, ka ikviens gadījums var būt individuāls, un ņemami vērā visi lietas pamatā esošie būtiskie apstākļi. Atlīdzības apmēru var ietekmēt arī personas īpatnības un iezīmes. To pieprasa cilvēka cieņa, kas ir katra indivīda vērtība un ir cilvēktiesību būtība.⁸²⁴ Tāpat kritēriji atlīdzības apmēra par nemantisko kaitējumu noteikšanā var atšķirties atkarībā no tā, vai nepamatots tiesību aizskārums radīts fiziskajai personai vai juridiskajai personai. Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē ir atzīts, ka juridiskajām personām papildus ir jāvērtē tiesību pārkāpuma ietekme uz to reputāciju, neskaidrības lēmumu pieņemšanā vai plānošanā, traucējumi juridiskās personas vadīšanā, kā arī neērtības, kas juridiskās personas vadībai bija jāpacieš sakarā ar tiesību pārkāpumu.⁸²⁵ Ja juridiskā persona neveic komercdarbību, var pastāvēt citi papildus vērtējamie apstākļi, piemēram, reliģisko organizāciju gadījumā, nosakot atlīdzības apmēru, jāvērtē, vai tiesību pārkāpuma rezultātā tā tika traucēta savu reliģisko mērķu īstenošanā.⁸²⁶ Tas kopumā atspoguļo iepriekš izteikto tēzi, ka ikkatrā konkrētajā gadījumā var būt arī citi būtiski apstākļi, kas ietekmē atlīdzības apmēru par nemantisko kaitējumu.

Tas, kāds ir bijis likumdošanas process, var ietekmēt atlīdzinājuma naudā apmēru, ņemot vērā, ka primārā nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas funkcija ir samierināt personu ar radīto tiesību pārkāpumu, un tas, kad persona tiks samierināta ar tiesību pārkāpumu, ir atkarīgs no konkrētā gadījuma apstākļiem. Šobrīd jau dažos gadījumos, atlīdzinot nemantisko kaitējumu, tiek ņemts vērā iestādes rīcības tiesiskais un faktiskais pamatojums, kā arī iestādes rīcības motīvi.⁸²⁷ Tas būtu attiecināms arī uz likumdevēju, it īpaši

⁸²¹ Plašāk sk.: Shelton D. Remedies in International Human Rights Law (3rd edition). Oxford University Press: Oxford, 2015, p. 351

⁸²² Sk. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 14. panta pirmo daļu un Kriminālprocesā un administratīvā pārkāpuma lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likuma 14. panta pirmo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

⁸²³ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 29. decembra spriedumu lietā Nr. SKC-150/2014 7.1. punktu un Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2015. gada 1. aprīļa spriedumu lietā Nr. C27205510

⁸²⁴ Par cilvēka cieņu plašāk sk. Satversmes tiesas 2017. gada 19. decembra sprieduma lietā Nr. 2017-03-03 19.1. punktu

⁸²⁵ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 6. aprīļa sprieduma lietā Nr. 35382/97 Comingersoll S.A. v. Portugal 32.–37. punktu. Sk. arī: Priekulis J. Personiskā kaitējuma atlīdzinājums juridiskai personai administratīvajā procesā. Jurista Vārds, 26.08.2014., Nr. 33 (835)

⁸²⁶ Piemēram, sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 31. augusta sprieduma lietā Nr. 40825/98 Religionsegemeinschaft Der Zeugen Jehovas and Others v. Austria. Attiecīgajā lietā, nosakot atlīdzinājumu, ņēma vērā, vai reliģiskajai organizācijai tiesību pārkāpuma rezultātā bija radušās grūtības īstenot savus reliģiskos mērķus. Tika secināts, ka šādu grūtību nebija

⁸²⁷ Piemēram, sk. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 14. panta pirmo daļu [redakcija, kas spēkā uz 11.08.2019.]

situācijā, kad persona ir līdzdarbojusies likuma normas pieņemšanā, lai nepieļautu tiesību pārkāpumu, taču likumdevējs šīs personas argumentus nav pienācīgi izvērtējis. Tomēr to nevajadzētu uzvert tā, ka likumdevējam būtu vispārējs juridisks pienākums uz klausīt likuma normas adresātu viedokli vai pat pienākums šo viedokli ņemt vērā – likumdevējam šāda pienākuma nav. Taču neapšaubāmi, ka gadījumā, kad persona pati ir centusies likumdevēju pārliecināt, ka piedāvātā likuma norma nepamatoti aizskar viņas tiesības, un kad likumdevējs atstājis šīs personas argumentus pilnībā neizvērtētus, ir nepieciešams lielāks samierināšanas līdzeklis nekā gadījumā, kad persona nav līdzdarbojusies likumdošanas procesā vai arī ir līdzdarbojusies, bet likumdevējs šīs personas argumentus ir pienācīgi izvērtējis. Protams, var teikt, ka šis apstāklis nav jāņem vērā un tam nav nozīmes atlīdzības apmēra noteikšanā. Tomēr tā būtu nepamatota paslēpšanās no realitātes, jo vispārzināms ir fakts, ka gadījumā, ja persona laikus iestājas par savu tiesību aizsardzību, viņai tas ir svarīgi, un zināmā mērā ir nepieciešams atjaunot uzticību likumdevējam.

Ievērojot minēto, var secināt, ka nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas jēga ir samierināt to personu, kurai radās nepamatots tiesību aizskārums, tātad atjaunot individuālu taisnīgumu konkrētajos faktiskajos apstākļos. Tas nozīmē, ka, atlīdzinot nemantisko kaitējumu naudā, jāņem vērā arī konkrētā gadījuma īpašie apstākļi. Mehāniska pieeja, kad nemantiskais kaitējums naudā tiek atlīdzināts tādā apmērā, kādā tas atlīdzināts citās līdzīgās lietās, neiedziļinoties konkrētās lietas faktiskajos apstākļos, tostarp apstākļu attiecībā uz personu, var arī nenodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Likumdevējam ar likumu nebūtu nosakāms maksimālais atlīdzības apmērs par nemantisko kaitējumu, jo noteiktos gadījumos tas var liegt nodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā. Piešķirot atlīdzību par nemantisko kaitējumu, būtu izmantojams princips, ka nemantiskā kaitējuma gadījumā nevar piešķirt lielāku atlīdzības apmēru par to, ko pati persona prasa.

KOPSAVILKUMS

1. Lai nodrošinātu tiesiskas valsts principa ievērošanu pār likumiem, iespējami trīs modeļi. Pirmais modelis ir nodot tiesības vērtēt likumus tiesu kompetencē. Otrais modelis ir likumu pieņemšanas procedūru pilnveidošana, nenododot tiesības vērtēt likumus tiesu kompetencē. Trešais ir pirmo divu modeļu apvienojums – nodot tiesības vērtēt likumus tiesu kompetencē, pilnveidojot parlamenta procedūras likumu pieņemšanā. Demokrātiskā tiesiskā valstī atbilstošākais ir trešais modelis, kurā visupirms likumdevējam ir pienākums nodrošināt atbilstošu mehānismu, kādā tiek izvērtēts likuma tiesiskums pirms likuma pieņemšanas, bet pēc tam, kad likums jau pieņemts, ievērojot varas dalīšanas principu, – kontroles funkciju par likuma tiesiskumu uzņemas arī tiesa. Šādā modelī tiesas kontroles robežas pār likumu kontroli visupirms nosaka demokrātijas princips, kas aizliedz tiesai veikt likumu lietderības kontroli un pieprasa likumdevējam atzīt zināmu rīcības brīvību likumu pieņemšanā, savukārt likumdevēja rīcības brīvības juridiskās robežas likumu pieņemšanā nosaka tiesiskas valsts princips, kas ietver arī pienākumu atzīt un garantēt tiesības.
2. No valstī pastāvošās tiesiskas valsts principa izpratnes ir atkarīgs, vai tiesiskas valsts princips pieprasa nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli pret tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma vai likuma normas. Ja valstī pastāv tāda tiesiskas valsts izpratne, kad prioritāte tiek piešķirta tiesību virsvadības principam, tiek uzskatīts, ka personai nodrošināms tiesību aizsardzības līdzeklis pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma vai likuma normas. Savukārt ja valstī pastāv tāda tiesiskas valsts izpratne, kad prioritāte tiek piešķirta parlamenta suverenitātes principam, tiek uzskatīts, ka šāds tiesību aizsardzības līdzeklis nav nodrošināms, jo pats likumdevējs var efektīvi aizsargāt personas tiesības, pieņemot likumus un likuma normas. Šādā gadījumā nevis tiesa, bet gan likumdevējs nosaka, kad likums un likuma norma ir tiesiska.
3. Latvijā pastāv tāda tiesiskas valsts principa izpratne, kad prioritāte piešķirama tiesību virsvadības principam. Latvijā ir nodrošināms efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumu un likuma normu, kas aizskar Satversmē garantētās pamattiesības vai citas personas tiesības. Tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli ir personas subjektīvās tiesības, kuras viņa var izmantot citu sev piemītošo subjektīvo tiesību aizsardzībai, un tiesību aizsardzības līdzekli var skaidrot kā veidu, kādā persona var tiesiski aizsargāt savas aizskartās tiesības, pārbaudot tiesību aizskāruma pamatotību, bet nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā – novēršot to un atjaunojot taisnīgumu.
4. Efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis spēj efektīvi izpildīt visas uz konkrēto nepamatota tiesību aizskāruma gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas. Tiesību aizsardzības

līdzeklim ir sešas funkcijas: tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkcija, iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas funkcija, jauna stāvokļa nodrošināšanas funkcija, kompensācijas funkcija, samierināšanas funkcija un sodīšanas funkcija. Tiesību aizsardzības un nodrošināšanas funkcija primāri darbojas, vēl pirms galīgi tiek konstatēts personas subjektīvo tiesību nepamatots aizskārums, savukārt pārējās funkcijas – kad tiek galīgi konstatēts personas subjektīvo tiesību nepamatots aizskārums. Visas tiesību aizsardzības līdzekļu funkcijas, izņemot sodīšanas funkciju, attiecināmas arī uz gadījumiem, kad nepamatotu tiesību aizskārumu rada likums (likuma norma).

5. Likumdevējs ar likumu (likuma normu) var gan pamatoti, gan nepamatoti aizskart personas subjektīvās tiesības un efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa kontekstā būtiski nošķirt pamatotu tiesību aizskārumu no nepamatota tiesību aizskāruma. Neatkarīgi no tā, vai tiesību aizskārums rezultātā būs pamatots vai nepamatots, personai jau tad, kad viņas subjektīvās tiesības ir aizskartas, jābūt nodrošinātai iespējai atbilstošā procesuālā kārtībā izvērtēt tiesību aizskāruma pamatotību. Ja tiesību aizskārums atbilstošā procesuālā kārtībā tiek atzīts par pamatotu, uzskatāms, ka personai ir nodrošināts efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis. Ja tiesību aizskārums tiek atzīts par nepamatotu, valstij iestājas pienākums pārtraukt nepamatoto tiesību aizskārumu un novērst nepamatota tiesību aizskāruma dēļ radušās nelabvēlīgās sekas. Nepamatots tiesību aizskārums pārtraucams un tā dēļ radušās nelabvēlīgās sekas novēršamas nekavējoties vai noteiktā laikposmā pēc nepamatota tiesību aizskāruma konstatēšanas atkarībā no konstatētā nepamatota tiesību aizskāruma. Nelabvēlīgās sekas drīkst nenovērst tikai tad, ja pastāv citas būtiskas intereses, kuras prevalē pār personas interesi novērst nelabvēlīgās sekas.
6. Tiesību aizskāruma cēlonis ir likuma norma, ja nepamatotu tiesību aizskārumu nevar novērst, pareizi piemērojot juridiskās metodes – parasti pareizi interpretējot vai tālākveidojot attiecīgo likuma normu. Ja nepamatotu tiesību aizskārumu nevar novērst, pareizi piemērojot juridiskās metodes, attiecīgā likuma norma vispirms jāatzīst par prettiesisku un pēc tam – atkarībā no valstī izveidotā konstitucionālās kontroles modeļa – jāatceļ vai nav jāpiemēro. Savukārt ja nepamatota tiesību aizskāruma cēlonis meklējams tieši tiesību piemērošanā, tad tiesību piemērotājam atliek tikai pareizi piemērot likuma normu. Tādēļ svarīgi ir nošķirt tādu nepamatotu tiesību aizskārumu, kuru rada likuma norma, no tāda nepamatota tiesību aizskāruma, kuru rada nepareiza juridisko metožu izmantošana, piemērojot likuma normu.
7. Tiesību aizskāruma cēlonis var būt likuma norma gan tad, kad uz tās pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, piemēram, administratīvs akts, kriminālprocesuāls lēmums un tiesu nolēmums, gan tad, kad uz likuma normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts. Lai konstatētu, ka

pastāvošs tiesību aizskārums izriet no likuma normas, ja nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, parasti ir nepieciešams konstatēt četru priekšnoteikumu izpildīšanos. Pirmkārt, jākonstatē, ka likuma norma atbilst noteiktām kvalitātes prasībām – tā ir imperatīva un nesatur atklātus juridiskus jēdzienus. Otrkārt, likuma norma ir apveltīta ar tādām tiesiskām sekām, kuru iedarbību iespējams panākt arī bez likuma normas piemērošanas, tas ir, personai labprātīgi ievērojot likuma normas tiesiskās sekas. Treškārt, pastāv dzīves gadījums, kurš atbilst likuma normas tiesiskajam sastāvam, un tiesiskās sekas faktiski ietekmē personu, vai arī pastāv dzīves gadījums, kas neizpilda likuma normas tiesisko sastāvu, jo par tiesiskā sastāva izpildīšanos paredzētās tiesiskās sekas attur personu no nokļūšanas tiesiskajam sastāvam atbilstošā faktiskā dzīves gadījumā. Ceturtkārt, tiesību normas satura noskaidrošanai pareizi izmantotas juridiskās metodes, parasti – tiesību normu interpretācija un tiesību tālākveidošana.

8. Mūsdienās efektīva tiesību aizsardzība vairs nav iedomājama bez pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem. Ja personai tiek dota iespēja vērsties tiesā, valstij ir pienākums nodrošināt tiesību aizskāruma pamatotības izvērtēšanas laikā arī atbilstošus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus. Atbilstošs pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis ir tāds tiesību aizsardzības līdzeklis, kas spēj noregulēt ikvienu strīda tiesisko attiecību uz laiku, kamēr tiek lemts par tiesību aizskāruma pamatotību, novēršot vai mazinot (pilnībā vai daļēji), iespējams, nepamatotu pastāvošu tiesību aizskārumu. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli ir pamats piemērot tikai tad, ja tiesību aizskāruma pamatotības izvērtēšanas laikā ir jau radies vai radīsies pastāvošs tiesību aizskārums.
9. Satversmes tiesas procesā būtu ieviešams tāds pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis, kas spētu ierobežot likuma normu darbību. Likuma normu darbība būtu jāierobežo, kad likuma normas darbības apturēšanas vai to spēkā stāšanās atlikšanas interese prevalē pār likuma normas darbības interesi. Likuma normas darbību drīkstētu ierobežot, kad uz apstrīdētās likuma normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, bet apstrīdētā likuma norma rada pastāvošu tiesību aizskārumu, kuru procesa laikā nepieciešams pilnībā vai daļēji mazināt vai arī novērst pastāvoša tiesību aizskāruma iestāšanos, kamēr nav izlemts par tiesību aizskāruma pamatotību. Likuma normas darbības ierobežošana nav pretrunā ar varas dalīšanas principu vai citiem tiesiskas valsts principiem. Ar likuma normu darbības ierobežošanu netiktu ietekmētas tās tiesiskās attiecības, kuras jau ir pabeigtas pirms likuma normas darbības ierobežošanas, bet tikai tādas tiesiskās attiecības, kuras ir ievadītas, bet likuma normas darbības ierobežošanas brīdī vēl nav pabeigtas.
10. Lai nodrošinātu efektīvu tiesību aizsardzības līdzekļu funkciju izpildi attiecībā uz personu, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, īpaši konstitucionālās sūdzības iesniedzēju vai personu,

kuras lietā iesniegts tiesas pieteikums, Satversmes tiesa var ietvert spriedumā citu nolēmumu, ar kuru tiktu novērsta nepamatota tiesību aizskārums rezultātā radušās nelabvēlīgas sekas saistībā ar tāda stāvokļa iztraucēšanu, kurā persona varēja tiesiski atrasties, vai arī tāda stāvokļa nenodrošināšanu, kurā personai bija tiesības atrasties. Nolēmums par nelabvēlīgu seku novēršanu pieņemams, kad nekavējoties jānovērš uz atceltās likuma normas pamata izveidojušās nelabvēlīgās sekas vai arī kad šo seku novēršana citiem līdzekļiem būtu neefektīva.

11. Lai nodrošinātu skaidru un saprotamu kārtību, kādā novēršamas uz atceltās likuma normas pamata radušās nelabvēlīgās sekas, Satversmes tiesa var ietvert spriedumā citu nolēmumu, ar kuru nosaka pagaidu piemērojamo regulējumu, līdz stājas spēkā jaunais normatīvais regulējums, kas noregulē attiecīgo jautājumu. Pagaidu piemērojamā regulējuma noteikšana ir likuma roba aizpildīšana attiecībā uz personu, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums. Norādēm par pagaidu piemērojamo regulējumu jābūt konkrētām, lai nodrošinātu skaidru un saprotamu kārtību, kādā ievērojams Satversmes tiesas spriedums un pēc Satversmes tiesas sprieduma nodrošināma efektīva to personu tiesību aizsardzība, kurām konstatēts nepamatots tiesību aizskārums.
12. Satversmes tiesas spriedumā var ietvert tādu citu nolēmumu, kas prasa no likumdevēja konkrētu rīcību, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma tiktu efektīvi izpildītas visas uz konkrēto nepamatota tiesību aizskārums gadījumu attiecināmās tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas attiecībā uz personu, kurai konstatēts nepamatots tiesību aizskārums, jo īpaši konstitucionālās sūdzības iesniedzēju. Satversmes tiesas spriedumā nepieciešams ietvert konkrētas norādes likumdevējam, pirmkārt, kad tiesību aizsardzības līdzekļa funkciju efektīvai izpildei jānodrošina jauns stāvoklis un to nevar nodrošināt bez likumdevēja iesaistes, proti, konkrētā jautājuma noregulēšanā likumdevējam ir tik plaša rīcības brīvība, ka pagaidu piemērojamā normatīvā regulējuma noteikšana būtu nepamatota un līdz ar to nepamatoti iejauktos likumdevēja kompetencē, pārkāpjot varas dalīšanas principu. Otrkārt, kad citu personu vai sabiedrības interešu dēļ nav iespējama tūlītēja uz atceltās likuma normas pamata radušos nelabvēlīgo seku novēršana un likumdevējam nepieciešams ar likumu noteikt kārtību, kādā tiek novērsta šādas nelabvēlīgās sekas, lai nodrošinātu tiesību aizsardzības līdzekļu funkciju efektīvu izpildi.
13. Valsts atbildība ir atsevišķs juridiskās atbildības veids, kas izpaužas materiālo tiesību aizsardzības līdzekļu izmantošanā – atvainošanās un atlīdzinājumā naudā. Valsts atbildības kontekstā nozīme nav piešķirama civiltiesībās vai citās tiesību nozarēs lietotajiem jēdzieniem “vaina” vai “vainojamība”. Tas neliedz šos jēdzienus izmantot ikdienā, lai apzīmētu valsts pienākumu uzņemties atbildību par konkrētu rīcību un nepamatotu tiesību aizskārums, bet tie nav izmantojami

tādējādi, ka konkrēta valsts varas pārstāvja vainas vai vainojamības neesība varētu izslēgt valsts atbildības iestāšanos. Valsts ir atbildīga par valsts varas pārkāpumu un tā dēļ radītajiem zaudējumiem un nemantisko kaitējumu neatkarīgi no tā, kurš valsts varas atzars rada attiecīgo kaitējumu, un citāda izpratne nav savienojama ar Satversmes 92. panta trešo teikumu.

14. Personai, kurai konstatēts viņas tiesību nepamatots aizskārums, var tikt atlīdzināti arī tādi zaudējumi un nemantiskais kaitējums, kas radies prettiesiskas likuma normas dēļ. Zaudējumus un nemantisko kaitējumu var atlīdzināt gan tad, kad uz prettiesiskās likuma normas pamata ir pieņemts tiesību piemērošanas akts, piemēram, administratīvs akts, kriminālprocesuāls lēmums vai tiesu nolēmums, gan tad, kad uz prettiesiskās likuma normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts. Iespēja atlīdzināt zaudējumus un nemantisko kaitējumu prettiesiska likuma normas gadījumā nodrošināma gan tad, kad uz likuma normas pamata izveidojušās publiski tiesiskās attiecības, gan tad, kad uz likuma normas pamata izveidojušās privāttiesiskās attiecības.
15. Lai atlīdzinātu zaudējumus naudā gadījumā, kad uz likuma normas pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, pirmkārt, jābūt pieņemtam Satversmes tiesas spriedumam, kurā atcelta likuma norma un konstatēts konkrētas personas nepamatots tiesību aizskārums. Otrkārt, Satversmes tiesas spriedumā ir jābūt piemērotam atpakaļejošam spēkam attiecībā uz personu, kura prasa atlīdzināt zaudējumus. Treškārt, atpakaļejošam spēkam jāaptveras ar to laikposmu, par kādu pieprasa zaudējumu atlīdzinājumu naudā. Ceturtkārt, jākonstatē, ka zaudējumi radās tā nepamatota tiesību aizskāruma dēļ, kas bijis par pamatu likuma normas atcelšanai, proti, cēloņsakarību starp radītajiem zaudējumiem un Satversmes tiesas konstatēto nepamatoto tiesību aizskārumu.
16. Lai konstatētu, ka pastāv cēloņsakarība starp zaudējumiem un Satversmes tiesas konstatēto nepamatoto tiesību aizskārumu, kas izriet no prettiesiska likuma normas, apsveramas trīs lietas. Pirmkārt, nepieciešams apsvērt, vai prettiesiskā likuma norma vispār varēja radīt attiecīgos zaudējumus. Otrkārt, secinot, ka prettiesiskā likuma norma varēja radīt šādus zaudējumus, jāpārlicinās, vai attiecīgā likuma norma patiešām arī radīja šādus zaudējumus, proti, vai nepastāvēja arī citi juridiski nozīmīgi zaudējumu cēloņi, piemēram, paša cietušā līdzatbildība. Treškārt, nepieciešams apsvērt, vai zaudējumi ir adekvāti, proti, vai brīdī, kad radās zaudējumi, varēja saprātīgi paredzēt attiecīgo zaudējumu rašanos. Efektīva tiesību aizsardzības līdzekļa nodrošināšanai atlīdzināmi tikai tādi zaudējumi, kuru rašanās bija saprātīgi paredzama. Atlīdzināmi ir gan tieši, gan netieši zaudējumi, ciktāl tie bija saprātīgi paredzami.
17. Lai piešķirtu atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu gadījumā, kad uz likuma normas

pamata nav pieņemts tiesību piemērošanas akts, pirmkārt, jābūt pieņemtam Satversmes tiesas spriedumam, kurā atcelta likuma norma un konstatēts konkrētas personas nepamatots tiesību aizskārums. Otrkārt, Satversmes tiesas spriedumā ir jābūt piemērotam atpakaļejošam spēkam attiecībā uz personu, kura prasa piešķirt atlīdzinājumu naudā par nemantisko kaitējumu. Treškārt, atpakaļejošam spēkam jāaptveras ar to laikposmu, par kādu pieprasa atlīdzināt nemantisko kaitējumu naudā. Ceturtkārt, jākonstatē būtisks nepamatots tiesību aizskārums attiecībā uz personu, kura prasa atlīdzināt nemantisko kaitējumu naudā. Tam, vai nepamatots tiesību aizskārums ir būtisks, ir nozīme arī pašas personas aktivitātei savu tiesību aizsardzībā. Ja persona pati nav vērsusies Satversmes tiesā, nepamatotais tiesību aizskārums parasti nav būtisks.

18. Atlīdzinājums naudā par nemantisko kaitējumu ir galējais tiesību aizsardzības līdzeklis, kad visi citi tiesību aizsardzības līdzekļi nespēj efektīvi izpildīt samierināšanas funkciju. Nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas jēga ir samierināt to personu, kurai radās nepamatots tiesību aizskārums, tātad atjaunot individuālu taisnīgumu konkrētos faktiskajos apstākļos. Tas nozīmē, ka pie nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas naudā jāņem vērā arī konkrētā gadījuma īpašie apstākļi. Mehāniska pieeja, kad nemantiskais kaitējums naudā tiek atlīdzināts tādā apmērā, kādā tas atlīdzināts citās līdzīgās lietās, neiedziļinoties konkrētās lietas faktiskajos apstākļos, tostarp īpašos ar pašu personu saistītos apstākļos, var arī nenodrošināt personai efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli.
19. Būtu nepieciešams mainīt tiesu piekritību lietās par tādu zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu naudā, kas radušies prettiesiska likuma vai likuma normas rezultātā. Šādas lietas būtu izskatāmas nevis vispārējās jurisdikcijas tiesā, bet administratīvajā tiesā, piemērojot administratīvo procesu tiesā regulējošās tiesību normas, tostarp objektīvās izmeklēšanas principu. Līdzšinējā kārtība, kad vispārējās jurisdikcijas tiesas izskata šādas lietas, piemērojot civilprocesu regulējošās tiesību normas, ne vien neveicina personas tiesību ievērošanu un mazina tiesu kontroli, bet arī rada tiesisko nenoteiktību, jo ne visas civilprocesu regulējošās tiesību normas var piemērot arī šādās lietās, kuru pamatā ir publiski tiesiskas attiecības. Šādu lietu izskatīšana administratīvajās tiesās veicinātu vienotas tiesu prakses veidošanos valsts atbildības jomā.
20. Lietu par tādu zaudējumu un nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu naudā, kas radušies prettiesiska likuma vai likuma normas rezultātā, pamatā ir nevis privāttiesiskas attiecības, bet gan publiski tiesiskas attiecības. Šobrīd šādu lietu izskatīšanā galvenokārt ir piemērojamas civilprocesu regulējošās tiesību normas. Tomēr var būt gadījumi, kad šādu lietu izskatīšanā piemērojami administratīvā procesa pamatprincipi, piemēram, nosakot, no kura ir piedzenama atlīdzināmo zaudējumu summa, vai nosakot atbildētāju, vai to, kura institūcija ir pieaicināma atbildētāja pusē.

Ja zaudējumus vai nemantisko kaitējumu radījis prettiesisks likums vai likuma norma, atbildētājs šādās lietās ir Latvijas Republika kā sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona.

IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS

LITERATŪRA

1. Autoru kolektīvs. Morālā kaitējuma atlīdzināšana civillietās. Tiesu prakses apkopojums. Rīga, 2014. Pieejams: <http://www.at.gov.lv> [aplūkots: 10.12.2018.]
2. Author collective. The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat). Switzerland: Springer International Publishing, 2014
3. Abdelgawad Lambert E. The execution of judgments of the European Court of Human Rights. Human Right's files, No.19. Council of Europe publishing, 2008
4. Allan S.R.T. Constitutional Justice. A Liberal Theory of The Rule of Law. Oxford: Oxford University Press, 2001
5. Aperāne K. Administratīvā procesa likuma 87. panta komentārs. Grām.: Autoru kolektīvs. Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013
6. Baginska W. Damages for Violations of Human Rights. London: Springer, 2016
7. Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007
8. Barak A. Proportionality. Cambridge: Cambridge University Press, 2012
9. Barnett. H. Constitutional and Administrative Law. Tenth Edition. Oxford: Routledge, 2013
10. Bāra-Grigore E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Satversmes 1. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014
11. Beale A. Essential Constitutional Law. Second edition. London: Cavendish Publishing, 1997
12. Bendor L A. The purpose of the Israeli Constitution. Book: Israeli Constitutional Law in the Making. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013
13. Bitāns. A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB: 1997
14. Blackstone W. Blackstone's Commentaries on the Laws of England. Book the Fourth. Philadelphia: J.B. Lippincott Co., 1893
15. Bogdanor V. The Modern Defence of Parliamentary Sovereignty. Oxford Journal of Legal Studies, Volume 32, No.1 (Spring 2012)
16. Bross S. Reflections on the Execution of Constitutional Court decisions in a democratic state under the rule of law on the basis of the Constitutional law situation in the Federal Republic of Germany. Conference on execution of the decisions of constitutional courts: a cornerstone of the process of implementation of constitutional justice, the 10th Anniversary of the Constitutional Court of Azerbaijan, 14–15 July 2008. Pieejams: <http://www.venice.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]
17. Buka A. Prejudiciālie nolēmumi Eiropas Savienībā: Aktuālie problēmjaudājumi un tiesiskā

- regulējuma pilnveidošanas iespējas. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, Rīga: 2013. Pieejams Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedrā Latvijas Universitātē
18. Bukovskis V. Administratīvās tiesas reforma. Tieslietu ministrijas Vēstnesis. Nr. 7–9, 01.07.1925.
 19. Bukovskis V. Civīlprocesa mācība grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933
 20. Burrows A. Damages and Rights. Book: Nolan D. Robertson N. Rights and Private Law. Hart publishing: Oxford, 2012
 21. Burrows J. F. Statute Law in New Zealand, 3rd edition. Wellington: LexisNexis, 2003
 22. Butāns M. Valsts atbildības izpratne. Likums un Tiesības, 1999, 1. sējums, Nr. 4
 23. Buyse A. Lost and Regained? Restitution as a remedy for human rights violations in the context of international law. Heidelberg Journal of International Law (HJIL). ZaöRV 68 (2008)
 24. Carroll A. Constitutional and Administrative Law. Fourth edition. Ashford Colour Press Ltd, Gosport, 2007
 25. Christine D. Gray. Judicial remedies in international law. Clarendon Press, Oxford, 1996
 26. Comella Ferreres V. The European Model of Constitutional Review of Legislation: Toward decentralization? Oxford University Press and New York University School of Law, 2004, I.CON, Volume 2, Number 3, 2004
 27. Chemerinsky E. Against Sovereign Immunity. Stanford Law Review, Volume 53, No.5, 2001
 28. Dam Van C. European Tort Law. Second edition. Oxford University Press: Oxford, 2013
 29. Danovskis E. Atbilstīga atlīdzinājuma izpratne administratīvajās tiesībās. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences “Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi” raksti. Rīga, 2014. gada 10.–11. novembris
 30. Danovskis E. Nemantiskā kaitējuma jēdziens administratīvajās tiesībās. Jurista Vārds, 20. marts, 2018, Nr. 12 (1018)
 31. Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015
 32. Danovskis E., Briede J. Publisko tiesību subjekta civiltiesiskais statuss. Jurista Vārds, 14.02.2012., Nr. 7 (706)
 33. Dicey A.V. An Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 10th edition. London: Macmillan, 1959
 34. Depenheuer O. Governmental Liability in Germany. Grām.: Comparative Studies on Governmental Liability in East and Southeast Asia. Great Britain: Antony Rowe Ltd., 1999
 35. Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004
 36. Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930
 37. Dišlers K. Latvijas administratīvā procesa ievadjautājumi. Tieslietu ministrijas vēstnesis, Nr.1,

38. Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu nama agentūra, 2002
39. Donald H. Zeigler, Rights Require Remedies: A New Approach to the Enforcement of Rights in the Federal Courts, 38. HASTINGS L.J. 665, n. 68 (1987)
40. Dutertre G. Key case-law extracts. European Court of Human Rights. Council of Europe Publishing. Council of Europe, November 2003, Germany
41. Dyzenhaus D. Austin, Hobbes and Dicey. Book.: The Legacy of John Austin's Jurisprudence. [B.i.]: Springer, 2013
42. Ernest J. Weinrib. Corrective Justice. Oxford University Press: Oxford, 2012
43. Ernest J. Weinrib. Civil Recourse and Corrective Justice. Florida State University Law Review, Volume 39, Issue 1, 2011
44. Farber A. D. Statutory Interpretation and Legislative Supremacy. Georgetown Law Journal, Volume 78, 1989
45. Fedtke J. State liability in Times of Budgetary Crisis. Grām.: Tort and Insurance Law Yearbook. European Tort Law 2005. Vienna: Springer-Verlag/Wien, 2006
46. Fleming J. Jr. Tort Liability of Governmental Units and Their Officers, 22 U. Chicago Law Review. 610 (1955)
47. Gediminas M. Tiesu aktīvisms. Lietuvas konstitucionālās tiesas prakse. Grām.: Konstitucionālās tiesas aktīvisms demokrātiskā valstī. Satversmes tiesas 2016. gada konferences materiālu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa
48. Gianluca G. A Comparative Perspective on Direct Access to Constitutional and Supreme Courts in Africa, Asia, Europe and Latin America: Assessing Advantages for the Italian Constitutional Court. Penn State International Law Review, Volume 29, Number 4
49. Goldsworthy J. Parliamentary Sovereignty: Contemporary Debates. Cambridge University Press, Cambridge, 2010
50. Gredzena I. Valsts atbildība un tās veidi. Zaudējumu atlīdzība administratīvajā procesā. Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, izdevniecība "Nordik". Rīga: 2004
51. Haba M. The case of state liability: 20 years after Francovich. Springer, 2015
52. Herling D. Lyon A. Briefcase on Constitutional and Administrative Law. Fourth edition. London: Cavendish Publishing, 2004
53. Hiebert J. Constitutional experimentation: rethinking how a bill of rights functions. Book: Comparative Constitutional Law. Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2011
54. Husa J. Guarding the Constitutionality of Laws in the Nordic Countries: A Comparative Perspective. The American Journal of Comparative Law, Volume 48, No. 3
55. Ichim O. Just satisfaction under the European Convention on Human Rights. United Kingdom:

Cambridge University press, 2015

56. Kahana T. Majestic Constitutionalism? The notwithstanding mechanism in Israel. Book: Israeli Constitutional Law in the Making. Oxford: Hart Publishing, 2013
57. Kelsen H. Judicial Review of the Legislation. Journal of Politics. Vol. 4, 1942
58. Kļaviņa Z. Vācijas Konstitucionālās tiesas Eirospriedums un tā sekas. Jurista Vārds, 25.09.2012, Nr. 39 (738)
59. Koziol H. Wilcox V. Punitive Damages: Common Law and Civil law perspectives. Springer: New York, 2009
60. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008
61. Krotoszynski R. The separation of legislative and executive powers. Book: Comparative Constitutional Law. Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2011
62. Kronberga I. Noziedzīgu nodarījumu prevencija kā kriminālsoda mērķis. Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2015
63. Lautenbach G. The concept of the rule of law and the European Court of Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2013
64. Mark A. Graber. Howard Gilman. The Complete American Constitutionalism. Volume one. Introduction and the Colonial Era. Oxford: Oxford University Press, 2015
65. Marquesinis B. Fedtke J. Engaging with Foreign Law. Oxford: Hart Publishing, 2009
66. Maurer A. The Federal Constitutional Court's Emergency Power to Intervene: Provisional Measures Pursuant to Article 32 of the Federal Constitutional Court Act. German Law Journal No. 13 (2001)
67. Melņkšis E., Strautmanis J., Krastiņš U., Babajevs S., Endziņš A. Veidosim jau šodien! Par tiesisku valsti. Cīņa, nr. 220, 23.09.1988.; [B.a.]. Pa demokrātijas ceļu – uz tiesisku valsti. Cīņa, nr. 232, 10.10.1989
68. Moller K. The Global Model of Constitutional Rights, Oxford: Oxford University Press, 2013
69. Morrison F. The Liability of Governments for Legislative Acts in the United States of America. 46 Am. J. Comp. L. Supp. 531 (1998)
70. Moreteau O. France: French Tort Law in the Light of European Harmonization. Journal of Civil Law studies, Volume 6, Number 2, Winter 2013
71. Mucinieks P. Valsts darbinieku atbildība. Pasta-Telegrāfa dzīve, Nr.5, 01.05.1935.
72. Muth D. Basic Conceptions of the Legal System: A Critical Comparison between New Zealand and Germany. Canterbury Law Review, Volume 10, 2004
73. Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006

74. Nollkaemper A. National Courts and the International Rule of Law. Oxford University Press. 2011, Oxford
75. Nowak M. U. N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary. 2nd revised edition. Kehl am Rhein, Germany, Arlington, VA: N.P. Engel Publishers, 2005
76. Osipova S. Tiesiska valsts vai "tiesnešu valsts". Konstitucionālās tiesas aktīvisms demokrātiskā valstī. Satversmes tiesas 2016. gada konferences materiālu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa
77. Ozoliņš O. Valsts atbildība par ierēdņiem. Tieslietu ministrijas vēstnesis, 01.02.1935., Nr. 2
78. Papworth N. Constitutional and Administrative Law. Seventh Edition. Oxford University Press, Oxford, 2012
79. Patrono M. The Protection of Fundamental Rights By Constitutional Courts – A Comparative Perspective. Victoria University of Wellington, Faculty of Law. Yearbook 5, 1999
80. Perry M. Toward a Theory of Human Rights. Religion, Law, Courts. Cambridge: Cambridge University Press, 2007
81. Pfersmann O. Concrete review As Indirect constitutional complaint in French Constitutional Law: A Comparative Perspective, European Constitutional Law Review, Volume 6, 2010
82. Priekulis J. Cēloņsakarības izpratne administratīvajā procesā: zaudējumi. Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2017
83. Priekulis J. Law on State liability: Latvian and Estonian perspective. 5th International Conference of PhD Students and Young Researchers How deep is Your law? Brexit. Technologies. Modern Conflicts Conference Papers 27–28 April 2017. Vilnius University, Faculty of Law Vilnius, Lithuania
84. Priekulis J. Monetary Compensation for Pecuniary Loss after a Constitutional Court Judgment. Daugavpils Universitātes 61. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds "Saule", 2019
85. Priekulis J. Neregulētie procesuālie jautājumi Satversmes tiesas procesā. Jurista Vārds, 19.01.2016., nr. 3 (906)
86. Priekulis J. Personiskā kaitējuma atlīdzinājums juridiskai personai administratīvajā procesā. Jurista Vārds, 26.08.2014., nr. 33 (835)
87. Priekulis J. Tiesību normas darbības ierobežošana – sapnis vai realitāte. Jurista Vārds, 18.04.2017., nr. 17 (971)
88. Priekulis J. Valsts atbildība kā atsevišķs juridiskās atbildības veids. Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitātes

Akadēmiskais apgāds, 2018

89. Priekulis J. Valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019
90. Priekulis J. Tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas prettiesiska likuma gadījumā. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskā zinātniskā konference. Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās I. Konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019
91. Pugh W. George. Historical Approach to the Doctrine of Sovereign Immunity. Louisiana Law Review, Volume 13, Number 3, 1953
92. Rebhahn R. Public Liability in Comparison – England, France, Germany. Grām.: Tort and Insurance Law Yearbook. European Tort Law 2005. Vienna: Springer-Verlag/Wien, 2006
93. Rezevska D. Administratīvā procesa likuma 17. panta komentārs. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013
94. Reyes R. Legislative Sovereignty, Executive Power, and Judicial Review: Comparative Insights from Brexit. Michigan Law Review Online, Volume 115, 2017
95. Rodiņa A. Aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepts konstitucionālā tiesvedībā. 2015. gada zinātniskā konference. Tēzes. Rīga: Rīgas Stradiņa Universitāte, 2015
96. Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009
97. Rodiņa A. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi versus neregulēts procesuāls jautājums Satversmes tiesas procesā. Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016
98. Rodiņa A. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis Satversmes tiesas procesā: nolēmuma izpildes apturēšana. Grām.: Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība: aktualitātes, problēmas un iespējamie risinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018
99. Rodiņa A. Aktīvā pamattiesību aizsargātāja koncepts konstitucionālā tiesvedībā. 2015. gada zinātniskā konference. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2015
100. Ruso Ž.Z. Par Sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principu. Rīga: Zvaigzne ABC, 2013
101. Sadurski W. Rights Before Courts. A Study of Constitutional Courts in Post communist States of Central and Eastern Europe. Springer, 2008
102. Sajo A. Uitz R. The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism. Oxford University Press, 2017
103. Sampsell-Jones, Ted, The Myth of Ashby v. White. University of St. Thomas Law Journal, Vol. 8, No. 4, 2011, William Mitchell Legal Studies Research Paper No. 2011–07
104. Schill W. Stephan. International Investment Law and Comparative Public Law. Oxford: Oxford

University Press, 2010

105. Shelton D. Remedies in International Human Rights Law. Oxford: Oxford University Press, 2000
106. Shelton D. Remedies in International Human Rights Law (3rd edition). Oxford University Press: Oxford, 2015
107. Smith D. England and Wales. Book: Elgar Encyclopedia of Comparative Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2006
108. Stone R. The Modern Law of Contract. 5th edition. Cavendish Publishing Limited, 2002
109. Taliadoros J. The roots of Punitive Damages at Common Law: A Longer History. Cleveland State Law Review, 251 (2016)
110. Thomas Tracy A. Ubi Jus, Ibi Remedium: The Fundamental Right to a Remedy Under Due Process (July 2004). 41 San Diego Law Review 1633 (2004)
111. Torgāns K., Kārklīņš J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017
112. Torgāns K. Mierinājuma naudas noteikšanas pamats un apmērs. Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens, Nr. 8, 2014. gada aprīlis
113. Tortell L. Monetary Remedies for Breach of Human Rights. A Comparative Study. Portland: Hart Publishing, 2006
114. Visser M. Constitutional Review in Europe. A Comparative analysis. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2015
115. Zakrzewski R. Remedies Reclassified. Oxford: Oxford University Press, 2003
116. Zeidler W. Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany: Decisions on the Constitutionality of Legal Norms, 62 Notre Dame L. Rev. 504 (1987)
117. Walker G. de Q. The Rule of Law. Foundation of Constitutional Democracy. Melbourne: Melbourne University Press, 1988
118. William A. Schabas. The European Convention on Human Rights: A Commentary. Oxford: Oxford University Press, 2015

NORMATĪVIE AKTI

119. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, Nr. C 326/391, 26.10.2012.
120. Līgums par Eiropas Savienības darbību. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, Nr. C 326, 26.10.2012.
121. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Latvijas Vēstnesis, Nr. 143/144

- (858/859), 13.06.1997.
122. Latvijas Republikas Valdības un Amerikas Savienoto Valstu Valdības līguma par ieguldījumu veicināšanu un savstarpēju aizsardzību. Latvijas Vēstnesis, Nr. 8 (291), 18.01.1995.
 123. Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Latvijas Vēstnesis, Nr. 61 (2826), 23.04.2003.
 124. Satversme. Latvijas Vēstnesis, Nr. 43, 01.07.1993.
 125. Administratīvās atbildības likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 225 (6311), 14.11.2018.
 126. Administratīvā procesa likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 164 (2551), 14.11.2001.
 127. Civillikums. Valdības Vēstnesis, Nr. 41, 20.02.1937.
 128. Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 326/330 (1387/1391), 03.11.1998.
 129. Darba likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 105 (2492), 06.07.2001.
 130. Dzīvnieku aizsardzības likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 444/445 (1904/1905), 29.12.1999.
 131. Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 118 (4310), 28.07.2010.
 132. Grozījumi likumā “Par tiesu varu”, 11. pants. Latvijas Vēstnesis, Nr. 206, 30.12.2010.
 133. Grozījumi Satversmes tiesas likumā, 4. pants. Latvijas Vēstnesis, Nr. 206, 30.12.2010.
 134. Grozījumi Civillikumā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 200 (4803), 20.12.2012.
 135. Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 75 (5902), 12.04.2017.
 136. Grozījumi Satversmes tiesas likumā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 460/464 (2371/2375), 20.12.2000.
 137. Grozījumi Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 188 (6274), 21.09.2018.
 138. Iesniegumu likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 164 (3740), 11.10.2007.
 139. Krimināllikums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 199/200 (1260/1261), 08.07.1998.
 140. Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 252 (6079), 19.12.2017.
 141. Kriminālprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 74 (3232), 11.05.2005.
 142. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, Nr. 51, 20.12.1984.
 143. Latvijas Sodu izpildes kodekss. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, Nr. 1, 01.01.1971.
 144. Likums “Par tiesu varu”. Latvijas Vēstnesis. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, Nr. 1/2, 14.01.1993.
 145. Likums “Par pašvaldībām”. Latvijas Vēstnesis, Nr. 61 (192), 24.05.1994.
 146. Likums “Par valsts noslēpumu”. Latvijas Vēstnesis, Nr. 181 (666), 29.10.1996.
 147. Prokuratūras likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 65 (196), 02.06.1994.
 148. Reklāmas likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 7 (1918), 10.01.2000.

149. Republikas pilsētas domes un novada domes deputāta statusa likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 39 (170), 30.03.1994.
150. Saeimas vēlēšanu likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 86 (369), 06.06.1995.
151. Satversmes tiesas likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 103 (588), 14.06.1996.
152. Šķīrējtiesu likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 194 (5254), 01.10.2014.
153. Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 91 (5663), 12.05.2016.
154. Valsts civildienesta ierēdņu disciplinārbildības likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 83 (3451), 30.05.2006.
155. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 96 (3254), 17.06.2005.
156. Vides aizsardzības likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 183 (3551), 15.11.2006.
157. Ministru kabineta 2006. gada 30. maija noteikumi Nr.423 "Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi". Latvijas Vēstnesis, Nr. 86 (3454), 02.06.2006.
158. Albānijas konstitūcija. Pieejama: www.codices.coe.int [aplūkots: 11.08.2019.]
159. Alžīrijas konstitūcija. Pieejama: www.codices.coe.int [aplūkots: 11.08.2019.]
160. Armēnijas konstitūcija. Pieejama: www.codices.coe.int [aplūkots: 11.08.2019.]
161. Austrijas konstitūcija. Pieejams: www.codices.coe.int [aplūkots: 24.03.2019.]
162. Izraēlas konstitūcija. Pieejama: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic4_eng.htm [aplūkots: 02.01.2019.]
163. Nīderlandes konstitūcija. Pieejama: www.codices.coe.int [aplūkots: 24.03.2019.]
164. Portugāles konstitūcija. Pieejama: www.codices.coe.int [aplūkots: 24.03.2019.]
165. Spānijas konstitūcija. Pieejams: www.codices.coe.int [aplūkots: 24.03.2019.]
166. Vācijas pamatlikums. Pieejams: www.codices.coe.int [aplūkots: 24.03.2019.]
167. Apvienotās Karalistes 1998. gada Cilvēktiesību akts (*Human Rights Act*). Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/section/4> [aplūkots: 19.08.2018.]
168. Likums par Čehijas konstitucionālo tiesu. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]
169. Likums par Igaunijas konstitucionālās tiesvedības procedūru. <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]
170. Likums par Melnkalnes konstitucionālo tiesu. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]
171. Likums par Serbijas konstitucionālo tiesu. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]
172. Likums par Slovēnijas konstitucionālo tiesu. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

14.12.2018.]

173. Likums par Slovākijas konstitucionālo tiesu. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]
174. Likums par Vācijas Federālo konstitucionālo tiesu. Pieejams: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]
175. Noteikumi par Bosnijas un Hercegovinas konstitucionālo tiesu. Pieejami: <http://www.codices.coe.int> [aplūkots: 14.12.2018.]

TIESU PRAKSE

Satversmes tiesas nolēmumi

176. Satversmes tiesas 1999. gada 1. oktobra spriedums lietā Nr. 03-05(99)
177. Satversmes tiesas 2002. gada 22. februāra spriedums lietā Nr. 2001-06-03
178. Satversmes tiesas 2002. gada 20. maija spriedums lietā Nr. 2002-01-03
179. Satversmes tiesas 2002. gada 20. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-17-0106
180. Satversmes tiesas 2002. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. 2002-09-01
181. Satversmes tiesas 2003. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2002-20-0103
182. Satversmes tiesas 2003. gada 27. jūnija spriedums lietā Nr. 2003-04-01
183. Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2004-06-01
184. Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01
185. Satversmes tiesas 2005. gada 6. aprīļa spriedums lietā Nr. 2004-21-01
186. Satversmes tiesas 2005. gada 4. novembra spriedums lietā Nr. 2005-09-01
187. Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103
188. Satversmes tiesas 2006. gada 8. marta spriedums lietā Nr. 2005-16-01
189. Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedums lietā Nr. 2005-18-01
190. Satversmes tiesas 2006. gada 6. jūnija spriedums lietā Nr. 2005-25-01
191. Satversmes tiesas 2006. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2005-13-0106
192. Satversmes tiesas 2006. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. 2006-12-01
193. Satversmes tiesas 2007. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2006-13-0103
194. Satversmes tiesas 2007. gada 21. februāra spriedums lietā Nr. 2006-08-01
195. Satversmes tiesas 2007. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-04-03
196. Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01
197. Satversmes tiesas 2008. gada 3. aprīļa spriedums lietā Nr. 2007-23-01
198. Satversmes tiesas 2008. gada 23. septembra spriedums lietā Nr. 2008-01-03
199. Satversmes tiesas 2008. gada 20. novembra spriedums lietā Nr. 2008-07-01

200. Satversmes tiesas 2008. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. 2008-02-01
201. Satversmes tiesas 2009. gada 29. septembra spriedums lietā Nr. 2008-48-01
202. Satversmes tiesas 2009. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. 2009-01-01
203. Satversmes tiesas 2009. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. 2009-10-01
204. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01
205. Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01
206. Satversmes tiesas 2010. gada 18. februāra spriedums lietā Nr. 2009-74-01
207. Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta spriedums lietā Nr. 2009-85-01
208. Satversmes tiesas 2010. gada 31. marta spriedums lietā Nr. 2009-76-01
209. Satversmes tiesas 2010. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. 2009-88-01
210. Satversmes tiesas 2010. gada 21. aprīļa spriedums lietā Nr. 2009-86-01
211. Satversmes tiesas 2010. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 2009-93-01
212. Satversmes tiesas 2010. gada 17. maija spriedums lietā Nr. 2009-93-01
213. Satversmes tiesas 2010. gada 19. jūnija spriedums lietā Nr. 2010-02-01
214. Satversmes tiesas 2010. gada 27. decembra spriedums lietā Nr. 2010-38-01
215. Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra spriedums lietā Nr. 2010-22-01
216. Satversmes tiesas 2011. gada 18. marta spriedums lietā Nr. 2010-50-03
217. Satversmes tiesas 2011. gada 6. maija spriedums lietā Nr. 2010-57-03
218. Satversmes tiesas 2011. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. 2011-05-01
219. Satversmes tiesas 2011. gada 22. novembra spriedums lietā Nr. 2011-04-01
220. Satversmes tiesas 2012. gada 3. februāra spriedums lietā Nr. 2011-11-01
221. Satversmes tiesas 2012. gada 20. aprīļa spriedums lietā Nr. 2011-16-01
222. Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija spriedums lietā Nr. 2011-21-01
223. Satversmes tiesas 2012. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2012-02-0106
224. Satversmes tiesas 2012. gada 29. oktobra spriedums lietā Nr. 2012-05-01
225. Satversmes tiesas 2012. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2012-01-01
226. Satversmes tiesas 2013. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. 2012-09-01
227. Satversmes tiesas 2013. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 2012-16-01
228. Satversmes tiesas 2013. gada 14. maija spriedums lietā Nr. 2012-13-01
229. Satversmes tiesas 2013. gada 28. jūnija spriedums lietā Nr. 2012-26-03
230. Satversmes tiesas 2013. gada 24. oktobra spriedums lietā Nr. 2012-23-01
231. Satversmes tiesas 2013. gada 8. novembra spriedums lietā Nr. 2013-01-01
232. Satversmes tiesas 2013. gada 19. novembra spriedums lietā Nr. 2013-09-01
233. Satversmes tiesas 2013. gada 18. decembra spriedums lietā Nr. 2013-06-01
234. Satversmes tiesas 2014. gada 9. janvāra spriedums lietā Nr. 2013-08-01

235. Satversmes tiesas 2014. gada 7. februāra spriedums lietā Nr. 2013-04-01
236. Satversmes tiesas 2014. gada 19. marta spriedums lietā Nr. 2013-13-01
237. Satversmes tiesas 2014. gada 24. aprīļa spriedums lietā Nr. 2013-12-01
238. Satversmes tiesas 2014. gada 6. novembra spriedums lietā Nr. 2013-20-03
239. Satversmes tiesas 2014. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. 2014-09-01
240. Satversmes tiesas 2014. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2013-20-03
241. Satversmes tiesas 2014. gada 12. decembra spriedums lietā Nr. 2013-21-03
242. Satversmes tiesas 2014. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. 2014-06-03
243. Satversmes tiesas 2015. gada 6. februāra spriedums lietā Nr. 2014-32-01
244. Satversmes tiesas 2015. gada 16. aprīļa spriedums lietā Nr. 2014-13-01
245. Satversmes tiesas 2015. gada 29. aprīļa spriedums lietā Nr. 2014-31-01
246. Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija spriedums lietā Nr. 2015-01-01
247. Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2015-03-01
248. Satversmes tiesas 2016. gada 12. februāra spriedums lietā Nr. 2015-13-03
249. Satversmes tiesas 2016. gada 29. aprīļa spriedums lietā Nr. 2015-19-01
250. Satversmes tiesas 2016. gada 12. maija spriedums lietā Nr. 2015-14-0103
251. Satversmes tiesas 2016. gada 17. jūnija spriedums lietā Nr. 2015-22-01
252. Satversmes tiesas 2016. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. 2016-01-01
253. Satversmes tiesas 2016. gada 9. decembra spriedums lietā Nr. 2016-08-01
254. Satversmes tiesas 2017. gada 10. februāra spriedums lietā Nr. 2016-06-01
255. Satversmes tiesas 2017. gada 18. maija spriedums lietā Nr. 2016-12-01
256. Satversmes tiesas 2017. gada 23. maija spriedums lietā Nr. 2016-13-01
257. Satversmes tiesas 2017. gada 1. jūnija spriedums lietā Nr. 2017-17-01
258. Satversmes tiesas 2017. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2016-11-01
259. Satversmes tiesas 2017. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2017-10-01
260. Satversmes tiesas 2017. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. 2016-14-01
261. Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. 2017-07-01
262. Satversmes tiesas 2017. gada 19. decembra spriedums lietā Nr. 2017-03-03
263. Satversmes tiesas 2017. gada 22. decembra spriedums lietā Nr. 2017-08-01
264. Satversmes tiesas 2018. gada 15. marta spriedums lietā Nr. 2017-16-01
265. Satversmes tiesas 2018. gada 6. jūnija spriedums lietā Nr. 2017-21-01
266. Satversmes tiesas 2018. gada 14. jūnija spriedums lietā Nr. 2017-23-01
267. Satversmes tiesas 2019. gada 6. marta spriedums lietā Nr. 2018-11-01
268. Satversmes tiesas 2019. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. 2018-15-01
269. Satversmes tiesas 2007. gada 28. februāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2006-

- 41-01
270. Satversmes tiesas 2007. gada 21. augusta lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2007-07-01
271. Satversmes tiesas 2010. gada 11. jūnija lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-11-01
272. Satversmes tiesas 2011. gada 13. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2011-15-01
273. Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01
274. Satversmes tiesas 2015. gada 2. marta lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2014-16-01
275. Satversmes tiesas 2015. gada 11. marta lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2014-33-01
276. Satversmes tiesas 2016. gada 18. aprīļa lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2015-15-01
277. Satversmes tiesas 2016. gada 12. septembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2015-23-01
278. Satversmes tiesas 2017. gada 17. novembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2017-01-01
279. Satversmes tiesas 2018. gada 24. janvāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2017-13-01
280. Satversmes tiesas 2018. gada 20. jūnija lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2017-19-01
281. Satversmes tiesas 2019. gada 7. oktobra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2018-19-03
282. Satversmes tiesas 2005. gada 31. augusta rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2005-12-03 un Nr. 2005-20-01
283. Satversmes tiesas 2007. gada 10. maija lēmums lietā Nr. 2007-10-0102
284. Satversmes tiesas 2012. gada 20. janvāra lēmums lietā Nr. 2012-03-01
285. Satversmes tiesas 2012. gada 27. marta lēmums lietā Nr. 2012-07-01
286. Satversmes tiesas 2013. gada 19. aprīļa rīcības sēdes lēmums par lūgumu pieteikumos Nr. 72/2013, 73/2013 un 74/2013
287. Satversmes tiesas 2015. gada 14. februāra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2015-03-01
288. Satversmes tiesas 2015. gada 1. decembra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2015-15-01
289. Satversmes tiesas kolēģijas 2008. gada 20. jūnija lēmums par lietas Nr. 2008-12-01 ierosināšanu

290. Satversmes tiesas kolēģijas 2009. gada 27. marta lēmums par lietas Nr. 2009-06-01 ierosināšanu
291. Satversmes tiesas kolēģijas 2010. gada 5. marta lēmums par lietas Nr. 2010-16-01 ierosināšanu
292. Satversmes tiesas kolēģijas 2010. gada 8. aprīļa lēmums par lietas Nr. 2010-23-01 ierosināšanu
293. Satversmes tiesas kolēģijas 2010. gada 16. jūnija lēmums par lietas Nr. 2010-43-01 ierosināšanu
294. Satversmes tiesas kolēģijas 2010. gada 10. augusta lēmums par lietas Nr. 2010-58-01 ierosināšanu
295. Satversmes tiesas kolēģijas 2015. gada 3. jūlija lēmums par lietas Nr. 2015-15-01 ierosināšanu
296. Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 14. jūlija lēmums par lietas ierosināšanu (pieteikums Nr. 158/2016)
297. Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 19. maija lēmums par lietas Nr. 2016-08-01 ierosināšanu
298. Satversmes tiesas kolēģijas 2017. gada 17. marta lēmums par lietas Nr. 2017-08-01 ierosināšanu
299. Satversmes tiesas kolēģijas 2017. gada 10. aprīļa lēmums par lietas Nr. 2017-10-01 ierosināšanu
300. Satversmes tiesas kolēģijas 2014. gada 14. maija lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 67/2014)
301. Satversmes tiesas kolēģijas 2014. gada 16. oktobra lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 175/2014)
302. Satversmes tiesas kolēģijas 2015. gada 11. marta lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 25/2015)
303. Satversmes tiesas kolēģijas 2015. gada 11. jūnija lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 81/2015)
304. Satversmes tiesas kolēģijas 2015. gada 9. jūlija lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 113/2015)
305. Satversmes tiesas kolēģijas 2015. gada 21. decembra lēmums par atteikšanos ierosinātu lietu (pieteikums Nr. 188/2015)
306. Satversmes tiesas kolēģijas 2015. gada 29. decembra lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 196/2015)
307. Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 8. janvāra lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 195/2015)
308. Satversmes tiesas kolēģijas 2016. gada 21. jūlija lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 99/2016)
309. Satversmes tiesas kolēģijas 2018. gada 26. aprīļa lēmums par atteikšanos ierosināt lietu

(pieteikums Nr. 50/2018).

Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumi

310. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1972. gada 22. jūnija spriedums lietā Nr. 2614/65 Ringeisen v. Austria (Article 50)
311. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1982. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 7601 7806/77 Young, James and Webster v. the United Kingdom (Article 50)
312. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1983. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75 Silver and Others. v. the United Kingdom
313. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 28. jūnija spriedums lietā Nr. 7819/77 7878/77 Cambell and Fell v. the United Kingdom
314. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1985. gada 28. maija spriedums lietā Nr. 9214/80 9473/81 9474/81 Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom
315. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 21. februāra spriedums lietā Nr. 8793/79 James and Others v. the United Kingdom
316. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 8. jūlija spriedums lietā Nr. 9006/80 9262/81 9263/81 9265/81 9266/81 9405/81 Lithgow and Others v. the United Kingdom
317. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 8. jūlija spriedums lietā Nr. 9815/82 Lingens vs. Austria
318. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1987. gada 26. marta spriedums lietā Nr. 9248/81 Leander v. Sweden
319. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1987. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 9816/82 Poiss v. Austria
320. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1988. gada 27. aprīļa spriedums lietā Nr. 9659/82 9658/82 Boyle and Rice v. the United Kingdom
321. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1989. gada 29. marta spriedums lietā Nr. 11118/84 Bock v. Germany
322. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1991. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. 13166/87 Sunday Times v. the United Kingdom (No.2)
323. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1993. gada 23. jūnija spriedums lietā Nr. 12952/87 Ruiz-Mateos v. Spain
324. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1995. gada 31. oktobra spriedums lietā Nr. 14556/89 Papamichalopoulos and Others v. Greece (Article 50)
325. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1996. gada 16. septembra spriedums lietā Nr. 20024/92 Sussmann v. Germany

326. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 1. jūlija spriedums lietā Nr. 20950/92 Probstmeier v. Germany
327. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 1. jūlija spriedums lietā Nr. 17820/91 Pammel v. Germany
328. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 1. jūlija spriedums lietā Nr. 23196/94 Rolf Gustafson v. Sweden
329. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 23. septembra spriedums lietā Nr. 22410/93 Robins v. the United Kingdom
330. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999. gada 18. februāra spriedums lietā Nr. 24833/94 Matthews v. the United Kingdom
331. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 25444/94 Pelissier and Sassi v. France
332. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999. gada 28. jūlija spriedums lietā Nr. 22774/93 Immobiliare Saffi v. Italy
333. Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1999. gada 28. jūlija spriedums lietā Nr. 25803/94 Selmouni v. France
334. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 6. aprīļa spriedums lietā Nr. 35382/97 Comingersoll S.A. v. Portugal
335. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. 31107/96 Iatridis v. Greece
336. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2000. gada 26. oktobra spriedums lietā Nr. 30210/96 Kudla v. Poland
337. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 29392/95 Z and Others v. the United Kingdom
338. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2003. gada 8. jūlija spriedums lietā Nr. 36022/97 Hatton and Others v. the United Kingdom
339. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. 71503/01 Assanidze v. Georgia
340. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 39023/97 Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria
341. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2005. gada 10. novembra spriedums lietā Nr. 44774/98 Leyla Sahin v. Turkey
342. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2006. gada 13. jūlija spriedums lietā Nr. 38033/03 Stork v. Germany

343. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 77765/01 Laskowska v. Poland
344. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 12. februāra spriedums lietā Nr. 21906/04 Kafkaris v. Cyprus, Nr. 21906/04
345. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 31. augusta spriedums lietā Nr. 40825/98 Religionseggemeinschaft Der Zeugen Jehovas and Others v. Austria.
346. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 15. janvāra spriedums lietā Nr. 33509/04 Burdov v. Russia (no.2)
347. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 1. oktobra spriedums lietā Nr. 33726/03 Tsonyo Tsonev v. Bulgaria
348. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2011. gada 6. janvāra spriedums lietā Nr. 34932/04 Paksas v. Lithuania
349. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2011. gada 29. jūnija spriedums lietā Nr. 34869/05 Sabe El leil v. France
350. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 10. janvāra spriedums lietā Nr. 42525/07, 60800/08 97 Ananyev and Others v. Russia
351. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 6. marta spriedums lietā Nr. 5455/06 Hall v. Austria
352. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 12. septembra spriedums lietā Nr. 10593/08 Nada v. Switzerland
353. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 13. decembra spriedums lietā Nr. 39630/09 El-Masri v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia
354. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2013. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. 29381/09 32684/09 Vallianatos and Others v. Greece
355. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. 34356/06 40528/06 Jones and Others v. the United Kingdom
356. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 16. janvāra spriedums lietā Nr. 21885/07 Kushtova and Others v. Russia
357. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 28. janvāra spriedums lietā Nr. 35810/09 O’Keeffe v. Ireland
358. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 71243/01 Vistiņš and Perepjolkins vs. Latvia
359. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 un 56581/12 Magyar Kereszteny Mennonita Egyhaz and Others v. Hungary

360. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. 14717/04 Berger-Krall and Others v. Slovenia
361. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 27. janvāra spriedums lietā Nr. 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12 and 9717/13 Neshkov and Others v. Bulgaria
362. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 21. jūlija spriedums lietā Nr. 63849/09 Kulinski and Sabev v. Bulgaria
363. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 21. septembra spriedums lietā Nr. 38030/12 Khan v. Germany
364. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 7. februāra spriedums lietā Nr. 57818/09 and 14 others Lashmankin and Others v. Russia
365. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. 65546/09 Heldenburg v. the Czech Republic
366. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 23. februāra spriedums lietā Nr. 43395/09 De Tommasso v. Italy
367. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 13289/06 Frolovs v. Latvia
368. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 11. jūlija spriedums lietā Nr. 19867/12 Moreira Ferreira v. Portugal (No.2)
369. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 12. decembra spriedums lietā Nr. 40167/06 Sargsyan v. Azerbaijan
370. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2018. gada 11. septembra spriedums lietā Nr. 75225/13 B. Tagliaferro & Sons Limited and Coleiro Brothers Limited v. Malta
371. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2019. gada 14. marta spriedums lietā Nr. 35726/10 Kangers v. Latvia
372. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 14. jūnija lēmums par lietas Nr. 48485/99 Mladenec v. Croatia pieņemamību
373. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 21. jūnija lēmums par lietas Nr. 45132/98 Gauder v. Croatia pieņemamību

Eiropas Savienības tiesas nolēmumi

374. Eiropas Savienības tiesas 1976. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. C-33/76 Rewe-Zentralfinanz eG et Rewe-Zentral AG vs. Landwirtschaftskammer für das Saarland
375. Eiropas Savienības tiesas 1978. gada 9. marta spriedums lietā Nr. C-106/77 Simmenthal

376. Eiropas Savienības tiesas 1991. gada 19. novembra spriedums lietā Nr. C-6&9/90 Andrea Francovich vs. Repubblica Italiana and Danila Bonifaci and Others vs. Repubblica Italiana
377. Eiropas Savienības tiesas 1993. gada 2. augusta spriedums lietā Nr. C-271/91 Marshall vs. Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (II)
378. Eiropas Savienības tiesas 1995. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. C-392/93 The Queen vs. H.M. Treasury, ex parte British Telecommunications plc.
379. Eiropas Savienības tiesas 2013. gada 26. februāra spriedums lietā Nr. C-617/10 Akerberg Fransson
380. Eiropas Savienības tiesas 2013. gada 14. marta spriedums lietā Nr. C-420/11 Jutta Leth vs. Austria
381. Eiropas Savienības tiesas 2013. gada 18. aprīļa spriedums lietā Nr. C-463/11 *L v. M*

Administratīvās tiesas un vispārējās jurisdikcijas tiesas nolēmumi

382. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 30. marta spriedums lietā Nr. SKA-5
383. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. SKA-34
384. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. SKA-543/2006
385. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 8. novembra spriedums lietā Nr. SKA-431/2007
386. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 25. oktobra lēmums lietā Nr. SKA-673/2007
387. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2008. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-259
388. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 3. jūlija spriedums lietā Nr. SKA-326/2008
389. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. SKA-30/2010
390. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. februāra spriedums lietā Nr. SKA-104/2010
391. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. aprīļa spriedums lietā Nr. SKA-42/2010
392. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2010. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. SKC-233/2010

393. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-11/2012
394. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 24. aprīļa spriedums lietā Nr. SKA-213/2012
395. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 8. maija spriedums lietā Nr. SKA-16/2012
396. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 16. novembra spriedums lietā Nr. SKA-899/12
397. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 2. aprīļa spriedums lietā Nr. SKA-121/2013
398. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 11. novembra spriedums lietā Nr. SKA-0316/2013
399. Augstākās tiesas Civillietu tiesu departamenta 2014. gada 15. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-12/2014
400. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 20. novembra spriedums lietā Nr. C27187611 (SKC-2138/2014)
401. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. SKC-150/2014 (C27205510)
402. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 23. janvāra spriedums lietā Nr. SKA-17/2015
403. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 25. februāra spriedums lietā Nr. SKC-1/2015
404. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 16. marta spriedums lietā Nr. SKA-0012/15
405. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 30. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-2230/2015
406. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 17. septembra spriedums lietā Nr. C27200411 (SKC-163/2015)
407. Augstākā tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 28. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-1328/2016
408. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2016. gada 28. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-281/2016
409. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 30. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-194/2017
410. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 5. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-

239/2017

411. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. SKC-379/2017
412. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018. gada 18. jūlija spriedums lietā Nr. SKA-348/2018
413. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018. gada 31. oktobra spriedums lietā Nr. SA-3/2018
414. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2019. gada 10. jūlija spriedums lietā Nr. SKC-40/2019
415. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 15. jūnija lēmums lietā Nr. SJA-7
416. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 11. aprīļa lēmums lietā Nr. SKA-256/2008
417. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 22. septembra lēmums lietā Nr. SKA-706/2008
418. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 8. novembra lēmums lietā Nr. SJA-27
419. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. jūlija lēmums lietā Nr. SKA-782/2011
420. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 13. septembra lēmums lietā Nr. SJA-27/2011
421. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 29. maija lēmums lietā Nr. SJC-10/2015
422. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 26. novembra lēmums lietā Nr. SJC-20/2015
423. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 1. februāra lēmums lietā Nr. SJC-1/2016
424. Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2016. gada 17. marta lēmums lietā Nr. SKK-J-0141-16
425. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 3. jūnija lēmums lietā Nr. SJC-27/2016
426. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018. gada 29. jūnija lēmums lietā Nr. SKA-1320/2018
427. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 14. marta rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SJA-3/2008
428. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 18. septembra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SJA-7/2008
429. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2008. gada 15. decembra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SJA-11/2008

430. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 25. jūnija rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SJA-6/2014
431. Administratīvās rajona tiesas 2016. gada 10. marta spriedums lietā Nr. A420294014
432. Administratīvās apgabaltiesas 2016. gada 2. novembra spriedums lietā Nr. A420294014
433. Administratīvās apgabaltiesas 2017. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. A420340212
434. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2015. gada 1. aprīļa spriedums lietā Nr. C27205510
435. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2016. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. C27167614
436. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2016. gada 27. maija spriedums lietā Nr. C27200411
437. Kurzemes apgabaltiesas 2018. gada 3. oktobra spriedums lietā Nr. 11250059314
438. Jelgavas tiesas 2013. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. C15251313
439. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 10. marta spriedums lietā Nr. 129027215
440. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas 2015. gada 20. marta spriedums lietā Nr. 127064412
441. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 11. maija spriedums lietā Nr. 130073314
442. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 2. jūnija spriedums lietā Nr. 129097814
443. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 9. septembra spriedums lietā Nr. 130063114
444. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. 129099513
445. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 13. novembra spriedums lietā Nr. 129030715
446. Jelgavas tiesas 2016. gada 7. decembra spriedums lietā Nr. C15153016
447. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2017. gada 2. maija spriedums lietā Nr. C30573516
448. Zemgalas rajona tiesas Tukumā 2018. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. C37085817
449. Daugavpils tiesas 2018. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. C30560617

Citu tiesu nolēmumi

450. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskās tiesas 1928. gada 13. septembra spriedums Chorzow Factory case. Series A: Collection of Judgments (1923-1930). Pieejams:

466. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 1997. gada 18. marta nolēmums lietā Nr. 1 BvR 420/97. Pieejami: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkots: 11.08.2019.]
467. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 1997. gada 24. jūnija nolēmums lietā Nr. 1 BvR 2306/96, 1 BvR 2314/96
468. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 1999. gada 3. decembra nolēmums lietā Nr. 2 BvR 2033/98. Pieejams: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkots: 11.08.2019.]
469. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2001. gada 4. aprīļa nolēmums lietā Nr. 1 BvQ 32/01. Pieejami: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkots: 11.08.2019.]
470. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2008. gada 11. marta nolēmumu lietā Nr. 1 BvR 256/08
471. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2012. gada 12. septembra nolēmums lietā Nr. 2 BvR 1390/12, 2 BvR 1421/12, 2 BvR 1438/12, 2 BvR 1439/12, 2 BvR 1440/12, 2 BvE 6/12
472. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 2015. gada 6. oktobra nolēmumu lietā Nr. 1 BvR 1571/15, 1 BvR 1582/15, 1 BvR 1588/15
473. Watkins v Secretary of State for the Home Department and Others (2006) UKHL 395. Ar tiesas sprieduma kopsavilkumu var iepazīties šajā mājaslapā: <https://swarb.co.uk/watkins-v-home-office-and-others-hl-29-mar-2006/> [03.08.2018.]

Tiesnešu atsevišķās domas

474. Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnešu Bindscchedler-Robert, Golcuklu, Matscher un Spielmann atsevišķās domas pie Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 21. februāra sprieduma lietā Nr. 8793/79 James and Others v. the United Kingdom
475. Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnešu Pinheiro Farinha un Pettiti un Russo atsevišķās domas pie Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1986. gada 21. februāra sprieduma lietā Nr. 8793/79 James and Others v. the United Kingdom
476. Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnešu Rozakis, Spielmann, Ziemele un Lazarova-Trajkovska atsevišķās domas pie Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 27. novembra sprieduma lietā Nr. 36391/02 Salduz v. Turkey
477. Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesneša Sicilianos un Raimondi atsevišķās domas pie Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 8. novembra sprieduma lietā Nr. 18030/11 Magyar Helsinki Bizottsag v. Hungary
478. Satversmes tiesas tiesneša Andreja Lepses 2003. gada 4. novembra atsevišķās domas lietā Nr. 2003-05-01
479. Satversmes tiesas tiesnešu Aijas Brantas un Kristīnes Krūmas 2013. gada 23. maija atsevišķās

domas lietā Nr. 2012-16-01

480. Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas tiesnešu atsevišķās domas pie Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas 1996. gada 14. maija nolēmuma Nr. 2 BvR 1516/93. Pieejams: <https://www.bundesverfassungsgericht.de> [aplūkotas: 11.08.2019.]

CITI AVOTI

481. Anotācija Satversmes tiesas likuma 2000. gada 30. novembra grozījumiem. Nav publicēta. Pieejama Saeimas arhīvā
482. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskās tiesību komisijas 2001. gada Panti par valsts atbildību par starptautiski prettiesiskiem nodarījumiem. Pieejami: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf [aplūkoti: 11.08.2019.]
483. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautisko tiesību komisijas 2001. gada Pantu par valstu atbildību par starptautiski prettiesisku rīcību komentāri. Pieejami: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf [aplūkoti: 23.03.2019.]
484. Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās asamblejas 2005. gada 16. decembra Vadlīnijas un Pamatprincipi tiesībām uz tiesību aizsardzības līdzekli cietušajiem par smagiem starptautisko tiesību pārkāpumiem un nopietniem starptautisko humanitāro tiesību pārkāpumiem. Pieejamas: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/remedyandrepairation.aspx> [aplūkoti: 10.12.2018.]
485. Directorate of the Jurisconsult of the European Court of Human Rights. Practical Guide on Admissibility Criteria. Updated on 20 April 2018. Pieejams: https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf [aplūkots: 11.12.2018.]
486. Eiropas Padomes Ministru komitejas 2000. gada 19. janvāra rekomendācija Nr. R (2000) 2 par noteiktu lietu atkārtotu izskatīšanu pēc Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem. Pieejama: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/human-rights-development-cddh/recommendations> [aplūkota: 11.08.2019.]
487. Eiropas Savienības tiesas priekšsēdētāja 2018. gada 15. oktobra rīkojums lietā Nr. C-619/18. Pieejams: <http://www.curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=42BE59C6A0E2AE9C63BEE8161CA5C67E?text=&docid=207961&pageIndex=0&doclang=LV&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=2368473> [aplūkots: 17.12.2018.]
488. European Commission For Democracy Though Law (Venice Commission). Study On

- Individual Access To Constitutional Justice. Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17-18 December 2010). Strasbourg, 27 January 2011. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-e](http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e) [aplūkots: 09.08.2018.]
489. European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). Compilation of Venice Commission Opinions, Reports and Studies of Constitutional Justice (Updated). Strasbourg, 18 December 2017. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2017\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2017)008-e) [aplūkots: 12.08.2018.]
490. Likumprojekts Nr. 781/Lp12 “Grozījumi DNS nacionālās datu bāzes izveidošanas un izmantošanas likumā”. Pieejams: www.saeima.lv [aplūkots: 11.08.2019.]
491. Likumprojekts Nr. 1008/Lp12 “Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums”. Pieejams: www.saeima.lv [aplūkots: 09.10.2019.]
492. Likumprojekts Nr. 1364/Lp12 “Par Jēkaba laukuma Rīgā pārdēvēšanu par Neatkarības laukumu”. Pieejams: www.saeima.lv [aplūkots: 09.10.2019.]
493. Likumprojekts Nr. 44/Lp10 “Grozījumi likumā “Par tiesu varu”” un priekšlikumu tabula uz 2. lasījumu. Pieejams: <http://www.saeima.lv> [aplūkots: 14.12.2018.]
494. Raksts laikrakstā “Latvijas Avīze” “Labākā Ziemassvētku dāvana”. Pieejams: <https://www.aluksniesiem.lv/vietejas-zinas/labaka-ziemassvetku-davana-12384> [aplūkots: 08.10.2019.]
495. Raksts TVNET “Latvija Vašingtonas šķērējtiesā zaudē strīdā ar Lietuvas kompāniju “E-energia””. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/4540925/latvija-vasingtonas-skirejtiesa-zaude-strida-ar-lietuvas-kompaniju-e-energia> [aplūkots: 23.03.2019.]
496. Saeimas Juridiskā biroja 2015. gada 13. marta vēstule Centrālajai vēlēšanu komisijai Nr. 142.13/1-7-12/15. Pieejama: https://www.cvk.lv/upload_file/2015/Atzinums_Saeimas%20Juridiskais%20birojs.pdf [aplūkots: 25.03.2019.]
497. Vēlētāju iniciatīva “Likums Par Saeimas deputātu, ministru un valsts sekretāru personisko materiālo atbildību (20/02/2015)”. Pieejama: <https://www.cvk.lv/lv/iniciativas/veletaju-iniciativas/iniciativas-kuram-registracija-atteikta/likums-par-saeimas-deputatu-ministru-un-valsts-sekretaru-personisko-materialo-atbildibu-20-02-2015> [aplūkots: 25.03.2019.]
498. Vēlētāju iniciatīva “Likums par Saeimas deputātu, ministru un valsts sekretāru personisko materiālo atbildību (09/04/2015)”. Pieejama: <https://www.cvk.lv/lv/iniciativas/veletaju-iniciativas/iniciativas-kuram-registracija-atteikta/likums-par-saeimas-deputatu-ministru-un-valsts-sekretaru-personisko-materialo-atbildibu-09-04-2015> [aplūkots: 25.03.2019.]

ANOTĀCIJA LATVIEŠU VALODĀ

Promocijas darbs “Efektīvs tiesību aizsardzības līdzeklis pret likumu” ir pirmais detalizētākais pētījums Latvijā par šo tematu. Promocijas darba mērķis ir formulēt no Satversmes izrietošos un iespējamos tiesību aizsardzības līdzekļus likuma gadījumā.

Promocijas darbā pētīts jēdziens “tiesību aizsardzības līdzeklis” un tā attīstība Latvijā un citās valstīs, pierādīts, ka tiesību aizsardzības līdzeklis ir nepieciešams arī pret tādu tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma, un noteikts, kas būtu uzskatāms par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli likuma kontekstā. Promocijas darbā noteikts, kādiem tiesību aizsardzības līdzekļiem personai ir jābūt pieejamiem, kad tiesību aizskārumu rada likums, kurš neatbilst Satversmei. Analizētas tiesību aizsardzības līdzekļa funkcijas, iespējamie pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi tāda tiesību aizskāruma gadījumā, kas izriet no likuma, kā arī lietas atkārtotas izskatīšanas iespēja pēc Satversmes tiesas sprieduma. Visbeidzot darbā detalizēti analizētas līdz šim pastāvošās problēmas un meklēti to iespējamie risinājumi: pētīts, kā nošķirt tiesību aizskārumu, kas izriet no likuma, no tiesību aizskāruma, kas izriet no tiesību piemērošanas akta; pētīts, vai Satversmes tiesas procesā nepieciešams ieviest jaunu pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli – likuma darbības ierobežošanu; noteikti priekšnoteikumi, lai pēc Satversmes tiesas sprieduma personai piešķirtu atlīdzinājumu naudā; aplūkoti Satversmes tiesas spriedumā ietveramie citi nolēmumi, ar kuriem var novērst nepamatota tiesību aizskāruma rezultātā radušās nelabvēlīgās sekas. Promocijas darba rezultāti izklāstīti 20 kopsavilkuma tēzēs.

Promocijas darbā izmantoti 118 literatūras avoti latviešu, angļu un franču valodā un 304 juridiskās prakses materiālu vienības, no tiem 297 tiesu nolēmumi.

ANOTĀCIJA ANGLŪ VALODĀ

The doctoral thesis “Effective remedies against legislative acts” is up to now the most elaborate study dedicated to this topic in Latvia. The objective of the doctoral thesis is to formulate legal remedies that under the Constitution of the Republic of Latvia (*Satversme*) must be guaranteed to an individual when his rights are infringed by legislative acts.

In the doctoral thesis, the author examines what is considered as a legal remedy and looks to the development of this notion in the Latvian legal system and other legal systems in the world. The author concludes that according to the Constitution of the Republic of Latvia an individual is entitled to a legal remedy against a legislative act that infringes his rights, as well as identifies what shall be considered as an effective remedy against a legislative act. In the thesis, the author analyses what kind of legal remedies (including interim remedies) must be guaranteed against legislative acts that infringe individual rights, determines the functions that are attributable to a legal remedy, as well as analyses the possibility following judgments of the Latvian Constitutional Court (*Satversmes tiesa*) to reopen cases already judged before administrative authorities and courts. Finally, the doctoral thesis analyses the issues related to legal remedies against legislative acts and seeks opportunities to resolve them: how to distinguish occasions when an infringement of individual rights arises from a legislative act and when an infringement arises from an act of legal application (e.g., administrative acts and court judgments); the necessity and possibility to introduce a new interim remedy in proceedings before the Latvian Constitutional Court that would allow the Latvian Constitutional Court to restrict the application of a contested legislative act; the prerequisites to grant monetary compensation to an individual following a judgment of the Latvian Constitutional Court; decisions the Latvian Constitutional Court may adopt to reduce the consequences produced by an unlawful legislative act. The results of the doctoral thesis are provided in 20 summary theses.

A total of 118 bibliographical sources in Latvian, English and French language and 304 legal practice material units, of which 297 are court rulings, have been used in preparing the doctoral thesis.

ANOTĀCIJA FRANČU VALODĀ

La thèse de doctorat « Protection juridictionnelle effective contre la loi » est la première étude détaillée sur ce sujet en Lettonie. L'objectif de la thèse de doctorat est de formuler les protections juridictionnelles éventuelles en cas de loi découlant de la Constitution.

Dans la thèse de doctorat, il est examiné la notion de protection juridictionnelle et son développement en Lettonie et dans d'autres pays, il est prouvé qu'une protection juridictionnelle est nécessaire également contre une telle atteinte aux droits qui découle de la loi et il est déterminé ce qui doit être considéré comme une protection juridictionnelle effective dans le contexte des lois. Dans la thèse de doctorat, il est déterminé quelles protections juridictionnelles doivent être accessibles à une personne lorsqu'une atteinte aux droits est causée par une loi non conforme à la Constitution. Il est analysé les fonctions de la protection juridictionnelle, les protections juridictionnelles temporaires éventuelles dans un tel cas d'atteinte aux droits qui découle de la loi, ainsi que la possibilité de réexaminer l'affaire à la suite d'un arrêt de la Cour constitutionnelle. Enfin, dans la thèse, il est analysé en détail les problèmes existant jusqu'à présent et il est cherché des solutions éventuelles à ceux-ci : il est examiné comment distinguer l'atteinte aux droits découlant de la loi de l'atteinte aux droits découlant de l'acte d'application des droits ; il est examiné s'il est nécessaire, dans la procédure devant la Cour constitutionnelle, d'introduire une nouvelle protection juridictionnelle temporaire : restriction de l'application de la loi ; il est fixé les conditions préalables pour l'octroi d'une compensation en argent à une personne à la suite de l'arrêt de la Cour constitutionnelle ; il est examiné d'autres décisions à inclure dans l'arrêt de la Cour constitutionnelle pouvant éliminer les conséquences défavorables résultant d'une atteinte aux droits injustifiée. Les résultats de la thèse de doctorat sont présentés dans 20 thèses du résumé.

Dans la thèse de doctorat sont utilisées 118 références bibliographiques en letton, anglais et français et 304 unités de matériaux de pratique juridique, dont 297 sont des décisions de justice.